

oudheidkundig Jaarboek

3^E SERIE VAN HET BULLETIN VAN DEN

NEDERLANDSCHEN OUDHEIDKUNDIGEN BOND

ACHTSTE JAARGANG

1928

UITGEGEVEN TE UTRECHT BIJ N.V. A. OOSTHOEK'S UITG. MAATSJ.

oudheidkundig jaarboek

Redactie: Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE, Voorzitter, Dr. J. J. DE GELDER, Secretaris, Prof. Dr. A. W. BYVANCK
Jonkvr. C. ENGELN, Prof. Dr. N. J. KROM, Dr. ELISABETH NEURDENBURG en Prof. Dr. W. VOGELSANG

INHOUDSOPGAVE.

	Blz
Algemeene vergadering, 5 Juli 1928	278
Algemeene vergadering, 2 Nov. 1928	284
Rede van den Voorzitter	279
Jaarverslag van den Secretaris	281
Vereeniging van Directeuren, verslag algemeene vergadering 5 Juli 1928	285
Reglement op den Penning	283
Wijziging Statuten	285
De gebouwen der O. I. en W. I. Compagnie in Nederland	1
Inleiding, door Mr. Dr. J. C. Overvoorde en P. de Roo de la Faille	1
Woord vooraf, door P. de Roo de la Faille	3
Gebouwen der O. I. Compagnie	17
Amsterdam, door Mr. Dr. J. C. Overvoorde	17
Zeeland, door Dr. W. S. Unger	56
Delft, door Mr. L. G. N. Bouricius	83
Delftshaven, door Dr. E. Wiersum	90
Rotterdam, door Dr. E. Wiersum	94
Hoorn, door J. C. Kerkmeyer	103
Enkhuizen, door D. Brouwer	112
's-Gravenhage, door Mr. R. Bijlsma	120
Gebouwen der W. I. Compagnie	134
Amsterdam, door Mr. Dr. J. C. Overvoorde	134
Zeeland, door Dr. W. S. Unger	157
Delft, door Mr. L. G. N. Bouricius	166
Rotterdam, door Dr. E. Wiersum	167
Dordrecht, door J. J. van Dalen	174
Hoorn, door J. C. Kerkmeyer	178
Enkhuizen, door D. Brouwer	180
Groningen, door Dr. H. P. Coster	183
's-Gravenhage, door Mr. Dr. J. C. Overvoorde	188
Korte beschrijving van Almelo, het Stift Weerselo, Ootmarsum, het Huis te Lage, het Klooster Frenswegen en Oldenzaal, door E. H. Ter Kuile	191
Over oude en nieuwe landelijke bouwkunst in Twente, door J. Jans	210
Eenige Nederlandsche schilders uit de 2e helft der 16e eeuw in het museum te Gouda, door J. Vuyk en E. J. Modderman	223
Het motief van Ruisdael's Jodenkerkhof, door Jac. Zwarts	232

Muurschilderingen in Muiden en Zwolle, door Jac. Por	249
De zilvertentoonstelling in het Sted. Museum van Zutphen en de Graafschap, Juli en Aug. 1928, door C. Engelen	253
Het Oost-Indische Huis te Amsterdam, door Dr. E. Neurdenburg	259
Naschrift, door Mr. Dr. J. C. Overvoorde	263
Het atelier der Utrechtsche miniaturen en een Kapittel uit de geschiedenis van het Karthuizerklooster Nieuw Licht, door C. de Wit	264
Uit de Geschiedenis der Utrechtsche miniaturen, door C. de Wit	272
Mededeelingen en korte berichten	219, 278
Officieele berichten	219, 278
Boekbesprekingen:	302
W. C. Schuylenburg, Utrecht, Centraal Museum, Catalogus van het Historische Museum der stad, door C. Engelen	302
V. I. van de Wall, De Nederlandsche oudheden in de Molukken, door Mr. Dr. J. C. Overvoorde	303
Elias Voet Jr., Haarlemsche goud- en zilversmeden en hunne werken, door Mr. Dr. J. C. Overvoorde	306
Musea en Vereenigingen	220, 294
Verslagen	221, 285, 286, 288
Lotgevallen van monumenten	221, 297
Personalialia	306
Ontvangen nieuwe uitgaven	307

DE GEBOUWEN VAN DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE EN VAN DE WEST-INDISCHE COMPAGNIE IN NEDERLAND.

Eenige jaren geleden werd overleg gepleegd tusschen het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië en den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond over het uitgeven van eene geïllustreerde beschrijving van de nog bestaande gebouwen der Oost- en West-Indische Compagnieën in Nederland. De voorbereiding hiervan werd opgedragen aan eene commissie, bestaande uit de navolgende leden der twee vereenigingen: Prof. Mr. J. E. Heeres, voorzitter; H. D. H. Bosboom, secretaris; J. A. Frederiks, Mr. Dr. J. C. Overvoorde en Jhr. B. W. F. van Riemsdijk. De heer Bosboom nam later ontslag, waarna Mr. Overvoorde het secretariaat overnam. Verschillende gegevens werden uit de archieven bijeengebracht en de beschrijving der gebouwen kwam binnen redelijken tijd gereed, doch de uitgave werd door verschillende omstandigheden belangrijk vertraagd en later in niet geringe mate bemoeilijkt door de verhooging der drukkosten. Ten slotte mocht het gelukken dit laatste bezwaar te overwinnen dank zij de belangrijke gift van een der leden en de subsidies en de medewerking der beide vereenigingen, waardoor het werk thans verschijnt in tweeledigen vorm, n.l. als een dubbelnummer van het Oudheidkundig Jaarboek en in overdruk hiervan als zelfstandige uitgave ten behoeve van de leden van het Koninklijk Instituut.

Hierbij werd tevens besloten om eene uitbreiding aan het oorspronkelijk plan te geven door ook de reeds verdwenen gebouwen der Compagnieën in Nederland op te nemen en bij elk gebouw zoo volledig mogelijk de wordingsgeschiedenis te vermelden en de latere wijzigingen. Daardoor was eene geheele omwerking der artikelen vereischt en scheen het ondergeteekenden, die inmiddels met de redactie waren belast, ook gewenscht om de medewerking in te roepen van met locale geschiedenis vertrouwde krachten. Het is ons eene niet geringe voldoening bij alle aangezochte krachten een willig oor gevonden te hebben en het is ons eene behoefte te dezer plaatse hiervoor een woord van hartelijken dank te betuigen aan de medewerkers en aan hen, die behulpzaam waren bij het bijeenbrengen van de afbeeldingen.

J. C. OVERVOORDE.

P. DE ROO DE LA FAILLE.

EEN WOORD VOORAF.

Tot op den huidigen dag getuigen de in verschillende steden nog overgebleven etablissementen der Oost- en West-Indische Compagniën, welke beschrijving het doel is van deze uitgaaf, van den kloeken koopmansgeest in het gouden tijdperk der Geünieerde Provinciën, wier schepen, zoo noodig met de oorlogsvlag in top, naar alle zeeën werden uitgereed met het oog op de vaart naar Oost- en West-Indië, nochtans in het kader van de evengenoemde handelslichamen, welke te dien einde door de Overheid waren geöctrooieerd en geprivilegiëerd uit hoofde van het voor dien tijd ontzaglijke kapitaal en het zeer groote risico, welke met de vaart op de beide Indiën gemoeid waren en de draagkracht der wedijverende reederijen zelfs dreigden te boven te gaan. Krachtige syndicaten waren zij, samenvatting elk van een aantal stedelijke compagniën, welke, onderling zich gedragend als medereeders, zich zelf regeerden door een gemeenschappelijk hoofdbestuur, samengesteld uit gecommiteerde Bewindhebbers: Heeren XVII bij de V.O.C. en Heeren XIX (later X) bij de West-Indische; en het was onder het toezicht en overeenkomstig de beraadslagingen van deze syndicaats-bijeenkomsten, dat de handel en zee- (een euphemisme soms voor kaap-)vaart op Oost- en West-Indië plaats vond op schepen, bemand en toegerust door elke stedelijke kamer voor eigen rekening, doch in vlootverband varend onder hetzelfde opper-commando, in het eene geval vanwege de Oost-, in het andere geval vanwege de West-Indische Compagnie, terwijl in Oost-Indië de retour-vloot werd gefinancierd en bevracht door de het gansche lichaam der V. O. C., algemeen vertegenwoordigende Hooge Indische Regeering.

Van deze compagniën, twee eeuwen lang aangemerkt als „pijlers” van de Republiek der Zeven Provinciën, was de Oost-Indische de hechtste en beroemdste, èn door haar groot scheepvaart- en handelsbedrijf èn door haar fabelachtig overzeesch rijk, samengesteld uit tal van langs de stranden van gansch Azië verspreide factorijen met als middelpunt het in de XVIIIe eeuw wijdvermaarde Batavia, dat den Keizer van Mataram op het eiland Groot-Java onder zijn bescherming had genomen. Jaarlijks stevende zwaar beladen met kruidnagelen en muskaatnoten, peper en indigo, suiker en koffie als ook met allerlei curieuse waren uit China en Japan, de Retour-vloot met volle zeilen het vaderland tegemoet. Uitvarend deels in November of December als „eerste”, deels in Januari als „tweede bezending”, soms voorafgegaan of gevolgd door aparte schepen, bestond de repatriërende vloot uit een 20 tot 30 Compagniesbodems, Oost-Indië-vaarders ter lengte van 140—150 voet en met een inhoud van 400 tot 500 lasten (1 last = 2 ton), schilderachtige zeekasteeltjes, die op den kunstig gebeeldhouwden spiegel en in den breeden wimpel, die van den grooten mast woei, het monogram der machtige V. O. C. voerden. Texel, de Maas, Goereê of Hellevoet en Vlissingen waren de uitloop- en aankomstplaatsen dezer schepen; Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen met hun Oost-

Indische Huizen daarvan de reederskantoren. De zetel van het centraal bestuur der V. O. C., het uit gedeputeerden van de Bewindhebbers der verschillende kamers samengesteld College van Heeren XVII, bevond zich bij perioden van 6 en 2 jaren afwisselend te Amsterdam of te Middelburg, naar die beurt als Presidiale Kamer aangeduid, doch Amsterdam had met zijn in die vergadering uitgebrachte acht stemmen uiteraard altijd eene overwegende positie. Daarnaast stond wederom eene commissie, samengesteld uit 10 leden van Heeren XVII, welke belast was met de voorbereiding van gewichtige zaken en de algemeene politieke leiding, de commissie der Haagsche Besognes, welke haar naam ontleende aan de plaats, waar zij bijeenkwam, onder de rook als het ware van de vergaderzalen der Staten van Holland en Generale Staten, als ook van het Stadhouders Kwartier. Dit laatste was vooral van beteekenis, sinds de Prins-Erfstadhouder in 1749 Opperbewindhebber was geworden.

Commercie was het doel van deze handelssociëteit, te dien einde voor de koloniën en factorijen overzee toegerust met souvereine rechten en een handelsmonopolie; commercie, met als verwachte uitkomst winst en dividend. De dominatie van Oriënten, welke zich, wat Java betreft, meer en meer voltrok van haar hoofdfactorij te Batavia uit, — het kasteel van Jan Pieterszoon Coen, het Kota Inten der inheemsche bevolking, — deze dominatie was minder doel dan gevolg (in Mossel's tijd betreunde de Indische Regeering nogal eens dat de Compagnie geen „koopman” was gebleven), maar een gevolg, dat het eens zoo machtig handelslichaam zou overleven. Stichting van Joan van Oldenbarnevelt, die „met moeyten, arbeit en ondersoek de natuyre van de navigatie, handeling en traffycke opte Oost-Indiën verstaan hebbende . . . geheel dienstig en noodig had bevonden, dat deselve navigatie en handeling onder eene generale compagnie behoorden beleyt te worden,” is de V. O. C. tot stand gekomen nochtans óók als oorlogswapen tegen Spanje en als zoodanig had zij de volle sympathie van Prins Maurits, die de moeilijkheden, welke door het eigenbelang van de diverse reeders, het provinciaal en stedelijk particularisme alsmede de heerschzucht van Amsterdam in den weg werden gelegd, krachtig hielp overwinnen.

Reederij van gewapende koopvaarders als de V. O. C. eigenlijk was, zoo is zij voor 's Lands zeemacht meer dan eens van belang geweest: in 1639 versterkte zij Tromp's vloot voor Duins met 4 zware schepen, zond in 1653 tijdens den Eersten Engelschen oorlog verschillende van haar grootste Oost-Indië-vaarders uit „zonder daarvoor eenig loon te genieten of te vorderen,” en werd in den Tweeden Engelschen oorlog gesteld op een aandeel in de vloot van 20 harer grootste zeebodems, eene verplichting, welke zij evenwel alras wist af te koopen. De V. O. C. voerde de vlag der Staten-Generaal; haar officieren en ambtenaren zwoeren haar en de Staten-Generaal trouw; en zij was bekleed met de souvereine macht om in Indië met vorsten en volken te oorlogen en vrede te sluiten. Op het toppunt van haar macht in den Archipel eene mogendheid, die de Indische potentaten deed „schrikken en beven”, was zij in Patria een „gedistingeerd” handelslichaam, dat, beschikkend over een schier onbepert crediet, ver over de honderd schepen bezat en zo tot 30.000 man in dienst had, voorts dank zij haar sterke financieele positie steeds een willig oor vond bij de Staten-Generaal en bescherming en voorspraak gaarne verleende, waarom zij al meer werd aangezocht.

Krachtens het Octrooi kwam in de V. O. I. C. bij de uitrusting eener vloot aan de respectievelijke kamers toe: Amsterdam $\frac{1}{2}$, Zeeland $\frac{1}{4}$, aan de Kamers op de Maas samen $\frac{1}{8}$ en aan die van het Noorderkwartier een resteerend gelijk aandeel; een en ander op grond van den oorspronkelijken inleg, want tegenover Zeeland met bijna 13 ton, Enkhuizen met $5\frac{1}{2}$, Hoorn ruim $2\frac{1}{2}$, Delft ruim $4\frac{1}{2}$ ton en Rotterdam met slechts f 173.000, had Amsterdam alleen meer dan de helft van het kapitaal van f $6\frac{1}{2}$ millioen bijeengebracht, n.l. bijna 37 ton gouds. En „wat de macht van Amsterdam in de Compagnie vooral verhoogde, was de in de Staten van Holland nog kort vóór de vaststelling van het Octrooi doorgedreven bepaling, dat de keus der Bewindhebbers zou worden overgelaten aan de burgemeesters der stad, waar de kamers gevestigd waren, zoodat de in het Octrooi opgenomen bepaling omtrent de benoeming door de Staten der betrokken gewesten uit eene nominatie, door de overige bewindhebbers aangeboden, slechts voor Zeeland gold.” Onder deze Bewindhebbers vindt men reeds terstond bij den aanvang vermeld namen als Reinier Pauw, Pieter Dirksz. Hasselaar, Gerard Reynst, Gerard Bicker, H. Buyck, Hudde, Witzén, Trip en Brouwer, allen hoofden van voorname, kapitaalkrachtige Amsterdamsche koopmansfamiliën; en onder de Bewindhebbers, die van tijd tot tijd in de Kamer van Amsterdam vanwege de andere provinciën gezeten hebben, o.a. voor Gelderland: Sweers, Van der Capellen ten Dam, Joan van Lith de Jeude; voor Utrecht: Sypesteyn, Aart van Buchel, Pieter van Dam, Goudoever en Hoeuft. In gelijken trant was het in de andere kamers: al wat in die steden patricisch was, had een aandeel in de V. O. I. C., zoo voor zichzelf als ten bate van aan zich verbonden ahangelingen, en indrukwekkend is het cijfer geweest der uitkeeringen: $12\frac{1}{2}\%$ zou men het standaard-dividend mogen noemen, maar niet zelden vloeiden de middelen ruimer: „im Ganzem--becijferde Klerk de Reus—hatten die Aktionäre an Dividenden $3600\frac{1}{3}\%$ genossen, oder während der 198 Jahre des Bestehens der Compagnie durchschnittlich 18% jährlich.”

Gewoonlijk driemaal 's jaars, in de lente, zomer en herfst kwamen, afwisselend te Amsterdam en Middelburg, de uit de Bewindhebbers gecommitteerde Heeren XVII bijeen, samen met hun raadsman en rechterhand, den Eersten Advocaat der Compagnie: dan ging het om de vaststelling der veilingsdata, de bepaling van het dividend, de uitrusting der vloot en de verdeeling van het daarmede gemoeide bedrag over de verschillende kamers. Aldus vergaderden de heeren te Amsterdam in de deftige, met kaarten en schilderstukken behangen conferentie-zaal van het O. I. huis, des morgens (ten minste in den lateren tijd) om 9 en des namiddags om 4 uur; schaarden zich om de ovale tafel voor de gebeeldhouwde schouw en namen daar plaats op hooge zetels, welke voor de gewone leden zonder armleuningen waren. In zulk eene vergadering was het wel, dat in November 1741 „ter vergadering binnenstond den g'eligeert Gouverneur-Generaal Van Imhoff . . . En tegenover den Heer President, even buijten het baluster gezeten zijnde, heeft aan denselven overgegeven, zekere memorie, geintituleert Consideratiën over den tegenwoordigen toestand van de Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij . . .”

Men begon zich toen al rekenschap te geven van een minder goed koopmansbeleid bij de V. I. O. C., maar aan overneming der koloniën door den Staat dacht toen nog niemand, althans niet ernstig; nog steeds achtte men de Staten Generaal tot het beheer daar-

van onbekwaam. Wel was men zich bewust, dat de handelswinsten niet meer zoo verzekerd waren als te voren, en dat de Indische huishouding verbeterd behoorde te worden. In die richting ging Van Imhoff aan den arbeid, maar heel, heel behoedzaam, en de wortel van een der grootste kwaden, de volstrekt onvoldoende bezoldiging der Compagniesdienaren, bleef ongemoeid. Iedereen wist, dat die inkomsten op verre na niet opwogen tegen het groote risico en de groote sterfte, hetzij aan boord, hetzij te land, aan den

dienst in Indië verbonden, noch beantwoordden aan de rechtmatige verwachting van hen, die destijds het leven in deze verre overzeesche, volkomen vreemde omgeving aanvaardden wilden. Maar, zich op het standpunt stellende dat in zulk een omvangrijk handelsbedrijf onder de keerkringen wel altijd door de machthebbers ruime privé-voordeelen voor zich zouden worden gereserveerd, hadden Heeren Zeventien nog steeds geen termen gevonden om dit gebrekkig systeem op te geven, al te zeer hierbij onderschattend, welk een demoraliseerende invloed in het landsbestuur zich doet gelden, wanneer de koopman-regeerder in den letterlijken zin des woords zijn bestaan heeft te vinden in het geld-slaan uit zijn bestuursmacht. Nicolaas Hartingh, die te Semarang als Gouverneur van Java's Noord-Oostkust het bewind voerde en met hoogst bekwame hand de Compagnies-staatkunde leidde in den alvernielenden familie-oorlog tusschen Mangkoeboemi en den Soesoehoenan van Solo, bericht in die functie 800.000 Rds. te hebben verdiend „zonder met zijn weten en voorkennis de Comp. nog iemand anders in 't minste te hebben benadeeld.” „Negotie

Afb. 1. Convocatiebiljet van de hoofdparticipanten van de Kamer Rotterdam, 1766.

— schreef hij — heb ik niet gedaan, want waarlijk, het sleept dog voor een hoofdgebieder niets goeds na en de ingezetenen zien dat niet gaarne, al zoo min als uijtgestrekte plantagiën omdat eijgen liefde toch doorgaans boven komt.” Officieel genoot hij echter maandelijks slechts f 200 traktement en 13 realen kostgeld. Doch wij weten, dat geen Javaansch gebieder, hoog of laag, zijn ambt aanvaardde, dan onder aanbidding, op den voet der oude Javaansche landsinstellingen, van een kostbaar huldebewijs, geëvenredigd aan de inkomsten van zijn ambtsgebied, en echt-javaansch was ook, dat den scheidenden gebieder „reisgeld” als huldegescenik werd opgebracht. Een Javaansche babad-dichter schilderde de afscheidsaudiëntie van een gouverneur van Java's Noord-Oostkust, — bedoeld moet zijn het aftreden van Van Ossenberch in 1762 — ongeveer aldus: De Edele Heer Gouverneur van

Semarang, verwittigd van de aankomst van zijn opvolger, heeft de Regenten van de Oosterstranden reeds opgeroepen; ook die van de Westerstranden zijn er, aan wier hoofd de Regent van Semarang staat, gelijk de Panembahan van Madoera over die van de Oostkust. De gebruikelijke „condities” op het welvaren van de Comp., de gezondheid van den Gouverneur enz. worden gedronken met een stevig glas en het gezelschap raakt onder den invloed daarvan duchtig aangeschoten (woeroe dawa). „De Praboe Edeleer (=Van Ossenberch), deelt hun mede dat hij aftreden gaat, om naar Batavia terug te keeren. Hij neemt afscheid van hen, en zegt hun, dat zij hem reisgeld moeten geven. De Panembahan van Madoera geeft daartoe bevel, en zoo wordt er een ontelbare som bijeengebracht, die zorgvuldig wordt opgeborgen.” En hoe men aan het Javaansche hof over de Bataviasche Regeering dacht, ontwaart men, wanneer men in den Javaanschen Baron Sakèndhèr de volgende toespraak leest, welke de Groot-Koopman—personificatie van Heeren XVII — richt tot zijn twaalf „zoons”, d.z. de Gouverneur-Generaal en de Elf Raden van Indië: „Ziet hier nu mijn schikking: brengt al uw bezittingen bij elkander tot een handelsfonds, hetwelk den naam zal dragen van Compagniesgoed. Bewaart dat met u twaalven, en wacht u voor alle oneenigheid. Gij zult leven van bezoldigingen, uit uw winsten te bekostigen: dat noem ik Compagnie! Laat in uwe beraadslagingen steeds eenstemmigheid heerschen, en zoo lang een uwer 't niet eens is, zoo staakt uw besluit en overlegt eerst! Goede maatregelen zult gij, zonder verdeeldheid, ten uitvoer brengen, en, al ware het een diefstal, zoodra die door u twaalven met algemeene stemmen is goedgevonden, geef ik er vergunning toe” Bijtende spot, en niet geheel onwaarheid. Daargelaten dat hier en daar zóó bedenkelijke praktijken werden toegepast, dat de insiders zelfs onder elkander deze niet aan het papier durfden toe te vertrouwen, zoo waren er tal van tot erkende gewoonte en gebillijkt gebruik geworden emolumenten, welke ruim vergoedden wat de Compagnie aan hare dienaren als bezoldiging onthield, maar het kwaad werd daardoor tot een reusachtigen octopus, welks vangarmen het gansche Compagniesbedrijf omvatten. „Entendu de ses oreilles, son beau-père Van Loten aussi” — schreef in 1762 W. Bentinck in zijn dagboek, met betrekking tot een gesprek, door hem gevoerd met Van der Bruggen, een gewezen Opperkoopman te Colombo -- „que c'étoit un tas de voleurs et une caverne de brigands et une collusion continuelle entre les Directeurs ici et le Gouvernement aux Indes; que Hasselaar faisoit l'honnête homme et l'homme généreux et désintéressé et parloit des vols et des friponneries aux Indes avec emphase, mais que lui, ayant demandé à brûle-pourpoint si son neveu à Cérison (P. C. Hasselaar, seigneur van de beide Eemnessen, resident van Cherison en in 1757 gehuwd met een dochter van den G. G. Mossel), ne pouvoit pas se contenter de rom écus, au lieu de 125m qu'il met en poche par an, il avoit répondu: Wat donder! en waarom zou hij dat niet zoo wel hebben als zijn prédécesseur? — Que Hope avoit une fois acheté tout le thé, sachant d'avance que les vaisseaux pour la Chine arriveraient trop tard et manqueraient les vents alizés pour le retour; qu'il était à présent maître de la canelle, et que si elle manquait, ce serait 4 millions de perte pour la Compagnie et peut-être un demi-million dans la poche de Hope Son opinion sur le total est que les affaires de la Compagnie sont en si mauvais état, que les Directeurs, ne voyant plus jour à y mettre ordre, cherchent à présent à y embarquer la République, et à l'entraîner

peu-à-peu dans leurs embarras, de façon qu'insensiblement l'Etat fasse cause commune avec la Compagnie Cette Compagnie --- vervolgde Bentinck voor zichzelf --- est un cloaque de vilainies et de tromperies. Et je vois clairement que Mr. Hasselaar, Mr. Steyn et Mr. Hope se renvoient la bal(l)e. Hope a pris dans son comptoir le fils de Van der Hoop, ancien secrétaire du Conseil d'Etat et neveu de l'avocat, par où il s'attache cette famille, les Dedels, etc. Hasselaar est mené par Hope et par l'intérêt de son neveu, gouverneur de

Afb. 2. Groep van de Bewindhebbers der Kamer Hoorn.

(Schildery in het West-Friesch Museum)

Chéribon, où il gagne 125 m écus par an, et par celui du frère de son gendre, qui a épousé la fille de Mossel”

Er schuilt in deze woorden vermoedelijk eenige animositeit van den Delftenaar Loten tegen het machtige Amsterdam, en wanneer Thomas Hope, hoofd van het vornaam handelshuis van dien naam en bewindhebber der V. O. C. ter Kamer van Amsterdam (van 1766—1770 Representant van den Prins-Opperbewindhebber) als handig koopman van zijne relatie met de V. O. C. ten eigen voordeele ter dege gebruik heeft gemaakt, daartegenover staat dat de V. O. C. juist aan zijn raad en initiatief eene hervatting van de rechtstreeksche vaart uit Holland op China te danken heeft gehad, waardoor de thee verscher, dus in geuriger staat ontvangen werd, welke verbetering in niet geringe

mate heeft bijgedragen tot verhooging van de winsten der toen niet bepaald florissante maatschappij.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat te dier tijde insiders reeds zijn gaan begrijpen, dat het naar intensieve Overheidsbemoeyenis toe moest. In die richting had trouwens reeds eenigermate gewezen de benoeming van Prins Willem IV tot Opperbewindhebber. Hem was daarbij $\frac{1}{33}$ e aandeel toegekend in het geheele bedrijf der Compagnies, als ware Z. H. in het bezit geraakt van een inleg van f 200.000.— en daarnaast recht op eene „portie” specerijen; maar tot dusver had die benoeming weinig meer uitgewerkt dan eenige aandrang op de V. O. C. om zich meer te laten gelegen liggen aan hare zee- en landmacht, en achter de schermen praatte men over die schenking aan den Prins. „*Ὁπὲρ Σηλυγγελλῶν*” — leest men in de Gedenkschriften van G. J. van Hardenbroek, op het jaar 1762.— „Dat de prins in de Oost-Indische Compagnie 63 actiën heeft present gekregen, dat geene 100e of 200e penning daarvan betaalt, ook geen collateraal, en geene ongeldden van desselfs landen in Hollandt, soo voortijts beseten als aengekogte. Dat door Imhof (de G. G. van Imhoff overl. 1750) heeft portie gekregen in de amphioen-compagnie, dat desselfs gelt daer op syn Oost-Indisch uitgeset werd tegens hooge interest, en dat onlangs den hertog — als voogt — uit Indië wegens die amphioen-portie twee tonnen gouds voor de prins heeft doen overmaken. Dat den advocaat Van der Hoop en den bewindhebber Hope thans niet wel samen zijn, omdat den laatsten een kistje, uit Indië komende van Mossel aen den raadpensionaris Steyn — soo men meende — soude geopent hebben, sonder iemand te kennen. (Bedoeld was de Gouverneur-Generaal Mossel 1750—1761. Zelfs de briefwisseling van Hooge Regeeringspersonen stond — althans officieel — onder het toezicht van de Kamer, welker schip de brieven en zendingen overbracht). Dat hij, Van der Hoop, ook niet seer soude wesen om 's Lands troupes naar Indiën te senden, omdat daer genoeg meester van soude wesen.”

Voor zoover toen werd gewerkt aan de versterking van de Compagniesstrijdmiddelen, zoo was het doel voornamelijk gericht op de handhaving van ons prestige ten opzichte van de Indische vorsten en de veiligheid tegen een Inlandschen vijand, en overigens in dezen tijd ook wel ter bewaring van onze neutraliteit bij de worsteling tusschen Frankrijk en Engeland in Voor-Indië, want tegen een Europeeschen vijand — dit besepte de Indische Regeering zeer wel — was de Compagnie niet meer bestand: de affaire om Chinsura in 1759 had het bewezen. Neutraliteit was ons een plicht geworden tusschen het om de oppermacht strijdende Engeland en Frankrijk, die elkaar beoorloogden zoowel in de bosschen van Canada als langs de kusten van Voor-Indië; en die neutraliteit was onzen handel, was Amsterdam zeer voordeelig, maar Amsterdam wenschte geen neutraliteit, welke haar handel beperking oplegde; aan den smokkelhandel viel te veel te verdienen. Sterk als Amsterdam zich gevoelde door Franschen steun, bleef deze machtige hoofdstad een tegen Engeland gerichte, anti-Prinsgezinde politiek voorstaan, en dit zou haar en de Republiek noodlottig worden. Schatten werden verdiend tijdens den Onafhankelijkheidskrijg van Noord-Amerika op het aan de West-Indische Compagnie toebehoorend eilandje St. Eustatius, „the golden rock”, zooals de op krijgsbuit vlamme Engelse marine het noemde. Allernoodlottigst speelde het laatdunkend Amsterdam in de kaart van den

machtigen Engelschen concurrent, welks zeemacht al tijden lang had uitgezien naar eene gelegenheid om met ons af te rekenen, gelijk Coen het anderhalve eeuw vroeger in onzen Archipel met hem had gedaan.

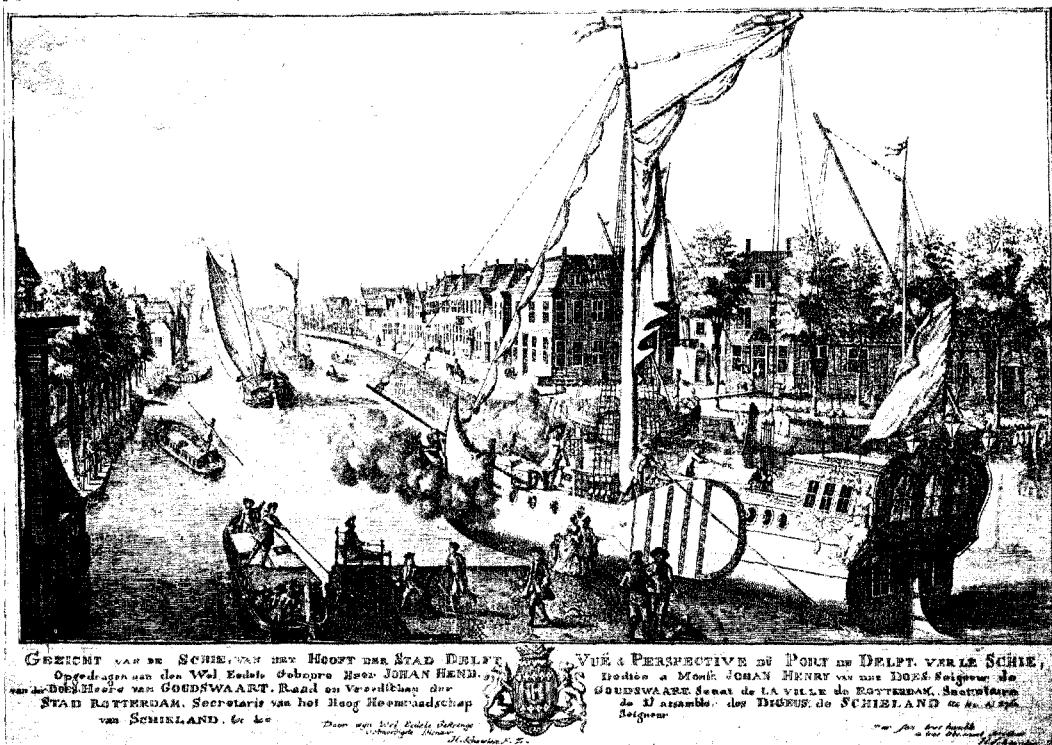
De Amsterdamsche Regenten-intrigue met Noord-Amerika, waarvoor Engeland satisfactie vorderde, kostte ons den oorlog, en deze werd duur betaald. St. Eustatius in de Antillen en Sadras op de kust van Koromandel werden in den letterlijken zin des woords overvallen; ter zee en te land werden het Compagnies bezit en de schepen met hun rijke ladingen tot goeden prijs verklaard; de factorijen vernield, voor zoover Engeland op het behoud der fortificaties met het oog op eene annexatie na een eventueelen vrede geen prijs stelde voor zichzelf, en door dit alles werd het toch al precair bestaan der Oost- en West-Indische Compagniën eene doodelijke wonde toegebracht. Wel redde Java's retourvloot zich in de neutrale haven van Cadix, doch de lading moest tot elken prijs verkocht worden, hetgeen met groot nadeel te Parijs plaats vond. Er was geen kapitaalreserve, slechts eenige onverkochte voorraad, en nieuwe retouren waren ondenkbaar, zoo lang de overzeesche bezittingen door den oorlog van het moederland waren afgesneden. Dientengevolge kon de V. O. C. haar zeer aanzienlijke vlottende schuld, belichaamd in de zgn. anticipatie penningen, niet delgen, en dit bracht haar ten val. Veertig jaren lang had dit gevaarlijk financieel expediënt (eene tijdelijke geldopneming, gedekt door de toekomstige opbrengst der Compagniesveilingen) goede diensten gedaan, door de Bewindhebbers in staat te stellen eene kapitaaluitbreiding te ontgaan, en het publiek eene gelegenheid tot voordeelige belegging van los geld op korten termijn aan te bieden met preferentie bij den e.v. specerijenverkoop, maar het was berekend op regelmatige retouren, derhalve bestaanbaar alleen in tijd van vrede, en dezen had de Republiek roekeloos verspeeld.

In 1779 hadden de actiën der V. O. C. bij een dividend van 12½ % nog gemiddeld op 328 % gestaan, maar na dezen rampzaligen oorlog kwam het schip van de V. O. C. niet meer vlot. Wel bleef het tijdelijk drijvende, dank zij den steun van de Staten van Holland en de bemoeiingen van den Prins-Opperbewindhebber, maar tweedracht verscheurde het land en weldra vingen de Bataafsche democraten ook hier hun slooperswerk aan; er was geen hoofd van staat meer; in de V. O. C. was het soliede koopmansbeleid al lang zoek; het bedrijf ging den ouden slentergang en het verval teekende zich al duidelijker af.

Van alle zijden werd op bezuiniging in het Hollandsch Compagniesbedrijf aangedrongen: op inkrimping van het aantal bewindhebbers en overbrenging van het Haagsch Besogne naar Amsterdam; op afschaffing van het logement in Den Haag en van de Compagnies-staatsiejachten: het buitenjacht, waarmede de Bewindhebbers ter visitatie der uitvarende en binnenvallende vloten naar Texel zeilden, en de binnenjachten, waarmede zij zich langs de Hollandsche wateren ter vergadering van Heeren XVII begaven. Heeren Bewindhebbers deden zich niet van eene sympathieke zijde kennen toen zij werden aangezocht om aan hun persoonlijk aanzien dergelijke offers te brengen: ook wilden zij geen afstand doen van de gebruikelijke uitdeeling der „portie's" specerijen, suikerbroden enz., van oudsher den Bewindhebbers, alsmede den Prins-Opperbewindhebber, den Raadpensionaris en tal van ambtenaren en voorname personen toegekend, — bezuinigingen,

weliswaar op zichzelf économies de bouts de chandelles, maar geboden door den al duidelijker uitgesproken eisch om alle rang- en standsverschillen uit te wisschen. Doch de Bewindhebbers vleiden zich nog jaren lang met optimistische verwachtingen, en eerst de oorlogen van 1793 en 1795 sloegen deze finaal den bodem in.

„De Bataafsche Republiek — schrijft Dr. Mansvelt — maakte er een eind aan. Tot op haar laatsten stond is de O. I. Comp. het slachtoffer geweest van haar gebrekkigen vorm. Met de Compagnies eigen balans in handen, konden de Bataafsche broeders hun col-

Afb. 3. Jacht van de V. O. C. bij vertrek uit Delft, gravure door H. Scheurleer.

lega's overtuigen, dat een lichaam met 127 millioen aan passiva en niet meer dan 10 millioen activa hopeloos insolvent was. Dat we hier een hoogst onjuiste voorstelling van zaken krijgen, zal (echter) ieder na het voorgaande doorzien. Naar billijkheid is toenmaals niet gestreefd, de Staat heeft de bezittingen van de Comp. eenvoudig genaast en stelde het voor, alsof hij een faillieten boedel aanvaardde. In werkelijkheid was de toestand geheel anders. Reeds door de verzwegen activa . . . wordt de schuld grootendeels gedekt.” „Over de hoogheidsrechten en het grondbezit — voegt deze schrijver er aan toe — kan men verschillend denken. Maar niet, dat over zee de kolonie zich zonder steun staande heeft gehouden.” Dit behoud is, zooals M. L. van Deventer erkend heeft, „de vrucht geweest der ontwikkeling, die Java in het tijdperk der Compagnie en met name gedurende de laatste

halve eeuw had verkregen," te danken óók aan de hoogere Compagniesdienaren, die — welke ook hun fouten en bedenkelijke financieele gedragingen geweest zijn tijdens het verouderd en op de gebrekkige leest van een koopmansfactorij geschoeid Compagniesbewind — „in zulk een tijd het bestuur over eene kolonie te voeren hadden, en die kolonie voor het moederland niet alleen wisten te bewaren, maar haar ongerept, zonder ze met schulden te hebben bezwaard, over te geven aan den staat, die de oude regeering verving."

Van de West-Indische Compagnie is het karakter, ofschoon voor haar octrooi dat der V. O. C. tot voorbeeld was genomen, eenigszins anders geweest: dit vloeide hoofdzakelijk voort uit haar oorsprong: zij toch was in het leven geroepen inzonderheid als strijdmacht tegen Spanje, en het liedje van Piet Hein's Zilvervloot houdt schilderachtig genoeg de herinnering daaraan levend.

De oprichting vond eerst plaats in 1621. „Het sluiten van het Bestand — schreef Prof. Brugmans eens ¹⁾ — heeft Amsterdam den Advocaat (Joan van Oldenbarnevelt) nooit vergeven, hij heeft daarvoor geboet met zijn bloed. Immers, daardoor kwam de W. I. C. met haar zeer voordeelige kaapvaart in het gedrang, en van deze Compagnie verwachtte men in Amsterdam nog meer dan van de O. I. De Amsterdamsche patriciërs, die de V. O. Compagnie hebben gegrondvest en de stichting der W. I. voorbereidden, waren Calvinisten. Dáárdoor trok Amsterdam eensgezind tegen Oldenbarnevelt op. Leider in die dagen was Reynier Pauw, de geboren heerscher, burgemeester, de eerste die het Magnificat te Amsterdam in handen had" ²⁾

Nauwelijks was de Landsadvocaat ten val gekomen — Usselincx, de plannen makende Brabander en uitgeweken Antwerpenaar, fel calvinist en onvermoeid strijder voor een koloniseerende W. I. Compagnie, gewaagde met voldoening den Prins tot het opnemen van den handschoen te hebben opgewekt —, of de oorlogspartij nam onder de aanvoering van Maurits de leiding in de Republiek op zich, en hiermede was het tot stand komen der W. I. C. verzekerd. Den 3en Juni 1621 werd het Octrooi verleend. „Het bestuur werd opgedragen aan vijf kamers, gevestigd te Amsterdam (aandeel $\frac{4}{9}$), te Middelburg (de kamer Zeeland, aandeel $\frac{2}{9}$), zoomede aan de Maas in het Noorderkwartier en in Friesland met Groningen (kamer te Dokkum) elk $\frac{1}{9}$, terwijl het hoogste gezag berustte bij een college van XIX, later van X bewindhebbers, uit de verschillende kamers gekozen en beurtelings te Amsterdam (voor 4 achtereenvolgende jaren) en te Middelburg (2 jaren achtereen) resideerende." Wat de kamer van de Maas betreft, zoo bevond de officieele zetel daarvan weliswaar zich te Rotterdam, maar nochtans onderhield men ook te Dordrecht en te Delft eigen W. I. huizen en vergaderden de door deze steden benoemde be-

¹⁾ Opkomst en bloei van Amsterdam blz. 161/2. Prof. Colenbrander stelt in zijn Koloniale Geschiedenis II blz. 3 aldus Oldenbarnevelt's standpunt in het licht: „De O. I. C. is opgericht, meent hij, omdat de practijk bewezen heeft, dat de O. I. vaart zonder krachtige organisatie geene winst oplevert en dus niet in stand zou zijn gebleven; de vaart op Amerika houdt zichzelf in stand. Verovering van Spaansche koloniën behoort niet het doel te zijn van een staat die op weg schijnt met Spanje een eervolven vrede te kunnen sluiten."

²⁾ Het was op hem, dat Vondel later het fraaie hekelvers dichtte van den loozen Reintje de Vos, die de hen van Amsterdams welvaart om hals bracht.

windhebbers afzonderlijk. Zoover ging zelfs het particularisme, dat ook aan de Haagsche participanten, die een belangrijk deel van het kapitaal hadden opgebracht, een eigen organisatie met een zekere mate van invloed werd gegeven.

Het doel was, behalve de voortzetting van den pelterijenhandel in fort Nieuw Nederland, het tegenwoordige New-York, vooral de kaapvaart op den Spaanschen ervvijand in de Antillen, derhalve buit te behalen en sterkten te veroveren als steunpunt voor verdere strooptochten: dit is de tijd, waarin de Hollandsche Koopman zegt, zelfs ter helle te willen varen, als slechts zijne zeilen niet gezengd worden. Echter was die stemming niet algemeen en vlot ging het niet bij de inschrijving: want tegenover de onzekere kansen op rijken buit stonden zekere uitgaven, die in de tonnen gouds liepen, voor den krijg ter zee. Doch niets werd verzuimd, zelfs niet pressie op de aanzienlijke ingezetenen en op provinciale en stedelijke colleges, om het kapitaal bijeen te krijgen; óók de V. O. C. dorst haar millioen niet te weigeren, en zoo kwam ten leste een som van ruim 7 millioen gld. bijeen, waarvan bijna 3 door Amsterdam alléén waren ingelegd.

In November 1623 had de W. I. C. reeds vijftien schepen op zee. De Jonge heeft er op gewezen dat de zeemacht der O. en W. Indische Compagniën „de kern is geweest, uit welke een groote menigte bekwame zeelieden voor 's Lands dienst voortsproot, de kweekschool waarin vele onzer grootste zeehelden zijn opgevoed en beroemd geworden . . . Mannen gelijk Heemskerk, Loncque, M. H. Tromp, Houtebeen, Witte Cornelisz. de With, Joost, Adriaan en Joh. Banckerts, Piet Heyn, De Ruyter, P. A. Itu, Sweerts en vele andere Ned. zeehelden, die meerendeels door hun geboorte voor een lageren en onbeduidenden stand bestemd schenen, legden in den dienst der O. en W. I. maatschappijen den grondslag tot die bekwaamheden, welke zij daarna betoond hebben, en van de gelegenheid, om blijk te geven van dat beleid, en dien heldenmoed door welke zij zich den weg tot dien verheven rang baanden, in welke zij de gewichtigste diensten bij het Ned. zeezezen hebben bewezen.” Niet het meest glorieuze, maar wel het langst in de volksherinnering gebleven wapenfeit der W. I. C. is geweest de 8e Sept. 1628, toen haar Admiraal Piet Pietersz. Heyn bij het kruisen om Cuba op de Zilvervloot, waarop onze varengasten al jaren lang hadden gevlast, de Spaansche galjoenen met hun kostelijke lading in de baai van Matanzas op het strand joeg en een buit vermeesterde, ter waarde van tusschen de 11 ½ en 15 millioen: onder den tamelijk gemakkelijk verworven naam van overwinnaar der Zilvervloot heeft de faam van dien fermes vlootvoogd, streng handhaver van de tucht en onversaagd krijgsman wel eenigszins geleden. Eene schoone belofte is verder geweest de landvoogdij van Joan Maurits, den Braziliaan, die voor de W. I. C. bij het Recief van Pernambuco een nieuwe stad en voor zich daarbij het grafelijk paleis Vrijburg (= Sans souci) bouwde — zijn aandeel in den krijgsbuit, hoewel niet meer dan 2 % bedragend, werd over de zeven jaren van zijn gouverneur-generalat (1632—1644) op niet minder dan f 2.017.478 geschat, — en die het veroverd Portugeesch gebied beleidvol en verzoenend bestuurde, maar het behouden en koloniseeren van dit rijke suikerland, welker Portugeesche bewoners zich één bleven gevoelen met hun aangrenzende, van de Spaansche Kroon losgekomen landgenooten, ging de krachten van de W. I. C. verre te boven, kostbaar als de oorlogstoerusting en uitreeding der schepen was. Zij cedeerde ten slotte de in opstand gekomen provincie

weder aan Portugal tegen eene uitkeering van 8 millioen gld. en hiermede eindigde het Braziliaansch avontuur.

Inmiddels was de kracht der W. I. C. vrij wel gebroken. De Eerste Engelsche oorlog had haar reeds een doodelijke wonde toegebracht; in den tweeden verloor zij Nieuw-Nederland, welke kolonie juist bezig was door landbouw en handel er boven op te komen, met Nieuw-Amsterdam aan den mond der Hudson, en aan den middenloop dier rivier het fort Oranje en het daarbij gelegen, op vooruitziende wijze beheerd Patroonsland van Kiliaan van Renselaer, de kiem van het tegenwoordige Albany. In 1674 was de algemeene toestand der W. I. C. zóó hopeloos, dat de Staten besloten haar op te heffen: „daar zij echter meenden, dat de vaart op Amerika alléén onder de vlag eener machtige en bevoorrechte compagnie behouden en uitgebreid kon worden, werd terstond eene nieuwe West-Indische Compagnie in plaats van de vorige opgericht.”

Deze ze W. I. Compagnie heeft evenwel nimmer als de vorige krijg gevoerd: zij vergenoegde zich met de uitsluitende vaart op West-Afrika — het slaven-leverend gebied bij uitnemendheid — met het ongezonde fortje St. George d'Elmina tot hoofdfactorij — en het heffen van recognitie van alle Nederlandsche schepen die op de Hollandsche koloniën in Amerika voeren. Tevens echter kwam langzamerhand op Suriname, door de Zeeuwen op de Engelschen veroverd en sedert geëxploiteerd door de W. I. C. in samenwerking met de familie Van Aerssen van Sommelsdijck en de stad Amsterdam, ieder voor $\frac{1}{3}$; eene typische plantage-kolonie, van waar uit de latere gouverneur Mr. J. J. Mauricius (1742—1751), oud-Pensionaris van Purmerend jegens Willem van Haren aldus zijn hart uitstortte:

. . . Ik heb mijn tijd versleeten,
 Bij slimmer dan de Geeten . . .
 Sprong daar de Hengste bron,
 Zij droogde van de zon.
 Men zou de Zanggodinnen
 Katoen daar leeren spinnen.
 En zoo 't gevleugeld Paard
 Daar neêrstreek in de vaart,
 Men zou hem onbeslagen,
 In suikermolens jagen.

Met haar onbarmhartig slavenrégime en den meêdoogenloozen slavenhandel is oud-Suriname wel een geldmakerij doch geenszins eene modelkolonie geweest.

Met de W. I. C. heeft het intusschen niet willen vloten: gemiddeld heeft haar dividend niet meer dan 2, 2 $\frac{1}{2}$ en ten slotte 1 $\frac{1}{2}$ % bedragen. En ten slotte is, gelijk hiervoor reeds opgemerkt, bij de roekeloze anti-Engelsche staatkunde der Amsterdamsche Burge-meesters tevens Bewindhebbers der O. en W. Ind. Compagniën tijdens den Amerikaanschen Vrijheidsoorlog, de vonk in het kruit geweest de allervoordeeligste neutraliteits- en smokkelhandel op Sint Eustatius; het heet dat de Engelsche Admiraal Rodney, die, zoodra het bericht der oorlogsverklaring hem bereikt had, het eiland overviel, dit bezette en, om de onderweg zijnde Hollandsche schepen te verschalken, aldaar de Hollandsche vlag liet waaïen, wel voor drie millioen pond sterling aan buit behaald heeft.

Wel leefde de W. I. C. na den vrede van Parijs evenals haar zuster de V. O. C. nog eenigen tijd voort, maar het was nu toch overduidelijk geworden, dat zij voor den Staat nutteloos was en voor den particulieren handel niet anders dan bezwarend werkte. „Toen dan ook in 1791 de vraag zich voordeed of haar octrooi andermaal verlengd zou worden, begrepen de Staten-Generaal, door den bekwamen Raadpensionaris Van de Spiegel voorgelicht, dat daartoe alle reden had opgehouden. De West-Indische Compagnie werd ontbonden en de Kamer X door een Raad van koloniën vervangen, terwijl het aandeel der participanten, op 30 % gebracht, in obligatiën rentende 3 % ten laste der Republiek werd geconverteerd.”

Het bedrijf dezer Compagniën verspreidde in gansch Holland en Zeeland leven en welvaart. Beliep hetgeen door deze machtige handelslichamen aan schepenbouw, uitrusting en proviandeering werd omgezet, jaarlijks ettelijke tonnen goude, van veel meer beteekenis was de vrachtvaart, tot welke de handel der Indische producten aanleiding gaf, en de kroon werd op dit werk gezet door den rijken geldhandel. Reikhalzend werd dan ook in koopmanskringen uitgezien naar den vrede, en een ontzaglijke tegenvaller was bij den vrede van Amiens in 1802 toen de zee eindelijk weer vrij was — voor hoe korten tijd! —, dat te Batavia veel en veel minder koffie voor den uitvoer gereed lag dan waarop in Patria was gerekend. Door de omstandigheden genoodzaakt, had de Bataviasche Regeering sedert de zee onvrij was geworden, haar koffie, specerijen en andere producten op Java aan neutrale koopvaarders verkocht, maar dit zeer tegen den zin van het in Nederland zetelend Comité tot de zaken van den Oost-Indischen handel en bezittingen, welke dien verkoop in Europa zelf wilde financieren. Hoezeer als kind van de Revolutie geneigd om ook over zee de nieuwe regeeringsbeginselen van Volkssouvereiniteit enz. in te voeren, — men had intusschen getoond wel te begrijpen dat dit wel eens verkeerde indrukken bij Chinees en Inlander kon vestigen —, zoo was op het stuk van den handel dit Comité, waarin slechts enkele leden zaten, die Java uit eigen aanschouwing kenden (daaronder Von Liebeherr, oud-gezworen klerk van den Raad van Indië, die met den jongen advocaat Wiselius de groote man was in het sub-comité voor Indische zaken) vóór alles bedacht op het belang der Bataafsche Republiek, en wenschte het dien verkoop op Java liefst aanstonds finaal gestaakt te zien: in 1797 ontving de Indische Regeering eene nadrukkelijke aanschrijving „om alle verdere verkoop van Indische producten (op Java) te staken,” en „verder geene verkoopingen buiten deszelfs speciale aanschrijving te doen.” Betoogde ditmaal de Bataviasche Overheid terecht, dat zonder ten minste eenigen verkoop op Java het haar niet mogelijk was de zaken gaande te houden, in latere jaren zou de quaestie van den verkoop der Indische gouvernementenproducten beslist worden tot in onze dagen toe in het belang van den handel in Nederland, van Amsterdam in de eerste plaats. En gingen ook toen reeds stemmen op tegen het Compagniesysteem der verplichte leverantiën, in zoo verre de aandacht werd gevestigd „op den behoefligen en onderdrukten staat der landbouwende Indianen, mitsgaders op de menigvuldige onderhandsche knevelarijen”, daaraan verbonden, het systeem zelf werd niet prijs gegeven, en dit, voor Nederland als koloniale mogendheid eens zoo gewichtige stelsel van gouvernementencultures,

gedreven met den verplichten arbeid der inheemsche bevolking, — deze erfenis van de V. O. C. zou zich, na den val daarvan, nog bijna een eeuw als regeeringsinstelling handhaven, niettegenstaande alle aanvallen, welke daarop werden gericht van Dirk van Hogendorp af tot Van Houten toe, onder ministeries van elke politieke kleur. Zonder de verplichte koffie-cultuur kon Daendels het niet stellen, die anders toch het „ancien régime” der V. O. C. grondig herzag, als het ware symbolisch een begin makend met het afbreken van Batavia's eens zoo luisterrijk kasteel. En evenmin Raffles, wien als in merg en been Brit alles wat niet-Engelsch was, onjuist of ongerijmd voorkwam, te eer nog wanneer het eene instelling gold van de gehate V. O. C., die indertijd vrij hardhandig zijne landgenooten uit den Archipel had weggewerkt en dit domein voor Holland alléén had weten te behouden. Na hen stond de regeering van Koning Willem I voor de Sisyphus-taak om het geruïneerde moederland onder de Argus-oogen van het Britsche Singapore een „liberaal” bestuur te doen voeren over een gebied zóó uitgestrekt, en in de onderscheiden deelen zóó verschillend als vooral destijds het geval was. Holland was „hopelessly poor” geworden; er was gebrek aan alles, niet het minst aan behoorlijk personeel, en met weêrmoed riep omstreeks 1820 de met de benarde tijdsomstandigheden worstelende koopman de herinnering op aan den „gelukkigen” tijd van voor 1780, toen heel uit China Compagnieschepen de gemonopoliseerde thee naar Holland bij rijke ladingen overbrachten.

Zonder de herleving op Java van de voormalige verplichte Compagniesleveranties in het vermaarde cultuurstelsel van den Gouverneur-Generaal Van den Bosch, is het niet gegaan, en ook niet zonder het herstel m. m. van den Compagnieshandel in gemonopoliseerde producten door de schepping van de Nederlandsche Handelmaatschappij, die in Patria werd gevestigd te Amsterdam, op Java te Batavia in de Factorij, de Kompeni Ketjil, zooals men deze met eene herinnering aan het verleden betitelde, geprivilegieerd als zij was evenals de V. O. C., slechts iets minder machtig, en gevestigd aan de Kali-Besar vlak bij de pakhuizen en het kasteel van haar illustre voorgangster. En die herleving is toch wel een merkwaardig getuigenis voor het practisch inzicht onzer vaders op het gebied van tropische koloniale economie in de XVIIe en XVIIIe eeuw.

Die tijd is thans lang voorbij, en niemand zal hem terug wenschen, ook niet hij, die het oude cultuurstelsel in werking heeft gezien in het laatste overblijfsel daarvan, de niet meer zoo heel veel aanstoot gevende Preanger-koffiecultuur van 1890—1895. Java's bevolking is een kwarteeuw reeds even vrij als die van welk land ook; Indië sedert een halve eeuw geen wingewest meer, en in het laatste decennium al goed op weg naar zelfbestuur. Wat Java nu is, dankt het, behalve aan klimaat en bodem, aan haar onder westersch modern bestuur staande, niet genoeg te waardeeren, kalm arbeidzame, sober levende en inschikkelijke bevolking; zoomede, op het gebied van de groote landbouwnijverheid en den handel, aan modern-westersche organisatie en aan XIXe eeuwsch kapitaal. Doch wanneer men dan in Nederlandsche havens onze op snelle vaart gebouwde grijs-witte, sierlijke en luxueuse mailschepen — deze moderne zeekasteelen — schilderachtig over het wijde watervlak ziet opstoomen, elk beladen met allicht ettelijke millioenen aan waarde in Indische landbouwvoortbrengselen, dan is een gevoel van erkentelijkheid niet misplaatst jegens het voorgeslacht, dat in de V. O. C. de mogendheid schiep, welke dit Indië voor Nederland heeft verworven.

P. DE ROO DE LA FAILLE.

I. GEBOUWEN DER OOST-INDISCHE COMPAGNIE TE AMSTERDAM.

A. HET OOST-INDISCH HUIS OF OOST-INDISCH COMPAGNIES BINNENHUIS.

Fortuyn trok over Zee, en ging naar 't Oosten
bruysen,
En hield in Indiën ten lange leste stant.
Aldus word d'Oogst gemaait op wijdt ver-
spreyde gronden;
Heel Indiën in een Oost-Indisch Huys gevonden.

Barlaeus vertaald door Vondel.

De belangrijke koopstad aan den Amstel, die reeds vóór de oprichting der Vereenigde Oost-Indische Compagnie een hoofdrol vervulde bij de pogingen der kooplui om zich een aandeel te veroveren in de voordeelen van den handel met Indië, wist zich ook een overwegenden invloed in de Compagnie te verzekeren door het haar toegewezen percentage van de helft der aandeelen en van acht leden van het college der XVII. Amsterdam werd de zetel der V. O. C. en het middelpunt van hare werkzaamheid hier te lande, waartegenover aan de zetels der andere, kleinere kamers slechts een secundaire beteekenis was toe te kennen ¹⁾. Hier, in de groote, machtige koopstad, hebben wij dus ook de belangrijkste bij de V. O. C. in gebruik zijnde gebouwen te verwachten.

Toch was het begin hier vrij eenvoudig. In 1602 was nog niet te voorzien tot welk een hoogte de macht en grootheid der V. O. C. zich zouden ontwikkelen en zelfs niet of aan deze een lang bestaan zoude verzekerd zijn. Het was dus een daad van wijs beleid, om niet een groot bedrag vast te leggen in het bouwen van kostbare bureau's en pakhuizen, maar eerder te trachten om de tijdelijke beschikking te verkrijgen over een bestaand gebouw of erf, waartoe een beroep op het stadsbestuur de aangewezen weg was. Haar voorgangster, de Oude Compagnie, had hiertoe reeds het voorbeeld gegeven, door aan de stad de beschikking te vragen over een erf, om daarop een pakhuys te bouwen. Bij resolutie van 8 November 1599, waren hiertoe aangewezen de plaatsen en erven aan het

¹⁾ Volgens den opzet zouden de Bewindhebbers zes van de acht jaar te Amsterdam zetelen.

Rapenburg bij het Rijzenhoofd aan het IJ, „d'welcke tot mastwerffen eertijts zijn gesteineerd geworden ¹⁾”.

De V. O. C. was gelukkiger, door niet alleen een geschikt erf te vinden, maar een hecht, voor het doel uiterst geschikt gebouw, dat althans voorloopig geheel aan de behoeften scheen te kunnen voldoen. Bij resolutie van 14 April 1603 werd haar het stads Bushuis in huur afgestaan voor f 2000.— per jaar.

De grond voor dit gebouw was afkomstig van het sint Paulus klooster; reeds in 1551 was met het bouwen, begonnen doch daarna werd de voltooiing vertraagd door de verdere geldelijke eischen, welke in die jaren aan de stad werden gesteld. Dit had weder aanleiding gegeven tot uitbreiding van het oorspronkelijke plan en nog in 1555 werd door aankoop eene vergrooting van het erf verkregen. Inmiddels was besloten om den onderbouw te versterken, teneinde daardoor gelegenheid te vinden om de zolders tot stads korenmagazijn in te richten. De V. O. C. verkreeg dus een groot gebouw met ruime bergplaats gelijkvloers en met drie boven elkander gelegen zolders, die gebouwd waren voor zware lasten graan en goed doortimmerd en beschoten, gelijk de bestemming eischte ²⁾. Het gebouw was met de lange zijde gelegen langs den Kloveniersburgwal, waar de lichten, die de Indische waren van de schepen in het Y aanbrachten, tot voor den wal konden naderen, en met de voorzijde aan de Hoogstraat, een breeden verkeersweg, in directe verbinding met het centrum der stad. Een gedeelte werd door de V. O. C. tot slachthuis ingericht, waaraan het later den naam Slachthuis heeft ontleend.

Het Bushuis is in 1890/1891 afgebroken en vervangen door den in ouden stijl door den architect C. H. Peters gebouwden oostelijken vleugel, doch het uiterlijk is bekend uit verschillende afbeeldingen, waaronder in het bijzonder te wijzen is op de in „de Nederlandsche Stedenbouw” door C. H. Peters op blz. 327 gereproduceerde tekening. Het was een lang gebouw met den hoofdgevel aan de Hoogstraat en een langen zijgevel met vijf ingangen en tien zoldervensters met tentdakjes aan den Burgwal ³⁾. Het Bushuis had een hooge opslagruimte gelijkvloers met twee groote deurpoorten, en een bovengedeelte met drie rijen zolders, elk met vier vensters, waarvan de twee bovenste rijen in den top vielen. De gevel was versierd met horizontale banden met in- en uitgezwenkte voluten langs de trappen en met pijnappels op den top en op de hoeken. De achtergevel was aan den voorgevel gelijk.

Voorloopig behield de stad zich nog de beschikking voor over een gedeelte van het Bushuis tot opberging van het geschut ⁴⁾, doch reeds in 1605 werd ook dit aan de Kamer

¹⁾ Resolutiën fol. 284. J. Wagenaar, Amsterdam in zijne opkomst en aanwas II, 83. De Compagnie zoude het terrein ophoogen, om het te gebruiken voor het „laten leggen, timmeren en toemaken van schepen”. Volgens den considerans was „de plaetse d'welcke voor dese tijt bij henlyuden word beslagen ende gebruyckt, haer maer provisionelijck vergunt”, waaruit volgt dat deze Oude Compagnie ook reeds vóór 1599 een terrein van de stad in gebruik had.

²⁾ Het gebouw had in 1558 ook dienst gedaan als pesthuis. Resolutiën der stad, 29 Juni en 7 Juli 1558. Zie: J. ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam V. 225.

³⁾ Tegenwoordige Staat V, bl. 46.

⁴⁾ Resolutiën van de Kamer Amsterdam, 20 April 1605. Zie verder hieronder.

Amsterdam afgestaan, tegelijk met het aangrenzende erf van het voormalige sint Paulusklooster, waarop weldra een nieuw gebouw werd gezet, waarvan het sierlijke poortje nog het jaartal 1606 aanwijst. Het stadsgeschut werd overgebracht naar den Voetboogdoelen, welke daarna tot stadswapenmagazijn werd ingericht.

De zolders van het Bushuis zelf waren wel zeer geschikt voor opslagplaats van specerijen en van de voor de V. O. C. aangekochte victualiën, waarvan ook aldaar de aanbesteding plaats vond, en de benedenhal eigende zich goed voor de nieuwe bestemming

Afb. 4. Het Oost-Indisch Huis te Amsterdam.

(Gravure van C. Jz. Vischer).

als slachthuis voor de vloot, doch er was weinig gelegenheid voor bureau's en vergaderlokalen, zoodat dringend de behoefte aan eene ruimere behuizing werd gevoeld.

De beide afdelingen stonden elk onder haar eigen commissie uit de Bewindhebbers der Kamer, waarvan de HH. van het Pakhuis meer het algemeen toezicht hadden ¹⁾ en die van het Slachthuis tot de regeling van dit onderdeel beperkt bleven. Beide commissies verkregen in 1660 een eigen lokaal in den nieuwen vleugel ²⁾ en in 1666 besloten de Bewindhebbers om aan de HH. van het Slachthuis meer ruimte te verschaffen door bij provisie voor hen ook het door de HH. van het Pakhuis nog gebruikte gedeelte van het Slachthuis in te ruimen, onder de restrictie, dat er ruimte beschikbaar zoude gesteld

¹⁾ Deze hadden ook het toezicht op het schoonmaken van het gebouw, dat door 6 of 8 vrouwen geschiedde. Resolutiën der Kamer, 30 April 1654.

²⁾ Resolutiën der Kamer, 16 Februari 1660.

worden voor het tentoonstellen van de specerijen bij de jaarlijksche verkooping ¹⁾. Later werd, in overleg met het stadsbestuur, dat als eigenaar van het gebouw hiertoe toestemming had te verleen, besloten om in het Bushuis eene charterkamer te maken ²⁾. Elke uitrusting van schepen en elke afwikkeling van de retouren vergrootte de hoeveelheid paperassen, waarvoor weldra op de bureau's geen plaats meer was. Men bracht daarna verschillende kisten met bescheiden naar het Magazijn aan Oostenburg, doch ondervond daarbij het bezwaar van den afstand, daar men de papieren nog dikwijls bij de hand moest hebben. In 1717 werd een kamer aan een pakhuis aangebouwd, waarvan echter niet nader blijkt, dat dit op het Bushuis betrekking heeft ³⁾.

Het politietoezicht bij het Bushuis werd uitgeoefend door de wacht in de corps de garde, die volgens de instructie van 1770 een waker bij het Bushuis plaatste en nog een aan den wal, indien daar goederen waren opgeslagen of er beesten gestald waren. Niemand, die er niet te maken had, mocht het Bushuis betreden ⁴⁾ en dit verbod strekte zich ook uit tot de lieden van het Slachthuis buiten hun beperkt terrein. Bij wanordelikheden moest de wacht onmiddellijk kennis geven aan de HH. van het Pakhuis en zonder hunne toestemming mochten de wachten hun post niet verlaten om boodschappen te doen. Toch schijnt het toezicht niet altijd voldoende te zijn geweest. In 1749 werden de pakhuismeesters onaangenaam verrast door het bericht, dat men in den zolder van het pakhuis twee gaten had gemaakt en daardoor gelegenheid had gevonden om een gedeelte van de daar opgeslagen peper te stelen. Men besloot daarop om elke maand eene inspectie te houden.⁵⁾

Wij komen thans tot de eerste uitbreiding, waarvoor in 1605 van de stad vergunning werd verkregen, nadat reeds 26 November 1604 in het algemeen op het verzoek gunstig was beschikt ⁶⁾. Dit geschiedde „om aldaer hare ordinarijs vergaderinge, comptoir ende andersins tot meerder verseeckeringe ende gerieff van haerl. administratie ende bewint te mogen houden”. Deze uitbreiding omvatte den vleugel aan het binnenplein tegenover de tegenwoordige ingangspoort, dus haaks aansluitende op het Bushuis, en een gedeelte van den daarbij aansluitenden wester vleugel.

Het schijnt aan de oude schrijvers ontgaan te zijn, dat deze westelijke gevel niet in één stuk is gezet, doch na de derde travee een opgaande rechte voeg in het metselwerk vertoont, die eenigszins door een goot wordt bedekt. Zij maken daardoor geen verschil in bouwperiode en vermelden alleen de latere uitbreiding van 1658, en de latere schrijvers, aan wie, gelijk aan D. C. Meijer Jr., het verschil tusschen den voorgevel met Toskaansche poort en de Renaissancegevels aan het binnenplein niet is ontgaan, volstaan met de ver-

¹⁾ Resolutiën der Kamer, 15 April 1666.

²⁾ Resolutiën alsvoren, 28 Juli 1695 en 7 Mei 1696.

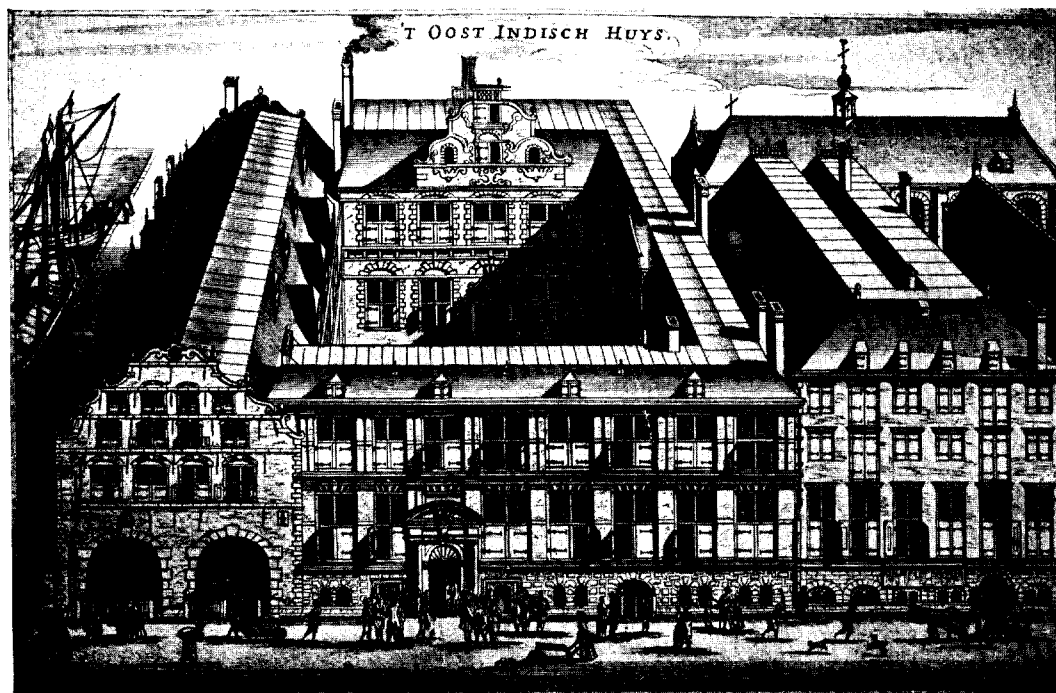
³⁾ Resolutiën van H.H. XVII, 6 October 1717.

⁴⁾ Resolutiën van HH. XVII, 23 September 1610.

⁵⁾ Resolutiën der Kamer, 30 Mei 1749.

⁶⁾ Resolutieboek van Amsterdam 8, fol. 61 vs. en 26 November 1604.

wijzing naar twee perioden, zonder daarbij in het gebouw zelve de grenzen hiervan aan te geven ¹⁾. Toch zijn de aanduidingen hiervoor ruimschoots voldoende, althans wat de uitgebreidheid van den eersten bouw betreft. De reeds genoemde opgaande voeg is een volledig bewijs, dat hierbij twee niet-gelijktijdig ontstane bouwgedeelten aaneensluiten en dit wordt nog nader geaccentueerd door de lichte kromming, welke zich hier in den gevel vertoont. Wij hebben trouwens nog twee onwraakbare getuigen van den eersten toestand,

Afb. 5. Het Oost-Indisch huis aan de Hoogstraat, in vogelvlicht.

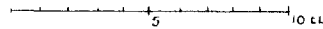
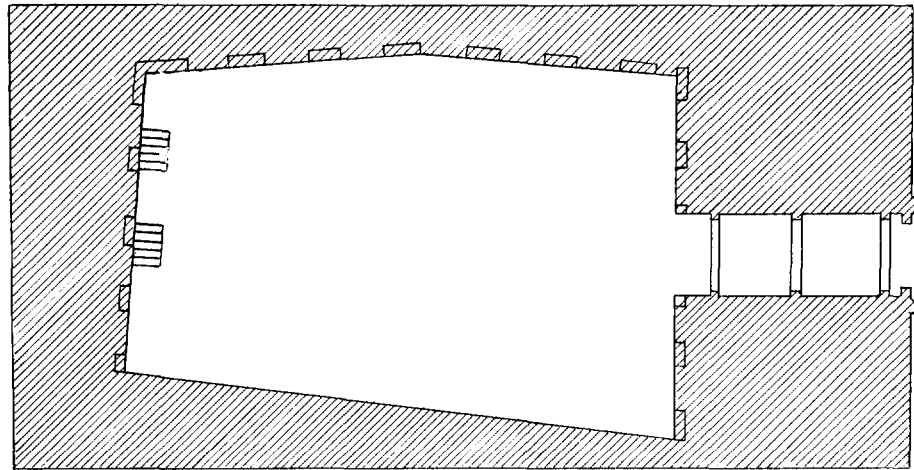
(Naar een ets van Van Meurs bij Dapper).

met name den plattegrond der stad door Balthasar Florisz., waarvan de eerste uitgave in 1625 verscheen, en de hierbij afgebeelde gravure van C. Jz. Visscher (Afb. 4). Op beiden ziet men het Bushuis met het binnenplein en den zuidelijken gevel en drie kozijnen van den westelijken van den eersten aanbouw, die vrij abrupt afbreekt en aantoont, dat men reeds bij het bouwen het oog had op verdere uitbreiding. Het binnenplein is van de Hoogstraat afgescheiden door een paar eenvoudige burgerhuizen en door eene poort, aansluitende bij het Bushuis en dus op eene andere plaats dan de tegenwoordige doorgang. Uit het hekje, dat de gebouwen van de straat scheidt zoude men kunnen opmaken,

¹⁾ D. C. Meijer Ir., Groei en bloei der Stad. In: Amsterdam in de 17de eeuw, bl. 93.

dat althans het naast de poort staande huis reeds toen bij de V. O. C. in gebruik was, aangezien het hek ook daarvoor doorloopt.

Dezelfde voorstelling komt ook voor op de tweede uitgave van den plattegrond uit 1647, doch ten onrechte zoude men hieruit de conclusie trekken, dat de toestand toen nog ongewijzigd was. Men heeft eenvoudig op den plattegrond de nieuwe bebouwing en stadsuitbreiding bijgeteekend en het oude stadsgedeelte ongewijzigd gelaten. De plattegrond bewijst dus alleen, dat deze toestand nog in 1625 in wezen was. Wij weten tevens met zekerheid, dat het gedeelte tusschen het Bushuis en den aanbouw van 1658 reeds vóór

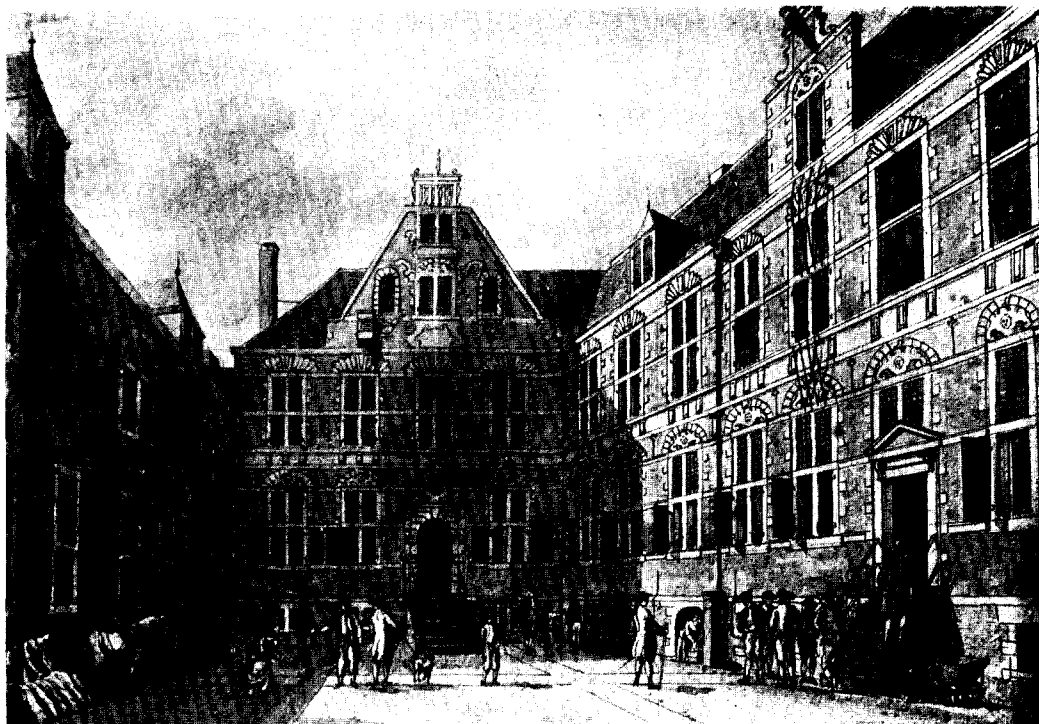

Afb. 6. Plattegrond van het Oost-Indisch huis in 1658.

het laatstgenoemde jaar bestond, zoodat dit gedeelte moet ontstaan zijn tusschen 1625 en 1658.

De schrijver van Groei en bloei der Stad Amsterdam in de 17de eeuw was de eerste, die er op wees, dat wij twee bouwperioden te onderscheiden hebben, doch hij beroept zich hierbij slechts op een jaartal 1643, dat hij ingekrast vond op een muur van den doorgang naar de Hoogstraat, en dat waarschijnlijk zijn ontstaan te danken heeft aan de verveling van een der bootslieden, die hier op aanmonsteren wachtte. Hij concludeert hieruit terecht, dat dit gedeelte waarschijnlijk reeds bestond in het jaar, dat in den muur is ingekrast. Verdere aanwijzingen van den tijd vond ik echter niet vermeld en het onderzoek hiernaar wordt zeer belemmerd door het ontbreken van bescheiden over fabricage uit de eerste helft van de 17de eeuw in het Amsterdamsche Gemeente-archief. Ook de rekeningen geven hier geen licht, daar deze slechts verzamelposten vermelden en de gedetailleerde bijlagen vernietigd zijn. Het gelukte mij echter uit het archief der Amsterdamsche kamer van de V. O. C. althans enkele gegevens te vinden, die eene verdere benadering

van den tijd mogelijk maken. Het zijn de hierna te noemen bijzonderheden over de wijziging in de plaats der bureau's in 1634 en de veranderingen in het bedrag van de huursom, die door de Kamer aan de stad voor het gebruik van het complex werd betaald. Deze laatste bedroeg oorspronkelijk twee duizend gulden voor het Bushuis, spoedig bij de eerste uitbreiding in 1605 verhoogd tot 3500 gulden. Dit bedrag werd in 1634 op 4400 gulden gebracht en in 1644 op 7200 gulden, zoodat in beide jaren niet onbelangrijke vergrooitingen zijn geschied.

Afb. 7. Binnenplaats van het Oost-Indisch huis te Amsterdam.

(Teekening in het Museum Fodor).

In 1634 werd door de Kamer genotuleerd: „ter vergaderingh geproponeert sijnde, hoe men de NIEUWE VERTRECKEN van 't huys sal verdeelen, is verstaen, dat de ontfangers haer plaetse nemen sullen voor aen straet, de reeckenmeesters int midden en de bouckhouders int vertreck van (de) oude ontfangerscamer, ende dat de voornoemde heeren ontfangers de reeckenmeesters opt appropriieren van de voornoemde plaetse metten eersten gelieven ordre te geven omme tegen May aldaer plaetse te nemen”¹⁾. Dit gegeven is zeer belangrijk, omdat wij hieruit niet alleen kunnen concludeeren, dat er in 1634 een

¹⁾ Resolutiën der Kamer Amsterdam, 15 Juni 1634. De huur werd in overleg met de tressoriers der stad bepaald op f 4400, nadat eerst f 4500 was gevraagd.

groote verbouwing heeft plaats gehad, maar ook, dat deze zich tot voor aan de Hoogstraat uitstreckte en dat de nieuwe vertrekken reeds met Mei konden in gebruik genomen worden. De verbouwing heeft dus in 1633 plaats gevonden en kwam in het volgende jaar gereed. Den 9 November werd daarop besloten om in het kantoor boven een steenen vloer te leggen en eene haardstede te maken ¹⁾).

Over de verbouwing van 1644 vond ik slechts vermeld, dat de Bewindhebber Hudde den 21 Januari 1644 rapporteerde, dat hij met de tresoriers der stad veraccordeerd was over de huursom van het Bushuis op 7200 gulden, mits de stad den achtsten penning betaalde ²⁾). Wij kunnen dus slechts gissen welk gedeelte toen is bijgebouwd en daar er reeds in 1634 kantoren aan de straatzijde in gebruik genomen werden, is het niet uitgesloten, dat in 1644 óf een verder gedeelte aan de Hoogstraat is bijgebouwd, of het gedeelte van den westelijken vleugel aan het binnenplein, tusschen de drie zuidelijkste traveeën van 1606 en het pand aan de Hoogstraat. Bij de gevels aan het plein heeft de architect zich geheel aangesloten aan de versiering van het reeds bestaande gedeelte, zoodat thans moeilijk meer is uit te maken, wat tot de vergrooting van 1633 en wat tot die van 1644 is te rekenen.

De laatste vergrooting geschiedde in 1658, waarbij reeds in 1657 een der huizen tusschen het Oost-Indisch huis enden gang naar de Walenkerk, bekend onder den naam de Rouckmaker, voor 17000 gulden werd aangekocht. Men liep hierbij eenigszins vooruit op de onderhandelingen met de stad, die in Januari 1658 werden begonnen en spoedig tot het gewenschte resultaat voerden. De stad betaalde den aankoop van de huizen en erven en bekostigde den bouw, waartegenover de Kamer zich harerzijds verbond om over deze bedragen 4½ % rente te vergoeden en den 8sten penning te betalen ³⁾). De rentevergoeding werd op 3935 gulden bepaald, zoodat de huur van 7200 gulden met dit bedrag werd verhoogd. De hoogere huursom staat gelijk met een bedrag van ruim 87600 gulden voor bouwsomen voor aankoop van de af te breken huizen. De bouw kwam in 1659 gereed en 25 September werd besloten om den verbindingsmuur tusschen het oude en het nieuwe werk door te slaan ⁴⁾).

Gelijk met het plan tot uitbreiding waren ook eenige kleine inwendige verbouwingen van het bestaande gebouw overwogen. Ook deze werden voor rekening van de stad uitgevoerd, in verband waarmede de huursom in 1661 van 11350 tot 11500 gulden

¹⁾ Resolutiën alsv., 15 Januari 1634.

²⁾ Resolutiën der Kamer, 27 December 1657. Gelijk met dit huis werden huisjes daarnaast aangekocht, waarvan de koopsom in de f 17000 was begrepen.

³⁾ Het verzoek van de Kamer kwam 14 Januari 1658 in behandeling en werd 15 Januari goedgekeurd. Resolutieboek van Amsterdam fol. 279. De overeenkomst werd 21 Februari 1658 door de Kamer bekrachtigd. Zie verder Resolutiën der stad 31 Januari 1658 en der Kamer, 16 Februari 1658. en Groot Memoriaal der stad. No. IV, fol. 151.

⁴⁾ De Heeren werden gecommiteerd „omme te inspecteren de gelegentheyte van de nieuwe timmeragie aen ofte naest het Oost-Indisch huys ende op het openen ende doorbreken van den muyr metten gevolge van dien soodaenighe ordre te stellen” enz. Resolutiën der Kamer, 25 September 1659.

werd verhoogd ¹⁾. In 1699 werden weder eenige verbeteringen aangebracht, die de huursom tot 11700 deden stijgen ²⁾.

In 1720 begon de stad bezwaar te maken om de huur op de oude voorwaarden te verlengen ³⁾. De tresoriers eischten eene verhooging tot 15000 gulden per jaar en dat de Kamer verder in het onderhoud zoude voorzien ⁴⁾. De onderhandelingen leidden in 1722 tot eene overeenkomst, waarbij de stad het Oost-Indisch- of Residentiehuis met eenige erven aan Oostenburg verkocht voor 275.000 gulden. ⁵⁾ Van dat oogenblik af had de Kamer haar eigen huis, dat tot de opheffing der Compagnie in haar bezit bleef.

Het gebouw ontleent eene dubbele waarde aan de bestemming, daar het niet zooals het Bushuis, oorspronkelijk voor een ander doel is gesticht en later aan de Compagnie is afgestaan, doch direct hiervoor is gebouwd. Het is uiterlijk nog vrijwel ongeschonden bewaard en de aanblik van het binnenplein en van den statigen gevel met de poort behooren tot het beste, wat ons op het gebied der burgerlijke bouwkunst uit het begin en het midden der 17de eeuw in de hoofdstad is bewaard. De gebouwen zijn meermalen afgebeeld, blijkens de teekeningen en prenten in het Prentencabinet, het Museum Fodor en het Gemeente-Archief, en zijn uitvoerig beschreven in Van Arkel en Weissman, Noord-Hollandsche Oudheden, VII, 1905, blz. 55, 56 en 57; Peters, Stedebouw, blz. 327; Amsterdam in beeld, 1925 blz. 190 en in het door Dr. Brugmans bewerkte deel gewijd aan het staatkundige en maatschappelijke leven, blz. 335. In 1864 gaf de Maatschappij van Bouwkunst eenige afbeeldingen in hare serie Oude Bestaande Gebouwen, 1ode aflevering, plaat XXXVIII—XXXXI, die echter niet in alle bijzonderheden betrouwbaar zijn. Bij den zuidelijken gevel ontbreekt de kelderingang naast de stoep en bij den westelijken gevel is ook de kelderingang weggelaten. Ernstiger is, dat de teekenaar dien gevel als een geheel met doorlopend metselwerk heeft afgebeeld, zonder rekening te houden met de opgaande voeg tusschen het oudere en het jongere gedeelte, en van den knik, die de gevel daar ter plaatse vertoont.

De hierbij gevoegde afbeeldingen ontheffen mij van de verplichting om de gevels in alle bijzonderheden te beschrijven, zoodat ik met de hoofdlijnen kan volstaan. Wij hebben daarbij vijf verschillende gedeelten te onderscheiden: het Bushuis, den zuidelijken gevel aan het plein uit 1606 met de hierbij aansluitende drie traveeën van den westelijken gevel, het vervolg hiervan en den noordelijken gevel uit 1633—1644, den voorgevel met poort aan de Hoogstraat en den voorgevel van het nieuwe gedeelte van 1658.

a. H e t B u s h u i s verkeerde in het einde der 19de eeuw in zoo bouwvalligen toestand, dat de regeering besloot om dit te doen afbreken en in 1890—1891 te vervangen door een door C. H. Peters ontworpen en op de 17de eeuwsche Hollandsche renaissance geïnspireerden gevel. Hiermede werd tegemoet gekomen aan de verzuchting van den

¹⁾ Resolutiën der stad, 2 September 1661 en der Kamer, 3 September 1661. Groot Memoriaal der stad No. IV, fol. 20 vs.

²⁾ Resolutiën der stad Kamer, 19 Januari 1699.

³⁾ Resolutiën der stad, 25 Januari 1720, deel 51 fol. 805 en Resolutiën van HH. XVII, 16 Juni 1720 en 4 October 1720.

⁴⁾ Resolutiën der Kamer, 20 Februari 1721. Resolutiën van HH. XVII 30 September 1722.

⁵⁾ Resolutiën der stad, 30 Juli 1722, Resolutieboek dl. 51, fol. 8vs.

architect F. H. Witkamp aan het slot van zijne beschrijving in de Oude Bestaande Gebouwen, 1864, dat het gebouw „ongetwijfeld hooger zoude gewaardeerd worden, wanneer het gedeelte onder den naam van Bushuis of Oude Slagthuis bekend, onder den moker mogt vallen en door een aanbouw worden vervangen, waardig aan dien van het hoofdgedeelte". Niet ieder zal thans dit gevoelen onderschrijven, doch tot verontschuldiging van den schrijver strekt, dat het Bushuis toen al was bedorven door het dichtn van eenige ingangen langs den Kloveniersburgwal, waardoor de onversierde zijgevel wel wat een-tonig werd. Deze was echter tijdens den bouw nog begrensd door den ouden stadswal en een smal straatje, zoodat aan die zijde geen aanleiding voor een meer monumentalen gevel bestond. Het Bushuis werd later van het daarachter gelegen Dolhuis gescheiden door een eenvoudig poortje met het monogram der Kamer.

b. De zuidelijke gevel van het middelgebouw (1606) is vier vensters breed en twee verdiepingen hoog met vrijstaanden top over drie van de vier raamtraveeën. Het gebouw staat op een hooge plint met keldervensters en kelderingang en is daarboven opgetrokken van baksteen met zandsteen horizontale banden, negblokken en versieringen. De hooge kruiskozijnen op de benedenverdieping zijn afgedekt door gemetselde korfbogen met zandsteen cartouches met maskaron in de teruggemetselde boogvelden. Om beurten is een mans- of een vrouwenkop gekozen. Op de bovenverdieping zijn vierkante kruiskozijnen aangebracht, met rechte strekken, waarin straalsgewijs geplaatste zandsteen blokken. De verdiepingen zijn gescheiden door zandsteen banden, waartusschen een triglyphenfries. De top heeft twee versnijdingen met zandsteen voluten langs den eersten trap en versiering onder het daarin geplaatste middenvenster, met toog- en boogveldversiering, en onder en terzijde hiervan geplaatste blinde, halfcirkelvormige nissen. De tweede trap bevat een dubbel zandsteen zoldervenster tusschen zandsteen pilasters. De gevelafsluiting is in den vorm van een hekje met vier balusters tusschen gebeeldhouwde Hermeszuiltjes.

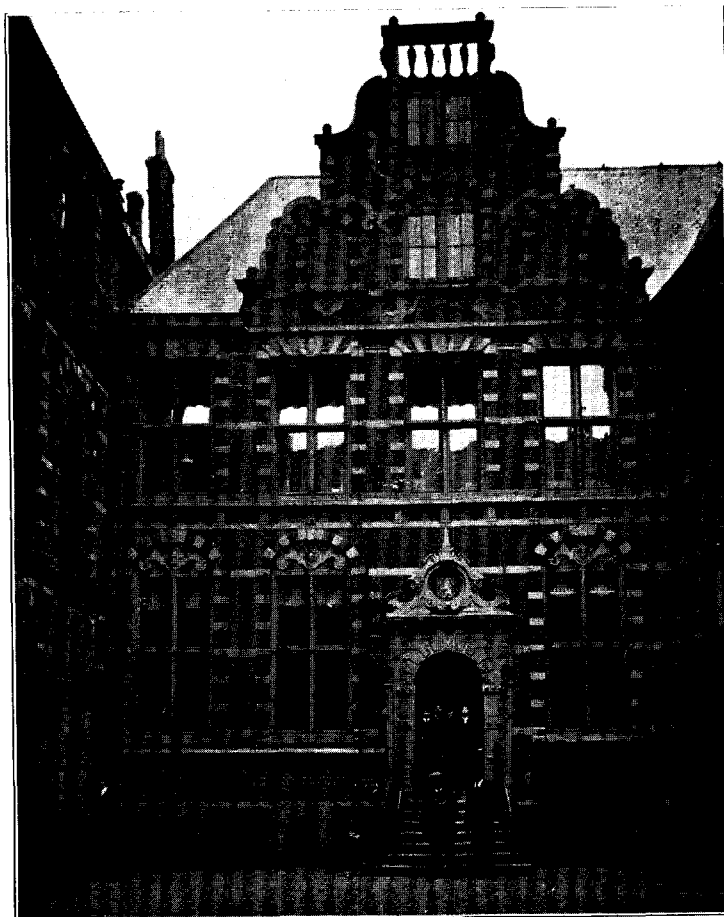
Veel aandacht is gewijd aan de versiering van het zandsteen poortje, dat midden onder den top in de benedenverdieping is geplaatst en langs een eenvoudig bordes van acht treden wordt bereikt. De ingang wordt door zijpilasters omsloten en is overdekt door een halven rondboog, waarboven de architraaf en het bovenlicht in eene zandsteen cartouche, waarop het stichtingsjaar: Ao. 1606. De cartouche wordt bekroond door een obelisk. Het bovenlicht is thans gedicht en beschilderd met een weinig bij de omgeving aanpassend Rijkswapen. De gevel wordt verlevendigd door gesmeed ijzeren sierankers.

c. De hierbij aansluitende gevels ten westen en ten noorden van het binnenplein zijn, gelijk reeds werd aangetoond, in verschillende jaren ontstaan, doch men heeft daarbij steeds aansluiting gezocht bij de drie bij den zuidelijken gevel aansluitende en gelijk daarmede in 1606 gebouwde raamtraveeën. Zij zijn opgetrokken boven een plint, twee verdiepingen hoog, met kozijnen en versieringen als bij b, en van boven afgesloten door een rechte gootlijst, welke alleen in het nieuwe gedeelte van den westelijken gevel wordt onderbroken door een renaissance topgeveltje, dat bij de verbouwing door C. H. Peters werd hersteld naar de oude afbeeldingen en deels met oud materiaal¹⁾. In

¹⁾ Bij de verbouwing zijn ook enkele andere onderdeelen vernieuwd, o.a. een gedeelte van de gootlijst.

de benedenhelft van het kozijn links van dit topje en in de daaronder liggende borstwering is een eenvoudig deurpoortje geplaatst met op kleine consoles rustend driehoekig fronton en met guirlandes langs de posten. In den noordelijken gevel is de doorgang naar de Hoogstraat gevat in een eenvoudige poort. Deze gevels zijn verlevendigd door het aanbrengen van 14 gesmeed ijzeren sierankers.

d. De linkerhelft van den voorgevel met de poort is twee verdiepingen hoog en acht raamtraveeën breed, op een onderbouw van natuursteen met kelderin-gangen en -vensters, en met baksteen versieringen in zandsteen op de verdiepingen. In de penanten tusschen de vensters zijn op de benedenverdieping vlakke pilasters met lijstkapiteelen aangebracht en op de bovenverdieping tweeling-pilasters met Ionische kapiteeltjes. De hiertusschen geplaatste kruiskozijnen werden oorspronkelijk met luikjes gesloten. De verdiepingen zijn door een geprofileerden band met triglyphenfries gescheiden en de bovenste wordt afgedekt door een rechte kroonlijst en een zadeldak. Een bijzonder cachet ontleent de gevel aan de monumentale Barok-poort met halfronde pilasters, archi-

Afb. 8. Hoofdgevel van de binnenplaats van het Oost-Indischhuis te Amsterdam.

traaf en gebogen doorbroken fronton, die in de derde travee van links is geplaatst voor den doorgang naar het binnenplein. De ingang hiervan is omsloten door vlakke, afgeschuinde dagpilasters en een halfronden boog met schelpversiering. Terzijde van de poort was aan elke zijde een klein poortje, waarvan het linksche in 1807 is verwijderd bij het inrichten van kantoorlokalen. Bij deze vermindering werden twee smakelooze logge vensterkozijnen in den gevel gebroken. De doorgang naar het plein is door twee baksteen kruisgewelven overdekt.

e. De voorgevel van den rechter aanbouw uit 1658 is zeer eenvoudig gehouden, doch sluit in hoofdlijnen aan bij den meer bewerkten linker-gevel. De plint en de eerste verdieping zijn van gelijke afmetingen als bij het oudere gedeelte, doch de penanten tusschen de door blindarcaden afgedekte kozijnen zijn niet met vlakpilasters verlevendigd. Oorspronkelijk waren hierboven, volgens de oude afbeeldingen, twee lage zolderverdiepingen met vierkante vensters, zonder eenige versiering. Thans zijn deze tot eene verdieping samengevoegd, waarboven zich het schuinoplopend lessenaarsdak verheft, dat aansluit tegen de twee zadeldaken, die loodrecht op den gevel zijn geplaatst en in een zakgoot samenkomen. Volgens oude afbeeldingen werden deze daken aan den achtergevel door twee topgevels afgesloten, die afgedekt werden door een hekvormige versiering in den geest van den middelbouw uit 1606. De gevel is zes raamtraveeën breed.

De verschillende gedeelten zijn voor rekening van de stad gebouwd en op grond hiervan en van de stijlkritische beschouwingen neemt men gewoonlijk aan, dat de middelbouw aan het plein met het oudste daarbij aansluitende gedeelte van den westelijken gevel ontworpen zijn door den stadsarchitect Hendrick de Keyser. De gevel is echter niet vermeld in de *Architectura Moderna*, die de Keyser's hoofdwerken noemt. Zekerheid hierover is niet te verkrijgen, daar het archief van fabricage van Amsterdam verloren is gegaan; voorloopig valt echter veel voor de toeschrijving te zeggen.

Over het inwendige van de gebouwen zijn wij slechts zeer spaarzaam ingelicht, daar er geen plattegronden bewaard bleven en bij de verbouwing onder Peters alles naar de eischen van den dienst is gewijzigd. In den nieuwen oostelijken vleugel zijn toen een paar eenvoudige 18de eeuwse marmeren schoorsteenmantels geplaatst en in den midden of zuidelijken vleugel vindt men nog een paar eenvoudige Lod. XVI schoorsteenmantels met emblemen van het gezag, die op een andere herkomst wijzen. Verder zijn in de kelders de oude pijlers behouden, waaronder eigenaardige ovaalvormige in het oudste gedeelte van den westelijken bouw, en vindt men, deels achter later stucwerk verborgen, in het voorgebouw aan de Hoogstraat nog oude moerbalken en kinderbintjes, die op eenvoudige draagsteenen rusten. Het best bewaard is de conciergewoning boven de poort, die geheel haar 17de eeuwse karakter behield.

Toch kunnen wij ons gemakkelijk een beeld vormen van de drukte op het binnenplein bij het aan- en afmonsteren van het bootsvolk, als de zoetelaars en de kostbazen de voorgeschoten penningen van het bootsvolk kwamen beuren, of de kleine kooplieden aasden op de door de matrozen medegebrachten snuisterijen. Statiger was de aanblik, als de HH. Bewindhebbers in hunne deftige karossen naar de vergadering reden ¹⁾, of hooge gasten hier ontvangen werden. Gewoonlijk betoonden de Bewindhebbers zich dan niet schriel en prachtige geschenken werden soms daarbij uitgereikt.

Als voorbeelden van vereeringen valt o. a. te wijzen op eenige schilderijen van de

¹⁾ De HH. XVII vergaderden oorspronkelijk slechts éénmaal per jaar in pleno, en wel volgens het octrooi, 6 jaar in Amsterdam tegen 2 jaar in Zeeland. Het aantal bijeenkomsten werd later uitgebreid en daarenboven hadden verschillende commissie-vergaderingen plaats.

voornaamste forten en geschiedenissen op Java, in 1639 aan den Prins van Oranje vereerd, waarbij in het zelfde jaar nog een „afbeeldsel” van Batavia werd gevoegd ¹⁾, een Japan-schen rok voor den Graaf van Solms in 1641 ²⁾, en 2500 à 2600 gulden aan specerijen aan de Keurvorstin van Brandenburg voor hare kraamkamer in 1675 ³⁾. Minder goed werd de Hertog van York in 1679 bedacht, die slechts twaalf pijpen mom, een pot nooten en een pot gember ontving ⁴⁾. Specerijen, thee en porcelein werden bij allerlei gelegenheden vereerd, o. a. aan den commandeur van Glückstadt. Zeer royaal waren verder de Bewindhebbers, wanneer speciale diensten te erkennen vielen, gelijk o. a. blijkt uit de vereering van 6000 gulden aan den gezant Boreel ⁵⁾ en van een zilveren theeservies ter waarde van 15000 gulden aan den gouverneur-generaal Van Imhoff. De Stadhouder ontving bij zijne benoeming tot Opperbewindhebber in 1749 eene vereering van 3000 gulden.

Twee hooge bezoeken vallen nog in het bijzonder te vermelden. Den 17en Juni 1660 kwamen de Prinses Royaal en de Prins, die met groot ceremonieel ontvangen werden. ⁶⁾ Het bezoek was eerst op het laatste oogenblik bekend geworden, zoodat dit waarschijnlijk meer als aanvulling van het program voor het bezoek aan de hoofd-

Afb. 9. Binnenplaats van het Oost-Indisch huis te Amsterdam.

¹⁾ Resolutiën der Kamer, 18 Juli en 14 November 1639. Men betaalde hiervoor tachtig gulden per schilderij. Resolutiën als v., 4 Juni en 12 Juli 1640. Zie ook de vereering volgens Res. 1 November 1672.

²⁾ Resolutiën als v., 21 November 1641.

³⁾ Resolutiën als v., 17 Mei 1675.

⁴⁾ Resolutiën, 26 Februari 1660.

⁵⁾ Resolutiën als v., 1 Mei 1679.

⁶⁾ Resolutiën als v., 17 Juni 1660.

stad is te beschouwen, dan als eene speciale hulde aan de Compagnie. De hooge gasten werden aan de poort van het Residentiehuis ontvangen door eene speciaal daartoe aangezeten deputatie van twee Bewindhebbers met den advocaat der V. O. C. en daarna naar de groote zaal geleid, waar op een tafel een kleine tentoonstelling was ingericht van Indische vruchten en waren.

Bij het bezoek van den Stadhouder aan Amsterdam in 1768 werd bijzondere aandacht gewijd aan de beide Compagnieën. Den 1en Juni bezocht de Prins het Oost-Indisch huis aan de Hoogstraat en den 2en was hij aanwezig bij het te water laten van een hoekerschip op de Compagnie's werf achter Oostenburg. Ook werd de West-Indische Compagnie met een bezoek vereerd. Aan het naar aanleiding hiervan uitgegeven prachtwerk: 't Verheugd Amsterdam, danken wij de aardige in dit werk gereproduceerde teekeningen van de vergaderzalen ¹⁾ en eene afbeelding van de werf.

Reeds bij het bouwen van het middelgebouw in 1606 was rekening gehouden met de behoefte aan betere lokaliteiten voor vergaderingen, doch oorspronkelijk was de zaal nog van bescheiden afmetingen. Zij werd echter in 1660 vergroot door het aantrekken van twee kleinere vertrekken en besloeg daarna de geheele breedte aan de zijde van het binnenplein op de eerste verdieping. Men gaf namelijk opdracht aan de HH. commissarissen voor de nieuwe timmeringe tot vergrooting van het O.-I. huis dat de „sael, daerinne de vergaedinghe gehouden sal werden, (zal worden) vergroot met de twee vertreken, daarvan afgenomen, sullcx de muyr daarvan doorgeslaegen ende wegghenomen ende tot de voorsz. sael geacomodeert" ²⁾. Uit de redactie zoude men kunnen opmaken, dat ook vroeger deze zaal reeds de geheele breedte besloeg, doch, mogelijk in verband met gebrek aan kantoormuimte, was ingekort. Nu de verbouwing alle ruimte voor nieuwe kantoren opleverde, ontstond de gelegenheid om de zaal tot de oorspronkelijke grootte terug te brengen. De zaal, waarin de vergaderingen der HH. XVII plaats vonden en waarin menig gewichtig besluit genomen werd, was versierd met Hollandsche en Chineesche schilderijen ³⁾; boven den schoorsteen prijkte het schilderij van Andries Beeckman, dat thans in het Rijksmuseum is geplaatst en waarvan wij hierbij eene afbeelding geven ⁴⁾. De zoldering rustte op kinderbalkjes en moerbalken, die op zware balkneuten steunden, de vier vensters waren van kruiskozijnen voorzien en aan den oostelijken zijwand prijkte een groote gebeeldhouwde marmeren schouw met het wapen van Amsterdam. Tusschen de vensters hing een spiegel en aan de wanden kaarten en schilderijen. Alles is nauwkeurig afgebeeld en zelfs het bellekoord en de zandlooper op tafel zijn niet vergeten. De Prins zit op het eeregestoelte naast den voorzitter Mr. H. Huyghens temidden van de deftige heertjes met gepoeierde pruiken en met de steken in de hand. Een hunner, de 1ste advocaat Mr. C.

¹⁾ Door S. Fokke, 1771, ad vivum. Zie ook bij de W. I. gebouwen.

²⁾ Resolutiën der Kamer, 16 Februari 1660.

³⁾ Tegenwoordige Staat, V, bl. 46.

⁴⁾ Zie afb. 12. Het schilderij is 111 c.M. hoog en 154 c.M. breed. Het werd niet direct van het O. I. huis overgebracht, maar aangekocht in 1859. Eene herhaling of copie bevindt zich in het Koloniaal Instituut.

van der Hoop, houdt eene harangue tot den Prins. Behalve den gast onderscheiden wij 20 personen, waarschijnlijk de 17 bewindhebbers met hun 1sten advocaat, tevens secretaris, en den 2den advocaat Mr. F. W. Boers. De 2oste is de Heer Hope, de plaatsvervanger van den Prins als Opperbewindhebber. De Heeren zaten verder volgens de gewone volgorde. Het gevolg van den Prins wachtte onderwijl in de Oude Rekenkamer ¹⁾.

Het stadhoudelijk bezoek wordt uitvoerig in „'t Verheugt Amsterdam" beschreven. De Prins vertrok om 10 uur met een staatsiekoets met twee paarden van het Raad-

GEZICHT van het OOST-INDISCH-HUYS, benevens het KRANKZINNIGEN-HUYS, te Amsterdam. | VUE de la MAISON des INDES ORIENTALES, et de CELLE des FOUX, à Amsterdam.

Afb. 10. Zijgevel aan den Kloveniersburgwal met poortje.

Gravure door H. Schouten.

huis op den Dam, dat tot tijdelijk vorstelijk verblijf was ingericht, en werd aan de poort ontvangen door de vier jongste Bewindhebbers met den tweeden Secretaris. Vóór de poort stond eene compagnie burgers geschaard en op het plein een detachement uit het stadsgarnizoen, tot aan de trappen van het middengebouw, waar de Prins weder door vier andere Bewindhebbers werd opgewacht om statig naar de Groote Vergaderzaal te worden geleid, waar de voorzitter met de overige Bewindhebbers en de 1ste advocaat hem opwachten. Na het afdoen van enkele zaken werd het pakhuis geïnspecteerd en werd de Prins door alle Bewindhebbers uitgeleide gedaan. Waarschijnlijk heeft het bezoek langer geduurd

¹⁾ 't Verheugt Amsterdam, bl. 49 en 50.

dan oorspronkelijk het plan was. Wij vermeenen althans, dat hij eerst te 11.30 aan het West-Indisch huis aankwam, waar de Bewindhebbers reeds te 9.30 waren bijeengekomen. Als men nu nagaat, dat aan het Oost-Indisch huis de Bewindhebbers te 9 uur, dus een uur vóór het aangekondigde bezoek, samenkwamen, dan kan men vermoeden dat aan het W.-I. huis het hooge bezoek reeds te 10.30 was verwacht. Er was trouwens in de vergaderzaal en in het pakhuis zooveel belangrijks te zien, dat men gemakkelijk vergeten kon om op de klok te letten.

Tijdens de feesten in de stad werd overal, bij de receptie, de comedievoorstelling en het groote avondfeest, eene hooge plaats aan de Bewindhebbers der beide Compagnieën ingeruimd, direct na de Heeren van de Admiraliteit, en niet zonder reden. Het gold toch niet alleen eene beleefdheidsvisite aan deze machtige handelslichamen. In de bijeenkomsten werd de Prins geïnstalleerd als Opperbewindhebber, eene eere-functie, die hem een niet onbelangrijk voordeel aanbracht, naast het benoemingsrecht van de Bewindhebbers uit een aangeboden drietal. Den 11en Mei 1674 was aan Prins Willem III een aandeel van $\frac{1}{33}$ in het dividend toegekend en 28 September 1675 van $2\frac{1}{2}\%$ of f 200.000 in het kapitaal der V. O. C. In 1748 was Prins Willem IV tot Opperbewindhebber benoemd en in 1749 werd hem als Opperbewindhebber het recht gegeven om twee plaatsvervangers te benoemen, die elk f 5000.— per jaar ontvingen, benevens twee secretarissen en vier schrijvers. Na het overlijden van Prins Willem IV in 1751 was de zetel open gebleven tot de meerderjarigheid van zijnen opvolger in 1766, bij welke gelegenheid het diploma van zijne benoeming hem aangeboden werd in een door de Kamer Amsterdam aangeboden gouden doos¹⁾. Het bezoek van den Stadhouder in 1768 was tevens de installatie in diens waardigheid als Opperbewindhebber.

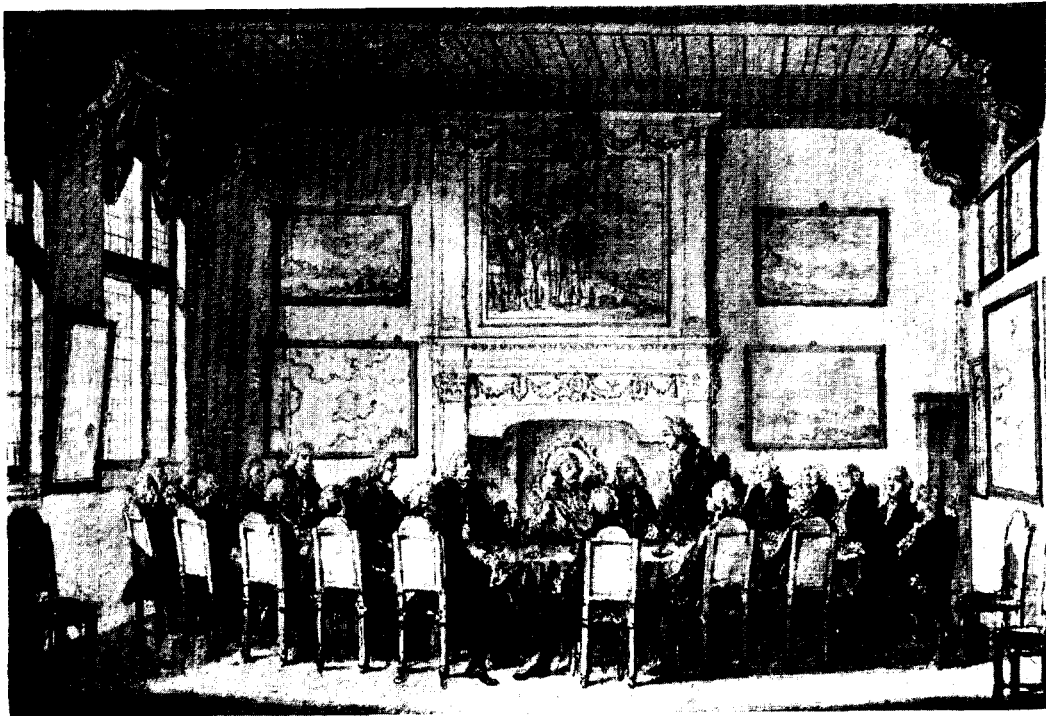
Omtrent de zaal zijn ons verder slechts weinig gegevens bekend. In 1648 werd de kaartcollectie hier geplaatst²⁾ en er werden eenige vlaggen en veroverde wapenen bewaard, die waarschijnlijk later naar het Rijksmuseum zijn overgebracht. Onder de schilderijen behoorden de 8 gezichten op steden in het Oosten, met name van Raibagh in het Rijk van Visiapur, Cananor, Cochin, Adjodhya in Siam, Goenoeng Lawak bij Marapura op Borneo, Banda Neira en Canton, vermeld in den Catalogus van het Rijksmuseum te Amsterdam onder Nos. 84—90, en waarschijnlijk ook het gezicht op het eiland Amboina, aldaar No. 83, die in 1831 en 1857 uit het „Koloniaal Magazijn” te Amsterdam aan het Ministerie van Koloniën en later aan het Rijksmuseum werden afgestaan³⁾. Met het speciaal genoemde „afbeeldsel van Batavia” vormen deze waarschijnlijk de serie schilderijen, die in 1639 aan den Prins van Oranje werden aangeboden. De Compagnie heeft waarschijnlijk hiervan copieën voor den Prins laten maken, hetgeen ook overeenkomt met den prijs van f 80.—, die voor elk schilderij werd betaald. Een tweede stel copieën werd vervaardigd voor reke-

¹⁾ G. C. Klerk de Reus, *Geschichtlicher Ueberblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwicklung der Niederländisch Ostindischen Compagnie*, in: *Verhand. v. h. Bataviaansch Genootschap van K. en W.* XLVII, 1894, bl. 59, 64, 65.

²⁾ *Resolutiën der Kamer*, 22 November 1638.

³⁾ De Nos. 84—90 zijn elk 97 bij 140 c.M. en het gezicht op Amboina uit 1617 150 bij 265 c.M. C. Commelin, *Beschrijving van Amsterdam II* bl. 733 noemt nog een schilderij met gezicht op het Japansche hof.

ning van den Keurvorst van Saksen, die hiertoe in 1688 de toestemming verkreeg ¹⁾. Door Witkamp worden nog twee andere schilderijen vermeld, die hij in 1861 nog ter plaatse aantrof ²⁾, namelijk een van H. Cz. Vroom, door hem verklaard als het smaldeel van de eerste Oost-Indievaarders ter reede van Texel, die thans mede in het Rijksmuseum is beland en in den catalogus 1920 wordt beschreven als terugkeer van het schip van Cornelis Houtman van zijne eerste reis naar Indië in Augustus 1597 ³⁾, en eene afbeelding

Afb. II. Ontvangst van Prins Willen V in het Oost-Indisch huis.

(Teekening door S. Fokke, 1771, in het Museum Fodor).

van den zeeslag op de Zuiderzee tusschen Dirksz. en Bossu, waarvan mij het tegenwoordige verblijf niet nader bekend is.

De indruk op den tijdgenoot wordt het best weergegeven door onderstaande uitbundige beschrijving bij O. Dapper ⁴⁾:

„De poorten, plaetzen, zaelen en vertrecken zijn altemael heerlijk en treffelijk. In de zael daer de Bewinthebbers vergaderen, en van hunnen handel raedslagen, hangen te pronk Chineesche en Japonsche schilderijen. Daer hangt ook de groote stadt Batavien,

¹⁾ Resolutiën van de Kamer, 26 April 1688.

²⁾ P. H. Witkamp, Afb. van Bestaande Oude Gebouwen, 1864.

³⁾ Catalogus 1920 No. 2606, 144 bij 279 c.M.

⁴⁾ Historische Beschrijvinghe van Amsterdam, 1663, bl. 449.

met haer schrickelijk en onwinnelijk Kasteel. Daer hangt het Koninklijk Hof van Japon, wiens gelijk in de gansche werelt niet is van kostelijkheid, grootte en sterkte. Daer hangen rondom d'Eylanden van de Molukken, slooten, bosschaedjens, dicht van specerij-boomen, steden, havens, kapen, die wij aen het ander eint des werelts bezitten. Daer hangen uitgeschildert de plaetsen, dicht bij China gelegen, waer aen men speurt wat een gunst de Nederlanders bij verre gelege volkeren dagelijx meer en meer vinden. Uitheemsche wapenen, heele en halve lancien, bijlen, schilden ziet men daer aen de want. Hier ziet men allerhande specerijen, elk in zijn eigen kassen en vakken. Elders sappen, gommen en stoffen, waer mede men verft; balken en zolders, wijd en breed uitgespannen en in verscheide vakken afgedeelt, zijn van den last ingebogen."

De zaal is niet meer in den ouden vorm aanwezig. In 1830 is deze in twee lokalen gesplitst.

Van de verschillende bureau's en commissiekamers is bij de verbouwing in 1890-1891 slechts weinig in den oorspronkelijken toestand behouden gebleven. In 1660 werd aan de Commissarissen over de nieuwe timmeringe opgedragen „eenige camers ende ander commoditeyten, soo tot gerief van de Heeren van 't Slachthuis als van 't Packhuys, mitsgaeders soodanighe verder camers, als sullen werden verstaen te vereyschen" gereed te maken ¹⁾. Verder hadden ook de Heeren van de Rekenkamer, die van de Ontvangkamer en die van het Ammunitiehuis waarschijnlijk hun eigene vertrekken, waarnaast nog verschillende bureau's vereischt werden voor de ambtenaren der V. O. C. Behalve voor den concierge was in het gebouw waarschijnlijk alleen voor den boekhouder eene woning aldaar ingericht ²⁾.

De HH. XVII kwamen driemaal per jaar bijeen, in Maart, Juni en October of November. De vergaderingen begonnen om 8 uur v.m. en 2 uur n.m. ³⁾ en werden met gebed geopend. Door de XVII werden vijf commissies gekozen: a. Het Haagsche Besogne, dat 5 à 6 weken bijeenkwam; b. de commissie voor het nazien van de boeken der kamers; c. de commissie voor de jaarlijksche rekening, welke contrôle in 1658-1660 door het Haagsche Besogne werd verricht, d. de commissie voor de geheime zaken, e. die voor den verkoop en f. die voor de vaart naar China. Deze laatste commissie werd in 1755 ingesteld voor den handel op China, die van Holland uit direkt, dus niet over Batavia, werd gedreven ⁴⁾. Elders noemt Klerk de Reus de vier afdeelingen voor aankoop, equipage (uitrusting), rekenkamer en handel, waarbij in 1786 een 5de afdeeling werd gevoegd: het Preperatoir Besogne, later de commissie van de Indische Zaken ⁵⁾. Een gedeelte van de bevoegdheden van HH. XVII ging over op de Kamer Amsterdam, zooals het toezicht op den scheepsbouw, de geldelijke contrôle en het toezicht op de inkoop ⁶⁾. Sinds 1623

¹⁾ Resolutiën van de Kamer, 16 Februari 1660.

²⁾ Resolutiën alsv., 18 Februari 1619. Of deze later nog in het gebouw woonde is mij niet bekend.

³⁾ In den oudsten tijd om 7 en 3 uur, later om 9 en 4 uur. Klerck de Reus, bl. 40 en 41. De zoogenaamde Halve XVII vormde later het Haagsche Besogne. Zie het artikel van Mr. Bijlsma.

⁴⁾ Klerk de Reus, bl. 46-50.

⁵⁾ Klerk de Reus, bl. 18.

⁶⁾ Klerk de Reus, bl. 21, 23 en 37.

werden naast de XVII ook negen gezworen hoofdparticipanten als controleurs gekozen ¹⁾).

Het aantal der Bewindhebbers der Kamer Amsterdam, die door de Burgemeesters uit een drietal gekozen werden, bedroeg eerst 23, doch dit werd door uitsterven tot 20 verminderd, waaronder sinds 1648 een lid gekozen door Haarlem en een door Leiden, een voorrecht, dat deze twee steden zich bedongen hadden bij de vermeerdering van het octrooi in 1644 ²⁾).

Zij genoten oorspronkelijk 1 $\frac{0}{10}$ van de uitrustingen en de retouren en hadden

Afb. 12. Gezicht op Jacatra.

(Schilderij door A. Beekman vroeger in het O. I. huis te Amsterdam).

daarentegen uit eigen kas de beambten te salarieeren, waarvan de boekhouder, de kassier en de bode genoemd worden, voor wier beheer zij aansprakelijk waren. In 1623 kwam hierin wijziging en bleven zij alleen voor den kassier aansprakelijk. Bij de vernieuwing van het octrooi in 1647 werd de 1 $\frac{0}{10}$ afgeschaft en werd voor de bewindhebbers der kamers een vast honorarium bepaald, dat voor de Kamer Amsterdam op f 3100.— werd gesteld, voor die van Zeeland op f 2000.— en voor de kleine kamers op f 1200.—. Daarenboven kregen zij een portie specerijen en verblijfkosten, eerst f 4.—, later f 6 : 5 per dag.

¹⁾ Klerk de Reus, bl. 39.

²⁾ Overeenkomst met de Kamer Amsterdam, 24 Juni 1645. Zij moesten te Amsterdam wonen.

Behalve de gewone leden waren er ook extra-ordinaire leden, als afgevaardigden van colleges, die zich dat voorrecht hadden weten te bedingen. Hiertoe behoorden in 1696 voor de Kamer Amsterdam de afgevaardigden van de Staten van Gelderland, Utrecht en Friesland en van de steden Dordrecht (sinds 1614) en Gouda (sinds 1663). Deze genoten per jaar f 1200.—. Ook de edelen hadden sinds 1696 twee gedelegeerden, die in de kleine kamers zitting hadden.¹⁾

De bewindhebbers der kamer kozen uit hun midden eenige commissies²⁾. In 1613 worden genoemd vier leden van 't collegium, 6 voor de equipage, 6 voor de proviand, 4 voor de koopwaar en 3 voor de rekenkamer en in 1623 5 voor de koopwaren, 4 voor de equipage, 3 voor het ontvangkantoor, 4 voor de proviand, 3 voor de rekenkamer en 3 voor het collegium, waarbij enkele commissies ambtshalve ook in aanverwante commissies vertegenwoordigd waren. In 1659 was de samenstelling weder gewijzigd en koos men er 4 voor de rekenkamer, 5 voor het pakhuis, 4 voor het ontvangkantoor, 7 voor het Slachthuis en de werf en 3 voor de ammunitie.

Onder de ambtenaren der V. O. C. nam de advocaat de eerste plaats in. In 1614 werd deze onder den titel van fiscaal reeds bij de kamers Amsterdam en Zeeland vermeld. In 1621 werd bij de V. O. C. een 2de advocaat benoemd, daar de eerste dikwijls in Engeland moest werkzaam zijn, en in 1742 nog een adjunct-advocaat. De advocaat der V. O. C. fungeerde tevens als secretaris en was ook werkzaam als advocaat der kamer Amsterdam. Ook in den Haag had de V. O. C. reeds vroeg een eigen advocaat³⁾.

Kassiers worden alleen te Amsterdam en te Middelburg vermeld, die elk een of meer klerken hadden. De boekhouder kreeg te Amsterdam weldra een eigen soldijkantoor, waar jaarlijks meer dan een miljoen gulden verrekend werd. Ook de Weeskamer had hare eigene administratie, die tevens diende als informatiebureau voor de beambten buiten Europa, dat van 7—12 en van 2.30—6 uur geopend was. Het bureau voor de schuldenaars te Amsterdam werkte met een eerste en dertien tweede klasse klerken en was geopend van 8.30 tot 1 en van 3—6 uur. Aan het pakhuis waren nog 3 schrijvers verbonden.

Behalve dat bureaupersoneel had men aan de werf een equipagemeester, die meest op Texel vertoefde, twee boekhouders en een klerk en een leger van bazen en werklieden. Ten slotte vallen nog te vermelden de garbulateurs, die de specerijen sorteerden en ook wel met de schepen meevoeren, de dokter, die de artsen voor Indië examineerde en de aanspraken van af te keuren personen beoordeelde, de apotheker, die de medicijnkisten der schepen zegelde, en de postmeester. In het geheel werd in 1696 door de gezamenlijke kamers f 67.500.— aan salarissen uitgekeerd⁴⁾.

Al deze commissies en bureauambtenaren hadden hunne bureau's en vergaderzalen, doch over de ligging hiervan in het gebouwencomplex zijn mij geen nadere gegevens be-

¹⁾ Klerk de Reus, bl. 13, 25, 26, 32.

²⁾ Klerk de Reus, bl. 36.

³⁾ Klerk de Reus, bl. 39, 44, 45.

⁴⁾ Klerk de Reus, bl. 57 en 59.

kend. Commelin II, (blz. 733) vermeldt de kamers van dagelijksche afschrijvingen en acten, de rekenkamers, het advokatenvertrek en verschillende boekhoudersschrijfplaatsen, meest gelijkvloers en deels op de verdieping. In het zuidelijk deel was de wapen- of kruidkamer en eene apotheek.

Uitvoeriger zijn wij ingelicht omtrent de bewaking van het gebouw door de nog aanwezige instructies voor de wacht van 11 Januari 1660 en van de oppassers van 1670. Men begon met 4 wakers aan te stellen, wier aantal in 1618 werd verdubbeld ¹⁾. In 1660 was er zelfs een wacht van 24 man en 2 korporaals, waarvan om beurten de helft dienst deed. Zij stonden onder toezicht van de HH. van het Slachthuis, die de boeten invorderden. Tot negen uur 's avonds behoefden er slechts vier man in de corps de garde in dienst te zijn, doch daarna kwam de nachtploeg op, ook voor het bijlichten van de HH. Bewindhebbers, als die 's avonds bijeenkwamen. Er werden dan op verschillende punten wachten uitgezet, waarvoor schildwachthuisjes geplaatst waren. 's Zomers werd de nachtwacht om 10 uur betrokken. De posten werden elke twee uur afgelost en hielden na de aflossing een rondgang door het huis, de voorzaal op de plaats en de nieuwe galerij. De wacht bleef tot 5 uur 's morgens op post of eerder bij het luiden van de poortklok.

De oppassers deden alleen over dag dienst en begonnen 's winters met de kachels aan te maken. Zij stonden onder de Pakhuismeesters en hadden bij onordelijkheden aan dezen kennis te geven.

In het jaar 1787 werd de wacht verdubbeld bij „de zorgelijke omstandigheden welke in dese stad plaats hebben” en men achtte zich zelfs verplicht om zich tot de HH. van de Defensie te wenden om bescherming voor de bezittingen der V. O. C. ²⁾, doch in het volgende jaar was met de Oranjezon ook de hoop op beter toekomst weergekeerd en 22 Februari besloten tot illuminatie van het Oost-Indisch huis bij de algemeene feestviering bij gelegenheid van het bezoek van den Stadhouder en zijn gezin aan Amsterdam op 1—5 September 1788 ³⁾.

In 1640 verkreeg de V. O. C. het recht om een eigen provoost in dienst te nemen, in het bijzonder tegen de gedroste zeelui ⁴⁾.

Het terrein van de V. O. C. was volgens de prent van Visscher oorspronkelijk van de Hoogstraat gescheiden door een eenvoudig hekje. Later is dit vervangen door een ijzeren hek op een rollaag van escauzijnsche steen. Dit laatste is in 1876 verwijderd, nadat reeds in 1861 hierop door het Gemeentebestuur was aangedrongen.

Na de opheffing der V. O. C. en de liquidatie van hare bezittingen, die onder beheer

¹⁾ Resolutiën van de Kamer, 6 Mei 1618.

²⁾ Resolutiën alsv., 30 Mei, 31 Mei en 1 October 1787.

³⁾ Zie hierover het door P. Scheltema in het 3e deel van Aemstels Oudheid, bl. 229—240, uitgegeven handschrift uit het Gemeente-archief.

⁴⁾ C. Commelin II, bl. 733, 18 October 1640.

van het Comité tot de zaken van den Oost-Indischen handel ¹⁾, hetwelk 1 Maart 1796 het eerst te Amsterdam vergaderde; later werd het complex gebouwen bij arrest van 25 Januari 1811 toegevoegd aan de domeinen en in gebruik genomen door de Douane. Den 6en Mei werd het „affecté à ce service” en in 1815 werd het toegekend aan het Commissariaat en de bureau's der convooien en licenten, dat 13 vertrekken in gebruik nam en verder aan het Departement van Koophandel en Koloniën.

De zolders werden voorloopig afzonderlijk verhuurd aan de Pakhuismeesteren voor den opslag van koffie en thee. Dit contract werd met 1 November 1854 opgezegd, waarna nog eenige zolders tot 1867 verhuurd zijn. Twee ineenloopende kelders werden den 1en April in huur gegeven aan J. E. Eyckman, directeur van de Maatschappij de Hooiberg, waaruit zich Heineken's Brouwerij ontwikkelde, en met 1 Mei van dat jaar werd eene kamer afgestaan aan de visiteurs van de In- en Uitgaande rechten en Accijnzen voor het opbergen van benaderde goederen. In 1877 werd aan hen in plaats van dit lokaal de beschikking gegeven over het „door de afscheiding in de Kortegaard gevormd vertrek”. Thans is het geheele complex in gebruik bij den dienst van de Rijksbelastingen, met uitzondering van een klein gedeelte aan de poort, dat aan het Kadaster is afgestaan.

2. DE COMPAGNIES PAKHUIZEN EN DE WERF.

De eerste jaren na de oprichting van de V. O. C. vormden een tijdperk van ontwikkeling en groei, waarmede ook de behoefte toenam aan beschikbare ruimte voor het opslaan der goederen, het op peil houden van de vloot en voor de algemeene administratie van dit machtige en invloedrijke lichaam. Naast het Bushuis werd een administratiegebouw gesticht, met vergaderzaal, bureau's, zolders en kelders voor het opslaan van goederen, waaraan driemaal in eene halve eeuw grootere uitbreiding werd gegeven.

Daarnaast bleek weldra de behoefte te bestaan aan pakhuizen aan het IJ, waardoor het omslachtig vervoer per lichter naar het Bushuis kon vermeden worden, en aan eene werf voor het in eigen beheer bouwen en opkalfateren der schepen. De lange reis naar Indië en terug maakte het noodzakelijk om de schepen bij hunne terugkomst in het vaderland grondig na te zien en de scheepsrampen en de gevechten tegen concurrenten en zeeroovers eischten geregeld aanvulling en vernieuwing van de vloot ²⁾. De uitvoering hiervan in eigen beheer kon voor de V. O. C. eene groote besparing van kosten beteeke-

¹⁾ Na de vernieuwing van het bestuur was op 26 November 1795 nog twee jaar verlenging van het octrooi toegestaan, niettegenstaande de V.O.C. feitelijk reeds failliet was. Den 26 Januari 1798 werd de V.O.C. weder tot 31 December 1799 verlengd, doch het octrooi werd opgeheven bij art 247 der Staatsregeling van 1798. Het bestuur, dat opgedragen was aan bovengenoemd Comité, ging toen over aan den Raad der Aziatische bezittingen. Zie: Klerk de Reus, bl. 18.

²⁾ P. van Dam, de adviseur der V.O.C., stelt in zijn Beschrijving der O. I. Comp. I, bl. 912 de waarde der schepen bij terugkomst uit Indië op nauwelijks 1/4, zoodat men haast even goedkoop een nieuw schip kon bouwen. De Kamers bouwden zelf hare schepen, zoodat de werf alleen bestemd was voor schepen van de Amsterdamsche kamer. De elders gebouwde schepen werden echter door gedelegeerden der Kamer Amsterdam gekeurd om misbruik te voorkomen; meer dan de officieele ruimte diende soms voor vervoer van smokkelgoed. De gedelegeerden mochten op de werf het te veel bevondene van de kiel afzagen. Resolutiën 16 Augustus 1670 en 28 Augustus 1671.

nen en haar tevens de verzekering geven van eene snelle uitvoering van hare orders.

Reeds hare voorgangster, de Oude Compagnie, had zich tot de stad Amsterdam gewend voor een terrein voor het lossen, timmeren en „toemaken” van hare schepen en had daartoe in 1599 de beschikking gekregen over grond aan het Rijsenhoofd aan het IJ¹⁾. Mogelijk is dit terrein later ook in de eerste jaren door de V. O. C. gebruikt; volgens Wagenaar²⁾ had de Kamer Amsterdam reeds in 1608 een werf en dit was zeker reeds het geval in 1612, daar in dat jaar twee huizen werden aangekocht naast de poort van de werf³⁾. Toen de Kamer hier in 1612 een smidse bouwde en een eigen smid aan het werk wilde zetten, stuitte zij op verzet van het Smedengilde⁴⁾. In 1627 werd door een stadswillekeur, op verzoek der geburen, in het algemeen verboden om aan het Rapenburg eene smidse in gebruik te nemen.

De gebouwen werden door de Kamer gesticht en voor den grond werd aan de stad een erfpachtscanon van 86 gulden betaald. Het geringe bedrag schijnt aan te toonen, dat deze eerste werf slechts van zeer bescheiden afmetingen was. Het terrein werd later vergroot door het aankopen van twee huizen in 1639⁵⁾, waarbij echter niet blijkt, of dit alleen geschiedde om meer ruimte te verkrijgen, of tot woning van Compagniesambtenaren. In 1641 besloot men om voor den meester timmerman een huis naast de werf te bouwen⁶⁾. Het is niet uitgesloten, dat men zich eenigen invloed op de omgeving wilde verzekeren. Ook bij het bouwen van het Zeemagazijn achter Oostenburg paste de Kamer deze politiek toe en als gevolg van de daardoor verkregen macht dwong te Kamer in 1671 Floris Bontekoning om de in strijd met de verkoopconditiën van erven aan de IJ-gracht te hoog opgebouwde perceelen weder te verlagen, om een schoorsteen af te breken en om geen hooi of stroo op het tuinhuis te leggen⁷⁾.

Over de inrichting van de oude werf aan het Rapenburg is weinig bekend. Volgens J. Loosjes⁸⁾ lag de werf ten westen van de Foeliestraat aan het Rapenburg. Onder de bijgebouwen behoorde eene apotheek, die in 1618 werd opgericht bij de poort, waar het wachthuis stond.⁹⁾ Spoedig na het gereed komen van het terrein achter Oostenburg werd besloten om de huizen te verhuren¹⁰⁾ en de oude werf te verkoopen.¹¹⁾ De verkoop vlotte echter niet, doordat een voldoende bod uitbleef, en schijnt eerst in 1670 en 1671, althans

¹⁾ Vroedschapsresolutiën van Amsterdam, 8 November 1599, dl. 8, fol. 284.

²⁾ J. Wagenaar, Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen, enz. 1765, dl. 2 blz. 84.

³⁾ De aankoop geschiedde voor 2000 gulden. Resolutiën der Kamer Amsterdam. 28 Juni 1612.

⁴⁾ Keurboek K. fol. 114. De geburen hadden zich reeds 24 Januari 1613 verbonden om er geen smid toe te laten. Zij vormden daarom „grote turbe ende oneennicheyt en schade voor den goudleermaker, die er zich gevestigd had.

⁵⁾ Resolutiën der Kamer, 24 November 1639.

⁶⁾ Res. alsv., 2 Januari 1641.

⁷⁾ Res. alsv., 13 Augustus 1671.

⁸⁾ Tijdschrift Buiten, 1918, bl. 201. De schrijver verwijst daarbij naar den plattegrond van Amsterdam door Herman Allertsz. en Claes Jansz. Visscher uit 1606.

⁹⁾ Res. alsv., 21 Juni 1618.

¹⁰⁾ Res. alsv., 31 December 1663.

¹¹⁾ Res. alsv., 5 Januari 1663 en 1 Januari 1665.

gedeeltelijk te zijn geslaagd.¹⁾ De pakhuizen, die de Kamer aan de IJgracht bezat, werden niet verkocht en werden nog tijdens Wagenaar gebruikt voor het bergen van de katoenen lijnwaden en in de kelders werden Kaapsche wijn en arak opgeslagen. Deze pakhuizen bleven tot het einde in het bezit der Kamer en gingen met de overige bezittingen over aan den Staat. Zij zijn in 1815 in gebruik gegeven aan het Etablissement van Koophandel en Koloniën en op 21 December 1826 overgenomen door het Ministerie van Koloniën, dat 1 Februari 1828 vier zolders verhuurde aan Josua van Eik en Jan Adriaan Toe Laer

Afb. 13. De V. O. C. Wijnpakhuizen aan den Buitenkant.

te Amsterdam en hen de pakhuizen op 18 November 1828 verkocht voor f 18.500. De pakhuizen waren opgenomen geweest in de tweede veiling van domeingoederen op 21 Mei 1820, doch daarbij opgehouden, daar de taxatie van f 30.000 niet werd bereikt.

De panden zijn gelegen aan de IJ-gracht, thans Prins Hendrikkade No. 176 en stonden bekend als de Oude Werf, of ook wel als de Wijnpakhuizen van de V. O. C. aan den Buitenkant. Zij zijn sinds 1828 in particulier bezit gebleven en als pakhuizen gebruikt. Het zijn twee dubbele panden, bestaande uit twee helften elk met twee lichtkozijnen, waartusschen een van den grond tot de trijshuisjes doorgaand kozijn met vier boven elkander geplaatste deuren. Gelijkvloers zijn geen lichtramen aangebracht. De gevels zijn van bak-

¹⁾ Res. alsv., 3 Maart, 19 Juni en 23 Januari 1681.

steen met zandsteen knoppen op de hoeken en met spaarzaam aangebrachte zandsteen horizontale banden. Op de eerste verdieping zijn de raamkozijnen afgedekt door korfbogen met zandsteen hoek- en sluitsteen. De trijshuisjes hebben nog den ouden vorm behouden. De vliering boven de tweede verdieping wordt gedekt door twee zadeldaken, die met den zakgoot verborgen zijn achter een loozen gevel in den vorm van een afgeknotten tuitgevel. De zijgevel in de Foeliestraat is niet versierd. Het geheel levert een aangename indruk door de goede verhoudingen en heeft nog goed het 17de eeuwse karakter behouden. Het inwendige levert weinig bijzonders op.

Naast de pakhuizen staat een poortje met vlakke pilasters, architraaf en driehoekig fronton, waarin een klein schildje met het monogram van de Kamer Amsterdam der V. O. C. Aan den walkant voor de pakhuizen stond eertijds een wachthuisje of corps de garde, dat in 1709 werd hersteld.

De Kamer bezat ook nog drie pakhuizen, genaamd Batavia, aan de Rapenburgerstraat en eene oliekokerij aan het Rapenburg, hoek Rapenburgerstraat ¹⁾. De pakhuizen werden in gebruik gegeven aan het Departement van Koophandel en Koloniën voor het opbergen van het archief en zijn in 1826 overgenomen door het Ministerie van Marine. Zij werden 3 April 1828 ondershands verkocht aan het college van Regenten van de Huiszittende stadsarmen. Bijzonderheden hieromtrent zijn niet bekend.

De oliekokerij, bestaande uit een huis, pakhuis en erf werd 11 December 1814 afgestaan aan den Commissaris tot de Zaken der Koloniën en werd 24 December 1824 overgenomen door het Ministerie van Marine en 21 December 1826 door de Administratie der Domeinen, welke het perceel 8 November 1828 onderhands verkocht aan Mej. Geertruy ter Wiesen, weduwe van Francois Xavier Chavan voor f 8525. Het werd kort daarna ingericht tot Zieken- en Oudeliedenhuis der Portugeesch Israëlitische gemeente. De V. O. C. gebruikte het perceel als pakhuis en stokerij van olie uit kaneel, nagelen, foelie en noten.

Het is een onbelangrijk gebouw. De voorgevel is vier ramen breed en de zijgevel vijf ramen en een gedeelte blinde muur. Beide gevels zijn geheel vlak gemetseld. De kleine hooggelegen zijlichten zijn later op gewone grootte gebracht. De kruiskozijnen aan het binnenplein bleven nog tot c. 1875 behouden. Bij de inrichting tot ziekenhuis is in den onversierden voorgevel een versierde deuringang geplaatst en is het perceel inwendig geheel veranderd. Mogelijk stamt de groote stookgelegenheid beneden voor links nog van de oude stokerij. Bij gebrek aan stijlkenmerken is de stichtingstijd moeilijk te bepalen, waarschijnlijk valt die omstreeks het jaar 1700. Over het „Compagnie's Backhuys", dat volgens Loosjes aan de Bakkerstraat stond bij het Rembrandtplein ²⁾, vond ik geen nadere gegevens; waarschijnlijk is het spoedig buiten gebruik gesteld.

HET COMPAGNIE'S ZEEMAGAZIJN OF COMPAGNIE'S BUITENHUIS EN DE WERF.

Bij de uitbreiding van het bedrijf van de V. O. C. bleek het terrein van de oude werf spoedig te klein, doch het was niet zoo gemakkelijk om een groot aaneengesloten

¹⁾ Zie: Resolutiën der HH. XVII, 7 April 1774.

²⁾ J. Loosjes in het tijdschrift Buiten, 1918.

en goed gelegen nieuw complex te vinden. Gretig werd daarom de gelegenheid aangegrepen, toen de Admiraliteit haar reeds in 1648 tegenover de stad geuiten wensch naar een grooter terrein den 12en Augustus 1655 vervuld zag en daardoor de oude werf van de Admiraliteit aan het IJ beschikbaar kwam. De Admiraliteit verkreeg toen de tegenwoordige Rijksmarinewerf aan de Groote Kattenburgerstraat, waarbij zij het nog bestaande Zeemagazijn stichtte ¹⁾. Reeds in 1657 kwam men tot overeenstemming met de Admiraliteit, waarbij deze zich voorbehield om nog tot 1658 over hare oude werf de beschikking te behouden, zoolang de nieuwe niet geheel gereed was. Eerst daarna schijnen de onderhandelingen met het stadsbestuur begonnen te zijn, die tot 1660 en 1661 duurden ²⁾.

Volgens contract met de stad ³⁾ verkreeg de Kamer Amsterdam de beschikking over een groot en diep terrein aan de nieuwe stadsveste, hetwelk volgens de kaart van D. Stalpaert aan het IJ 625 voet breed was en 615 voet diep ¹⁾, ruim voldoende voor een werf met de daarbij behorende bedrijven, een groot pakhuis en een lijnbaan met bijbehoren, waarbij haar nog de grond ter beschikking werd gesteld voor een zaagmolen, berekend tegen 10 gulden per vierkante roede. Voor het ophoogen van den grond stelde de stad hare baggerschuiten ter beschikking. Betreffende de koopsom van den grond voor de werf werd bepaald, dat deze in twee gelijke helften zoude worden voldaan, de eerste bij het in gebruiknemen van den grond en de rest bij het op stapel zetten van het eerste schip. Dit was de Zuidpolsbroek, die in 1663 werd gebouwd en waarvan het model nog tijdens Wagenaar (1765) op de werf prijkte ³⁾.

Van de Oostenburgergracht was het complex gescheiden door een voor woningen bestemd terrein van 28 erven, welke doorsneden werden door eene breede straat, die tegenover het midden van het te bouwen Zeemagazijn was ontworpen. Deze erven waren niet in het contract begrepen, doch de Kamer achtte het gewenscht om zich hierover eenige zeggenschap te verzekeren en kocht daarom ook deze 28 erven met het doel om die weder te verkoopen onder den last van eenige servituten tot beperking van het brandgevaar en tot het tegengaan van den bouw van hooge huizen ⁶⁾.

Het nieuwe terrein was prachtig aan het IJ gelegen en door grachten en dwarsgrachten doorsneden, zoodat alle loodsen en pakhuizen te water te bereiken waren. Het was verdeeld in een van uit de Groote Oostenburgerstraat bereikbaar eiland, waarop het Zeemagazijn werd gebouwd, daarachter een eiland, waarop allerlei loodsen en bedrijven geplaatst werden, en ten slotte aan het IJ de werf met het dok en rechts van de eilanden,

¹⁾ Wagenaar II, bl. 80. Reeds voor dien tijd had de V.O.C. ook van de Admiraliteitswerf gebruik gemaakt.

²⁾ Resolutiën van de Kamer Amsterdam, 16 Februari 1660 en 3 September 1661. Resolutiën van de stad 12 Februari 1660. Reeds in 1658 werd echter al hout gekocht voor vergrooting van de werf, Resolutiën der Kamer, 4 October 1658.

³⁾ Groot Memoriaal van de stad V. fol. 20 vs en het origineele contract in de portefeuille: Handel No. 3. De Amsterdamsche roe is 16 voet, de vierkante roe 256 vierkante voet of 13.54 M². Het contract werd nader uitgebreid 2 September 1661: Groot Memoriaal V. fol. 56 v.s.

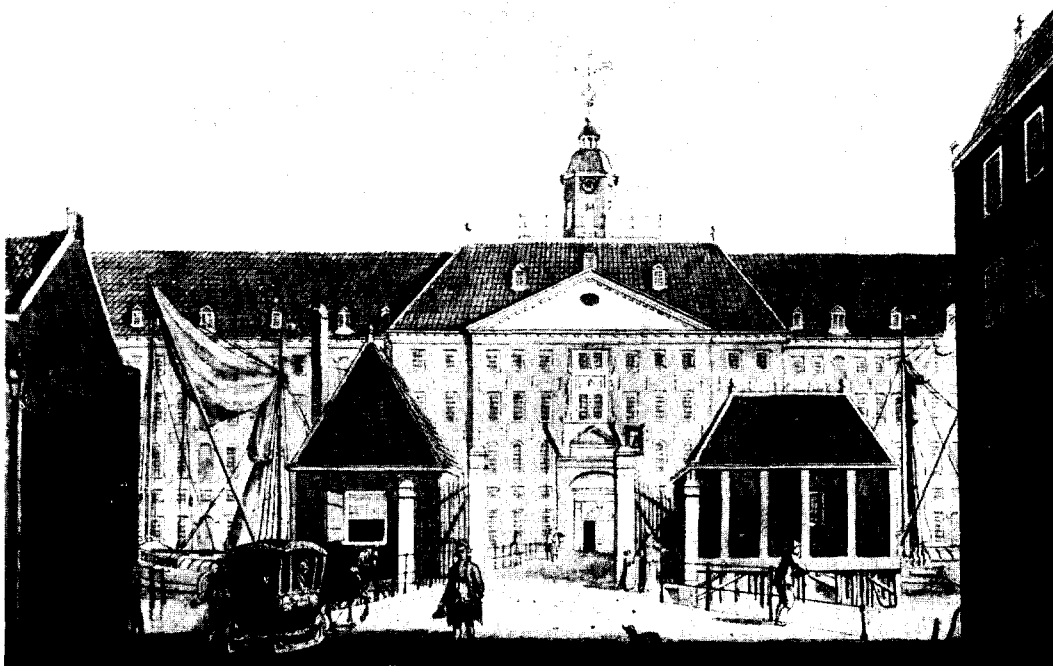
⁴⁾ Volgens Commelin II, bl. 733, 636 voet breed en 800 voet diep.

⁵⁾ Wagenaar II, bl. 85.

⁶⁾ Resolutiën der Kamer, 3 Maart en 19 Juni 1670 en 23 Januari 1671.

en hiervan door de Oostenburgergracht gescheiden, de lijnbaan met teerhuis magazijn enz.

Beginnen wij bij het groote pakhuis, dat bekend stond als het *Compagnies Zeemagazijn* of *Oost-Indisch Buitenhuis*. Dit was een geheel door grachten omgeven massief baksteenen gebouw van vier verdiepingen en hoog oplopend dak, bestaande uit een middenstuk met vleugels en over den laadsteiger uitgebouwde hoekstukken ¹⁾. Het middenstuk van 11 vensters breedte, met risaliet en groot driehoekig fronton met het monogram der Kamer, stak iets uit voor de 20 vensters en 4 zolderdeuren

Afb. 14. Oost-Indisch Zeemagazijn te Amsterdam.

(Teekening in het Museum Fodor).

breede vleugels en was spaarzaam versierd met een middentravee met afhangende festoenen langs de zijkanten. De onversierde vleugels waren door brandmuren van het middenstuk gescheiden en waren gedekt door twee achter elkander gelegen zadeldaken, gelijk blijkt uit de afbeelding blz. 42. Boven het middengedeelte was een plat dak, vanwaar men de schepen in het IJ kon beschouwen en waarop in 1669 een eenvoudig achtkant open koepeltje werd geplaatst met twee uurwijzers en een slaand uurwerk ²⁾. De vier zware schoorsteenen, die op de hoeken waren aangebracht, werden afgebroken, toen de twee woningen van beambten

¹⁾ Volgens Commelin was het gebouw 636 voet breed en 70 voet diep.

²⁾ Resolutiën van de Kamer Amsterdam, 27 Mei en 5 December 1669.

wegens brandgevaar „ende ander bedenckelikheden" uit het magazijn verbannen werden.

Het magazijn was door twee vaste bruggen met de Oostenburgerstraat en met het tweede eiland verbonden, waarvan bij de eerste brug een opklapbaar gedeelte was aangebracht voor het doorlaten der schepen. De doorrit tusschen de beide bruggen was met keien geplaveid ¹⁾ en aan voor- en achterzijde afgesloten door een Toskaansche poort. De eerste brug kon afgesloten worden door een eenvoudig houten hek met bel. In de gracht waren hierbij twee huisjes uitgebouwd, waarvan het rechtsche als wachthuisje dienst deed en het linksche als kantoor voor de beambten.

Het gebouw was waarschijnlijk ontworpen door Daniel Stalpaert en uitgevoerd door Gerrit Barentsz. Swanenburgh en Jan Willemsz. Brederoe; Stalpaert toch ontving in 1660 eene vereering van honderd gulden voor de ordonnantie van de werf en het magazijn ²⁾ en de anderen in 1663 elk 300 rijksdaalders voor diensten in verband met het magazijn ³⁾. De bouwsom bedroeg omstreeks f 50.000 gulden, althans de grond werd voor 31793.15 gulden aangekocht en het geheele complex werd voor 82000 gulden op de balans uitgetrokken. De inwendige verdeeling wordt ons uitvoerig door Wagenaar aangegeven. In den doorrit was een vertrek voor den constabel, waar ook geschut werd opgeborgen, en eene portiersloge, waarin ook de brandspuit was gestald; de onderste verdieping was rechts ingericht voor spijkerpakhuis en bergplaats voor kabels en touwwerk en links tot slachthuis, waar 50 à 60 beesten tegelijk aan den haak konden hangen. Daarboven waren aan de achterzijde de bergplaatsen voor de scheepsbenodigdheden en aan de voorzijde het porceleinmagazijn, de peperzolder en de specerijzolder, waar ook de cauris werden uitgezocht ⁴⁾. Weder eene verdieping hooger was eene opslagplaats voor specerijen en peper en eene ruimte, die als loods bij de huistimmerlieden in gebruik was. Hierboven volgde de kaneelzolder en eindelijk de vliering met de zeilmakerswerkplaats, die in 1752 naar een afzonderlijk gebouw, rechts van de brug, werd overgebracht, waarna aldaar de afval van specerijen werd opgeslagen ⁵⁾. Aan de achterzijde waren naast de poort de opgangen naar de zolders.

Tijdens de Compagnie werd een gedeelte van het archief in het magazijn geplaatst, wat echter bezwaar opleverde wegens den grooten afstand van het vergaderlokaal aan de Hoogstraat. Na den overgang aan den Staat werden op de vliering meer dan 1000 kisten met bescheiden van de voormalige V. O. C. tijdelijk opgeborgen en na den eed op de Grondwet door Koning Willem I in Maart 1814 sloeg men hier de meubelen, draperieën, en banken op en het houtwerk voor de stellages, die bij de plechtigheid in de Nieuwe kerk hadden dienst gedaan.

Magazijn, werf, lijnbaan enz. werden in 1817 aan de Marine afgestaan.

Den 10den Augustus 1820 werd het Magazijn voor 70.000 gulden verkocht aan

¹⁾ C. Commelin, II, 1726, bl. 734. De brug was 130 voet lang.

²⁾ Resolutiën alsv., 12 Februari 1660.

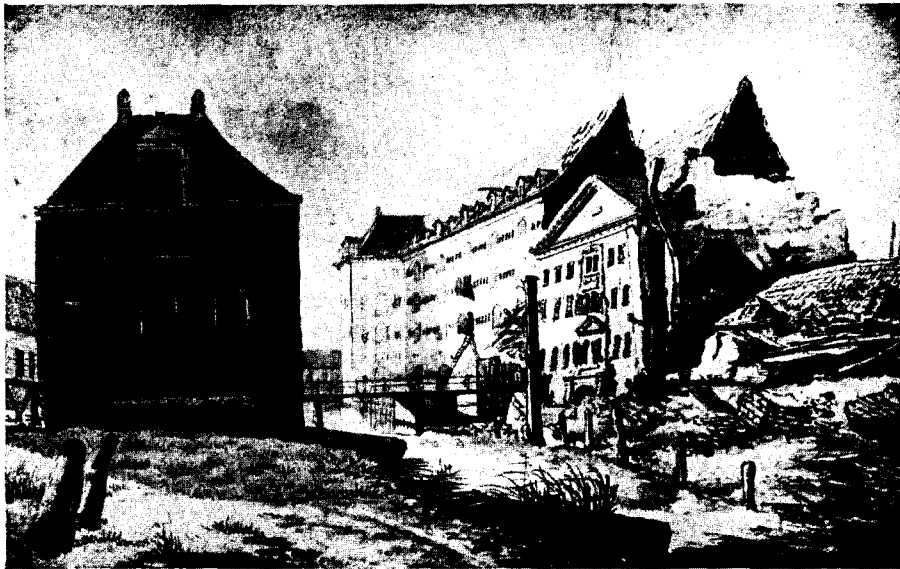
³⁾ Resolutiën alsv., 1663.

⁴⁾ Cauris zijn kleine schelpen, die deels uit West Afrika kwamen en als betaalmiddel golden en zelfs nu nog in een deel van Oost Afrika en van Noordelijk Britsch Indië als zoodanig dienst doen.

⁵⁾ Resolutiën der XVII, 5 October 1751.

de firma Cruys en Co. te Amsterdam. De gebouwen, loodsen enz. op het tweede eiland werden gereserveerd en 10 Juni 1824 door de Marine aan het Domeinbestuur overgegeven. Een deel der gebouwen werd buiten de veiling gehouden in verband met de plannen tot het bouwen van eene correctioneele gevangenis ¹⁾.

De koopers van het Magazijn deden de grachten uitdiepen om de korenlichters voor het gebouw te doen laden en lossen en verhuurden de zolders voor opslag van granen en zaden. Het oude gebouw, dat voor minder zware lasten was gebouwd, bleek tegen die vracht niet bestand, en stortte 13/14 September 1822 met donderend geraas in. De

Afb. 15. Het Zeemagazijn als ruïne.

(Teekening in het Museum Fodor).

linkervleugel en het voorstuk van den middelbouw werden geheel vernietigd en de achtergevel van den middelbouw zakte als op de knieën, zoodat de verdieping gelijk kwam met de brug. De andere vleugel werd langs de breuklijn der vensters afgerukt en bleef voorlooppig staan, doch kon evenmin behouden blijven ²⁾. De afbraak werd voor 25.000 gulden verkocht. De indruk van de ramp vond eene weerspiegeling in het bezoek door Koning Willem I den 16en April daarna aan de puinhoopen gebracht.

¹⁾ Resolutie der Permanente commissie uit het Amortisatie syndicaat 25 Maart 1825, No. 59. Genoemd worden vier gebouwen en de woning van den equipagemeester van de Marine.

²⁾ Volgens de Amsterdamsche Courant van Maandag 15 April 1822 stortte 13 April „ten half vijf ure de regtervleugel van het Gebouw met een groot gedruisch in, slaande het middelpunt voorover op de wip van de brug, die daardoor met deszelfs geheide palen uit den grond werd gerukt, terwijl in den afgeloopen nacht, ten half twee ure, een gedeelte van den linker-vleugel bij de klok, en, ten vijf ure, de toren met de klok zelve, is ingestort”. Een korendrager werd gedood en vier gekwetst.

De afbeelding bl. 43 toont ons den voorgevel in welstand, met de brug naar de Oostenburgerstraat en de huisjes aan de brug over het water. De huizen op den voorgrond zijn perceelen aan de Oostenburgerstraat, die deel uitmaakten van de 28 ter bebouwing uitgegeven erven. Er heerscht eene loome stilte met baliekluivers over de brugleuning, lichters rustig aan den walkant en op den voorgrond een sleetje met een deftig Bewindhebber, een der Heeren van de Werf, die statig door een der hoofdbeambten wordt begroet. Men denkt eerder aan een groot gesticht bij het bezoek van den dokter, dan aan den hoofdtoegang tot de groote magazijnen en de werf, waarlangs dagelijks bij het aan en uitgaan van het werk honderden werklieden voorbij moesten, voor zooverre zij niet te water of langs het kleine loopbrugje naar de lijnbanen het terrein verlieten. Waarschijnlijk verzamelden zich ook hier voor de brug de werklieden, die zich kwamen aanbieden of die herrie maakten bij ontslag. Slechts zelden zal tijdens den bloeitijd van de Kamer, wier monogram onder den windwijzer op het slanke koepeltje prijkt, eene zoo hoorbare stilte aan de poort hebben geheerscht.

Een volgende teekening, na de ramp van 1822, geeft eenigszins van terzijde een blik op hetzelfde punt. Het koepeltje ligt hier aan den walkant en achter de ruïne verrijzen de masten van de schepen aan het IJ. Weer andere afbeeldingen zijn van het tweede eiland af, dus in de richting van de stad genomen, waarvan men in de verte de Oosterkerk op Wittenburg herkent. Het middengedeelte van het magazijn is geheel gekraakt en ingezakt en hangt nog slechts even samen met de voorloopig behouden linkervleugel aan de zijde van de lijnbanen, waarvan men hier duidelijk de constructie van het dak herkent. De gebouwen op den voorgrond behooren tot de loodsen op het tweede eiland, waarvan men een overzicht verkrijgt door de prent van J. Mulder in Commelin¹⁾. De gracht tusschen dit eiland en het terrein van de werf is weergegeven tusschen de twee hoofdgroepen en evenwijdig aan het magazijn. Op den voorgrond zijn de gebouwen van de werf afgebeeld met het drukke bedrijf der scheepsmakerij, een schip in aanbouw en, rechts, het paviljoen-jacht van de Kamer Amsterdam met het monogram op den spiegel en op de vlag in top.

De verschillende loodsen waren bestemd voor de bij de scheepsmakerij betrokken bedrijven. Men had hier o. a. eene groote smederij met 18 vuren, waarvoor reeds in 1657 dispensatie was gevraagd, die echter eerst in 1662 werd verleend. Voor het oprichten van de ankersmederij werd in 1707 verlof gegeven²⁾, waarna twee der achttien vuren voor de ankersmederij werden bestemd. Hierachter lagen de stoof, waar het wagenschot voor de schepen werd soepel gemaakt, en verder eenige loodsen en het kantoor voor den equipagemeester.

De hier gereproduceerde prent uit Commelin geeft een aardigen blik op het terrein met de loodsen uit den eersten tijd, waarin o. a. de apotheek in 1689 met eene verdieping werd verhoogd³⁾. De grootste uitbreiding kwam echter na dien tijd. Nadat in 1717 het kabelmagazijn was vergroot⁴⁾, werd in 1719 besloten tot den bouw van nog

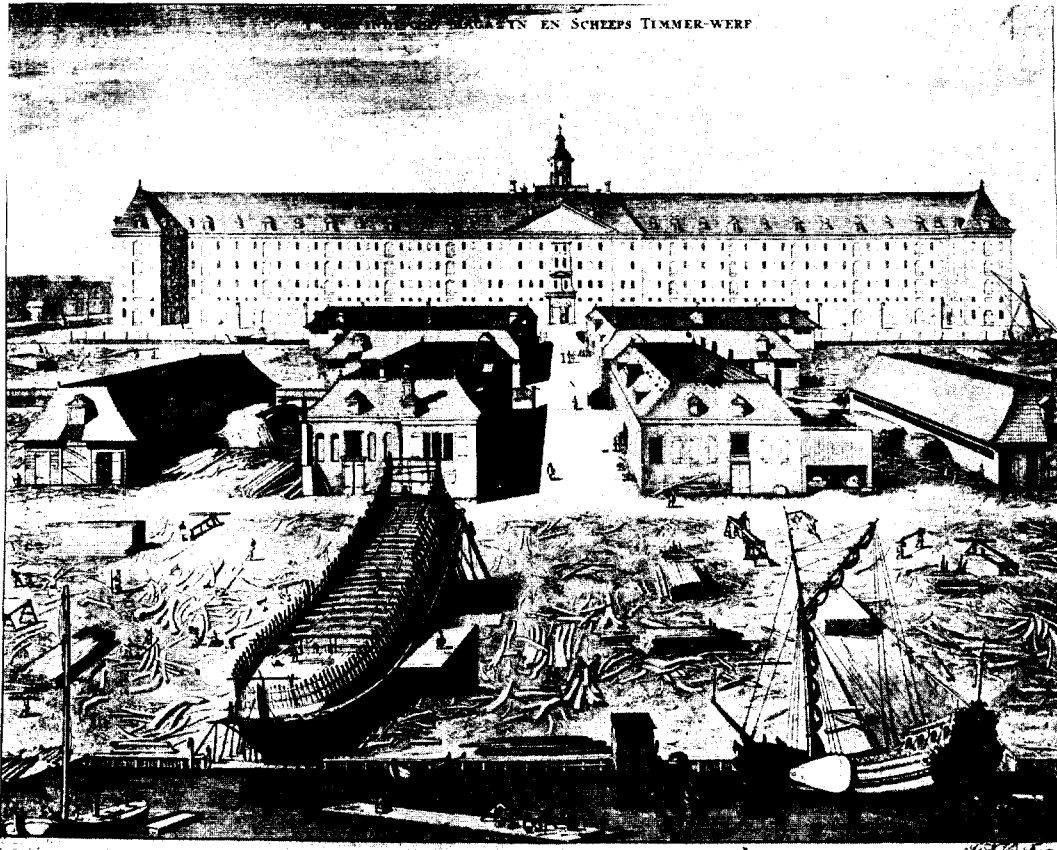
¹⁾ C. Commelin II, 1726, bl. 734, 2de druk, bl. 734.

²⁾ Resolutiën der HH. XVII, 21 Februari 1707.

³⁾ Resolutiën van HH. XVII, 27 September 1719.

⁴⁾ Resolutiën 1717.

twee pakhuizen dicht bij het Zeemagazijn, dus op het middelste eiland. De bouw volgde in 1720, waarbij tevens de fundamenten werden gelegd voor nog twee pakhuizen, indien die nader mochten noodig blijken. Aan de werklieden werd volgens besluit van 28 November een drinkpenning gegeven ¹⁾ en aan de weduwe van den stads mr. metselaar Joost Borsman werd, na zijn dood, in 1727 eene vereering van 600 gulden toegekend ²⁾. Mogelijk

Afb. 16. Werf der O.-I. Compagnie achter het Zeemagazijn te Amsterdam.
(Gravure door J. Mulder).

hield deze late toekenning verband met de ontstemming over de belangrijke overschrijding der begroting, waardoor het geheel ten slotte 15.000 gulden bleek te kosten ³⁾.

In 1722 werden nog twee huizen aangekocht.

Een der pakhuizen van vier verdiepingen was om een binnenplaats gebouwd,

¹⁾ Resolutiën der Kamer, 28 November 1720.

²⁾ Resolutiën alsv., 27 Maart 1727.

³⁾ Resolutiën alsv., 15 Juli en 26 Augustus 1722 en Resolutiën van de Kamer Amsterdam, 5 October 1722.

waar verfhout werd opgeslagen. In het pakhuis zelf werden koffie, drogerijen, tin, zink, katoenen garens enz. uit Indië bewaard. De eerste steen van dit pakhuis werd volgens Wagenaar 18 April 1720 gelegd.

Ook werd aan de Heeren van het Pakhuis in 1717 machtiging verleend om eene nieuwe kamer aan het pakhuis te maken ¹⁾, doch, aangezien niet nader wordt aangegeven, welk pakhuis hiermede is bedoeld, blijft het onzeker of deze vergrooting op het hierboven behandelde magazijn betrekking heeft, of op het Bushuis aan de Hoogstraat. De vermelding van de Heeren van het Pakhuis, die gewoonlijk alleen in verband met het Bushuis worden genoemd, schijnt op dit laatste te wijzen; bij de Werf sprak men gewoonlijk van de Heeren van de werf, of de Heeren van de Equipage.

De werf zelf werd in 1739 vergroot, in 1740 werd een loods voor spek en vleesch gebouwd aan het Nieuwe Magazijn, welke 8500 gulden kostte ²⁾, en in 1777 een loods voor het opbergen van masten. ³⁾ Onder de verdere inrichtingen op de werf valt ten slotte nog te wijzen op eene speciale machine voor het buigen der scheepshouten, welke in 1742 als proef werd aangeschaft ⁴⁾.

Voor de nieuwe zeilmakerswerkplaats, die eerst op de vliering van het Magazijn was gehouden, werd den 20 April 1752 de eerste steen gelegd. Het gebouw kostte 14558 gulden en had drie verdiepingen en eene vliering. Beneden werd vleesch en spek gezouten en opgeborgen, daarboven werden de nieuwe zeilen en het zeildoek bewaard en op de bovenste verdieping werd de zeilmakerswerkplaats gevestigd; op de vliering werd het oude materiaal bewaard. Hierachter lag een groot pakhuis, waarin koffie, drogerijen, tin, zink, katoenen garens enz. uit Indië werden opgeslagen ⁵⁾. In 1758 werd nog eene rookerij opgericht, waarover geschil onstond met de Bewindhebbers, doordat men had nagelaten om hiervoor eerst de noodige toestemming te verzoeken ⁶⁾. Het zich steeds uitbreidende bedrijf maakte de oprichting van verschillende loodsen en andere gebouwen noodzakelijk, waarvan echter de juiste ligging thans soms moeilijk meer is na te gaan. Wij willen hierover niet in bijzonderheden treden en alleen nog de stichting van enkele ambtswoningen vermelden. In 1663 werd naar het ontwerp van den stadsfabriek Swanenburgh een nieuw huis voor den meester timmerman gebouwd op een der 28 erven vóór het Magazijn, volgens Wagenaar tusschen de Groote en de Kleine Oostenburgerstraat, en werd het oude huis van den meester timmerman naast de lijnbaan aan den equipage-meester afgestaan, die tevens een kantoor verkreeg naast de corps de garde ⁷⁾. Het nieuwe huis wordt daarbij beschreven als een voorhuis met „sijdelkamer”, binnenkamer en ver-

¹⁾ Resolutien der HH. XVII, 6 October 1717.

²⁾ Resolutiën der HH. XVII, 7 April 1740.

³⁾ Resolutiën der HH. XVII, 6 October 1777 en 23 December 1778.

⁴⁾ Resolutiën der HH. XVII, 7 Augustus 1742. De machine kostte ongeveer 3000 gulden.

⁵⁾ De katoenen kleedjes lagen in het pakhuis aan de IJgracht.

⁶⁾ Den 30 April 1762 werd besloten tot de oprichting van eene rookerij en een pakhuis, waarbij de raming der kosten werd overschreden. Resolutiën, 30 Maart 1763.

⁷⁾ Resolutiën der Kamer, 1 Maart en 2 Augustus 1663.

dieping. In 1751 werd nog een opzichtershuisje gebouwd voor 1051 gulden ¹⁾. Op de werf en aan het magazijn waren verder de noodige kranen, hellingen enz., die wij op de afbeeldingen nog voor een deel zien aangegeven.

Het drukke vertier op de werf en aangelegen terreinen, als de scheepsbouwers hun geruischmakend bedrijf beoefenden en de smeden hunne voorhamers deden dreunen, leverde een vroolijk geheel, dat echter soms verbroken werd door ruzie met ontslagen werkvolk of geschillen tusschen de hoofden, waarbij de meestersmid zich moeilijk schijnt te hebben kunnen onderwerpen aan de bevelen van den boekhouder. Hem werd althans in de instructie van 5 Maart 1716 in het bijzonder voorgeschreven om den boekhouder „met alle fatsoen te bejegenen”. Deze toch was een zeer gewichtig man op de werf en zonder order van den boekhouder mochten geen goederen worden afgeleverd. Het toezicht op de aflevering van hout berustte bij den meester timmerman, wiens verlof voor den meester schuitemaker noodig was om hout uit de loods en te halen. Voor het teer-magazijn achter de lijnbaan was een afzonderlijk opziener aangesteld en bij de zeilmakerij voerde de meester zeilmaker het beheer, aan wien tevens was opgedragen het toezicht op den staat van het magazijn en het in orde houden van de klok, die hij gelijk moest laten gaan met de klokken van de stad. De meester timmerman ontving een salaris van 34 stuivers per werkdag en de overige beambten naar verhouding.

Aan de poort werd toezicht gehouden door twee portiers.

Het oppertoezicht berustte bij de HH. van de Equipage of HH. van de Werf, die uit en door de Bewindhebbers der Kamer gekozen werden.

Bijzondere drukte en feestvreugde heerschte op de werf, wanneer er een schip te water werd gelaten, of wanneer hooge gasten hier een bezoek brachten. Den 2en Juni 1768 werd de stadhouder met groote praal ontvangen bij het te water laten van een hoekerschip de Zon ²⁾. Nadat eerst een bezoek was gebracht aan de Nieuwe kerk en aan het Magazijn van de Admiraliteit, waarbij een lunch werd aangeboden op een oorlogsschip, werd de Prins met zijn gevolg aan de brug door de Bewindhebbers ontvangen en naar de jachten geleid. Na het afloopen werden de lijnbaan en het O.-I. Buitenhuis bezichtigd, waarna de koetsen weder bestegen werden. Het bezoek duurde drie uur ³⁾.

Den 2en Juni 1783 werden drie schepen tegelijk te water gelaten, de Meermin, de Batavia en de Doggersbank, waarvan de spanten respectievelijk waren opgezet op 2 Januari, 5 Februari en 20 Februari van dat jaar. Men bleek dus op snel werken ingericht. In 1787 beleefde men echter ernstige tijden en achtte men het gewenscht de wachten te versterken. Na de restauratie van de Oranjes werd de terugkeer tot kalmer tijden gevierd

¹⁾ Resolutiën der XVII, 1751.

²⁾ Op de afbeelding van deze gebeurtenis ziet men links ook het kleine huisje, waarin Czaar Peter een tijd op de werf verblijf hield. Deze woonde van 30 Augustus 1697 tot 25 Mei 1698 op de werf, om een beter begrip van den scheepsbouw te krijgen. Bij zijn vertrek vereerde de stad hem een schip, dat de reis naar sint Petersburg maakte, doch daar is afgebrand.

³⁾ J. Wagenaar, 't Verheugt Amsterdam. 1768, bl. 56. Den avond tevoren was de Prins bij het voorbijvaren, na het bezoek aan Zaandam, van de V.O.C.-werf begroet door een saluut van 30 schoten. Aldaar bl. 49.

door het illumineeren van de werf ¹⁾. Deze behoorde tot de merkwaardigheden der stad, die veler belangstelling trok, zoodat men zelfs aan de HH. van de Equipage moest opdragen, om toe te zien, dat geen vreemden op briefjes de werf kwamen bezichtigen ²⁾. Tijdens het Fransche tijdperk werd het Zeemagazijn gebruikt als pakhuis voor de tabaksregie en werd een der bijgebouwen ingericht tot constructiewerkplaats voor de Marine.

De werf met lijnbaan met de bijbehorende gebouwen bleef in gebruik bij de Marine en werd in 1817 hieraan tot wederopzeggen afgestaan. Het terrein van de werf is thans in gebruik bij de Nederlandsche Fabriek van werktuigen en spoorwegmaterieel, welke langzamerhand de meeste oude gebouwen deed plaatsmaken voor meer aan de tegenwoordige eischen van het bedrijf beantwoordende werkplaatsen. Naar mij in 1926 bij een bezoek aan de terreinen werd medegedeeld, waren in 1910 nog de zeilmakerij en het rook- of spekhuis in wezen, de eerste diende toen voor magazijn en modelmakerij en het laatste als kleine stelplaats, welke sindsdien zijn gesloopt. Er stond toen nog een complex van twee pakhuizen van 3 verdiepingen en zolder, rechts van de brug bij de Achtergracht.

De Compagnies lijnbaan. Reeds 9 Februari 1604 werd besloten om aan de stad een terrein te vragen voor een lijnbaan en dit zoo mogelijk te huren ³⁾, en in 1630 werd een terrein gezocht om hierbij een teerhuis te bouwen ⁴⁾. De baan brandde in 1631 grootendeels af, mogelijk door de nabijheid van de gevaarlijke belending ⁵⁾. In 1660 was de Kamer in het onzekere of de grond van de lijnbaan gekocht was, of slechts in erfpacht verkregen en men kwam daarbij tot de gevolgtrekking, dat deze voor 150 gulden van de stad was gekocht. Na het betrekken van de nieuwe baan werd besloten om de oude baan met woonhuis en teerloosden te verkoopen, doch de drie pakhuizen voorloopig aan te houden ⁶⁾.

Voor de nieuwe baan werd den 24en Juni 1660 de eerste steen gelegd door Jacob Mathijsz. Valkenburg, een kleinzoon van den oudsten Bewindhebber Jacob Roeck, nadat de grond van de stad was gekocht tegen den prijs van het omliggende terrein. Hierbij werd echter bepaald, dat de diepte hoogstens op 100 voet zoude berekend worden, ook al mochten de banen verder in het IJ worden uitgebouwd ⁷⁾. Men sloot eene overeenkomst met de Admiraliteit om elk een dubbele baan naast elkander te bouwen, waarvan de grootste 150 voet lang zoude worden. Elk stel banen bestond uit een langere en een kortere, waarvan

¹⁾ Resolutiën der Kamer, 28 Februari 1788. Reeds enkele dagen tevoren was besloten tot illumineering van het O. I. huis aan de Hoogstraat. Ook reeds vroeger, in 1672, werd besloten om plaats te maken om 100 man op de werf te doen slapen, waarschijnlijk ook in verband met de onrustige tijden. Resolutiën der Kamer, 6 Februari 1672.

²⁾ Resolutiën alsv., 11 Januari 1781.

³⁾ Resolutiën der Kamer, 9 Februari en 14 Juni 1604.

⁴⁾ Resolutiën alsv., 9 Februari 1630.

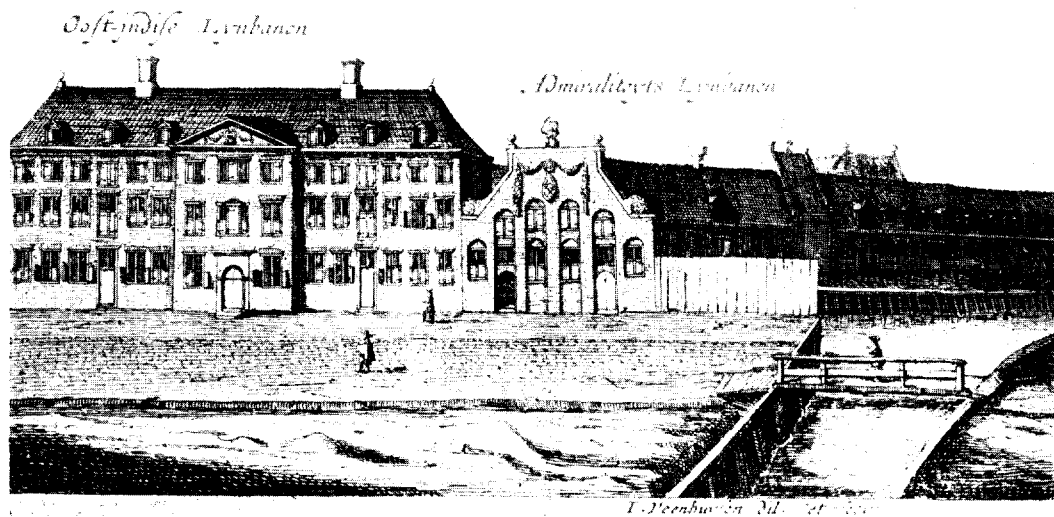
⁵⁾ Resolutiën alsv., 11 December 1631.

⁶⁾ Resolutiën alsv., 17 Mei en 26 Juli 1666. Later werd weder tot aanhouden besloten. Res. alsv., 23 Januari 1668.

⁷⁾ Resolutiën alsv., 24 Juni 1660 en contract van 29 Juli 1660. De prijs bedroeg f 10. per vierkante roede. Met inbegrip van het duurdere terrein à 35 en 50 gulden per roede aan de Nieuwe vaart werd f 7620. betaald. Res. 3 September 1661. Zie ook 21 Februari en 21 October 1661.

de twee langten van V. O. C. en Admiraliteit naast elkander zouden vallen en door een muur gescheiden worden ¹⁾. Een gedeelte van het terrein werd gereserveerd voor eene woning, een stoofhuis en andere bijgebouwen. De banen waren overdekt en 26 en 24 voet breed. Zij lagen parallel aan de Oostenburgergracht, de tegenwoordige Conradstraat. De lijnbaan stond onder een „baanbezorger”, die onder de equipagemeester stond ²⁾.

Het terrein voor de lijnbanen ter breedte van 132 voet en 85 voet diep werd van de stad aangekocht voor 35 en 50 gulden per vierkante roede. Hierop werden in 1661 twee pakhuizen gebouwd ³⁾.

Afb. 17. Lijnbanen der O.-I. Comp. te Amsterdam.

(Gravure door en naar I. Veenhuysen).

Aan de Oostenburgergracht werd eene woning gebouwd voor den equipagemeester, welke tevens ruimte bood voor opslagplaats voor hennep en touw. In den voorgevel en in den achtergevel was een frontispies aangebracht met het monogram der V. O. C.

Ook was er eene groote stoof en een teerketel met een zolder voor het hekelen van de hennip, en een teermagazijn, hetwelk geheel door een gracht was omgeven en geplaatst aan het uiterste einde van de stadsvest bij het bolwerk Zeeburg, ten einde bij onverhoopten brand althans het gevaar voor de omgeving zooveel mogelijk te beperken. Het was een gebouw van twee verdiepingen, waarin beneden teer werd bewaard en harpuit werd gemaakt en waarin op de verdieping een scheepsbeschieterswinkelen was ingericht.

¹⁾ Resolutiën als v., 23 Februari 1660.

²⁾ C. Commelin II. bl. 735.

³⁾ Resolutiën van de Kamer, 21 Februari 1661.

Van de bovengenoemde gebouwen zijn nog een gedeelte van de lijnbaan en het daarvoor liggend gebouw bewaard. De groote en de kleine baan zijn gescheiden door een muur met groote boogvormige openingen. Een eenvoudige opzetgeveltje vertoont nog het oorspronkelijke hijschgas. Bij de baan van de Admiraliteit zijn de beide gedeelten gescheiden door houten standvinken. De zolders zijn ingericht voor het bergen van hennep, enz.

Het gebouw aan Oostenburg bestaat uit een vooruitgemetseld middenstuk ter breedte van 3 vensters met twee vleugels, elk van 6 kozijnen. De gevel is niet versierd en onderscheidt zich alleen door een breed driehoekig fronton over het middengedeelte, waarin het monogram der Compagnie was aangebracht. Het stond bekend als het Suikerhuis en kwam na de opheffing der V. O. C. in gebruik bij de Marine als bewaarplaats van levensmiddelen. Het werd bij procesverbaal van 17 October 1826 door de Domeinen overgenomen en 7 November 1828 voor 4000 gulden verkocht aan den smeersmelter G. Brasz en den koopman A. van der Beek. De verkoop geschiedde onderhands, nadat het perceel op de domeinveiling van 21 Mei 1828 slechts een bod van 2500 gulden had verworven. Het gebouw vond later verschillende bestemmingen en is thans voor een gedeelte in gebruik als wijklokaal van de Ned. Hervormde Diaconie. Het er naast gelegen meer versierde gebouw, Oostenburg No. 7, is afkomstig van de Admiraliteit en ontleent daaraan zijn gekruiste ankers. Van het inwendige zijn alleen te vermelden twee versierde steenen oeils de boef in den corridor en een schoorsteenstuk door Jacob Appel (1680—1751), dat volgens mondelinge mededeeling hier aanwezig was en naar het Rijksmuseum zoude zijn overgebracht. Bij onderzoek bij de Directie bleek hiervan echter niets bekend.

De zoogenaamde ROOKERIJ of het ROOKHUIS met woning en pakhuis aan de Oostenburgergracht was aangekocht in 1763¹⁾. Het had een smallen voorgevel, doch liep achter breeder uit. Het heeft nog gediend als kleedingpakhuis bij de Marine, ging 10 Juni 1824 over aan de Domeinen en werd 1825 in veiling gebracht, waarbij het echter geen hooger bod kon krijgen dan 3000 gulden, ofschoon de gunningsprijs op 21.400 gulden was bepaald. Het werd in 1827 verhuurd en 31 Januari 1828 verkocht aan de Directeuren van de Amsterdamsche Stoomboot Maatschappij voor 9000 gulden. In 1829 ging het over in handen van de Commanditaire sociëteit ter vervaardiging en herstelling van stoom en andere werktuigen, firma Paul van Vlissingen en Dudok van Heel, thans de Werkspoor.

Het Nieuwe magazijn of Salpeterhuis aan het einde van de Groote Oostenburgerstraat bleef tot 1817 in gebruik bij de Directie van de Vereenigde rechten, die hier tabak opsloeg. Het kwam in 1822 aan Marine. Het wordt omschreven als slechts weinig kleiner dan het Magazijn of Buitenhuis. Een huis hiertegenover werd 5 September 1829 onderhands verkocht aan G. Brasz en A. van Beek, die kort tevoren ook als koopers waren opgetreden van het Suikerhuis.

Twee pakhuizen achter de Oostenburger Middenstraat, op het terrein van Werkspoor, volgens een, naar mij werd medegedeeld daarin nog aanwezige gevelsteen in 1740

¹⁾ Nadat reeds 21 Maart 1757 besloten was om eene rookerij van spek te koopen (Res. HH. XVII 21 Maart en 27 October 1757; 17 April en 16 October 1758) werd na 1762 opnieuw besloten eene nieuwe rookerij te maken (Res. 30 October 1762 en 30 Maart 1763).

gebouwd en bekend als de Spekloods, zijn nog in wezen. Het zijn vier verdiepingen hooge, onbelangrijke gebouwen.

D e Z a a g m o l e n. Waarschijnlijk heeft de V. O. C. in de eerste jaren haar hout van de partikuliere zaagmolens betrokken. Bij de nieuwe inrichting achter Oostenburg werd echter besloten een eigen zaagmolen te bouwen, waarover in 1657 een contract gesloten werd met de stad, die tegen 10 gulden per vierkante roede een terrein beschikbaar stelde, dat volgens Wagenaar gelegen was bij het bolwerk Jaap-Hannes, tegenover het teermagazijn ¹⁾. De molen is in c. 1673 afgebrand en werd daarna voor nihil op de balans uitgetrokken. In 1682 werd de molen op de oude fundamenten herbouwd ²⁾. In 1715 werd een loods bij den molen vernieuwd ³⁾.

De V. O. C. bezat ook een oliemolen voor de olie uit noten en koeken die in 1755 werd gebouwd en 19852.12 gulden heeft gekost ⁴⁾.

Het Logement der Kamer Zeeland. Na de bespreking der gebouwen in dienst van de V. O. C. en de Kamer Amsterdam valt nog een oogenblik stil te staan bij het logement van Zeeland en bij het logement, waar de Bewindhebbers der kleinere kamers hun intrek namen. Het waren slechts gehuurde particuliere gebouwen, die dus als zoodanig geen kenmerk vertoonden van de bewoning door machthebbers van de V. O. C. Waarschijnlijk werd oorspronkelijk intrek genomen in de gewone logementen of bij particulieren, doch later achtte men dit niet in overeenstemming met de waardigheid van de V. O. C. Wanneer men het eerst hierin verandering bracht, is niet bekend, doch met zekerheid valt te constateeren dat de V. O. C. in 1722 hiertoe een huis in huur had van de stad en dat de Kamer Zeeland in 1673 een eigen logement te Amsterdam bezat ⁵⁾. Er werd in dat jaar een reglement voor den hospes vastgesteld. Den 21en December 1679 werd de huur opgezegd en in 1681 werd aan advocaat van Damme te Amsterdam opgedragen om een huis voor de Kamer te huren, waarvan de huur in 1687 voor 8 jaar werd verlengd. Kort daarop schijnt in de verhouding tot den hospes eenige wijziging ontstaan te zijn, althans in 1691 zien wij tot de Gedeputeerden ter vergadering van HH. XVII het verzoek gericht om de noodige meubelen voor het huis te koopen. Waarschijnlijk bleef men in hetzelfde huis, althans juist 8 jaar na het contract werd van den Heer Trip een huis gehuurd aan den Voorburgwal voor 1200 gulden. Volgens een staat van de bij het begin van de huur in het huis aanwezige en aldaar achtergelaten voorwerpen bestond dit uit kelder, keuken, kinderkamer, slaapkamer, eetkamer, zijkamer en groote zaal, een kleine kamer, een alkoofkamer en een kamer die na de zaal wordt genoemd en als goudlakkamer bekend stond. Ook de zaal, de slaapkamer en de kleine kamer waren met goudlak behangen, waarmede waarschijnlijk goudleer is bedoeld. Onder de in den wand

¹⁾ Resolutiën der Kamer, 4 Maart 1658, 16 Februari 1660 en 3 September 1661.

²⁾ Resolutiën alsv., 4 Mei 1673 en 29 Juli 1682.

³⁾ Resolutiën van HH. XVII, 19 September 1715.

⁴⁾ Resolutiën der Kamer, 14 October 1755.

⁵⁾ Resolutiën der Kamer Zeeland, 18 April en 15 December 1687.

bevestigde schilderijen en schoorsteenstukken worden werken vermeld van Van Everdingen, Jan Lievens en Snijders, welke eene aanduiding geven van de kostbare aankleding van het huis ¹⁾.

Het werd in 1697 opnieuw gehuurd, onder bepaling, dat de verhuurder eenige verbeteringen zoude aanbrengen, o. a. tot wering van den stank in den kelder ²⁾. De huur werd in 1703 en 1716 verlengd, doch in het eerstgenoemde jaar verhoogd tot 1400 gulden en in 1716 tot 1600 gulden ³⁾. De huurprijs wijst er reeds op, dat het eene aanzienlijke woning moet geweest zijn en de naam Trip wettigt, in verband met de ligging van het huis, het vermoeden, dat hier een der helften van het Trippenhuys is bedoeld, dat, gelijk bekend, oorspronkelijk als twee huizen door de gebroeders Trip werd gesticht. Dit wordt bevestigd door 't Verheugt Amsterdam, Leyden, 1768. Bij het bezoek van den Prins Stadhouder werd hier een gedeelte van het gevolg gelogeed ⁴⁾.

De heeren bleken niet zuinig, want toen in 1711 besloten was om twee jaar achtereen in Middelburg te vergaderen, werd wel overwogen om voorloopig de huur niet te verlengen, doch men besloot toch het huis aan te houden, dat ook zonder vergadering veel gemak aan de Bewindhebbers bood ⁵⁾. Deze zouden geen kinderen van hun tijd geweest zijn, als zij niet van hunne positie gebruik gemaakt hadden om allerlei kleine voordeelen te genieten, die men thans moeilijk toelaatbaar zoude achten. Zoo kenden zij zich in het logement in den Haag vrijdom van port toe ten laste van de V. O. C. en vrij gebruik van koetsen en maakten zij van het logement een zoo vrijmoedig gebruik voor hunne verwanten, dat beperkende bepalingen moesten getroffen worden voor de verteringen der familieleden ⁶⁾. Eerst tegen het einde der republiek deed de wassende democratie ook hier haar invloed gelden. De vrijport en het vrije gebruik van koetsen werd in 1792 afgeschaft en later alleen vergund voor het gaan vragen naar den welstand van den stadhouder ⁷⁾. In 1794 besloot men om bij elke Kamer een der zeiljachten af te schaffen en voor de glazen sloep der Kamer Amsterdam voortaan slechts één paard beschikbaar te stellen ⁸⁾. Ook besloot men in 1792 om het logement in Middelburg af te schaffen, dat daarna in 1794

¹⁾ Res. alsv., 19 September 1697.

²⁾ „Dat het stinckent water uyt de kelder sal moeten werden geweert”. Res. alsv. 23 November 1695.

³⁾ Resolutiën alsv., 29 Maart en 16 April 1703 en 7 Mei 1716.

⁴⁾ Nl. de opperhofmeester, de opperstalmeester, twee kamerheeren, de lijfmedicus (Prof. H. D. Gaubius), een commies, twee klerken, de secretaris Brand met bediende, de chirurg Schenk, de friseur en zeven lantedelen, totaal 20 personen. 't Verheugt Amsterdam, bl. 14. Het geheele gevolg bedroeg 68 personen.

⁵⁾ Resolutiën alsv., 9 Juli, 20 Augustus, 28 September en 19 November 1711. De Kamer Amsterdam was eenvoudiger, in 1718, door genoeg te nemen met een verblijf in te richten te Middelburg. In 1720 werd echter weder besloten om aldaar een huis te huren of te koopen. Resolutiën Kamer Amsterdam, 6 Juni 1718, 2 Juli en 28 Augustus 1720.

⁶⁾ Resolutiën van HH. XVII, 23 April 1795.

⁷⁾ Resolutiën alsv., 5 Mei 1792 en 21 November 1793.

⁸⁾ Resolutiën van HH. XVII, 9 April 1794.

aan de Kamer Zeeland werd overgedragen ¹⁾. De beslissing over het Haagsche en het Amsterdamsche logement werd echter aangehouden, zoodat het eerste met de andere bezittingen overging aan den Staat. De meubelen uit het logement te Amsterdam werden in 1796 verkocht ²⁾. De verhouding tot den hospes, die later als kastelein wordt aangeduid, werd in 1786 opnieuw geregeld door het vaststellen van eene nieuwe instructie ³⁾.

Het logement van de kleine kamers. Het is onbekend, in welk jaar het eerst voor de kleine kamers een afzonderlijk huis werd ingericht. Mogelijk slaat hierop de vermelding van het huren van een huis van de stad in 1722. In 1734 werd een huis gekocht, waarover ik de navolgende gegevens mocht ontvangen door bemiddeling van Dr. J. Breen. Den 12en November 1734 droegen de erfgenamen van Martin du Pré 14/15 parten over van „een huys en erve, staende en leggende in de Nieuwe Doelenstraat aen de zuydwestzijde, het derde huys van de Doelesluys”. De overdracht geschiedde voor 26133 : 6 : 10 gulden aan „de Heeren Bewindhebbers van de Geoctroyeerde Oost Indische Compagnie ter Kamere van Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuyzen” ⁴⁾. Het huis was door Martin du Pré op 23 Januari 1679 aangekocht voor 21200 gulden van de executeurs der nalatenschap van Cornelis en Johannes le Maire, vader en zoon, en was hen opgedragen bij Willig Decreet van het Hof van Holland van 19 Mei 1679. Het heette toen „Het gouden leerhuys”. Sinds de regeling van de verponding in 1734 stond het bekend als Wijk IX, No. 2202. Uit vergelijking met een bedrijfsrol der Heerenmiddelen van 1802 gelukte het den Amsterdamschen archivaris af te leiden, dat het sinds 1796 het nummer 3 droeg, later B. 69 en thans No. 4. Het is sinds eenige jaren afgebroken en opgenomen in het complex van hotel de l'Europe.

Het moet een vrij groot gebouw geweest zijn. Uit „t Verheerlijkt Amsterdam” blijkt, dat in 1768 in het logement der kleine kamers aan de Doelenstraat een aanzienlijk gezelschap werd ingekwartierd. Hiertoe behoorden twee freules, twee kamerheeren, vier jonkers, de onder-stalmeester, vier pages, twee kameniers en negen knechts, of totaal 24 personen. Het werd minder deftig geacht dan het huis der Kamer Zeeland, gelijk blijkt uit eene vergelijking met de aldaar ondergebrachte dignitarissen.

Het bleek mij niet, of dit logement tot het einde der Compagnie als zoodanig in gebruik bleef. Bij de beraadslagingen over het al of niet bestendigen van het logement der Kamer Zeeland vond ik van dat der vier kleine kamers geen gewag gemaakt.

Behalve het hierna door ihr. Bijlsma te behandelen logement te 's-Gravenhage had de V.O.C. ook nog een eigen huis te Londen, blijkens de vermelding hiervan bij Klerck de Reus, bl. 58, n. 3.

J. C. OVERVOORDE.

¹⁾ Resolutiën alsv., 5 Mei en 7 December 1792, 3 April en 20 Juni 1794 en 15 October 1795. Het huis de Hulck te Middelburg was aangekocht in 1693. Resolutiën der Kamer Zeeland, 9 Februari 1693. Voor de bijzonderheden over de logementen te 's-Gravenhage en te Middelburg verwijs ik naar de artikelen van de H.H. Mr. Bijlsma en Dr. Unger. De meubelen werden naar den Haag gezonden. Resolutiën der Kamer Zeeland, 13 Februari 1794.

²⁾ Resolutiën, 1796 bl. 36.

³⁾ Resolutiën, 1786 bl. 19.

⁴⁾ Kwijtscheldingsregister C 5. fol. 67 vs.

DE GEBOUWEN VAN DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE DER KAMER ZEELAND.

INLEIDING.

Toen Cornelis de Houtman, uitgezonden door een der Amsterdamsche vóór-compagnieën, in Augustus 1597 in het vaderland was teruggekeerd, kwamen nog in hetzelfde jaar in Zeeland twee combinaties tot stand om langs den door hem gevonden weg op Indië te varen ¹⁾. De eene werd opgericht door den Middelburgschen burgemeester Adriaen ten Haeff, die met eenige anderen drie schepen uitreedde, die in het voorjaar van 1598 uitliepen, en waarvan twee in het begin van het jaar 1600, met klokgelui begroet ²⁾, terugkeerden met een rijke lading peper en specerijen. Daarnaast bestond een combinatie, waarvan Balthasar de Moucheron ³⁾, toen te Veere gevestigd, de leider was, de geniale koopman, die reeds lang vóór den tocht van de Houtman had getracht den zeeweg naar Indië om het Noorden te vinden, welk streven wel is waar niet slaagde, maar waardoor hij toch den grondslag heeft gelegd voor den Nederlandschen handel op de Witte Zee. En nog op hetzelfde tijdstip, waarop te Amsterdam de expeditie van de Houtman in gereedheid werd gebracht, was de Moucheron bezig met ondernemingen naar het beloofde land om de Noord. Na een nieuwe mislukking echter gaf hij ten slotte, wijs geworden door zooveel schade, die pogingen op en zond hij met zijn medereeders in 1598 een paar schepen, onder bevel van Cornelis de Houtman zelf, naar Indië langs de Kaap. Deze tocht liep onvoorspoedig af; de kloeke zeevaarder verloor op deze reis het leven en de schepen kwamen in Juli 1600, dus eenige maanden na die der concurreerende compagnie, terug met een lading, die ternauwernood de kosten dekte.

Door de onmiskerbare nadeelen der onderlinge concurrentie tot meerdere samenwerking geneigd - voor één algemeene compagnie was de tijd nog niet rijp - kwam men op het laatst van 1600, zoowel te Amsterdam als te Middelburg, tot plaatselijke aansluiting. In November van dat jaar vereenigde de „compagnie van ten Haeff” zich met het grootste deel van de door de Moucheron geleide combinatie, maar deze zelf nam

¹⁾ Zie voor het volgende: J. A. van der Chijs, *Geschiedenis van de stichting der Vereenigde Oost-Indische Compagnie* (Leiden, 1857); J. K. J. de Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië* ('s-Gravenhage—Amsterdam, 1862 vlg.); S. van Brakel, *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw* ('s-Gravenhage, 1908), bl. 4 vlg.

²⁾ H. M. Kesteloo, *De stadsrekeningen van Middelburg* (Archief Zeeuwsch Genootschap VIIIe stuk, bl. 92).

³⁾ Zie over hem: J. H. de Stoppelaar, *Balthasar de Moucheron* ('s-Gravenhage, 1901).

Een deel van de Moucheron's werkzaamheid speelde zich te Veere af, waarheen hij, na ongenoegen met de Middelburgsche kooplieden te hebben gehad, zijn zaken verplaatste.

aan de nieuwe onderneming geen deel. Onder den naam van „de gemeene reeders op Oost-Indiën in Zeeland” rustte zij vier schepen uit, die in den aanvang van 1601 naar de Oost voeren.

Was dus lokaal -- ook te Amsterdam voltrok zich dezelfde ontwikkeling -- samenwerking voor elkaar doodende concurrentie in de plaats gekomen, ook de algeheele smelting van alle in het geheele land gevestigde ondernemingen, die den handel op Oost-Indië ten doel hadden, liet onder den harden drang der economische noodzakelijkheid niet lang op zich wachten. Aan het beleid van Johan van Oldenbarnevelt mocht het gelukken, in den aanvang van 1602, de samenvoeging van de verschillende vóór-compagnieën tot de Vereenigde Oost-Indische Compagnie tot stand te brengen, waarin de verschillende lokale combinaties als „Kamers” een zekere zelfstandigheid behielden ¹⁾. De Kamer Zeeland, gelijk vanzelf spreekt te Middelburg gevestigd, was na die van Amsterdam de belangrijkste. Haar beteekenis vond ook erkenning door de bepaling, dat de „Heeren Zeventien”, de centrale directie, beurtelings te Amsterdam (gedurende 6 jaar) en te Middelburg (echter slechts gedurende 2 jaar) zouden vergaderen. Als eerste bewindhebbers der Zeeuwsche Kamer noemt art. 19 van het Octrooi ²⁾ der Compagnie Adriaen Hendricxz. ten Haeff, Jacob Boreel, Johan Lambertsz. Coole, Jacob Pietersz. de Weert, Cornelis Meunicx, Adriaen Bommenee, Laurens Bacx, Everardt Becquer, Arnoult le Clerck, Arnoult Verhouve, Gherardt van Schoonhove, Nicolaas Pieterszone, Balthasar van Vlierden en Balthasar de Moucheron, tezamen dus 14 personen, die in de vóór-compagnie eveneens de leiding hadden gehad; des laatsten lidmaatschap was echter van korten duur. Door uitsterven zou hun aantal, naar art. 24 en 25 bepaalden, op 12 worden gebracht. Lager dan 13 is het evenwel niet gedaald; daarvan leverde Middelburg, gelijk te begrijpen valt, het leeuwendeel, nl. 9 bewindhebbers, terwijl Veere en Vlissingen ieder 2 zetels hadden ³⁾. Bij de stichting der Compagnie hadden, behalve deze beide steden, zelfs Zierikzee en Goes een apartekamer gevindiceerd ⁴⁾, maar hiervan was niets gekomen. Terecht kon dan ook in het monogram der Kamer behalve de Z(eeland) boven de dooreengestregelde letters V. O. C. geplaatst, daaronder een M(iddelburg) worden aangebracht.

A. MIDDELBURG.

I. BESTUURSZETEL EN PAKHUIZEN.

Het spreekt vanzelf, dat bij de eenigszins plotselinge oprichting der Zeeuwsche Kamer niet dadelijk de verschillende gebouwen kant en klaar waren, die voor de uitoefening van het bedrijf noodzakelijk waren. Overeenkomstig de juridische structuur der

¹⁾ Zie hiervoor vooral het bovengenoemde werk van dr. van Brakel, bl. 71 vlg.

²⁾ Gedrukt bij Van der Chijs, t.a.p. bl. 118 vlg.

³⁾ Voor Veere „zat” de Moucheron. Na diens aftreden is ten slotte de Veersche zetel aan Groningen gekomen, waardoor er maar 12 Zeeuwsche bewindhebbers waren.

⁴⁾ Van der Chijs, t.a.p. bl. 114.

nieuwe onderneming ¹⁾ zoowel als krachtens den aard der omstandigheden lag het dan ook voor de hand, dat vóór er van een centraal gebouw sprake kon zijn, de lokaliteiten der verschillende deelhebbers voor het gemeen gebruik beschikbaar werden gesteld. Terwijl voor de vergaderingen een vaste plaats wenschelijk was, werden voor den opslag der uit Indië aangevoerde goederen de pakhuizen der participanten zelve gebruikt. Reeds dadelijk na de totstandkoming der bovengenoemde gecombineerde vóór-compagnie werd naar een geschikte vergaderplaats uitgezien; 24 Mei 1601 werd besloten het zegel te laten berusten onder den president, totdat men een kamer voor de Compagnie zou hebben gehuurd, en werden twee personen gecommiteerd om naar een geschikt verblijf uit te zien ²⁾. Een week later werd op hun rapport besloten de „kamer bij Joos Meskens” aan te nemen voor 14 £ gr. 's jaars en werd tevens bepaald, dat men daar over acht dagen zou compareeren ³⁾. Het is mij niet mogen gelukken vast te stellen, waar precies deze allereerste vergaderplaats der Zeeuwsche Kamer is geweest. In December 1602 werd besloten tot aankoop van meubelen voor „de camer” ⁴⁾, en in Januari 1603 werd een concierge aangesteld in het door de Compagnie gehuurde huis ⁵⁾, maar nadere aanwijzingen omtrent de ligging ontbreken ⁶⁾. Twee jaar later, in December 1604, werd onderhandeld met zekeren de Vriese over het huren van een huis met pakhuizen; den twaalfden van die maand rapporteerden de daartoe gecommiteerden te hebben gehuurd het geheele huis van de Vriese tegen 800 gulden 's jaars, met ingang van Mei 1605, „als wanneer hy tselve huys, pakhuysen ende kelders moet leveren tot gebruycke der Compagnie” ⁷⁾. Vermoedelijk is hiermede bedoeld het huis Biggekerke (naast de Globe), op de Rotterdamsche kaai gelegen, dat blijkens het wijkregister aan dezen eigenaar toebehoorde en waar later de zetel der Kamer voorgoed zou worden gevestigd. Doch eerst moest men elders nog onderdak zoeken. De notulen van 15 Februari 1610 ⁸⁾ vermelden nl., dat men naar een ander verblijf moest uitzien, daar het toen in gebruik zijnde huis was verhuurd; 1 Maart d. a. v. werd besloten te spreken met de weduwe van den burgemeester van der Hooghe om haar huis en pakhuizen te huren ⁹⁾. En hoewel het niet uitdrukkelijk is vermeld, is ongetwijfeld het contract gesloten; immers, in 1613, 1616 en 1621 werd de huur telkens verlengd ¹⁰⁾. Jan van

¹⁾ Vgl. van Brakel, t.a.p. bl. 110 vlg.

²⁾ Resolutiën der Kamer Zeeland 1601-1604 (Inventaris der Koloniale archieven no. 4466), f. 9.

³⁾ t.a.p. f. 9 vs. Hierbij is aangeteekend: „is deselve camer gestelt by Meskes in discretie van mijn heeren, ende die is angenomen à 14 £ per jaer”.

⁴⁾ t.a.p. f. 98.

⁵⁾ t.a.p. f. 108.

⁶⁾ Dat dit allereerste gebouw in ieder geval niet veel ruimte bood mag worden afgeleid uit de omstandigheid, dat in November 1602 werd besloten (t.a.p. f. 88) het „contoirken”, staande in het pakhuis van van Rome, ten gebruike te geven aan den fiscaal.

⁷⁾ Resolutiën der Kamer Zeeland 1604-1616 (Inv. Kol. arch. no. 4467), f. 14bis vs.

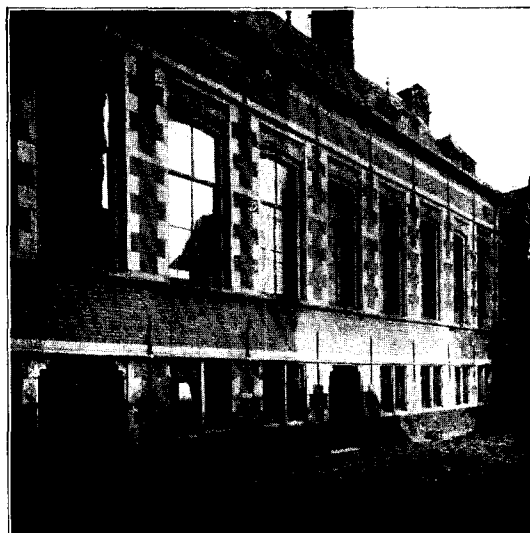
⁸⁾ t.a.p. f. 162.

⁹⁾ t.a.p. f. 164.

¹⁰⁾ t.a.p. f. 251; Resolutiën Kamer Zeeland 1616-1619 (Inv. Kol. arch. 4468), f. 49; idem 1619-1623 (Inv. Kol. arch. no. 4469), f. 79vs. Bij de laatste vernieuwing bedroeg de huur 200 £ 's jaars.

der Hooghe nu bezat huizen aan de zuidzijde van den Dam ter hoogte van de voormalige Zuiddampoort (afgebroken in 1588), nl. de perceelen, thans plaatselijk genummerd G 99, 100, 105 en 106a, met de daarachter gelegen zes pakhuizen. Beide laatste huizen waren tot 1665 één perceel, dat oudtijds den naam van „de oude O. I. Camer” droeg; nog houdt het opschrift op de deur, die de hierin gelegen poort afsluit, naar Middelburgsche gewoonte van onzen tijd de herinnering hieraan levendig ¹⁾).

Ook de pakhuizen, die in die eerste jaren ten dienste van de Compagnie werden gebruikt, kunnen ten deele worden gelokaliseerd. Zooals reeds is opgemerkt, dienden aanvankelijk de particuliere pakhuizen van verscheidene bewindhebbers en participanten tot bergplaats voor Compagnie's koopmanschappen; genoemd worden de pakhuizen van de bewindhebbers Boreel ²⁾, Bax ³⁾, ten Haeff ⁴⁾, Bommenee ⁵⁾, van Schoonhoven ⁶⁾ en Meunicx ⁷⁾. Van deze zijn in ieder geval de pakhuizen van ten Haeff te bepalen; de bergplaatsen van den oprichter van de eerste der vóór-compagnieën, die het woonhuis Dwarskaai G 107 bezat, waren gelegen aan het einde van de Kinderdijk, toen Korendijk genaamd, tegenover de brug. Daar had hij, behalve het „houckhuys” (thans P 124), twee van de vijf daarnaast gelegen pakhuizen, waarvan nog 4 in wezen zijn, nl. het pakhuis, genaamd „het Witte paart” (P 123), later woonhuis geworden, en het pakhuis daarnaast, genaamd „de Muij” (P. 122), dat c. 1620 aan Wouter ten Haeff behoorde en dus vermoedelijk aanvankelijk ook het eigendom van den burgemeester is geweest; de beide middelste pak-

Afb. 18. Vergaderzaal O. I. huis te Middelburg (1630).

¹⁾ Reeds mr. A. Loosjes heeft in 1918 de veronderstelling geuit, dat hiermede de zetel der O.I.C. zou zijn bedoeld (Buiten, 1918, bl. 451), hetgeen ik destijds in twijfel meende te moeten trekken. De oudste zetel der Zeeuwsche Kamer was het echter toch niet.

²⁾ Resolutiën 1601—1604 f. 68. Daar werd de peper bewaard, zie Resolutiën 1604—1616, f. 136.

³⁾ Resolutiën 1601—1604 f. 84 vs. Hier werd de kaneel geborgen, zie t.a.p. f. 103.

⁴⁾ Daar werden de „droguen” bewaard, zie t.a.p. f. 103; zie ook t.a.p. f. 137 vs.

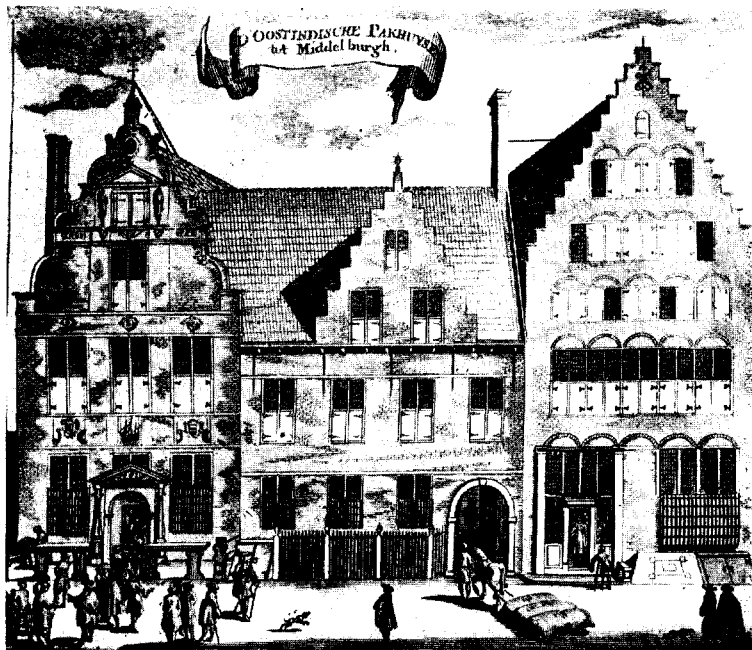
⁵⁾ Hier borg men de zijdenlakens, zie t.a.p. f. 105 vs.

Bommenee bezat een huis aan de Rotterdamsche Kaai (O 242) naast het huis, waar later het Oost-Indisch huis zou worden gevestigd.

⁶⁾ Van hem werd een pakhuis gehuurd voor 5 £ 's maands, zie Resolutiën 1604—1616, f. 16 (1605).

⁷⁾ Hier waren muskaatnoten geborgen, zie Resolutiën 1616—1619, f. 88 vs. Zie ook idem 1619—1623, f. 35.

huizen, genaamd „de Kemel” (P 121)¹⁾ en „de Oliphant” (P 120), behoorden toe aan Jacob de Waert, mede een der bewindhebbers. Niet te preciseren zijn de pakhuizen van Adriaen van de Perre en van Elias van Roome, waar de „drooghen” waren geborgen²⁾, en van G. de Groote, waar men de cornalijn bracht³⁾. Dat aanvankelijk overal pakhuisruimte werd gehuurd, blijkt ook uit het besluit van 24 Maart 1617 de huur van pakhuis en kelder van „t Gouden hert” op te zeggen⁴⁾, daar de Compagnie ze niet noodig had en ze te duur waren van huur; het volgend jaar besloot men de pakhuizen en zolders, die men ledig kon maken, te lossen, ten einde de Compagnie van de onkosten

Afb. 19. Voorgevel van het O.I. huis te Middelburg vóór 1711.

Nog voor het eerste octrooi ten einde liep, op het laatst van het jaar 1621, schijnt

en maandhuren te „excuseeren”⁵⁾. In 1616 wordt gesproken van goederen in het pakhuis hierachter⁶⁾, d. w. z. achter de Kamer, die gelijk wij zagen, toen was gevestigd, vermoedelijk op de Rotterdamse kaai, in het huis van Dirk de Vriese. Ook achter den derden zetel der Kamer, het huis van Van der Hooghe op de Dwarskaai, waren door de Compagnie gebruikte pakhuizen⁷⁾. Onomstootelijk staat dus vast, dat zooniet van den aanvang af, dan toch reeds spoedig bestuurszetel en althans een deel der pakhuizen bijeen waren⁸⁾.

¹⁾ Hier vond in 1606 verkoop plaats van victualie, gekomen uit het schip „Zelandia”, zie Resolutiën 1604-1616, f. 66.

²⁾ Resolutiën 1602-1604, f. 93 vs., f. 103.

³⁾ t.a.p. f. 103.

⁴⁾ Resolutiën 1604-1616 f. 294.

Dit was een brouwerij, gelegen aan het bolwerk in de omgeving van de Nederstraat.

⁵⁾ t.a.p. f. 342. Zie ook Resolutiën 1619-1623, f. 73 vs.: pakhuizen, die wij in huur hebben.

⁶⁾ Resolutiën 1604-1616, f. 79.

Aan de schoonmaakster van „kamer, comptoir, packhuizen ende plaetse” werd loon betaald, t.a.p. f. 83 vs.

⁷⁾ In een der hierachter gelegen pakhuizen was peper opgeslagen, zie Resolutiën 1619-1623, f. 15.

⁸⁾ Mr. Loosjes heeft hieromtrent twijfel uitgesproken, zie Buiten 1918, bl. 450.

de Kamer Zeeland tot den bouw van een pakhuis te zijn overgegaan. De resolutiën van November van dat jaar spreken tenminste van „het nieuwe packhuys”, waar men zou laten casseyen ten besten coop doenelijck zijnde”¹⁾, en later wordt melding gemaakt van het verhuizen van de nagelen en „camphora” naar dit pakhuis²⁾. Doch ook hiervan is de ligging mij niet bekend geworden.

Het jaar 1628 is voor de geschiedenis van de gebouwen der Zeeuwsche Kamer van het hoogste belang. Toen vestigde zij zich voor goed, door den aankoop van het huis „Biggekercke”, aan de Rotterdamsche kaai op de plaats, waar zij hoogstwaarschijnlijk reeds van 1605-1610 verblijf had gehouden, en waar sindsdien tot het einde toe de Compagnie haar kantoren en voornaamste pakhuisruimte zou hebben. Den 18en Mei 1628 werd het huis door de Compagnie gekocht; de resolutiën vermelden verder de werkzaamheden, verricht om het voor de nieuwe bestemming geschikt te maken³⁾; in 1629 wordt gesproken van de „vertreckcaemer”, waar de betaling der loonen zou geschieden en die men „tot dien eynde sal praepareeren ende van nootsaeckelijckheden voorsien”⁴⁾. Dit is het huis, waarvan Boxhorn in zijn Chronijk vertelt: „het . . . staet aen tinkomen van de haeven aen den Dam, alwaer met de schepen ende lichters, welcke de groote Oost-indische schepen ontladen, alle de speceryen, syden, porselynen ende andere kostelijke

Afb. 20. Pakhuis O.I. Compagnie, Middelburg.

1) Resolutiën 1619-1623, f. 114 vs.

2) t.a.p. f. 116 vs., 121.

3) Resolutien 18 Mei, 1 Juni 1628.

4) Resolutiën 17 Mei 1629.

Indische waeren aengevoert ende in dit huys, als in een seeckere schuere jaerlijcx opghelegt ende aldaer aan den meest daervoor biedende verkocht werden. Het gestichte selfs is groot ende wijdt, van tamelijcke hooghte; daer zijn onlanghs een treffelijcke vergaerkamer, packhuysen ende andere vertrecken voor de boeckhouders ende schryvers der Compagnie byghevoeght¹⁾). Een gravure in Smallegange's uitgave der Chronijk brengt ons dit huis in beeld (zie afb. 19)²⁾. En hetgeen Boxhorn vermeldt klopt met hetgeen de resolutiën ons leeren, die van een nieuw gebouwd pakhuis spreken³⁾ en op 25 Juli 1630 melding maken van het besluit tot den bouw van een galerij achter de Kamer, ongetwijfeld de „treffelijcke vergaerkamer”, door Boxhorn genoemd, waar ook de Heeren XVII bijeenkwamen, als de tweejaarlijksche periode van hun Middelburgsche vergadering was gekomen, en die wij zonder moeite meenen terug te vinden in den nog bestaanden uitbouw, waarin thans het kantoor van den hypotheekbewaarder is gevestigd (zie afb. 18).

Afb. 21. Voorgevel van het O. I. huis te Middelburg (1711).

Omstreeks 1670 deed zich de behoefte aan uitbreiding gevoelen. In November van dat jaar werd besloten het huis „de Schelp” in de Breestraat, corresponderende achter 's Compagnie's pakhuizen, aan te kopen, en van dat huis zooveel af te nemen, als tot den bouw van het nieuwe pakhuis noodig was⁴⁾. In het voorjaar van 1671 werden, „alsoo den tijt sterc nadert, dat dient een bestec gemaect vandt nieuw te maecken packhuys”, verschillende voorbereidende maatregelen: aankoop van materialen in Holland, aanstelling van een „getrou persoon” tot opzichter enz., genomen⁵⁾. Voor de bouwgeschiedenis van dit deel van het complex is vooral van be-

belang de resolutie van 29 Juni 1671: „geëxamineert zijnde twee modellen van het nieuwe gebouw, is goetgevonden beyde deselve te stellen in handen van de heeren tresauriers

¹⁾ M. Z. Boxhorn, *Chronijk van Zeelandt* (Middelburg, 1644), bl. 172.

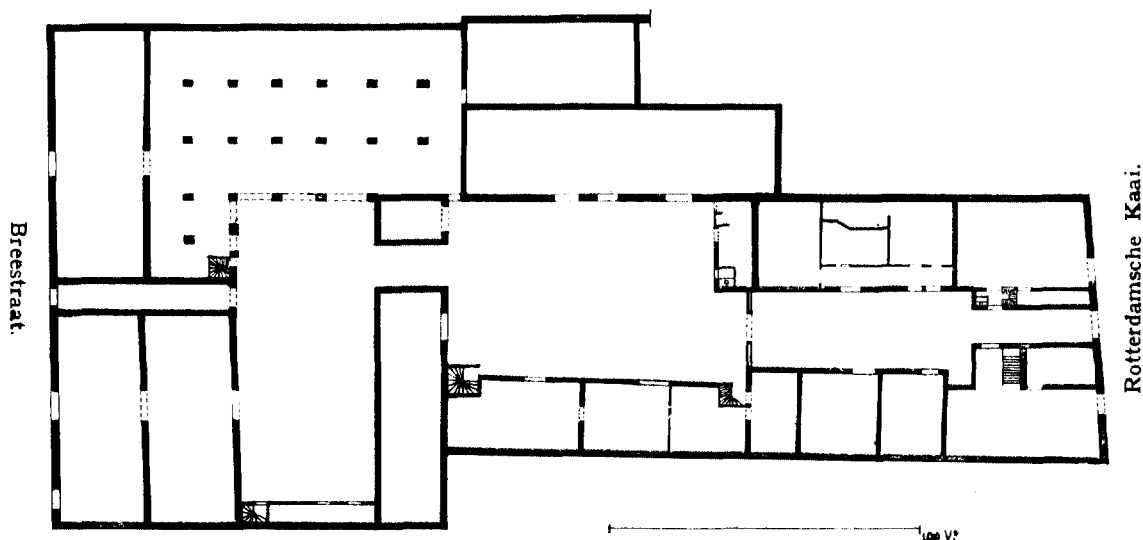
²⁾ Het huis Biggekerke is het meest linksche en fraaiste. Ten onrechte zegt Mr. Loosjes (Buiten, 1918, bl. 451) dat het het jaartal 1583 in den gevel draagt. Terwijl in den top: anno 1589 is aangebracht, staat in het fronton boven den hoofdingang: 1683, wat echter wel een vergissing is.

³⁾ *Resolutiën* 12 April, 7 Mei, 20 Dec. 1629.

⁴⁾ *Resolutiën* 18 Sept., 6 en 11 Nov. 1670, 9, 16 en 19 Febr. 1671 (Inv. Kol. arch. no. 4474).

⁵⁾ *Resolutiën* 23 Maart, 6, 13 en 20 April, 4 Mei 1671.

omme met Blicck, die deselve heeft geteeckent, nader over deselve te spreekken, ende dan een van deselve te amplexeren zooals sy ten meesten dienste van de Compagnie sullen bevinden te behoren". Hoewel de resolutiën hieromtrent verder niets bevatten, is de waarschijnlijkheid toch groot, dat een van beide projecten is gekozen. In ieder geval kwam, zooals uit het jaartal op den gevel voldoende blijkt, in dat jaar de bouw tot stand. Als ontwerper mag dus vermoedelijk worden aangemerkt Daniël de Blicck († 1673), die omstreeks dien tijd te Middelburg als schilder en bouwkundige werkzaam was, doch van wiens arbeid in laatstgenoemde richting tot nu toe niets was bekend ¹⁾.

Afb. 22. Plattegrond van het O. I. huis te Middelburg.

Naar een opteeming van J. de Munck, 1728.

Had door dezen bouw het Oost-Indisch huis zijn grootste expansie in de diepte bereikt, twintig jaar later zette het zich in de breedte uit. In 1693 werd het aangrenzende huis „de Hulck” (het rechtsche huis op afb. 19) met de „annexe zeeperie” ²⁾ en eveneens een paar pakhuizen achter het daarnaast gelegen pand, eigendom van de weduwe van den bewindhebber de Blocquery, aangekocht ³⁾. Aan het uiterlijk werd toen evenwel nog niets gewijzigd. Dit geschiedde eerst in 1711, toen de Compagnie een nieuwen gevel voor het geheele complex deed zetten (zie afb. 20). Reeds 4 Maart 1705 echter hadden Heeren XVII besloten het huis der Compagnie te inspecteeren en rapport verzocht van de gebreken

¹⁾ De atlas van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen bewaart van hem o. a. het ontwerp voor een behangsel, voorstellende het binnenplein van een paleis met fontein.

²⁾ Eerste register van transporten (Gem. archief, Middelburg) f. 56 vs.; Resolutiën 29 Juni 1693 (Inv. Kol. arch. no. 4477).

³⁾ Resolutiën 4 Jan., 1 en 8 April 1694.

De koopprijs van het huis bedroeg 13000 gulden, zie Register op de resolutiën van de vergadering der Heeren XVII 1602--1736 (Inv. Kol. arch. no. 296) op 26 Febr. 1693; van de pakhuizen 5500 gulden, zie 1e Register van transporten f. 152 vs. Links op afb. 25 is dit pakhuis duidelijk te onderkennen.

en kosten van reparatie; 9 September 1707 werd door de Kamer Zeeland met eenparigheid van stemmen het concept voor den nieuw te maken voorgevel vóór beide huizen goedgekeurd en werd aan de „heeren, gaende nae de vergaderinge der XVII”, opgedragen het daarheen te dirigeeren, dat het vermaken van de trap en verdere „commoditeyten van binnen worde gelaten aen de dispositie van dese Kamer”. De Heeren XVII verleenden in April 1709 de vereischte machtiging, mits de kosten niet boven de 25 à 26000 gulden liepen en daarvan een aparte rekening werd gehouden ¹⁾. Den eersten Juli daaraanvolgende

Afb. 23. Derde binnenplaats van het O. I. huis te Middelburg.

werd besloten het toezicht op den a.s. bouw op te dragen aan de Heeren van de koopmanschappen en van de kosten een particuliere rekening aan te leggen. De eerste steen zou worden gelegd door Pieter Boddaert, het achtjarig zoontje van den gelijknamigen bewindhebber ²⁾. De resolutiën der Kamer van 18 Augustus 1710 geven betreffende de verbouwing en de nieuwe indeeling van het huis een uitvoerig en tamelijk duidelijk beeld. „De twee timmer- ende metselaersbasen over den bouw van den nieuwen gevel ende verdere veranderinge aan dese Kamer te maken, hebben versogt finalijk te mogen weten of het eerste concept sou gearresteert blyven, dat namentlijk de Heeren van de equipage tot haar comptoir souden hebben het gewesene voorhuys met een vergrootinge van eenige voeten uyt de sael voor de groote vergaderkamer, ende de Kamer van de Heeren van de thesaurie met het comptoir van den cassier ende de speciekamer ook souden blyven, gelijk die nu waren, dogh met die veranderinge, dat de voornoemde kamer ende

¹⁾ Register op de resolutiën van de vergadering der XVII op 4 April 1709.

²⁾ Resolutiën Kamer Zeeland, 7 Aug. 1710 (Inv. Kol. arch. no. 4480).

nog een appart vertreck voor haar noodigh hadden, sulx dat sy daertoe het voorhuys ende salet met de alcove in 't huys van den baes Meusen ¹⁾ versogten”.

„De Heeren van de tesaurie vermey(n)den, dat men by het eerste concept soude kunnen blyven, maer alsser sooveel voor het comptoir van de equipage van de woninge van den baes Meusen wierde afgenomen, dat het dan om verscheyde reden beter was, dat de kamer voor de Heeren tesauriers met het comptoir van de cassier en de speciekamers mede daerof beneden wierden genomen ende het comptoir van Leysius daerboven. Waarop sijnde gedelibereert, is goetgevonden de woninge van den baes Meusen dan ten fine alsboven geheel sal werden ingenomen om de Heeren van de equipage ende van tesaurie bijde haer genoegen ende gemack te doen hebben” ²⁾.

In 1711 kwam, blijkens het jaartal in de kroonlijst, het werk gereed. Zonder moeilijkheden was echter dit resultaat niet bereikt. De resolutiën der Heeren XVII van 16 Juli 1714 maken ten minste melding van ongenoegen wegens het overschrijden der geraamde kosten en het „niet pertinent” boekhouden daarvan ³⁾.

Had hiermede de bestuurszetel der Kamer Zeeland ten slotte haar definitieven vorm gekregen, de grootste uitbreiding van het gebouwencomplex was toch nog niet bereikt. Reeds tien jaar later deed zich weer behoefte aan vergrooting der pakhuisruimte gevoelen; toen kwam de laatste uitbreiding tot stand. Nadat in de jaren 1720 en 1721 een viertal huizen in de Breestraat ten oosten van het in 1671 gebouwde pakhuis der Compagnie waren gekocht ⁴⁾, werd in 1722 de massieve opslagplaats opgetrokken. Bijzonderheden omtrent dezen bouw zijn ons, jammer genoeg, echter niet bekend geworden.

Eenigen tijd na de voltooiing van deze laatste uitbreiding, waardoor het gebouwencomplex der Zeeuwsche Kamer zijn grootsten omvang had bereikt, in 1728, werd door Jan de Munck een plattegrond hiervan vervaardigd ten behoeve van de aanwijzing van „alle de rioolen, sinkputten, regenbacken, ruymgaten, waterputten, uitloozingen en secreten” (afb. 22), die wel is waar omtrent de toenmalige distributie der lokalen helaas geen gegevens bevat, doch die ons toch uitnemend in staat stelt, het bovenstaande resumeerend, de gestadige uitbreiding van het complex duidelijk te maken. Links aan de Rotterdamse kaai heeft men het huis Biggekerke, aangekocht in 1628; daarachter de in 1630 gebouwde zaal en daarachter de fraaie pakhuizen (zie afb. 24) met het pakhuis dwars daarop, die in het eerste derdedeel der 17e eeuw zijn gebouwd. In 1671 liet de Kamer het pakhuis aan de Breestraat bouwen, dat op den hier gereproduceerden plattegrond links onderaan is te vinden; in 1693 kocht zij het rechts aan de Kaai gelegen dubbele huis „de

¹⁾ Deze woonde in het in 1693 aangekochte huis „de Groote hulck”, zie Resolutiën 8 April 1694 (Inv. Kol. arch. no. 4478).

²⁾ De Tegenwoordige Staat (Amsterdam, 1751) XIX p. 184 zegt dan ook: ter zijden van de groote voorpoort treedt men door mindere deuren ter linkerhand in den voorvloer van het huis, en ter rechterhand in het scheepscomptoir.

³⁾ De rekening van den bouw is niet bewaard, hetgeen voor de kennis hiervan zeer te betreuren is.

⁴⁾ Zie ze Register A der transporten (Gem. arch., Middelburg) f. 113, 156, 179 vs., 180; Resolutiën der Kamer Zeeland 4 Oct. 1720 (Inv. Kol. arch. no. 4481).

Afb. 24. Pakhuizen aan de tweede binnenplaats van het O. I. huis te Middelburg.

Hulck'', zich uitstrekkende tot de tweede binnenplaats, en verkreeg zij het achter het huis daarnaast gelegen pakhuis van de Blocquery in eigendom. In 1722 ten slotte werd aan het dwarspakhuis een stuk aangebouwd, waaronder een poort naar de derde binnenplaats werd opengelaten, en werd naast het pakhuis van 1671 aan de Breedstraat, aansluitende aan genoemd pakhuis van de Blocquery, het laatste stuk van het complex opgetrokken. Hier bleef de Compagnie tot aan haar opheffing in 1798 gevestigd. Na de Revolutie ging het complex, evenals haar territoriale bezittingen, in eigendom over aan den Staat. Wat er tijdens de Bataafsche Republiek met de gebouwen gebeurde, is niet bekend; in den Franschen tijd echter vergaderden er het Tribunal de Commerce en de Kamer van Koophandel ¹⁾. Na het herstel der onafhankelijkheid werd, bij K. B. van 26 Februari 1815 no. 15, een deel van het „groot magazijn'', zooals een inventaris van 1818/19 het noemde, aan de Generale directie der convoyen en licentien te gebruikte afgestaan. Later huurde de provincie Zeeland een paar kamers in het voor-

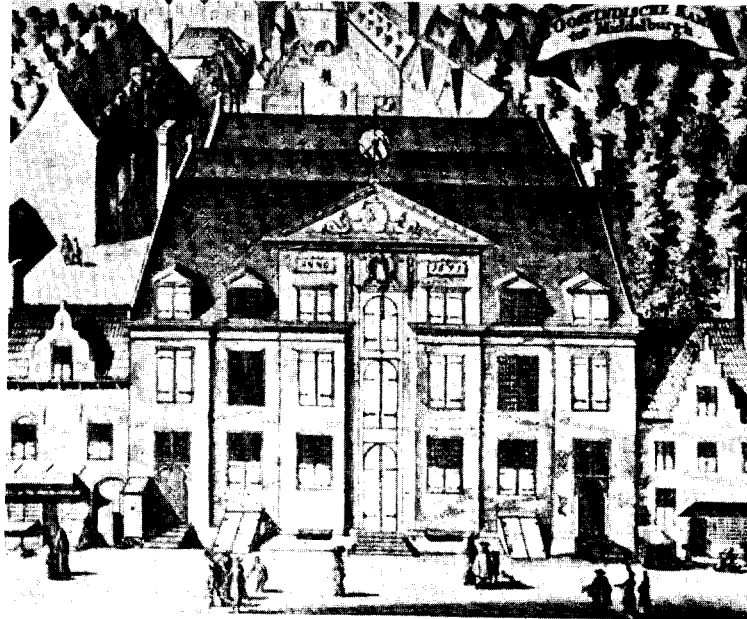
gebouw en vond de ontvanger der directe belastingen er een onderdak voor zijn administratie. In onzen tijd zijn in het voorhuis de kantoren van den bewaarder der hypotheeken, het kadaster en de scheepsbewijzen, die in de voormalige vergaderzaal der bewind-

¹⁾ Zie Mr. Z. Paspoort, Beschrijving van Zeeland (Middelburg, 1820), bl. 196.

hebben resideert, van den controleur der grondbelasting, den landmeter van het kadaster, den ontvanger der directe belastingen, invoerrechten en accijnzen, den zuivelconsulent en van de Kamer van Koophandel voor de Zeeuwsche eilanden (het laatste sinds 1922) in het oude O. I. huis gevestigd.

Ook de bestemming der pakhuizen is gewijzigd ¹⁾. Aanvankelijk borg men hier nog de thee, die met Zeeuwsche schepen uit China werd aangebracht ²⁾, sloeg de Nederlandsche Handel Maatschappij, in sommige opzichten de opvolgster der O. I. C. in den Indischen handel, er haar koffie en suiker op, en werd een deel in gebruik genomen door het hier in 1841 in werking getreden Vrij-entrepôt ³⁾, waaraan nog het opschrift boven den toegangspoort herinnert.

Maar sinds de koffieveilingen der N. H. M. niet meer te Middelburg plaats vonden, dat is sinds 1858, worden geen koloniale produkten meer geborgen in de ruime pakhuizen, waarin zoolang de goederen van Indië opgetast zijn geweest. Een staat van 1841 geeft een uitvoerig overzicht van de verscheidenheid der pakhuysruimte uit den tijd, dat de Compagnie ze in gebruik had, al is het niet wel mogelijk de opgaven te

Afb. 25. Oost-Indisch huis te Middelburg achterzijde (1671).

(Naar een gravure in de Chronyk van Smallegange).

identificeeren met de nog aanwezige bergruimten. Genoemd werden: de zolder van de suikerbakkerij, het rijstpakhuis, de beide theebussenzolders, het kistenpakhuis, de wijnkelder onder het gebouw, de nagelzolder, het pakhuis genaamd de Botergang, de specerijenzolder, de kaasolder, twee lijnwaadzolders, het zoutpakhuis, de drogerij, de zijdezolders, de theezolders en de porceleinzolders. Zij werden en worden in verschillende perceelen verhuurd; in de pakhuizen rondom de tweede binnenplaats is thans gedistilleerd in verband met den dienst der accijnzen opgeslagen, terwijl de achterste ruimte bij voorkomende

¹⁾ In 1795 werden de pakhuizen (welke is niet precies aan te geven) door de Fransche troepen geoccupeerd, zie Register op de notulen 1795—1796 (Inv. Kol. arch. no. 4503g), f. 73, 92.

²⁾ t.a.p. f. 197.

³⁾ Zie hierover J. Sniijders, Beschrijving van de voormalige O. I. Kamer en entrepôt, O 243, te Middelburg (hs. in het Gem. archief).

gelegenheid aan particulieren wordt verhuurd ¹⁾. In 1915 heeft het Rijk gebruik zoowel als beheer en onderhoud der pakhuizen aan de gemeente Middelburg overgedaan, welke die ruimten tot dien in huur had, en die ze tot verschillende doeleinden weder verhuurt.

Gaan wij thans tot de beschrijving van dit belangrijkste van de Zeeuwsche Compagnie'sgebouwen over.

De breede gevel ²⁾ (afb. 21), die in 1711 voor de toenverbouwde panden aan de Rotterdamsche kaai in baksteen is opgetrokken, is door den onbekenden ontwerper strikt symmetrisch gehouden. Het middengedeelte, waarin de hardsteenen poort met versierde venstertravee der eerste verdieping, springt iets naar voren, en wordt boven de kroonlijst, met eenvoudige consoles, afgedekt door een driehoekig fronton. Het is wellicht toe te schrijven aan de bovenvermelde overschrijding van de begroote bouwkosten, dat deze frontespiece evenals de nissen in de middenpartij ledig zijn gebleven, hetgeen echter valt te betreuren, daar zij stellig veel tot verlevendiging van den wel imposanten, doch niettemin wat drogen gevel hadden kunnen bijdragen. Een hardsteenen plint en geblokte hoekpilasters sluiten den gevel van onderen en ter weerszijden af. In de beide vleugels geven deuren met eenvoudige omlijsting en gesneden kalf, voorzien van een koperen deurknop uit den tijd van den bouw, toegang tot het interieur. Dit laatste is geenszins in overeenstemming met het roemrijk verleden. Het valt niet moeilijk te constateeren, aan den achtergevel nog meer dan aan het inwendige, dat het O. I. huis in 1711 niet van den grond af is opgetrokken, maar dat bestaande huizen voor het nieuwe doel gereed zijn gemaakt. Uit den tijd vóór 1711 is echter niets meer bewaard; uit den lateren tijd slechts één schoorsteenmantel en een bijzonder fraaie trapleuning ³⁾. De schouw, versierd met snijwerk (acanthusbladeren) en lijst voor een (verdwenen) schoorsteenstuk, bevindt zich in een kamer op de eerste verdieping in het (objectief genomen) linksche deel van het gebouw; zij dateert vermoedelijk uit den tijd der verbouwing. Dat is ook het geval met de trap ⁴⁾, die zich achter in de „voorvloer" of voorhuis van het rechtsche deel van het hoofdgebouw bevindt. Met korte rukken naar boven stijgend, vertoont van bordes tot bordes ieder leuningstuk aan de eikenhouten balusters een ander versieringsmotief. ⁵⁾

¹⁾ In den mobilisatietijd is een deel der pakhuisruimte tot huisvesting van militairen ingericht geweest.

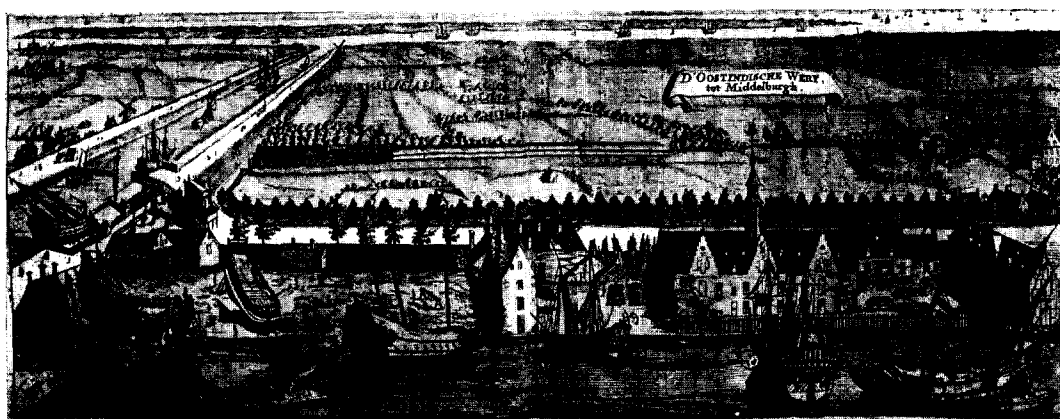
²⁾ De breedte van het gebouw aan de Rotterdamsche kaai bedraagt 25 M., van de pakhuizen aan de Breestraat 46 M.; de diepte van het geheele complex belooft 97 M.

³⁾ In den achterwand van de (objectief) meest rechtsche kamer op de eerste verdieping (thans kantoor der Kamer van Koophandel) bevinden zich in het bovendeel der eikenhouten kastdeuren nog aanwijzingen met 18e eeuwse hand over de daarin ten tijde der Compagnie bewaarde documenten, nl. vierjaarlijksche rekeningen sinds 1652.

⁴⁾ Ten onrechte veronderstelt mr. Loosjes (Buiten, 1918, bl. 451) uit de constructie van dit trappenhuis, dat zij reeds vóór 1711 zou zijn aangebracht. Wij zagen boven uit de notulen, dat bij de verbouwing de trap juist een der punten van bespreking uitmaakte, terwijl ook het ornament de vrijheid geeft, ze op dien tijd te dateeren. In het oude huis echter is ongetwijfeld ook terzelfder plaatse een trap geweest.

⁵⁾ Voor afbeeldingen hiervan, zie dr. C. H. de Jonge, *Holländische Möbel- und Raumkunst von 1650—1780* ('s Grav., 1922), nos. 46—56.

Achter in dit deel van het gebouw geeft een breede trap van enkele weinige treden met rijk gesneden hoekbaluster en eenvoudige gewone balusters aan de linkerzijde, en gesneden betimmering tegen het muurvlak rechts, uitgevoerd in Lodewijk XV-stijl, toegang tot de voormalige vergaderzaal van bewindhebbers en Heeren XVII, die, zoals wij zagen, in 1630 is gebouwd. Uit dien tijd dateeren de balkenzoldering met gesneden sleutelstukken, die in deze zaal, verborgen als ze zijn achter een later ingebracht houten plafond, niet meer zijn te zien, doch die in het daarachter gelegen kamertje nog kunnen worden waargenomen. Tegen den scheidingsmuur van beide vertrekken bevindt zich een marmeren schoorsteenmantel in Lodewijk XV-stijl, waarin het monogram der Kamer, omgeven door guirlandes, en waarboven een schilderstuk in grisaille, Mercurius voorstellend, zwevend boven een vrouwenfiguur en eenige putti, dat door den Antwerpenaar

Afb. 26. O. I. werf te Middelburg.

(Naar een gravure uit de Chronijk van Smallegange).

Geeraerts omstreeks het midden der achttiende eeuw moet zijn geschilderd ¹⁾. Naar de Tegenwoordige Staat ²⁾ mededeelt, was deze zaal oudtijds met „verscheidene afbeeldingen van landen, steden en sterkten, de maatschappij toebehoorende, en met een fraai schip, in alles als een Oost-Indisch zeeschip toegerust”, versierd. Het Vervolg van Paspoort ³⁾ deelt nog mede, dat hier aanwezig waren, hangende „over de ramen, aan de linkerzijde van den schoorsteen” ⁴⁾, de portretten van „alle de gouverneurs-generaals van Nederlandsch-Indië, alle van eenerlei grootte en fraai geschilderd”; deze galerij werd vermoedelijk omstreeks 1780 aangelegd ⁵⁾. Na 1795 zijn deze schilderijen naar Amsterdam overgebracht, evenals de buste van den Franschen admiraal de Suffren, in 1787 vervaardigd door Houdon,

¹⁾ Zie Paspoort, Beschrijving van Zeeland, bl. 196. Het stuk is weergegeven in Buiten, 1918, bl. 451.

²⁾ Dl. XIX, bl. 184.

³⁾ t.a.p. bl. 195. 196.

⁴⁾ In dezen wand zijn thans ten deele ook ramen aangebracht.

⁵⁾ Zie Catalogus Rijksmuseum (ed. 1921), nos. 306—328.

en die thans in het Mauritshuis wordt bewaard ¹⁾. Van bovengenoemd zeeschip stamt wellicht de Romeinsche krijgsknecht met hond, tenminste als afkomstig van een schip geboekt ²⁾, die in de rechtergang is opgesteld.

De fraaie gevel van het gebouw, waarin zich deze zaal bevindt, die op de eerste binnenplaats uitkomt, is in renaissance-stijl opgetrokken in baksteen met banden van natuursteen op een onderbouw -- waarin bergruimte -- met natuurstenen kozijnen en twee poortjes van hetzelfde materiaal. Jammer genoeg, zijn de oorspronkelijke kruis-kozijnen uitgebroken en door produkten van den negentienden-eeuwschen smaak vervangen. Het dak wordt verlevendigd door een aantal vensters, bekroond door looden pironen. Deze binnenplaats is door een later aangebrachte poort ³⁾ afgescheiden van de tweede binnenplaats, met twee linden beplant; hier verheft zich rechts een massief pakhuis, het bovengenoemde pakhuis van de Bloquery, uit het einde der zestiende eeuw dateerend, dat in 1693 is aangekocht, waaraan twee eenvoudige hijschbalken met pironen ⁴⁾, en links een tweetal bijzonder fraaie pakhuizen met trapgevel (zie afb. 24) die vermoedelijk in 1629 zijn gebouwd. Beide hebben toppilasters, rustend op een gebeeldhouwd kopje, die bekroond worden door een bal, terwijl een poort met Tudorboog toegang geeft tot de bergruimte; het meest rechtsche der pakhuizen heeft bovendien een fraaie hijschbalk en gekoppelde kozijnen. Loodrecht hierop was oorspronkelijk een ander pakhuisgebouw aangebracht, waarop zich een zonnewijzer bevindt; op de snijding van beide ziet men een iets uitgebouwde traptoren. De latere uitbreidingen hebben dit stuk niet onaangetast gelaten; de raamkozijnen aan de achterzijde, uitziende op de derde binnenplaats, zijn, zooals zeer duidelijk valt te zien, verplaatst, terwijl aan de voorzijde een deel is afgebroken en vernieuwd in 1722. In dit deel, dat aansluit aan het toen gebouwde complex, is een poort opengehouden, die toegang geeft tot deze derde binnenplaats. Daar binnentredend, bespeurt men links den achtergevel van het in 1671 opgetrokken pakhuis (zie afb. 23), rechts den aanbouw van 1722. Het eerste, met een topgevel met eindvlechtingen, aan welke een eenvoudige hijschbalk is aangebracht, heeft twee verlaatbakken, die van voren en relief een zeilend schip en terzijde het wapen van Middelburg vertoonen, terwijl ook de banden, die de pijpen aan den muur bevestigen, hiermede zijn versierd; de achtergevel van het in 1722 gebouwde pakhuis, waarvan door den loodrecht daarop staanden uitbouw, die deze binnenplaats aan de oostzijde afsluit, slechts een klein deel is te zien, is voorzien van een zonnewijzer. In den zuidoostelijken hoek bevindt zich een pomp, met uitlooper in den vorm van een dolfijn; hoewel de oorspronkelijke mechaniek nog aanwezig is, is deze pomp zeer verwaarloosd.

De voorgevels van deze pakhuizen, beide 23 M. breed, ⁵⁾, bevinden zich aan de Breetstraat. Gebouwd resp. in 1671 en 1722, zijn zij beide een goed specimen van den

¹⁾ Zie *Catalogus Mauritshuis* (ed. 1920), no. 373.

²⁾ Voorloopige lijst van monumenten van geschiedenis en kunst VI, bl. 117; *Buiten*, 1918, p. 451.

³⁾ In de 17e eeuw bevond zich hier blijkens de gravure in *Smallegange's Chronijk* (zie afb. 25) een afscheiding van hout.

⁴⁾ Blijkens de gravure bij *Smallegange* waren er in de 17e eeuw veel meer dakvensters.

⁵⁾ Afgebeeld in *Buiten*, 1918, bl. 453.

pakhuisbouw van hun tijd. Het eerste is, zooals wij zagen, vermoedelijk ontworpen door Daniël de Blicck. Zeven traveeën breed, heeft de gevel een bijzonder gelukkige verlevendiging gewonnen door het iets vooruitspringen der oneven traveeën. Het middenstuk, ter weerszijden geflankeerd door telkens twee dakvensters, afgedekt door een fronton, waarop een koperen leeuwje, is hooger opgetrokken en rijk versierd. Boven den hoofdingang bevindt zich een hijschbalk, omringd door festoenen en slingers van bloemen en vruchten, geflankeerd door cartouches met: Anno 1671. De middenpartij wordt afgedekt door een frontespice met geblokte omlijsting, waarin het monogram der Zeeuwsche Kamer, vastgehouden door een meermin en meerman; het wordt bekroond door een globe, met de teekenen van den dierenriem, waarop als windwijzer een Neptunus. Gelijkvloers geven twee zijpoortjes met fraai gesneden zwikvullingen, rustend op gesneden kopjes, mede toegang tot het pakhuis.

De statige gevel van 1722, waarvan de ontwerper onbekend is, vertoont een heel ander type dan het meer speelsche gebouw van 1671. Massief opgetrokken met een iets vooruitspringend middenstuk, waarin een hijschbalk met het gestyleerde monogram der Kamer, beëindigd door gemetselde hoekpilasters, wordt de onversierd gebleven gevel van boven afgesloten door een stoere kroonlijst op consoles, waartusschen het jaar van den bouw is aangegeven. Op de einden van de noklijn bevinden zich twee op schoorsteenen gelijkende houten piedestals, die oorspronkelijk beide den grooten vergulden bol droegen, die thans nog maar één van hen siert.

Afb. 27. Werf der O. I. Compagnie te Middelburg.

(Teekening van J. Arends, 1778)

Behalve dit ruime pakhuizen-complex tusschen Breestraat en Rotterdamsche kaai bezat de Kamer Zeeland ook nog elders in de stad bergruimte.

Daar was vooreerst een pakhuis aan den Korendijk, dat 6 April 1628 van Jacob de Mege werd gehuurd; het Wijkregister werd echter hierover tevergeefs geraadpleegd. Dat was ook het geval ten aanzien van het pakhuis van Jan Boot bij de Spijkerbrug, waarvan de resolutiën van 27 Dec. 1674 den aankoop vermelden ¹⁾. In 1654 is sprake van den aan-

¹⁾ Zie ook voor reparatie en betaling Resolutiën 27 Mei en 9 Dec. 1675.

koop en reparatie van een pakhuis¹⁾, zonder dat het mogelijk is ook dit te identificeeren. Ook in de Ververijstraat bezat de Kamer pakhuizen. De resolutiën van 21 Juli 1681 maken melding van een rapport over den koop van een pakhuis in die straat; de Wijk- en transportregisters geven hierover geen aanwijzing, maar veel bijzonders kan het, gezien den geringen koopprijs (slechts 32 £ Vlaams) wel niet zijn geweest. In 1720 verwierf de Kamer in dezelfde straat een magazijn, dat nog bestaat, nl. het fraaie pakhuis met in het midden een topgevel met hijschbalk en jaarankers (1651) in den gevel²⁾, plaatselijk gemerkt N 156; het wordt in de transportacte omschreven als „een packhuys met zijn zolders en verderen gevolge ende toebehooren van dien, staende ende gelegen an de Verwerijstraat op den hoek van het Glasecas-stratie binnen dese stad”³⁾. In 1840 werd dit pakhuis voor 3000 gulden verkocht en thans is het eigendom van en in gebruik bij de N. V. Zeeuwsche Voeder- en Kunstmesthandel. Ook aan de zuidzijde der stad bezat de Kamer pakhuisruimte. In 1675 kochten bewindhebbers voor 666 £ 13 sc. 4 gr. een complex van 3 pakhuizen en erven, gelegen aan den Blauwendijk tusschen de Segeers- en Vlissingsche poort, genaamd de Blauselmeulen, „door de groote blaauwe steenen poorte uytcomende aen 's heeren straete”⁴⁾. Van deze pakhuizen, gelegen in de nabijheid van de pakhuizen der W. I. C., is door de groote veranderingen, die in de tweede helft der 19e eeuw in dit stadsdeel zijn ingetreden (aanleg van spoor en kanaal door Walcheren, bebouwing en inrichting tot industrie-terrein), thans zelfs geen spoor meer over. Dat is wel het geval met het pakhuis „den Eenhoorn”, gelegen aan den Korendijk P 72, eenvoudig doch fraai voorbeeld van pakhuisbouw uit dien tijd, met jaartal (1722) in de kroonlijst. Het hier staande pakhuis, dat in de eerste jaren van haar bestaan aan de Kamer Zeeland der W. I. C. gedurende korten tijd had toebehoord, doch daarna in particuliere handen was gekomen, was in 1720 door de Kamer Zeeland der O. I. C. gekocht⁵⁾. Daar het doorliep tot aan het dok — zie de volgende afdeeling — was het bezit ervan voor de Compagnie zeer aantrekkelijk. De koop werd 7 Maart 1720 goedgekeurd door bewindhebbers; hoewel de resolutiën er over zwijgen, werd blijkens het reeds genoemde jaartal korten tijd later, tegelijk met het complex in de Breestraat, een nieuw pakhuis er voor in de plaats gebouwd⁶⁾. In 1828 werd het voor slechts 900 gulden verkocht⁷⁾.

Ten slotte het huis de Globe, gelegen naast het O. I. huis aan de Rotterdamsche kaai; wel is waar bestuurszetel noch pakhuis, maar dat als „logement” der Amsterdamsche Kamer hier moge worden genoemd. De fraaie pilastergevel, die omstreeks 1660,

¹⁾ Resolutiën (Inv. Kol. arch. no. 4472) op 3 Aug., 1 Sept. 1654, 19 Juli 1655.

²⁾ Afgebeeld in Buiten, 1918, bl. 445.

³⁾ Tweede register A van transporten (Gem. archief, Middelburg) f. 105. Voor de approbatie van den koop, zie Resolutiën 1 Juli 1720. In 1794 werd besloten tot aankoop van een huis tot verbetering van dit pakhuis, zie Register op de notulen 1793—1794 (Inv. Kol. arch. no. 4503 f) p. 222; ook een tweede huis werd voor hetzelfde doel gekocht, zie t.a.p. bl. 242.

⁴⁾ Eerste register K van transporten (G. A. M.) f. 239 vs.

⁵⁾ Tweede register A van transporten (G. A. M.) f. 75 vs.

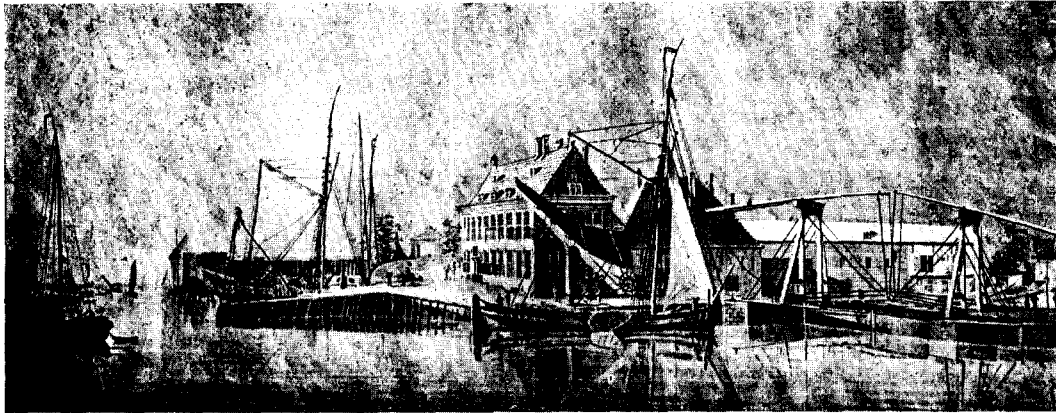
⁶⁾ In 1741 werd besloten het pakhuis „den Eenhoorn” op de minst kostbare wijze te laten repareren, zie Resolutiën 1741—1744 (Inv. Kol. arch. no. 4486) f. 26.

⁷⁾ Voor pakhuizen op het terrein der werf, zie het volgende hoofdstuk.

misschien door Arent van 's Gravenzande, voor Samuel Schorer was ontworpen ¹⁾, met het fraaie zandsteen poortje met de spreuk der Radermakers, familie van moederszijde van den bouwheer, wordt bekroond door een fronton, waarin een oeil de boeuf en twee vlakgehakte wapenschilden, vastgehouden door guirlandes. In November 1720 werd dit huis door bewindhebbers der Kamer Amsterdam gekocht ²⁾; nadat Heeren XVII in 1792 hadden besloten, de logementen te Middelburg en te Amsterdam af te schaffen ³⁾, werd het huis in Januari 1794 aan de Zeeuwsche Kamer overgedragen ⁴⁾. Al deze gebouwen kwamen na de opheffing der Compagnie successievelijk in particuliere handen.

2. DE WERF CUM ANNEXIS.

Terzelfder tijd, dat de O. I. C. werd opgericht, werd een deel van de zuidelijkste binnenhaven tot dok bestemd en werden daartoe sluizen aangebracht voor de verbinding van dit bassin met het havenkanaal, dat naar zee leidde; tevens werd het terrein tus-

Afb. 28. Woning van den equipagemeester.

(Naar een teekening uit het einde der 18e eeuw).

schen dit dok en de stadsbuitenvest ten zuiden daarvan bestemd voor scheepstimmerwerf ⁵⁾ (zie afb. 26 en 27). Als overgangsmaatregel waarschijnlijk is te begrijpen het besluit van wet en raad van 16 Oct. 1604, waarbij de kade van den Dam aan de Noordpunt (in het verlengde van de kaai, waaraan later het O. I. huis stond), ten behoeve van bewindhebbers der

¹⁾ Zie dr. W. S. Unger, *Oude huizen te Middelburg* (Rotterdam, 1923), bl. 32; afgebeeld aldaar nos. 25—27.

²⁾ Tweede register A van transporten (G. A. M.) f. 115.

³⁾ Register op de resolutiën der XVII 1785—1794 (Inv. Kol. arch. no. 298) op 7 Dec. 1792, 3 April en 20 Juni 1793; idem 1794—1796 (Inv. no. 299) op 3 April 1794.

⁴⁾ Tweede register Q van transporten (G. A. M.) f. 164 vs.

⁵⁾ Register ten rade (G. A. M.) op 21 Mei 1603, 25 Sept. 1604.

Voor de topografische bijzonderheden, zie de reproductie der kaarten van de Bast en Goliath bij Unger, *Oude huizen*, bl. 14 a—d.

O. I. C. in orde zou worden gemaakt voor den bouw van schepen. Ook in de volgende jaren liet het stadsbestuur verschillende werkzaamheden verrichten, om dok en werf aan zijn bestemming te doen beantwoorden ¹⁾; in 1619 is reeds sprake van het uitdiepen van het bassin in verband met het a.s. afloopen van een schip ²⁾. Vooral in de achttiende eeuw gaf dit dok veel reden tot zorg; het scheepstype was grooter geworden en de Zeeuwsche havens kregen steeds meer van dichtslibbing te lijden. Handen vol geld zijn toen door de stad uitgegeven om het dok op de vereischte diepte te houden ³⁾; uit de resolutie van 29 Maart 1708 blijkt, dat het de bedoeling was deze zoo te maken, dat men zelfs groote schepen zou kunnen kielhalen, hetgeen anders op de reede van Welsingen placht te geschieden.

Terwijl op het oostelijkste gedeelte van het terrein, waar de werf der Compagnie zou worden gevestigd, een huis stond, dat aan Adriaen ten Haeff, oprichter van een der beide vóór-compagnieën, toebehoorde, en een deel van het „eerste huys by de docke” aan de bewindhebbers der Zeeuwsche Kamer in eigendom toekwam, was daarnaast een gebouw gelegen, dat in het oudste wijkregister reeds als de smidse der Compagnie wordt vermeld. En dat ook vóór 1616 het bedrijf hier ten behoeve van den scheepsbouw werd uitgeoefend, is uit de Resolutiën voldoende op te maken ⁴⁾.

In genoemd jaar nl. werd de smederij of gebouw of de reeds bestaande aanmerkelijk gewijzigd; een gevelsteentje met het monogram der Kamer en het jaartal 1616 in het nog bestaande gebouw bij de Dokbrug (P 126) behoudt hieraan de herinnering. In hetzelfde jaar werd schuin daarachter een huis gebouwd ⁵⁾, dat als woning voor den opper-equipagemeester werd bestemd (zie afb. 28). Uitwendig door vernieuwing der ramen en bepleistering met cement veel van zijn oorspronkelijke bekoring verloren hebbend — slechts drie cartouches met het monogram der Kamer en: Anno—1616 herinneren aan den oorsprong van het gebouw — bezit het huis inwendig nog een schoorsteenmantel met fraai snijwerk van omstreeks 1700, en een vijftal schoorsteenmantels uit de achttiende eeuw, versierd met snijwerk. De schilderijen, zeilende schepen voorstellend ⁶⁾, die in drie hiervan oorspronkelijk waren gevat, hangen thans met een dergelijk stuk in de (nieuw-aangebouwde) vergaderkamer; één schoorsteen, blijkens het ornament uit de eerste helft der achttiende eeuw, bevat een grisaille, vermoedelijk de Scheepvaart voorstellend, terwijl in de vijfde, die evenals de drie eerstgenoemde van omstreeks het midden dier

¹⁾ Register ten rade (G. A. M.) op 6 Juni 1615, 28 Maart, 6 en 20 April 1619. Zie ook H. M. Kesteloo, Stadsrekeningen van Middelburg, Archief Zeeuwsch Gen. VIII¹, bl. 14 vlg.

²⁾ Register ten rade (G. A. M.) op 29 Aug. 1619.

³⁾ Resolutiën der Kamer Zeeland, 7 Maart 1667, 19 Juli 1691, 9 Oct. 1692, 24 Aug. en 7 Sept. 1693, 21 Mei 1694, 16 Maart 1705, 18 Febr. 1706, 3 Febr., 24 Maart, 4 April 1707, 29 Maart, 16 Aug., 23 en 27 Sept., 11 Oct., 11 en 15 Nov. 1708, 1 Jan. 1709, Resolutiën 1774—1779 (Inv. Kol. arch. no. 4493). f. 69, 70, 230, 293.

⁴⁾ Resolutiën 1604—1616, f. 16 vs., 17, 190, 339.

⁵⁾ t.a.p. f. 332 vs.; idem 1616—1619, f. 8 vs., 21 vs.

⁶⁾ Op den spiegel van een der schepen staat: Borsele 1754. Ten onrechte neemt de Voorloopige lijst VI p. 118 dit als naam van een schilder aan. Het stuk en een ander zijn afgebeeld in Buiten, 1918, bl. 462, 463, en daarna hier (afb. 28) doch sindsdien gerestaureerd.

eeuw dateert, een spiegel is aangebracht ¹⁾. Het huis dient thans als kantoorgebouw en conciërgewoning der N. V. The Vitrite Works, een oorspronkelijk Engelsche, thans Nederlandsche onderneming, opgericht in 1889, die onderdeelen van elektrische lampjes vervaardigt.

Langzamerhand werd het werfterrein met andere woningen van den onder-equipagemeester en den oppertimmerman ²⁾, loodsen, pak- en slachthuizen volgebouwd. In October 1619 is sprake van het bouwen van een „lodge” op de werf voor het bergen van gereedschappen ³⁾; eenigen tijd later wordt melding gemaakt van het magazijnhuis aldaar, waaraan regenbakken werden gemaakt voor het geval van brand ⁴⁾. Ook een harpui-brandierij wordt, in 1635, genoemd ⁵⁾; van het slachthuis wordt reeds in 1633 gesproken ⁶⁾, terwijl in 1638 melding wordt gemaakt van den bouw van het pakhuis tegen de werf der W. I. C. aan, dus op de uiterste westelijke kant van het terrein der O. I. C. ⁷⁾. In 1668 werd de slachthuisruimte uitgebreid, toen een pakhuis, gekocht van de W. I. C., daartoe werd ingericht ⁸⁾. Een eeuw later, in 1774, werd besloten bij Heeren XVII te „insisteeeren, dat de Kamer werde gequalificeerd tot exstructie van het slachthuys op de werf” ⁹⁾; de Heeren XVII verzochten opgave der kosten en het indienen van twee bestekken, die daarop in handen van twee gecommitteerden werden gesteld; „de kosten excessijf zijnde bevonden”, werd de Kamer Zeeland echter verzocht het oude „met menagement” te doen repareren, „mids de somma van 13 à 1400 £. VI. niet excederende” ¹⁰⁾, zoodat er vermoedelijk niet meer van is gekomen. Van het complex, zooals zich dat in de 17e en 18e eeuw heeft ontwikkeld, geven een gravure bij Smallegange (zie afb. 26) en een papier-maché voorstelling van de werf in 1785, die in de Stedelijke Oudheidkamer ¹¹⁾ wordt bewaard, een duidelijk beeld.

Ook in de onmiddellijke omgeving van dit complex verwierf de Kamer Zeeland nog eenige gebouwen in verband met de uitoefening van het scheepsbouwbedrijf. Daar de plaats, waar de zeilen werden gemaakt, zeer onbekwaam bevonden was, en bij de Spijkerbrug (aan het eind der Rouaansche kaai, tegenover de pakhuizen, in den aanvang genoemd) een daartoe geschikt huis te huur was, werd dit voor één jaar tegen een huur van 40 £ 's jaars van den heer van Couwerve gehuurd ¹²⁾. In 1718 rapporteerden de Heeren van de equipage, dat zij hadden aangekocht de werf aan de Slikpoort, ten zuidoosten van

¹⁾ In 1772 is sprake van behangsel in de eetplaats van 's compagnies huizing, door den oud-equipagemeester gepretendeerd, zie Resolutiën 1772—1774, f. 30, 37.

²⁾ Resolutiën 20 Febr. 1676.

³⁾ Idem 1619—1623, f. 32.

Ook in 1638 is sprake van den bouw van een „lodge”.

⁴⁾ t.a.p. f. 94 vs.

⁵⁾ Register ten rade (G. A. M.) 26 Mei 1635.

⁶⁾ Resolutiën 17 Febr. 1633.

⁷⁾ t.a.p. 1 April 1638.

⁸⁾ t.a.p. 13 Febr., 9 Juli 1668.

⁹⁾ Resolutiën 1772—1774, f. 468.

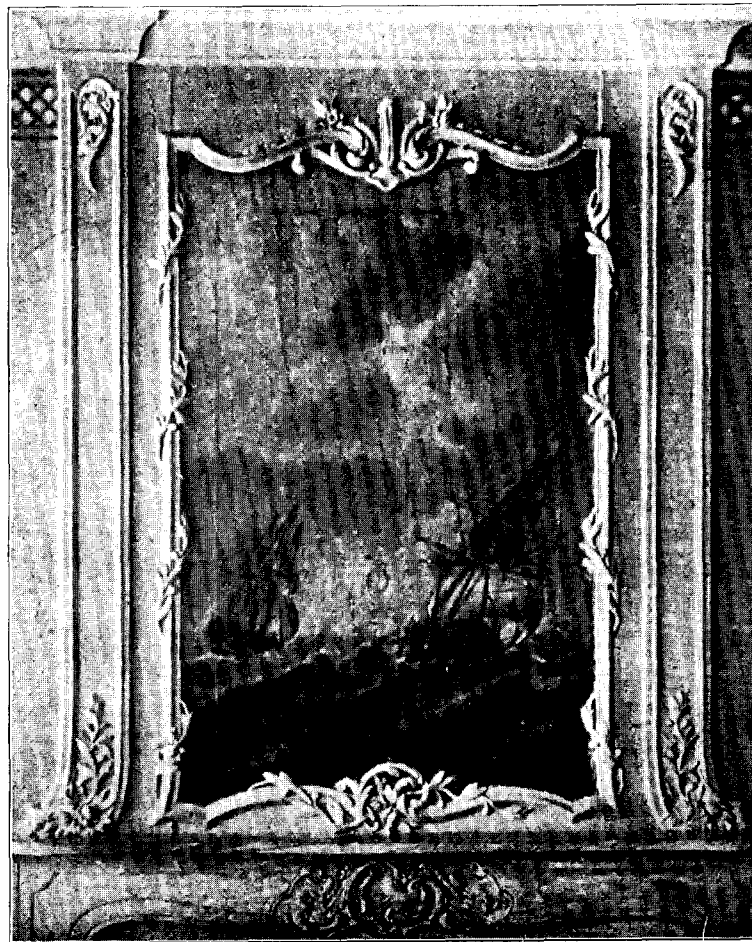
¹⁰⁾ Register op de resolutiën der XVII (Inv. Kol. arch. no. 297) op 15 Oct. 1734, 7 April 1775, 21 en 29 Maart 1776.

¹¹⁾ Catalogus (ed. 1910), no. 39.

¹²⁾ Resolutiën 18 en 22 Oct. 1668 (Inv. Kol. arch. no. 4474).

het complex, voor een bedrag van 911 gulden, welke koop als „zeer favorabel voor de Compagnie” werd goedgekeurd ¹⁾; de Kamer verkreeg daarop toestemming van de stadsregering aldaar zooveel erven in te nemen, als zij noodig zou hebben tot het zetten van eenige werkhuisen ²⁾. En in 1738 stond de admiraliteit van Zeeland aan de Compagnie toe het vaatwerk in haar arsenaal, gelegen een eind ten westen van de werf, op te bergen ³⁾.

Na den ondergang der Compagnie kreeg ook dit complex een andere bestemming.

Afb. 29. Schoorsteenstuk in het huis van den opper-equipagemeester.

Compagnie, die daarvóór het meer westelijke deel van het dok als werf had gebezigd en

Bij K. B. van 16 Juli 1817 La D 113 werd het aan de stad Middelburg afgestaan op voorwaarde, dat het gecedeerde terrein niet anders dan ten behoeve van den scheepsbouw mocht worden verhuurd of op cijns uitgegeven ⁴⁾. Bij acte van 12 Oct. 1818 gaf de stad daarop terrein en gebouwen voor een termijn van 25 jaar aan de Commercie-Compagnie, in 1720 gesticht, die handel, vrnl. slavenhandel, dreef en daarvoor zelf schepen uitreedde, ten gebuike, met verplichting tot onderhoud der opstallen. Deze bestonden toen uit: de smederij, het huis van den baas benevens het huis van den equipagemeester, de houten loodsen, het huis van den onderbaas, het gewezen hospitaal en de beide slachthuizen; een loods was toen juist afgebroken. De Commercie-

¹⁾ Resolutiën 7 Nov. 1718 (Inv. Kol. arch. no. 4481).

²⁾ Register ten rade (G. A. M., op 18 Jan. 1721).

³⁾ Resolutiën 1738—1740 (Inv. Kol. arch. no. 4485) f. 104.

⁴⁾ Akte voor notaris P. van der Graft d.d. 26 Maart 1818.

haar kantoor in de stad (op de Balans) had gehad, betrok nu de werf en annexe gebouwen der Zeeuwsche Kamer. Het huis van den opper-equipagemeester werd woning voor den boekhouder en zag de directie binnen haar muren vergaderen; in het huis van den timmerbaas der O. I. C. kwam die der Commercie-Compagnie, terwijl het huis van den onder-equipagemeester in 1821 reeds was afgebroken¹⁾. Ook werd een meestoof in een der gebouwen gevestigd. Maar ook de Commercie-Compagnie ging, in de tweede helft der 19e eeuw, ten onder; de bovengenoemde N. V. The Vitrite Works kreeg daarop, in 1889, de beschikking over het terrein, terwijl de smidse, intusschen vergroot, in handen van een werktuigen-fabriek kwam, en een deel van het terrein voor andere doeleinden werd gebezigd.

Aldus telkens van bestemming veranderd, is van de gebouwen uit den tijd der Compagnie thans nog slechts de smidse en het boven beschreven huis van den opper-equipagemeester over; in de op het werfterrein opgetrokken fabrieksgebouwen is slechts hier en daar nog maar een spoor van de oude gebouwen te onderkennen. Zoo b.v. in de loods op den hoek, het dichtst bij den ouden haveningang²⁾; zoo b.v. het monumentale pakhuis met toren (zie afb. 26), waarvan resten in het zoozeer veranderde gebouw, thans als graanpakhuis bij de firma Bosman en van Goozen in gebruik, nog aanwezig zijn. In den toegangspoort aan de zuidzijde van het terrein (thans Werfstraat) bevindt zich nog een steentje met: 1719 — het complementaire met: „Anno” is verdwenen — waarvan de oorsprong niet is na te gaan.

3. DE LIJNBAAN.

Gelijk van zelf spreekt had de Compagnie voor de uitrusting harer schepen behoefte aan de vervaardiging van touw. Reeds in 1617 is dan ook sprake van een lijnbaan³⁾, zonder dat hieromtrent verder iets bekend is; in 1660 verzochten de bewindhebbers aan de stadsregeering een lijnbaan te mogen stellen tusschen de Noord- en Seispoorten beneden langs den wal, hetgeen tegen een nader overeen te komen jaarlijksche recognitie werd toegestaan⁴⁾. Maar gebleven is zij daar niet; 8 Juni 1663 werd besloten te accordeeren met den heer Hayman over 244 roeden lands tot het maken van een lijnbaan. Toen kwam dus de touwslagerij der Compagnie tot stand ten zuiden van de werf, die op de gravure bij Smallegange (zie afb. 26) zeer duidelijk is te onderscheiden. Daar de weg er heen zeer „ongebruycelijck” werd bevonden om de zware wagens met kabels te transporteeren, werd besloten hierover met de stadsregeering in verbinding te treden⁵⁾; de Heeren van de equipage werden verzocht alle „devoiren” aan te wenden om de baan in goede orde te brengen. Den 10en Januari 1671 besloten wet en raad den weg van het Sas tot aan de baan te laten bestraten; de Compagnie zou een deel der kosten dragen.

¹⁾ Paspoort, Beschrijving, bl. 198.

²⁾ De door mr. Loosjes (Buiten, 1918, p. 461) genoemde kamertjes der scheepskapiteins zijn eenige jaren geleden tengevolge van verbouwing vervallen.

³⁾ Resolutiën 1616—1619, f. 59 vs.

⁴⁾ Register ten rade (G. A. M.) op 15 en 26 Mei 1660.

Terzelfder tijd werden bij bewindhebbers rapporten ingediend over het bouwen van de lijnbaan, zie Resolutiën Kamer Zeeland 7 Mei, 7 en 28 Juni 1660, 14 Febr. 1661 (Inv. Kol. arch. no. 4473).

⁵⁾ Resolutiën 13 Febr., 18 Mei, 8 Juli 1668 (Inv. Kol. arch. no. 4474).

In 1722 werd naar uitbreiding gestreefd. De gedeputeerden naar de vergadering der XVII werden verzocht aldaar op het krachtigste aan te dringen, dat de Kamer zou worden gemachtigd tot den bouw van een spinbaan en van hetgeen daartoe verder wordt vereischt, om de inconveniënten en de te vreezen ongelukken door het gebruik van versch gemaakt touwwerk te voorkomen ¹⁾. Wat hiervan is gekomen, is niet bekend, en ook overigens wordt verder van de lijnbaan weinig melding gemaakt. In 1778 werd nog be-

Afb. 30. Kloveniersdoelen, later recrutendepôt van de O. I. C.

sloten het land, waarop de baan was gebouwd, te verheffen ²⁾; in 1794 verzocht de raad-pensionaris om van de Compagnie's lijnbaan gebruik te mogen maken tot berging van eenige gekwetste Engelsche en Hannoveraansche soldaten ³⁾, terwijl het volgend jaar het hennepmagazijn bij de baan werd afgestaan voor de zieken onder de Fransche militairen ⁴⁾! Hoogstwaarschijnlijk was zij toen reeds buiten gebruik geraakt. In het begin der 19e eeuw was ieder spoor aan het hier uitgeoefende bedrijf grondig uitgewischt; „dan de zeer lange lijnbaan, even buiten de Zuiddam- of Slijkpoort gestaand hebbende”, zegt

¹⁾ Resolutiën 19 Febr. 1722 (Inv. Kol. arch. no. 4482).

²⁾ Idem 1774—1779 (Inv. Kol. arch. no. 4493), f. 260, 262.

³⁾ Register op de notulen 1793—1794 (Inv. Kol. arch. no. 4503 f), f. 169, 170.

⁴⁾ Idem 1795—1796 (Inv. Kol. arch. no. 4503 g), f. 28.

Paspoort ¹⁾, „is niet meer aanwezig, zijnde tot afbraak verkocht en de erven in een stuk weiland veranderd”.

4. HET RECRUTENDEPOT.

Tusschen de jaren 1607 en 1611 werd op het einde van de Langeviele ten behoeve van de confrerie der kloveniers of schutters van den bus het fraaie gebouw gezet (zie afb. 30), dat ondanks zijn verminking door het verlies van den toren aan de achterzijde van het gebouw, in 1745 door den bliksem getroffen en daarna tot de hoogte van de dakgoot afgebroken, door zijn levendige afwisseling van natuur- en baksteen en de symmetrie zijner verhoudingen een der aantrekkelijkste monumenten van Middelburg is. In 1787 tijdens de woelingen van dat jaar geplunderd, werd, nadat de schutterij was ontbonden, het gebouw in 1788 verkocht aan de O. I. C., die er haar recruten-depôt, totdien te Vlissingen, in vestigde. Ondanks de verzoeken van den baljuw der Scheldestad, het depôt aldaar te laten, ondanks een missive van den hertog van Wurtemberg over de bezwaren der verplaatsing, ging deze toch door ²⁾. Maar in 1795 werd het gebouw door de Fransche officieren gerequireerd en ondanks protesten tot militair hospitaal ingericht ³⁾, welke bestemming het nog heeft; slechts 7 jaar dus heeft het huis de belangen der Compagnie gediend.

De fraaie gevel, naar het ontwerp van een onbekenden meester in Vlaamschen renaissance-stijl opgetrokken op een plint van natuursteen en die in de negentiende eeuw zeer had geleden, is in den aanvang der twintigste in zijn ouden luister hersteld onder leiding van den heer J. A. Frederiks. De domineerende middenpartij wordt gevormd door een top, evenals het geheele gebouw van baksteen, met banden en hoeklijnen van zandsteen, die door twee waterlijsten in drie deelen wordt verdeeld. Onder de onderste waterlijst zijn twee steenen met de wapens van Middelburg en Zeeland aangebracht, terwijl daarboven op de hoeken obelisken op voetstuk met koppen zijn geplaatst; het bovenstuk van dezen top wordt gevormd door een grooten gevelsteen, twee gekruiste haakbussen en kogels weergevend, met halffiguren (engelen) als vleugelstukken ter zijde der caryatiden, die het driehoekig fronton met blank wapenschild, bekroond door een vergulden adelaar op den top, dragen. Vóór den gevel is een dubbel bordes met vier leeuwen, de wapens van Zeeland en Middelburg torsend, waarachter een (jongere) toegangspoort, geblokt, met halfronden doorgang en segmentvormig fronton ⁴⁾. De zijtoppen, eenvoudiger van bouw, hebben eveneens voluutvormige vleugelstukken en worden bekroond door een driehoekig fronton, waarop een bol met punten. Zes en dertig fraaie boogankers sieren den gevel; het schuinoplopend dak wordt verlevendigd door een aantal dakvensters met pironen. Ter zijde van het gebouw bevindt zich een nogal gerestaureerd geblokt poortje met maskaron als sluitsteen, architraaf en driehoekig fronton met Bourgondischen vuurslag en twee gekruiste haakbussen. De achtergevel, waarin 19 ankers, is minder fraai, daar

¹⁾ Beschrijving van Zeeland, bl. 198.

²⁾ Register op de notulen 1788—1791 (Inv. Kol. arch. no. 4503 c), f. 33, 47, 54, 60, 95, 122, 123, 192, 301, 303, 305.

³⁾ Idem 1795—1796, f. 85, 135—147, 149.

⁴⁾ Het raampje boven de deur is sinds de opname der hier gereproduceerde foto gedicht.

de kruiskozijnen hier nog half zijn gedicht en juist ter plaatse van het onderste gedeelte van den bovengenoemden traptoren, waarin twee halve kruiskozijnen met steenen dorpels en twee ankers, zich een in later tijd aangebouwde woning bevindt, waardoor het uitzicht op den gevel wordt gebroken. Van belang zijn echter in dezen gevel de fraaie benedenvensters, half rond met geblokte omlijsting, die tot de half-gedichte kruisvensters der verdieping, waarvan zij door een waterlijst zijn gescheiden, in aangename tegenstelling staan.

Ook inwendig heeft het gebouw door inrichting van diverse vertrekken in den loop des tijds aan schoonheid ingeboet. Het best bewaard is nog de groote zaal in den (objectief gerekend) rechtere vleugel, waarin balkneuten met bladversiering en krijsattributen, ook aan de andere zijde nog aanwezig, en waarvan twee de wapens der families Veth en de Vroe dragen. Hier bevindt zich ook een schouw met getorste marmeren kolommen en houten fries met krijsattributen en een onbekend familiewapen (een ander is verloren); in den daaronder gelegen kelder heeft men het merkwaardige draaggewelf van dezen schoorsteen, met gothisch maaswerk.

B. VLISSINGEN EN VEERE.

Hoewel, zooals wij reeds zagen, Vlissingen en Veere mede een aandeel in het bestuur der Zeeuwsche Kamer hadden, is voor deze steden van Compagnie's gebouwen in de stukken weinig of geen sprake en is in ieder geval heden ten dage ter plaatse geen steen meer te vinden ¹⁾).

Vlissingen heeft, op het einde der achttiende eeuw, gedurende een korten tijd het recruten-depôt der Compagnie binnen haar muren gehad. In 1784 bood de magistraat der stad aan bewindhebbers een geschikte plaats aan voor huisvesting der aangeworven recruten; hiermede was blijkbaar bedoeld het gasthuis, dat ten minste voor één jaar door de Compagnie werd gehuurd ²⁾. Eenige jaren later echter, in 1788, werd het depôt ondanks de Vlissingche protesten naar Middelburg overgebracht. Dit gasthuis, tevens oude mannen- en vrouwenhuis, was gelegen in de Koestraat en was in de zestiende eeuw gesticht; in 1750 belangrijk uitgebreid, heeft het gebouw door het bombardement van het jaar 1809 zwaar geleden. Een deel van het terrein werd in 1811 voor verzwaring van den zeemuur en wal ingenomen; hetgeen over was, is hersteld en in gebruik gebleven tot 1826, toen het gasthuis werd verkocht en tot particuliere woningen ingericht ³⁾.

Veere schijnt nooit een officiëel gebouw der Zeeuwsche Kamer te hebben gehuisvest; doch hier woonde Balthasar de Moucheron, die een huis in de Wijngaardstraat had en wien een deel der kerk ten gebruike was afgestaan ⁴⁾, zoodat wij mogen aan nemen, dat in den aanvang vermoedelijk een deel der Indische produkten hier opgeslagen is geweest.

¹⁾ Voor huur der pakhuizen der W. I. C. te Vlissingen, zie hierachter.

²⁾ Register op de notulen 1783—1785 (Inv. Kol. arch. no. 4503a), f. 160, 193; idem 1786—1787 (Inv. no. 4503b), f. 15, 40, 140, 278, 319.

³⁾ Zie H. P. Winkelman, *Geschiedkundige beschrijving van Vlissingen* (Vlissingen, 1873), bl. 74 vlg.

⁴⁾ De Stoppelaar, Balthasar de Moucheron, *Aanteekeningen*, bl. 79. Ook in de Kuiperspoort te Middelburg bezat hij een pakhuis.

C. RAMMEKENS.

Het kasteel Zeeburg, later Rammekens genaamd, gelegen in den zuidoosthoek van Walcheren in de gemeente Ritthem, in 1547 op bevel van de landvoogdes Maria van

Hongarije gebouwd naar plannen van den vestingbouwkundige Donati, dat in den strijd om het bezit van Middelburg in de jaren 1572 tot 1574 zoo'n groote rol heeft gespeeld en daarna

als staatsgevangenis dienst heeft gedaan, was in de achttiende eeuw deerlijk in verval geraakt. In 1763 opperden bewindhebbers van de Zeeuwsche Kamer de mogelijkheid in dit zoozeer in de nabijheid der Walchersche reede gelegen fort de „siecken van de schepen” te doen

Afb. 31. Het kasteel Rammekens.

(Naar een gravure uit de 18e eeuw).

bringen¹⁾, en in de volgende jaren maakte dit plan een punt van bespreking uit ook bij Gecommitteerde raden van Zeeland²⁾. 's Lands fabriek diende in 1765 een memorie met (helaas verloren) plattegrond en doorsneden in voor den bouw van een „bequaam lazaret” tot het logeeren van het ziek bootsvolk van 's lands oorlogsschepen en die van de O. I. Compagnie, waarvan de kosten werden begroot op 17 à 1800 £ Vlaams³⁾. Eenige jaren bleef de zaak sleeten; eerst in 1771 wordt van voortzetting der onderhandelingen en besprekingen melding gemaakt⁴⁾. Het volgend jaar deden bewindhebbers hieromtrent een voorstel aan Heeren XVII, die een begroting der kosten verzochten⁵⁾; tevens vroegen zij aan Gecommitteerde raden toestemming om een deel „van de oude en alsnu geheel onbruikbaar geworden barakken” op Rammekens te mogen gebruiken „of wel een houten logie of tente ter noodige berging en bezorging der zieken van de uitgaande schepen” op hun kosten te mogen maken, welk verzoek gunstig werd ontvangen⁶⁾. De Heeren

¹⁾ Resolutiën der Kamer Zeeland 1762—1764 (Inv. Kol. arch. no. 4490), f. 315; idem 1765—1767 (Inv. no. 4491) f. 11.

²⁾ Resolutiën van Gec. raden van Zeeland (Rijksarchief in Zeeland) 28 Mei, 17 Sept. 1764.

³⁾ Idem 24 Jan. 1765, 20 Jan. 1766.

⁴⁾ Idem 27 April 1771.

⁵⁾ Resolutiën der XVII (Inv. Kol. arch. no. 297) 6 Oct. 1772.

⁶⁾ Resolutiën van Gec. raden 14 Sept., 21 Nov. 1772.

XVII echter hadden tegen de plannen der Zeeuwsche bewindhebbers ernstige bedenkingen ¹⁾; zij deden het tegenvoorstel, een hospitaalschip in te richten ²⁾, waartegenover de Kamer Zeeland een berekening overlegde, dat het door haar geproponeerde hospitaal op den duur minder zou kosten dan het haar gepresenteerde snauwschip ³⁾. Een definitieve beslissing werd echter niet genomen, en in 1781 verzochten bewindhebbers wederom aan Gecommitteerde raden 's Compagnie's zieken op het kasteel Rammekens te mogen brengen ⁴⁾; de Gecommitteerde raden gaven hiertoe toestemming, mits deze door bewindhebber van het noodige werden voorzien ⁵⁾. Ook in 1783 werd op het verzoek, zieke manschappen in het oude kasteel te mogen legeren, gunstig beschikt ⁶⁾, maar ingericht tot een hospitaal was het nog steeds niet. Dat geschiedde echter in 1787, toen ten slotte door het legaat van den heer Steengracht van Souburg schot in de zaak kwam ⁷⁾. Deze had een som van 20000 gulden gelegateerd voor den bouw en het onderhoud van een werkhuis te Souburg, doch toen bleek dat hiervan niets zou kunnen komen, bepaalden de Staten van Zeeland, aan wien vervolgens de beschikking over deze gelden was gekomen, ten einde daarvan te stichten „een etablissement tot algemeen nut”, dat zij zouden worden aangewend voor de inrichting van een hospitaal in Rammekens „tot het logeeren en verzorgen der zieke manschappen van de onderscheiden schepen, aldaar ter reede liggende, zoo aan de respectieve admiraliteiten, Oost-Indische Compagnie of andere compagnieën van commercie en navigatie, als aan particulieren toebehoorende, een etablissement, waarvan de nuttigheid sedert lang was gebleken, inzonderheid nadat door de Oost-Indische Compagnie daarvan, terzelfder plaats, met bewilliging van den raad, een proef was genomen, waarvan het effect zig bestendig onwederspreekelijk hadt gemanifesteerd”. De kosten waren op ruim 32000 gulden begroot, „daaronder begreepen het approprieren van de oude barakken tot een kookkeuken, corps de garde, logement van den chirurgijn, bedienden en bezetting, de reparatie van den westmuur van het fort, alsmede een dam tot een sortie naar de waterkant, honderd en twintig slaapkribben en zooveel banken” ⁸⁾. Het tekort, zijnde 11400 gulden, zou uit 's lands kas worden betaald. Spoedig werd nu het hospitaal ingericht, maar in 1811, toen Napoleon Rammekens opnieuw deed versterken, werd het opgeheven en werden de gebouwen afgebroken. Daar in den tegenwoordigen toestand van het kasteel niets meer aan den tijd, waarin het lazareth er gevestigd was, herinnert, meenen wij ons van een beschrijving te kunnen onthouden. Een reproductie van een achttiende-eeuwsche afbeelding van het fort (afb. 31) moge voor het geven van een indruk volstaan.

W. S. UNGER.

¹⁾ De hierbij behorende 4 teekeningen (zie Resolutiën der Kamer Zeeland 1772 -1774 (Inv. no. 4492), f. 21, schijnen eveneens verloren te zijn.

²⁾ Resolutiën der XVII 2 April 1774.

³⁾ Idem 13 Oct. 1774.

⁴⁾ Resolutiën der Kamer Zeeland 1780 -1782 (Inv. Kol. arch. no. 4494), f. 181.

⁵⁾ Resolutiën van Gec. raden 22 Maart 1781.

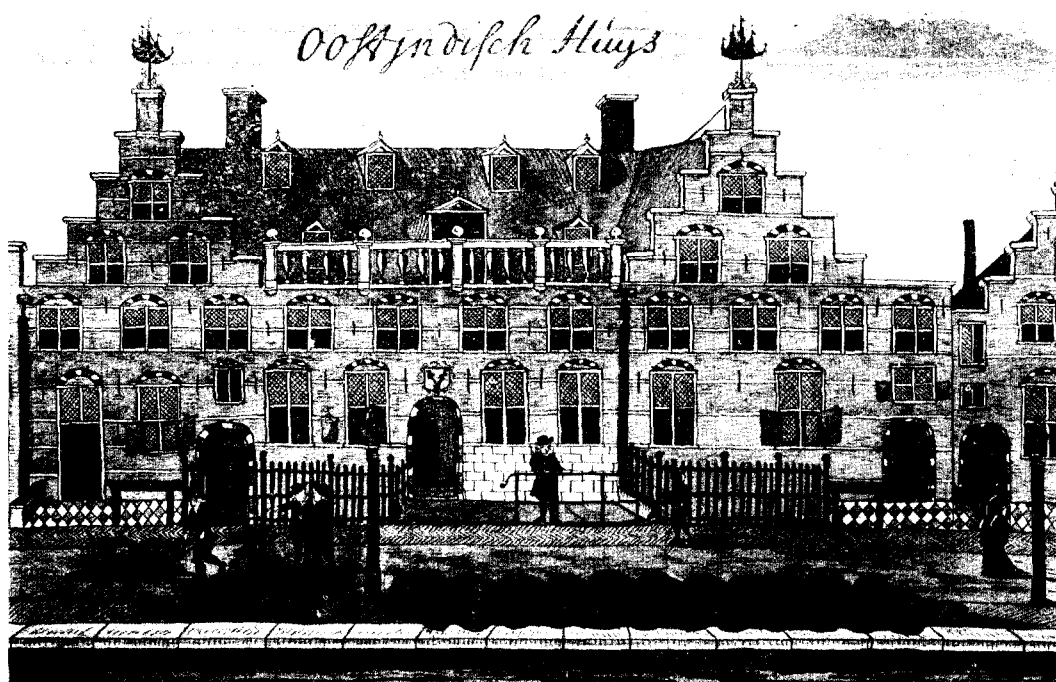
⁶⁾ Idem 19 Febr., 4 Sept. 1783.

⁷⁾ Zie hiervoor Paspoort, Beschrijving van Zeeland, bl. 265.

⁸⁾ Staten notulen 22 Febr. 1787. Zie ook: Register op de resolutiën der Kamer Zeeland 1788 791 (Inv. Kol. arch. no. 4503c). f. 143, 177, 212; idem 1792 (Inv. no. 4503e), f. 291.

DE GEBOUWEN DER O. I. C. IN DELFT.

De gebouwen, die de Deltsche kamer der O. I. C. haar eigendom noemde, zijn over drie plaatsen verdeeld: het complex aan het Oude Delft, waar de hoofdzetel gevestigd was; een pakhuis aan den overkant en het bijkantoor te Delfshaven ¹⁾. De lotgevallen van dit laatste zullen worden beschreven door Dr. E. Wiersum, en kunnen dus hier buiten beschouwing blijven.

Afb. 32. O. I. huis te Delft voor de verbouwing in 1722.

Door het ontbreken der eigendomsregisters is niet na te gaan, of het huis waarin de Kamer in 1631 (het jaartal uit den gevel) zetelde, is aangekocht. Ook de eigendomsbrieven, die in 1802 nog aanwezig waren, zijn sindsdien weggeraakt. Waarschijnlijk is het jaartal echter wel juist, en heeft men bij den aankoop het pand dadelijk verbouwd om

¹⁾ Een afzonderlijk huisje in de Kethelstraat, zie protocol van huizen, fol. 109, blijve hier buiten beschouwing.

het voor den dienst der O. I. C. geschikt te maken. Reeds vóór dien tijd moet het een belangrijk perceel geweest zijn. In het Haardstedenregister van 1600 ¹⁾ toch komt voor: een huis van Maria van der Stryp (ook wel Maria van der Wiel genoemd) met tien haardsteden, d. w. z. feitelijk bevatte het 13 haardsteden, maar drie waren er buiten gebruik,

Afb. 33. Oost-Indisch huis te Delft.

zoodat zij voor de belasting niet meetelden. Daarnaast bezat de kleermaker Thonis Thonisz. een klein huisje van één haardstede. De erfgenamen van Maria van der Stryp, die volgens het verpondingsregister V van 1620 ²⁾ de belangrijke som van 27 gulden betaalden, verkochten het huis aan Anthonis van Uytenhove, gouverneur van Emmerik, die ook het huis daarnaast, van Thonis Thonisz., aankocht. Na den dood van Van Uytenhove

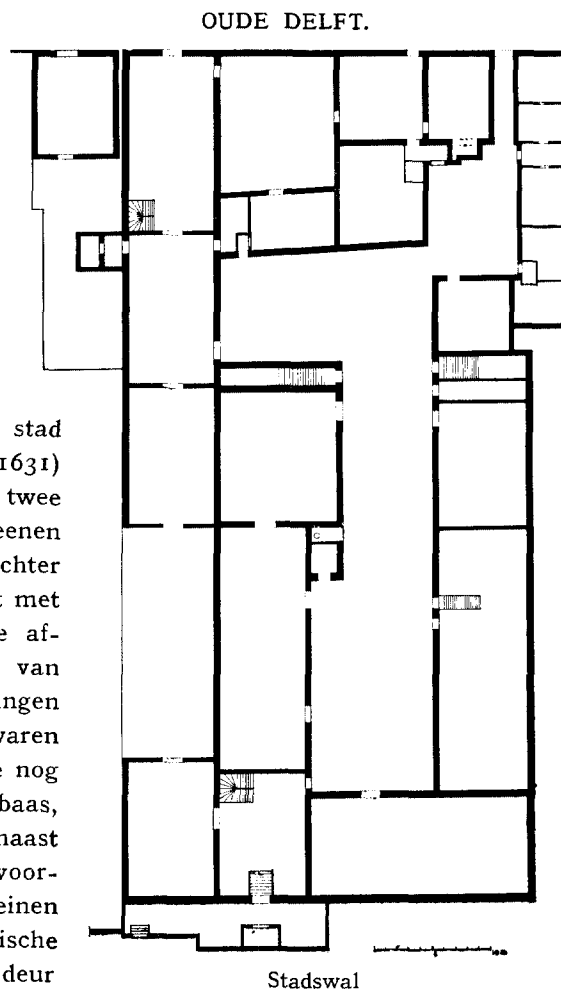
¹⁾ Archief Delft I no. 589, fol. 363 vo.

²⁾ Archief Delft I 1755, fol. 435 vgl. en fol. 436.

bleef zijn weduwe er wonen, doch in het Haardstedenregister van 1633 ¹⁾ staat het pand met 8 haardsteden ten name van „de Camer van Oost-Indiën”. Eigenaardig genoeg bleef ook later in het z.g. protocol van huizen ²⁾ het Zuidelijke huisje ten name van de de weduwe van Uytenhove staan.

De Kamer deed met den aankoop van dit perceel een goede keus. Niet alleen toch was het, zij het ook gescheiden door de straat, aan het water gelegen, doch op zeer korten afstand bevond zich de Schiedamsche poort, die toegang gaf tot den Kolk (het begin van de Schie, de vaart naar Delfshaven) en tot het trekschuitenveer naar Rotterdam en Schiedam.

Men heeft waarschijnlijk direct na aankoop het bestaande pand afgebroken, en er het nieuwe voor in de plaats gezet met een gevel die een sieraad voor de stad was, en gedeeltelijk nog is. Toentertijd (1631) bestond zij uit twee trapgevels boven een twee verdiepingen hoog huis, die door een steenen balustrade verbonden waren, terwijl daarachter het dak schuin opliep zoodat één dakvorst met twee rechte hoeken ontstond. Volgens de afbeelding in van Bleyswijks „Beschrijving van Delft” ³⁾, die ook volgens andere teekeningen de juiste toestand schijnt weer te geven, waren er toen vier voordeuren. De Zuidelijke, die nog bestaat, leidde naar de woning van den plaatsbaas, die met één raam op de straat uitzag. Vlak naast die woning was een van een ronde boog voorziene, lage poort, die tot de achterterreinen toegang gaf; terwijl in het midden een Gothische en van zandsteen omlijsting voorziene deur de hoofdingang vormde; aan den uitersten Noordkant bevond zich de deur van den boekhouder, wiens woning ongeveer gelijk was aan die van den plaatsbaas. Op de eerste verdieping bevonden zich een aantal groote kruisramen, en daarboven waren twaalf kleinere ramen. Boven den hoofdingang staan nog de naamcijfers der Kamer gebeeldhouwd; aan de groote V die met de O. en de C. op alle gebouwen der Compagnie voorkomt, hangt schakels-

Afb. 34. Plattegrond O. I. Huis te Delft.

¹⁾ Archief Delft I no. 589, fol. 178.

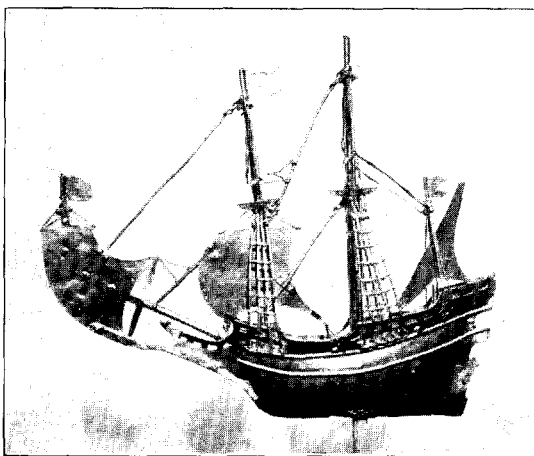
²⁾ Algemeen Rijks Archief, Aanwinsten 1890, IIIe deel, fol. 905 en 905 vgl.

³⁾ Van Bleyswijk. Beschrijving van Delft tusschen blz. 620 en 621.

gewijze een D. Op de trapgevels stonden twee schepen met volle zeilen als windwijzers; een daarvan is nog aanwezig.

Het eenige wat van de oude inrichting bekend is, is dat wat bij Van Bleyswijk voorkomt ¹⁾, n.l. dat de vergaderzaal voorzien was van land- en zeekaarten van Indië, en dat op de zolders de goederen werden bewaard.

Wanneer men, nu nog, de poort door gaat dan stuit men op den onderbouw van een toren die zonder twijfel van een vroegeren bouw over is. De terreinen hebben een groote diepte; zij komen uit aan den stadswal.

Afb. 35. Scheepje als windwijzer op het Oost-Indisch huis te Delft.

In 1722 heeft men waarschijnlijk door gebrek aan ruimte gedwongen, den rechter (Noordelijken) vleugel afgebroken en vervangen door een drie verdiepingen hoog gebouw dat tot achter aan toe doorliep, terwijl men tevens de gelegenheid aangreep ook het andere gedeelte te moderniseeren. Men bracht beneden groote ruiten aan en verving boven het sierlijke ronde bovengedeelte der vensters door een rechten lijst. Toch is dit gedeelte nog van een speelsheid gebleven die sterk afsteekt tegen de veel te groote raamoppervlakte van het nieuwe pakhuis. De vroegere vergaderzaal werd door een nieuwe vervangen, waarin men direct door de Gothische deur, binnentrad. Het velours d'Utrecht waarmede deze zaal be-

kleed was, was nog intact nadat de zaal aan zijn oorspronkelijke bestemming onttrokken was, en als kleermakerswerkplaats (snijkamer) dienst deed. Eerst ongeveer 1910 is het naar het Rijksmuseum in Amsterdam overgebracht. De mooie schouwen in de vergaderzaal en in de kamer er naast zijn nog aanwezig.

Nog kwam men ruimte te kort en men kocht door bemiddeling van Gillis de Bergh het ten Noorden van het gebouw gelegen huis van den kuiper Hendrik Claeszn. aan, die dit huis waarschijnlijk als familiegoed bezat. Immers volgens het Haardstedenregister van 1600 ²⁾ woonde er toen een anderen Hendrik Claeszn., een azijnmaker, die een gedeelte van zijn huis verhuurd had. Ook daar bouwde men een pakhuis, nu echter een met vier verdiepingen en met afgeschuinde dakverdieping, dus zonder de rechte kroonlijst van het in 1722 verbouwde huis. Den beganen grond voorzag men, eveneens niet in overeenstemming met het Zuidelijke deel, van drie flinke deuren aan de straat. Ook dit pakhuis liep aan de achterzijde tot den stadswal door.

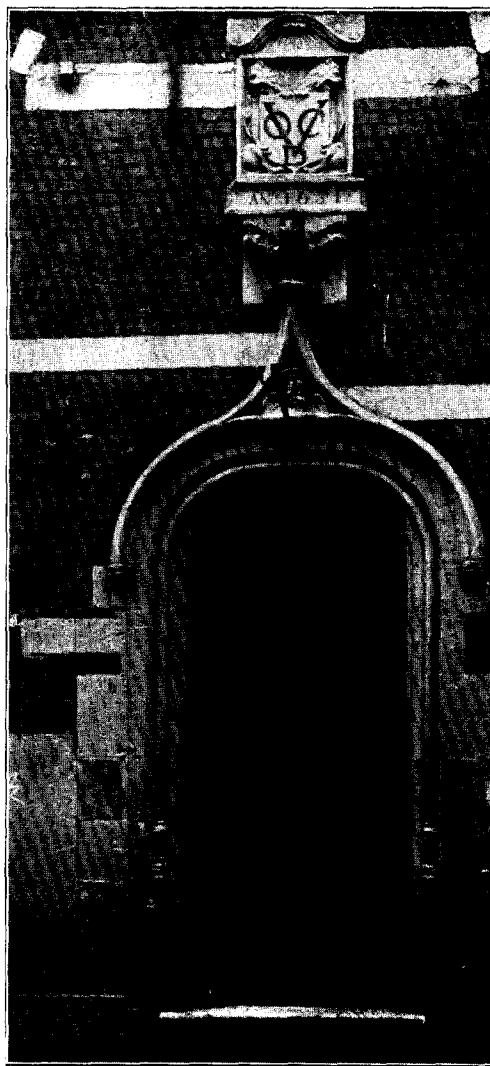
In 1787 rondde men het terrein aan de vest af door aankoop van een huisje dat

¹⁾ Van Bleyswyk, Beschrijving van Delft, bl. 611.

²⁾ Archief Delft I no. 559, fol. 363.

vroeger tot de bezitting van Hendrik Claesz. had behoord en dat in handen was geraakt van Mr. Pieter van Bleyswijk, (eerst pensionaris der stad en later raadpensionaris van Holland) den noorderbuurman ¹⁾. Het schijnt dat de O. I. C. in Delft veel pakhuisruimte noodig heeft gehad; en dit is ook geen wonder. Delft was toch de stad der bieren, en men zal het voordeel dat de stad van de aanwezigheid van een kamer der O. I. C., had niet alleen moeten zoeken in de verhandeling der aangebrachte goederen, maar ook in de levering der scheepsbieren. Op de vest bevonden zich behalve de pakhuizen en opslagplaatsen, ook nog een paar touwslagerijen, die het touwwerk tot uitrusting der schepen leverden. Deze waren ook het eigendom der compagnie.

Het tweede complex bezittingen binnen Delft was een pakhuis schuin tegenover het hoofdgebouw, dat even als de andere panden op die rij direct aan het water gelegen was. Bijzonder goed komt dat pakhuis met de regelmatige verdeling van het muurvlak uit tegen (links, Noordzijde) de van witte banden voorziene gevel van „De Verkeerde Wereld” en aan de Rechterzijde met een kleine onderbreking tegen de monumentale Stapelmagazijnen, de artillerie-magazijnen der provincie Holland. Het werd reeds 19 Oct. 1649²⁾, dus 18 jaar na de vestiging van de Kamer in een eigen gebouw, aangekocht van Elias Faignard, die er een in de Nachtegaalspoort gelegen mouterij, in exploiteerde. De er achter gelegen tuin strekte zich tot het water uit. Deze Nachtegaalspoort, die ten gevolge van de latere toestanden vervallen is, kwam uit aan de Korte Geer. 21 April 1665 ³⁾ vergrootte men het terrein door aankoop van een daaraangrenzenden tuin met tuinhuisje voor f 1150 van Fijtje Wolferts van den Bergh; en tenslotte kocht men een half jaar daarna het huis van ouds genaamd „de Trasmolen” voor 1400 gulden.

Afb. 36. Poortje van het Oost-Indisch huis te Delft.

¹⁾ A. R. A. Reg. van overdracht voor Schepenen van Delft, 7g. fol. 126.

²⁾ Protocol van huizen. A. R. A. Aanw. 1890, 3e deel, fol. 962 en 963.

³⁾ Alsv.

Waarschijnlijk reeds spoedig zal het hier besproken gebouwencomplex een, zij het ook geringe, amputatie ondergaan. Aan de nu afgegraven Westvest, aan den achterkant der magazijnen, bevond zich een toren, welks bestemming verband hield met de aanwezigheid van de vele werklieden en door een drietal bruggen met het daarbij liggend magazijn was verbonden. Nu staat de toren er slechts als een dood ding, en de verbreding van den nieuwen verkeersweg vraagt de verdwijning van het uitsteeksel.

Na de opheffing der O. I. C. werd al spoedig door den Raad van Aziatische bezittingen en etablissementen het comptoir binnen Delft opgedragen aan den opperboekhouder ten kantore Rotterdam. In 1802 besluit het staatsbewind het binnen Delft gelegen pakhuis

aan de militaire macht over te dragen. Ingevolge dit besluit heeft M. Smits, opperboekhouder te Rotterdam, op 18 Aug. 1802 ten behoeve van den Raad van Oorlog der Bataafsche Republiek aan den commies stapelier A. Schouw, daartoe gemachtigd ingevolge Resolutie van den Raad van Oorlog van 20 Juli 1802 No. 5, de voornoemde pakhuizen overgegeven. Dit pakhuis werd daardoor vereenigd met de nu nog bestaande Stapelmagazijnen.

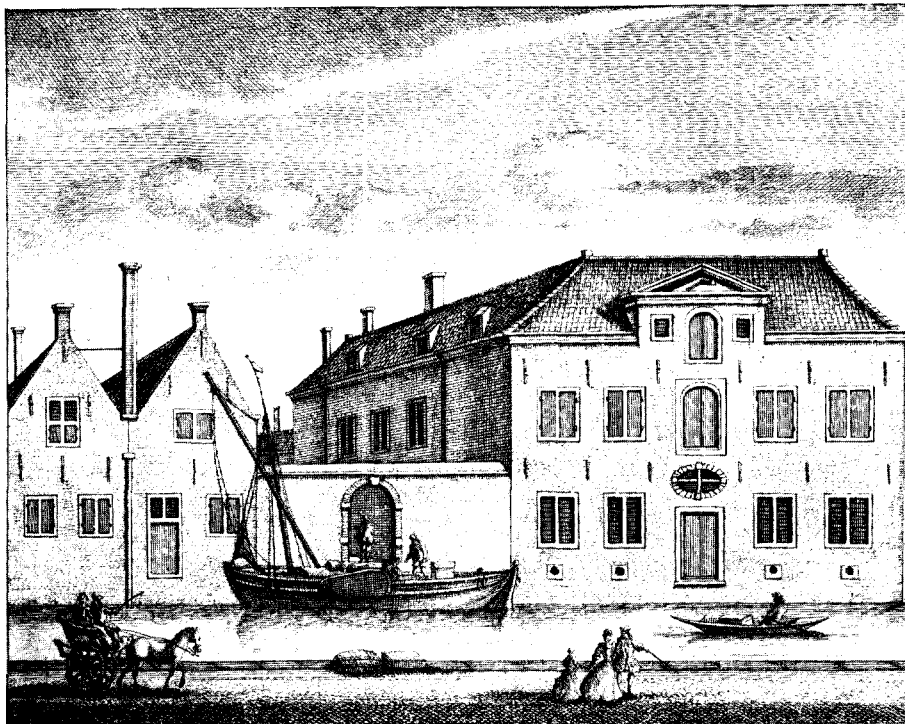
Ongeveer ter zelfdertijd kwamen de andere gebouwen in handen van den Raad van Oorlog. Daarmede was alles wat nog aan den ouden luister van Delft als Zeehandeldrijvende stad herinnerde, verdwenen. De gebouwen dienden van dien tijd af tot militair kleedingmagazijn, totdat ook dit bij

Afb. 37. Binnenplaats van het Oost-Indisch huis te Delft.

de laatste bezuiniging werd opgeheven en het Departement van Oorlog ze nu bijna uitsluitend als pakhuis gebruikt. Moge deze bestemming aan het innerlijk der gebouwen niet veel goed gedaan hebben, de vroegere vergaderzaal kan men nog duidelijk herkennen. En

de voorgevel heeft sinds 1722 zoo goed als geen verandering ondergaan. Nog altijd valt het sierlijke gebouw op, nog altijd spiegelt het daartegenover gelegen pakhuis zich in het water als een herinnering aan den tijd dat een der Kamers der machtige O. I. C. in Delft gevestigd was. Langzamerhand was de voorgevel in slechten staat geraakt, en toen volgde een aandrang tot restauratie. Tusschen het schrijven en het afdrucken van het artikel is het herstel van den mooien voorgevel een feit geworden, en het gebouw is in nieuwen luister naar voren getreden; men redde in Delft een ouden, interessanten gevel.

Afb. 38. Pakhuis van de O. I. Comp. te Delft.

Toen dan ook de Commissie van Advies aan de Heeren Curatoren der Technische Hoogeschool een voorstel moest doen voor de toekenning der gouden twee-jaarlijksche Hodenpijl-medaille, die als belooning van de restauratie van een ouden Delftschen gevel was ingesteld, heeft zij niet geschroomd haar toe te kennen aan hem, die als militaire bouwkundige zooveel tot het herstel had bijgedragen: aan den Majoor der Genie W. N. Becking. Ook aan den fortificatie-opzichter L. A. Ouwkerk, werd een afslag in zilver uitgereikt. Aan beide heeren is het toch te danken, dat het Oude Delft ten minste hier niets van zijn charme heeft ingeboet.

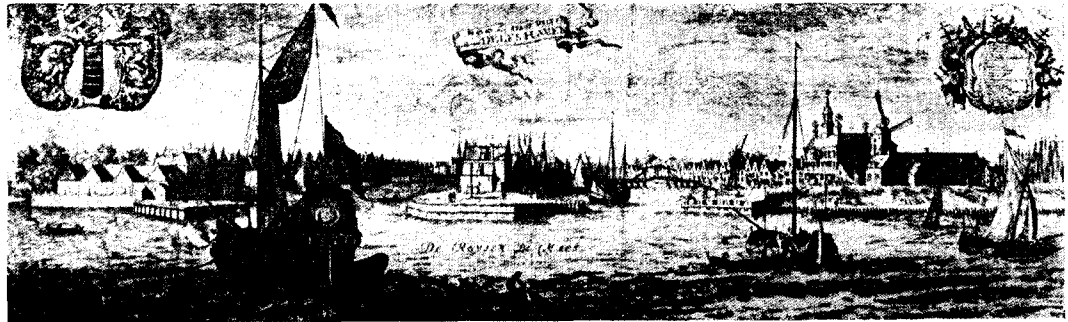
Dit artikel zou niet af zijn, wanneer er niet tevens in vermeldt het mooie jacht, dat de Delftsche Kamer (evenals trouwens vele anderen) bezat en dus hier te meer noodig

was, daar ook het Zeemagazijn te Delfshaven onder de Kamer Delft behoorde en de bewindhebbers te Delft meermalen aldaar op te treden hadden. Heel duidelijk is het zichtbaar op de afbeelding van de Schie van de hand van H. Scheurleer Fzn. (1762), welke hierbij gereproduceerd is op blz. 11.

L. G. N. BOURICIUS.

DE GEBOUWEN DER OOST-INDISCHE COMPAGNIE, KAMER DELFT, TE DELFSHAVEN.

De kamer van Delft had reeds spoedig na de oprichting van de Oost-Indische Compagnie voor aanbouw en uitrusting van schepen van de stad Delft een groot stuk grond in huur genomen aan de Buizenwaal te Delfshaven en daarop een scheepstimmerwerf gemaakt. In 1649 bouwde zij op het terrein een pakhuis of loods en een twintigtal jaren later besloot zij „tot den bouw van een considerabel zeemagazijn aan de oostzijde der Nieuwe haven bij de scheepstimmerwerf, om al de noodwendigheden van scheeps-

Afb. 39. De haven van Delft, genaamd Delfshaven met het O. I. Zeemagazijn in 1675.
(Naar eene gravure door C. Decker R. I. 1675).

behoefden en gereedschappen voor de afgaande schepen te kunnen bewaren en opsluiten". Het terrein van de werf werd in 1671 gekocht en het groote gebouw kwam 't volgend jaar tot stand. Het was drie verdiepingen hoog, de middelste verdieping was negen ramen breed, aan de bovenste prijkte in het midden op een prachtig gehouwen cartouche, omgeven met guirlandes, het wapen der Oost-Indische Compagnie, kamer Delft. Midden op het dak stond, op een vierkant voetstuk met balustraden, een achtkantige koepeltoren, welks spits een schip als windwijzer droeg. Op de vier schoorsteenen aan de hoeken van het gebouw rustten op sierlijke ijzeren krullen, vier globes als zinnebeelden van de vier werelddeelen, waar de vlag der Compagnie wapperde ¹⁾.

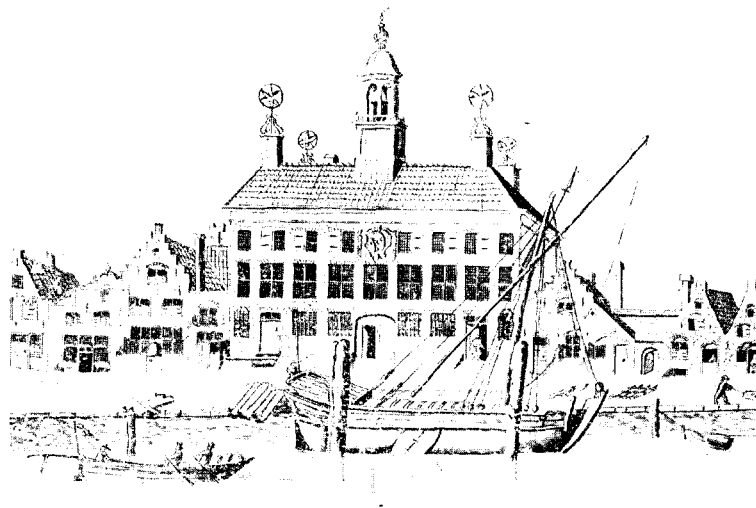
Later is er nog een huis bijgebouwd, want in 1707 maakte de Kamer van XVII er aanmerking op, dat de Kamer Delft te Delfshaven een steenen gebouw opgericht had,

¹⁾ Archief Delfshaven, nr. 93, fol. 48 vs. en F. J. Kleyn, Beschrijving en geschiedenis van Delfshaven, bij Joh. L. van der Pauwert te Delfshaven, 1873, bl. 71.

in strijd met de resolutie van 28 Augustus 1670. Dit kan echter niet het huis van den meester der scheepstimmerwerf zijn geweest dat naast het magazijn stond, want dit was geheel van hout opgetrokken.

Op den avond van 13 September 1746 stond het Oost-Indische zeemagazijn, de trots van Delfshaven, in volle vlam. Het gerucht liep, dat in het gebouw een groote hoeveelheid buskruit geborgen was en dus elk oogenblik een ontploffing te wachten stond. Hierdoor werden velen huiverig om zich aan het blusschen te wagen, doch toen men overtuigd werd, dat het een valsch gerucht was, spande men alle krachten in, om nog te redden wat er te redden viel. Dat men er den moed niet bij liet zakken, blijkt wel uit het feit, dat nog geen maand na de ramp (2 Nov.) de kamer van XVII reeds machtiging verleende tot wederopbouw van het afgebrande magazijn en de daartoe behoorende woningen, mits de kosten niet hooger zouden gaan dan dertig- of veertigduizend gulden. En toen dit bedrag ten slotte aanzienlijk overschreden bleek — de totale kosten bedroegen meer dan 58000 gulden —, nam de Kamer van XVII ook hiermede genoegen.

Zoo was dus het zeemagazijn wel herbouwd, doch van zijn vroegere glorie had het toch wel het een en ander ingeboet; de versierselen, de toren, de globes en het schild met het mono-

Afb. 40. Oost-Indisch Zeemagazijn te Delfshaven.

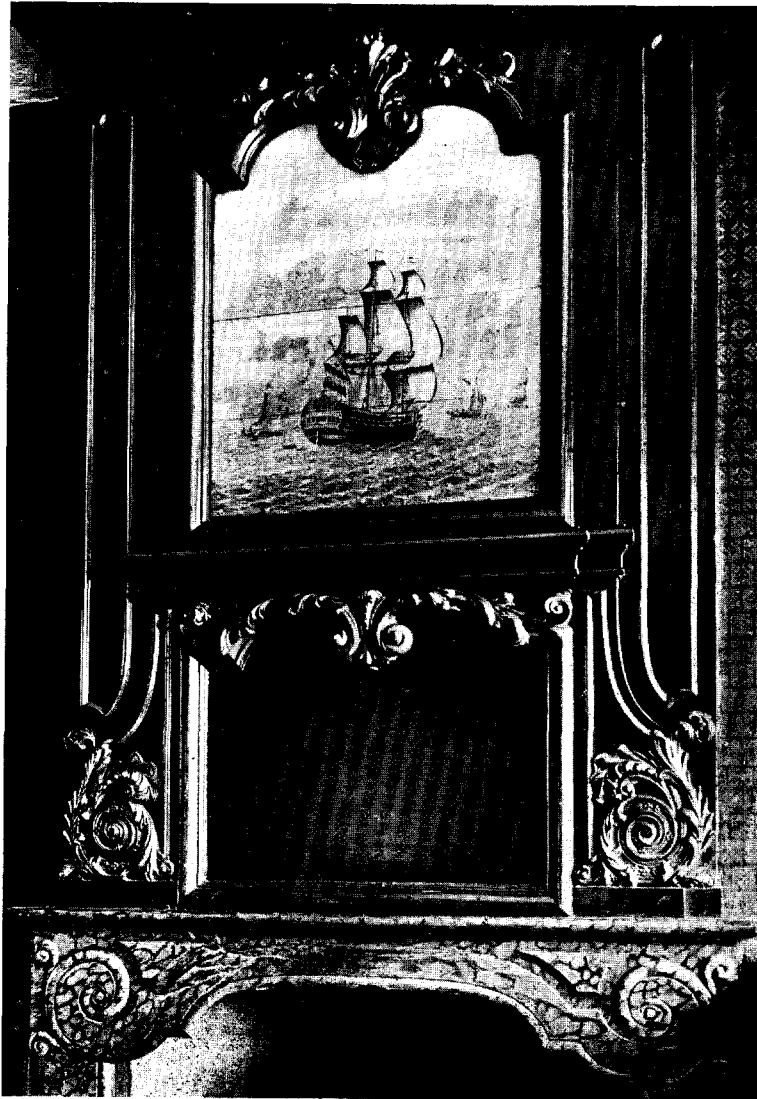
(Copie door H. Houwens, 1810 naar een verloren gegane oudere teek. in het Rotterd. Gem.-archief).

gram, die vernield waren, werden niet meer aangebracht en voortaan zou het gebouw alleen door zijn statige lijnen en zijn massaal uiterlijk dadelijk van de rivier uit de aandacht trekken.

Na de opheffing der Oost-Indische Compagnie kwam het zeemagazijn met de scheepstimmerwerf in bezit van het Gouvernement. Koning Lodewijk was van plan er een invalidenhuis van te maken, waartoe er alvast onderscheiden koperen ketels in geplaatst werden. Later werd het gebouw marinemagazijn en na de opheffing hiervan kwam het in 1850, na publieke veiling, in handen van den heer L. V. Ledeboer te Rotterdam. In 1873 was het als pakhuis „Holland” in gebruik. Thans is er de Rotterdamsche soda- en chemicaliënfabriek, voorheen C. Kortman en Schulte, Achterhaven 40—60, in gevestigd.

Zooals wij reeds zagen, was de werf te Delfshaven van ouden datum. Zij lag aan de Buizenwaal tegenover den houtzaagmolen De Beer en had een loods, waarbij de huif zenrij aan de westzijde van den Rotterdamschen dijk aansloot. Thans is van de werf

niets meer over; de grond is lang als moestuin in gebruik geweest, doch nu geheel met fabrieksgebouwen bezet ¹⁾).

Afb. 41. Schoorsteen in het O. I. Zeemagazijn te Delftshaven, met schilderstuk door S. Hoek, van 1764.

Van den tegenwoordigen toestand van het gebouw geef ik, na inspectie in loco, de volgende beschrijving.

Uitwendig heeft het tegenwoordige nog wel eenige overeenkomst met het oorspronkelijke gebouw, zooals dit bij Van Bleyswijck ²⁾ is afgebeeld. De distributie van deuren en ramen in den gevel is in hoofdzaak nog dezelfde; er zijn echter moderne ramen in gezet en de gevelversiering in het midden boven het middenraam der 1ste verdieping is vervangen door een pakhuisdeur. Verder is, zooals reeds gezegd, het torentje niet meer aanwezig en evenmin de nokversiering op de vier hoeken van het dak.

De romp van het gebouw is vermoedelijk nog dezelfde als tijdens de afbeelding bij Van Bleyswijck, maar het inwendige is nagenoeg geheel veranderd; slechts het linkerdeel van het gebouw bevat nog een gang en eenige kamers, die uit een ouderen tijd zijn,

¹⁾ Kleyn bl. 70. 77. 83, 108 en 389.

²⁾ Dirck van Bleyswijck, Vervolg van de beschrijvinge der stadt Delft. Tot Delft gedrukt bij Arnold Bon, na bl. 610.

maar het overige is geheel als fabriek ingericht en naar de eischen daarvoor gewijzigd.

Dat linker, noordelijk, deel van het gebouw, bestaande uit een voorhuis, een tot achter doorlopende marmeren gang, met een daarop uitkomend achtervertrek, de trap, alsmede de eerste verdieping, maken den indruk nog te zijn in den toestand, na den wederopbouw in de 18de eeuw.

In den gangmuur zijn looze 18de-eeuwsche ramen aangebracht. Het achtervertrek heeft een eigenaardigen, gekleurd marmeren schoorsteen Louis XIV-model, doch de mantel en consoles zijn van hout en van lateren tijd en missen alle kunstwaarde. Het voorvertrek op de 1ste verdieping heeft een fraaien, thans geverfden, schoorsteen met een schoorsteenstuk, waaronder vroeger waarschijnlijk een kleine spiegel heeft gezeten, alles omsloten door een mooi gesneden lijst met Louis XV-motieven. Het schoorsteenstuk, get. S. Hoek, stelt een zeegezicht voor; het schip dat er op voorkomt draagt den naam 17 Vreeburch 64. Zie Afb. 41.

Overigens is er ook in dit deel van het gebouw niets meer dat aan vroeger tijd herinnert.

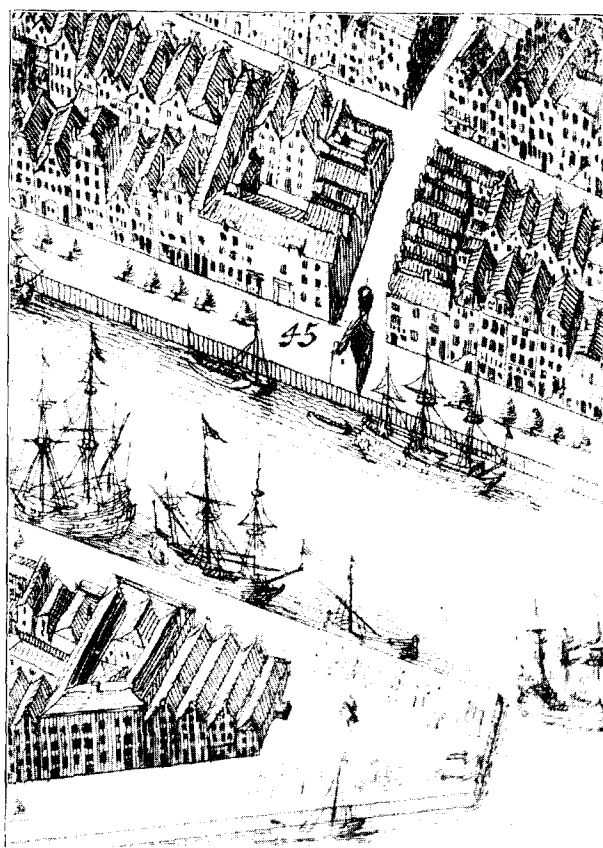
De stoep van de linker noordelijke voordeur is nog voorzien aan de eene zijde van een ijzeren hek, waarin tot voor kort het teeken der V. O. C. met D. was aangebracht, doch in het laatst van Februari 1927 heeft de Delfshavensche rijpere jeugd deze versiering er uitgetrapt en waarschijnlijk in de haven geworpen. Aan de andere zijde was vroeger een steenen zitbank, doch ook deze is nu verdwenen of althans door ophooging met een cementen kam voor haar bestemming onbruikbaar gemaakt, blijkbaar om de straatjongens wat minder aan te lokken. Vóór de middendeur staat ter weerszijden een kanon als paal in den grond, terwijl aan de beide einden van het gebouw eveneens een kanon is geplaatst.

Er bestaat alle kans, dat het huis weldra als kantoorgebouw geheel ontruimd en als fabrieksruimte in gebruik genomen zal worden, doch de directeur der fabriek, de heer ir. A. Heybroek zal dan zorgen, dat het schoorsteenstuk zonder letsel in veilige haven komt.

E. WIERSUM.

DE GEBOUWEN DER OOST-INDISCHE COMPAGNIE, KAMER ROTTERDAM

Op den plattegrond van Rotterdam door Balthasar Florisz van 1626 heet het zuidelijk deel der Vischsteeg, tusschen Wijnstraat en Wijnhaven, reeds Oost-Indische steeg. Toen moet dus het Oost-Indisch huis hier al gestaan hebben. Dit klopt ook volkomen

Afb. 42. Gedeelte van den plattegrond van Rotterdam door De Vou.

met andere gegevens. In 1623 namelijk kocht de Kamer van Daniël van der Leck een huis, erf en pakhuys aan de zuidzijde van de Wijnstraat, ten westen van het hoekhuis aan de Vischsteeg, strekkende van voor aan de straat tot achter in de Wijnhaven en daar tot in de Vischsteeg uitspringende. De koopsom, door bewindhebbereren aan hun collega Van der Leck uitbetaald, bedroeg niet minder dan 21750 gulden.

Over de geheele breedte van het terrein aan de Wijnhaven, met inbegrip van den tot nog toe onbebouwen hoek aan de Visch- of Oost-Indische steeg, werd spoedig daarop een groot pakhuys gebouwd, dat op den plattegrond van 1626 eveneens reeds voorkomt. In het huis aan de Wijnstraat zal de vergaderkamer voor bewindhebbereren geweest zijn.

In 1644 kochten bewindhebbereren van de weduwe Poppe het ten westen belendende pakhuys en erve, strekkende van Wijnstraat tot Wijnhaven, er bij, voor de som van 9000 gulden. Vergrooting van de

pakhuys-ruimte was waarschijnlijk het doel van dezen aankoop, want bij vergelijking van den plattegrond van 1626 met dien van de Vou van 1694 blijkt, dat het pakhuys aan de Wijnhaven naar het westen verbreed en met een vleugel naar de Wijnstraat is uitgebreid.

Op den plattegrond van 1694 is duidelijk het eenvoudige wachthuisje te zien, dat

op de kade aan de Wijnhaven, recht tegenover de Oost-Indische steeg, gebouwd was. Ook op de kaart van Schoonebeek, van omstreeks 1670, komt dit wachthuisje reeds voor.

Maar de Kamer Rotterdam had in de 17de eeuw nog andere vaste goederen. In 1659 kochten bewindhebbers drie erven aan de Punt, strekkende voor van de Wijnhaven tot achter aan de Scheepmakershaven toe, protocolnummer 4798b, het vijfde perceel van het oosten af. Hierop werden eenige groote pakhuizen gebouwd, die een open plaats in het midden hadden. Op den plattegrond van 1694 zijn deze pakhuizen, met het massale front aan de Scheepmakershaven, nauwkeurig afgebeeld.

Tot de onroerende goederen van de Oost-Indische Compagnie, Kamer Rotterdam behoorde ook een werf. Deze bevond zich sinds 1685 tegenover 's Lands werf tusschen Oostzeedijk en Boerengat, zooals bij De Vou te zien is.

De vroegere werf lag aan de Scheepmakershaven. In 1632 (1 Sept.) kochten bewindhebbers van den scheepstimmerman Andries Willemsz. de oostelijke helft van negen erven, gelegen aan de zuidzijde van de Scheepmakershaven en strekkende tot achter aan de stadswallen (Boompjes) toe, en toen zal de werf wel spoedig gebouwd en in gebruik genomen zijn. Vóór dien tijd lieten zij blijkbaar op particuliere werven bouwen, zoo b.v. omstreeks 1620 een groot schip en een jacht op het ledige erf van Sybert Meynderts van Duynen op het Nieuwe Hoofd ¹⁾.

In 1694 besloten bewindhebbers de oude werf aan de Scheepmakershaven te verkoopen. Ook wilden zij in 1707 op de nieuwe werf aan het Boerengat een steenen loods bouwen, doch het is de vraag of dit plan doorgegaan is, daar de Vergadering van XVII een goed jaar later alleen vergunning geeft om de loods te repareeren, terwijl in 1759 weer sprake is van vergrooting der loods. Hoe de werf er in 1790 uitzag, toont ons de in dat jaar gemaakte kopergravure. In 1804 is deze werf aan het Rijk overgegaan.

En ten slotte bezat de Kamer nog de lijnbaan, gemaakt in 1620 „met het baenhuys en den aenkleven van dien en ook de plantinge”. Zij was gelegen in de Baan, die haren naam er aan ontleent, vlak bij de Coolsche of Binnenwegsche poort en is met het baenhuys op den plattegrond van 1626 duidelijk aangegeven. Toen de Vroedschap in 1718 besloot de erven aan de vest langs de Baan voor branderijen uit te geven, moesten bewindhebbers naar een geschikte plaats voor een nieuwe lijnbaan omzien. Of deze baan tot stand is gekomen, is mij niet gebleken.

In de tweede helft van de 17de eeuw begonnen de huizen aan de Wijnstraat zoo bouwvallig te worden, dat voorziening niet kon uitblijven. Na lang wikken en wegen besloot men tot het bouwen van een geheel nieuw huis over te gaan en de oude perceelen te gelegener tijd op te ruimen.

Toen het nieuwe huis klaar was, werden dan ook de oude gebouwen zoo spoedig mogelijk van de hand gedaan; de Wijnstraat-Wijnhaven-perceelen gingen in 1698 in andere handen over; zij werden toen omschreven als: „zeker huys, erve ende packhuysen, staende ende gelegen aen de zuydzijde van de Wijnstraat, streckende voor uyt de straet tot agter aen de Wijnhaven toe, geregistreert ten prothocolle op nrs. 4137 en 4138” en

¹⁾ Inventaris van de notarieele archieven nr. 93, akte 151.

brachten 50000 gulden op. De pakhuizen aan de Punt werden in 1719 voor de som van 35000 gulden aan Jan Osy en Cornelis 's Graeffweg verkocht ¹⁾.

En nu eindelijk het nieuwe huis aan de Boompjes, thans (1928) nrs. 88-92, het eenige gebouw van de Kamer op de Maze, dat nog bestaat en vrijwel in zijn oorspronkelijken vorm is overgeleverd.

De Vergadering van XVII authoriseerde in het laatst van 1694 de Rotterdamsche Kamer om tot den bouw van een nieuw huis over te gaan. De plannen voor dezen bouw dateerden al van eenige jaren vroeger; het besluit daartoe was reeds in 1690 genomen. Eerst in November 1694 werd een terrein aan de Boompjes tusschen Groote Draaisteege ²⁾ en het westelijk einde der Scheepmakershaven, waar tot nu toe scheepstimmerwerven waren geweest, uitgekozen en aangekocht. In het voorjaar van 1695 werd het maken van vier pakhuizen aanbesteed en Wouter Adriaensz. Heymont als bouwmeester aangesteld, de eerste steen werd gelegd door Josua van Belle, heer van Groenswaarde, op 7 September 1695, welk feit op het binnenplein aan den voormuur in het Latijn te lezen staat.

In Januari 1696 werd, naar het ontwerp van Heymont, tot den bouw besloten van het groote huis aan den Boompjeskant, dat binnen den tijd van vier jaar klaar was. Boven de balkondeur werd het merk der kamer Rotterdam aangebracht (Vereenigde Oost-Indische Compagnie, kamer Rotterdam). Het geheel werd voltooid door het volbouwen van den achterkant en het verhoogen van de twee vleugels der pakhuizen naast het huis aan de Boompjes, welk werk den zosten Februari 1720 aan den timmerman C. Bos werd opgedragen.

In de achttiende eeuw vernemen we een loflied op het gebouw uit den mond van Frans de Haes, dat hier overgenomen moge worden:

Op het Pakhuis der Oostindische Compagnie te Rotterdam.

Dit is de aloude Korf, daer Neêrlands waterbyen,
Van Indus kruidwarande en kust, voor lange tijên,
Den honig en het wasch verzamelden bijeen.
Dat Land- noch Waterplaeg, haer vleugels ooit moog' korten,
Opdat zij jaerlijks daer hunn' dierbren honig storten,
Ten steun' der Koopmanschapp', tot nut van 't algemeen.

Een uitvoerige beschrijving, hoe het gebouw er in het begin van de 19de eeuw uitzag, vindt men bij Van Reyn, *Geschiedkundige Beschrijving der stad Rotterdam II*, bl. 227.

Hoe de toestand een kleine honderd jaar later, in 1908, was, heeft de heer H. D. H. Bosboom, destijds secretaris van de commissie voor de beschrijving der gebouwen van de Oost- en West-Indische compagnieën in Nederland, ingesteld door den Ned. Oudheid-

¹⁾ Dit zegt Van Reyn II, bl. 226. Een giftebrief is niet bekend, doch wel worden in den willigen decreetbrief van 7 Mei 1759 betreffende het belendende perceel Osy en 's Graeffweg als burens genoemd.

²⁾ Thans is verder naar het westen de Reederijstraat doorgebroken.

kundigen Bond, vastgelegd in een uitvoerig rapport, dat ik hier voor een groot gedeelte overneem.

Deze stichting, zegt hij, bestaat uit een fors hoofdgebouw met een ruime vierkante achterplaats, omgeven door pakhuizen, die aan de straatzijde in de rooilijn van het hoofdgebouw liggen, door open doorgangen links en rechts van het hoofdgebouw gescheiden zijn en strekken tot aan de Scheepmakershaven, evenwijdig aan de Boompjes; aan de achterzijde bevindt zich een doorlopende los- of laadsteiger.

Alleen het hoofdgebouw is voor ons doel van belang; dit is in hoofdzaak nog in den toestand van den bouw in de jaren 1695—1698 en heeft wel eenige architectonische en archeologische waarde. Het is van baksteen, met een onderpui van hardsteen en een hardsteenen omlijsting van de hoofdeur.

De tegenwoordige pakhuizen zijn van veel lateren bouw en van niet het minste architectonisch noch historisch belang. Deze kunnen dus buiten beschouwing blijven.

De gevel van het hoofdgebouw maakt een indruk van sombere deftigheid; een verhoogd bordes geeft toegang tot de hoofdeur, die afgedekt is met een balkon, terwijl het daarop uitkomende raam gekroond is met het in steen gehouwen merkteeken der V. O. C., omgeven door sierlijke krullen.

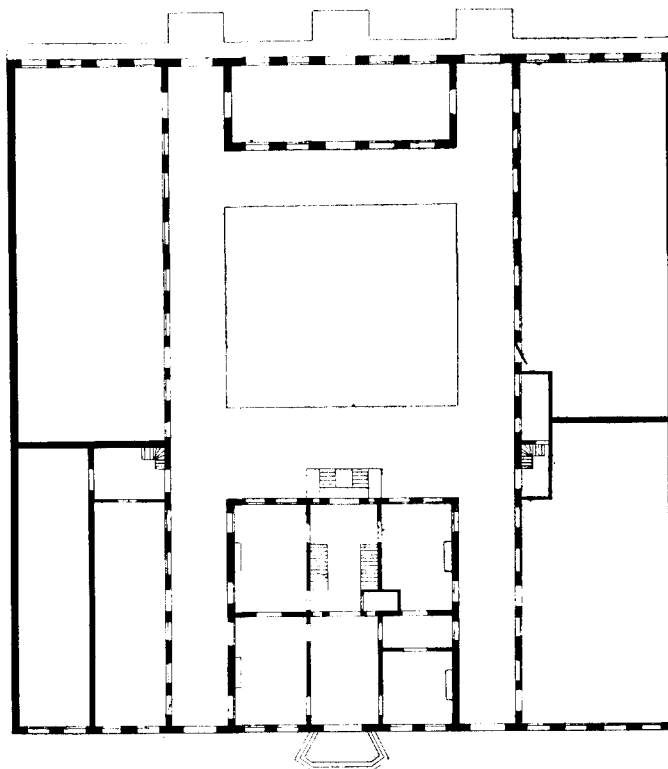
Alleen de verdieping, waartoe het bordes direct toegang geeft en die zich dus boven de kelders uitstrekt, is hoog en aan de straatzijde voorzien van slanke kruisramen; de overige drie verdiepingen, die van ouds zeker als pakhuizen of zolders gebruikt werden, zijn laag en aan den voor- en achtergevel alleen voorzien van vierkante gaten met luiken. Treedt men het gebouw door de hoofdeur binnen, dan bevindt men zich in een ruime voorhal, zonder andere versiering dan een met roode steen in den overigens met gele steenen geplaveiden vloer ingelegd kompas, met gekalkte muren en gewit verwulf; rechts geeft een deur toegang tot de oostelijke zijkamer en een andere tot een klein daarachter gelegen vertrek; links geven twee deuren toegang tot de westelijke groote voorkamer;

Afb. 43. Oost-Indisch huis aan de Boompjes te Rotterdam.

aan de achterzijde is een, door een ijzeren hek afgesloten, doorgang naar de achterdeur, die eveneens op een bordes uitkomt, vanwaar de binnenplaats betreden wordt. Links en rechts van dien doorgang bevinden zich de trappen naar de hooger gelegen verdiepingen of zolders.

Boven de voordeur, aan de zijde der voorhal, bevindt zich een in steen gehouwen

Afb. 44. Plattegrond van het Oost-Indischhuis aan de Boompjes te Rotterdam.

latijnsche inscriptie, waaruit blijkt, dat de eerste steen voor het gebouw gelegd werd op 7 September 1695.

De oostelijke zijkamer — eertijds de vergaderzaal — is een flink, vierkant en hoog vertrek, voorzien van twee ramen, met een uiterst eenvoudige, 17de-eeuwsche houten schouw, zonder eenig snijwerk, waarboven een schoorsteenstuk is aangebracht. De zoldering bestaat uit zware balken; in het midden van de middelste balk is een groote nagelbootste ananas met bladeren aangebracht; dit is, behalve het schoorsteenstuk, het eenige opvallende in het vertrek, de wanden zijn geheel onversierd. Het schoorsteenstuk, geteekend Pieter Werf 1698, stelt een persoon voor, levensgroot en in 17de-eeuwsche kleederdracht; volgens eene mededeeling tijdens de opening van het gebouw in 1819

zou dit een portret van J. P. Coen zijn; het lijkt echter geenszins op de bekende portretten van Coen. De westelijke zijkamer — eertijds de verkoopkamer — dieper, meer langwerpiger dan de oostelijke, en evenzeer haar licht ontvangende door twee hoge kruisramen aan de straatzijde, heeft een houten schouw als in de eerste kamer, doch zonder schoorsteenstuk, maar voorzien van een ijzeren haardplaat, gemerkt 1658, voorstellende een man en een vrouw boven wie een pajong gehouden wordt; de randversiering bestaat uit bloemen en vruchten. Overigens is er niets opvallends in dit ruime en hooge vertrek.

De kamers achter de zoo even vermelde zijn laag van verdieping, doordien zich daarboven insteekkamers, waaronder de voormalige charterkamer, bevinden; zij bevatten niets merkwaardigs; alleen de noord-oostelijke lage achterkamer (vroeger kantoor), die door een klein tusschenvertrek uit de voormalige vergaderkamer bereikt wordt, heeft een kleine oude schouw, die van boven met eenig snijwerk is versierd.

Wordt nu nog aangeteekend, dat de meeste deurknoppen in deze verdieping van gelijken vorm en van koper zijn, bolvormig met vruchtenversiering, en dat in de voor- en de achterdeur vrij mooie bronzen vullingen zijn aangebracht, dan is wel alles vermeld wat er aan dit gebouw opmerkenswaardig is. De zolders en de vlieringen vertoonen niets dan de gemetselde wanden en de houten zolderingen. Het traplokaal heeft niets bijzonders, de eiken trappen en bordessen zijn tusschen steenen muren opgaande.

Over 't geheel wordt de indruk verkregen, dat het gebouw, 't welk nu (1908) 210 jaar oud is, wel hecht en sterk is, maar uiterst eenvoudig was, ook in z'n oorspronkelijken opzet; er is geen enkele aanwijzing dat het vroeger sierlijker zal zijn geweest; de voormalige bestemming der vertrekken is nog geheel bekend en hoewel van de vergaderkamer wat meer moois te verwachten ware geweest, zooals die zich nu vertoont, draagt zij den stempel van niet gewijzigd te zijn. Bij den bouw is gestreefd naar eenvoud en naar voldoening aan het strikt noodige: een gebouw met een viertal vertrekken en overigens insteekkamers en zolders kan ook moeilijk veel moois vertoonen, ook niet in den gevel. Toch mist deze laatste, ondanks de onbehaaglijke luiken der zolderverdiepingen, door z'n goede verhoudingen en den sierlijken opzet van bordes, hoofddeur en balkon, geenszins alle bekoring. — Tot zoover het rapport van den heer Bosboom.

Wat de pakhuizen en zolders betreft, zij het volgende opgemerkt.

Aan de oostzijde van het hoofdgebouw bevindt zich een pakhuis, waarin thans het bureau van de verificateurs gevestigd is; hierachter is het voormalige salpeterpakhuis, aan den westkant van het hoofdgebouw staat het voormalige houtpakhuis met daarachter het zoutpakhuis, terwijl de middenmoot van het terrein aan de Scheepmakershaven wordt ingenomen door het voormalige slachthuis.

In dezelfde volgorde rondgaande, vond men boven het oostelijke pakhuis aan de voorzijde den koffiezolder, den equipagezolder met daaraan grenzende hokken en de vliering; aan de achterzijde van ditzelfde pakhuis den garbeleurzolder en den broodzolder, terwijl het salpeterpakhuis daarachter alleen een vliering had.

Boven het westelijke houtpakhuis aan den kant van de Boompjes bevonden zich de rijst- en suikerzolders naast elkaar, dan kwam de peperzolder en daarboven de vliering. Het daarachter staande zoutpakhuis aan de noordwestzijde had eerst een theezolder, dan een vatenzolder en daarboven de vliering, terwijl ten slotte boven het slachthuis zich de zijdezolder bevond, daarboven de zeilenzolder en daarboven weer een vliering.

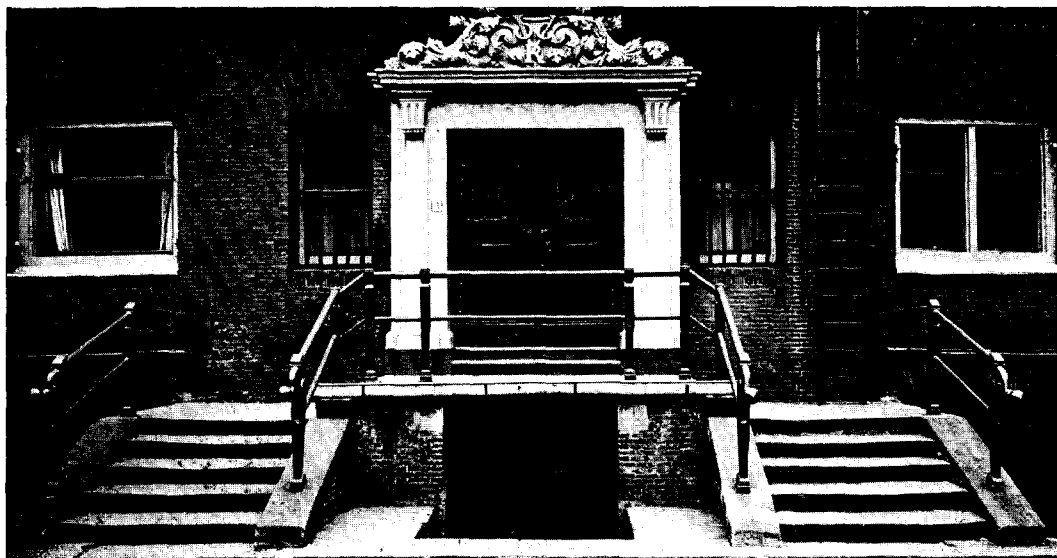
Over de architectonische waarde van het hoofdgebouw oordeelde eenige jaren geleden een kunstzinnig architect als volgt: „Hoe dichter men is bij de XVde en XVIde eeuw, hoe schooner ook de bouwproducten der renaissance zijn. Het Oost-Indische huis aan de Boompjes, gebouwd op 't laatst der 17de eeuw, is grootsch van conceptie en toont de groote lijn, die in de klassieke gevels steeds zoo volgehouden is, massale verdeeling, waartegen enkele hoofdmotieven meer doorwerkt uitkomen en onze aandacht vragen. Hoe fraai en levendig, hoe monumentaal is de middenpartij samengesteld, ten opzichte van den overigens rustigen gevel”.¹⁾

Na deze vrij sobere waardeering is het misschien niet onaardig om den uitbun-

¹⁾ Wijlen de heer Jac. van Gils in Oude: huizen van Rotterdam, door Briedé, Wiersum en Van Gils. Brussé's Uitgeversmaatschappij, Rotterdam 1915, bl. 155.

digen lof te hooren, waarmede het pas voltooide gebouw bezongen werd door G. van Spaan in een lang gedicht, gedrukt in 1698 en herdrukt in 1711, waarvan het begin luidt:

„Laat Romen op haar kerk en spitse torens zwetsen,
 Het Capitolium op 't pragtigsten afschetsen,
 En 't slot St. Ange'o verheffen vroeg en spa.
 Laat stoffen al wat wil; al was het Genua;
 Al was 't Venetien met hare Arzenalen.
 Dit nieuw Oostindisch Huis op ingeheide palen
 Gestigt, dat schroeft niet min met cierlijk metselwerk,
 En zaal, en kameren, en wulven hegt en sterk,
 Van voor, van agter, en van boven tot beneden,
 Met deur en vengsteren zeer kostiglijk besneden
 En utgewrogt. Kortom, dit is een meesterstuk
 Het hoogst van Nederland. God geef het veel geluk.”

Afb. 45. Bordes aan de achterzijde (Scheepsmakershaven).

Een waardig pendant hiervan is het in 1701 door Gerard van Kervel uitgegeven brallende rijmwerk op de „Opkomst, magt en heerlijkheit van het Oost-Indisch huys der stadt Rotterdam”, waarin als slotregel van de opdracht voorkomt de verzuchting:

„Maar wie kan naar waardij dit werelts wonder vieren!”

Het hooge vertrek aan den westkant van den hoofdingang was in den tijd der Compagnie de kamer der verkooping, waarin achterin aan den oostwand een ruimte voor het publiek gereserveerd was. In deze kamer hingen de geschilderde portretten der bewindhebbers van 1602 tot 1792, 67 in getal, gevat in fraaie met het wapen versierde, beeldhouwde lijsten. Zij hadden hun plaats in volgorde van hunne verkiezing.

Bij het in gebruik nemen van het nieuwe huis had men namelijk aan Pieter van der Werff, den broeder van den lateren Ridder Adriaen, de opdracht gegeven om de portretten van alle bewindhebbers van 1602 tot 1692 te schilderen, ten getale van 38. De meeste van dezen waren evenwel reeds lang overleden en Van der Werff moet dus hunne beeltenissen naar bestaande portretten gecopieerd hebben ¹⁾, de andere heeft hij ad vivum geschilderd. De eerstvolgende acht bewindhebbers van 1698 tot 1720 zullen waarschijnlijk ook nog wel door Van der Werff, die in 1722 stierf, geschilderd zijn; voor de resteerende 21 heeft men verschillende schilders aan het werk gezet.

Tot de opheffing der Compagnie zijn deze portretten hier rustig blijven hangen; toen zijn ze aan familieleden afgestaan en voor zoover niet opgevraagd, naar Den Haag overgebracht, vanwaar ze later naar het Rijksmuseum te Amsterdam verhuisd zijn.

Aan den overkant der hal, dus aan de oostzijde, is de vroegere kamer der bewindhebbers, thans het kantoor der entrepreneurs. Hier hebben in klein formaat al de portretten gehangen van de gouverneurs-generaal, 33 in getal, met Coen als schoorsteenstuk. Behalve het laatste zijn ook deze portretten uit Rotterdam weggeslept.

Tengevolge van de ontbinding der Compagnie zijn de gebouwen bij resolutie van 1 November 1795 in eigendom overgegaan aan de Staten-Generaal en door deze aan de opvolgende koloniale etablissementen en directiën overgedragen tot in 1811, toen de gebouwen tengevolge van de inlijving bij Frankrijk aan den Staat (Domeinbestuur) vervielen.

Gedurende de Fransche overheersching werden zij gebruikt ten dienste der douanen (Decreet van 26 Maart 1812). Na de herstelling van onze onafhankelijkheid kwamen zij onder het beheer van het Departement van Koloniën en werden zij gebezigd als magazijn van het Koloniaal Departement te Rotterdam en bij besluit van den Koning d.d. 9 September 1818 no. 84 gebracht onder het beheer van het Ministerie van Financiën als behoorende tot Rijksdomein, bij welk besluit o. a. was bepaald, dat de zorg voor de magazijnen van het Koloniaal Departement te Rotterdam, hetzij dezelve tot dien dienst alsnog gebruikt worden of bereids aan andere administratiën of particulieren ten gebruike afgestaan of

¹⁾ Als de reeks heelemaal compleet was, zou men moeten veronderstellen, dat Van der Werff een enkele maal zijn fantasie te hulp geroepen had; nu er evenwel verscheiden portretten ontbreken, mag men wel aannemen, dat hij de overige naar bestaande origineelen gecopieerd of naar het leven geschilderd heeft, ofschoon van verschillende zijden beweerd wordt, dat het zoogenaamde portret van Coen sterk afwijkt van diens overige portretten. De ontbrekende portretten zijn: van de oprichters in 1602: Willem Jan Vrankensz. van der Aa, Gerard Hugensz. Vredenburg, Pieter Lenerts Busch, Jan Jacobsz. Musch en Adriaen Spierinck, en verder in chronologische volgorde die van:

Daniel van der Leck	(benoemd 1610),
Harmen Matthijsz van Wielick	(„ 1619),
Pieter van der Meyden	(„ 1633),
Anthonis Coninck	(„ 1663),
Arent Sonmans	(„ 1670).

Het is mij niet duidelijk, waarom ook na het begin van Van der Werffs werkzaamheid nog de volgende portretten gemist worden:

Mr. Abraham Elsevier	(benoemd 1699),
Mr. Samuel Beyer	(„ 1707),
Willem Snellen	(„ 1712).

verhuurd zijn, aan het Departement van Financiën zal overgedragen worden, Krachtens bovengenoemd Koninklijk besluit werden de perceelen dd. 10 Februari 1819 overgenomen door den Ontvanger der Domeinen aldaar.

Bij Koninklijk besluit van 29 October 1829 nr. 113 werd het Oost-Indisch huis tegen een jaarlijksche huur ter beschikking van de stad gesteld „tot een provisioneel entrepôt voor de nederlage van goederen uit zee komende en weder naar zee uitgaande onder genot van vrijdom van regten”¹⁾. Sinds 1830 is het algemeen vrij-entrepôt. Bij Koninklijk besluit van 6 Juli 1859 nr. 48 werd het besluit van 1829 buiten werking gesteld wegens den bouwvalligen staat, waarin de pakhuizen verkeerden en waarin door verbouwing van het achterste gedeelte en door vernieuwing van de scheidsmuren tusschen het gebouw en zijn burens grondig voorzien werd.

Het gebouw is ook thans nog in gebruik als Rijks-entrepôt en in hoofdzaak verhuurd aan de gemeente Rotterdam, terwijl een gedeelte gebruikt wordt door het Bureau van de Commissie van toezicht op den doortocht en het vervoer van landverhuizers (westkant). Ook pakhuismeesteren van de thee en de verificateurs der invoerrechten en accijnzen hebben een deel er van in gebruik (oostkant).

Voor de beide inrijpoorten staan ter weerszijden kanonnen in den grond.

In 1924 is de achtergevel der pakhuizen in de Scheepmakershaven versterkt en ten deele vernieuwd. Naar aanleiding daarvan heeft toen ir. J. Emmen een zestal bouwkundige teekeningen van voor- en achtergevel, doorsneden en plattegronden gemaakt.

Het is te hopen, dat het O.-I. huis, als een van de weinige oude gebouwen die te Rotterdam bewaard zijn gebleven, nog langen tijd onverminkt aan de Boompjes moge prijken. Maar daartoe is in de eerste plaats noodig dat de man, aan wien het Rijk het beheer heeft toevertrouwd, zich volkomen bewust is van de waarde, die het gebouw voor onze stad heeft; want wat men voor enkele jaren heeft zien gebeuren, geeft toch wel te denken. Toen de entrepôt-ingangen naast het hoofdgebouw te nauw begonnen te worden voor de steeds in omvang toenemende vrachtauto's²⁾, werd als eenige oplossing van dit euvel voorgesteld om niet alleen de doorrit te verbreedten doch den bovenbouw met het rijkswapen eenvoudig af te breken en de poorten door hekken te vervangen, die van onderen zelfs met plaatijzer beslagen zouden worden. Dit plan zou, indien het ten uitvoer gebracht ware, den gevel goeddeels bedorven hebben.

Reeds was er een schutting voor een der poorten gezet (5 Sept. 1921), reeds was het uit het begin van de 19de eeuw dateerende rijkswapen verwijderd, toen Rotterdamsch verzet en Haagsche tusschenkomst aan dit rampzalig voornemen een einde maakten.

Gelukkig bleek toen alras de mogelijkheid om het bezwaar op heel wat betere wijze te ondervangen. De legger onder het rijkswapen is aan weerskanten verbreed, de inrijbreedte werd van 2.40 M. op 2.90 M. gebracht, de hoogte van 3.20 op 3.95., nieuwe deuren moesten dientengevolge worden aangeschaft, doch door gebruik te maken van de oude steenen en door ook overigens met groote piëteit te werken, is thans de verandering tot stand gekomen, zonder dat de gevel ook maar het minste geleden heeft. Hulde aan hen, door wier waakzaamheid dit resultaat bereikt is.

E. WIERSUM.

¹⁾ Ingekomen bij het stadsbestuur in 1829, nr. 1716.

²⁾ Bij het doorrijden werd eens een man in de te lage opening doodgedrukt.

GEBOUWEN DER O. I. COMPAGNIE TE HOORN.

Toen in 1602 de Kamer Hoorn van de O. I. Compagnie gesticht was, hadden de bewindhebbers zeer zeker allereerst een vergaderplaats nodig. Over de eerste vergaderplaats schrijft Velius op blz. 518, 1602 het volgende:

„Daer werd ook tot behoef van dese Bewindhebbers hier tot Hoorn een fraye Kamer „opgerecht, en was op de Nieuwe-straet in 't voor eynde van Sinte Geerten Klooster en „daer na ook een fray heerlijk Pak-huys, om haer waren, victualien en gereedschappen „in te bergen. Dit stond op de Turfhaven tegens over de Muntstraat”.

Hoe dit gebouw er oorspronkelijk uitzag is mij niet bekend, maar in verband met de afbeelding op de kaarten in Velius van 1598 en van 1615, meen ik te moeten aannemen, dat het een huis geweest moet zijn van een zelfden vorm als het huis dat thans nog op dezelfde plaats staat, n.l. aan de Nieuwstraat ten Zuiden van de poort die toegang geeft tot de Wisselstraat.

In den loop der eeuwen is het echter zooveel veranderd, zoowel in- als uitwendig, dat geen spoor van de O. I. Compagnie terug te vinden is.

Er is mij wel eens verteld, dat er achter de plafonds nog zware, beschilderde moeren kinderbalken aanwezig zijn. Ik heb ze zelf nooit gezien, maar ik kan mij voorstellen, dat het met dit gebouw gegaan is als met zoo vele andere. In de 18e eeuw was men niet meer tevreden met de 17e eeuwse gevels en het gevolg was, dat er voor de gebouwen andere gevels geplaatst werden met de z.g. Engelsche schuiframen.

Een goede afbeelding van dit huis is nog te zien op het mooie schilderijtje in het West-Friesch Museum door Isaak Ouwater geschilderd in 1784 en voorstellende de Nieuwstraat. In dien tijd was de O. I. Compagnie er reeds lang uit en was het waarschijnlijk ook reeds lang een woonhuis.

De Bewindhebbers zijn kort in dit gebouw blijven vergaderen.

Naderhand werd de nieuwe O. I. Kamer gebouwd aan de Zuidzijde van de Muntstraat op de plaats waar eerst de Munt stond. In welk jaar dit gebeurde is niet bekend. In mijn beschrijving „Oude Monumenten van Hoorn” heb ik beweerd, dat de stichting van het nieuwe gebouw vóór 1632 plaats gehad moet hebben, omdat in dat jaar in de Wisselstraat, achter dit gebouw een muur met een monumentale poort gezet is. Zooals Mr. Loosjes in Buiten van 30 Maart 1918 opmerkt, is echter niet bepaald aan welke zijde van de Wisselstraat deze muur geplaatst werd. Dit kan zijn achter het eerste gebouw aan de zuidzijde of achter het tweede gebouw aan de noordzijde. Ik heb indertijd gedacht aan het tweede gebouw, omdat Abbing (I blz. 12) schrijft „achter hun vergaderplaats”, want de muur die bij het eerste gebouw behoort, staat er niet direct achter, maar terzijde.

Toch kwam het mij vreemd voor, want het gebouw leek mij uit een lateren tijd.

Ik kan mij dan ook volkomen vereenigen met het vermoeden van Mr. Loosjes, dat het schoorsteenstuk, thans in het West-Friesch Museum, geschilderd door Joh. de Baen in 1682, in verband gestaan zal hebben met de stichting. De plaatsing van een muur met poort achter het gebouw moet dan wat ruimer worden opgevat.

De gevel aan de Muntstraat is vrijwel dezelfde gebleven; de kruiskozijsen met luiken, zooals nog te zien zijn op de aardige teekening door C. Pronk in 1727, zijn natuurlijk in de Engelsche schuiframen-periode verdwenen. (Afb. 46 en 47).

Het gebouw ziet er eenvoudig uit; het is opgetrokken van baksteen. Men kan den gevel feitelijk verdeelen in twee stukken. Een gedeelte, twee ramen breed, is afgedekt

Afb. 46. O. I. huis en Statenlogement te Hoorn.

(Naar eene teekening van C. Pronck in het Museum te Hoorn).

door een fronton, waarin vier engelen, omgeven door vruchten, en een schild met het monogram van de Kamer van Hoorn. De benedenramen zijn in dit gedeelte aanmerkelijk hooger dan in het andere; de bovenramen zijn hierdoor dichter bij de gootlijst. In de achter dezen gevel liggende zaal zullen zeer zeker de vergaderingen van de Bewindhebbers gehouden zijn (en niet in de directeurskamer van de later daarin gevestigde H. B. S., zooals Mr. Loosjes in Buiten van 30 Maart 1918 naar voren brengt). Hier toch moet het schoorsteenstuk geplaatst zijn, dat thans in

het West-Friesch Museum hangt, want in het geheele gebouw is geen andere kamer, die zoo hoog is dat een dergelijk stuk boven een schoorsteen aangebracht kan worden.

Het andere gedeelte van den gevel is horizontaal door de houten gootlijst afgedekt. In het midden is een hooge stoep met deur, aan weerszijden waarvan twee ramen. De deur is voorzien van zijlichten en een bovenlicht. Het bovenlicht is afgedekt met een gebogen fronton en aan weerszijden is eenig snijwerk aangebracht. Aan weerskanten van het venster boven de deur zijn festoenen met schilden, waarvan één met een schip en één met het monogram van de Oost-Indische Compagnie. De deur geeft toegang tot een ruime vestibule waarin, tegenover den ingang, een mooi houten poortje met Korinthische pilasters op pedestals en een gebroken fronton waartusschen een schild met het monogram van de O. I. Compagnie.

Jammer genoeg is bij de laatste verandering in 1926 ten behoeve van de in het

gebouw gevestigde scholen een schot, al is het dan ook met glas, voor dit mooie 17e eeuwse overblijfsel aangebracht.

De geheele vestibule heeft trouwens haar eigenaardig karakter verloren, niet alleen door het aanbrengen van dit schot, maar ook door het plaatsen van een trap tegen den voorgevel. Vroeger was de trap in het achterste gedeelte van de gang achter het poortje. Dit is nog te zien op den plattegrond, die dateert uit 1908 toen nog geen groote veranderingen waren aangebracht.

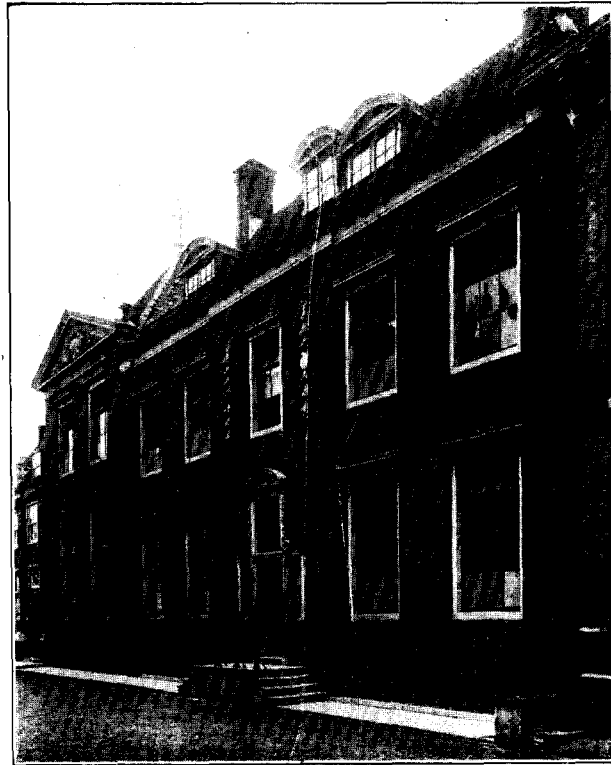
Het inwendige van het gebouw bezit overigens niets belangrijks meer dat herinnert aan de O. I. Compagnie. Achter aan de westzijde van de plaats bevond zich de woning van den concierge, die zeer waarschijnlijk altijd voor dit doel gebezigd is, waarin een mooie 17e eeuwse kamerbeïmming voorkwam. Ook dit gedeelte heeft het bij de verbouwing in 1926 moeten ontgelden. Van deze oude woning is thans niets meer over, hiervoor is een schoollokaal in de plaats gekomen en de concierge is naar boven verhuisd.

Na de opheffing der O. I. Kamer is dit gebouw voor velerlei doeleinden gebruikt. In 1809 werd het eigendom van de gemeente Hoorn. Men leest hierover in de notulen van den hoofdadministrateur der Domeinen, 17 Maart 1817, dat het voormalige O. I. Huis te Hoorn, benevens een pakhuis voor koopmansgoederen aan de Compagnie

toebehoord hebbende, bij besluit van den gewezen koning van Holland, dd. 12 September 1809 aan genoemde stad in eigendom was afgestaan en bij brieven van allentatie voor schepenen van Hoorn op den 30en October d. a. v. was getransporteerd geworden.

Na dien hebben er militairen in gelegen, hebben er Rederijkerskamers in gewerkt, zijn er vergaderingen in gehouden, zijn er muzieklessen gegeven en wie weet wat nog meer. Ook heeft men er een telegraafkantoer in willen vestigen.

Van 1868 tot 1911 is het gebouw voor de Hoogere Burgerschool gebruikt, de Burgeravondschool was er in tot 1921, terwijl er gelijktijdig overdag de Rijks Normaallessen in zijn gegeven tot 1925, toen deze werden opgeheven. Ook is de M. U. L. O. school er eenige jaren gevestigd geweest.

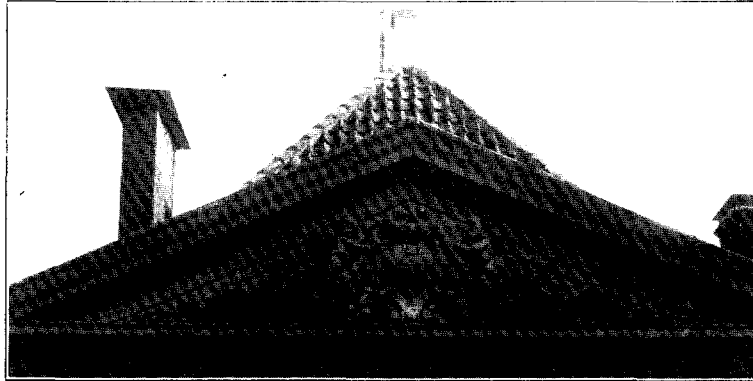
Afb. 47. O. I. huis te Hoorn.

Thans is het na veel geschrijf en gewrijf in orde gemaakt voor Bewaarschool beneden en voor Landbouwhuishoudschool boven.

Van uit het gebouw afkomstige voorwerpen is niet veel bekend.

In het West-Friesch Museum wordt het reeds boven genoemde schoorsteenstuk bewaard, gevat in een betimmering van ebbenhout met verguld snijwerk. Het is geschilderd door Joh. de Baen in 1682. Erop voorgesteld zijn de volgende Bewindhebbers: Mr. Outger Crap, benoemd in 1670; Dirk van Suchtelen, benoemd in 1674; Mr. François van Bredehoff, benoemd in 1677; Mr. Jacob van Sanden, benoemd in 1680; Mr. Cornelis de

Groot, benoemd in 1681 en Nicolaas Carbasius, Secretaris. Op de zijkanten komen de wapens der heeren voor, geschilderd door M. Withoos (zie Afb. 2, blz. 8).

Afb. 48. Fronton van het Oost-Indisch huis te Hoorn.

Verder worden in het West-Friesch Museum nog bewaard de portretten van Jan Pietersz. Coen en zijn vrouw, Eva Ment, die ook in de O. I. Kamer gehangen hebben. Deze schilderijen werden inder-

tijd gekocht door Mr. J. C. van de Blocquery, die ze liet opknappen en aan de Gemeente Hoorn ten geschenke gaf. Ze zijn gevat in zeer mooie gesneden lijsten; de schilder is onbekend.

DE PAKHUIZEN.

Onder de Boompjes (no. 21 en 22) bevinden zich twee voormalige pakhuizen der O. I. Compagnie. Zie afb. 49 en 51. Deze gebouwen hebben topgevels waarvan de boveinden reeds veranderd zijn; de ramen zijn gewijzigd en de gevels zijn blauwachtig geschilderd.

Op den bovendorpel van het deurkozijn met boog van het oostelijk gelegen pakhuis bevindt zich een relief, voorstellende een zak met het jaartal 1606. In den gevel van het westelijk is een zeer mooie gevelsteen, voorstellende twee 17e eeuwse driemasters. Het pakhuis met het jaartal 1606 is een eenvoudig lang gebouw, dat de geheele Pakhuissteeg aan de Westzijde begrenst. Het noordelijk gedeelte is uit iets later tijd; aan den noordgevel komen dan ook ankers voor die aangeven 163—. Het laatste cijfer is onbekend. Dit is in overeenstemming met de kaart van Velius van 1615, waarop dit gedeelte nog ontbreekt. Volgens Velius moet het meer westelijk gelegen pakhuis, met den mooien gevelsteen, ook van later tijd zijn, want op de kaart van 1615 komt dit nog niet voor. Dit gebouw is veel minder diep dan het andere.

Over de stichting van het pakhuis van 1606, leest men in de Resolutiën van Burgemeesteren en Vroedschappen te Hoorn, 22 Augustus 1605:

„Op Versoek van Bewindhebber van de Oost: Ind: Comp: dat de stad een pakhuys 180 voeten lang en 32 breed souden maaken, en sij daarvan huure geven is geresolveerd 5000 gld: te stellen in handen van de Bewindhebber om het pakhuys zelve te doen bouwen mits daarvan geven de intrest tegen de penn: 16 en het pakhuys daarvoor speciaal verbonden.”

In dit pand, in het zuidelijk gedeelte, is nog een 18e eeuwse marmeren schoorsteen, waarop in reliëf twee balen koopmansgoederen zijn afgebeeld, omgeven door attributen, betrekking hebbende op den handel. Op een der balen staat het monogram der O. I. Compagnie.

Over het verlengen van dit gebouw aan de noordzijde en over het bouwen van een tweede pakhuis ten westen, zijn geen nadere gegevens bekend. Er wordt steeds gesproken over één pakhuis, zoo ook in de boven reeds genoemde notulen van den hoofd-administrateur der Domeinen van 17 Maart 1817. Hier wordt gezegd, dat bij besluit van den gewezen Koning van Holland, d.d. 12 September 1809, het voormalige O. I.-Huis te Hoorn, benevens een pakhuis, aan de Stad Hoorn in eigendom zijn overgegaan. Het is natuurlijk zeer goed mogelijk, dat beide gebouwen er mede bedoeld worden.

In de 19e eeuw is dit pakhuis veranderd; er zijn n.l. woningen in gemaakt voor gehuwde militairen. Tegenwoordig, nu het garnizoen is opgeheven, worden deze woningen aan particulieren verhuurd. Alleen het zuidelijk gedeelte wordt nog gebruikt voor het kader Landstorm.

Het onderste gedeelte van het westelijk gelegen pakhuis wordt gebruikt voor berging van een brandspuit, enz.

Behalve bovengenoemde pakhuizen heeft de O. I. Compagnie nog een ander in bezit gehad, dat genaamd was „De Lastdrager”. Abbing „Geschiedenis der Stad Hoorn”, deel I, blz. 107 vermeldt hierover op 1670: „Dit jaar werd de Lastdrager, of het pakhuis van de Oost-Indische-Compagnie, staande op de Modderbakken, gebouwd. Het is een breed en groot gebouw het welk voorheen uit verscheidene woonhuizen en wel dertig huishoudingen bestond; komende met nog een groot pakhuis annex achter aan de Stads Vesten uit. Deze pakhuizen zijn door een particulier koopman gebouwd geworden, doch naderhand door de Bewindhebber van de O. I. Compagnie dezer kamer gekocht, die dezelve nog heden tot hunne pakhuizen gebruiken”. Zie Afb. 50.

Op welk jaar dit „nog heden tot hunne pakhuizen gebruiken”, betrekking heeft, is onbekend. In den tijd van Abbing, 1841, bestond de Compagnie reeds lang niet meer.

In 1727 koopen Bewindhebber een stuk grond ten zuiden er bij, zie de Resolutiën der O. I. Compagnie:

„Op den 1en Maart 1727 hebben de Heeren Burgemeesteren der Stad Hoorn aan Bewindhebber der Oost Ind. Comp. aldaar gecedeert en overgedragen een erf gelegen op de Modderbakken bezuyden het Pakhuys, de Lastdrager genaamt, de Oost Ind. Comp. in eygendom toebehoorende mids dat Bewindhebber voornoemd jaarlijks sullen

„betalen d'Ordinaris en Extraordinaris Verpondingen te beginnen met den Jare 1727, „en het opstal op voornoemd erf staande door neutrale menschen laten taxeren en overnemen of andersints de Eygenaars van het opstal het selvige laten afbreken. Welk opstal „den 8ste dito is getaxeert op 175 guldens en bij Bewindhebbereren opgenomen.”

In 1804 is dit pakhuis „De Lastdrager” verkocht. Volgens de Hollandsche Courant

Afb. 49. Pakhuis der V. O. C. Onder de Boompjes te Hoorn.

van 28 December 1804 zijn in de gepasseerde Kerstveiling de navolgende perceelen geveild als:

„13. Een pakhuis genaamt de Lastdrager, en 200 Boeten staande en gelegen op de „Modderbakken. f. 1700.

„Baart en Comp.”

Uit dit bericht meen ik te moeten opmaken, dat dit gebouw in particuliere handen is gekomen. In het besluit van den Koning van 1809 bovengenoemd, wordt slechts gesproken van het O. I. Huis en een pakhuis.

Op welke wijze het eigendom van de Gemeente Hoorn is geworden, heb ik nog

niet kunnen ontdekken, maar in 1889 wordt het door de Gemeente in bruikleen afgestaan aan het Departement van Oorlog voor een hospitaal. Het is hospitaal gebleven tot de opheffing van het garnizoen in 1922; thans zijn er verschillende huisgezinnen in gevestigd. Dit pakhuis levert geen bijzonderheden op; slechts kan genoemd worden een steen in voor- en achtergevel met het jaartal 1670. De beide topgevels der naast elkaar gelegen gebouwen zijn op afschuwelijke wijze door een muur met elkaar verbonden en in deze muur tusschen de daken is een rond venster geplaatst dat louter als versiering (?) moet dienen.

DE WERF.

De O. I. Timmerwerf tot welke een mooie poort toegang verleende, lag aan het oostelijk gedeelte van de Buitenluiendijk.

In 1723 werden aan de werf der O. I. Compagnie twee fraaie woonhuizen gebouwd, één voor den Equipagiemeester en één voor den Meester timmerman. Een goede afbeelding hiervan geeft de tekening van 1727 door C. Pronk in het Museum te Hoorn.

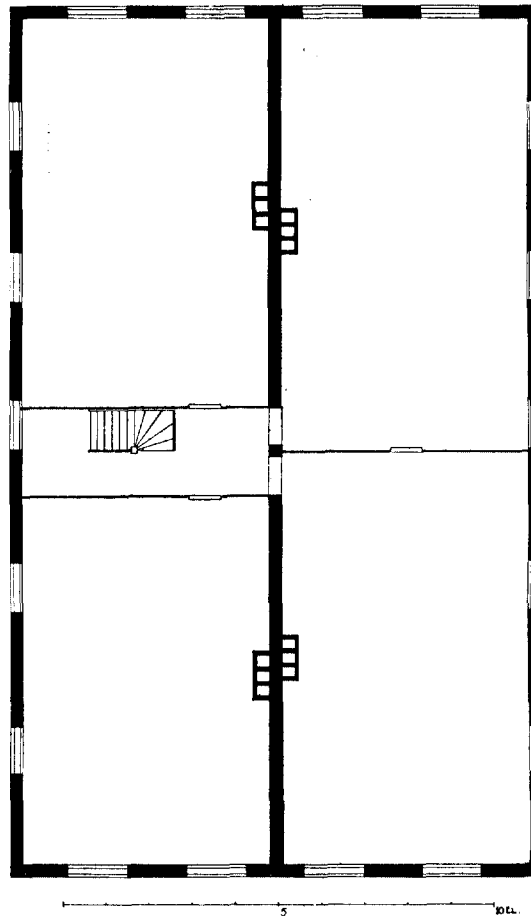
Van deze werf is niets meer over, wat vroeger water was, is thans grasland.

Aan het einde van de 18e eeuw zijn de berichten over de O. I. Compagnie niet erg rooskleurig meer. Zie Resolutiën van 28 Mei 1793. Men adviseerde daarom:

„Ten einde zolang mogelijk de totale „val van de Comp: voor te koomen te moeten „beginnen met 't neemen van een besluit „tot 't doen van alle moogelijke afschaffing „van den omslag hier te land, zo van Tim- „merwerf en met al 't geen daaraan is „geannexeerd als anderzints en voort te „amplateeren alle zodanige middelen als „bevonden zullen worden te kunnen dienen „om de compagnie nog eenigzints schoon „op verre na niet met dat voordeel voor „den lande en de steeden der resp. kameren „als thans nog door dezelve word genooten, „in 't leeven te houden.” Maar niettegenstaande dit gaan de zaken hard achteruit.

In een handschrift berustende in het Stadhuis te Hoorn staat het volgende hierover op het jaar 1794:

„Zoo werd geresolveerd om de Timmerlieden op de werf, die alreeds veele van

Afb. 50. Plattegrond van de pakhuizen aan de Modderbakken, ingericht tot hospitaal.

„afgedankt waren, nu voort meest alle af te danken en eenige om de 14 dagen nog te „laten werken en deze was dan nog nauwliks werk voor, men kan wel denken, dat deeze „afdanking voor die luyden, in dese tijdsomstandigheden dat alles even duur en er niets „hoegenaamd te verdienen was, gantsch niet aangenaam maar zelfs heel hard viel, nog „meer het Fraaye en kostelijke Jagt van de Heeren Bewindhebbers van de O. I. Comp. „alhier, dat al wat out begon te worden zijnde gebout in 't Jaar . . . werd nu ook omdat „er niet te doen was weinig gebruykt en had veel onderhoud noodig, zo wegens reparatien „enz. als ook aan de schipper, Kok, Jagtgasten enz. Zoo werd in de maandt October bij

Afb. 51. V. O. C. Pakhuis Onder de Boompjes
(Achtergevel).

Hier wordt ook weer gesproken van „het pakhuys”, het andere pakhuis „De Lastdrager” wordt niet genoemd. Duidelijk is mij dit nog niet, maar het komt mij waarschijnlijk voor, dat „De Lastdrager” geen eigendom meer was in 1801 en dat het dus in 1802 niet door de O. I. Compagnie is verkocht.

In 1802 is het einde gekomen; het volgende zegt genoeg:

„Zoo men hier eenige dagen bevoorens de voor meest alle burgers dezer stadt, „de heel onaangename tijding niet had ontfangen van Amsterdam, dat al het aandeel „het welk van de eerste aanleg af, onze voorzaten, en van eenige voorouderen in den „aanleg van de oost-indische compagnie en met volle regt gehad hadden, en ook zoo hier „als te Enkhuyzen had stand gehouden en was uytgeoeffent, nu voortaan zoude ophouden

„gem. Heeren bewindhebbers een Reso- „lutie genomen om 't gemelde Jagt aan „'t Landt of de admiraliteyt te verkoopen „om vermaakt en dan gebruykt te worden „tot een uytlegger of wagtchip op Zuy- „derzee”.

Uit alle berichten van dezen tijd blijkt maar al te duidelijk, dat de Compagnie met snelle schreden achteruit ging.

De Heeren Commissarissen tot de Besognes geven 6 Mey 1795 o. m. het volgende rapport: „als haar advis op „gem. na point te kunnen uitbrengen „voornamentlijk bestaende in het simpli- „siceeren van de directie der Comp. het „intrekken der Werven, het vaaren met „ingehuurde Schepen.”

Wat betreft de bezittingen der goederen geeft een lijst van het jaar 1801 berustende in het archief te Hoorn het volgende:

Equipagewerf,
Timmerwerf,
het Pakhuis.

„en zoo hier als te Enkhuyzen en te Delft zou vernietigt worden en dat hier alles dien-
„aangaande als pakhuyzen, werven, kamers enz. zou ophouden en te niet gedaan worden
„en waarvan de pakhuys werkers en weer andere bedienaars die nog in dienst waaren,
„ook reeds al aanzeg gekregen hadden.”

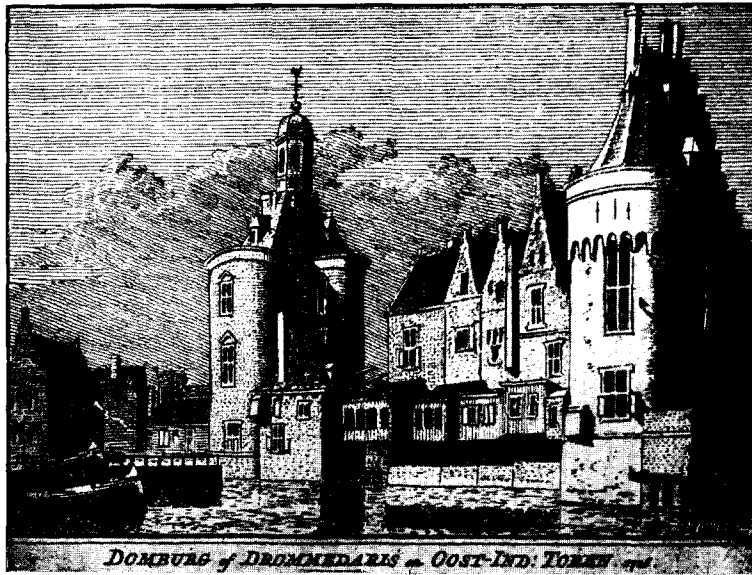
Hiermede was het gedaan met de O. I. C., die gedurende 200 jaar van zooveel belang voor Hoorn geweest is. De gebouwen kwamen leeg; op de werven was niets meer te doen en velen leden gebrek en armoede. Van een herleven kon door de geheel veranderde omstandigheden geen sprake meer zijn.

De gebouwen zijn, zooals we boven reeds zagen, in 1809 eigendom van de Gemeente geworden en voor heel andere doeleinden gebruikt. Op een kaart van 1830 staat bij de O. I. werf: Infirmierie. Het schijnt dat deze ook nog voor een dergelijk doel gebezigd is. Van die werven is overigens geen spoor meer te vinden, het is grasland. Het spijt mij, dat ik van de O. I. C. niet meer kan vertellen, dan het weinige, dat ik hierboven aanhaalde. Ik had u zoo graag een beeld willen geven van de drukte, de handel, de scheepvaart die in de 17e eeuw bloeide. Wat zal het er mooi uitgezien hebben aan den zeekant, — de vele mooie schepen, de tierige werven, de beweging van handel en zeevaart bij het prachtige stadsbeeld met den mooien Hoofdtoren als middelpunt. Er is niets meer van over en straks, als de Zuiderzee drooggelegd is, en Hoorn midden in het land ligt, zal men niet begrijpen, dat de scheepvaart zoo'n belangrijke factor is geweest.

J. C. KERKMEYER.

DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE TE ENKHUIZEN.

Bij de oprichting der Oost-Indische Compagnie was de Kamer Enkhuizen, wat haar aandeel in 't maatschappelijk kapitaal betreft, de voornaamste onder de vier z.g. „kleine kamers”. Aanvankelijk telde zij elf Bewindhebbers, welk getal bij afsterving tot zeven moest worden teruggebracht.

Afb. 52. Zetel der V. O. C. te Enkhuizen 1602-1630.

Nadat de stichting verzekerd was, moest voor een waardige huisvesting van de Kamer voor haar vergaderingen, administratie en opslagplaatsen worden gezorgd. Dit bleek niet zoo heel gemakkelijk, maar ten slotte werd haar bij resolutie van de Vroedschap van 22 Aug. 1602 de Zuider- of Engelsche toren toegewezen. Deze resolutie vermeldt, „dat men tot vorderinghe van de oostindische compagnie voor den tyt van twintich jaren den Suyden- of Engelschen toren (zal geven) om haer ver-

gaderinge en andersz te hebben en houden en sullen deselver maguazayn daernaer al sulcke bequame timmeragie maken als henlyuden goetduncken sal”.

Of er aan het gebruik van dezen toren voorwaarden verbonden waren met betrekking tot het betalen van een jaarlijksche recognitie, blijkt niet uit de resolutie, terwijl de thesauriersboeken van de stad over de 17de eeuw, op een paar na, spoorloos verdwenen zijn, zoodat hieromtrent geen gegevens zijn te vinden. Waarschijnlijk was het gebouw afgestaan zonder vergoeding, maar in 1626, toen de West-Indische Compagnie een gebouw van de stad in gebruik wilde nemen, wat toegestaan werd onder voorwaarde van een jaarlijksche huur, bij nader overleg te bepalen, werd mede geresolveerd (5 Dec. 1626): „De Camer van de Oostindische Compagnie (soo men daertoe bij Bewinthebber en eens geraecken) sal voor huur tweehondert vijftigh guldens jaerlijx betalen”. Deze huur is betaald tot 1630, toen de Kamer haar eigen nieuw gebouw betrok. In haar vergadering

van 7 Dec. 1630 bepaalde de Vroedschap: „De Oostindische Camer staende op 't Suydteinde van de Breedstraat sal verhuurt worden”.

De Zuider- of Engelsche Toren, waarvan in bovenstaande resolutie sprake is, stond een weinig noordwaarts van den tegenwoordig nog in wezen zijnden Drommedaris-toren, in de lengte-as van de Breedstraat, ter plaatse, waar nu een vischzouterij en -rookerij is, naast aan de Blauwpoortsbrug over de Oosterhaven. Volgens Brandt, in zijn Historie van Enkhuizen, dateert de stichting van dezen toren van 1396 (anderen stellen die, zegt hij, elf jaar later) bij gelegenheid van de militaire expeditie van Graaf Albrecht van Beieren

Afb. 53. O. I. huis aan den Wierdijk.

(Naar eene teekening in het Raadhuis)

naar Friesland, toen Enkhuizen diende als operatie-basis. Ter bescherming van den toegang tot de in 1361 aangelegde binnenhaven (gedeeltelijk nog bestaande onder den naam Havendijk) werd het noodig geacht aldaar aan de zeezijde een sterkte te bouwen. Deze werd „van witten steen uit het water opgehaald” en kreeg volgens de aantekeningen, waaraan Brandt zijn beschrijving ontleende, den naam van Engelschen toren naar de Engelschen, die in den dienst van Graaf Albrecht aan de expeditie deelnamen.

Evenals dit aanvankelijk met den Drommedaris het geval was, zal de Engelsche toren een rondeel geweest zijn, dat na de bestemming, die er in 1602 aan gegeven werd, met een hooge kap werd opgemaakt. Volgens afbeeldingen uit de 18de eeuw vertoont het bouwwerk uit zee gezien, zich als een ronden toren met ronde spits toeloopende hoogen kap en aan de stadszijde met vlak front en hoogen trapevel.

Het gebouw kreeg na 1602 den naam van Oostindischen toren, en werd in 1740 publiek verkocht. In 1829 is het gesloopt, nadat vergeefs pogingen waren aangewend om het geheel of gedeeltelijk in stand te houden.

Zooals boven reeds is aangegeven, heeft de Kamer Enkhuizen in 1630 een eigen gebouw betrokken.

De Bewindhebbers der Enkhuizer Kamer lieten op de terreinen langs den Wierdijk bij het poortje, dat als het Staversche poortje bekend staat, het oog vallen als een geschikte plaats voor hare etablissementen. In de resolutiën der Vroedschap van 5 Nov. 1628 vinden we bepaald, „dat men de Bewindhebbers van de O. I. C. bij noorden de langhe brugh aen de Wierdijk soo veele plaetse by vercoopinge sal gunnen als Syl. tot de

Afb. 54. Staversche poortje voor het Peperhuis.

voorgenome timmeragie van haar nieuwe packhuys met den toebehooren sullen achten te behoeven en is den heeren Burgemeesteren de handeling in handen gestelt omme nae haar discretie ten besten deser Stede te doen in deser saecke”.

Reeds twee jaar later kon de Kamer haar eigen tehuis betrekken.

In het „Vervolg der Historie van Enkhuizen” (uitgave 1748) wordt het beschreven als, „een zwaar en deftig gebouw, lang omtrent honderd en twintig voeten, en ook omtrent zo breed, zijnde dus bijna vierkant. Men treed in hetzelfde langs een aanzienelyken aan wederzijden opgaanden stenen Trap met eene fraye stenen leuning. Inkomende ziet men aan de rechter- of Noordzijde de kamer der Bewindhebbers, een schoon groot vertrek, dat over Zuiderzee uitziet, en verciert is met eene ouderwetsche fraaye Schoorsteen. Eer men in den Bewindhebbers kamer treed, vind men aan de rechter- of Oostzijde van dezelve eene kamer voor den Kassier, en aan de linkerhand of Westzijde een kamertje voor den Kamerbewaarder. Aan de andere of Zuidzijde van de Wandelzaal heeft men in het midden, en recht over de kamer der Bewindhebbers, den ingang van de kamer der Boekhouders, die eveneens is als die der eerstgemelde, en ook over Zuiderzee uitziet, hebbende mede aan wederzijden twe gelijke vertrekken, als die van den Kassier en Kamerbewaarder, dienende tot Schrijf-vertrekken voor den Soldy-boekhouder. Het overige van dit Gebouw (dat ook voorzien is van eene schone binnenplaats) zijn Pakhuizen en Pakzolders enz. en het heeft deszelfs Timmerwerf tot zijn geuur, waar op de Baastimmerman zijne woning heeft. Aan de Noordzijde van dit treffelijk Oostindisch Huis (dat, zo ten aanzien van zijne gelegenheid als anders, met recht de roem boven alle de Kamers van de Maatschappij toekomt is) noch een heerlijk Pakhuis...”

Volgens een teekening, op het Stadhuis aanwezig, was het gebouw opgetrokken

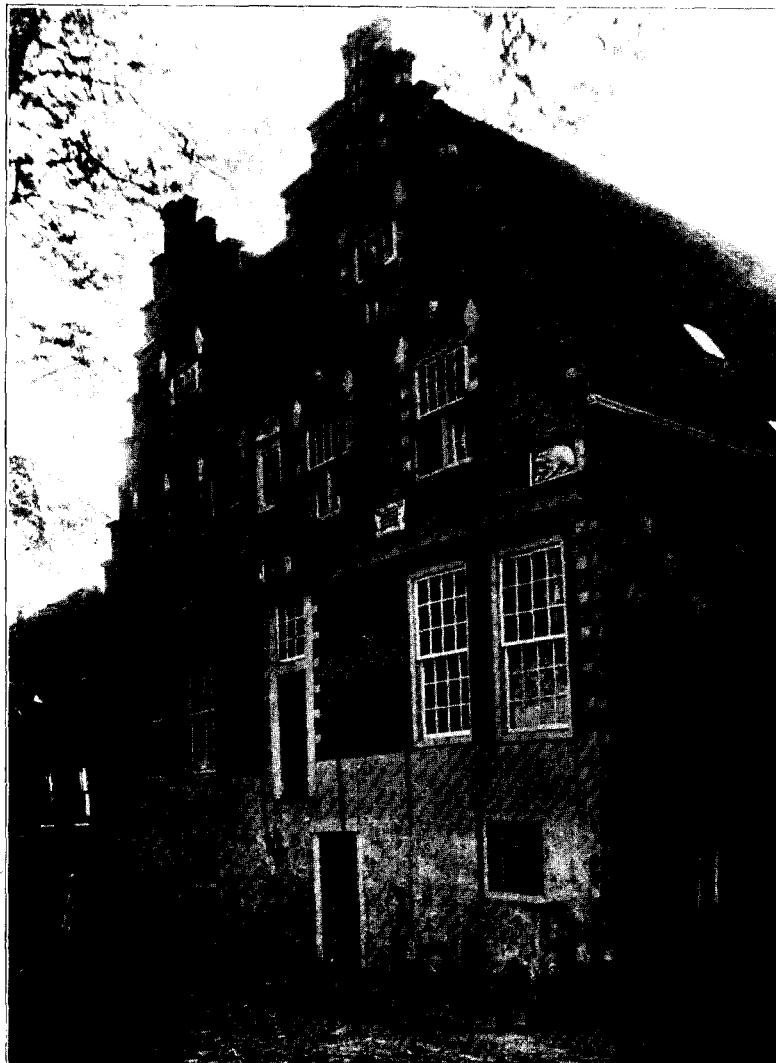
van baksteen, met zandsteen versieringen. In het front (aan de zeezijde) waren aan weerskanten van de portiek boven het bordes zes hoge ramen, gescheiden door kolommen. Het fronton is behandeld in den trant van den gevel van de Waag te Enkhuizen, de hooge topgevel wordt bekroond door een wapenschild in hardsteen, gehouden door een zittenden leeuw, welke figuur het eenige brokstuk is, dat van het gebouw is overgebleven.

Na de liquidatie der zaken van de Oost-Indische Compagnie is het gebouw voor den dienst der Marine bestemd geworden, in 1810 voor Hospitaal, tot het in 1816 door brand totaal is vernield.

Over dezen noodlottigen brand richt de Burgemeester in dato 11 Juni 1816 het volgend schrijven aan den Gouverneur der Provincie:

„Met gevoelige aandoening hebben wij de eer Uw Hoog Ed. Gestr. ter kennis te brengen, dat heden nacht ruim half een uren binnen deze stad brand is ontstaan in het voorheen aanwezig Etablissement gedestineert voor een Instituut voor de Marine en thans geëmployeerd voor een zoogenaamd klein Hospitaal voor datzelve departement, staande en gelegen aan de zeezijde binnen deze stad.

Reeds korten tijd na het hier boven gemelde uur en dus voor en alee de Brandspuiten werkzaam konden zijn, ondervond men, dat de vlammen reeds uit alle hoeken van het gebouw uitsloegen,

Afb. 55. Pakhuis van de V. O. C. het „Peperhuis” te Enkhuizen.

alle aangewende pogingen, met hoeveel vigilantie en ijver men ook met de brandspuiten werkzaam was, wierden vrugteloos bevonden, het geheele gebouw is tot de grond toe afgebrand, en het liet zig in de beginne aanzien, dat de geheele strook van huizen aan de Wierdijk of zeedijk een prooy der vlamme zou worden, dan het stille weder en de by uitnemende werkzaamheid van de schutterij en branddirectie heeft, Gode zij dank, oorzaak geweest, dat de Brand zig niet verder heeft verspreid.

Op dit oogenblik dat de Post afgaat, heeft men de vlamme in alle deelen nog geen

meester kunnen worden, dan wij zijn echter genoegzaam verzekerd, dat dezelve zig niet verder zal uitbreiden.

Wij schrijven U Hoog Ed. Gestr. over den toedragt van zaken nader, alles is nog in dit opzicht in confusie, men vermeend dat de eerste oorzaak in het combuis van het Etablissement gesogt moet worden."

In een missive van 12 Juni vervolgt de Burgemeester zijn rapport.

Te zijner tijd zijn de puinhoopen opgeruimd, en de plaats, waar eens het kostelijk Kantoor en Magazijn der Enkhuizer Kamer heeft gestaan, is onbebouwd terrein gebleven.

Afb. 56. Peperhuis te Enkhuizen, achtergevel aan het water.

Het Peperhuis bestaat uit twee pakhuisen, gescheiden door een binnenplaats, doch verbonden door een overdekte, aan de voorzijde open gang, ter hoogte van de verdieping. Deze gang loopt langs den buitenmuur, de afdekking er van rust op standvinken.

Het oostelijk pakhuis met het front aan de zeezijde vertoont in den gevel het jaartal 1625. Het is gebouwd voor rekening van een reeder, zooals de gevelsteenen met de voorstellingen van een visschende haringbuis en van een schip, worstelende met de golven, aanduiden. In het kohier der verpondingen van 1630 stond het ten name

van Pieter van Beresteyn, die het waarschijnlijk heeft laten zetten. Volgens den aanslag behoorde het tot de meest aanzienlijke koopmanshuizen der stad. In dezelfde huizenrij stond ook een gelijksoortig pand van Gysbert van Beresteyn, een der eerste Bewindhebbers van de Enkhuizer Kamers. Het huis van Pieter van Beresteyn, dat, zooals uit oude afbeeldingen blijkt, aan de voorzijde voorzien was van een hooge stoeptrap met overdekt bordes, is later eigendom geworden van de Compagnie en toen vereenigd met het westelijk pakhuis, dat in den gevel aan de stadszijde het monogram der Kamer Enkhuizen vertoont. Deze gevel is zeer eenvoudig behandeld, wordt boven afgedekt met een lijst, op welks beide einden als versiering hardsteenen geornamenteerde coupes zijn aangebracht.

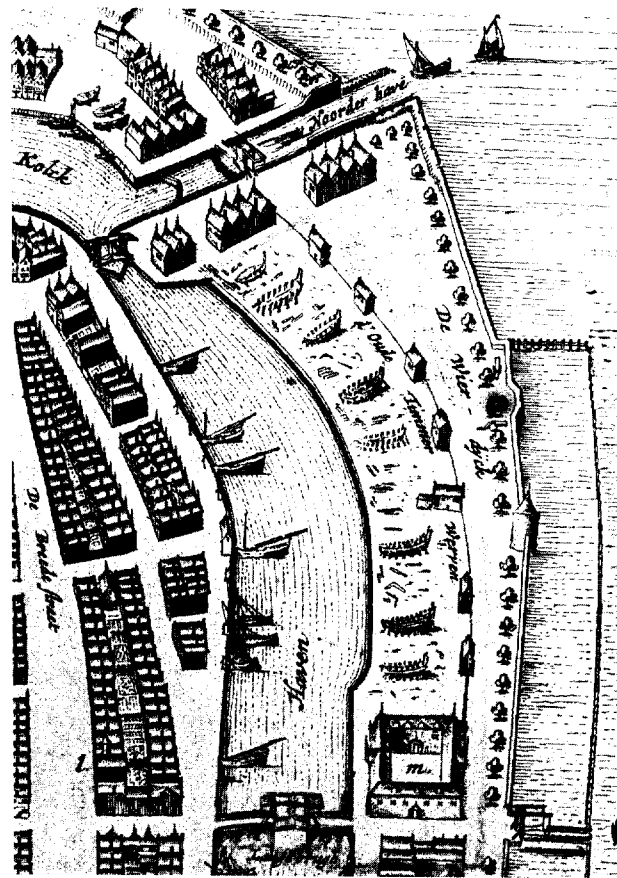
De onderpui van het front aan de zeezijde is vlak, zonder enig karakteristiek en wordt afgedekt door een bewerkte zandsteenen lijst. Hierboven zijn vijf gevelsteenen geplaatst: de twee op de hoeken stellen beeldhouwde leeuwen voor, de middelste geeft een afbeelding van een schip in den storm en daartusschen zijn twee met „Anno” en „1625”.

Een andere gevelsteen in het middenpenant vertoont een haringbuis en het opschrift „De kost gaet voor de baet vyt”. Deze steen wordt bekroond door een decoratieve versiering met engelenkop. De kruiskozijnen boven de fries zijn met groene luiken gesloten. Langs de kozijnen en de deurkozijnen zijn evenals langs de kantlijnen van den gevel zandsteenen blokken.

De ramen worden gedekt met elliptische bogen, die alle in het midden versierd zijn met een masker

(engelenkop), dat ook het motief voor de consoles der sluitstukken van de geveltoppen. Het inwendige levert weinig belangrijks op. Alleen merkwaardig zijn de zeer zware eiken palen met dwarsliggers, waarop de achtergevel van het oostelijk pakhuis (aan de binnenplaats) rust.

Het Peperhuis is in November 1826 vanwege de administratie der Domeinen in

Afb. 57. Platte grond van het O.-I. Huis en de Werf te Enkhuizen, volgens de kaart van J. Blaeu.

publieke veiling verkocht en werd het eigendom van Gerrit Joan van Bleiswijk voor 3950 gulden.

Sindsdien is het Peperhuis nog eenige malen in andere handen overgegaan. Thans dient het tot pakhuis van de N.V. Sluis en Groot's Koninklijke Zaadteelt en Zaadhandel.

Omtrent de andere gebouwen en terreinen van de Kamer Enkhuizen kan weinig worden vermeld.

Ten Noorden van de Oost-Indische Kamer grensde de scheepswerf, die, zooals de plattegrond van 1666 aangeeft, zich langs de haven uitstreckte tot de zuidgrens van het tegenwoordige Gasfabriek-terrein en door een muur was afgesloten. (Afb. 57.)

Blijkens een resolutie van de vergadering van XVII, in dato 17 Maart 1712 werden de Bewindhebbers der Enkhuizer Kamer geautoriseerd „de timmerwerff neffens die van de Comp. gelegen en te kopen”, waardoor de Kamer de beschikking kreeg over het terrein, thans door de Gasfabriek ingenomen, tot de (naderhand gedempte) invaart van de Noorderhaven. De situatie van de daardoor zeer vergroote werfterreinen ziet men duidelijk op den plattegrond van 1740.

Bij resolutie der Heeren XVII van 16 Juli 1714 werd goedgekeurd, dat de Kamer, „sal langs de Wierdijk een pakhuys bouwen langh 140, diep 20, de muur hoogh buyten 13, binnen 11 voeten, mits niet boven de 6000 gulden komt te kosten”.

Waar dit gebouw gestaan heeft, is den bewerker dezer aantekeningen onbekend, evenmin als gegevens kunnen verstrekt worden over de Compagnie's lijnbaan, die in of vóór 1733 gedeeltelijk afgebrand is en toen opnieuw opgetimmerd (Resolutie der Heeren Zeventien van 2 Sept. 1733). De stukken in 't Gemeente-Archief van Enkhuizen betreffende de lijnbaan en de scheepstimmerwerf hebben enkel betrekking op leverantiën van materialen voor 't bedrijf.

In hun vergadering van 12 Maart 1734 namen de Heeren Zeventien de volgende resolutie: „En wordt gemelde Camer van Enckhuysen bij deze geautoriseert en gequalificeert om te moge inkope een geweese Brouwerij, genaamt de Swaan, gelegen over Compagnie's Magasyn, en bequaam ter berging van derselver Coopmanschappen, mits niet meerder daarvoor betalende dan ses of sevenduysent guldens, en van te voren wel hebbende laten examineeren, of ook gemelde Perceel daartoe bequaam soude mogen wezen, en ook vele en sware reparatiën benodigde”.

Omtrent deze brouwerij ontbreken verdere bijzonderheden. Zij moet volgens de mededeeling in deze resolutie gestaan hebben achter of zuidelijk van het Stadhuis aan de straat langs het Stadhuis (naar de Lange of Compagniesbrug over de Oosterhaven), die de Zwaanstraat (in de 17de eeuw bekend onder den naam van de Lange brughsteiger) heet.

Voorts maakt het Register der Resolutiën van de Heeren Zeventien nog melding van den aankoop van een werf en scheepsstelling in 1736, en het opbouwen van een bootmanspakhuis en het „appropriëeren van het oude tot een nieuw maguazijn”, waarvoor een crediet verleend werd van 10000 gulden (resolutie van 5 Oct. 1751), welk bedrag niet toereikend is gebleken: een resolutie van 9 Oct. 1754 zegt althans „voor ditmaal met het kostende van dien, schoon d' opgave excederende, genoeg genomen”.

Uit een en ander blijkt, dat de Kamer Enkhuizen in de 17de en 18de eeuw voor haar bedrijf goed geoutilleerd was. Alleen het Peperhuis houdt de herinnering aan de Compagnie nog levendig.

Waar het aanzienlijke kantoor en magazijn heeft gestaan bij het Staversche Poortje is thans een open terrein ten behoeve der nettendrogerij van de visschers, de oude werfterreinen („t' Oostinje"), worden thans ingenomen door het bedrijf der N. V. Enkhuizer Beton-ijzerbouw, en de Gemeente-Gasfabriek.

Van de overige perceelen is zelfs alle herinnering weggevaagd.

D. BROUWER.

HET LOGEMENT DER O. I. COMPAGNIE TE 's GRAVENHAGE.

Het octrooi der O. I. Compagnie had de twee steden, in welke de voornaamste Kamers der maatschappij gevestigd waren, Amsterdam en Middelburg, aangewezen als de plaatsen, waar de Heeren Zeventien hunne vergaderingen moesten houden. Bewindhebbers, die dit hoofdbestuur vormden, konden echter niet volstaan met de zaken der Compagnie alleen op hunne bijeenkomsten in deze steden te behartigen, maar zagen zich genoopt, somwijlen voor de belangen hunner maatschappij in 's-Gravenhage te besogneeren. In den loop des tijds deden zich namelijk velerlei kwesties voor, die door de Staten-Generaal behandeld moesten worden: dit maakte het noodzakelijk, dat vertegenwoordigers der O. I. Compagnie voor de besprekingen daarover te 's-Gravenhage aanwezig waren¹⁾. In de bescheiden uit de eerste helft der 17de eeuw worden deze vertegenwoordigers meestal aangeduid als *gecommitteerden tot de Haagsche Besognes*. Naast deze door de omstandigheden af en toe geëischte tegenwoordigheid zou Den Haag van het jaar 1647 af geregeld Bewindhebbers der O. I. Compagnie binnen zijn gebied ontvangen; in dat jaar toch had de eerste van de bijeenkomsten der vertegenwoordigers van de O. I. Compagnie plaats, die bij uitstek als het Haagsche Besogne zouden worden aangeduid en sindsdien tot het einde van het Compagnie's bestuur toe geregeld in 's-Gravenhage gehouden zouden worden.

De bijeenkomst van dit Haagsche Besogne werd ingesteld tot een bepaald doel: de vergadering zou kennis moeten nemen van de brieven en andere papieren, uit Indië ontvangen, en de antwoorden daarop moeten concipieeren, zoodat de vergadering der Zeventien slechts voor een arresteering der missiven behoefde te zorgen. Reeds eerder was met een zoodanig preparatoir besogne een proef genomen: in November 1619 was te Amsterdam een vergadering gehouden van een tiental Bewindhebbers (4 Amsterdam, 2 Zeeland, 1 elk der kleine Kamers Delft, Rotterdam, Hoorn, Enkhuizen) ten einde orde te stellen op het formeeren der brieven, instructiën en andere geschriften, die met de aanstaande vloot naar Indië zouden worden gezonden.

In Augustus 1645 was de wijze, waarop men de brieven en papieren uit Indië zoude resumeeren, wederom een punt van bespreking op de vergadering der Zeventien. Besloten werd de Bewindhebbers der Kamers Amsterdam en Zeeland daarover te doen rapporteeren. Op hunne vergadering van Juli 1646 herhaalden de Zeventien dit besluit. Nogmaals kwam het punt in behandeling in de bijeenkomst der Zeventien van September 1647; de vergadering nam daarop de volgende resolutie: gecommitteerden uit de verschillende Kamers zouden na het uiteengaan van de bijeenkomst der Zeventien de brieven en papieren, jongst uit Indië gekomen, ter hand nemen en resumeeren, om daarover ter eerstvolgende ver-

¹⁾ Zie voor bijzonderheden: G. C. Klerk de Reus. *Geschiedlicher Ueberblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwicklung der Niederländischen Ostindischen Compagnie* (Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen Deel XLVII 1894).

gadering der Zeventien te rapporteeren; de commissie zou bestaan uit 2 Bewindhebbers der Kamer Amsterdam, 1 uit Zeeland, 1 voor de gezamenlijke Kamers van het Zuiderkwartier (Delft en Rotterdam) en Noorderkwartier (Hoorn en Enkhuizen), benevens één hoofdparticipant en den advocaat der Compagnie; het besogne zou geleid worden door de Kamer Amsterdam, daar deze de boeken en papieren onder hare bewaring had; de Kamers van het Zuider- en Noorderkwartier zouden overleg plegen, wie uit haar midden deze besognes waarnemen zou. Dit besluit kreeg aanvulling door eene resolutie der Zeventien van 8 November 1647, welke bepaalde dat de aanwijzing van de leden der commissie niet zoude geschieden door de Zeventien, maar door de Kamers zelve, en dat het besogne gehouden zoude worden te 's-Gravenhage, omdat de gecommitteerden ook voor andere zaken in deze plaats aanwezig zouden moeten zijn. Reeds de volgende maand, December 1647 kwam het eerste besogne te 's-Gravenhage bijeen voor de lectuur van de uit Indië overgekomen brieven en papieren ¹⁾. De samenstelling er van onderging kort daarna eene aanmerkelijke uitbreiding, doordat de Zeventien in hunne vergadering van Augustus 1650 deze als volgt bepaalden: 4 voor de Kamer Amsterdam, 2 voor Zeeland, 1 voor elk der andere Kamers (Delft, Rotterdam, Hoorn, Enkhuizen), 2 hoofdparticipanten benevens den advocaat der Compagnie. In November 1650 werd een Haagsch Besogne gehouden, in zoover volgens deze bepaling samengesteld, dat daar een tiental Bewindhebbers tegenwoordig waren.

In het archief der Compagnie is de reeks verballen der Haagsche Besognes tot het examineeren der Indische papieren, die van 1647 af regelmatig hebben plaats gehad, bewaard gebleven. In het verbaal van het Haagsche Besogne van 1652 is van deze vergadering sprake als van gecommitteerden, representeerend eene halve vergadering der Zeventien; de minder juiste aanduiding „Halve Zeventien” vinden wij later herhaaldelijk gebruikt door publicisten, wanneer zij het Haagsche Besogne willen noemen.

Als gebouw, waar het Besogne vergaderde, wordt in een der oudere verballen (dat van Februari 1651) vermeld: ten huize van Joan de Clerck. Deze aanwijzing brengt ons tot eene bespreking van de huizen, die te 's-Gravenhage aan de O. I. C. tot logement, tevens plaats van samenkomst der Haagsche Besognes, hebben gediend.

Betreffende de logeering der Compagnie in de 17de eeuw staat slechts weinig vermeld in de gedrukte litteratuur. Door de mededeeling van mr. Jacob de Riemer in diens Beschrijving van 's-Gravenhage was het bekend, dat de Compagnie, voordat zij circa 1690 het huis van Koenraad van Beuningen aan het Bleyenburg kocht, als logement had gebruikt het huis aan het Lange Voorhout, gehuurd van mevrouw Van der Mijle, dat eigendom en woonhuis van den raadpensionaris Van Oldenbarnevelt was geweest.

Nadere gegevens over de huisvesting van het Haagsche Besogne vóór 1690 zijn te vinden in het reeds geciteerde werk van Klerk de Reus, *G e s c h i c h t l i c h e r U e b e r b l i c k*; deze blijken ontleend te zijn aan het bekende handschrift van de Beschrijving der O. I. Compagnie, op het einde der 17de eeuw samengesteld door mr. Pieter van Dam,

¹⁾ Notulen van dit Besogne zijn bewaard bij het archief der Kamer Zeeland (Koloniaal archief no. 4616).

advocaat der Compagnie sedert 1652. In zijne Beschrijving maakt Van Dam geen melding van het huis, dat aan de Compagnie tot logement strekte, maar wel deelt hij mede, dat eerst in het jaar 1660 een huis gehuurd is voor alle gecommiteerden uit de verschillende Kamers benevens voor de hoofdpaticipanten. Aangaande het voorafgaande tijdperk weet de advocaat ons in te lichten, dat de Compagnie aanvankelijk geen bijzonder logement voor hare gecommiteerden in Den Haag had, maar dat deze evenals de hoofdpaticipanten wijd en zijd in herbergen logeerden; voor hunne gemeenschappelijke samenkomsten hadden zij eene kamer ten huize van den solliciteur Carel van Gelder. Deze Van Gelder, die als solliciteur voor de Compagnie werkzaam, genoemd wordt in resolutiën van 1622 en volgende jaren, ontving blijkens resolutie der Zeventien van 10 Augustus 1627 vijf en zeventig gulden jaarlijks voor huur der kamer ten zijnen huize, door de Compagnie tot hare bijeenkomsten in Den Haag gebruikt.

Naderhand zoo deelt Van Dam verder mede -- zijn de gecommiteerden van de Kamers Amsterdam en Zeeland ten huize van Van Gelder's weduwe gelogeerd geweest, die twee vertrekken aan de Kamer Amsterdam en één aan de Kamer Zeeland verhuurde: in elk vertrek waren twee bedsteden of ledikanten, ook somwijlen drie, wanneer er meer heeren in commissie waren.

Carel van Gelder, solliciteur, agent en notaris, bewoonde een huis aan de Poten zuid(oost)zijde, dat in 1617 zijn eigendom was geworden ¹⁾. Na zijn dood in 1632 verkocht de weduwe het perceel ²⁾. Deze weduwe Margaretha Wijcke vinden wij later in samenwoning met haar neef en nicht Johan de Clercq, kamerbewaarder der Staten van Holland, gehuwd met Barbara Vilain (eene geboren Antwerpsche, zich ook schrijvend „Vilileen") ³⁾. Bij testament van het jaar 1647 vermaakte Margaretha Wijcke, weduwe Carel van Gelder, aan deze verwanten hare vele meubilaire goederen, in hun huis aanwezig ⁴⁾.

Van de weduwe Van Gelder komen wij dus terecht bij den man, in wiens woning blijkens het verbaal van het Haagsche Besogne van Februari 1651 deze vergadering destijds bijeenkwam. Johan de Clercq, kamerbewaarder der Staten van Holland, bewoonde een huis aan den Kneuterdijk noord(oost)zijde, naast het hoekhuis op den Vijverberg gelegen, welk perceel in 1640 zijn eigendom was geworden ⁵⁾. Van dit huis zou de Clercq tot circa 1659 eigenaar blijven; wegens moeilijkheden met zijn hypothecaire schuldeischers werd in Februari 1659 machtiging tot den verkoop ervan gegeven.⁶⁾

De verdere inlichtingen van Van Dam over de twee vertrekken, door de Kamer Amsterdam in het huis gehuurd, vinden wij bevestigd door eene mededeeling in het Register van resolutiën van Bewindhebbereren der Kamer Amsterdam: daarin wordt namelijk melding gemaakt van een contract der Kamer Amsterdam met Jan de Clercq dd. 1 No-

¹⁾ Transportbrief voor schepenen, 3 Mei 1617.

²⁾ Akte notaris Van der Lisse, 20 Februari 1632.

³⁾ Zie o. a. akte notaris Dispontijn, 4 October 1661.

⁴⁾ Testament notaris P. van Groeneveldt, 21 September 1647.

⁵⁾ Transportbrief voor schepenen, 29 September 1640.

⁶⁾ Zie transportbrief voor schepenen, 19 Juli 1660.

vember 1650 tot huur van 2 kamers in diens huis, welke overeenkomst gecontinueerd was tot 1658 ¹⁾).

Aan zijne mededeeling over het voor de eerste maal huren van een huis voor de gezamenlijke Kamers der Compagnie in 1660 voegt mr. Van Dam nog eene andere informatie toe: hij schrijft namelijk, dat in het huurhuis der O. I. C. mede logeerden de heeren van het College der Admiraliteit te Amsterdam, die $\frac{1}{3}$ gedeelte betaalden van de huur; deze samenwoning had geduurd tot 1689, waarop de Compagnie naar haar eigen gekochte huis op het Bleyenburg was overgegaan. Door enkele aan archiefbescheiden te ontleenen gegevens bleek het mogelijk, het huis, dat volgens Van Dam in 1660 door de O. I. C. gehuurd werd, aan te wijzen.

Reeds bij resolutie van 12 December 1658 hadden Bewindhebbers der Kamer Amsterdam de gecommiteerden, die weldra naar 's-Gravenhage zouden gaan, gemachtigd om na communicatie met de gecommiteerden van de Kamer Zeeland uit te zien naar een bekwaam huis, waar de heeren van de Compagnie, in Den Haag komend, tot hun beste commoditeit zouden kunnen logeeren; de gecommiteerden zouden daartoe een huis kunnen huren of op andere wijze handelen.

De verschillende resolutieregisters in het archief der Compagnie zwijgen verder over deze aangelegenheid, maar toch heeft de zaak haar beslag gekregen: zulks wijst het resolutieregister van het College der Admiraliteit te Amsterdam uit, dat een nadere bijzonderheid verschaft. Ter vergadering van dit College op 17 December 1660 werd toch door enkele uit Den Haag teruggekeerde heeren gerapporteerd, dat zij, in communicatie met de heeren Bewindhebbers der O. I. C., waren overeengekomen met den kamerbewaarder De Clercq over huur van het door dezen bewoonde huis ten dienste van de heeren, die door de Admiraliteit te Amsterdam naar Den Haag gedeputeerd zouden worden; zij waren overeengekomen voor een jaarlijksche huursom van 250 gulden benevens 100 gulden voor turf en brandhout, ingaande 1 Januari 1661.

Het valt bezwaarlijk bij het door den kamerbewaarder Johan de Clercq bewoonde huis, dat aan de O. I. C. en de Admiraliteit van Amsterdam tot logement diende, thans nog te denken aan het perceel Kneuterdijk noordoostzijde, dat ten behoeve der schuldeischers verkocht was; wij vonden dan ook, dat De Clercq inderdaad eene andere woning heeft betrokken: hij is verhuisd naar het perceel Kneuterdijk west(zuid)zijde, toebehoorend aan Mattheus Hoeufft, heer van Buttinge, en gelegen naast diens woonhuis, dat stond aan den Kneuterdijk op den noordhoek van het Hartochstraatje. Als bewoner van dit tweede, aan Hoeufft behorende huis, wordt de kamerbewaarder De Clercq vermeld in het jaar 1664 in eene akte van verhuur van het buurhuis aan den Kneuterdijk, gelegen naar de zijde van de Heulstraat ²⁾).

Reeds aan de hand van deze gegevens mogen wij voor zeker aannemen, dat sinds 1660 het wellicht op naam van Johan de Clercq gehuurde huis aan den Kneuterdijk, toebehoorend aan Hoeufft van Buttinge (in onzen tijd bekend onder nummer 8), tot loge-

¹⁾ Resolutie van 9 Januari 1670.

²⁾ Akte notaris Adr. Warmenhuyzen, 28 Januari 1664.

ment diende aan de gecommiteerden der O. I. Compagnie en der Admiraliteit te Amsterdam. De gegevens worden nog bevestigd door eene mededeeling, opgenomen in de resolutiën der Amsterdamsche Bewindhebbers van 4 Februari 1675, welke aangeeft, dat een huis van den Heer van Buttinge op den Kneuterdijk tot logement aan de Compagnie heeft gestrekt.

Door dit resultaat komen wij terecht bij een huis, voor hetwelk reeds lang in Den Haag historische belangstelling is gekoesterd ¹⁾.

Mattheus Hoeufft, Dordtenaar van geboorte, koopman te Amsterdam, heer van Buttinge en Zandvoort (op Walcheren gelegen heerlijkheden), had zich als zeer vermogend man in 's-Gravenhage gevestigd ²⁾. In zijn nieuwe woonplaats had hij in 1652 van de erfgenamen van Cornelis Musch, den beruchten griffier der Staten-Generaal, gekocht diens dubbelhuis, genaamd „het huis te Brunswijck" op den Kneuterdijk-noordhoek Hartogstraatje ³⁾.

Van dit dubbelhuis betrok Hoeufft aanvankelijk slechts het eene, meer naar het noorden gelegen perceel, om intusschen het huis op den hoek van Kneuterdijk en Hartogstraatje (thans bekend als no. 6) tot eene geriefelijke woning voor zich zelf te doen verbouwen ⁴⁾.

Nadat de verbouwing voltooid was, verhuurde Hoeufft in 1655 het toen nog door hem bewoonde perceel (Kneuterdijk 8) aan den Deenschèn gezant Charisius, om zelf naar het nieuwe huis over te gaan ⁵⁾. Na den Deenschèn gezant moet het huurhuis vervolgens gehuurd zijn door de O. I. Compagnie, zooals uit de reeds vermelde gegevens is gebleken.

Door de aanwijzing van perceel Kneuterdijk no. 8 als logement der O. I. C. wordt ook duidelijk de toedracht eener verandering, die in 1669 heeft plaats gegrepen, en die tot nu toe door de historici niet juist is toegelicht. Door de documenten, geciteerd in het opstel van mr. D. Veegens, *De woning van Johande Witt* (Historische studiën, Deel II) — welk opstel weder door andere publicisten is aangehaald — was het bekend, dat de O. I. Compagnie in 1669 zich bereid heeft verklaard, om haar logement aan den raadpensionaris af te staan; doch deze schrijver heeft in de meening verkeerd, dat de Compagnie toen reeds het huis van Oldenbarnevelt aan het Lange Voorhout bij de Parkstraat (thans Ministerie van Financiën) in gebruik had en aan deze verkeerde meening heeft mr. Veegens vervolgens de onjuiste gevolgtrekking vastgeknoopt, dat het aanbod niet is aanvaard. Het tegendeel is het geval geweest; de bijzonderheden, die wij daarover

¹⁾ Het perceel nr. 8, vooral bekend als woonhuis van Gijsbert Karel van Hogendorp, is thans gesloopt voor het gebouw der Rotterdamsche Bankvereniging.

²⁾ Bijzonderheden over Mattheus Hoeufft en andere leden van zijn geslacht zijn o. a. ontleend aan de familiepapieren, berustend op het Algemeen Rijksarchief.

³⁾ Transportbrief voor schepenen 17 Mei 1652. Huis en straatje waren vernoemd naar Hertog Erick van Brunswijk, vroeger eigenaar en bewoner van dit perceel.

⁴⁾ Bijzonderheden over deze verbouwing van het perceel Kneuterdijk no. 6 zijn te vinden in het consent van de Rekenkamer der Grafelijkheidsdomeinen van Holland tot het uitzetten van het hoekhuis, Juni 1652 (Appointementenregister fol. 82 vs; zie ook aldaar fol. 87, consent van 5 Mei 1653).

⁵⁾ Akte notaris Beeckman, 19 Februari 1655.

konden ontleenen aan de resolutieregisters in het archief der O. I. C., mogen hier ter verduidelijking worden medegedeeld.

De Witt's echtgenoot, Wendela Bicker, was in den zomer van 1668 overleden. Toen nu door de benoeming van zijn zwager Gerard Bicker, heer van Swieten, (gehuwd met Wendela's zuster) tot Raad en Rekenmeester der Domeinen van Holland in Maart 1669 diens vestiging in Den Haag noodzakelijk was geworden, vond De Witt hierin aanleiding uit te zien naar een tweetal naast elkander gelegen huizen, die door hem en zijn zwager betrokken konden worden) door deze nabijheid zou eene vrouwelijke verwante toezicht op de opvoeding zijner kinderen kunnen oefenen. Van zijn verlangen dat hij „mits de komste van den heere Van Swieten metterwoon alhier, om redenen wel gaerne twee commodieuse huizen naest den anderen soude vinden, ten eynde het eene bij mij ende 't andere bij den gemelden heere van Swieten bewoont mochte werden" deed De Witt mededeeling in een brief van 2 Mei 1669 aan den verhuurder van het toen door hem bewoonde perceel aan de Hofstraat, waarin hij zijn wensch te kennen gaf van de huur ontslagen te zijn ¹⁾. Tegen het einde van dezelfde maand blijkt De Witt reeds zijne keuze bepaald te hebben en wel op de beide huizen aan den Kneuterdijk van Hoeffft van Buttinge. Mattheus Hoeffft was in zijn woonhuis op den Kneuterdijk begin April 1669 als weduwnaar overleden) zijne vier kinderen waren destijds minderjarig (de oudste ervan, de tweelingbroeders Jan Diederik en Mattheus waren 21 jaar). Het ligt nu voor de hand aan te nemen, dat De Witt zijn verlangen ter sprake heeft gebracht bij mr. Diederick Hoeffft, oom der kinderen en een der executeurs-testamentair, die door zijn huwelijk met Maria de Witt een schoonbroeder van den raadpensionaris was. Maar voor de uitvoering van het plan was ook de medewerking van Bewindhebbers der O. I. C. noodig. Over De Witt's verlangen en het naar aanleiding daarvan genomen besluit deelt het resolutieregister van de Amsterdamsche Bewindhebbers onder de notulen van 27 Mei 1669 het volgende mede. De advocaat der Compagnie, uit Den Haag teruggekeerd, rapporteerde dien dag, dat de raadpensionaris De Witt wel genegen zoude wezen metterwoon te trekken in het huis, dat de Compagnie in Den Haag in huur had, mits Bewindhebbers afstand wilden doen van de 2 jaren huur, die zij nog aan het huis hadden. De Amsterdamsche Bewindhebbers toonden zich daartoe genegen en namen het besluit, de andere Kamers aan te schrijven, om gezamenlijk een bekwaam huis voor de Compagnie in Den Haag aan te koopen; aangezien evenwel de Compagnie in gemeenschap van bijwoning was met het College van de Admiraliteit te Amsterdam, zou het noodig zijn te vernemen, of dit College tot continuatie der bijwoning genegen was. De Zeeuwsche Bewindhebbers oordeelden op hunne bijeenkomst van 6 Juni 1669, dat het verzoek van den heer pensionaris van Holland behoorde te worden ingewilligd.

In de vergadering der Kamer Amsterdam van 17 Juni 1669 kwam de zaak opnieuw in behandeling. Gelezen werd eene missive der Zeeuwsche Bewindhebbers van 7 Juni (antwoord op een Amsterdamsche missive van 28 Mei), waarin deze Kamer mededeelde, dat zij het huren van een huis prefereerde boven het aankopen, maar tevens den voorslag deed om de vergadering der halve Zeventien voortaan te houden binnen Amsterdam.

¹⁾ Fruin-Japikse, Brieven van Johan de Witt, III, 1665—1669, bl. 500.

Gelijk te begrijpen is, resolveerden de Amsterdamsche Bewindhebbers dit voorstel te amplecteren; en daar de jaarlijksche besognes over de examinatie en resumtie van de Indische brieven en papieren voortaan dus binnen Amsterdam zouden gehouden worden, waren Bewindhebbers van oordeel, dat het hebben of houden van een eigen huis in koop of huur in Den Haag hierdoor werd geëxcuseerd. Derhalve besloot men verder, door eene beleefde missive den raadpensionaris aan te presentieren het huis, dat de Compagnie thans in huur had, waarover De Witt naar zijn welgevallen zoude kunnen disponeeren. Op denzelfden dag ging een brief met het aanbod van den raadpensionaris af, die het bij missive van 20 Juni aannam¹⁾. Aan zijne dankbetuiging voegt De Witt toe, dat hij in overleg met de eigenaars en den concierge der Compagnie (d. i. Johan de Clercq) zal trachten te adjusteeren een bekwamen dag, tegen welken het huis zonder incommoditeit van Bewindhebbers of bedienden der Compagnie hem zoude worden ingeruimd.

Met de familie Hoeyffts blijken de zwagers De Witt en Bicker dan verder tot overeenstemming over de huur der beide huizen aan den Kneuterdijk te zijn gekomen. Wij raken daarmede aan eene kwestie, die, naar ik meen, nog steeds door gebrek aan stellige aanwijzingen onbeslist is gebleven, namelijk welke der twee woningen door De Witt is betrokken. De tot nu toe onbekende aanwijzing, die het gebeurde met het logement der O. I. C. oplevert, noopt ons thans aan het huis no. 8 de voorkeur te geven: de bewoordingen zoowel van De Witt's verlangen, gelijk dit weergegeven wordt in de resolutie van 27 Mei, evenzeer als van diens missive van 20 Juni wijzen erop, dat de Compagnie voor De Witt (en niet voor diens zwager Bicker) haar logement zoude ontruimen²⁾.

Met deze ontruiming werd niet getalmd; in een brief van 25 September kon De Witt melden, dat dank zij de bemoeiingen van schoonzuster Bicker de verhuizing goed gevorderd was, en op 15 October schreef hij, dat „wij alsnu volcomentlijk verhuyst en in de huizen op de Kneuterdijk weder op onse stel sijn.“³⁾

In dezelfde vergadering, waarin de Amsterdamsche Bewindhebbers hadden besloten het huis aan De Witt aan te bieden, hadden zij tevens geresolveerd aan Jan de Clercq eene behoorlijke schadevergoeding toe te kennen; de aangelegenheid kwam opnieuw in behandeling op 20 Juni 1669, toen bewindhebbers het besluit nemen met de huisvrouw van Jan de Clercq te accordeeren en haar met liberale hand tegemoet te komen wegens

¹⁾ Brieven van Johan de Witt, III, bl. 502.

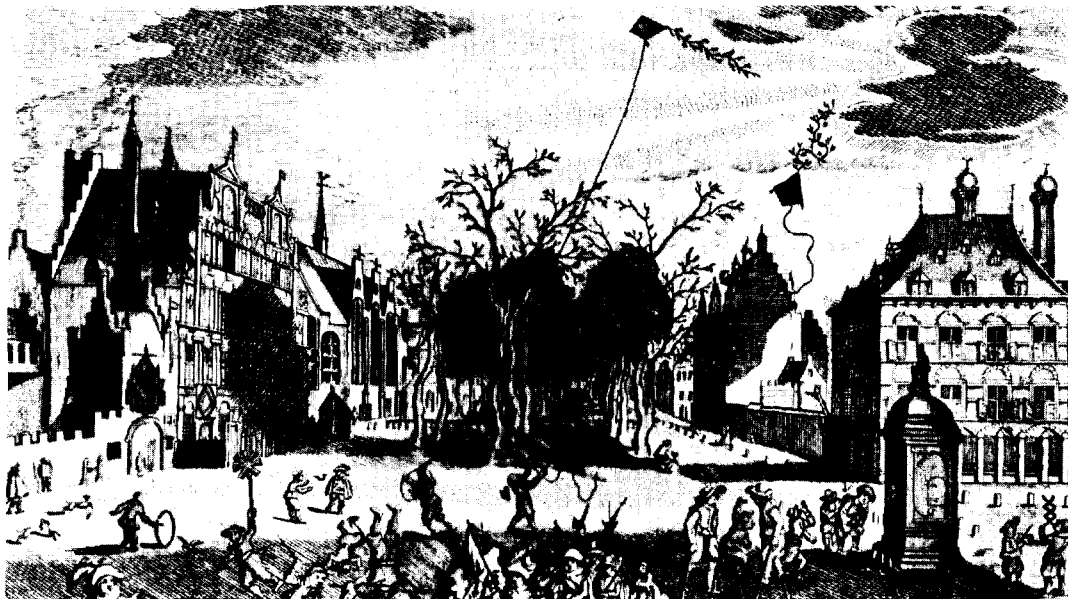
²⁾ Betreffende de bewoning der huizen in de eerstvolgende jaren vermelden wij nog, dat Bicker in het voorjaar van 1672 den Kneuterdijk verliet; met ingang van 1 Mei huurde hij een huis aan de Houtstraat, voor eigen bewoning, zooals uit de akte blijkt (notaris J. Houttuyn, 3 April 1672). Blijkbaar is Bicker's woning aan den Kneuterdijk toen betrokken door De Witt's schoonbroeder, Jacob van Beveren, heer van Zwijndrecht, die juist begin Mei 1672 zitting nam als Gecommitteerde Raad van Holland. Uit de litteratuur over De Witt is het bekend, dat de raadpensionaris in den zomer van 1672 met de Van Beveren's samenwoonde.

De eigendom van het hoekhuis kwam aan Jan Diederik Hoeyffts, heer van Buttinge, die in Maart 1676 huwde; het perceel wordt als diens woning vermeld in zijn testament van 26 Juni 1677 (notaris C. de Rijp). Het perceel no. 8, toebedeeld aan Mattheus Hoeyffts, heer van Oyen, werd in 1675 aan de O. I. C. wederom in huur aangeboden.

³⁾ Brieven, bl. 503, 504.

schade, die zij zou komen te lijden ter zake van het delogeeren uit het huis, dat zij bewoonde. Na de in overleg met de Zeeuwsche Kamer genomen beslissing over het voortaan besogneeren in Amsterdam werd aan het huren van een ander logement blijkbaar niet gedacht. Spoedig zou hierin evenwel verandering komen.

In de vergadering der Amsterdamsche bewindhebbers van 27 Juni 1669 rapporteerden de gecommiteerden, die krachtens de resolutie van 20 Juni een onderhoud hadden gehad met de huisvrouw van Jan de Clercq, hoe zij van oordeel waren, dat het voor deze de meest accomodabele en voor de Compagnie de minst lastige handelwijze zoude zijn, wanneer men deze huisvrouw op haar eigen naam voor het loopende jaar liet huren een

Art. 58. Het Huis van Van Wassenaar Van Duivenvoorde.

bekwaam huis, om daarin over te gaan, onder vergoeding der huursom en der onkosten van het verhuizen) in dit huis zouden de heeren, die naar Den Haag gecommiteerd werden, hun logement kunnen nemen. De Clercq's huisvrouw had met dit voorstel volkomen genoeg genomen en voorgeslagen het huis van den Heer van Duyvenvoorde, eveneens staande op den Kneuterdijk, hetwelk zij zoude kunnen huren. De Amsterdamsche bewindhebbers hechtten aan deze beslissing hunne goedkeuring.

Het echtpaar De Clercq keerde nu terug naar de zijde van den Kneuterdijk, waar zij ook vroeger gewoond hadden, om daar het hoekhuis Kneuterdijk—Lange Voorhout, eigendom van Arent van Wassenaar van Duyvenvoorde, heer van Duyvenvoorde en Voorschoten, te betrekken. In dit logement der O. I. C. zouden voortaan de Haagsche Besognes tot examinatie der Indische papieren gehouden worden en tevens zou het huis tot logement dienen voor de heeren van de Admiraliteit van Amsterdam.

In de vergadering der Amsterdamsche Bewindhebbers van 9 Januari 1670 kwam in behandeling een brief van Jan de Clercq's huisvrouw, waarin deze kennis gaf, dat zij, onder voorwaarde van approbatie door de O. I. C., voor drie jaren had ingehuurd het thans door haar bewoonde huis; zij verzocht dat de heeren daarover met die van de Admiraliteit te Amsterdam overleg zouden plegen. Met het oog op den voorslag, in 1669 door de Zeeuwsche Kamer gedaan, voortaan de besognes tot de examinatie der Indische papieren in Amsterdam te houden, besloten de Amsterdamsche Bewindhebbers over dezen voorslag de juiste bedoeling der Zeeuwen te vernemen. De Zeeuwsche bewindhebbers besloten in hunne vergadering van 23 Januari te antwoorden, dat zij na overleg met heeren van de Amsterdamsche en andere Kamers tot de meening waren gekomen, dat het continueeren der besognes in Den Haag op den ouden voet het beste zoude wezen; zij keurden derhalve de huur van het huis in Den Haag, alreeds door Johan de Clercq gedaan, goed. in Maart 1670 kwam nu het besogne voor de examinatie der Indische papieren als van ouds in Den Haag bijeen.

Tegen den tijd dat de huurtermijn verlopen zoude zijn gaven de Heeren Zeventien bij resolutie van 20 October 1672 machtiging om het huis in Den Haag, dat de Compagnie benevens het College van de Admiraliteit van Amsterdam in huur had, opnieuw in te huren.

Nadat van den tweeden termijn twee jaren verstreken waren, gaf de heer van Duyvenvoorde en Voorschoten aan Bewindhebber der Kamer Amsterdam te kennen, dat hij over het huis, hetwelk de O. I. C. met die van de Admiraliteit van Amsterdam in huur had, gaarne weder de beschikking zou hebben) het verzoek kwam in behandeling in de vergadering van 4 Februari 1675 en ging vergezeld van de mededeeling, dat voor de O. I. C. wederom zoude kunnen worden ingeruimd het huis van den Heer van Buttinge, eveneens staande op den Kneuterdijk, waarin desgewenscht nog twee kamers boven de galerij gemaakt konden worden. Bewindhebber besloten gecommiteerden te benoemen, om dit voorstel over te brengen aan het College der Admiraliteit te Amsterdam, en voorts het aan de andere Kamers mede te deelen. Reeds den volgenden dag gaf de Admiraliteit aan hare twee gedeputeerden, die naar Den Haag stonden te vertrekken, opdracht in deze zaak te handelen. Op 11 en op 12 Februari brachten onderscheidenlijk de gecommiteerden der O. I. C. en die van de Admiraliteit rapport over hunne bemoeiingen in Den Haag uit. Zij hadden in plaats van het thans in gebruik zijnde huis, hetwelk op diens verzoek weder aan den Heer van Duyvenvoorde was gelaten, geen beter noch bekwamer huis kunnen vinden dan het groote huis van mevrouw Van der Mijle, staande aan het Voorhout, bewoond door den Engelschen ambassadeur Temple. De gecommiteerden van de Compagnie en die van de Admiraliteit hadden gezamenlijk dit gehuurd voor 5 jaren, ingaande 1 Mei 1675, tegen een jaarlijkschen huurprijs van 1650 gulden, en waren voorts met elkander overeengekomen op den ouden voet en zooals tot nu toe sedert vele jaren was gepractiseerd. De Amsterdamsche colleges probeerden het inhuren van dit huis aan het Lange Voorhout (bij de Parkstraat zuidwestzijde), toebehoorende aan Petronella van Wassenaer van Duyvenvoorde, weduwe van Adriaen van der Mijle, kleinzoon van

den bouwheer van het huis, raadpensionaris Van Oldenbarnevelt, wiens bewoning van het perceel nog in levendige herinnering kon zijn ¹⁾.

Er kwam evenwel iets tusschenbeide. In de vergadering der Amsterdamsche Bewindhebbers van 18 Februari werd een brief van Johan de Clercq uit Den Haag gelezen, waarin deze mededeelde, dat de inclinatie van den ambassadeur Temple was, het huis te blijven bewonen, weshalve hij nadere orders verzocht. Bewindhebbers besloten den gezant, aan wiens goede genegenheid de Compagnie zeer veel gelegen was, ter wille te zijn, en in overleg met de Raden der Admiraliteit, naar een andere woning om te zien. Opnieuw vertrokken naar Den Haag gecommitteerden der Amsterdamsche Kamer, die ter vergadering van 7 Maart 1675 rapport uitbrachten over hun onderhoud met Temple.

Afb. 59. Het huis van Van der Mijle.

Welk resultaat dit onderhoud heeft gehad, wordt niet vermeld en evenmin wordt in de resolutiën het huren van een huis verder aangeroerd. De Riemer's mededeeling daarover laat echter geen twijfel, of het perceel is door de O. I. C. als logement in gebruik genomen. Vermoedelijk is zulks nog niet terstond daarna geschied: in het jaar 1675 is blijkbaar geen Haagsch Besogne tot de examinatie der Indische papieren gehouden en eerst in het voorjaar van 1676 kwam deze vergadering weder in 's-Gravenhage bijeen.

Tot het jaar 1690 zou het huis van Vrouwe Van der Mijle aan de O. I. Compagnie en de Admiraliteit te Amsterdam tot gemeenschappelijk logement strekken. De voorwaarden tot verlenging der huur, door mevrouw Van der Mijle in Januari 1690 gesteld, achtten de Amsterdamsche Bewindhebbers niet aannemelijk en zij besloten derhalve tot opzegging ²⁾.

¹⁾ Zie over dit gebouw: A. W. Vink, De huizen aan den Kneuterdijk no. 22. (Die Haghe. Jaarboek 1921/22).

²⁾ Resolutie 19 Jan. 1690.

Er bleek een gerechtelijke actie noodig om vrij van huur te komen; nadat de Compagnie hierin had getriumfeerd, besloten de Heeren Zeventien op 6 Maart 1690 een huis in Den Haag aan te koopen en het College der Admiraliteit te Amsterdam aan te zeggen, dat zij de samenwoning niet langer wenschten te continueeren; voor aan te koopen perceel zou in aanmerking komen het huis van Burgemeester Van Beuningen.

De oud-burgemeester van Amsterdam en oud-gezant der Staten-Generaal, Koenraad van Beuningen, was destijds wegens symptomen van krankzinnigheid onder curateele gesteld. Het huis, met het bouwen waarvan hij blijkbaar in 1668 een aanvang heeft laten maken, was gelegen aan het Bleyenburg noordoostzijde (ter plaatse der tegenwoordige Hoogere Burger School) op een terrein, waarvan de tuin strekte tot de Princessegracht ¹⁾.

Reeds op 7 Maart 1690 konden de daartoe gecommiteerden aan de Heeren Zeventien mededeelen, dat zij van mevrouw Van Beuningen en de geautoriseerden tot redding van den boedel van den heer burgemeester Van Beuningen voor 26.000 gulden hadden aangekocht diens huis in Den Haag, uitkomend tegenover de Koekamp; de overdracht ervan zou geschieden bij willig decreet of zooals de Compagnie anders zou verlangen; bovendien was, daar het hier den verkoop van eigendom van een bewindhebber, tevens oud-burgemeester betrof, dispensatie der Staten van Holland noodig. Bij besluit van 9 Maart 1690 wezen de Zeventien gecommiteerden aan om het huis nader te inspecteeren en met eenige meesters of bazen, die voor de stad Amsterdam werkten, te overleggen over het bruikbaar maken van het perceel tegen Mei aanstaande; ook kregen zij volmacht de in de woning aanwezige meubelen en behangsels over te nemen. Ter vergadering der Zeventien van 17 Maart vertoonden gecommiteerden een plan van het huis met aanwijzing, hoedanig hetzelfde volgens de afteekening zou kunnen en behooren te worden „geappropriëert nae den ommeslagh en gelegentheden van de Compagnie”; de Zeventien lieten de beslissing daarover geheel aan de gecommiteerden over. Deze werden voorts bij besluit der Zeventien van 27 November 1690 gemachtigd voor de verdere meubileering zorg te dragen en met de kasteleinsse een nieuw contract aan te gaan. Ten jare 1696 werd de toegang tot het logement verruimd door aankoop van de huisjes, welke ter weerszijden van den gang of steeg stonden, waardoor het huis te bereiken was ²⁾. Over de ligging en het aspect van het logement, zooals dit zich voordeed in de 18e eeuw, deelt De Riemer in zijne *B e s c h r i j v i n g v a n ' s - G r a v e n h a g e* (uitgegeven 1730) het volgende mede.

Voor het bouwen van zijn huis aan het Bleyenburg had Van Beuningen destijds uitgekozen een afgelegen en zelfs eenigzins „afzienlijke” plaats, gelegen achter geringe huisjes en gebouwtjes tusschen welke men met een steegje de woning bereiken moest, waarvan de tuin uitkwam op de Princessegracht tegenover den Koekamp. Het eigenlijke huis was niet diep, maar groot van beslag en met vele vertrekken aan den breeden tuin, waarin twee vleugels waren uitgebouwd. Aan de tuinzijde vertoonde het zich als een groot paleis van aangename netheid. Na den aankoop door de Compagnie waren de huisjes,

¹⁾ Volgens brief van Sir William Temple, 3 Mei 1669, geciteerd door: Fruin, Aanteekeningen op Coenraet Droste. Overblijfselen van Geheugenenis ad 6837.

²⁾ Resolutie Zeventien, 5 April 1696.

waar achter de woning ten deele schuil ging, afgebroken en daarvoor was in de plaats gekomen een ruim voorplein, dat door een ijzeren hek werd afgesloten. Aan de overige zijden was het perceel omringd gebleven door huizen, welke niet anders voor het gezicht overlieten dan den achtermuur van den tuin, die aan de zijde van de Princessegracht versmald was door de naastgelegen huizen. De ervaring, dat men aldaar zelden een klok kon hooren, had de Bewindhebbers er toe gebracht op het oranjehuis, aan de noordzijde van den tuin staande, een uurwerk met slaande klok aan te brengen.

De gerechtelijke overdracht van het perceel aan de Compagnie is vermoedelijk uitgesteld; in het jaar 1747 wordt althans door Bewindhebbers opdracht gegeven, om alsnog dit transport behoorlijk te doen geschieden en de betaling der interessen van de kooppenningen aan Van Beuningens's boedel te regelen ¹⁾).

Voor het toezicht op de huishoudelijke aangelegenheden in het logement werd eene commissie benoemd, die wij vinden aangeduid als gecommiteerden tot de huishouding in Den Haag ²⁾). Van deze benoemde de Kamer Amsterdam er twee, Zeeland een, de gezamenlijke Kamers van het Zuider- en Noorderkwartier twee, terwijl voorts de beide advocaten der Compagnie deel ervan uitmaakten ³⁾). Deze gecommiteerden stelden een reglement voor het logement vast en bepaalden de voorwaarden van aanstelling van den concierge ⁴⁾).

In den loop der 18de eeuw zouden enkele voorzieningen in het gebouw noodig blijken. Zoo werd in 1749 wegens de aanstelling van representanten van den Prins van Oranje als Opperbewindhebber der O. I. C. de behoefte aan meerdere appartementen gevoeld; ook in 1766 werden ten behoeve van den representant schikkingen getroffen ⁵⁾). Voor vergrooting van het klerken-vertrek besloot men in 1762 een naastgelegen erf aan te koopen ⁶⁾).

Afb. 60. Het Logement der O. I. Compagnie aan het Bleyenburg.

¹⁾ Resol. Bewindh. Kamer Amsterdam, 27 Febr. en 16 Mrt. 1747; resol. Zeventien, 11 Maart 1747; vergelijk resol. Zeventien, 15 Oct. 1795, resol. Bewindh. Kamer Amsterdam, 12 Nov. 1795 en 21 Jan. 1796.

²⁾ Resolutie Zeventien, 3 April 1698.

³⁾ Resolutie Zeventien, 23 Juni 1700.

⁴⁾ Stukken betreffende het Logement. (Archief O. I. C. ter Kamer Amsterdam. Kolon. Archief nr. 4430.)

⁵⁾ Resolutiën Zeventien, 1 Oct. 1749 en 18 Oct. 1766.

⁶⁾ Resolutiën Zeventien, 23 Maart en 7 Mei 1762.

Eene voor het logement der Compagnie karakteristieke versiering werd in 1713 uit Indië ontvangen. De Hooge Regeering te Batavia zond dit jaar aan Bewindhebbers te Amsterdam met het jacht Weynendael als ballast over twee pyramidevormige grafsteenen, afkomstig uit Atjeh, welke ter Westkust van Sumatra waren buitgemaakt. Over deze grafnaalden komt eene aantekening voor in den 19de-eeuwschen Inventaris der charters bij het Ministerie van Marine en Koloniën, alwaar vermeld wordt, dat de grafsteenen geplaatst zijn in den tuin van het logement in Den Haag ¹⁾.

Behalve voor de huisvesting van het Haagsche Besogne diende het logement ieder jaar ook voor de logeering van de commissie, bestaande uit enkele bewindhebbers, de advocaten der Compagnie, benevens den commandeur der Indische retourvloot, die aan H. Hoog Mogenden verslag deed over den staat der Compagnie in Indië. In het opstel van P. A. Leupe, De Bevelhebber eener retourvloot, in Bijdragen T. L. V.-kunde Ned.-Indië, Reeks 2, deel 6) zijn enkele bijzonderheden medegedeeld over den maaltijd, welke bij die gelegenheid in het Logement gehouden werd, en over de taltijke alsdan uitgebrachte heildronken.

Van den achteruitgang der Compagnie in het laatste kwartaal der 18de eeuw zouden ook het logement en de huishouding in Den Haag den weerslag ondervinden. In 1788 ving de betrachting der „mesnage” aan met de afschaffing der zoogenaamde orangerie aan de noordzijde van den tuin, waarvan het onderhoud voor de Compagnie vrij kostbaar was, en met het te gelde maken der zich daarin bevindende boomen ²⁾. Enkele jaren later ging men er toe over voor de heeren, vertoevend in het logement in Den Haag, het gebruik van koetsen af te schaffen en een einde te maken aan den ingeslopen vrijdom van port voor hunne particuliere brieven ³⁾.

Door de Staatscommissie tot de zaken der O. I. Compagnie werd in haar rapport van Januari 1791 aangedrongen op algeheele afschaffing van het logement in Den Haag. Bewindhebbers der O. I. C. waren echter van oordeel, dat zij bij de tegenwoordige directie van zaken het logement niet konden missen; op eene kleine of halve extra-ordinaris vergadering van Heeren Zeventien werd 3 April 1794 het besluit genomen, het gebouw provisioneel aan te houden tot de expiratie van het octrooi (dat ultimo December 1796 afliep). De Provisioneele Representanten van het Volk van Holland gelastten de afschaffing bij hun decreet van 15 Juni 1795. Onder den drang van de Gecommitteerden dezer Representanten tot de zaken van de O. I. C., besloten daarop Heeren Zeventien op 15 October 1795 het logement te verkoopen: de gecommitteerden tot de zaken van de huishouding in Den Haag kregen opdracht de beste wijze van afschaffing na te gaan.

Door de Bewindhebbers der Kamer Amsterdam werd de afschaffing behandeld in de vergadering van 12 November 1795: wegens de ongunstige tijdsomstandigheden besloten de Amsterdamsche Bewindhebbers op 21 Januari 1796 aan de Gecommitteerden

¹⁾ De aantekening over de plaatsing, die te vinden is op het extract uit de missive van G. G. en Raden 11 Februari 1713 (Kolon. archief no. 4462), is uit dezen inventaris overgenomen en erop geschreven bij de inventarisatie van het archief door De Munnick in 1829.

²⁾ Resolutie Zeventien, 4 Dec. 1788.

³⁾ Resolutie Zeventien, 7 Dec. 1792.

der Provisioneele Representanten van 't Volk van Holland tot de zaken der O. I. C. voor te stellen het logement niet te verkoopen, maar door verhuring rendabel te maken.

Het hoofdbestuur der O. I. C. zou in zijn samenstelling volgens de oude octrooibepalingen spoedig daarop vervangen worden door het Comité tot de zaken van den Oostindischen handel en bezittingen, hetwelk 1 Maart 1796 zijne vergaderingen te Amsterdam aanving.

Nog in den zomer van 1796 werd het huis verhuurd aan den bewoner, den kastelein Hartman, die tevens de meubelen op afbetaling overnam. Deze ging het gebouw als logement onder den naam van „De Raad van Indië” exploiteeren.

Nog eens zou het vroegere logement der O. I. C. aan zijne bestemming beantwoorden, toen het inmiddels staatseigendom geworden gebouw bij de reorganisatie van den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen volgens besluit van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek in Maart 1804 voor het houden van de Raadsvergaderingen werd aangewezen: de Aziatische Raad, die tot dan toe te Amsterdam vergaderd had, ving op 1 Mei 1804 zijne bijeenkomsten aan in het gebouw „De Raad van Indië” op het Bleyenburg in Den Haag.

R. BIJLSMA.

DE GEBOUWEN VAN DE WEST-INDISCHE COMPAGNIE TE
AMSTERDAM.

I. HET RESIDENTIEHUIS AAN DEN HAARLEMMERDIJK.

Zoodra de Compagnie gesticht was ¹⁾ en hare werkzaamheden begon, gevoelde deze behoefte aan een vasten zetel, waar de bureau's gevestigd konden worden en de vergaderingen konden plaats vinden. Evenals de V. O. C. wendde zij zich daartoe tot de stad Amsterdam, die haar bij Resolutie van 15 Mei 1623 ²⁾ de beschikking verleende over de Vleeschhal aan den Haarlemmerdijk met een daarachter liggend terrein ter diepte van 80 voet. Uit de beschikking blijkt, dat de stad de verbouwing op zich nam tegen eene huurvergoeding in evenredigheid van de te maken kosten, dus analoog aan de wijze, waarop het Bushuis voor de V. O. C. werd ingericht. De resolutie luidt:

„Bij de Heeren Burgemeesteren mede in de vergaderinghe van de Vroetschappe voorgedragen zijnde dat die van de West-Indische Compaignie versoecken om te mogen hebben een bequame plaetse, daer zij haer collegie (om te vergaderen) ende comptoir souden mogen houden, ende dat daertoe opgedaen ende aangewesen was zeeckere plaetse gelegen op de Heeremarkt in de Haerlemmerstrate aen de hal annex, van dezelve hal aff suijtwaerts op tachtich voeten ende soo breed als de hal is, volgende die caerte daarvan gemaect, waerin de forme ende maniere zoo als men dieselve best ende bequaemst ten dienste ende gelegenheit van dezelve compaignie soude connen approprieren ende maecten es begrepen. Ende naer dat op het project oft die forme in de voorschreven caerte gestelt, gespeculeert ende gediscoureert was, is bij den Raedt ingewillicht ende geresolveert, dat men met het maecten ende approprieren van het voors. West Indies huijs, volgende die voors. caerte bij den secretaris geteekent, sal voortvaren ende tselve aen de West Indische Compaignie tot haer collegie ende comptoir vergunnen, mits voort gebruijck van dien jaerlix betalende zooveele dat de stadt van de penningen over oncosten daeraen gedaen ende te doen tot redelijckheyt renten sal mogen genieten ende trecken”.

De „caerte”, waarnaar hierbij verwezen wordt, is verloren gegaan, doch uit het nog bestaande gebouw kunnen wij met voldoende zekerheid opmaken, waaruit de verbouwing heeft bestaan.

De Hal was in 1617 gebouwd en beneden tot vleeschhal en boven tot wachtlokaal der schutterij ingericht, op gelijke wijze als de in 1619 aan de Keizersgracht bij de Westermarkt gebouwde Westerhal. De vier ossekoppen aan den voorgevel toonden nog tijdens Wagenaar de oorspronkelijke bestemming van het gebouw ³⁾, dat binnenwerks 17 $\frac{1}{2}$ M.

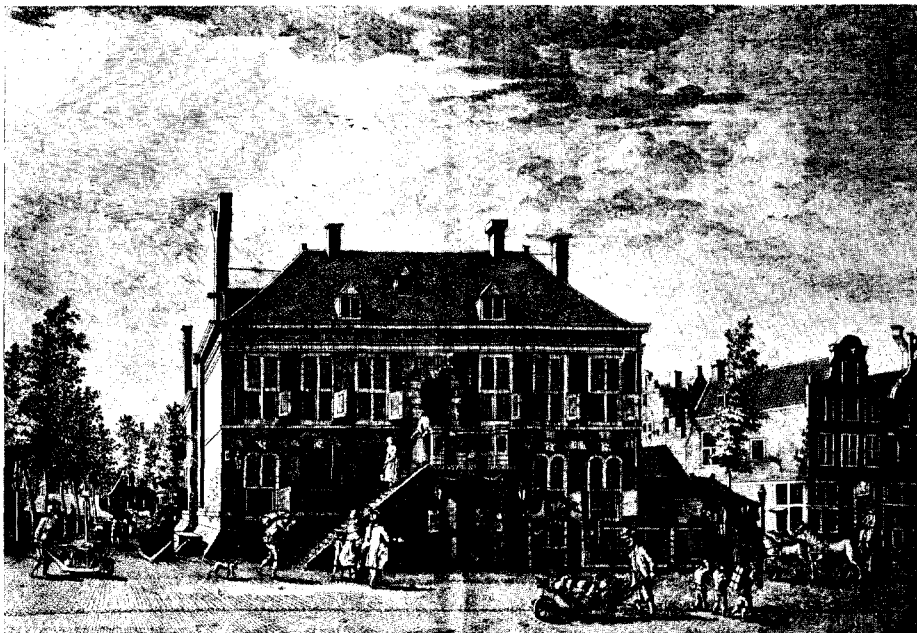
¹⁾ 3 Juni 1621. Groot Placcaatboek I, bl. 566.

²⁾ Resolutieboek der stad No. 13, fol. 208vs.

³⁾ J. Wagenaar, Amsterdam in zijn opkomst, 1765, dl. II, bl. 40.

breed was bij eene diepte van 8 M. Het bood dus slechts eene zeer beperkte ruimte, die vergroot werd door aanbouw van een vleugel rechts, loodrecht op het hoofdgebouw, en een bij den nieuwen vleugel aansluitenden en haaksch hierop gebouwdenden tweeden vleugel, evenwijdig met de hal. Wagenaar vermeldt dit aldus ¹⁾: „men timmerde toen agter eene open plaats, een nieuw gebouw met twee vleugels, aan het vorige, agter welk gebouw eerlang, op de Heerenmarkt een nieuwe Vleeschhal gezet werd”.

De Compagnie verbleef alhier tot deze door het verloren gaan van Brazilië zoozeer in hare geldmiddelen achteruit ging, dat ook de huur van het Residentiehuis haar te be-

Afb. 61. Residentiehuis aan den Haarlemmerdijk te Amsterdam.

(Gravure uit de „Nieuwe Atlas” van Fouquet, 1783).

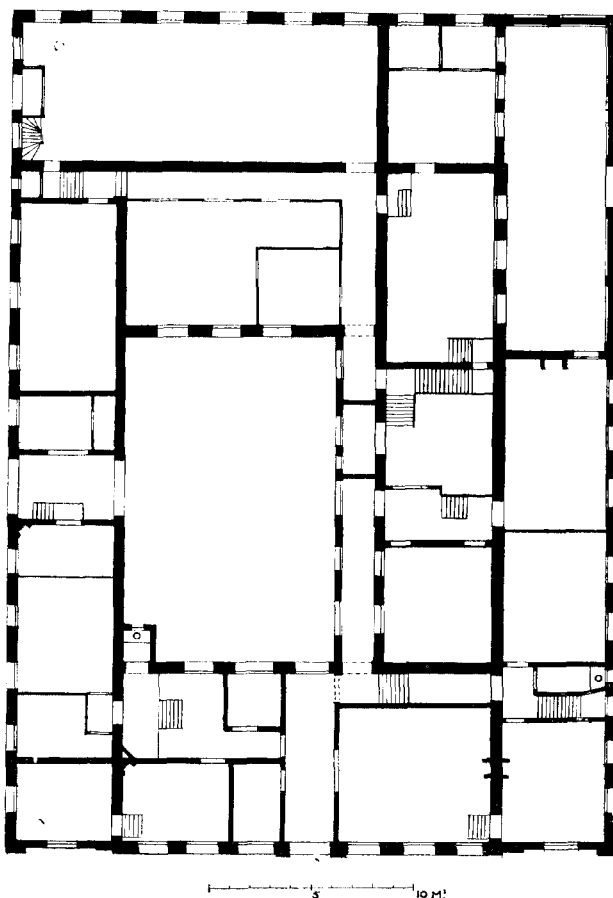
zwend werd, hetwelk haar dwong tot het besluit van 29 Augustus 1654, dat de Kamers „haere huysen, packhuysen ende alle hetgeene deselve boven haere nootsaeckelijck behulp nogh in voorraet hebben, sullen vercoopen ende het gelt maecken omme haer daerdoor sooveel mogelijk te ontlasten” ²⁾.

Over de verhuring door de stad laten de archieven van de Compagnie ons verder in het duister, doch deze leemte wordt aangevuld door gegevens uit het stadsarchief. Hierbij wordt de post het eerst omschreven in het Rapiamus van Thesaurieren van 1626 (fol. 98 vs), als: „De Bewinthebbers van de West Indische Compagnie hebben van Heeren

¹⁾ J. Wagenaar, II, bl. 76.

²⁾ Notulen van de besognes in den Hage, 1654.

Burgemeesteren gehuyrt het West-Indische huys, eertijts de Nieuwe Hal genaampt, mits-gaeders het packhuys op de Brouwersgracht, uytgeseyt de solders, die de Stat aen haer behout, voor 1500 gl. tsiaers, innegaende May 1626¹⁾. Wij mogen hieruit opmaken, dat de verbouwing met Mei gereed kwam en dat in die maand het pand door de W. I.-Compagnie betrokken is. De huur werd geregeld betaald tot 1650; alleen wordt sinds 1630 het pakhuis aan de Brouwersgracht niet meer vermeld. De huurprijs bleef echter onveranderd op 1500 gl. bepaald.

Afb. 62. Plattegrond van het Residentiehuis aan den Haarlemmerdijk (tegenwoordige toestand).

1 Mei 1657 door de stad verhuurd als Nieuwezijds Heerenlogement³⁾, waarin ook veilingen

¹⁾ Rapiamus 1655, fol. 106.

²⁾ Rapiamus 1657, fol. 104 vs.

³⁾ Resolutie Vroedschap 8 Januari 1657, A. fol. 180. Het perceel wordt daarbij „'t Heeren Huys” genoemd.

In het Rapiamus van 1652 wordt de post aangeteekend (fol. 111): „Is by heeren Burgemeesteren verstaan, dat de Directeuren jaerlijx sullen betalen driehonderd gulden voort gedeelte, dat van 't Westindisch huys in 't gebruyck hebben, ingegaen May laestleden; den 26 November 1652²⁾. Waarschijnlijk heeft de slechte toestand der financiën de Bewindhebbers genoopt om tegen afstand van een gedeelte van het gebouw op vermindering van huur aan te dringen. Ook de kleine huursom bleek nog te bezwarend. De huurprijs bleef voorloopig onvoldaan en werd eerst den 28 Juni 1655 verrekend met 900 gulden over de jaren 1652-1655¹⁾. De achterstallige huurprijs over 1651 en 1652, ten bedrage van 3000 gulden, werd eerst den 12 Juni 1657 vereffend³⁾.

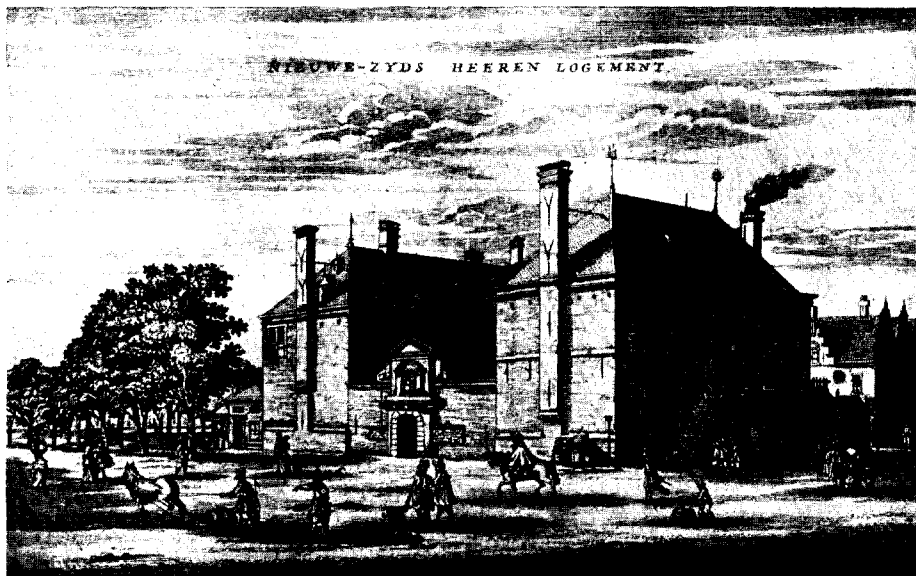
In het Rapiamus van 1656 wordt de post nog vermeld, doch wordt het bedrag weggelaten; wij mogen hieruit de gevolgtrekking maken, dat het huis sinds Mei 1656 door de Compagnie was verlaten.

De zetel der Compagnie werd overgebracht naar het hierna (blz. 147) te behandelen West-Indisch huis aan den IJkant. De oude zetel werd met

gehouden werden. Men heeft het gebouw toen vergroot door er links een derden vleugel bij te bouwen, waardoor het binnenplein nu geheel ingesloten werd. Het is afgestaan aan de Hersteld Luthersche Gemeente, die het in 1826 inrichtte tot Wees- en Oude mannen- en vrouwenhuis. Omstreeks dien tijd werd er nog een gedeelte bijgebouwd tegen den rechter vleugel en over drie vijfden van de diepte en 4 December werd het vergroote gebouw voor de nieuwe bestemming in gebruik genomen, welke sindsdien niet gewijzigd werd.

De oude toestand is nog gemakkelijk te herkennen uit den hierbij afgebeelden plattegrond van het weeshuis (Afb. 74), waarbij wij te onderscheiden hebben:

- a. den hal uit 1617;
- b. den aanbouw van 1623;
- c. de aanbouwen na 1657.

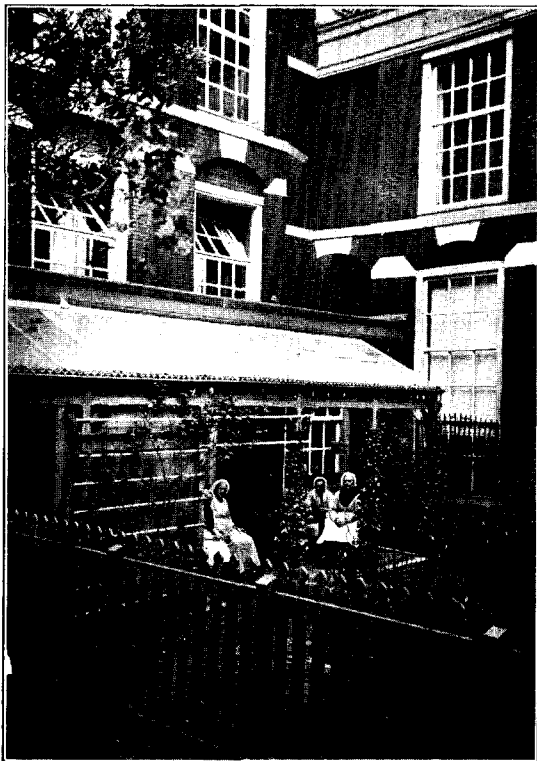
Afb. 63. Residentiehuis aan den Haarlemmerdijk te Amsterdam (zijgevel).

a. DE HAL UIT 1617.

Deze omvat het gedeelte tusschen de zware muren aan den Haarlemmerdijk, waar thans op de verdieping de meisjes-slaapzaal is, met den hierin later afgeschoten corridor en de drie kleinere vertrekken links, benevens de hieronder gelegen kamers. Het intérieu was zoowel aan de voorzijde als aan de achterzijde door vensters verlicht. Boven- en onderverdieping hadden oorspronkelijk binnenshuis geen verbinding in verband met de verschillende bestemming, beneden als vleeschhal en boven als wachtlokaal voor de schutterij. De bovenzaal werd bereikt langs de uitgebouwde trap met bordes, waarop een

poortje toegang gaf tot de zaal. Volgens O. Dapper¹⁾ werd de bovenzaal in diens tijd, 1663, nog -- of weder -- voor de bijeenkomsten der burgerwacht gebruikt.

De benedenruimte was, als hal, eerst niet in vertrekken ingedeeld, doch waarschijnlijk is reeds tijdens het gebruik door de W. I. C. de vestibule afgesloten, mogelijk is ook reeds in dien tijd de ruimte verder ingedeeld. Het gebouw had aan den Haarlemmerdijk eene gevelbreedte van 7 raamtraveeën, twee verdiepingen en een hoog, schuinoplopend dak met schoorsteenen en dakvensters²⁾.

Afb. 64. Binnenplaats van het West-Indisch huis aan den Haarlemmerdijk te Amsterdam, thans Hersteld Luthersch Oude mannen- en vrouwenhuis.

De trap lag langs den voorgevel en bedekte links een gedeelte van den ondergevel. Gelijkvloers bleef hierdoor slechts ruimte voor twee groote kruiskozijnen en in het midden onder het bordes het poortje, dat toegang gaf tot de hal. Dit poortje was in den boog versierd met het wapen van Amsterdam. Het poortje op de bovenverdieping was geflankeerd door drie vensters aan elke zijde. Trap en bordes zijn omstreeks 1816 verwijderd.

De gevel is van baksteen opgetrokken en wordt verlevendigd door horizontale zandsteenen banden onder de vensters. De boogvelden boven de ramen gelijkvloers zijn iets teruggemetseld, waardoor de penanten den indruk geven van vlakke pilasters. De boogvelden waren hier afgedekt door drie zijden van den achthoek, in baksteen met zandsteenen hoekstukken en sluitstukken, die, over de penanten doorgevoerd, een door de vensters onderbroken horizontale band vormden. In de boogvelden waren ossekoppen aangebracht. De vensters op de verdieping hadden kruiskozijnen zonder toogvelden. Dezelfde vensteromlijstingen zijn ook aan den

achtergevel gevolgd. In het dak is aan den achtergevel nog een oud dubbel zoldervenster met trijs behouden.

b. DE UITBREIDING VAN 1623.

Het aardige gebouwtje was uit den aard der zaak te klein om te voldoen aan de

¹⁾ O. Dapper, Historische beschrijvinghe van Amsterdam, 1663, bl. 453.

²⁾ Op de afbeelding bij O. Dapper staan op de schoorsteenen nog twee scheepjes als windwijzers, die aan de W. I. C. herinneren. Op de afbeelding bij Fouquet worden die niet meer aangetroffen.

eischen voor de administratie van een groot handelslichaam en reeds bij de eerste beschikking had men daarom met het gebouw een hierachter liggend terrein ter diepte van 80 voet afgestaan, waarop de stad de nieuwe lokalen zoude stichten. Deze uitbouw bestaat uit een vleugel van 24 Meter lengte bij $5\frac{1}{2}$ M. diepte, binnenwerks, en recht hierop en dus evenwijdig aan de hal, een groote zaal van $12\frac{1}{2}$ bij $7\frac{1}{2}$ M. Met de hal omsloten deze vleugels van drie zijden een binnenplein, dat aan de vierde zijde was afgesloten door een hek met een poortje op dezelfde plaats, waar ook later, bij de verdere uitbreiding na 1687, een toegang bleef uitgespaard. De eerste vleugel bevatte verschillende bureau's en eene vestibule met trap en de tweede op elke verdieping een zaal, waarvan een diende als vergaderzaal voor de Bewindhebbers. Deze zalen waren uit den zijvleugel toegankelijk. Beide vleugels waren twee verdiepingen hoog, op een kelder-onderbouw, met steenen kruisgewelven op steenen kolommen. De gevels aan het binnenplein vertoonen geheel dezelfde indeeling als die van de hal, doch door de kelderonderbouw komen de vloeren en de kozijnen hooger te liggen. De daken zijn minder steil en blijven in hoogte zelfs nog beneden het dak van het hoofdgebouw. De achtergevel aan de Heerenmarkt was bestemd om ingebouwd te worden en werd daarom blind gelaten, zoodat de groote zalen slechts van het binnenplein verlicht werden.

Het hek aan de open zijde is reeds spoedig vervangen door een lagen steenen muur, met een poortje, dat afgebeeld is op de prent bij O. Dapper, bl. 452. (Afb. 65). Het was een geblokt zandsteenen poortje met een groot, door een driehoekig fronton afgedekt bovenstuk, waaronder een wapen, dat op de afbeelding niet valt te ontcijferen. Ook het op het poortje aangegeven jaartal is daarbij onduidelijk. Er staat 1624 of 1634.

Inwendig bevat het gebouw geen belangrijke herinneringen uit den tijd der Compagnie. Alleen vindt men in de zalen nog oude balkneuten en in den kelder-keuken twee ijzeren zwengels en een opstand van een pomp. Over de indeeling der vertrekken zijn geen gegevens bewaard. Alleen wordt vermeld, dat er in 1624 een provinciaal met zijn socius uit Brazilië gevangen zaten. Er werd naar eene betere gevangenis gezocht, „mits sijne sieckte ende incommoditeyt van de plaetse, daerinne hij tegenwoordich is". Men besloot aan den hoogen geestelijke een kamer te verschaffen boven zijne eerste verblijfplaats, „ofte de camere van Hans Lucasz" voor de paters te bestemmen ¹⁾. Ook werd ontslag tegen borgtocht overwogen, of overbrenging naar het Clarissenklooster.

c. VERBOUWINGEN NA 1657.

Nadat het gebouw door de Compagnie verlaten was, bleef het enkele jaren leeg staan. Het werd daarna in 1657 bestemd tot Heerenlogement, en met een vierden vleugel vergroot, ter plaatse van den lagen muur, waardoor het binnenplein thans geheel was ombouwd. In 1826 had daarna de reeds boven genoemde verandering en uitbreiding plaats.

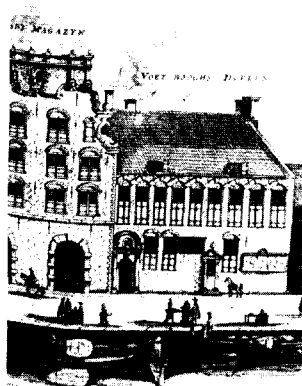
Bij de stadsuitbreiding van 1659 werd tegen den blinden buitenmuur aan de Heerenmarkt een nieuwe vleeschhal gebouwd, eerst in hout en later in steen. Dit was een lang gebouw met twee ingangen en acht vleeschbanken. Deze hal werd later weder afgebroken en omstreeks 1876 werd op de plaats hiervan eene kerk gebouwd.

¹⁾ Resolutie der Heeren XIX, 18 en 20 November 1624.

HET WEST-INDISCH HUIS AAN DEN IJKANT.

Na het verlaten van het gebouw aan den Haarlemmerdijk in 1656 werd de zetel van het bestuur voorloopig overgebracht naar het West-Indisch huis, dat wij hierna (blz. 149 v.v.) afzonderlijk zullen behandelen. Spoedig bleek dit echter hiervoor weinig geschikt en na de reorganisatie van de W. I. C. in 1674 werd wederom aan de stad Amsterdam een afzonderlijk gebouw gevraagd voor de bureau's en de vergaderingen.

Reeds in 1671 was bij het bezoek der gezanten van den prins van Sonho gebleken hoe bescheiden men was ingericht. Men was gedwongen om de hooge gasten in het Heerenlogement onder te brengen ¹⁾. Toch was er een kastelein in het West-Indisch huis aan den IJ-kant, die in 1673 300 gulden ontving voor twee jaren schoonhouden, en aan wien in 1671 werd opgedragen om steeds twee paarden besproken te houden voor de in het huis staande brandspuit. De eerste kastelein, van wien wordt gewag gemaakt, was de kassier Houtum ²⁾.

Afb. 65. Voetboogdoelen, later W. I.-huis aan den Singel.

Over de in het West-Indisch huis gelegen bureau's zijn slechts enkele gegevens bekend en uit den tijd, dat de zetel der Compagnie reeds naar den Doelen was overgebracht. In 1680 werd in het oude huis een vertrek ingeruimd voor den kassier Blauw, waar deze de penningen van de verkochte goederen kon opbergen, totdat die naar zijn kantoor in den Doelen werden overgebracht ³⁾, en in 1694 was er ook een kantoor van den commies IJpensz, waarover toen werd geklaagd, dat het te klein en te bouwvallig was ⁴⁾. In het beneden gedeelte was in 1713 eene woning voor den commissaris voor de equipage en voor den schipper van de jachten. Tijdelijk vergaderde er ook de Sociëteit van Suriname, die wij later ook aantreffen in den Doelen.

II. DE VOETBOOGDOELEN.

In het derde kwart der 17de eeuw gingen de zaken zoo slechts, dat de participanten niet meer geneigd waren om verlenging van het octrooi, dat in 1671 afliep, aan te vragen, of de Compagnie te continueeren. Dit leidde tot de ontbinding der oude Compagnie in 1674 en het verleenen van octrooi aan eene nieuwe Compagnie, die wel in de rechten der oude zoude treden en de bezittingen tegen taxatie overnemen, doch niet gehouden zoude zijn tot betaling der schulden. Er scheen daarmede een kans gegeven tot herstel, waarbij de nieuwe bewindhebbers onmiddellijk bedacht waren op eene betere huisvesting. Zij

¹⁾ Resolutie der Kamer Amsterdam, 29 October 1761, fol. 15.

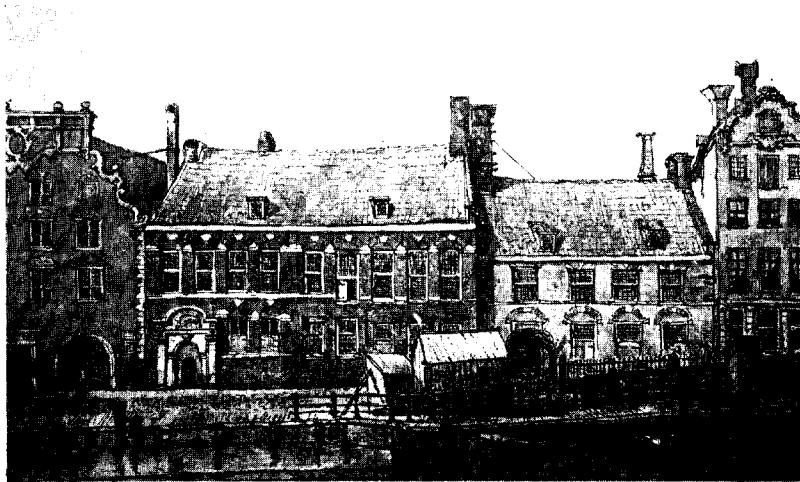
²⁾ Resolutie alsv., 28 December 1672, fol. 118 vs. en 16 Februari 1673, fol. 131. Zie ook resolutie alsv. 21 September 1673, fol. 186 vs.

³⁾ Resolutie van de Kamer Amsterdam, 23 April 1680, fol. 95.

⁴⁾ Resolutie alsv., 19 Februari 1694, fol. 41. Er werd 26 Februari 1694 (fol. 47 vs.) tot eene verbetering besloten.

verkregen van de stad de beschikking over den Voetboogdoelen, voor 1600 gulden per jaar en eene jaarlijksche vergoeding van 1000 gulden aan den aldaar gevestigden kastelein, wiens rechten moesten worden afgekocht, omdat hij hierdoor zijne broodwinning verloor ¹⁾. De huurprijs werd later tot 1800 verhoogd, althans in 1734 werd voor vier jaren achterstallige huur 7239 gulden en 12 stuiver betaald, waaronder een klein bedrag voor bijkomende kosten ²⁾.

Volgens Ter Gouw ³⁾ bestond de Jonge of Voetboogdoelen reeds vóór het jaar 1510 en lag deze naast de in 1512 gebouwde Handboogdoelen aan het Schapenveld, dat zich uitstreckte van den tegenwoordigen Singel tot over de later hierdoor getrokken Handboogstraat en Voetboogstraat. De doelenhuizen lagen met den achtergevel aan den Singel en met den voorgevel aan de stekken of schietplaatsen, die met een poortje uitgang hadden aan de Kalverstraat ⁴⁾. De Schutterrijen werden in Februari 1567 ontbonden wegens de weigering om den eed te doen aan de landvoogdes ⁵⁾ en daarna door Bossu ontwapend ⁶⁾. Zij werden in April 1578 hersteld ⁷⁾ en gingen in 1580 te niet ⁸⁾, waarna de terreinen aan de stad vervielen.

Afb. 66. W. I.-huis aan den Singel in verval in 1816.

(Teekening door G. Lamberts in het museum Fodor).

De beide doelens waren gescheiden door een sloot, die c. 1650 is gedempt en op welk terrein toen het stads wapenhuis is gebouwd ⁹⁾. De beide doelens zijn reeds lang gesloopt, doch over den ouden toestand zijn nog voldoende gegevens bewaard.

De achtergevel aan den Singel was zeer eenvoudig gehouden, zonder versiering,

¹⁾ Resolutie alsv., 1674/1675, fol. 33, 45 vs., 55, 73, 79 vs. en 85.

²⁾ Resolutie alsv., 1734, fol. 122 vs.

³⁾ J. ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*. De gebouwen schijnen eerst later den vorm gekregen te hebben, die de afbeeldingen ons toonen.

⁴⁾ J. ter Gouw, V. 299 v.v.

⁵⁾ J. ter Gouw, VI. 145, 148, 150.

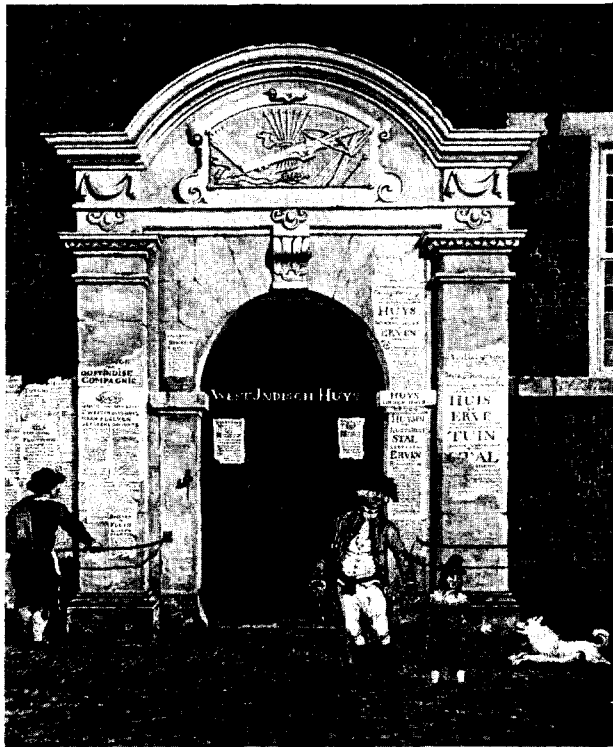
⁶⁾ J. ter Gouw, VI, 221.

⁷⁾ Alsv. VII, 282, 300, 302, 303.

⁸⁾ Alsv. VII. 302, 303.

⁹⁾ J. ter Gouw. II. 74.

twee verdiepingen hoog van baksteen opgemetseld, met spaarzame versiering door een horizontalen zandsteenen band onder de vensters der bovenverdieping en zandsteenen sluit- en hoeksteenen in de togen boven de vensters. De afbeelding door C. J. Visscher bij O. Dapper ¹⁾ geeft een beeld van de doelengebouwen in welstand en de hierbij weergegeven teekening uit 1816, uit de collectie van het Museum Fodor, toont het beeld van verval, kort voor de amotie der gebouwen. Op het terrein van den Handboogdoelen werd

Afb. 67. Poortje van den Voetboogdoelen te Amsterdam, in gebruik bij de W. I. C.

(Teekening door H. P. Schouten in het Museum Fodor).

later het thans door de Universiteitsbibliotheek betrokken gebouw gesticht en dat van de Voetboogdoelen werd in 1818 verkocht, waarna in 1820 hier de R.-K. Sinte Catharina-kerk werd gebouwd.

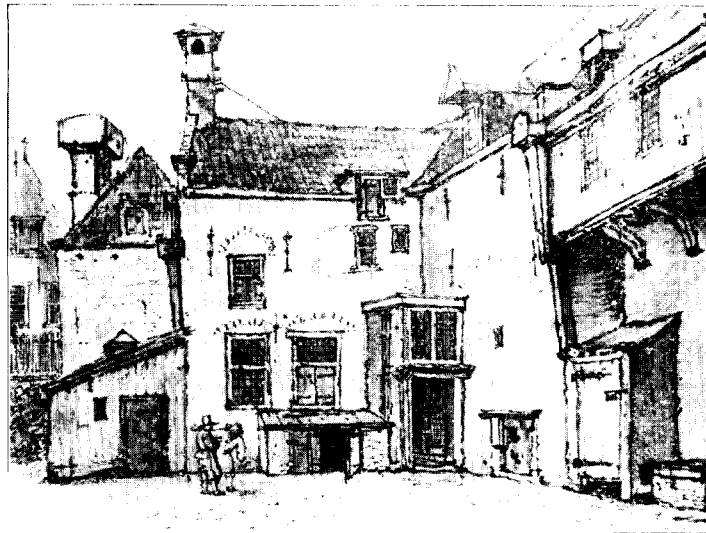
Het eenige belangrijke aan den Voetboogdoelen is het poortje, waarvan de teekening van H. P. Schouten uit 1792 ons den toestand toont tijdens de Compagnie.²⁾ Het vertoont de vormen van de eerste helft der 17de eeuw. Twee vlakke zandsteenen pilasters met lijstkapiteel en basement, dragen het hoofdgestel met segmentvormig fronton, waarin een steen met boog en pijlen nog de oorspronkelijke bestemming van het gebouw aanduidt. De hierin geplaatste toegangspoort is door een halven rondboog afgesloten, gedragen door vlakke dagpilasters. De sluitsteen van den boog is als console bewerkt. Op en naast de poort ziet men de aanplakbiljetten van verkooping van huizen en schepen en aankondigingen van de W. I. C. en hare oudere zuster. De open deur

¹⁾ Verschenen in 1663.

²⁾ De Handboogdoelen was iets sierlijker.

en het verval, waarin de Compagnie in het laatst der 18de eeuw verkeerde en die leidde tot haar ondergang in 1791.

Aan het binnenplein waren verschillende gebouwen, grootendeels opgetrokken na het te niet gaan der schutterij, die als geheel een schilderachtig beeld gaven, doch op zich zelf weinig belangrijks vertoonden. De hierbij gevoegde afbeelding, naar eene teekening in het Prentencabinet te Leiden, geeft hiervan een duidelijk beeld, dat verdere beschrijving overbodig maakt. In de Doelens waren een of meer groote vertrekken op de verdieping, waar ook de schutterstukken hingen, die men bij het afstaan aan de Compagnie eenvoudig had laten hangen, zoodat hierover in 1675 nog aan het stadsbestuur moest geschreven worden ¹⁾. Men had in den Kloveniersdoelen volgens Schaep o. a. een koningskamer en een schutterskamer, een prinsenkamer en een groote en een kleine heerenkamer, bij den Voetboogdoelen zal de inrichting hiermede wel in hoofdzaak overeengekomen zijn. Beneden was de woning van den doelknecht. Inwendig bood het complex dus voldoende ruimte voor het bedrijf der Compagnie, die er ruim voldoende bureau's en vergaderlokalen vond en zelfs nog gastvrijheid kon verleen aan de Societeit van Suriname ²⁾.

Afb. 68. Binnenplaats van het W. I.-huis (Voetboogdoelen).

(Teekening door G. Lamberts in het Rijksprentenkabinet te Leiden).

Op het verzoek der Compagnie om „eene plaetse en commoditeyt omme de vergaderingen ende het gansche West Indis huis te houden” ³⁾ werd de Doelen „met den aencleven van dien” ⁴⁾ aangeboden en na inspectie ter plaatse dankbaar aanvaard. Van den kastelein P. van der Heyden werd eenig meubilair overgenomen voor f 510 : 16 en aan zijne vrouw werd, op zijn verzoek, nog eene vereering van f 63 : 4 gegeven; ook de makelaar, die als tusschenpersoon had gefungeerd, kreeg zijn courtage ⁵⁾. Aan de Bewindhebbers der oude Com-

¹⁾ Resolutie der Kamer Amsterdam, 1675, fol. 93. Zie ook J. ter Gouw, V. 232 en 233.

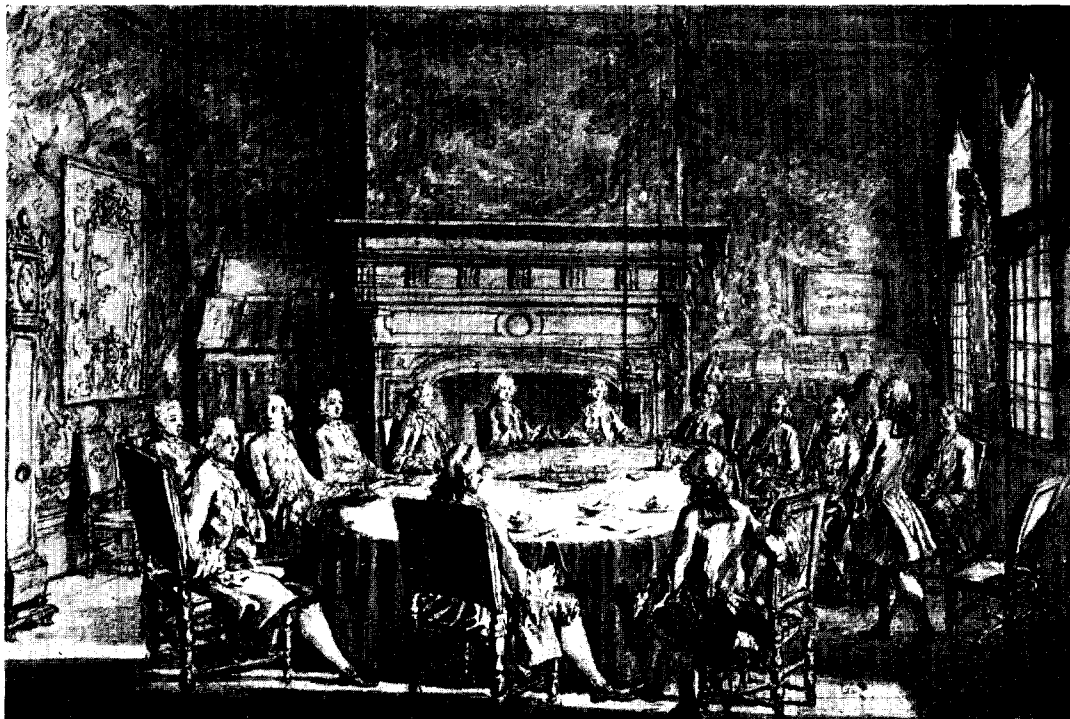
²⁾ Volgens den Tegenwoordigen Staat, 1744, V. bl. 47 was het een „oud gebouw, met verscheiden ruime Vertrekken en Woningen voor Bedienden voorzien”.

³⁾ Resolutie van Amsterdam, 30 April 1674, fol. III.

⁴⁾ Resolutie alsv., 9 November 1674, fol. 6.

⁵⁾ Resolutie alsv. 8 Februari 1675. fol. 633 en 29 Maart, fol. 90.

pagnie werd aangeschreven om van het West-Indisch huis aan den IJkant naar den Doelen te verhuizen¹⁾ en 22 Maart kwam het bericht, dat de nieuwe vertrekken gereed waren, die den Maandag daarop, 25 Maart, in gebruik genomen werden²⁾.

Afb. 69. Ontvangst van Prins Willem V in het West-Indisch huis (Voetboogdoelen) te Amsterdam.
(Teekening door S. Fokke in het museum Fodor).

Over de inrichting der lokalen zijn slechts weinig bijzonderheden bekend. Na de keuze van den Doelen werd besloten er een vertrek in te richten voor de Heeren van de Koopmanschappen³⁾, waarvoor de ruimte boven den ingang werd bestemd. Verder worden verschillende commissies vermeld, waarvan echter niet bekend is, of zij elk over een eigen vergaderkamer konden beschikken. Hiertoe behoorden de commissie tot de zaken van den koophandel en de equipage — waarschijnlijk een andere benaming voor

¹⁾ Resolutie als v., 22 Febr. 1675 fol. 69. De verhouding met de oude bewindhebbers blijkt vrij gespannen geweest te zijn. Zij werden althans met eene notarieele sommatie bedreigd, indien zij mochten voortgaan met de bezittingen der Compagnie te verkoopen of te bezwaren (fol. 73) en op hunne opvordering van de sleutels van het oude huis werd afwijzend beschikt, op grond, dat hierin nog goederen geborgen waren (fol. 81 vs.).

²⁾ Resolutie, als v., fol. 85e.

³⁾ Resolutie der Kamer Amsterdam, 15 October 1675, fol. 204.

de reeds genoemde commissie, en waartoe ook het toezicht op de zaken van de apotheek behoorde — die voor de instructies van buitenlandsche bedienden, de rekenmeesters of heeren van de kasse, de commissie voor den Doelen of van de huizen en van het zeiljacht, de commissie voor den slavenhandel, die voor het aannemen van het volk, die voor de kerkelijke zaken, de commissie voor de zaken van Amerika en, als overgang, die voor de zaken van de Oude Compagnie.

In 1742 verzocht de Societeit van Suriname om een vergaderkamer af te staan ¹⁾, waaraan echter eerst in 1746 schijnt te zijn voldaan ²⁾. Na herhaald aandringen door ge-

Afb. 70. Binnenplaats van het West-Indisch huis te Amsterdam (Voetboogdoelen).
(Naar eene gravure in de „Nieuwe Atlas“ van P. Fouquet, 1783).

noemde Societeit werd toen het oude kantoor van den boekhouder Palm afgestaan, die reeds sinds eenigen tijd het kantoor van de commiezen tot de zaken van koopmanschappen in gebruik had. Hem werd dit kantoor nu definitief toegewezen en voor de commiezen werd een kantoor in het pakhuis ingericht. De Bewindhebbers bedongen hierbij, dat de stad de inrichting van dit kantoor zoude bekostigen.

¹⁾ Resolutie, 9 Januari 1742 fol. 13.

²⁾ Resolutie, 1 November 1746, fol. 107 vs. 108 vs. De Societeit vergaderde eerst in het Raadhuis, Resolutie 5 November 1688 fol. 315. De Compagnie van Suriname ontstond na de verovering van Suriname door de Zeeuwen onder beheer van den Heer van Aerssen van Sommelsdijk, en stond oorspronkelijk buiten verband met de W. I. C. De Staten van Zeeland droegen hun aandeel over aan de W. I. C., waarna de Societeit werd opgericht volgens octrooi van 23 September 1682 (Groot Placcaatboek III, blz. 1424).

Het best zijn wij ingelicht over de inrichting van de groote vergaderzaal, door de afbeelding hiervan, opgenomen in J. Wagenaar's 't Verheerlijkt Amsterdam, naar aanleiding van het bezoek van den Stadhouder, op 1 Juni 1768. De zaal lag op de verdieping aan de binnenplaats, waarop deze met drie vensters uitzag. Het was een matig groot, vrij eenvoudig vertrek, met zware schouw en bekleed met wandtapijten met boschtafereelen. Aan den wand hingen eenige kaarten en stadsgezichten. Er stond een gangklok en naast de schouw waren twee tafels met boeken, die echter mogelijk slechts ter eere van het hooge bezoek waren uitgestald. De stoelen blijken op de gestoffeerde ruggen geborduurd met het monogram der Compagnie. Verder toont de afbeelding aan, dat er lambrequins boven de ramen hingen. Aan de tafel zitten 14 deftige personages, waaronder de Prins, op een eerestoel met hooge leuning, en naast hem de President, Mr. J. baron de Petersen, en links de Heer van Collen, de vertegenwoordiger van den Prins bij de Compagnie. Staande voor den Prins houdt de advocaat der W. I. C., Mr. N. W. Roell, een statige toespraak. Het gevolg van den Prins was tijdens de ontvangst achtergebleven in de kamer van de Sociëteit van Suriname.

Het deftige bezoek, waarbij de Prins zitting nam als opperbewindhebber, was tegen een vroeg uur aangekondigd en reeds om 9.30 kwamen de Bewindhebbers aan den Singel bijeen, doch het bezoek aan de tentoonstelling van Indische produkten in het Oost-Indisch huis had zooveel belangstelling gevonden, dat de Prins eerst te 11.30 verscheen. Aan den ingang waar de Bewindhebbers ontvingen, was eene Compagnie Burgers opgesteld en op de binnenplaats een wacht van soldaten en van matrozen en schippers; in de benedengalerij stonden de bedienden der Compagnie. De hooge gast werd over de plaats naar het bordes geleid, waar hij ontvangen werd door den oudsten bewindhebber, Mr. Salomon Dedel. In de zaal ontving de president, baron de Petersen. Aan den Prins werd een aandeel van 4 % van de uitdeelingen aan de participanten toegezegd en de president sprak hierbij zijn leedwezen uit, „dat de Compagnie thans niet in staat was om een forttable joissance voor alsnoch aan Z. D. H. te presentereen”. De geldmiddelen stonden dan ook verre van rooskleurig, niettegenstaande men reeds in 1709 getracht had om eenige bezuinigingen in te voeren. Deze beperkten zich echter tot kleinigheden. Men bepaalde, dat er in het huis alleen bier van vier gulden per vat en niet hooger zoude verstrekt worden en hoogstens $\frac{1}{2}$ vat per week, dat de kaarsen op de kantoren en voor de zaal niet zwaarder mochten zijn dan 6 à 8 in het pond. De schoonmaak door de twee vaste schoonmaaksters en de meid moest in het voorjaar in drie weken gereed zijn en in het najaar in eene week; daarna zouden hiervoor geen daggelden meer worden betaald. Ten slotte werd de kermisfooï van f 3 : 3 aan de meid afgeschaft. Of de financiën der Compagnie na deze ingrijpende bezuinigingen veel verbeterden, wordt er wijselijk maar niet bij verteld ²⁾.

Het gebouw bleef bij de Compagnie in gebruik tot hare opheffing op 31 December 1791, volgens besluit van de Staten-Generaal van 27 Mei 1791. De huur verviel hierdoor en het gebouw keerde tot de stad, als eigenares, terug.

¹⁾ Verschenen in 1768. De prent is door J. Smit vervaardigd naar eene teekening van S. Fokke.

²⁾ Resolutie der Kamer Amsterdam, 3 Januari 1709, fol. 7 vs.

De huursom werd in de eerste jaren verrekend met de vergoeding, welke de stad betaalde voor het gebruik van het na te noemen Willige Werkhuis, waarbij de stad nog 200 gulden per jaar bijbetaalde. Later trachtte de stad de beide vergoedingen tegen elkander te compenseeren, waartoe de Compagnie weinig bereid was, daar haar dit 200 gulden per jaar achteruit zoude helpen. Wel was zij bereid de gebouwen te ruilen, waardoor zij den Doelen in eigendom zoude verkrijgen tegen het later zeer bouwvallige Werkhuis. De onderhandelingen leidden ten slotte tot verkoop van het Werkhuis aan de stad, zonder dat hierbij verandering werd gebracht in de huurverhouding ten opzichte van den Doelen.

III. DE PAKHUIZEN.

In de eerste jaren behielp de Compagnie zich met gehuurde pakhuizen. In 1624 wordt een pakhuis vermeld ¹⁾ en in 1635 wordt gewag gemaakt van het pakhuis de Aschhof,

ook de Dashof genoemd, dat van Burgemeester Boom werd gehuurd ²⁾. In hetzelfde jaar werd de huur voor de pakhuizen van de drooge vivres en de ammunitie met een jaar verlengd ³⁾. Reeds 2 Augustus van dit jaar wordt gewag gemaakt van het plan om een eigen pakhuis te bouwen op het erf der Compagnie bij Jan de Wint of elders ⁴⁾, en het vraagstuk werd dringend, toen de stad berichtte, dat zij een door haar aan de Compagnie afgestaan pakhuis zelf noodig had voor opslag van ammunitie, al gaf het stadsbestuur daarbij blijk van welwillendheid door het aanbod om bij provisie toe te staan, dat de watervaten op den wal van de markt

Afb. 71. West-Indisch huis aan den IJkant of het 's-Gravenhekje.

¹⁾ Resolutie van Heeren XIX, 2 October 1624; in 1626 werd een pakhuis aan de Brouwersgracht van de stad gehuurd (zie fol. 2).

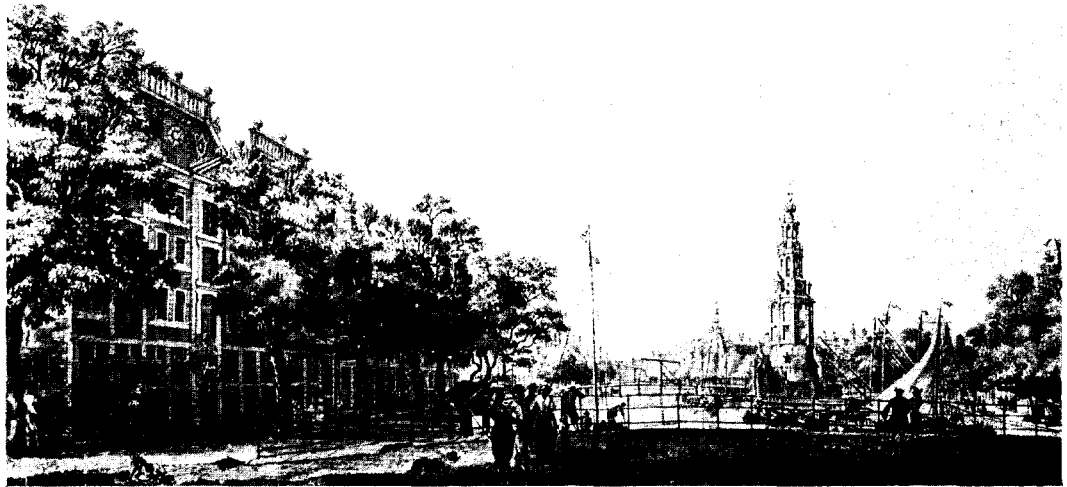
²⁾ Resolutie der Kamer Amsterdam, 25 Januari 1635, fol. 8.

³⁾ Resolutie alsv., 1 Mei 1635, fol. 29.

⁴⁾ Resolutie alsv., 2 Augustus 1635, fol. 54.

bij de Noorderkerk zouden worden gelegd ¹⁾ en door later de keuze te laten tusschen het slachthuis en de nieuwe pakhuizen ²⁾).

Vooraf bestond er behoefte aan zolders voor het koelen der granen ³⁾ en de Compagnie besloot daarom in te gaan op het aanbod van de weduwe Hasselaers, om hare brouwerij „den dobbelen Arent” als pakhuys te verhuren, waarbij nog een huis gevoegd werd aan de Haarlemmerstraat ⁴⁾. In het volgend jaar werd nog een pakhuys hierbij gehuurd en blijkt de Compagnie ook pakhuizen in huur te hebben van J. J. Coninck ⁵⁾. Deze

Afb. 72. Het West-Indisch huis te Amsterdam aan de IJkant.

(Naar eene teekening van J. de Beyer in het Museum Fodor).

toestand kon echter op den duur niet bevredigend geacht worden en meer en meer rijpte het plan om een eigen gebouw te stichten.

Toen de stad er omstreeks 1637 toe overging om verschillende erven op het Rapen-

¹⁾ Resolutie alsv., 10 September 1635, fol. 64 vs.

²⁾ Resolutie alsv., 11 October 1635, fol. 78.

³⁾ Resolutie alsv., 22 October 1635, fol. 82.

⁴⁾ Resolutie alsv., 5 November 1635, fol. 87. De brouwerij werd aangeboden voor 1400 gulden per jaar en de huur werd afgesloten voor 1200 gulden. Resolutie alsv., 8 en 12 November 1635, fol. 88 vs. en 89 vs.

⁵⁾ Resolutie alsv., 10 Januari en 13 November 1636, fol. 209 vs.

burg te verkoopen, verzekerde de Compagnie zich van een groot terrein, waarop in 1641 en 1642 het West-Indisch huis werd gebouwd, dat thans nog in wezen is. De erven hadden een uitgang naar de Foeliestraat ¹⁾, over het bouwen zelf zijn geen gegevens bekend; volgens A. W. Weissman is het op stijlkritische gronden waarschijnlijk, dat het door Pieter, den oudsten zoon van Hendrik de Keyser, werd ontworpen ²⁾. Het werd nog gebouwd in den rijken tijd der Compagnie, vóór het verlies van Brazilië in 1647, en bleek na de voltooiing weldra te groot voor het verminderd bedrijf, waaraan men trachtte tegemoet te komen, door den zetel der Compagnie hiernaar over te brengen, waardoor de huur van het complex aan den Haarlemmerdijk werd uitgespaard. Ook besloot men om een gedeelte te verhuren en aldus minder bezwarend voor de Compagnie te maken.

Na de reorganisatie van 1674 kwam het plan ter tafel om het pand te verkoopen en ook in de hierop volgende jaren kwam men geregeld hierop terug, doch het bleek moeilijk om er een koper voor te vinden ³⁾. Men besloot daarop eindelijk in 1676 het pand te behouden, daar „de Compagnie by aenwas ende vermeerderinge van desselfs traffijcque ende negotie” het wellicht later goed zoude kunnen gebruiken. Men wees daarbij op de gunstige ligging aan het water, welke het mogelijk maakte, dat de schuiten en lichters vlak voor het pakhuis konden aanleggen ⁴⁾. Voorloopig bood het pand echter te overvloedige ruimte en de Heeren van de Koopmanschappen stelden daarom voor om de helft van het pakhuis aan de stadszijde met de zolders en twee achterkelders voor de Compagnie te reserveeren en de rest te verhuren ⁵⁾. Het hierover uitgebrachte advies luidde om het onderste gedeelte der pakhuizen in gebruik te houden, doch de zolders, kelders en de „resterende vertrecken, camers, comptoire, mitsgaders de annexe huysingen, ende wat des meer zoude mogen zijn” te verhuren. Het was daarbij gebleken, dat de kelders niet vrij waren van waterlast ⁶⁾.

In dien geest werd besloten en in 1697 werd overwogen om het beneden in het

¹⁾ Hierover ontstond een geschil in 1690. Resolutie alsv., 3 Maart 1690, fol. 101.

²⁾ Zie J. T. L. de Balbian Verster in het 15de Jaarboek Amstelodamum, 1917.

³⁾ Resolutie der Kamer Amsterdam, 1765, fol. 241; zie ook 232 en 240 vs., 1676, fol. 21 vs., en 82 vs.

⁴⁾ Resolutie alsv., 14 Januari 1676, fol. 21 vs.

⁵⁾ Resol. alsv., 1675, fol. 130. Het verhuren van pakhuisruimte geschiedde reeds vóór 1642 en hierbij werd ook toegestaan aldaar te veilen. Zoo wordt vermeld, dat in 1635 de HH. Meulenaar en Barrevelde goederen hadden opgeslagen (Resolutie der Kamer Amsterdam, 11 April 1635, fol. 23 vs.). Ook in 1669 en 1672 is dit geschied, waarbij echter niet steeds blijkt, welk pakhuis was bedoeld. In 1669 was aan F. Feron vergund om tabak te bergen en huiden uit Curaçao (Resolutie der Kamer Amsterdam, 26 April en 2 Mei 1669, fol. 97 vs. en 99). In 1671 verzocht men om de particuliere goederen te verwijderen, waaraan echter in 1672 nog niet geheel was voldaan. (Resolutie alsv. 26 Februari 1671, fol. 254 en 1672, fol. 57 vs.). Mogelijk was men wat royaal geweest met het afstaan van ruimte; in 1670 was men althans genoodzaakt om aan de gemeente plaats te vragen voor het opbergen van geschut (21 April en 1 Mei 1670, fol. 174 en 176). Later was er weder meer ruimte; in 1689 (fol. 75) klaagden de Bewindhebbers, dat de Kamer van Stad en Lande pakhuisruimte had gehuurd, terwijl het pakhuis van de Compagnie zelf nagenoeg leeg stond. Voor en na het betrekken van den Doelen werd aan verschillende personen inwoning verleend in het oude Residentiehuis, o. a. in 1671 en 1681.

⁶⁾ Resolutie alsv., fol. 82 vs.

pakhuis gevestigde slachthuis te vergrooten en voor 50, in plaats van voor 25 beesten in te richten ¹⁾).

Ook de kade voor het huis bleef in gebruik bij de Compagnie. In 1683 werd een steiger gemaakt ²⁾ en in 1685 worden zijdevindhuisjes naast het oude West-Indisch huis aan den IJkant vermeld ³⁾. Ook werd in 1682 aan de stad gevraagd om onder de boogen van de schutsluis een huisje in te richten voor den opziener van de sjouwers.

De hoofdgevel van het gebouw was aan het Gravenhekje, met een gevel van baksteen met banden en vensteromlijstingen in zandsteen. Het avantcorps in het midden wordt door een groot driehoekig fronton bekroond, dat uitspringt voor de twee zadeldaken, die in een zakgoot samenkomen.

Afb. 73. Zijgevel van het West-Indisch huis aan de Peperstraat.

Door het avantcorps wordt de gevel in drie ongelijke gedeelten verdeeld, waarvan de twee hoekgedeelten elk een pakhuisdeur bevatten tusschen symmetrisch 1 en 2 vensters en het middengedeelte twee vensters tusschen twee pakhuisdeuren. De geheele gevel was dus 12 raamtraveeën breed. De gevel heeft een onderbouw van $1\frac{1}{2}$ verdieping en daarboven nog 3 verdiepingen, met pakhuiszolders. De afgeknotte schuine gevelafdekkingen zijn met zandsteen platen belegd en op de thans rechte toplijst stond vroeger een hekwerk, hetwelk nog is afgebeeld op eene teekening van J. de Beyer in de collectie Fodor en op de prent bij O. Dapper. In het middenfronton staat het monogram der Compagnie, een W met G en C in de beenen (Geoctrooieerde West-Indische Compagnie) en op de afgeknotte hoekdaken is het jaartal: ANNO 1642 aangebracht.

Aan de IJ-gracht, thans Prins Hendrikkade, verheft zich de zijgevel van het hoofdgebouw, welke alleen in den top versierd is met het monogram der Compagnie. Op den hoek van de Peperstraat sluit hierbij een ander gebouw aan, dus loodrecht op het hoofdgebouw, een pakhuis van gelijke hoogte en indeeling, eindigend in een schuinen topgevel, versierd met in voluten eindigende steenen dakomlijsting. In den top vertoont dit pakhuis het jaartal 1641. Aan de Peperstraat zelf sluit bij den zijgevel van dit pand een open plaats aan en daarnaast een dubbel pakhuis, met kelderonderbouw en vier verdiepingen.

¹⁾ Resolutie als v., 24 September 1697, fol. 175.

²⁾ Resolutie als v., 1683, fol. 289.

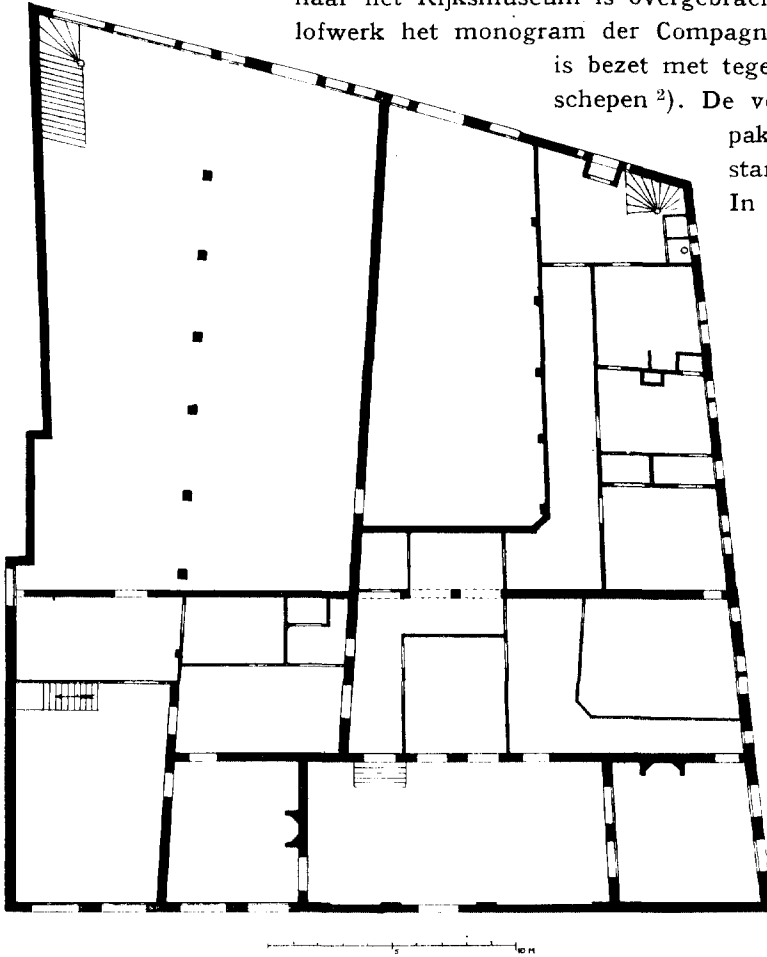
³⁾ Resolutie als v., 1685, fol. 21 vs. en 57 vs.

Het inwendige is nog grootendeels ongewijzigd gebleven, doch over de bestemming der ruimten ontbreken de gegevens. Hier zetelde onder meer de pakhuismeester, over wiens te lichtvaardig afgeven van ceelen in 1745 door de kooplieden werd geklaagd ¹⁾. Tijdens het verblijf van het bestuur, vóór het betrekken van den Doelen in 1676, zetelde dit waarschijnlijk in het vertrek, waar in 1908 de groote schouw werd uitgebroken, die

naar het Rijksmuseum is overgebracht. Op den kap is tusschen lofwerk het monogram der Compagnie gesneden en de boesem is bezet met tegeltjes met afbeeldingen van schepen ²⁾. De verdiepingen zijn geheel als

pakhuiszolders ingericht, met standvinken en zware balken. In het ruime benedengedeelte, dat als slachthuis heeft gediend, zijn nog deels de ijzeren haken voor het vleesch aanwezig.

Goede opmetingen bevinden zich in de collectie van den heer C. H. Peters te 's-Gravenhage en van den overste van de Genie te Amsterdam en eene oude opmeting bevond zich in het bureau in het gebouw. Eene afbeelding van den voorgevel is o. a. opgenomen in het werk van Van Arkel en Weissman, Noord Hollandsche Oudheden, 7de stuk, 1895, bl. 58.

Afb. 74. Plattegrond van het West-Indisch huis aan den IJ-kant.

Het terrein was oorspronkelijk door een hek afgesloten en slechts over een smal bruggetje te

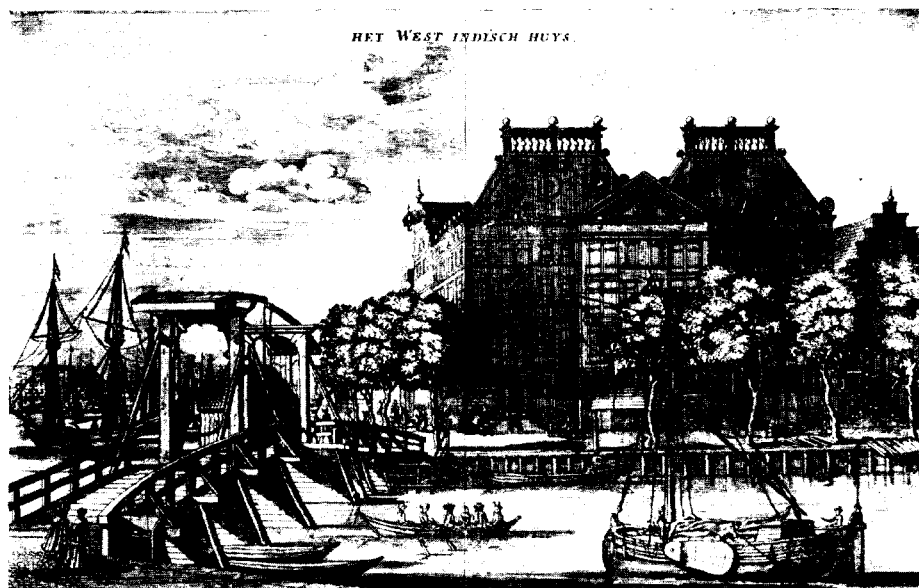
bereiken. Het vervoer geschiedde te water. De prent bij O. Dapper toont nog den ouden oestand. Na het bouwen van de steenen boogbrug, die de teekening van de Beyer ons

¹⁾ Resolutie der Kamer Amsterdam, 2 Maart 1745, fol. 14.

²⁾ Volgens den Catalogus van meubelen bl. 28, no. 25, dateert de schouw van c. 1654, dus van den tijd, dat het huis tijdelijk tot zetel der W. I. C. werd ingericht, na het verlaten van het gebouw aan den Haarlemmerdijk.

toont, vroegen de Bewindhebbers aan de stad de beschikking over een boog hiervan voor een verblijfplaats van den nachtwacht en bij dag voor de sjouwerlieden.

Het niet tot de Compagnie behorende zijdedwindhuisje stond binnen de omheining, doch aan den bewoner werd een sleutel van het hek geweigerd, waartoe ook bijgedragen kan hebben, dat over overlast van dien bewoner werd geklaagd ¹⁾. Behalve door den reeds vermelden nachtwacht werden de terreinen over het algemeen niet speciaal bewaakt, behoudens eene kleine periode in 1690 ²⁾. Tot de kostbare ladingen in de pakhuizen behoorden o. a. hertevellen, bevervellen, olifantstanden, goud en suiker.

Afb. 75. Het West-Indisch huis te Amsterdam aan den IJkant.

(Naar eene gravure in Dapper).

Het gebouw bleef in gebruik bij de Compagnie tot 1791 en kwam daarna met de andere bezittingen aan den Staat. Bij beschikking van den Staatsraad belast met het Departement van Financiën van 11 December 1814, No. 669 werd het tot wederopzeggings toe kosteloos in gebruik gegeven aan het Departement van Marine voor berging van kledingstukken en medicijnkisten en voor de bewaring van de charters der ontbonden West-Indische Compagnie. Na dien tijd verandert het meermalen van bestemming. In 1819 werd het als pakhuis in gebruik genomen door het Etablissement van Koloniën en met ingang van 1 Januari 1828 werden twee dubbele zolders verhuurd. Den 15en Augustus 1832 werd deze huur opgezegd, waarna het gebouw werd aangewezen tot hospitaal voor

¹⁾ Resolutie der Kamer Amsterdam, 13 Februari 1685, fol. 47 vs.

²⁾ Resolutie alsv. 31 Januari 1690. Den 24en Maart daarna werd besloten de bewaking gedurende den nacht weder op te heffen (Resolutie alsv., fol. 129 vs. en 169 vs.)

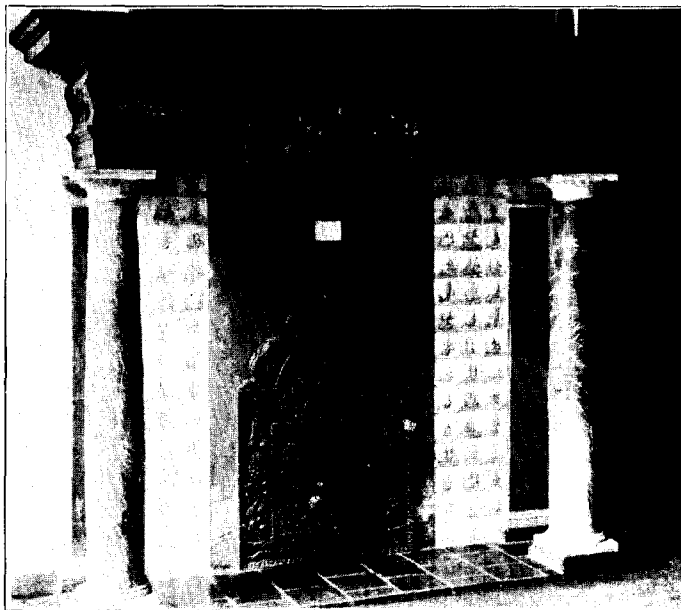
choleralijders, als hoedanig het tot 1834 in gebruik bleef. Met Mei 1834 werden de zolders weder verhuurd, tot April 1852, aan de Directie van de Nederlandsche Handelmaatschappij, die later ook de beschikking verkreeg over nog twee zolders en een onderstuk van het slachthuis. Het niet verhuurde gedeelte werd gebruikt door het Agentschap van het Ministerie van Koloniën, als opslagplaats voor de voor den dienst der koloniën benoodigde goederen en tot 1856 als bewaarplaats van het archief der Compagnie ¹⁾; een gedeelte diende tijdelijk voor den dienst van de Rijkstelegraaf. Later werd het geheele gebouw aan het Agentschap van Koloniën ten gebruike afgestaan.

Volgens mededeeling van den secretaris der gemeente Amsterdam was het geheele gedeelte aan de zijde der Kade in 1926 in gebruik bij de administratie der Rijksbelastingen en was het achtergedeelte aan de Peperstraat toen verhuurd aan de expeditie-firma D. Kersken en Co.

De steiger aan de IJ-gracht werd in 1835 verhuurd aan de Stoomschroefschoenerrederij van Amsterdam op Hull en, na ontbinding van deze rederij, aan de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij bij contract van 13 November 1860. Het oude houten hijschtoestel (zijdewindhuisje), werd 19 Maart 1861 door een ijzeren hijskraan vervangen.

Reeds in 1877 rapporteerden Conrad en Cuypers over de slechte fundeeringen, welk euvel toen werd verholpen. In 1907 werd een nieuw rapport ingediend door C. H. Peters en J. Z. Stuten met opmetingen door J. Bakker.

De zettingen bleken tot rust gekomen te zijn, doch de bovenverdieping was zwaar belast. Er waren scheuren in het metselwerk en later ingebroken deuren en lichten. „In het algemeen was de onderhoudstoestand van het gebouw zóó, als men van een Rijksgebouw

Afb. 76. Schouw uit het West-Indisch huis thans in het Nederlandsch museum.

¹⁾ Zie: R. Fruin, De geste van Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink als archivaris des Rijks 1854-1865. 's-Gravenhage 1926, bl. 68. De onderbrenging geschiedde volgens K. B. van 28 Februari 1856, No. 68.

gewoon is". Het gebouw draagt overal de sporen van later aangebrachte veranderingen. Het is te donker om de goederen te verwerken.

Volgens de doorsnede is de grondverdieping 8 M. en achter deels uitgegraven tot 10 M., de verdere verdiepingen zijn $4\frac{1}{2}$ M. tot de balken. De schuine voorgevel is $26\frac{1}{2}$ M. breed, achter $29\frac{1}{2}$; de diepte is 36 en 29 M. Het gebouw aan het 's-Gravenhekje bestaat uit het slachthuis en het daarvan door een doorlopenden muur gescheiden pakhuis, achter het laatste, recht hierop een pakhuis en een kantoor van 5.2 bij 5.5, aansluitend bij de achterbinnenplaats.

De foto's van voor- en achtergevel zijn van 1907.

IV. DE WERF MET BIJBEHOORENDE GEBOUWEN.

De gronden hiervan waren 2 November 1609 door de stad verkocht aan Pieter Sem en werden door de Compagnie van hem den 4en November 1626 aangekocht. De omschrijving der perceelen luidt hierbij: „een werff gelegen op Rapenburch, geteekend met No. 14, wesende een huys, erff, ende boede erff, mitsgaders een sloopstimmerwerff daerachter ¹⁾. Later werden de terreinen meermalen nog door aankoop vergroot ²⁾. Ook de reeds bestaande werf is waarschijnlijk, na aankoop, door de W. I. C. vergroot.

De werf blijkt in 1668 belast met eene hypotheek, groot 12000 gulden, rentende 5 %, en later $4\frac{1}{2}$ % ³⁾. De grond werd bij het aanleggen van de Foeliedwarstraat in erven afgestoken en met andere huisjes in 1670 verkocht, na eerst te zijn opgehouden ⁴⁾. De hypotheek werd daarna afgelost. De erven schijnen niet al te nauwkeurig te zijn afgepaald, waardoor in 1671 en 1672 geschil ontstond met de koopers der erven.

Het pakhuis aan de Foeliestraat werd in 1670 geveild, doch opgehouden ⁵⁾ en 21 April daarna verkocht ⁶⁾. Het huis aan de IJ-gracht op den hoek van de Peperstraat bleef in bezit der Compagnie. Het was in 1686 zeer bouwvallig door den slechten toestand der fundamenten en scheen „om verre gesmeten" te moeten worden ⁷⁾.

Beter succes had de Compagnie met haar overeenkomst met de stad tot afstand van een pakhuis tot werkhuis voor de bedelaars. Den 16en December 1650 werd door de Commissarissen uit de Vroedschap, aan wie was opgedragen „omme te zien na bequame gelegentheynt daermen de arme kinders ende andere ledighgangers, tot ontlastinge van de Godshuysen zoude connen te werck stellen", gerapporteerd, „dat zij daertoe voor de bequamste uytgecoren hadden de West-Indise packhuysen, staende op de West-Indische timmerwerff ⁸⁾.

¹⁾ Kwijtscheldingsregister, gemeente-archief Amsterdam. 1626, C. 54.

²⁾ Kwijtscheldingsregister alsv., 26 April 1627, 26 Juli 1629, 21 Juli 1638 en 11 Augustus 1640.

³⁾ Resolutie der kamer Amsterdam, 16 April 1668, fol. 12, 24 September 1668, fol. 25 en 17 Juni 1669, fol. 108 vs.

⁴⁾ Resolutie alsv., 20 Januari 1670, fol. 56.

⁵⁾ Resolutie alsv., 6 Februari 1670, fol. 159.

⁶⁾ Resolutie alsv., 28 April 1670, fol. 175 vs.

⁷⁾ Resolutie alsv., 8 Februari 1686, fol. 42 en 114.

⁸⁾ Uit het Rapiamus over 1653, fol. 117, blijkt dat hierbij niet inbegrepen waren het spijkerhuis en de schuitenloods.

De raad besloot hiertoe ¹⁾, doch dit besluit schijnt voorloopig nog niet te zijn uitgevoerd, althans den 23 Februari 1653 volgde een nieuw besluit „omme de genoemde werff ende packhuysen te approprieren volgens de afteyckeninghe” ²⁾ en 16 Januari 1654 was men in zooverre hiermede gereed, „dat nu niet anders daeraen en resteerde als de geprojecteerde concepten in practijcque te brengen. Het werkhuis werd als inrichting gecombineerd met het Spinhuis, dat over „een goet capitael” beschikte ³⁾, doch de huur werd ten laste gebracht van de stad en in 1663 werd het eerst de huur over 7 jaar voldaan ⁴⁾.

Later werd door de stad meermalen op verlaging van de huursom aangedrongen, ten einde die met gesloten beursen te kunnen verrekenen tegen de huursom van den Doelen, doch de Bewindhebbers bleven hiervoor doof ⁵⁾. Langzamerhand werd de toestand voor de Compagnie zelf echter te bezwarend door de kostbare herstellingen, die het oude gebouw eischte en die er in 1724 toe leidden, dat men overwoog om nieuwe bestekken voor pakhuizen te maken ⁶⁾. In 1733 wees men het stadsbestuur op de hooge kosten en drong men op grond hiervan er op aan, dat de stad het pakhuis zoude overnemen ⁷⁾; de besprekingen hierover leidden tot het besluit van de Vroedschap van 5 September 1736, om het huis te koopen, of te ruilen tegen den Doelen. Men besloot alleen tot het eerste; aan G. van Emmerick e. a. werd opgedragen om een plattegrond te malen ⁸⁾ en de Kamer Amsterdam werd door HH. Tienen tot verkoop gemachtigd, waarop deze reeds in 1716 hadden aangedrongen ⁹⁾. Den 5en December 1738 volgde de overdracht en 19 December de betaling van 36500 gulden.

Het gebouw is daarna verschillende malen gewijzigd en is ten slotte opgenomen in de Kweekschool voor Zeevaart.

Over de omgeving van het gebouw blijkt alleen, dat in 1719 nadeel werd gevreesd

¹⁾ Resolutie Vroedschap 20, fol. 131 vs.

²⁾ Resolutie Vroedschap 21, fol. 40.

³⁾ Resolutie Vroedschap 21, fol. 140.

⁴⁾ Journaal 1663. Op 1 December werd 14000 gulden betaald „voor 7 jaren huer van 't Packhuys en werf op Rapenburg van May 1657 tot May 1664”. Daarna volgt geregeld jaarlijks de betaling. Het uitstel van de eerste betaling is waarschijnlijk te verklaren uit eene vermakelijke vergissing van de Thesaurie. Volgens het Rapiamus van Thesaurieren 1653, fol. 117, was de huur ten laste van den verhuurder, de W. I. C., gebracht als „Westindisch packhuijs ende werf, uytgenomen het spijkerhuijs en de schuytenloods. Bewinthebbers van de W. I. C. hebben dit packhuijs in huijr voor twee duijssent gul., vrij gelt, boven den achtsten penning, iaerlix volgens de huycedel gelegd in de witte doos, innegaende May 1653”. Toen de huur natuurlijk niet binnen kwam, heeft men waarschijnlijk er den huurceel zelf eens op nageslagen en daarna de fout hersteld. „Door het verloren zijn van het Groot Memoriaal valt thans niet meer na te gaan, of ook de huur over 1653—1656 is voldaan; uit het bovenstaande blijkt echter voldoende, dat de huur met 1 Mei 1653 is begonnen.

⁵⁾ Resolutie Kamer Amsterdam, 1687 13 December, fol. 348 vs., 1694, 27 December, fol. 89, toen zelfs op eene huurverlaging tot 1600 gulden werd aangedrongen, 1711, fol. 147 vs.

⁶⁾ Resolutie der Tienen, 22 November 1724. Resolutie Kamer Amsterdam, 13 September 1707, fol. 187 vs., 14 April 1719, fol. 72 vs. enz. In 1733 werd de schutting hersteld, fol. 57, in 1694 de regenbak, fol. 71.

⁷⁾ Resolutie alsv., 1733, fol. 26 vs.

⁸⁾ Resolutie alsv., 29 October 1737, fol. 218 vs.

⁹⁾ Resolutie van HH. Tienen, 15 October 1717, 17 October 1735 en 10 September 1737, fol. 155 vs.

van den bouw van de nieuwe Katholieke kerk op den Buitenkant, waarnaar toen door de Bewindhebbers een onderzoek werd ingesteld ¹⁾).

Of de W. I. C. evenals de V. O. C. een eigen apotheek bezeten heeft, is niet duidelijk. In 1680 werd er wel op aangedrongen, doch men achtte toen de kosten van een eigen

apothekerswinkel niet op te wegen tegen de voordeelen van eigen beheer ²⁾. Later was de zorg voor de apotheek opgedragen aan de Commissie tot de Koopmanschappen, waarnaast enkele malen eene Commissie voor de apotheek wordt genoemd, doch uit de enkele berichten valt niet op te maken, of hare bemoeiing slechts betrekking had op aankoop van medicamenten bij particuliere apothekers, of op een eigen winkel. De oprichting hiervan wordt echter niet uitdrukkelijk vermeld.

Afb. 77. De Zon, vroeger logement van de W. I. Comp. te Amsterdam.

per jaar. Voor de aankleding van het huis werd 500 pond groot toegestaan ³⁾. Er werd een kastelein voor het logement aangesteld, waartoe A. van der Velde werd benoemd; de keuze schijnt minder gelukkig geweest te zijn, althans deze bleef slechts korten tijd in functie en reeds in het volgende jaar werd hij als zoodanig opgevolgd door de weduwe Schillemans.

Het huis werd later betrokken door de Maatschappij tot Nut van het Algemeen en daarna ingericht tot weeshuis van de Doopsgezinde gemeente. Het is meermalen verbouwd, doch de oude toestand blijkt nog uit de bijgevoegde afbeelding uit het begin der 19de eeuw, naar eene teekening in het Gemeente-archief te Amsterdam.

J. C. OVERVOORDE.

¹⁾ Resolutie der Kamer Amsterdam, 1719, fol. 235 vs. Volledigheidshalve vermeld ik nog, dat in 1694, alsv. fol. 1 vs., een Compagnies jacht wordt vermeld.

²⁾ Resolutie 21 April en 3 Mei 1680, fol. 98 vs. en 103.

³⁾ Resolutie der Kamer Zeeland, 3 Januari, 28 Februari en 8 Maart 1641, fol. 70 vs., 87 vs., en 93.

DE GEBOUWEN VAN DE WEST-INDISCHE COMPAGNIE
DER KAMER ZEELAND.

INLEIDING.

Toen, na afloop van het Bestand, in 1621, Usselincx's onvermoeide pogingen ten slotte met succes werden bekroond en aan de West-Indische Compagnie een monopolistisch octrooi was toegestaan naar den trant van dat der O. I. C., werd ook de organisatie van dit lichaam nagevolgd. Wel is waar hadden bij de W. I. C. niet, als bij haar machtiger en belangrijker zuster, reeds vóór de verleening van het octrooi vóór-compagnieën handel op de westersche landen gedreven, doch de verdeeling in kamers, die bij de O. I. C. als van zelve uit deze compagnieën was gegroeid en die door de zucht van alle handeldrijvende steden, ook een deel van de voordeelen van den Indischen handel te bemachtigen, was geaccentueerd en gehandhaafd ¹⁾, werd ook bij de W. I. C. toegepast. Ook hier vierden particularisme en lokaal-patriottisme hoogtij. En ook in Zeeland liet men zich hierbij niet onbetuigd. De kamer der W. I. C., die aan dit gewest was toebedeeld, zou te Middelburg resideeren, maar ook Vlissingen en Veere kregen een, buiten verhouding aanzienlijk, deel van den buit ²⁾. Samen zouden beide steden, naar in 1624 werd overeengekomen, de helft der bewindhebbers-plaatsen bezetten ³⁾, terwijl de andere helft uit Middelburgers zou bestaan; van de 3 thesauriers, die jaarlijks zouden worden benoemd, moest er minstens één uit Vlissingen of Veere zijn, terwijl ook in de deputatiën voor de vergadering der XIX beurtelings alle drie de steden vertegenwoordigd zouden zijn. De uitrustingen alsmede de opslag en verkoop der goederen, zouden voor tweederde te Middelburg, voor één derde in één der beide andere steden plaats vinden, terwijl de schepen zouden moeten terugkeeren

¹⁾ Zie van Brakel, Handelscompagnieën, bl. 79 vlg.

²⁾ T.a.p. bl. 82 vlg.

³⁾ Volgens een overeenkomst, in 1624 door Middelburg, Vlissingen en Veere gesloten, medegedeeld door van Brakel, t.a.p. p. 83, zouden van de 20 bewindhebbers 10 door Middelburg, 6 door Vlissingen en 4 door Veere worden benoemd.

Smallegange (Chronijk van Zeeland p. 443) deelt echter mede — zijn werk dateert van 1696 — dat Middelburg 6, Vlissingen 2, Veere en Tholen ieder 1 plaats zouden bezetten. Inderdaad had deze laatste stad een bewindhebbersplaats. In het resolutieboek van 1579-1628 komt, naar de heer C. Hollestelle, gemeente-archivaris van Tholen, zoo vriendelijk was mij mede te deelen, de volgende beschikking voor: „Alsoo volgens de resolutie van de Ed. Mog. Heeren Staten-Generaal, de Staten van Zeeland geordonneert hebben, dat in alle steden van Zeeland zouden gesteld werden directeurs totte teyckeninghe van degenen, die begeren te henderen in de West-Indische Compagnie, alles breeder blijckend by de instructie ende octroy, daerop gemaekt, sijn by borgemeesters ende schepenen daertoe gestelt Willem Jacobse Vryberghen ende Jacob Berghen. Actum op den stadhuys der stede Tholen, den XIIen Augusti 1621". En al mag men hierin nog geen bewindhebbers zien, 27 Nov. 1628 werd de burgemeester van Tholen, Cornelis Coorne, tot bewindhebber geëligeerd. De laatste benoeming als zodanig, die de heer Hollestelle in het Thoolsche archief aantrof, dateert van 19 Sept. 1761.

in de haven, vanwaar zij waren uitgelopen. En deze overeenkomst werd gevolgd door een contract tusschen Vlissingen en Veere, waarbij de concessie, aan hen beiden door de hoofdstad gedaan, weder werd gedeeld en wel in verhouding van 2 : 1, gelijk ook het kapitaal, te Vlissingen bijeen te brengen, vermoedelijk het dubbele zou bedragen van dat uit Veere. En zooals wij zullen zien, was tengevolge hiervan de beteekenis der beide kleine steden ook ten aanzien van de Compagnie's gebouwen grooter, dan bij de O. I. C. het geval is geweest.

Men kan, en niet zonder reden, de bewering uitspreken, dat de mindere importantie der W. I. C. in vergelijking met de O. I. C., en vooral de minder florissante gang van zaken van haar bedrijf, vergeleken met dat van haar oudere en machtiger zuster, zich ook in de geschiedenis harer gebouwen weerspiegelt. Hier niet, als bij de O. I. C., een gestadige, gezonde expansie van het voor vergaderplaats en pakhuizen gebezigde gebouwen-complex; hier, integendeel, kromp de benoodigde ruimte voortdurend in en werd een deel der pakhuisruimte van tijd tot tijd aan anderen, o. a. aan de O. I. C., verhuurd.

A. MIDDELBURG.

1. HET WEST-INDISCH HUIS.

Wet en raad van Middelburg besloten den 6en Augustus 1621, dat de gecommiteerden in de Zeeuwsche Kamer der W. I. C. „hare ordinaire zitplaetse zullen houden int Engelsch huys deser stad”¹⁾. Hiermede werd bedoeld het fraaie huis, opgetrokken in zandsteen, dat Adolf Hardinck, rentmeester van Zeeland, omstreeks 1520 aan den Langen Delft op den hoek van de St. Janstraat had laten zetten, belangrijk specimen der burgerlijke bouwkunst uit het begin der Renaissance, door Victor de Stuers genoemd „een typisch hôtél uit de XVIIe eeuw, vol fraai houtwerk en fijn slotwerk, dat als een Musée de Cluny had behooren bewaard te worden” zie (afb. 78)²⁾. Later werd het eigendom van den Prins van Oranje, van wien de stad het in 1582 kocht en het aan de Merchant Adventurers tot courthuis afstond. Toen de Engelsche court in 1621 was vertrokken, werd een deel van het huis verhuurd aan de Non-conformisten, het overige gedeelte ter beschikking van de W. I. C. gesteld. „Het is een heerlijk en schoon ghesticht”, zegt Boxhorn³⁾, „seer wel van kameren, cantooren ende andere vertrecken, alsmede de woninghe voor den cassier ende conchergie van de Compagnie, versien”, waar zoowel bewindhebbers als hoofdparticipanten bijeenkwamen. Het huis, dat oorspronkelijk gratis was afgestaan, werd in 1624 aan de W. I. C. verhuurd, aanvankelijk voor 100 £ Vlaams⁴⁾, welke bedrag

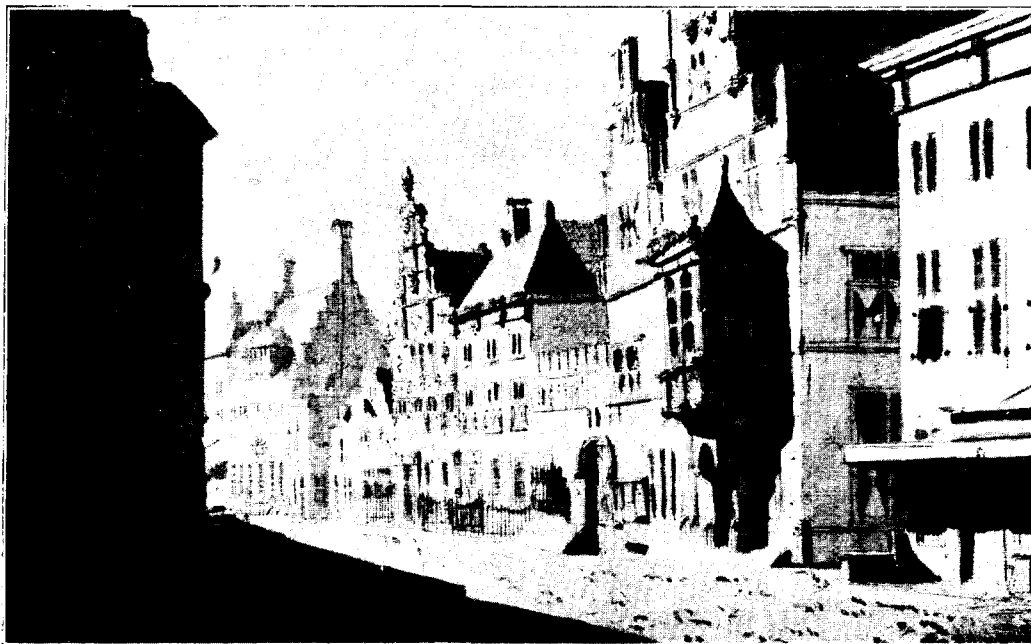
¹⁾ Register ten rade 1614-1622 (G. A. M.) f. 192 vs.

²⁾ V. de Stuers, Aanteekeningen betreffende Zeeland's monumenten ('s-Gravenhage 1893), bl. 19. Zie over dit huis ook een artikel van J. A. Frederiks in Bouwkundig Weekblad 1883, bl. 60, van W. O. Swaving in: Het Huis oud en nieuw, 1908, bl. en dr. W. S. Unger, Oude huizen te Middelburg, bl. 21.

³⁾ Boxhorn, Chronijk van Zeeland, bl. 173.

⁴⁾ Kesteloo, Stadsrekeningen, Archief Zeeuwsch Gen. VIII¹ bl. 99, VIII³ bl. 60, 61.

later tot 800 gulden werd verhoogd ¹⁾. In 1636 werd het achterste deel van het gebouw vernieuwd en aan de toen opgerichte Bank van Leening in gebruik gegeven; in verband daarmee werd nu de door de Compagnie te betalen huur verminderd tot 80 £ Vlaams ²⁾. Een aangrenzend huisje, uitkomende in de Morettengang (later Heerenstraat genaamd), was aanvankelijk door den „arbeider” der Compagnie bewoond, doch werd in 1638 door den opperboekhouder betrokken ³⁾; in 1649 werd dit huis, in verband met de doortrekking van genoemde gang, afgebroken.

Afb. 78. Het West-Indisch huis te Middelburg.

(Naar een teekening uit de 18e eeuw).

Al is de Compagnie tot aan het einde in het aldus verkleinde Engelsche huis ¹⁾ gevestigd gebleven, toch hing de mogelijkheid van een gedwongen verhuizing haar een en andermaal boven het hoofd. Reeds in 1640 werden de bouwmeesters verzocht om te zien naar een bekwame vergaderplaats en advies uit te brengen over zoodanige verandering in het „comptoir”, als dienstig zal worden geoordeeld ⁵⁾; in 1643 dreigde der Kamer

¹⁾ Register ten rade (G. A. M.) 31 Jan., 7 Febr. 1632.

²⁾ Ook in 1707 beliep de huur dit bedrag, zie Register ten rade 15 Maart 1707.

³⁾ Idem 6 Maart 1638. In 1629 was een onderzoek naar de bruikbaarheid van dit huis ingesteld (zie Resolutiën der Kamer Zeeland 1626—1629 (Inv. Kol. arch. no. 20) 14 Juni 1629); het werd gehuurd voor 36 £ 13 sc. 4 gr., zie idem 1629—1633 (Inv. no. 21), f. 6.

⁴⁾ Zij hield de beschikking over het geheele voorhuis, het huis van den concierge en de helft van den hof, zie Resolutiën Kamer Zeeland 1634—1636 (Inv. Kol. arch. no. 22), f. 186 vs.

⁵⁾ Idem 1640—1641 (Inv. Kol. arch. no. 24), f. 39, 43 vs.

het gevaar, dat haar de huur geheel zou worden opgezegd, toen de stadsregeering ernstig overwoog, er de Wisselbank te huisvesten ¹⁾). Maar hiervoor werd in 1644 een nieuw gebouw gesticht; de huur van het West-Indisch huis werd nu echter voor de Compagnie verhoogd. Maar tevens liet de stad door den metselaar Abraham Biesman vier schoorsteenen in het huis maken ²⁾). Ook in de achttiende eeuw werden er nog herstellingen aan uitgevoerd ³⁾). Maar toen de Compagnie teniet was gegaan, geraakte ook het eertijds zoo fraaie huis deerlijk in verval. In de negentiende eeuw was er ten slotte een armenschool in gevestigd, en in 1883 is het gebouw geheel gesloopt! Van het fraaie paleis van Adolf Hardinck, welks trapgevel was gesierd met een in de Nederlandsche Renaissance tamelijk zeldzaam voorkomenden erker, dat den Vader des Vaderlands tot residentie had gediend en ruim anderhalve eeuw de Kamer Zeeland der W. I. C. had gehuisvest, is nu niets meer over dan een bijzonder belangrijk tochtportaal ⁴⁾), dat zich thans in het gemeentemuseum op het raadhuis bevindt.

2. DE PAKHUIZEN.

Anders dan, naar wij zagen, bij de O. I. C. het geval is geweest, waar schier van den aanvang af bestuurszetel en bergruimten bijeen waren, lagen het West-Indisch huis en de pakhuizen ver van elkander. Was het eerste midden in de stad, de pakhuizen waren, uit den aard der zaak, meer aan den buitenkant, in het havengedeelte, gelegen.

Het oudste pakhuis der Compagnie was wel het huis „den Eenhoorn”, gelegen aan den Korendijk (thans P 72), dat echter na eenige jaren werd verkocht en dat, naar wij zagen, c. 1720 in het bezit der O. I. C. zou komen ⁵⁾. In 1627 werd de burgemeester Velters gemachtigd het pakhuis „over de noertsiede” te koopen voor 700 à 900 gulden ⁶⁾), maar het is niet na te gaan welk gebouw hiermede werd bedoeld. In 1630 werd aan den zuidkant der stad, aan den Blauwendijk, voor de Compagnie een complex pakhuizen gebouwd, dat tot het einde toe door haar is gebruikt. Zooals blijkt uit de teekeningen, die J. F. Schütz er vlak vóór de afbraak der gebouwen in 1867, toen zij aan de groote veranderingen in dit stadsgedeelte tengevolge van den aanleg van spoor en kanaal ten offer vielen ⁸⁾), van heeft gemaakt (zie afb. 79 en 80 ⁷⁾), bestond het complex uit een dubbel (rechts) en een enkel pakhuis (links) ter weerszijden van een open terrein, van voren door een laag gebouw met ver-

¹⁾ Idem 1642-1644 (Inv. Kol. arch. no. 25), f. 59 vs., 64 vs.

²⁾ Zie Kesteloo, Stadsrekeningen, Archief Zeeuwsch Gen. VIII³ bl. 61.

³⁾ Register ten rade (G. A. M.) op 23 Sept. 1719, 31 Oct. 1744, 24 Juli 1751.

⁴⁾ Afgebeeld bij Unger, Oude huizen no. 5.

⁵⁾ Eerste wijkregister (G. A. M.) f. 257. Zie hierover ook Resolutiën 1629-1633 (Inv. Kol. arch. no. 21), f. 12; idem 1634-1636 (Inv. Kol. arch. no. 22), f. 156; idem 1637-1639 (Inv. Kol. arch. no. 23), f. 91 vs.

⁶⁾ Resolutiën Kamer Zeeland op 21 Juni 1627.

⁷⁾ Alleen de gevelsteen is nog bewaard en berust in het gemeente-museum ten raadhuis (Cat. no. 83).

⁸⁾ Zie ook de gravure bij Smallegange tegenover bl. 443, waar het hoofdgestel der middenpoort eenigszins anders is weergegeven.

sierden toegangspoort en trapgevel, van achteren door een muur afgesloten. Maar niet alleen als pakhuis diende dit complex. Reeds in April 1630 werd besloten, dat het in aanbouw zijnde huis zou worden bestemd tot slachthuis ¹⁾. Eenige jaren later, in 1638, blijkt de behoefte aan pakhuisruimte zoo groot, dat de Heeren van de Koopmanschap werden gemachtigd pakhuizen te huren, zooveel noodig echter eerst gebruikende de pakhuisruimte der Kamer ³⁾, terwijl het bovengenoemde pakhuis „den Eenhoorn” werd bestemd voor alle goederen, die door particulieren ter verzending zouden worden aangegeven. In 1640 is zelfs sprake van den bouw van het pakhuis bij de Vlissingsche poort, waarvan een bestek van metsel- en timmerwerk zou worden gemaakt ⁴⁾; uit andere notulen van dat jaar meenen wij te mogen opmaken, dat dit pakhuis op de werf der Compagnie was gelegen ⁵⁾. Maar daarna schijnt het met den bloei der W. I. C. gedaan en was de beschik-

Afb. 79. West-Indisch pakhuis te Middelburg (1630). Voorzijde.

(Naar teekening van J. F. Schütz, 1867).

bare ruimte grooter dan de behoefte. In 1645 werd een deel der pakhuizen aan de O. I. C. afgestaan voor het opslaan van suiker ⁶⁾; in 1658 kreeg de boekhouder vergunning een partij gember op te slaan in het pakhuis aan den Blauwendijk, „daar dit nu ledich is” ⁷⁾, terwijl in 1660 pakhuis no. 4 achter het slachthuis aan een Engelschman werd verhuurd ⁸⁾. Het groote slachthuis werd in 1663 eveneens verhuurd ⁹⁾; in 1669 werd besloten het lange pakhuis ten dienste der kooplieden en profijt der Compagnie door een schutsel in twee

¹⁾ Resolutiën Kamer Zeeland 1629—1633, f. 29.

De stadsregeering had terzelfder tijd de tresoriers gemachtigd den singel vóór het huis met goed grenenhout te bekaden, zie Register ten rade op 10 Mei 1630.

²⁾ Resolutiën Kamer Zeeland 1637—1639, f. 80.

³⁾ t.a.p. f. 91 vs.

⁴⁾ Idem 1640—1641, f. 27.

⁵⁾ t.a.p. f. 48 vs., 50.

⁶⁾ Resolutiën 1644—1646 (Inv. Kol. arch. no. 26), f. 99.

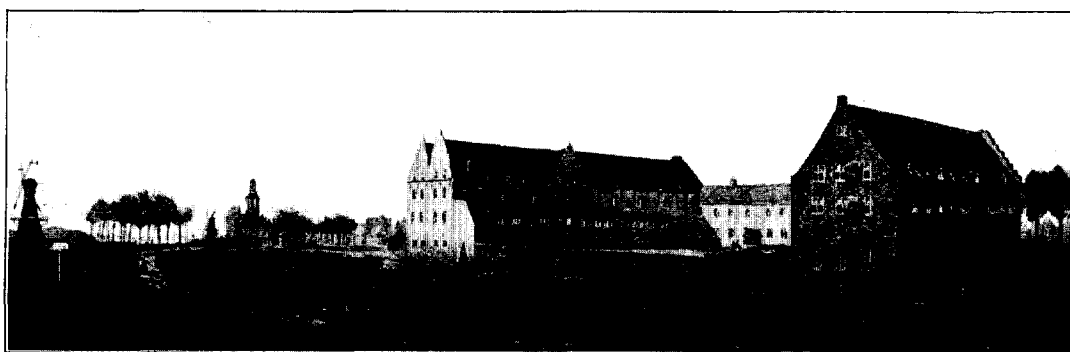
⁷⁾ Resolutiën 11 April 1658 (Inv. Kol. arch. no. 27).

⁸⁾ Idem 5 Febr. 1660.

⁹⁾ Idem 18 October 1663 (Inv. Kol. arch. no. 28).

deelen te splitsen ¹⁾. Zelfs de regenbak werd aan derden verhuurd ²⁾, terwijl de president den „halven langen kelder” huurde voor 12 £ Vl. 's jaars ³⁾. Hoe begrijpen wij uit deze armzalige geschiedenis der gebouwen den ondergang der eerste W. I. C. in 1674!

Doch ook de tweede W. I. C. heeft, gelijk bekend, geen voordeelig bestaan gehad. En hoewel in 1722 was besloten, de „pakhuizen deser camer niet te verhuren” ⁴⁾, zwichtte men in 1747 voor het verzoek der stadsregeering ze te mogen gebruiken voor het legeren van soldaten ⁵⁾, en werd een ander deel aan directeuren der Commercie-Compagnie verhuurd ⁶⁾. In 1782 werd de plaats afgestaan „ter verrigting der exercitiën van de militaire officieren, garnisoen houdende alhier” ⁷⁾. Na de opheffing der Compagnie kwamen de gebouwen aan den Staat, die bij proces-verbaal van 9 Juni 1817 de pakhuizen op den Blauwendijk aan de gemeente Middelburg in gebruik afstond voor den dienst der kazer-

Afb. 80. West-Indisch pakhuis te Middelburg, 1630. Achterzijde.

(Naar teekening van J. F. Schütz, 1867).

neering; resp. in 1840 en 1854 werden daarna de inmiddels schromelijk verwaarloosde gebouwen in ruil voor een ander gesticht aan de gemeente in eigendom overgedragen. In 1867 zijn ze, zooals reeds is medegedeeld, gesloopt.

3. DE WERF.

In Maart 1621 kwam bij wet en raad van Middelburg een verzoek in van bewindhebbers der W. I. C. om een terrein, geschikt voor timmerwerf ⁸⁾; twee maanden later

¹⁾ Resolutiën 1669–1671 (Inv. Kol. arch. no. 30), f. 3.

²⁾ t.a.p. f. 12 vs., 17.

In 1671 huurde het schrijnwerkersgilde het lange pakhuis voor 2 jaar tegen 50 £ Vl., zie t.a.p. f. 97 vs.

³⁾ t.a.p. f. 31 vs.

⁴⁾ Alfabetisch register op de notulen der Kamer Zeeland op 18 Juni 1722 (Inv. Kol. arch. no. 753).

⁵⁾ Idem op 28 April 1747 (Inv. Kol. arch. no. 754).

⁶⁾ Idem op 18 Sept. 1747.

⁷⁾ Idem op 15 April 1782 (Inv. Kol. arch. no. 758).

⁸⁾ Register ten rade (G. A. M.), 16 Maart 1624.

werden de tesoriers gemachtigd een werf voor de Compagnie gereed te maken naast de werf der O. I. C. ¹⁾, en in September werd die hun op dezelfde voorwaarden als aan deze was geschied afgestaan ²⁾. In 1628 besloten bewindhebber en op de werf een klein kraantje op te richten om het geschut en andere zware gereedschappen te lossen en te laden ³⁾; het volgend jaar werden burgemeesters en tesoriers gemachtigd te onderzoeken, of de Compagnie geriefd zou zijn met meer erf voor den bouw harer schepen ⁴⁾, hetgeen blijkbaar het geval is geweest, want de resolutiën van 1630 maken melding van den aankoop van twee „erfkens” bij de werf ⁵⁾. Eenige jaren later wordt gesproken van de groote en de kleine werf ⁶⁾. Maar na 1660 geraakte ook deze instelling in verval. In 1664 werd de timmerwerf in gebruik gegeven aan een particulieren timmerman ⁷⁾, en in 1668 werd het verzoek der O. I. C., 2 of 3 schepen op de werf der W. I. C. te mogen bouwen, toegestaan ⁸⁾.

Tijdens de tweede periode der Compagnie floreerde de werf evenmin. Van 1727—1740 was ze verhuurd aan een particulier; in 1745 aan de O. I. C. ⁹⁾ en in 1747 aan de Commerce-Compagnie ¹⁰⁾. Daarna geraakte zij geheel in verval; Paspoort noteert in 1820, dat de werf „sedert onheugelijken tijd niet meer in gebruik en nu geheel weg” is ¹¹⁾.

Gelijk vanzelf spreekt, waren op het terrein der werf, evenals bij de O. I. C., de verschillende gebouwen aanwezig, die noodig waren voor de uitoefening van het bedrijf. Reeds in 1626 is sprake van de smidse ¹²⁾; in 1636 werden de Heeren van de equipage gemachtigd om een plaats op de werf te gaan bezien voor het maken van een kleine smidse voor klein ijzerwerk ¹³⁾. De oude smidse blijkt kort daarna tot pakhuis te zijn ingericht ¹⁴⁾. In de nabijheid der smidse werd in 1629 van stadswege een huis voor den timmerman gebouwd ¹⁵⁾; aan een nieuw-aangenomen kuiper werd in 1641 plaats om te werken verschaft in het pakhuis der Compagnie ¹⁶⁾, maar het volgend jaar werd besloten uit te zien naar een geschikte werkplaats voor deze werklieden om het pakhuis buiten brandgevaar te houden ¹⁷⁾, en werden bouwmeesters gemachtigd op de werf een „logie” voor hen te bouwen ¹⁸⁾. Ook voor den equipagemeester was een huis, vermoedelijk op het werfterrein,

¹⁾ Idem 11 Mei 1624.

²⁾ Idem 7 September 1624.

Voor de ligging, zie de meergenoemde kaart van Goliath.

³⁾ Resolutiën Kamer Zeeland, 27 April 1628.

⁴⁾ Register ten rade op 12 Mei 1629.

⁵⁾ Resolutiën 1629—1633, f. 20 vs., 21.

⁶⁾ Resolutiën 1634—1636, f. 23 vs.

⁷⁾ Resolutiën 27 Nov. 1664 (Inv. Kol. arch. no. 28).

⁸⁾ Resolutiën 1667—1669 (Inv. no. 29), f. 89.

⁹⁾ Alfabetisch register op de notulen (Inv. no. 753) op 16 Mei 1745.

¹⁰⁾ Idem 1744—1760 (Inv. no. 754) op 8 Mei 1747.

¹¹⁾ Beschrijving van Zeeland, bl. 199.

¹²⁾ Resolutiën 3 en 20 Mei 1626.

¹³⁾ Resolutiën 1634—1636, f. 202.

¹⁴⁾ Idem 1637—1639, f. 88 vs.

¹⁵⁾ Register ten rade (G. A. M.) op 9 Juni 1629.

¹⁶⁾ Resolutiën 1640—1641, f. 148 vs.

¹⁷⁾ Idem 1642—1644, f. 47 vs.

¹⁸⁾ t.a.p. f. 51.

aanwezig, dat in 1658 — maar al te veel is bij de gebouwen dezer Compagnie melding te maken van een ander gebruik dan de oorspronkelijke bestemming — ter beschikking werd gesteld van de Joodsche natie op voorwaarde, het in denzelfden staat weder te leveren, doch waaraan daarna veel te repareren bleek ¹⁾. Het laatste bericht over dit gebouw is van 1728, toen werd besloten tot het verrichten van reparaties aan het huis, waar de equipagemeester woont ²⁾.

Hoewel het niet absoluut zeker is, is het toch zeer waarschijnlijk, dat op het werfterrein ook was aangebracht het „bequaem fournaiss” voor het zuiveren en smelten van het goud uit Guinea, waarvan in 1626 en 1627 melding wordt gemaakt ³⁾. Daarna wordt hierover echter niet meer gesproken.

B. VLISSINGEN.

Zooals wij reeds zagen, hadden ook Vlissingen en Veere zich bij de oprichting der W. I. C. een positief aandeel in het vertier der onderneming weten te verzekeren, zoodat ook daar Compagnie's gebouwen werden opgericht. Maar het oudste bericht hierover maakt tevens van moeilijkheden gewag. De notulen der Kamer van 24 Februari 1628 vermelden, dat de „confraters” te Vlissingen waren begonnen een timmerwerf te maken, zonder voorkennis en goedvinden der Kamer; hun besluit werd kortweg gedesavouéerd en er werd verklaard, dat het voor hun particuliere rekening was geschied. Over den afloop van dezen broedertwist zwijgen onze bronnen, maar dat er — en dan in de oogen der Kamer op meer regelmatige wijze — ook te Vlissingen een werf is ingericht staat vast. In 1640 werden „de heeren van Vlissingen gemachtigd hun werf met een tuin te omsingelen” ⁴⁾; een kelder op het terrein werd in 1782 verhuurd ⁵⁾, doch verder wordt van de Vlissingische werf geen melding gemaakt. Het is mij niet mogen gelukken vast te stellen, waar deze werf heeft gelegen, en ook de gemeente-archivaris van Vlissingen kon mij hieromtrent niet wijzer maken. Het vermoeden ligt voor de hand haar te zoeken in de nabijheid van 's lands werf, in het oostelijkste deel der stad tusschen Rammekenspoort en Oranjebolwerk gelegen ⁶⁾, doch zekerheid hebben wij hieromtrent niet.

Behalve de werf, bezat de Compagnie te Vlissingen ook pakhuizen. In 1630 wordt van pakhuizen voor de ammunitie gesproken ⁷⁾, en ook van den bouw van een slachthuis wordt in dit jaar melding gemaakt ⁸⁾. Volgens P. K. Dommissie ⁹⁾ was het West-Indisch pakhuis gelegen op de zgn. Zeehondenwerf (tegenover den Nieuwendijk), ongeveer waar thans de Arsenaalkazerne staat; de resolutiën van 1630, die in dat jaar ook van de „oude

¹⁾ Resolutiën 1 Aug. 1658.

²⁾ Alfabetisch register op de notulen 1674—1743 op 29 Jan. 1728.

³⁾ Resolutiën 16 Nov. 1626, 28 Juni, 15 Nov. 1627.

⁴⁾ Resolutiën 1640—1641, f. 50.

⁵⁾ Alfabetisch register op de notulen 1781—1786 op 23 Sept. 1782.

⁶⁾ Zie de plattegrond van Vlissingen uit 1750 in Tegenw. Staat X, tegenover bl. 97.

⁷⁾ Resolutiën 1629—1633, f. 34, 36 vs.

⁸⁾ t.a.p. f. 36.

⁹⁾ P. K. Dommissie, Register van merkwaardige panden binnen Vlissingen, bl. 11 no. 61.

erve" spreken, maken ook melding van een erf bij de Rammekenspoort, waar men een „logie tot berging van de goederen der Compagnie wilde timmeren¹⁾. De mogelijkheid schijnt niet uitgesloten, dat hiermede een deel van het bovengenoemde werfterrein zal zijn bedoeld. Maar ook deze gebouwen deelden in den tegenspoed der eerste W. I. C. en degradeerden, in 1673, tot paardenstal voor zekeren heer de Moor²⁾. En het volgend jaar brengen de resolutiën het bericht van den dreigenden executorialen verkoop³⁾

Ook hier dienden in de 18e eeuw de pakhuizen vaak tot ander doel dan het bergen der Indische produkten. In 1747 werden zij door den magistraat gerequireerd „tot berginge der siecken van de schepen"⁴⁾; in 1768 is sprake van het gebruik ervan tot het doen van exercitiën⁵⁾, het volgend jaar zelfs van verkoop⁶⁾. De stad Vlissingen kreeg ze in 1776 in gebruik⁷⁾, en twee jaar later werden slachthuis en een leege zolder verhuurd aan derden⁸⁾. Nadat er in 1781 nog reparaties aan waren verricht⁹⁾ en kort daarop aan den pakhuismeester was toegestaan er een kuipersoven te stellen tot uitoefening van zijn bedrijf¹⁰⁾, verzocht op het eind van 1782 de Admiraliteit de pakhuizen te mogen huren¹¹⁾. De Kamer had hier wel ooren naar, maar in December 1784 kwam bericht in, dat Gecommitteerde raden van Zeeland van de huur hadden afgezien¹²⁾. En in 1789 tenslotte was het de O. I. C., die de Vlissingsche pakhuizen van haar zwakkere zuster in huur verwierf.

Wat er na de opheffing der W. I. C. met deze gebouwen geschiedde is mij niet bekend geworden. Vast staat evenwel, dat er thans ter plaatse geen spoor meer van over is.

C. VEERE.

De, schaarsche, gegevens omtrent Compagnie's gebouwen in Veere beperken zich tot den tijd vóór 1674. In 1629 berichtten de „confraters" aldaar dat een „bequaem" huis met pakhuys voor een civielen prijs te verkrijgen was, waar alle goederen der Compagnie bij elkaar zouden kunnen worden bewaard; er werd besloten inspectie te houden¹³⁾, doch de afloop wordt niet vermeld. Ook in 1630 werd een onderzoek naar zeker pakhuys ingesteld¹⁴⁾; in 1638 werden eenige leden gemachtigd om te vernemen, voor welk bedrag

1) Resolutiën 1639—1633, f. 25 vs.

2) Resolutiën 1673—1674 (Inv. Kol. arch. no. 32), f. 38.

3) t.a.p. f. 62, 63 vs., 64 vs. De zaak werd echter geschikt, zie t.a.p. f. 65.

4) Alfabetisch register op de notulen 1674—1743 op 31 Juli 1747.

5) Alfabetisch register op de notulen 19 Dec. 1768.

6) Idem op 27 Febr. 1769.

7) Idem op 3 Nov. 1776.

8) Idem op 30 Maart 1778.

9) Idem op 23 Juli 1781 (Inv. no. 758).

10) Idem op 4 Febr. 1782.

11) Idem op 2 Dec. 1782.

12) Idem op 9 Aug., 20 Dec. 1784.

13) Resolutiën 10 Mei 1629.

14) Idem 1629—1633, f. 34.

men het huis van zekeren D. Tiesse zou kunnen kopen of huren ¹⁾, en in 1641 werd geïnformeerd naar zeker huis te Veere, voor de Compagnie dienstig ²⁾, doch ook de afloop dezer besprekingen is niet bekend. Maar dat de Compagnie in het smalstadjc gebouwen heeft bezeten blijkt onomstootelijk uit de resolutiën van 1639, toen de „heeren van Veere” verzochten, dat de suikerkisten aldaar zouden mogen worden ontladen en in hun pakhuizen worden gebracht. Succes hadden de Veerenaars hiermede overigens niet; om „diverse redenen” werd besloten, deze binnen de stad (d. w. z. Middelburg) te brengen, „tevreden zijnde dat het contract, tusschen de drie steden gemaakt, punctueel, zooals het daar ligt, worde opgevolgd” ³⁾.

Pakhuisruimte heeft de W. I. C. dus ongetwijfeld te Veere gehad. Maar omtrent de geschiedenis hiervan is verder evenmin iets bekend als omtrent de juiste plaats hunner ligging.

W. S. UNGER.

HET GEBOUW DER WEST-INDISCHE COMPAGNIE TE DELFT.

Het West-Indische Huis, waarvan geen afbeeldingen bestaan, was gevestigd aan de (Lange) Geer in een oude brouwerij de Metalen Poth, die later onder denzelfden naam in een plateelbakkerij werd omgezet. Het was een groot huis, dat als bierbrouwerij nevens 5 haardsteden, 2 ovens en twee eesten had, en in 1620 in de verponding voor 51 gld. was aangeslagen; dit bedrag werd even daarna met het oog op een grenswijziging met een naastgelegen perceel met 2 gld. en 4 st. verminderd ⁴⁾.

Bij het ontbreken van de Delftsche overdrachtregisters uit dien tijd zijn de jaren, waarin de Metalen Poth als West-Indisch Huis dienst deed, slechts approximatief aan te geven. In 1638 woonde er Nicolaes Bruijnszoon van der Dussen, die in 1642 overleed, in 1650 komt de West-Indische Compagnie als eigenaar voor, en in 1672 trouwt Lambertus Cleffius, die in dit perceel reeds spoedig een plateelbakkerij vestigde ⁵⁾.

L. G. N. BOURIGIUS.

¹⁾ Idem 1637—1639, f. 73, 81 vs.

²⁾ Idem 1640—1641, f. 90, 93 vs.

³⁾ Idem 1637—1639, f. 195.

⁴⁾ Van Bleiswijk, *Beschr. van Delft*, blz. 617, is wat de ligging betreft zeer onduidelijk en geeft geen bepaalde jaartallen.

⁵⁾ Zie *Verp. reg. 1620* (*Arch. Delft I*, 1755, Fo. 406 vs.) en *Prothocol van huizen* (A.R.A. aanw. 1890 26 g dl. I., Fo. 71 vs.).

DE GEBOUWEN DER WEST-INDISCHE COMPAGNIE TE ROTTERDAM.

Het eerste West-Indische huis te Rotterdam, waar de bewindhebbers hun vergaderingen hielden en hun pakhuis hadden, stond aan de noordzijde van de Nieuwehaven. Het was een dubbel erf, protocolnummer 3697, later het vijfde en zesde huis ten westen van de Oostmolenstraat, thans nr. 113. Het strekte zich uit van de Nieuwehaven tot den Houttuin en had aan de westzijde een steeg, die op de kaart van Balthasar Floris van Berckenrode van 1626 te zien is, in de 18de eeuw nog gedeeltelijk bestond, doch nu geheel verdwenen is. Voor dit huis of voor het ten westen belendende, dat het Sint Janshoofd heette, stond de nieuwe kraan, die daar in het laatst van de zestiende eeuw was opgericht. Dit pand is bij de W. I. Compagnie in gebruik geweest van 1621 tot ongeveer 1634.

Deze bijzonderheden zijn ontleend aan het handschrift van Jacob Kortebrant (Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam II, Catal. der Kronieken enz. nr. 68), dat getrouw is nagevolgd door G. van Reyn in zijn *Geschiedkundige Beschrijving der stad Rotterdam II*, blz. 234.

Afbeeldingen van het huis zijn niet bekend. Het is trouwens in het geheel niet zeker, dat de W. I. Comp. dit pand in eigendom heeft bezeten; het kan heel goed een huurhuis zijn geweest.

Van het tweede huis der W. I. Compagnie te Rotterdam weten we meer. De voortzetter van Van Waerschut's kroniek schrijft er het volgende van:

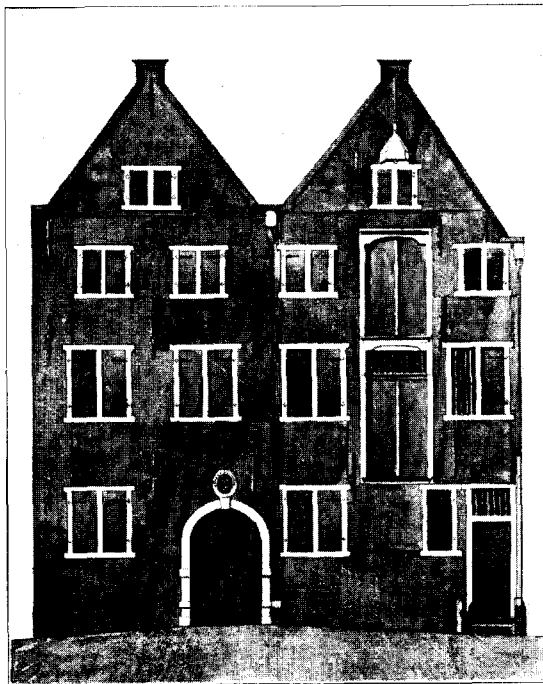
„Hebbende daarna anno 1634 een treffelijk pakhuys gebouwd aan de noordzijde van de Haringvliet, strekkende tot agter aan de zuydzijde van de Nieuwe Haven, daar ze hare vergadering houden, en al haar coopmanschap en amunitie bergen.”

Het woord *d a a r n a* maakt hier een ietwat vreemden indruk, het zou meer op zijn plaats zijn, als de kroniekschrijver eerst het eerste huis van de Compagnie vermeld had, maar dat doet hij niet, zelfs niet met een enkel woord.

Het terrein, waarop het pakhuis gebouwd werd, behoorde tot de haringplaats van wijlen den bekenden Rotterdamschen groothandelaar Johan van der Veken; 31 Mei 1630 werd het op naam gesteld van een der bewindhebbers, Cornelis van Driel, het komt voor in het protocol onder de nummers Nieuwehaven 3905, 3906 en 3907 en Haringvliet 3838 en 3839. In 1641 werd nog een perceel bijgekocht nr. 3837, dat echter in 1650 weer verkocht werd. Het perceel 3839 schijnt later in handen van den boekhouder (commies en kassier) overgegaan te zijn, doch is 8 April 1675 door de Compagnie weder ingekocht, om daarin dien beambte te huisvesten. Dit stond ten oosten van de panden, die men reeds bezat.

Voor de beschrijving van het geheele complex neem ik over wat Van Reyn er in 1832 van zegt ¹⁾:

„De pakhuizen, welke, na het te niet gaan der genoemde Compagnie (1791), eerst tot slagthuis der Oost-Indische Compagnie, later van 1816 tot de vroeger vermelde vereniging der administratiën in July 1819, ten deele tot Entrepôt der toenmalige Indirecte Belastingen gestrekt hebben, vertoonen zich nog ter genoemde plaatse, als twee verbonden

Afb. 81. Pakhuizen der West-Indische Compagnie aan de Nieuwehaven Z. Z. te Rotterdam. (Teek. door P. v. L. van 1807 in het Gemeente-Archief R. I. 1136)

gebouwen, onder spandaken, en aan de zijde van den Haringvliet, waar zij gedeeltelijk tot deftige woonhuizen verbouwd zijn, terwijl het overige tot bergplaatsen van tabak en andere goederen dient, als twee gebouwen, met sierlijke gevels, op den top van een van welken men, als ter gedachtenis der voormalige bestemming, een fraaijen windwijzer, in den vorm van een West-Indisch schip in volle zeilen en op den top van den anderen gevel een windwijzer met de letters W C, waarboven een R ziet. De Vergaderkamer van Heeren Bewindhebbers, op de eerste bovenverdieping aan genoemde zijde, had haren ingang langs trappen op eene ruime plaats, welke men door eene ruime poort aan dezelfde zijde opkwam. In den schoorsteenmantel prijkte het borstbeeld van den luitenant-admiraal Piet Heyn en daarboven waren de volgende regelen te lezen, die blijkbaar op de verovering der zilveren vloot doelen en bij de vestiging hier ter plaatse gesteld waren.

De blixem die het beeld van 's aardrijx dwingelant
Lest sloeg de kroon van 't hoofd, den schepter uit de hant,
Voorspelde dezen Heyn, den zeeschrik van Delftshaven,
Die 't al verovert wat West-Indië kan graven.
't Vereenight Neêrlant vrees voortaan voor geen beleg,
Filippus leit in swijm en heeft den doodsteek wech.

Na de naasting van de gebouwen door den Staat bleven deze een halve eeuw in nagenoeg denzelfden staat, daarna echter werden zij afgebroken en door andere panden

¹⁾ Geschiedkundige beschrijving van Rotterdam, bl. 235.

vervangen. De Rotterdamsche Courant heeft het volgende bericht de dato 7 Juli 1852 „Men is dezer dagen ijverig bezig geweest met het grootendeels afbreken, met plan tot verbouwing van de pakhuizen en daarmede verbonden woonhuizen der voormalige West-Indische Compagnie kamer van de Maas alhier”.

18 Juni te voren hadden B. en W. het door C. E. Viruly ingediende plan van verbouwing goedgekeurd.

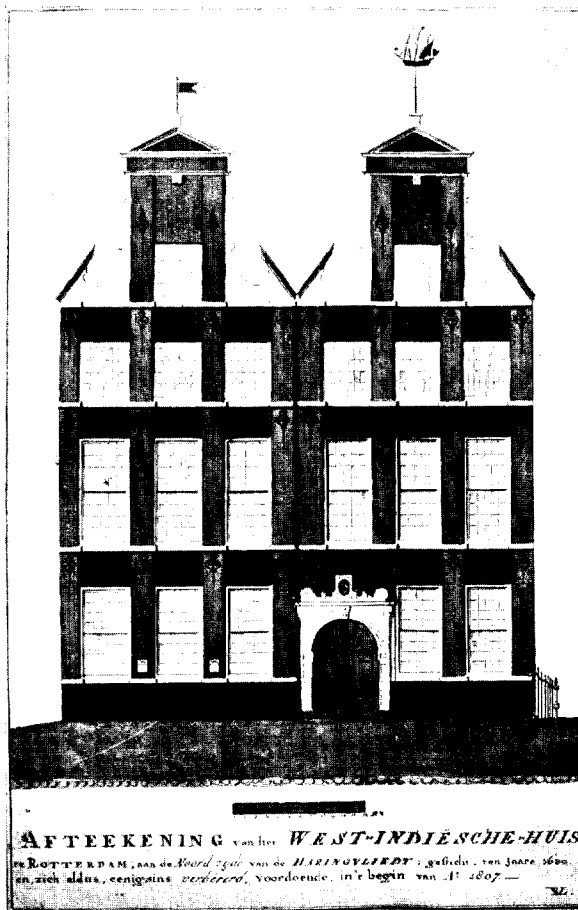
De tegenwoordige huisnummers van de verbouwde perceelen zijn Haringvliet 53 en 55 en Nieuwehaven 80, terwijl het vroegere huis van den commissie en kassier thans Haringvliet 51 is.

De verbouwing is zeer grondig geweest; van de oude gebouwen is geen spoor meer te bekennen; het is dan ook niet juist, wat Te Lintum zegt, dat het achtergedeelte, het pakhuis West-Indië, daarvan nog is overgebleven ¹⁾. Blijkbaar heeft de naam West-Indië hem tot deze bewering verleid, doch deze naam is alleen gegeven als herinnering aan de vroegere bestemming van het perceel; volgens de overgelegde bouwkundige teekening ²⁾ was het zelfs eerst de bedoeling om het nieuwe pakhuis „Leyden” te noemen.

Ook het huis van den boekhouder is sinds lang geheel vernieuwd.

Het portret van Piet Heyn, dat in den schoorsteenmantel heeft gezeten, is waarschijnlijk het eenige, dat nog van het gebouw is overgebleven. Doch zelfs dit staat niet vast; het is mij althans niet gelukt het met zekerheid aan te wijzen.

Het door het Rijksmuseum in 1898 op de auctie bij Fred. Muller te Amsterdam gekochte portret van den luitenant- admiraal ³⁾ dat in 1629 geschilderd is door Jan

Afb. 82. West-Indisch huis aan het Haringvliet N.Z. te Rotterdam.

(Teek. door P. v. L. van 1807 in het Gemeente-Archief, R. I. 1131).

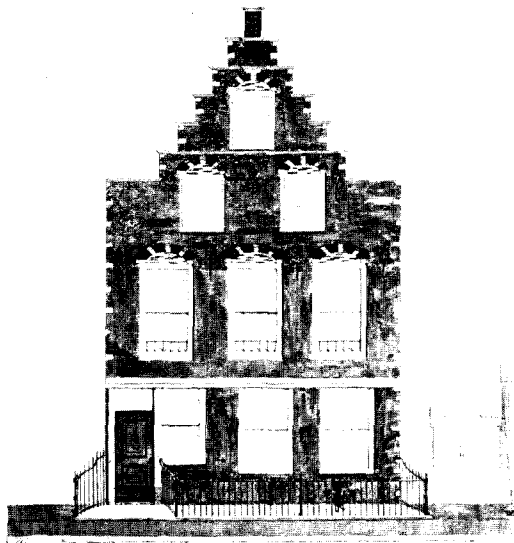
¹⁾ Rotterdam in den loop der Eeuwen I, bl. 193 en Rotterdamsch Jaarboekje 1910, bl. 116.

²⁾ Repertoire ordernummer 10 fol. 152, volgnr. 2294.

³⁾ Catalogus Rijksmuseum nr. 716, eikenhout 65 bij 50 cM., gegraveerd door W. Hondius.

Daemen Cool, is het waarschijnlijk niet, althans elke aanwijzing daarvoor ontbreekt; doch het portret, dat het museum Boymans bezit ¹⁾, komt er meer voor in aanmerking. Dit is tamelijk grof en decoratief geschilderd en heeft boven in het paneel een opening gehad (thans door een houten pen gedicht), die gediend kan hebben om het stuk in of aan den schoorsteen wand te bevestigen ²⁾.

Afbeeldingen van de gebouwen zijn gelukkig wel bewaard, doch pas van 1807, toen althans de Haringvlietkant reeds gedeeltelijk gewijzigd was. Het zijn drie teekeningen, die deel uitmaken van den atlas van het Rotterdamsche Archief; ze zijn beschreven in Roterodamum Illustratum als volgt:

Afb. 83. Derde huis van de West-Indische Compagnie aan het Haringvliet N. Z. te Rotterdam.

(Teek. door P. v. L. van 1807 in het Gemeente-Archief, R. I. 1135).

voordeed in anno 1807. Teekening in kleuren door P. v. L. Hoog 0.50, breed 0.318 meter.

Alle drie teekeningen zijn bij dit opstel gereproduceerd (Afb. 81—83), terwijl wij verder de aandacht vestigen op het portret van Mr. Jan Daniël de Loches, die van 1768

Nr. 1134. Afteekening van het West-Indische Huis te Rotterdam, aan de Noordzijde van de Haringvliet gesticgt ten jare 1630, en zich dus eenigszins verbeterd voordoend in 't begin van anno 1807. Teekening in kleuren door P. v. L. Hoog 0.53, breed 0.356 meter ³⁾.

Nr. 1135. Afteekening van het derde Huis van de West-Indische Maatschappij staande aan de Noordzijde van het Haringvliet, ten Oosten, welke door de Heer Johannes Retter, Commis en Cassier van de zelve Maatschappij bewoond werd anno 1807. Teekening in kleuren door P. v. L. Hoog 0.506, breed 0.458 meter ⁴⁾.

Nr. 1136. Afteekening van de pakhuizen en zolderingen, staande aan de zuidzijde van de Nieuwe Haven te Rotterdam, behoorende aan het West-Indische Huis, zo als het zich

¹⁾ Catalogus Museum Boymans 1883, nr. 403. Dit portret, van nagenoeg dezelfde afmetingen als dat in het Rijksmuseum, is in 1869 geschonken door den heer D. A. Schuurmans en heet afkomstig te zijn uit de nalatenschap van Piet Heyn. Het is een copie naar of repleik door Cool; alleen is in den linkerbovenhoek Piet Heyn's wapen bijgeschilderd.

²⁾ Van den helm en het harnas van Piet Heyn, die nog in 1803 op een marmeren zuil in het huis stonden, bevindt zich in het Rotterdamsche Archief een afbeelding. Zie Portretcatalogus nr. 1084a en Van Reyn II, bl. 236.

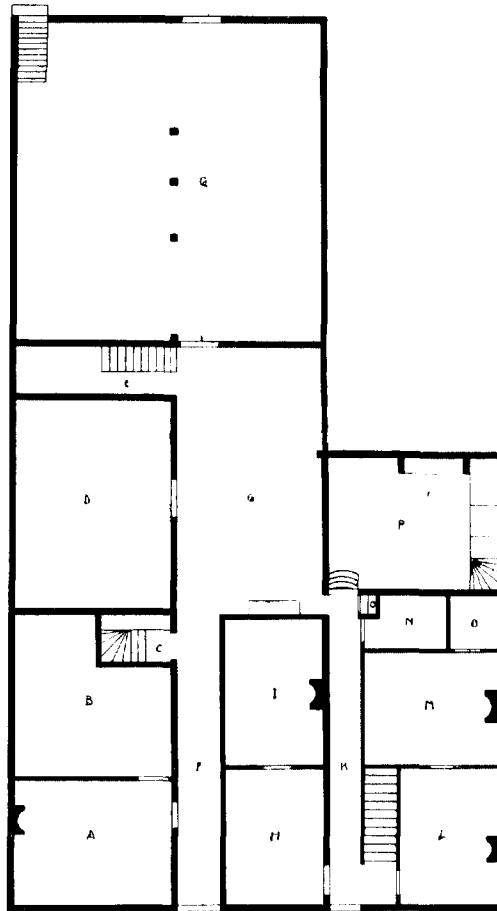
³⁾ Tusschen de ramen gelijkvloers van het westelijke huis zijn twee biljetten aangeplakt, waarop een koe is afgebeeld met het onderschrift „Ossen”.

⁴⁾ Gereproduceerd in het Rotterdamsch Jaarboekje voor 1910.

tot 1772 kassier en boekhouder van de kamer was ¹⁾ en op den zilveren schotel der Kamer, waarop de namen der zeven in 1684 fungeerende en ten deele niet van elders bekende bewindhebbers vermeld staan ²⁾. Het zijn, Diederick Hoeufft, Hugo 's-Gravesande, Jean de Mey, Arent Muys van Holy, François Poppe, Adriaan Fijck en Adriaan Boon.

Hoe het huis van binnen verdeeld was en hoe het door de W. I. C. werd gebruikt, blijkt duidelijk uit de hier als Bijlage bijgevoegde beschrijving van het gebouw, die in 1813 werd gemaakt in het hollandsch en in het fransch, waarschijnlijk ten fine van toezending aan het Centraal Bestuur ³⁾. Een reproductie van den plattegrond der gelijkvloersche eerste verdieping gaat hierbij.

Gelijkvloers treffen wij aan, behalve het ruime kantoor van 6 bij 5 M., twee pakhuizen daarachter, en aan de zijde van de Nieuwehaven het groote pakhuis van 12 bij 13 M.; ter weerszijden van de gang K nog vier woonvertrekken met een slaapkamer en een keuken. Op de eerste verdieping springt de groote zaal in het oog van rond 6.5 bij 8.5 met een hoogte van nog geen 3 M. en aan den oostwand de schoorsteen waarin het portret van Piet Heyn zat, verder een aantal woon- en slaapvertrekken, een zolder en de ruime zolder boven het pakhuis. Ten slotte op de tweede verdieping de vlieringen en de droogzolders.

Afb. 84. Plattegrond gelijkvloers van het huis der West-Indische Compagnie aan het Haringvliet N.Z. in het Gemeente-archief te Rotterdam.

¹⁾ In bezit van mej. J. M. Brillenburg te Schiedam.

²⁾ Rijksmuseum te Amsterdam. Catalogus van het goud- en zilverwerk, 1902, nr. 270.

³⁾ Uitgaande missiven 1 Jan.—16 Nov. 1813.

Beschrijving van het gebouw genaamd het West-indisch Huis staande op de Kaaij des Konings van Roomen te Rotterdam.

Het Westindisch huis strekt van de Kaaij des Konings van Roomen tot aan de Nieuwehaven en is op de Kaaij des Konings van Roomen
en op de Nieuwehaven

Op de beganegrond vind men het volgende:

		Lang.		Diep.		Hoog.	
		Metres.	Millimetres.	Metres.	Millimetres.	Metres.	Millimetres.
Het kantoor gemerkt A		6	590	5	335	3	399
Het pakhuis B		6	590	6	904	3	399
Het trapgat C		3	138	1	883	3	399
Het pakhuis D		6	590	9	414	3	399
Het trapgat na de zolder E		6	590	2	197	3	399
De overdekte gang F		2	197	11	611	3	399
De open plaats G		6	354	11	297	—	—
Het voorwoonvertrek H		4	393	5	962	3	399
Het agterwoonvertrek I		4	393	6	276	3	399
De gang K		1	255	13	963	3	399
Het voorwoonvertrek L		4	707	13	805	3	399
Het binnewoonvertrek M		5	962	4	864	3	399
De open plaats N		3	766	2	197	—	—
Het slaapvertrek O		2	197	2	510	3	399
De keuken P		7	218	5	962	2	354
Het groote pakhuis Q		12	867	13	651	3	399

No. Op de 1e etage vindt men:

1	Een woonvertrek	3	766	5	805	2	997
2	Een klein slaapvertrek	2	714	5	021	2	997
3	Een binnenwoonvertrek	3	766	6	276	2	997
4	Een portaal	2	665	7	061	2	997
5	Een agterwoonvertrek	6	590	6	747	2	997
6	Een bergplaats	6	590	3	766	2	997
7	Een portaal en trapgat	6	590	2	197	2	994
8	Een open plaats	6	354	11	297	—	—
9	Een slaapvertrek en portaal	6	354	3	216	2	510
10	Een groote zaal	6	354	8	787	2	994
11	Een klein slaapvertrek	2	981	3	823	2	354
12	Een voorkamer	4	080	5	168	2	510
13	Een portaal	0	157	8	473	2	510
14	Een binnenslaapvertrek	5	648	5	168	2	510
15	Een openplaats	3	609	2	824	—	—
16	Een klein slaapvertrek	2	197	2	824	2	510
17	Een bovenagterzolder	7	218	4	707	2	627
18	Een ruimen zolder boven het pakhuis	12	867	13	651	3	138

No.	Op de 2e etage vind men:	Lang.		Diep.		Hoog.	
		Metres.	Millimetres.	Metres.	Millimetres.	Metres.	Millimetres.
1	Een doorgaande vliering	6	590	39	277	3	138
2	Een droogzolder en kamertje samen	6	354	12	239	3	138
3	Een droogzolder en kamertje	7	218	12	239	3	138
4	Een open plaats	6	354	11	297	—	—
5	Een vliering	6	354	13	651	3	138

E. WIERSUM.

HET WEST-INDISCH HUIS TE DORDRECHT.

Toen in Juni 1621 de West-Indische Compagnie van de Staten-Generaal haar octrooi had verkregen, was een der vijf kamers, die van de Maas, bestaande uit drie leden nl. Rotterdam, Delft en Dordrecht. Volgens de bepalingen van het octrooi telde de Kamer van de Maas 14 bewindhebbers, waarvan op grond van haar getal aandelen, de stad Dordrecht er vier benoemde. Deze werden door de stedelijke regeering gekozen uit een drievoudig getal, dat door de participanten opgemaakt was.

Voor het houden van vergaderingen, waarin de bewindhebbers beurtelings moesten presideeren, en voor den opslag van koopwaren werd 12 Juni 1623 door den thesaurier Michiel Pompe voor de Kamer een pand aangekocht in de Wijnstraat bij het Groot-hoofd, dat voortaan het West-Indisch huis werd genoemd. Het stond tusschen de huizen de Keulsche Kraan en de Gulden Hoorn.

Het huis de Keulsche Kraan heeft voor ons artikel geen belang. Daarentegen de Hoorn en het er naast staande pand het Ossenhoofd wel. De Hoorn kwam eerst aan Abraham Struys, die naast het Ossenhoofd in het pand Steenberg woonde; later aan den schilder Abraham Calraet, daarna aan zijn zoon Pieter Calraet en zijn weduwe, totdat 1 Maart 1724 Maria Calraet het verkocht aan Frederik Wilkens, suikerraffinadeur, voor 475 gulden.

Reeds spoedig bleek het bezit van het pand bezwaarlijk te zijn voor de stadsfinanciën, want in de Resolutiën van den Oudraad leest men op 14 Febr. 1626: „Vermits de schaers-heyte van de finantie deser stede, dat mijn Ed. Heeren van den Gerechte met kennis ende advys van de Gecommitteerden ten beleyde deser stede saecken sullen letten op 't beneficiëren van 't West-Indisch huys, om daarvan te trecken de waerde van dien 't sy by vercoopinge ofte andersints, sulcx als de dienst van de stadt sal vereyschen, worden mitsdesen geautoriseert tot dien eynde met de Bewinthebbereren deser stede te spreekken ende met eenen dengeenigen die d'aenstaende reeckeninge van de West-Indische Compie sullen binnen deser stede opnemen, te adverteren ende insinueeren voor de stadt geensints draechlijk te syn geweest, nochte alsnoch te syn, soodanich huys t' haren laste te nemen, maer alle de schade daeraan geleden ofte noch te lyden te repeteren daer ende soo behooren sal.”

Wat er verder met het pand gedaan werd, is niet bekend. Wel was reeds in 1626 Hendrick Kock, boekhouder, en 1631 Arent of Aert Jansz. de Gelder, concierge van het West-Indisch huis, terwijl in 1636 zijn zoon Jan of Johan Aertsz. de Gelder tot klerk was benoemd. Na den dood zijns vaders, 6 Juni 1638, werd Johan concierge of boekhouder op een salaris van 600 gulden 's jaars.

Zooals bekend is, werd in 1669 de Kamer van de Maze van een nieuw reglement voorzien, waarbij de drie leden Rotterdam, Delft en Dordrecht vereenigd werden. Blijkbaar was de financieele toestand toen niet houdbaar meer.

Het West-Indisch huis behoorde aan de Compagnie, maar er rustte een schuld van 500 gulden aan achterstallige verponding op.

In art. VII van het nieuwe reglement werd echter bepaald, dat zouden worden afgeschaft „alle andere onnutte huysingen, woningen, mitsgaders boekhouders, equipage-meesters, en andere suppoosten der Kamer.” Geen wonder, aan achterstallige schuld en tractementen stond nog 6360 gulden te betalen.

De nieuwe inrichting van de Kamer eischte met inbegrip van pensioenen voor eenige ontslagen ambtenaren jaarlijks een uitgave van 9980 gulden. J o h a n A e r t s z. d e G e l d e r, die heel wat aan de Compagnie ten achter was, ontving voorloopig 700 gulden in mindering, verkreeg den titel van commies en een salaris van 300 gulden, omdat hij de Compagnie vele jaren wel had gediend.

Reeds in 1671 schijnt er van verkoop van het huis sprake geweest te zijn, maar er is niets naders over te vinden. Het gebouw met de pakhuizen daaraan verbonden schijnt toch weer aan de stad gekomen te zijn, want het werd „na affixie van Billietten nu onlangs voor de lasten daarop gehypotheecqueert publycquelyck opgeveylt ende te Coope gepresenteert, maar opgehouden ende vooralsnoch onvercocht gelaten”. (Res. Oudr. 16 Sept. 1675.)

Maar den laatsten December 1675 werd het volgende besluit genomen:

„By resumptie gedelibereert synde op 't geresolveerde van den 26 deser over de vercoopinge van het Westindisch huys, is naer deliberatie goetgevonden en geresolveert, alsnoch te persisteren bij de vsz. Resolutie soo aengaet de approbatie van de vercoopinge van het woonhuys, soo als daerby gepersisteert wert by dese, ende belangende de packhuysen, in consideratie, dat de crediteuren, dewelcke sustineren daerop te wesen gehypotheecqueert, den Heere Burgemr. hebben bekent gemaect, dat ingevalle by den verbael off vonnisse van preferentie het effect van de voorsz. hypotheecquatie soude mogen become, wel genegen te syn 'tvoorsz. hypotheecq niet te excuseren, nemaer haer achter wesen aen de stadt te crediteren op een civiele en redelycke intrest tegen vier van 't hondert in 't jaar ende door middel van dien de voorn. packhuysen te laten ter dispositie van haer Ed. Achtb., is goetgevonden en geresolveert dat de voorsz vercoopinge van de voorsz. packhuysen sal werden gehouden in surchansie, dat wyders myn Ed. Heeren van den Gerechte sullen werden versocht en geauthotiseert, sooals deselve versocht ende geauthotiseert werden bij desen, omme de preferentie onder de crediteuren, die eenigh recht op de penningen by vercoopinge van 't voorsz. woonhuys en packhuysen alreede geprocedeert ende noch te procederen soude willen sustineren, metten eersten te houden de differenten ende dispuyt, die tusschen deselve crediteuren zouden mogen wesen, te doen instrueeren en vervolgens decideren, soo als deselve Heeren van den Gerechte in goede justitie sullen bevinden te behoer”.

Maar nog was de zaak niet in het reine gebracht, want 17 Febr. 1676 leest men de volgende resolutie:

„De heer presiderende Borgermr. Arent Muys van Holy heeft ter vergadering gerapporteert, hoe dat ingevolge ende tot voldoeninge van haar Ed. Achtb. Resolutie in data den laesten December 1675 ter presentie ende ten overstaen mitsgrs. door inter-

cessie van commissarissen van mijn Ed. Heeren van den Gerechte, onder de respectieve crediteuren het verhaal van preferentie ende concurrentie op de penningen van het West-indisch huys ende packhuysen geprocedeert niet alleen gehouden ende gesloten was, nemaer oock, dat de voorgemelte crediteuren ter concurrentie van de belooffde coopenningen voor de voorsz. packhuysen alsnoch bereytwillich ende genegen waeren, haerlyuder respectieve achterwesen, waermede deselve geprefereert syn, aen de stadt op een redelycken intrest van vier ten hondert in 't jaar te crediteren, waerop gedelibereert synde is goetgevonden ende geresolveert, gelyck goetgevonden ende geresolveert wert by desen, de heeren Byrgemren. deser stede te versoucken te authoriseren ende te gelasten, gelyck deselve geauthoriseert ende gelast werden uyt desen, de voorsz. packhuysen voor deselve prys, waervooren die op den . . . 1671 (?) syn vercocht geweest, ten behouwe van dese stadt aen te nemen ende te naesten''.

Verder verneemt men van het W. I. huis in het bezit der stad niets. In het register van het lantaarngeld, opgemaakt in 1686, wordt het huis reeds genoemd *de suikerraffinaderij*. Hiermede zullen zeker de pakhuizen bedoeld zijn, want 30 April 1686 vindt men den volgenden transportbrief: „*P i e t e r M u y s*, als ten desen by de Camere juditieele speciaelyck geauthoriseert sijnde, blijkende bij acte van autorisatie van dato den XXV deser maent April (niet meer aanwezig), ons schepenen verthoont, denwelcke in deselve qualiteyt verclaerde te cedeeren ende in vollen vryen eygendom over te dragen by desen aen d'heer *J o h a n d e G e l d e r o u t - A c h t*, ende in 't collegie der Mannen van Veertigen binnen dese stede, een geheel huys ende erve met synen toebehooren staende ende gelegen in de *Wijnstraet* alhier van outs genaemt het *West-Indisch Huys* tusschen den huysen van d'erfgenamen van *P r. K a l r a e t* aen de eene sijde ende 't huys van *L o u y s v a n d e r P u t t e n* aen de andere sijde voor drie duysent gls. als de cooper heeft gebracht in de consignatie deser stede, ende waervan is gedisponeert bij sententie van preferentie, ende sulcx 't vsz. huys ende erve is gesuyvert van alle lasten volgens den staet van preferentie daervan gehouden'' (niet meer aanwezig).

Reeds een maand daarna verkocht *J o h a n d e G e l d e r* het huis weer aan de stad 30 Mei 1686.

In 1698 den 3en Juli verkocht de stad Dordrecht het W. I. huis voor 10000 gulden aan heeren *V i n g e r h o e t*, *v a n E y s d e n* en *M u l h o f f* (*Mühlhoff*) in comp., kooplieden zoo te Dordrecht als te Rotterdam en te Amsterdam. Blijkbaar zijn hier het woonhuis en de pakhuizen inbegrepen.

Deze *F r e d e r i k M ü h l h o f f* was de opvolger van *A e l b e r t W i g m a n s*, die sedert 21 Mei 1686 met *H e r m a n V i n g e r h o e d t*, de eerste *suikerraffinadeurs* te Dordrecht waren, en dreef de zaken met genoemden *Herman Vingerhoedt* en den geneesheer *J o h a n v a n E y s d e n* tot 1707, onder het genot van een aantal voordeelen en vrijdommen, door de stedelijke regeering in 1686 en 1691 aan de raffina-deurs verleend. Hij woonde later in het *O s s e n h o o f d*.

Toen *J o h a n v a n E y s d e n* 22 Jan. 1707 overleden was, verkochten zijn erfgenamen het huis.

Op 19 Febr. 1715 verkochten Gerard Vingerhoet, Elisabeth en Jacoba Catharina van Gelee, Anthony de Vries, bierbrouwer, gehuwd met Johanna van Gelee en Jacob Vingerhoet te Rotterdam, hun $\frac{2}{3}$ aandeelen in de beide huizen, West-Indisch Huis en Ossenhoofd aan Frederik Mühlhoff voor 5332 gulden.

Deze laatste overleed reeds 4 Sept. 1715, waarna zijn erfgenamen Hendrik Kerker te Rotterdam, gehuwd met Maria Mühlhoff, Jacobus Sprong, gehuwd met Sybilla Wilkens, Hendrik Sprong, schout van 's-Gravendeel, gehuwd met Susanna Wilkens en Frederik Wilkens, de helft in de huizen overdroegen aan Pieter van Malsen, met wien Frederik Wilkens een compagnieschap aanging onder de firma Van Malsen en Wilkens, die den wijnkelder onder het Ossenhoofd verhuurde aan Anthony de Vries, bierbrouwer.

Pieter van Malsen overleed 20 Sept. 1719 en Frederik Wilkens ging bij contract een compagnieschap aan met Margaretha van Heyst, laatst weduwe van Gilles van der Ooth (overl. 5 Jan. 1714), waarbij bepaald werd, dat zij ieder de helft van de gebouwen en het gereedschap zouden hebben.

De weduwe overleed 21 Maart 1724 en de executeurs van haar testament verkochten haar aandeel in de firma aan Frederik Wilkens voor 8000 gulden (15 Maart 1728). Deze was nu alleen eigenaar der bloeiende suikerraffinaderij en besloot ook, zich wat meer geriefelijk in te richten.

Hij kocht reeds in 1724 (zie boven) het vervallen huis de Hoorn, verplaatste de suikerraffinaderij naar de gebouwen aan de Kuipershaven, liet de drie oude panden het Ossenhoofd, den Hoorn en het W. I. Huis afbreken, en het fraaie dubbele heerenhuis verrijzen, thans bewoond door den heer W. J. M. J. Kolkman van Gouderk. Dat nieuwe huis dateert van 1735 en was door den stichter schitterend ingericht met goudleeren behangsels, gebeeldhouwde schoorsteenmantels, schilderstukken, plafonds enz., alles in denzelfden smaakvollen, fijnen Lodewijk XV-stijl bewerkt.

Een deel dier schoonheden is echter bij den verkoop van het huis in 1916 afzonderlijk er uit verkocht.

Van het oude W. I. huis van vóór 1735 bestaat geen enkele afbeelding en van de inrichting is evenmin iets bekend geworden. Het is, en daarom is het gemis aan afbeeldingen wel te betreuren, het geboortehuis van den vermaarden kunstschilder Aert de Gelder, den talentvollen leerling van Rembrandt, terwijl de Hoorn, de woonplaats der niet niet minder bekende Calraet-familie is geweest ¹⁾.

J. L. VAN DALEN.

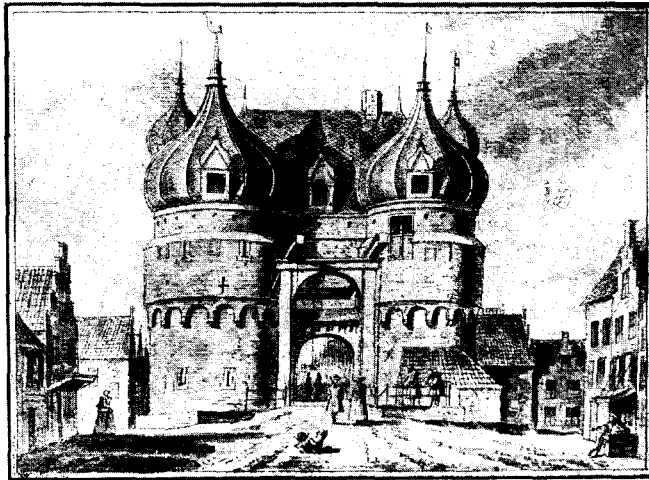
¹⁾ De eerste mededeelingen over het W. I. huis vindt men bij Balen, bl. 71 en 659—60 en bij van de Wall. Handv. III, bl. 1847. Verder is er nooit iets over geschreven.

HET GEBOUW DER WEST-INDISCHE COMPAGNIE TE HOORN.

De bewindhebbers schijnen het eerst vergaderd te hebben in de Oude Oosterpoort. In de Resolutiën van Burgemeesteren en Vroedschappen der stad Hoorn, 13 December 1622 vindt men hierover:

„De Kamer op de Oude Oosterpoort voor Bewindhebbⁿ van de West Ind. Compie geschikt, en de selve daarmede geaccommodeert”.

Van dit gebouw zijn nog zeer goede afbeeldingen in het Museum aanwezig; ook worden er nog eenige daaruit afkomstige steenen bewaard.

Afb. 85. Oude Oosterpoort te Hoorn.

(Naar een teekening van C. Pronk, 1727).

Hoe lang die heeren daar vergaderd hebben is niet bekend. Volgens Velius (noot 839) zijn later de vergaderingen ook nog gehouden in het vroegere Armenweeshuis; dit moet zijn geweest aan de Westzijde van de Ramen, het derde huis van de Nieuwsteeg. Verder is van die vergaderingen daar ter plaatse niets bekend.

In de Resolutiën van Burgemeesteren en Vroedschappen der stad Hoorn, 5 Juni 1626 lezen we:

„Bewindhebberⁿ van de West-Ind. Compie versoecken in het stadspakhuis een traanbak, die kosten soude 3000 gulds, of het pakhuis te koopen, is verstaan met

Bewindhebbⁿ te spreken om het pakhuis te verkoopenen” en 20 Juni: „Rapport: van de Onderhandeling met de Bewindhebbⁿ van de West-Ind. Compie over de koop van Pakhuizen niet te hebben accordeeren, maar hebben de selve verkogt om in Erfpact te hebben en presentereen daarvoor 200 gulds 's jaars. Author (iseeren) om sulks in te schikken en te doen”.

Welk pakhuis dit is geweest, is tot nu toe niet gebleken.

In 1629 koopen de Bewindhebberⁿ erven op de Luyendijk. In het Memoriaal van Burgemeesteren van Hoorn op 17 Juny 1629 staat hieromtrent aangeteekend:

„Bewindhebbⁿ van de West-Ind. Compie kopen Erven op de Luyendijk.”

Welke erven dit geweest zijn, kan ik niet met juistheid bepalen en of er reeds op gebouwd was, is tot nu toe ook nog onbekend. Van één gebouw, dat nog bestaat, is met zekerheid te zeggen, dat het eigendom van de W. I. Compagnie geweest is. Het is het tegenwoordige gebouw van de Loge „West-Friesland”.

Het is pas op het jaar 1784, dat ik over dit huis in een handschrift het volgende vind:

„Daar werd ook in dit Jaar een fraje nieuwe gevel voor de Westindische Kamer „aan de Luyendijk staande, geset van Arduynsteen en werden de twee voorkamers ook „merkelijk verbeterd”.

Hoe men er toe komt om hier te spreken van een „gevel van Arduynsteen” is onbegrijpelijk, want de gevel is van baksteen opgetrokken. Men heeft evenals dit bij andere gebouwen ook het geval geweest is, in de 18e eeuw één gevel geplaatst voor twee gebouwen, waarschijnlijk met 17e eeuwse topgevels.

Voor de deur is een bordes met treden aan beide zijden en een ijzeren leuning. De deur heeft een aardig bovenlicht. Boven de gootlijst is het middengedeelte bekroond door een driehoekig fronton waarin het monogram van de Kamer Hoorn. Tegen den gevel staat het jaartal 1784 in Romeinsche cijfers. Verder komen nog eenige schilden voor met letters uit later tijd. In de vestibule bevinden zich twee medaillons van stuc boven de deuren, met voorstellingen van Neptunus en van een driemaster, beide omgeven door attributen van handel en zeevaart. Tegenover de voordeur is het wapen van Hoorn geplaatst.

De oude balklagen met geprofileerde sleutelstukken zijn nog aanwezig.

Voor welk doel dit gebouw direct na de opheffing van de W. I. Compagnie werd gebezigd, is onbekend, maar in 1863 is de Loge „Westfrieslant” erin gevestigd. In de Hoornsche Courant van 18 November 1863 lezen we „dat op 24 November het gebouw en de nieuwe vergaderzaal der Vrijmetselaren te dezer stede plechtig zijn ingewijd.” Nog steeds wordt het voor dit doel gebruikt.

Aan de Binnenluiendijk moet ook het pakhuis van de W. I. Compagnie geweest zijn. In een handschrift vindt men er het volgende over, waaruit tevens blijkt, dat er te Hoorn een tegelbakkerij geweest is: „Ao. 1740 kwam hier een fatzoenlijk burger van . . . metter woon, met het oogmerk om in 't oude Pakhuys van de W. I. Comp. een teegelbakkerij te approprieren; dan dit vond groote tegenstand, tot dat endeling den aanlegger te Rade werd dese Fabricq onder een Reedery te beginnen wanneer hem sulks door Burgemeesteren conditioneel wierd toegestaan en vergundt”.

Abbing spreekt in zijn Vervolg op Velius op het jaar 1741 ook van deze bakkerij; hij schrijft het volgende: „In dit jaar is ook alhier eene plateelbakkerij opgerigt op de Binnen-Luyendijk, in het oude Pakhuis van de West-Indische Compagnie. Zie Resolutie van de Vroedschap 28 December 1741”.

Afb. 86. Gebouw der W. I. Compagnie aan de Binnenluiendijk te Hoorn.

Van dit pakhuis is tot nu toe niet bekend waar het gestaan heeft aan de Binnenluiendijk. Misschien blijkt dit te eeniger tijd nog wel.

Over het geheel heb ik aangaande de W. I. Compagnie niet veel kunnen vinden, maar die weinige gegevens kunnen een leidraad zijn voor een verdere studie.

J. C. KERKMEIJER.

DE WEST-INDISCHE COMPAGNIE TE ENKHUIZEN.

De Kamer Enkhuizen van de W. I. Compagnie is niet van zoo groote beteekenis geweest als die der O. I. Compagnie.

In hare vergadering van 14 Maart 1624 bepaalde de Vroedschap van Enkhuizen, „dat het huis van Jan Wyehuis (?) voor de Westindische Camer hiernaer sal dienen en syn burgermeesteren geauthoriseert omme aldaer de plaetse tot de vergaderingen der Bewindhebberden der Compie te approprieren”.

De plaats wordt niet nader aangeduid. Er schijnen aan het perceel belangrijke werkzaamheden uitgevoerd te zijn, want op 5 Dec. 1626 bepaalde de Vroedschap: „Bewindhebberden der W. I. Compagnie zullen ten minste iijC \bar{r} (300 gld.) behooren te betalen voor huur”, nader bij overleg met Bewindhebberden vast te stellen. En de huur van 300 gulden per jaar is nog in 1642 betaald blijkens het thesauriersboek van dat jaar (het eenig aanwezige uit de eerste helft der 17de eeuw), doch in 1661 (het eenige jaar uit de 2de helft der 17de eeuw, waarvan een thesauriersboek bestaat) niet meer.

Wanneer we die huursom van 300 gulden vergelijken met hetgeen men volgens de resolutie van 5 Dec. 1626 (zie boven) zou trachten te krijgen van de O. I. C. voor haar gebruik van den O. I. toren (wat 250 gulden is geworden), dan kan men daaruit besluiten, dat de W. I. Kamer in die periode beter gesitueerd was dan de O. I. C.

Toch bleken weldra veranderingen noodzakelijk, misschien tengevolge van eenigen naijver tegenover de O. I. C., toen die haar eigen nieuw gebouw betrok, want op 7 Sept. 1630 nam de Vroedschap de volgende resolutie: „De heeren Burgermeesteren syn geauthoriseert omme mette Bewinth. van W. I. C. te mogen handelen nopens de timmerage en gebruik en huur van 't huis, tuin en erf met den aanleve van dien alwaer Syl. tegenwoordigh hunne vergaderingen houdende syn als sulx Burgemeesteren sullen bevinden ten dienst van de stadt meest te sullen schikken.”

Misschien is daarmee de huursom verhoogd geworden; althans in het Thesauriersboek van 1642 wordt genoteerd: „Den 21 May ontv. van de Bewindhebberden haer huur: 350.—.— gld.”

Onder dezen post staat nog een post: „De Directeurs Jaerlycx voor huyr van de Camer benefens den Toorn 120.—.— gld.” Of deze post ook betrekking heeft op den dienst der W. I. C., dan wel op een andere organisatie, n.l. de Directeuren der Admiraliteit, wordt niet nader toegelicht.

Blijkens het Thesauriersboek van 1661 komt de post van huur niet meer voor. Vermoedelijk zijn de gebouwen en terreinen tusschen 1642 en 1661 in eigendom overgegaan aan de West-Indische Compagnie.

Volgens de plattegronden van Enkhuizen uit de 17e en 18e eeuw (in vogelperspectief) was het Kantoor en Magazijn aan de Paktuinstraat een tamelijk aanzienlijk gebouw, hoewel van bescheidener proporties dan de Oost-Indische Kamer. Bijzonderheden omtrent bouw en indeeling zijn niet te vinden.

Daarachter strekte zich een open terrein uit, grenzende aan het nu nog in wezen zijnde Pakhuis van de Compagnie, staande aan de Nieuwe Haven. Deze haven is in de 19de eeuw gedempt; het door die demping verkregen terrein is jaren lang gebruikt als bouwland, doch in 1890 door de Gemeente verkocht aan de Beheerders van het Snouck-van Loosen-fonds te Enkhuizen, die er een park met arbeiderswoningen hebben doen aanleggen, waarbij gezorgd is voor een goeden vrijen toegang naar het „West-Indie”, zooals het gebouw gewoonlijk wordt aangeduid.

In 1802 werden de gebouwen ter beschikking gesteld van de gemeente tot den dienst van de Commissie voor Kazerneering. Afwisselend zijn er gehuisvest de koloniale troepen, later de Fransche troepen, dan weer koloniale troepen, doch in 1819 waren de gebouwen ongebruikt. Het Departement van Marine droeg ze op 1 Mei 1819 over aan 't Domeinbestuur, om ze te doen verkoopen. Toen het stadsbestuur kennis kreeg van den voorgenomen verkoop, deed het onmiddellijk stappen, om de gebouwen in eigendom te verkrijgen, die dan ook bij onderhandsche acte van 15 Oct. 1819 voor de som van 3000 gulden aan de gemeente werden getransporteerd.

Het stadsbestuur bleek echter niet bijzonder gebaat met dit bezit, en daarom werd reeds het volgend jaar besloten tot verkoop, waartoe de toestemming werd gevraagd aan en gegeven door Gedeputeerde Staten van Holland. Alvorens dit besluit tot uitvoering kwam, kreeg het Stadsbestuur gelegenheid de gebouwen te verhuren voor opslagplaats van zaad. In 1823 ontving de gemeente aan huur 890 gulden, en de rentabiliteit scheen dus verzekerd. Het duurde evenwel maar kort, of het buitenkansje raakte te niet. In 1824 en 1825 was maar één zolder verhuurd voor 50 gulden. De kosten van onderhoud waren meer dan het viervoud van dat bedrag, zooals het stadsbestuur in 1826 rapporteerde aan Gedeputeerde Staten, die op de desbetreffende aanvraag om de gebouwen te mogen verkoopen, gunstig beschikten.

Het complex werd in twee perceelen gepresenteerd: het noordelijk gedeelte, d. i. het voormalig kantoor en magazijn, dat als „oud en vervallen” voor amotie werd aangeboden, bracht 3725 gulden op, het zuidelijk deel met erf 1475 gulden (26 Juni 1826). Het sloopingsproces van het kantoor- c. a. is voltrokken in 1828.

Welk gebruik er van het pakhuis is gemaakt in de hierop volgende periode, is niet na te gaan. In 't Woordenboek van Van der Aa (1840) wordt gezegd, dat het voormalig pakhuis der W. I. C. „tegenwoordig” het Slagthuis wordt genoemd, en Allan neemt die mededeeling in zijn boekje over Enkhuizen (1854) over. Doch of dit werkelijk het geval is geweest, en wat de reden voor deze benaming is, valt niet na te gaan.

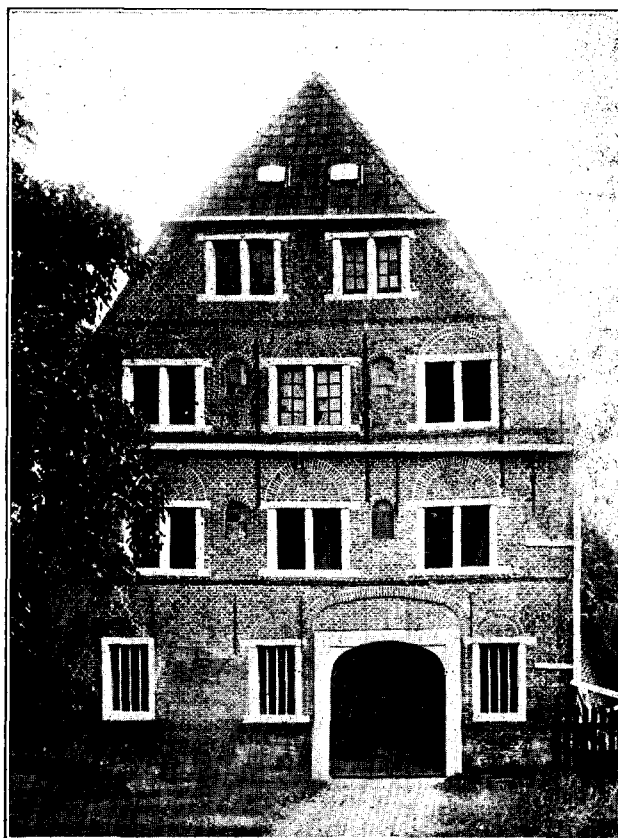
Na het overlijden van den toenmaligen eigenaar in 1854 werd het Pakhuis weer ten verkoop aangeboden, nu „met recht tot amotie”. In de Enkh. Courant van 10 Febr. 1855 werd de aandacht gevestigd op de desbetreffende bekendmaking. „Tot leedwezen zeker der geheele burgerij”, heet het daar, „heeft men ter verkoop (met het regt van amotie)

aangeslagen gezien het bekende W. I. Huis . . . Hecht en sterk, door den overleden eigenaar in een perfecten toestand gebracht, zal binnen eenige dagen de hand van den slooper worden gehoord . . ." enz. En in overweging wordt gegeven, om een actie in 't leven te roepen voor het behoud van het gebouw, hetzij door aankoop van gemeentewege, hetzij op andere wijze.

De verkoop heeft plaats gehad 23 Febr. 1855. Het gebouw (met erf groot ruim 15 A.) is voor 3309 gulden gekocht door een combinatie van burgers.

Op 11 Dec. 1874 heeft deze combinatie het perceel weer overgedaan voor 4350 gulden aan de firma Sluis en Groot (thans N. V. Sluis en Groot's Koninklijke Zaadteelt en Zaadhandel), die het pakhuis nog steeds voor haar bedrijf, ook voor machinaal drogen en schoonmaken van zaad, exploiteert.

Uit bouwkundig oogpunt trekt de noordelijke gevel de aandacht als type van pakhuisgevel uit de eerste helft van de 17e eeuw. Het is een trapgevel, maar de top is weggenomen en daarvoor is een schuine afdekking in de plaats gesteld, die aan het aspect afbreuk doet. De voorgevel (zuidelijke gevel) aan de zijde van het Snouck-van-Loosenpark is vlak en, ter hoogte der gootlijst van den zijgevel, met een kroonlijst afgedekt. Hierboven is een schuin toeloopend pannendak tot den nok. Op den makelaar staat een windwijzer met het monogram van de West-Indische Compagnie. Tegen de gootlijst van den voorgevel ziet men vijf gebeeld-

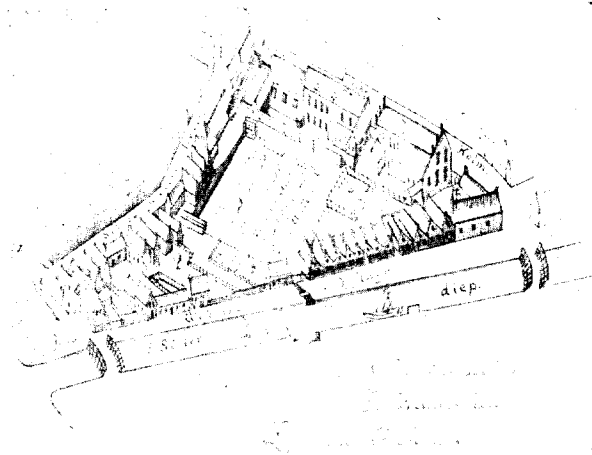
Afb. 87. Achtergevel van het Pakhuis der W. I. Compagnie te Enkhuizen.

houwde maskers, lager op de hoogte van de verdieping nog drie dergelijke versieringsobjecten.

De westelijke zijgevel rust op hooge, naar boven schuin toeloopende gemetselde steunbeeren.

D. BROUWER.

die goederen „ad pios usus”, voorshands echter ook tot onderhoud van de door de omkeering van zaken verarmde voormalige kloosterlingen, zou besteden. Van het Aduarder huis werden toen het „brouwhuis” en het „blauwe huis” aan den gewezen abt van Aduard, Willem Emmen, tegen betaling van een som in eens en van een jaarlijksche grondpacht, toegewezen. Bij zijn testament van 1604 stichtte Emmen het (nog bestaande) Aduarder Gasthuis, waarvoor hij het „blauwe huis” bestemde. Als bijdrage in de kosten van het onderhoud zou mede dienen de opbrengst van het „brouwhuis”, dat dan ook door de uitvoerders van het testament in 1613 met de daarbij behorende stallen en open gronden verkocht werd. „Eigenares werd wederom de provincie, die deze bezitting besteedde tot hetzelfde „pium usum”, waartoe ook andere kloosterhuizen zijn gebruikt, tot woning

Afb. 89. West-Indisch huis te Groningen
(Potloodteek. van Dr. W. J. Koppius, naar de kaart van Groningen
in vogelvlucht, door E. Haubois uit 1643).

nl. van eenen hoogleeraar aan de pas opgerichte provinciale hoogeschool i. c. voor Prof. Cornelis van Pijnacker”¹⁾).

In deze behuizing is de Groningsche Kamer tot na de opheffing der W. I. C. gevestigd geweest. Op haar hebben ook de bijgevoegde afbeeldingen betrekking: een gedeelte van de bekende kaart van Groningen in vogelvlucht, door E. Haubois in 1643 vervaardigd, waarop het Aduarder Gasthuis en het West-Indische huis beide te zien zijn, en waaruit tevens blijkt, dat het gedeelte van het Zuiderdiep ten Zuiden van deze gebouwen, dat thans de Reitemakersrijge genoemd wordt, destijds „West-Indische opslag” heette, — en een teekening in kleuren door J. Bult-

huis van 1786, waarop alleen de voorgevel in het Munnekeholm voorkomt. Voor deze behuizing heeft de W. I. C. nooit huur aan de Provincie betaald; in de provinciale rekeningen blijft de desbetreffende post tot het laatst een memoriepost; alleen het onderhoud van het gebouw kwam ten laste van de Compagnie.

Wie meenen mocht, dat nu de wenschen der Groningsche bewindhebbers geheel bevredigd waren, zou zich vergissen: in de eerste jaren althans was dit geenszins het geval. In 1629 verzochten zij dat hun het Provinciaal Ammunitieshuis in de Pelsterstraat tot woning mocht worden afgestaan. Hierin werd echter „gedifficulteerd”. Wel stonden Gedeputeerde Staten op 18 Februari van dat jaar hun toe, naar een „bekwame” plaats uit te zien, om daarop tot hun gerief op kosten van de Provincie te timmeren ter somma van omtrent 20.000 guldens, mits daarvan 5 % huur betaald zou

¹⁾ Bos, alsv., bl. 170.

worden ¹⁾. Bovendien werd hun op 4 Mei d. o. v. „bij provisie en tot revocatie” een vertrek in het Jacobijner klooster, waar tot dusver eenige munitie was geborgen, tot opslagplaats voor suiker afgestaan ²⁾. De groote bouwplannen zijn evenwel achterwege gebleven; waarschijnlijk heeft men de gewenschte uitbreiding gezocht en gevonden bij het Aduarders-huis zelf, dat immers, gelijk boven vermeld is, nog „open gronden” bevatte.

Bij de provincie Stad en Lande bleef de stad Groningen in daadwerkelijke belangstelling voor de W. I. C. niet achter. Allereerst verbeterde zij den toegang voor zeeschepen, die destijds het Reitdiep op- en afvoeren, tot de stad. Op 31 December 1632 besloten Burgemeesteren en Raad den „boog” van de Kranepoort — dààr moesten de zeeschepen bij het in en uitgaan van de stad passeeren — met twee klap- en valbruggen te verbeteren; met het oog hierop moest Mr. Claes, stadstimmerman, zich ten spoedigste naar Emden begeven om de Valderbrug aldaar in oogenschouw te nemen ³⁾. Op 3 Januari 1633 volgde het besluit den „boog” van de Kranepoort een weinig „af te houwen” en zóó veel te verwijderen, „dat het West-Indische jacht, jegenwoordich daer voor liggende, daerdoor in de stad gebracht sal kunnen worden ⁴⁾. In het volgende jaar liet de stad vlak bij de Kranepoort, aan den Noordkant van de Haven, een groote timmerwerf aanleggen, die in de stadsrekening van 1634 de „West-Indische timmerwerf” genoemd wordt ⁵⁾. Inderdaad draagt deze werf op de reeds eerder genoemde vogelvluchtkaart van Haubois van 1643 een monogram, dat aan dat der W. I. C. doet denken. Later, in de 18e eeuw, is deze werf, die alsdan de Noorderwerf heet, in particuliere handen geraakt, en kort na 1900 is zij verdwenen. Thans herinnert ter plaatse nog slechts de Werfstraat aan haar voormalig bestaan. Op 31 Mei 1636 werd aan bewindhebbers der Groningsche kamer toegestaan bij deze werf een pakhuis te zetten ⁶⁾.

Uit het voorafgaande blijkt duidelijk, dat men in de eerste helft der 17e eeuw te Groningen van de W. I. C. wel eenige verwachtingen gekoesterd heeft. Verwachtingen, die helaas niet in vervulling gegaan zijn ⁷⁾.

¹⁾ Resolutiën Gedeputeerde Staten; Rijksarchief Groningen.

²⁾ Resolutiën als boven.

³⁾ Resolutiën Burgemeesteren en Raad; Gemeentearchief Groningen.

⁴⁾ Resolutiën als boven.

⁵⁾ Resolutie van Burgemeesteren van Raad van 15 Februari 1634.

⁶⁾ Resolutiën als boven.

⁷⁾ In het eerste kwartaal der 18e eeuw, toen de W. I. C. al op haar retour was, heeft men getracht den toestand door bezuinigingen te verbeteren. Ook de Kamer van Stad en Lande kreeg een vermaning: „Ende werden de Heeren Bewindhebbers van de camer van Stad en Lande meede versogt om de post van huysuur, ter zomme van vijff hondert guldens jaerlijks, ende de post van onkosten van reparatien, dewelke bevonden zijn zeer hoog te loopen, in het toekomende te mesnageeren, daar die twee posten in het vervolg niet gepasseerd zulle kunnen werden”. (Resolutie van Tienen van 15 October 1716; Koloniaal Archief, Algemeen Rijksarchief). De klacht over de hooge huishuur kan niet slaan op het West-Indisch huis, waarvoor immers geen huur betaald werd, maar moet betrekking hebben op andere gebouwen, die de Groningsche Kamer voor haar zaken gehuurd had. Het dure onderhoud daarentegen kan ook voor het West-Indisch huis gegolden hebben. De Tienen hebben in 1717 hunne vermaning herhaald. (Vriendelijke mededeelingen van Mr. R. Bijlsma, beheerder der Koloniale Archieven ten Algemeenen Rijksarchieven).

Afb. 90. West-Indisch huis te Groningen.

(Teekening in kleuren van J. Bulthuis, 1786. Atlas van het Museum van Oudheden voor provincie en stad Groningen).

Bij de opheffing der W. I. C. in 1791 verloor het West-Indisch huis zijn bestemming, al bleef de administrateur der Groningsche kamer, H. G. van Bulderen, wiens voorzaten met hem, naar hij in 1801 verklaarde, het huis ongeveer anderhalve eeuw bewoond hadden, er voorloopig met het archief der kamer en andere mobilia in gehuisvest. In 1795 kwamen gecommiteerden van het Comité tot de zaken van de Colonien en Bezittingen op de kust van Guinea en America het gebouw en de verdere bezittingen der kamer opnemen. Van de laatste werd toen een inventaris opgemaakt, die evenwel verloren is gegaan ¹⁾. Bij de vestiging van den eenheidsstaat gingen de provinciale activa en passiva op den Staat over; het West-Indisch huis, dat steeds aan de Provincie was blijven toebehooren, werd nu staatseigendom. In 1801 vroeg de Agent van Financiën de meening van de Commissie tot Administratie der financiën van het voormalig gewest Stad en Lande over den verkoop van het huis als domein. Ongeveer terzelfder tijd deed zich een liefhebber voor het gebouw voor: de stadsonderwijzer in de Fransche en andere talen te Groningen, H. L. de Grave, richtte tot de Landsregeering het verzoek, dat het huis tegen een billijke huur aan hem mocht worden afgestaan ²⁾. Terwijl dit verzoek bij de autoriteiten in behandeling was, verscheen een tweede gegadigde ten tooneele: Curatoren van 's Lands Universiteit, die den Agent van Nationale Opvoeding verzochten te willen bevorderen, dat het gebouw ten dienste der Academie voor de inrichting van een „Nosocomium” te hunner beschikking gesteld werd. Curatoren wonnen den strijd: nadat het verzoek van De Grave was afgewezen, stond het Uitvoerend Bewind op 4 Juni 1801 het gebouw met ingang van 1 November d. o. v. aan Curatoren af, nadat het „door den Raad der Americaansche Colonien en Bezittingen (zou) zijn geëvacueerd”. De eenige voorwaarde was, dat de verdere plannen van Curatoren geenkosten „voor het Gemeene Land” met zich zouden brengen.

Nadat het zou zijn geëvacueerd; want nog altijd werd het door Van Bulderen bewoond, en nog altijd diende het tot bewaarplaats van het archief der kamer en van haar verdere mobilia. Van Bulderen, die oud was en weinig illusies meer koesterde, had blijkbaar met leede oogen de begeerten van anderen naar het door hem bewoonde huis aanschouwd; de brief dien hij op 23 Februari 1801 aan den Raad der Amerikaansche Kolonien en Bezittingen over de ontruiming van het gebouw geschreven heeft, was eenigszins gemelijk van toon ³⁾. Teekenend zijn de antwoorden, die hij op twee vragen van den Raad geeft. Eén vraag had het archief der Groningsche Kamer gegolden; Van Bulderen, die door de gecommiteerden van 1795 behalve boekhouder ook „chartermeeester” genoemd was, meende, dat bij de „boeken en papieren” zich „zeer veele bevinden die niet

¹⁾ Rapport van 21 Nov. 1795, in afschrift zonder de bijlagen, die den inventaris bevatten, aanwezig in Verspreide Stukken, Koloniaal Archief no. 909 (Algemeen Rijksarchief). Het origineel van dit rapport kon niet worden opgespoord. (Vriendelijke mededeeling van Mr. C. C. D. Ebell, beheerder der 2e Afd. ten Algemeenen Rijksarchieve).

²⁾ Deze en de volgende bijzonderheden zijn ontleend aan een dossier betreffende de totstandkoming van het besluit van het Uitvoerend Bewind van 4 Juni 1801 no. 40, dat Mr. Ebell zoo vriendelijk is geweest voor mij op te sporen. (Portef. Uitvoerend Bewind no. 297; Algemeen Rijksarchief.)

³⁾ Hij bevindt zich in bovenaangehaald dossier.

waardig zijn langer geconserveerd te blijven, maar na schifting aan de vlam opgeofferd te worden". Misschien heeft hij dat laatste, en wel grondig, ook in practijk gebracht. Immers van het archief der Groningsche kamer, dat volgens den Raad ter gelegener tijd naar Den Haag vervoerd moest worden, is niets bewaard gebleven. Een andere vraag had betrekking op de goederen (mobilia) uit het West-Indisch huis, die naar het oordeel van Van Bulderen verkocht zouden kunnen worden. „Alle", luidt zijn antwoord, „vermits dezelve voor Ulieden van geen of geringe utiliteit kunnen zijn, als zijnde oud, versleten en defect". Een uitzondering wil hij alleen voor „het uniform" maken!

Met den cursus van 1803/04 werd het voormalig West-Indisch Huis als Academisch Ziekenhuis in gebruik genomen. Voorloopig nog op bescheiden voet, zonder de geprojecteerde chirurgische en obstetrische afdelingen. Met latere uitbreidingen gingen doorgaans ingrijpende verbouwingen gepaard; tenslotte was in het Ziekenhuis het oude West-Indische Huis niet meer te herkennen. Het Ziekenhuis werd in den aanvang der zoe eeuw gesloopt; ter plaatse verrees toen het nieuwe Postkantoor.

H. P. COSTER.

HET LOGEMENT VAN DE WEST-INDISCHE COMPAGNIE TE 'S-GRAVENHAGE.

Dezelfde overwegingen, die de V. O. C. er toe leidden, om een eigen verblijf te 's-Gravenhage te zoeken voor de Bewindhebbers, die aldaar voor allerlei besprekingen moesten vergaderen ¹⁾, deden zich ook bij de W. I. C. gelden; alleen duurde het daarbij wat langer voordat aan de plannen uitvoering werd gegeven. Na de reorganisatie der Compagnie werd in 1675 het voorstel gedaan om een logement te huren, of vertrekken voor de Bewindhebbers te zoeken ²⁾ en in het begin van 1676 besloot men nader een gelegenheid te huren, „soo als naar de jegenwoordige toestand en constitutie van de Compagnie best ende oorbaaerlijkst sal bevonden werden" ³⁾. Die toestand was toen weinig rooskleurig, zoodat men wel gedwongen was om te trachten eene weinig kostbare oplossing te vinden. Dankbaar aanvaardde men daarom het aanbod van Mejuffrouw Hulsius om vier kamers met zes ledikanten beschikbaar te stellen met nog een spreekkamer en een slaapkamer voor de knechts. Zij bedong hiervoor 260 gulden per jaar.

Zij wordt in 1679 vermeld als Petronella Hulsius, gehuwd met den agent Hessinck. Zij was 12 April 1676 gehuwd met Joan Hessingh, agent van den bisschop van Munster, die in 1669 aan den Vijverberg woonde. De betrekking van kastelanes schijnt haar niet moeilijk gevallen te zijn, althans, zij wendde zich in hetzelfde jaar met een nieuw verzoek

¹⁾ O. a. in 1645 en 1646.

²⁾ Resolutie der Kamer Amsterdam, 3 December 1675, fol. 233 vs.

³⁾ Resolutie alsv., 1 Februari 1676, fol. 41 vs.

tot de Bewindhebbers, om, daar zij moest verhuizen, haar te volgen naar het nieuwe verblijf, het huis van den Heer van Nassau Odijsck aan den Vijverberg, waar zij verzocht om ook aan de Heeren van de Admiraliteit van de Maze logies te mogen verschaffen ¹⁾. De onderhandelingen werden gevoerd door den Heer Beeckman, den hoofdvertegenwoordiger der Compagnie te 's-Gravenhage. Aan de Bewindhebbers werden vijf kamers aangeboden voor 271 gulden per jaar, welk bedrag in 1681 tot 300 gulden werd verhoogd ²⁾.

De Bewindhebbers bleven haar getrouw tot 1683, doch zwichtten toen voor het aanbod van Willem Barnevelt, die vijf kamers in het huis de Gouden Leeuw beschikbaar stelde voor 100 ducats ³⁾. Ook deze huisvestte tevens de Heeren van de Admiraliteit van de Maze. Barnevelt vertrok echter spoedig naar Gorinchem, waarna Mejuffrouw Hulsius, wier man inmiddels was overleden, weder begunstigd werd. Zij zelf overleed in 1685. Men ging toen niet in op het aanbod van hare nicht Margriete Hessingh, die slechts 3 à 4 kamers kon beschikbaar stellen, doch nam zijn intrek in het huis van Boncamp tegen 300 gulden per jaar ⁴⁾ en verhuisde reeds weder in het volgende jaar naar een meesterkleermaker in de Poten bij het Plein, waar ook de Admiraliteit haar intrek nam ⁵⁾.

In 1691 werd onderhandeld over het huis van den raadsheer Persijn aan den Vijverberg (thans no. 15), naast het logement der afgevaardigden van Dordrecht, waarvoor 700 gulden huur werd gevraagd en 300 gulden voor de bediening; Mevrouw Kien bood echter aan om dit door haar concierge te doen geschieden voor 200 gulden, waarna werd gecontracteerd voor 550 gulden huur en 200 gulden voor bediening ⁶⁾. Twee jaren later bood men dit huis aan de Compagnie te koop en in 1698 herhaalde men dit aanbod voor 4400 gulden, doch de Bewindhebbers antwoordden, „dat het voorsz. logement de Compagnie niet en dient, ende d'eygenaresse daervan naar welgevallen sal kunnen beschikken” ⁷⁾. De huur werd echter voor 6 jaren verlengd en na afloop hiervan werd weder eens van logement verwisseld en werden kamers betrokken bij Mejuffrouw Heymans, voor 500 gulden per jaar en 400 gulden voor bediening ⁸⁾. Zij ontving daarenboven nog 30 gulden als vereering en f 12 : 12 per half jaar voor de meid en kreeg vergoeding van f 23 : 8 voor turf en f 59 : 6 voor kleine voorschotten in het half jaar, die door den agent Marton Beeckman werden gedeclareerd ⁹⁾. Den 17en November werd daarna f 247 : 5 aan

¹⁾ Resolutie alsv., 18 Augustus en 1 December 1679, fol. 150 en 260. Mogelijk het perceel thans nr. 14. De gegevens omtrent de ligging der perceelen dank ik aan de welwillende voorlichting van Mr. W. Moll, archivaris van 's-Gravenhage. Nadere gegevens waren niet te verkrijgen, daar het hier gehuurde huizen betreft.

²⁾ Resolutie alsv. 1681, fol. 384 vs.

³⁾ Resolutie alsv. 21 Mei en 5 Juni 1683, fol. 139 en 151. Er was vroeger een huis de Gouden Leeuw aan de Hoogstraat.

⁴⁾ Resolutie Kamer Amsterdam, 27 Maart 1688, fol. 21.

⁵⁾ Resolutie alsv., 20 Januari 1688, fol. 21.

⁶⁾ Resolutie alsv., 20 Februari en 13 Maart 1691, fol. 57 vs. en 75.

⁷⁾ Resolutie alsv., 30 September 1698, fol. 191 vs.

⁸⁾ Resolutie alsv., 18 December 1693, fol. 218 vs.

⁹⁾ Resolutie alsv., 1 Mei 1694, fol. 62. Later door den procureur Gerard Beeckman.

Mej. Heymans betaald, waarschijnlijk voor bediening en vereering, en 250 gulden aan de weduwe Bastingius, waarschijnlijk voor een half jaar huur ¹⁾).

De Heeren verwisselden voortdurend van logies, wegens overlijden of verhuizen van den kastelein, of wegens de verhouding met dezen, doch steeds vonden zij spoedig weder een goed onderkomen in huizen, die men haast te deftig zoude achten om door kamerverhuurders betrokken te worden. De kastelein bekleedde dan ook een wel wat deftiger positie en de betrekking was gezocht, daar de Bewindhebbers slechts zelden van de vertrekken gebruik maakten. Er was dus minder aanleiding tot aankoop van een eigen huis, waardoor men de kosten bespaarde, doch ook de bezwaren ondervond van het niet baas zijn in eigen woning. De Heeren zochten hun verblijf in een der groote panden, doch waren nu ook wel gedwongen om ook andere medebewoners te dulden. Niet alleen behoorden hiertoe de even deftige Heeren van de Admiraliteit, doch ook particulieren, die soms wat veeleischend waren. In 1704 klaagt Mejuffrouw Heymans, dat de Heer Morneau het geheele huis in beslag neemt, zoodat de Bewindhebbers nauwelijks plaats kunnen vinden ²⁾). Ook de collega's toonden zich soms wat onbescheiden. In 1689 hield de Heer D. W. Linden van Blitterswijck, bewindhebber voor Gelderland, vijf maanden achtereen voor particulier doel in het logement verblijf met een ritmeester, en moest er nog een besluit van de Bewindhebbers volgen om hen de eigen verteringen te doen betalen; de inwoning werd hen kosteloos verstrekt, daar de kamers toen ter beschikking stonden van de Compagnie ³⁾).

In 1707 werd aangedrongen op de opheffing van het logement wegens de daaraan verbonden kosten, ⁴⁾ doch de zaak werd sleepende gehouden en men trachtte alleen de kosten te verminderen door een nieuwe regeling van de menage. In 1710 schijnt echter toch tot opheffing te zijn overgegaan; den 29en April 1710 werd besloten tot verkoop van de meubelen ⁵⁾ en na dien tijd wordt niet meer van het logement gewag gemaakt.

J. C. OVERVOORDE.

¹⁾ Zie ook de resolutie 1 Januari 1697, fol. 1.

²⁾ In 1702 logeerde er o. a. tijdelijk de raadsheer Scott.

³⁾ Resolutie alsv., 1689, fol. 27 vs.

⁴⁾ Resolutie alsv., 22 November 1707, fol. 253.

⁵⁾ Resolutie alsv., 29 April 1710, fol. 59.

KORTE BESCHRIJVING VAN ALMELO, HET STIFT WEERSELO,
OOTMARSUM, HET HUIS TE LAGE, HET KLOOSTER FRENS-
WEGEN EN OLDENZAAL.

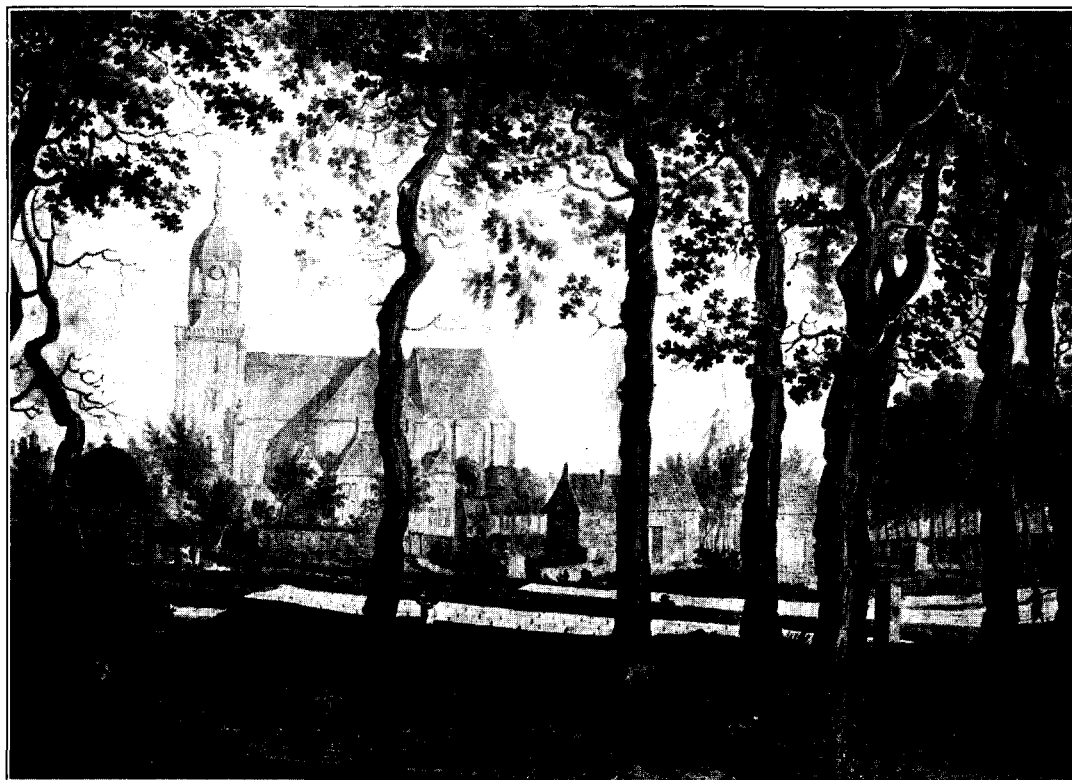
Afb. 1. Het Huis Almelo.

I. ALMELO.

De geschiedenis van het stedeke Almelo, tot ver in de achttiende eeuw een vrij onbelangrijk vlek, hangt nauw samen met die van Huis en Heerlijkheid van denzelfden naam. Of we den oorsprong ons hebben voor te stellen als het centrum van een hoorige marke of hof rond het tegenwoordige Huis Almelo, is niet uitgemaakt, maar de afhankelijkheid van den zetel der Hooge Heerlijkheid was tot de vorige eeuw een onbetwist feit.

Zoo onbelangrijk de stad eeuwenlang is gebleven, zoo belangrijk was de Havezathe Almelo. Het eerst vinden wij in 1165 melding gemaakt van een „Everardus de Almelo”; het Huis wordt in 1297 een „Castrum” genoemd. De oorspronkelijke dynastie, die, onafhankelijk van den landsheer, de heerlijkheid bezat, zoodat deze nog in 1318 aan Reinoud van Gelre in leen werd opgedragen, stierf in het midden der 15de eeuw uit, en door huwelijk der erfdochter Beatrix met Evert van der Eze (Van Heeckeren) volgde diens geslacht, later van Rechteren genaamd, de oudste eigenaars op, om sindsdien onafgebroken Huis en Heerlijkheid te bezitten. Ondertusschen had men in 1367 moeten verklaren, het Huis steeds voor den bisschop open te houden.

Rondom het versterkte kasteel ontwikkelde zich het dorp Almelo, in 1236 als zoodanig genoemd, hetwelk in het laatst van de veertiende eeuw van zijn heer stadsrechten ontving. Wanneer deze werden verleend, is niet geheel duidelijk; in elk geval heet het voormalig dorp in 1407 een stad.

Afb. 2. De Nederlandsch Hervormde Kerk te Almelo.

(Naar een waterverfteekening van J. H. Coster, in bezit van Mr. G. J. ter Kuile te Almelo).

Hoe wij ons den topografischen toestand dezer stad moeten voorstellen vóór de verwoestingen van de Spaansche oorlogen, leeren wij uit de kaart van Jacobus van Deventer. De kern vormde de tegenwoordige Grootte Straat, de eenige straat van beteekenis. Waar deze de Molenbeek kruiste bevonden zich de beide watermolens van den Heer, in 1420 vermeld, welke tot in de vorige eeuw in stand bleven, en schuin daarover, aan de andere zijde van de straat, het Raadhuis. Zuidelijk van dit gedeelte, tusschen de Schutten- en de Molenbeek strekte zich „de Werf” uit; later werd, over de Schuttenbeek, nog de „Nijstad”, in 1460 zoo genoemd, binnen den wal opgenomen.

Deze lang gestrekte woonbuurt paalde op het Oosten aan de grachten en hoven van het kasteel, de andere zijden werden beveiligd met een wal, den „Stadshagen”, en een gracht, welke twintig jaar geleden nog als „Hagengracht” grootendeels in wezen was,

maar sindsdien werd gedempt. In het Noorden bevond zich de Veldpoort, in het Zuiden de Nijstadspoort.

Buiten de versterking, westelijk van de stad, lag het St. Catharinaklooster der Franciscaner nonnen met zijn bezittingen, in 1409 op deze plaats gesticht en eerst diep in de 17de eeuw opgeheven.

De stad deelde ruim in de ellenden van den tachtigjarigen oorlog, nadat eerst tijdens de Geldersche oorlogen de landsbezetting op het kasteel den omtrek had gevexeed. In 1585 heet ze verbrand; in 1585 en 1607 wordt het Huis vergeefs door de Staatschen belegerd, maar de stad heet een open vlek; de versterkingen zijn geslecht.

Afb. 3. De Stiftskerk te Weerslo.

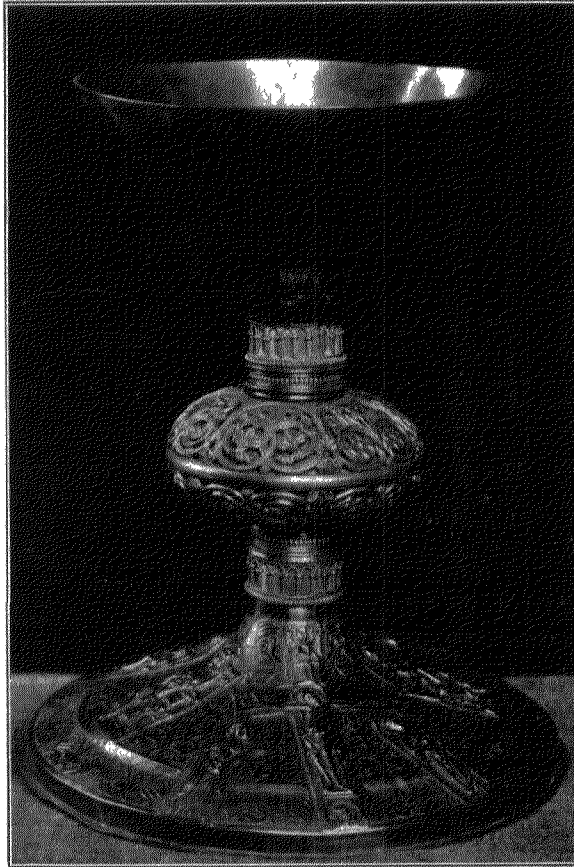
(Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg.)

In 1665 doen de Munsterschen een inval en verbranden beide Stad en Huis Almelo. De Munstersche oorlogen zijn evenwel de laatste van de reeks ramspoeden, die het stedeke troffen en de achttiende eeuw brengt een tijd van nieuwen welvaart, het begin van de moderne textiel-industrie. In 1753 werden in Stad- en Landgericht over de duizend weefgetouwen gevonden, en als representatief monument uit dien tijd staat aan de Grootte Straat nog het oude huis van het fabrikantengeslacht Hofkes.

En zoo komen we aan de negentiende eeuw, toen het stadje zich ver buiten zijn oude perken uitbreidde. De straatweg naar Deventer, onder koning Willem I aangelegd, was oorzaak van een doorbraak naar het Westen; het kanaal met een haven buiten de Hagengracht en het spoorwegstation volgden, en langzamerhand legerde zich om de kleine kern een krans van fabrieks- en woonbuurten. Slechts de Oostzijde bleef onbebouwd, en nog steeds staat daar het huis Almelo als een wachter voor de stad.

Het Huis Almelo (afb. 1) neemt de plaats in van het oude versterkte slot, dat, na vele lotgevallen, door Jonker Zeger van Rechteren werd afgebroken, en in 1662 door een nieuw en statig adellijk getimmerte werd vervangen. Na den brand bij den Munsterschen inval van 1665 werd het geheel hersteld, en in 1883-'84 gemoderniseerd en vernieuwd. Aan de voorzijde vertoont het muurwerk zandsteen en banden in het baksteen metselwerk, de overige gevels zijn geheel vlak met zandsteen vensteromlijstingen. Tusschen

de twee vooruitspringende vleugels op het Oosten bevindt zich een deftige middenpartij met pilasters, festoenen en fronton van zandsteen, welke bij de laatstgenoemde herstellingen naar voren werd verplaatst om ruimte te verkrijgen voor een nieuwe hal.

Afb. 4. Kelk afkomstig van de kerk te Weerselo.
(Foto Rijksmuseum)

In de jaren 1778-'79 werd het gebouw hersteld; men verkocht de oude vensterkozijnen; in dezen tijd verdwenen waarschijnlijk ook de festoenen, die in elke travee tusschen de vensters prijkten. In het koepeltorentje hangt een klok van 1690 met uitnemend bewerkt jachtfries.

De Nederlandsch Hervormde Kerk (afb. 2) staat ongetwijfeld op de plaats, waar in 1236 een kapel werd gesticht als dochter van de Ootmarsumsche parochiekerk. In 1299 wordt deze kapel zelf een parochiekerk genoemd, gewijd aan St. Mauritius en St. Georgius; de kerkelijke visitatie van 1571 spreekt alleen van St. Georgius. Het oudste gedeelte dat nog bewaard bleef is het koor, over welks bouw in 1492 wordt gesproken.

De „bouwhuizen”, links en rechts van den ingang op het omgrachte voorplein gelegen, met hun zandsteenen omlijstingen van vensters en deuren verloren helaas hun goede verhoudingen bij het aanbrengen van de lage 19-de eeuwse daken.

Van het inwendige huis is vooral de groote zaal met rococo stucdecoratie van belang.

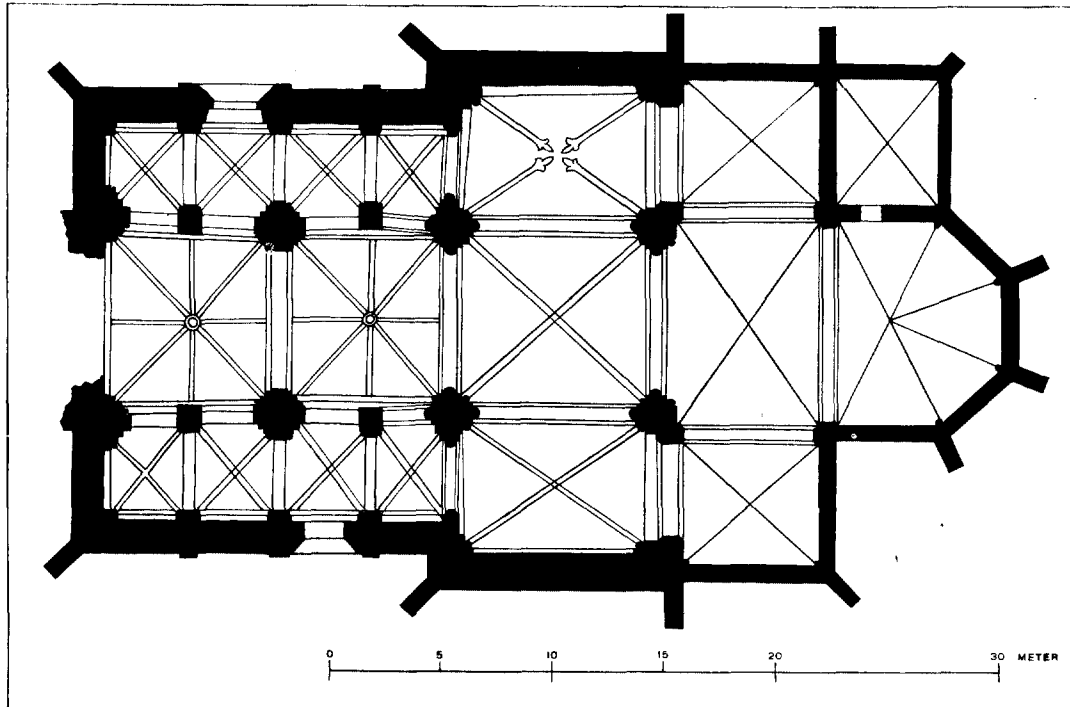
Opmerkelijk zijn voorts nog de monumentale 18-de eeuwse ingangspijlers voor den oprit, verbonden met modern hekwerk.

Van de voormalige havezathen de Bellinckhof en de Reigershöfte, eens borgleenen van Huis Almelo, is niets van belang over.

Het voormalig Raadhuis, tegenwoordig bureau der politie, vervangt sinds 1690 een ouder gebouw, in 1545 vermeld. Met zijn pilasters en koepeltorentje op het hooge pannen dak vertoont het aangename verhoudingen. Helaas hebben pleister en verf het veel van de bekoorlijkheid ontnomen; grootendeels is het materiaal waarschijnlijk baksteen met lijsten en basementen van

Dit is geheel van Bentheimsteen opgetrokken en wordt met drie zijden van den achthoek gesloten. Het middenvenster van de sluiting, in de achttiende eeuw dichtgemetseld, heeft nog de vrij vervallen flamboyante traceeringen behouden.

Bouwwalligheid was de oorzaak, dat de oude kerk in 1733 werd gesloopt en ver-

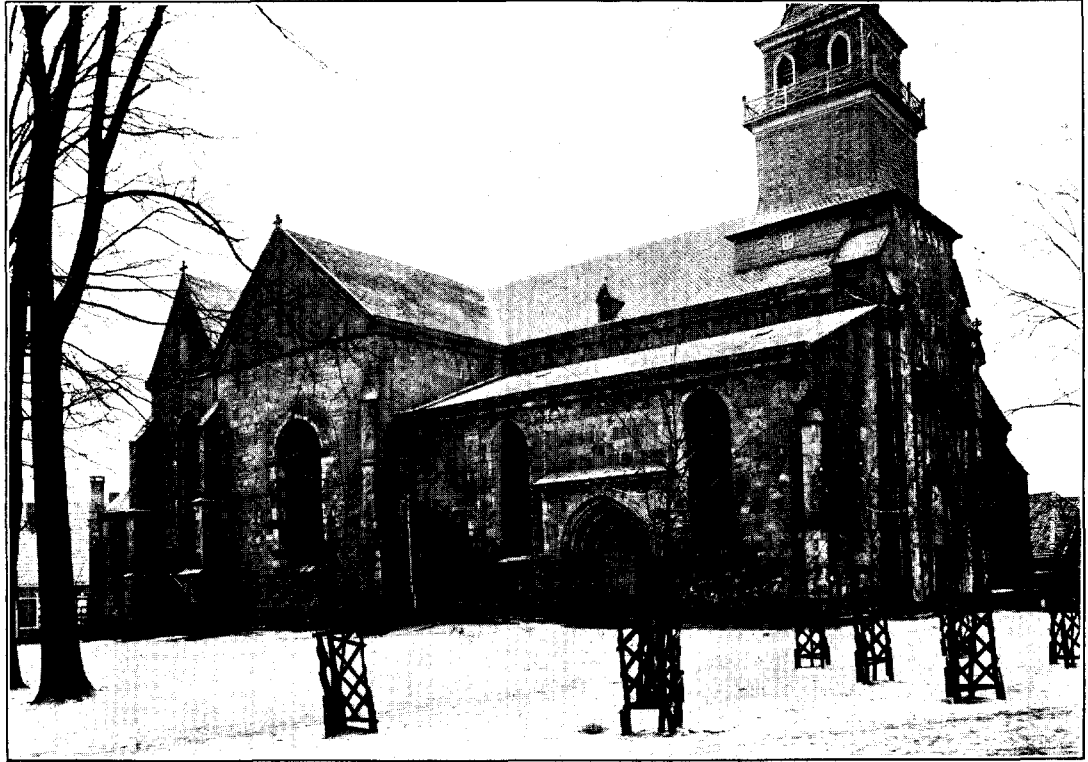
Afb. 5. Plattegrond van de H.H. Simon- en Judas-Kerk te Ootmarsum.

(Naar opmeting van den schrijver).

vangen door een nieuwe wier grondplan een Grieksch kruis vertoont; de oostelijke arm wordt gevormd door het oude koor. Tegen den Westgevel verrees een toren, evenals de kerk van baksteen met Bentheimsteenen plinten, hoeklisenen en lijsten. Inwendig wordt de kerk gedekt door een vlakke houten zoldering met kooflijst.

De toren, eerst afgedekt door een laag pannendak, kreeg omstreeks 1775 een acht-kante houten koepelbekroning, met eigenaardig ingesnoerde en uitbollende spits, die eenige overeenkomst vertoont met den bovenbouw van den toren te Nordhorn, uit denzelfden tijd afkomstig. Over dezen bouw zijn wij alleen ingelicht door eenige stukken over de verdeeling van de kosten; de architect is onbekend. Behalve de eenvoudige marmeren tombe voor Adolf Hendrik van Rechteren, bekroond door een obelisk in boogomlijsting met wapens en kwartieren, welke in 1772 tegen het middenvenster van de koorsluiting werd opgericht, en de deftige, wit gelakte, midden-achttiende-eeuwsche bank van het Huis Almelo, levert het inwendige na de moderniseeringen van 1835, toen het oude meubilair werd opgeruimd en de ijzeren vensterramen werden aangebracht, niets bijzonders op.

De Doopsgezinde Kerk staat op de plaats waar in 1684 de Menisten-Broederschap een gebouw mocht zetten; het tegenwoordige dagteekent grootendeels van een herbouw in 1791, toen ook de huidige halsgevel aan de straat mocht worden opge-

Afb. 6. De Kerk van de H.H. Simon- en Judas te Ootmarsum

(Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg.)

trokken, met zijn eenvoudige deuromlijsting en zandsteenen guirlandes, en men tevens het stemmige Louis-XVI orgel met preekstoel aanschafte.

In de Roomsche-Katholieke Kerk van St. Georgius bevindt zich het gothisch doopvont, afgebeeld in het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond 1902, blz. 105.

De eenige bezienswaardigheid op het gebied der burgerlijke bouwkunst vormt het „Hofkeshuis” in de Grootte Straat Oude Eind, een deftig patriciërshuis, omstreeks 1775 gebouwd, met zandsteenen middenpartij in Louis XVI-stijl, houten kroonlijst met attiek en zandsteenen schoorsteenen op het hooge dak.

Literatuur: Een uitgebreide beschrijving vindt men in: R. E. Hattink: „In en om Almelo”. Uitg. Claterbos, Almelo, 1903. Zie verder de Voorloopige Lijst der Nederlandsche Monumenten voor Geschiedenis en Kunst VII, óók voor Weerselo, Ootmarsum en Oldenzaal.

Afb. 7. Het schip van de kerk te Ootmarsum.
(Foto Ryksbureau voor de Monumentenzorg)

II. HET STIFT WEERSELO.

Als filiaal van de St. Paulsabdij te Utrecht werd in het midden van de twaalfde eeuw in Weerselo een Benedictijnenklooster voor mannen en vrouwen gesticht, welks

Afb. 8. Portaal van de Kerk te Ootmarsum
(Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg)

eerste abt, Hildebrand, in 1152 werd aangesteld. Omstreeks 1170 krijgt het klooster de kerk van Ootmarsum ten geschenke; kort daarna schijnt het alleen een vrouwenklooster, na het begin der veertiende eeuw alleen voor adellijke geslachten toegankelijk. Deze laatste omstandigheid redde het Stift van ondergang na de Reformatie; de Ridderschap wist te bewerken dat voortaan de prebenden aan Hervormde adellijke jufferen werden vergeven, en zoo rekte dit oude instituut als vrij wereldlijk jufferenstift zijn bestaan tot het einde der Republiek. Intusschen schijnen de gebouwen in de achttiende eeuw steeds meer te vervallen; in 1795 werden de bezittingen tot domein verklaard en in 1811 verkocht, de opstanden nagenoeg alle gesloopt. Maar als aantrekkelijke overblijfselen bleven temidden der oude eiken op den Stiftsheuvel de kerk en het „Storkenhuis”, de oude pastorie, bewaard. De kerk (afb. 3), waarschijnlijk dateerend uit de vijftiende eeuw is een eenvoudig gebouw met rechte koorsluiting, van Bentheimersteen opgemetseld en gedeeltelijk gepleisterd. Een niet onaardig koepeltorentje uit de negentiende eeuw bekroont het dak. Aan den luister van weleer herinneren onder de kruisgewelven van het inwendige de rijke Renaissance-grafzerken, in 1915 tegen verdere beschadiging rechtop gezet, en het Romaansche doopvont. De merkwaardige kelk, bestaande uit een laat-gothische cuppa op 13de eeuwschen rijk bewerkten voet, bevindt zich tegenwoordig in het Rijksmuseum (afb. 4).

III. OOTMARSUM.

Ootmarsum, een klein en oud nest, volgens overlevering de oudste parochie van Twente, heeft zich van alle Overijsselsche stadjes het minst buiten zijn cirkelvormige omwalling uitgebreid. In 1196 werd het door de Gelderschen in de asch gelegd, en volgens het verhaal, naast de oude plaats, nu nog Olden-Ootmarsum geheeten, weer opgebouwd. Wanneer het stadsrechten ontving, is niet bekend; zij werden in 1325 door Johan van Diest bevestigd. Van ouds had de stad versterkingen, in 1518 werd de vesting echter ontmanteld. Kort daarna werd ze opnieuw in staat van verdediging gebracht; en hooren we van een rondeel. In 1592 veroverde Maurits de stad, Frederik van den Bergh

bracht haar 't volgend jaar weer aan de Spaansche zijde; op de herovering van 1597 door het Statenleger volgde weer een ontmanteling. Sindsdien behielp men zich waarschijnlijk met een gracht, welke, gedeeltelijk nog aanwezig is, en twee poorthuizen, van welke er één althans omtrent het midden der vorige eeuw nog over was. Niet zonder moeite werd onder het Staatsche bewind de Hervorming ingevoerd; eerst in 1632 kon definitief een predikant worden aangesteld. Ook de Munstersche oorlogen veroorzaakten beroering; in 1665 brachten de vreemde troepen veel schade, mede aan kerk en toren. Dan dommelt Ootmarsum weer in; een groote toekomst bleek voor het stadje niet te zijn weggelegd.

Het voornaamste monument, en een monument van groote beteekenis, bezit het evenwel in zijn oude parochiekerk van St. Simon en Judas (afb. 5-8).

Dit gebouw, geheel van Bentheimer steen opgetrokken, bestaat uit een driebeukig schip, waarschijnlijk een dertiende-eeuwsche verbouwing van een oudere kern, een dertiende-eeuwsch dwarsschip, dat omstreeks 1500 naar het Oosten werd verdubbeld, en een koor, omtrent welks „tymmeringhe” wij in 1491 hooren.

De massale Romaansche toren tegen den westgevel werd wegens bouwvalligheid in 1842 gesloopt. Typisch Westfaalsch is de pseudo-basilikale aanleg van het schip; de gewelven van zijbeuken en middenbeuk vinden hun geboorte op gelijke hoogte. Zooals Kalf heeft aangetoond ¹⁾ heeft het schip veel overeenkomst met dat van de kerk te Legden in Westfalen, waar de aanleg evenwel veel lichter is, mogelijk wegens het ontbreken aldaar van oudere resten. Uitwendig zijn vooral merkwaardig de beide zuilenportieken van de zijbeuken, het noordelijke met ronde bogen, het zuidelijke spitsbogig, beide in typisch Westfaalsche vormen. De tegenwoordige hooge spitsboogvensters van het schip schijnen later te zijn aangebracht, niet onwaarschijnlijk al in een gothische periode. Omtrent den oorspronkelijken vorm hebben we evenwel weinig houvast aan het oude venster boven den zuideringang, dat op min organische wijze door boogfries en daklijst breekt; of dit op een wijziging duidt is daarom nog niet zeker. Oorspronkelijk schijnt dit venster, evenals het portaal, met zuiltjes te zijn versierd; naderhand zijn deze verwijderd en is de lichtopening naar onderen verlengd.

Afb. 9. Ruïne van het Huis te Lage.

¹⁾ J. Kalf. De Katholieke kerken in Nederland. Amsterdam 1906-'14.

De gevel van het Noordertransept bevat nog resten van een driedeelig venster, later vervangen door een groot rondboog-venster; duidelijk zijn in den gevel van het Zuidertransept de sporen van een roosvenster zichtbaar.

Afb. 10. Voorgevel van het klooster Frenswegen.

De pijlers van het inwendige der kerk, van welke de hoofdpijlers rijkelijk met kolonetten zijn voorzien, dragen in het schip achtdeelige gewelven over den middenbeuk; het transept heeft kruisribgewelven; de ribben in de noordelijke travée eindigen op merkwaardige wijze in lievalvormen. Forsche profileering en rijke plantornamentiek vertoonen kapiteelen en imposten. Storend werkt helaas de beschildering van het inwendige.

De inventaris bevat als voornaamsten schat een verguld zilveren monstrans, volgens Geerdink¹⁾ in 1404 aan het klooster Frenswegen geschonken, en bij de opheffing van dit klooster aangekocht. De glazen cylinder boven den zeskantigen voet wordt geflankeerd door contreforten; de bekroning wordt gevormd door een torenvormigen top.

De **Nederlandsch Hervormde Kerk**, een eenvoudig baksteen zaalgebouwtje, in 1809 ontworpen, waarschijnlijk door den architect G. Hagel uit Gildehaus,

¹⁾ J. Geerdink, Bijdragen tot de Geschiedenis van het Archidiaconaat en Aartspriesterschap Twente, Vianen, 1896.

prijkt met een deftig-klassieken Bentheimersteenen pilastergevel en fronton-bekroning; een koepeltorentje van goede verhoudingen verheft zich boven den gevel.

Het Raadhuis, waarschijnlijk in de tweede helft van de achttiende eeuw opgetrokken, is een rechthoekig baksteenen gebouw, welks gevel een zandsteenen bekleeding met vrij grove rococo-versiering toont; een klein koepeltorentje verhoogt den deftigen indruk.

Het eenig Ootmarsumsch monument dat ons nog rest te vermelden, is een rijke trapgevel van 1656 in de Groote Straat, met zandsteenen lijsten, klauwstukken, banden en togen.

Literatuur:
C. J. Snuif: „Ootmarsum als vesting” in „Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis” 1916, blz. 85 en Frans Vermeulen in het „Gildeboek” 1924, blz. 35, over den monstrans (met afbeelding).

Afb. 11. Plattegrond van Oldenzaal in 1626, naar Blaeu's Stedenatlas, en volgens de thans gebruikelijke oriëntatie.

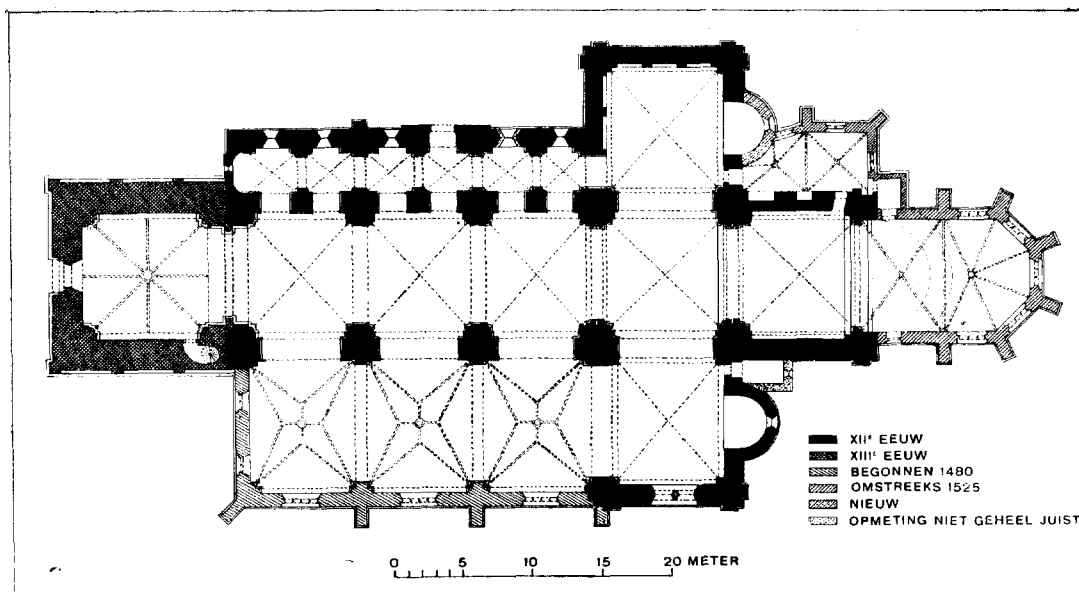
IV. LAGE.

Lage, hoezeer ook even over de grenzen gelegen, mag voor ons van belang heeten als Oud-Staatsch gebied.

Jan van Arkel koopt de belangrijke grensvesting in 1329 voor het landsheerlijk bestuur, en stelt het slot onder een bisschoppelijk kastelein, evenwel geeft Filips II het weer in leen uit.

In 1523 was het kasteel door de Gelderschen genomen; de Von Kettler's herbouwen het slot in 1590, maar ras is het met de heerlijkheid gedaan; Prins Maurits laat het tijdens de belegering van Oldenzaal in 1625 veroveren en in de lucht vliegen, en sindsdien ligt de ruïne te verbrokkelen onder de oude boomen, naast de watermolen aan den Dinkel,

in de voormalige enclave van Overijssel, welks souvereiniteit na 1795 verloren ging. De plattegrond (zie: „Die Kunstdenkmaeler der Provinz Hannover” IV, blz. 160) vertoont een zwaar gebouw, rechthoekig om een binnenplaats gebouwd (afb. 9).

Afb. 12. Plattegrond van de St. Plechelmuskerk te Oldenzaal.

(Teekening berustende op het Rijksbureau voor de Monumentenzorg).

V. HET KLOOSTER FRENSWEGEN.

Behalve Lage is ook Frenswegen de aandacht waard, minder, omdat eens de Nedergraafschap Bentheim tot de Utrechtsche diocces behoorde, dan wel als voormalige zetel van Nederlandsche cultuur. In 1394 werd dit klooster, ook St. Marienwolde genaamd, door den Almelosen pastoor Evert van der Eze en zijn kapelaan Hendrik Crull gesticht, en al spoedig betoonde het zich een zeer actief lid van de Windesheimsche Congregatie, tot welke het in 1400 toetrad. Na een periode van verval tijdens de reformatie, kwam het klooster in de tweede helft van de 17de eeuw weer tot grooten bloei, in 1809 evenwel hief Napoleon de stichting op en in 1815 werden de gebouwen door de laatste kanunniken verlaten. In groote verwaarloozing staat nog het omvangrijk complex met zijn kloostergang en vleugels van ongeveer 1550, zijn laat-17de-eeuwsche front, en de ruïne van de kerk die, in 1445 herbouwd, in 1881 met zijn kostelijk barok-meubilair verbrandde, en vervolgens grootendeels werd gesloopt (afb. 10).

Literatuur: Eigen Haard, 1902, blz. 149, en „Die Kunstdenkmaeler der Provinz Hannover IV, blz. 140.

VI. OLDENZAAL.

Oldenzaal kon oudtijds gelden voor hoofdstad van Twente en als eenige vesting van beteekenis in deze streken; het werd dan ook oorspronkelijk niet gerekend onder de categorie der „kleine steden” en was herhaaldelijk vertegenwoordigd op de landdagen.

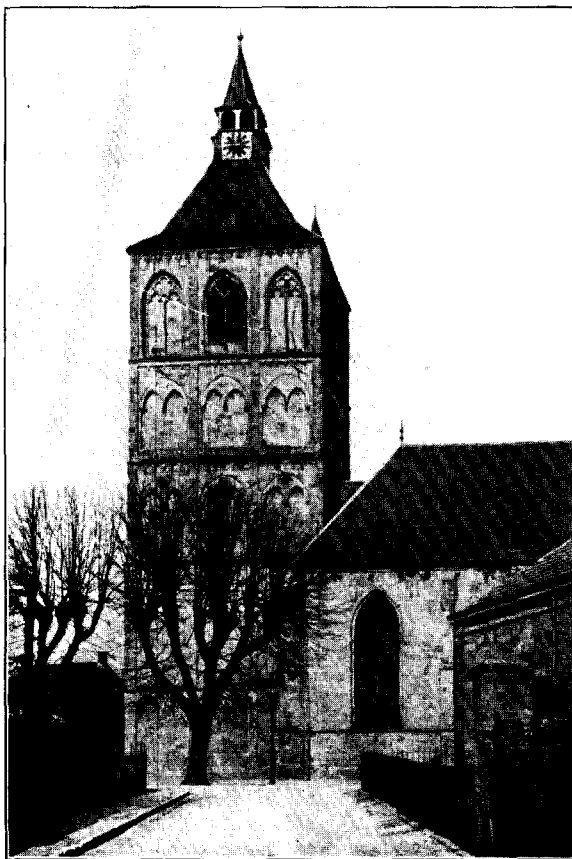
Eerst in de zeventiende eeuw daalde het, zij het onder protest, tot den rang van Almelo, Delden, Enschede, en huns gelijken.

Dat Oldenzaal al in zeer oude tijden een centrum van eenig belang was, doet de stichting, waarschijnlijk al in 954 door Bisschop Balderik, van het kapittel vermoeden. Gelijk afb. 11 doet zien, was de stad gegroepeerd rondom de oude immuniteit van St. Plechelmus; tegen deze kern vinden wij Stadhuis en Markt gelegen.

Wanneer Oldenzaal een stad is geworden, valt niet meer na te gaan, in 1222 wordt het reeds „bene firmatum ac munitum” genoemd; later blijkt de aanzienlijkheid uit openbare gestichten als het Heilige-Geest-Gasthuis, het St. Elisabethsgasthuis en het Hollendergasthuis, het St. Agnesklooster en het Bagijnenhuis. In het laatst van de 15de eeuw breekt evenwel een reeks van rampen los, waardoor de stad voor eeuwen wordt achteruitgezet, zoodat groote gedeelten binnen de bevestiging onbebouwd komen te liggen. In 1492 brandt de stad grootendeels af, in 1510 wordt zij genomen en geplunderd door Karel van Gelder, de bisschoppelijke troepen hernemen de vesting, maar houden op schandelijke wijze huis, later weer afgewisseld door de Gelderschen. De achteruitgang blijkt uit de verordeningen door Philips van Bourgondië in 1518 uitgevaardigd, tegen de ontvolking en de kwade gebruiken.

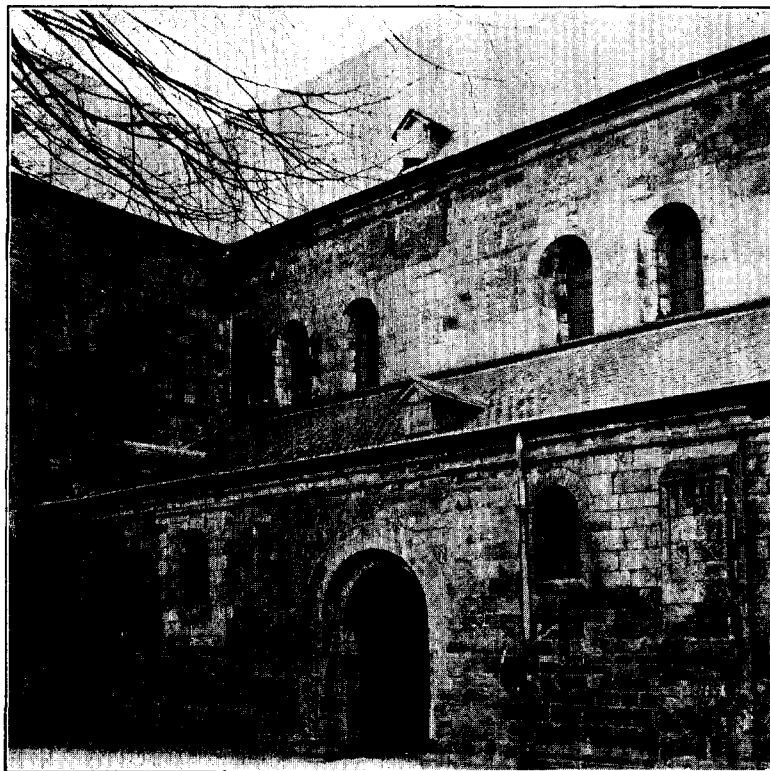
De herstelling van het Raadhuis, dat in 1510 door de Gelderschen was verbrand, duurde tot 1559, waarschijnlijk óok een gevolg van den ongunstigen toestand.

Vervolgens kwamen de oorlogen met Spanje de streek teisteren; in 1580 nam Renenberg de stad, Maurits veroverde haar in 1597, in 1605 werd ze door Spinola heroverd; tenslotte bracht Maurits haar in 1626 weer aan de zijde der Staten. De verdedigingswerken

Afb. 13. St. Plechelmuskerk te Oldenzaal.
(Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg).

van Oldenzaal waren niet zonder belang; in 1597 heet de stad cirkelrond, en voorzien van negen bolwerken, drie muren en drie grachten, in 1626 was ze toegerust met „5 punten, voor yder een halve maen leggende”, een steenen muur en een aarden wal (afb. 11). Vooral

Afb. 14. St. Plechelmus-kerk te Oldenzaal.
(Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg).

het laatste beleg had veel schade gebracht; ook de kerktoren was zeer getroffen. Van hooger hand werd nu last gegeven de vesting te ontmantelen, de poorten „seer sterck gebouwt”, werden afgebroken, wallen en muren, geslecht, een en ander tot groote ergernis der burgerij. Toch schijnt een gedeelte der versterkingen te zijn gespaard, en nog geen twintig jaar later waren de twee poorten, de Bisschopspoort en de Deurningerpoort, weer herbouwd, van welke de eerstgenoemde in 1863 moest worden gesloopt om een stoomketel binnen de stad te krijgen. Behalve deze poorten was er nog een

kleine uitgang, de Hofmeyerspoort genaamd.

Evenals de andere Twentsche stadjes is Oldenzaal in de tweede helft der vorige eeuw herleefd door de industrie, en heeft het zich ver buiten de oude omwalling uitgebreid; het beloop der grachten is evenwel duidelijk in de plattegrond na te gaan.

Van de voormalige kapittelgebouwen, kloosters en gasthuizen is niets van belang bewaard, gelukkig evenwel is de grijze kapittelkerk van St. Plechelmus, zij het ook ternauwernood, aan de vernielzucht ontkomen.

De St. Plechelmuskerk (afb. 12-15) met zijn archaische vormgeving, is de eenige gewelfde Romaansche basiliek van de oude Utrechtsche diocesis, welke tot den huidigen dag is bewaard gebleven. De strenge, massale architectuur heeft vaak tot te vroege dateeringen geleid, zoodat meermalen het gebouw aan bisschop Balderik, den stichter van het kapittel, is toegewezen. Van de kerk uit dien tijd is evenwel niets tot ons gekomen, uitgezonderd mogelijk een fundament van een muur, 'twelk voor eenige jaren noordelijk

Afb. 15. St. Plechelmus-kerk te Oldenzaal.

(Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg).

van den toren werd opgegraven. Pas in het laatst van de twaalfde eeuw werd de indrukwekkende kerk gesticht, die wij nu nog kennen, een pijlerbasiliek volgens het gebonden stelsel, bestaande uit een schip, dwarsschip met absidiolen, en een koor met absis, geheel overkluisd met riblooze kruisgewelven. Tusschen de absidiolen en het koor werden rechthoekige uitbouwen opgetrokken, welker bestemming niet geheel duidelijk is. Hoe de westzijde zich oorspronkelijk voordeed, is onbekend; waarschijnlijk eenige decenniën na de voltooiing van de kerk werd tegen den westgevel zonder verband een zware toren gebouwd; wel heeft een eigenaardige uitbouw, op twee rondbogen uitspringend aan den westgevel van de noorderzijbeuk tot verschillende onderstellingen aanleiding gegeven; elke zekerheid aangaande een atrium of narthex ontbreekt echter.

Deze Romaansche basiliek behoort geheel tot de Nedersaksische stijlprovincie, en in 't bijzonder tot de Westfaalsche school, gelijk opbouw en details aantoonen. Merkwaardig genoeg bezit Westfalen zelf geen zoo volledige oud-Romaansche basiliek meer. Voor de dateering kunnen wij ons richten naar de groote Brunswijksche basilieken, in 't bijzonder tot den Dom (1173-omstreeks 1195), waar de gordelbogen over den middenbeuk van het schip, in Oldenzaal een karakteristiek element, ontbreken. Het inwendige is van grooten ernst en waardigheid, ornament is hoogst beperkt aanwezig. Tegen elk der hoofdpijlers van schip en koor bevinden zich twee kolonetten met eigenaardige palmet-kapiteelen; de kruising en de dwarspandsarmen zijn voorzien van hoekkolonetten, evenals de absidiolen, van welke alleen de Zuidelijke origineel is. De imposten zijn door krachtige profileering bekroond; in schip en koor komen ook getande lijsten en boersche rankversiering voor. Merkwaardig zijn twee dierreliëfs boven de poortjes in den oostwand van het transept (afb. nr. 17). In de Romaansche koortravee vinden wij aan weerszijden openingen in de muren, welke in de vierkante hoekgebouwtjes uitkwamen, en waarschijnlijk toegang gaven tot het verdwenen oxaal. Bovendien bevinden zich aan weerskanten nissen, gedekt door twee rondbogen op vernieuwde middenzuiltjes. Voor het vermoeden, dat het koor oorspronkelijk een crypt zou hebben bezeten, zijn tot nog toe geen positieve bewijzen gevonden.

In de eerste helft van de 13de eeuw werd een aanvang gemaakt met den massalen Westelijken toren. Gelijkvloers is deze door een wijden boog met de kerk verbonden en door een achtdeelig gewelf gedekt. De toren is uitwendig in vijf geledingen verdeeld; de onderste twee correspondeeren met de inwendige gelijkvloersche ruimte. Alle geledingen vertoonen lisenen, welke elk muurvlak in drie vakken verdeelen, de onderste geledingen zijn overigens vlak behandeld, de derde en vierde hebben in elk der vakken een tweedeelige nis, van welke de middenzuiltjes zijn verdwenen, de bovenste geleding vertoont galmgaten en nissen met geometrische traceeringen. Deze ontwikkeling der gothische vormen laat onderstellen, dat men minstens een eeuw met den torenbouw bezig is geweest. Oorspronkelijk was de toreningang voorzien van een portaal, dat in 1808-'09 werd gesloopt; daar het groote glasraam boven den ingang zetting veroorzaakte, werd dit tegelijkertijd verkleind.

De toren vertoont sporen van verval, en heeft een grondige herstelling dringend noodig. In 1826 stortte een groot gedeelte uit den zuid-westelijke hoek, kostbare reparaties duurden tot 1829.

Afb. 16. Reliekhoofd uit de Kerk van St. Plechelmus.

Het forsche dak met korte vierkante lantaarn in den top dagteekent waarschijnlijk van het begin der 17de eeuw, toen de toren na het beleg van 1626 moest worden hersteld.

In de 15de eeuw werd de kerk uitgebreid; omstreeks 1480 was de Zuiderzijbeuk vervangen door een nieuwe gothische hal, even hoog als de middenbeuk; omstreeks 1525 moesten de noordelijke dwarspands absidiool met rechthoekigen uitbouw en de koor-absis wijken voor een nieuwe sacristie en een uitbreiding van het koor met $\frac{3}{8}$ sluiting, waarmede de tegenwoordige vorm der kerk tot stand kwam.

Sinsdien werd het gebouw door verschillende rampen getroffen, het werd door de Hervormden in bezit genomen, en leed van verwaarloozing; een Latijnsche school werd boven op de Noorderzijbeuk gebouwd, en tenslotte werd het inwendige grondig verwoest en verbrand door de Hannoversche troepen, die er in den winter van 1794-'95 huishielden. Door de beschrijving der kerk van den Oldenzaalschen rector Weeling in de Overijselsche Almanakken van 1839 en 1841 weten we, dat indertijd een oxaal met twee deuren het koor afsloot, en dat op het koor nog gedeelten van de banken der kanunniken stonden; het geheele meubilair met de rijke adellijke banken en het orgel zijn evenwel in den „Franschen" tijd verdwenen. De restauraties, sinds 1891, hebben de sporen der vernieling weer verwijderd; de Latijnsche school werd afgebroken, de vensters zijn hersteld, behalve dat in den Zuiderdwarspandsgevel, hetwelk van 1810 dateert, en de noordelijke absidiool is herbouwd.

Toch heeft de kerk, ondanks Hervorming en oorlogsrampen, nog een kostbaren inventaris weten te behouden, waarvan het reliekhoofd van St. Plechelmus (afb. 16) en een rijke monstrans, beide van verguld zilver en 15de-eeuwsch werk, onze aandacht vragen, evenals een drieluik in den stijl der 16de-eeuwsche Antwerpsche manieristen met voorstelling van de aanbidding, geboorte, besnijdenis en verkondiging. En als herinnering aan den stichter van het kapittel vinden wij op het koor een kleine zerk, met het wapen van Utrecht, welke eens de overblijfselen dekte van bisschop Balderik, die in 1481 uit de Utrechtsche Domkerk werden overgebracht.

De N e d e r l a n d s c h H e r v o r m d e K e r k, ruim zes eeuwen jonger dan de St. Plechelmus, is een eenvoudig zaalgebouwtje met een Bentheimersteenen pilastergevel van 1809, min of meer in den trant van dien te Ootmarsum, en bekroond door een torentje.

Aan het St. Agnesklooster herinnert nog de klok, door Geert van Wou in 1483 gegoten, welke later op de Bisschopspoort hing, en nu in de Oudheidkamer een plaats heeft gevonden.

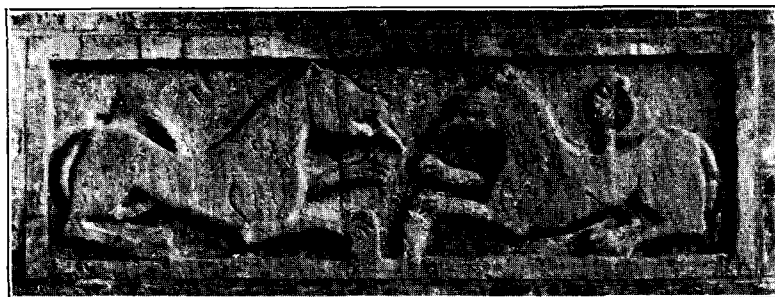
Het R a a d h u i s, in 1559 herbouwd na den brand van 1510, verloor zijn hoogen gevel bij den storm van 1836, het muurwerk werd verlaagd, en men bouwde een nieuw front. Tegenwoordig is het een onbelangrijk gebouw, welks metselwerk grootendeels nog uit de 16de eeuw moet dagteekenen.

Particuliere gebouwen van eenig belang zijn slechts de twee huizen aan het einde der Marktstraat, nr. 9 en nr. 10.

Het laatste, vroeger bewoond door het geslacht Michorius vertoont een statigen trapgevel met klauwstukken, driehoekige en gebogen frontons; nr. 9, welks top in 1923 werd herbouwd, vertoont eveneens gebogen en driehoekige frontons, verder festoenen en een deuromlijsting met gebosseerde Jonische pilasters en bovenlicht.

L i t e r a t u u r: Oldenzaal: C. J. Snuif: over „Oud-Oldenzaal” in „Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot beoefening van Overijsels Regt en Geschiedenis” 1916, blz. 68; over de St. Plehalmuskerk: Dr. Jan Kalf in: „Het huis oud en nieuw” 1908; over Reliekhofd en Monstrans: Mr. G. J. ten Kuile in „Buiten” 12 Juni 1915 en F. Vermeulen in „Het Gildeboek” 1924, blz. 35; over het Drieluik: laatstgenoemde in „Het Gildeboek” 1924, blz. 63.

E. H. TER KUILE.

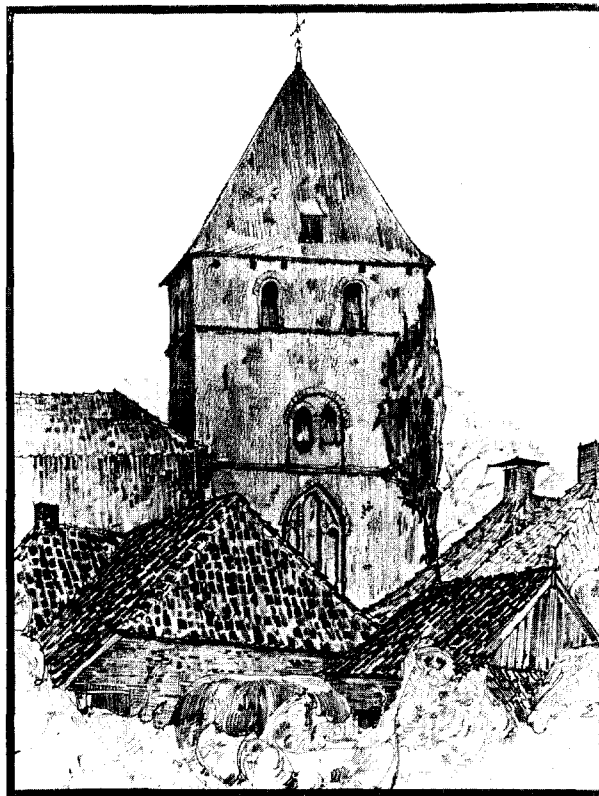
Afb. 17. Relief in de St. Plehalmuskerk te Oldenzaal.

(Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg).

OVER OUDE EN NIEUWE LANDELIJKE BOUWKUNST IN TWENTE.

(MET TEEKENINGEN VAN DEN SCHRIJVER).

Nog niet zoo heel lang geleden was Twente als 't ware overdekt met interessante

Afb. 1. Kerktoren te den Ham.

uitingen van landelijke bouwkunst. Overal waren boerenhuizen, schuren, water- en windmolens te vinden. In de dorpen voegden zich de boerenhuizen tot de meest interessante straten, ruimten vol sterk persoonlijk leven maar toch doortrokken van één gezonden geest en voerend langs dorpskerken, helaas vaak door een vorige generatie door bepleistering zwaar gehavend, maar waarvan de trouwhartige torens, die als door een wonder ontsnapten aan de bemoeiingen der vandalen, de vroegere schoonheid van het kerkgebouw nog doen vermoeden.

Helaas, ligt het tijdperk der nog ongeschonden landelijke bouwkunst nu achter ons.

De oude molens werden geleidelijk gesloopt, ondanks alle bemoeiingen en protesten en hoe graag ook vele molenaars hun molens in gang zouden hebben gehouden. Zij konden echter niet meer concurreren tegen de modern ingerichte maalderijen der boerenbonden. En het in stand houden der molens, louter als interessant schouwspel

voor den uitstapjes makenden vreemdeling, kan natuurlijk niet van hen worden verwacht.

Niet alleen de molens verdwenen, ook het aantal boerenwoningen minderde zienderoogen. Vooral na den oorlog zijn vele prachtige oude boerderijen geheel gesloopt, om vervangen te worden door bijna zonder uitzondering wanstaltige nieuwe, of wel werden zij door onoordeelkundige verbouwing geheel vernield.

Dit sloopen en verbouwen vindt zijn directe oorzaak in het feit dat de oude boerderij als bedrijfsgebouw geheel verouderd is. De moderne boer moet andere eischen

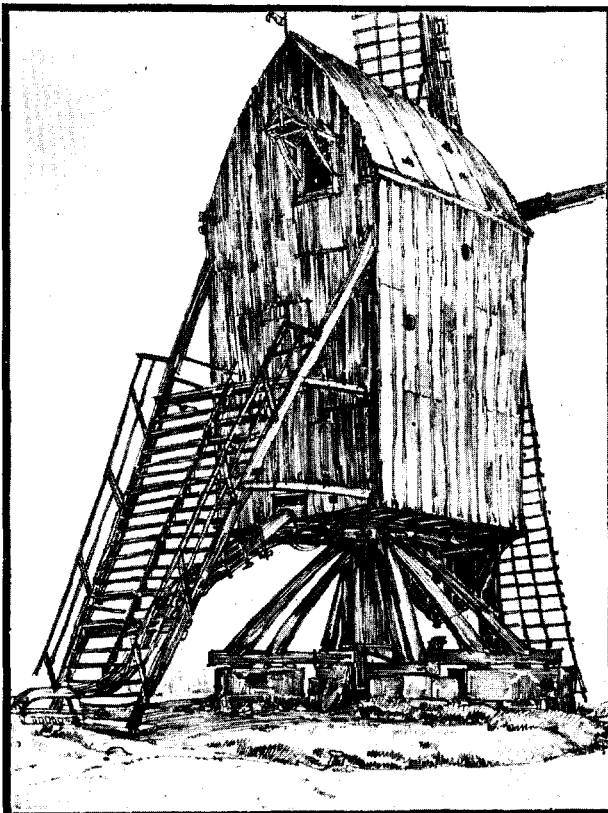
stellen aan zijn woon- en bedrijfsgebouw dan zijn voorvaderen eeuwen lang hebben gedaan. De veranderde maatschappelijke omstandigheden, de nieuwe landbouwmethoden en de verscherpte strijd om het bestaan, dwingen hem daartoe.

Het oude boerenhuis, zooals wij dat in Twente, zij het meer en meer sporadisch, nog kennen, is, ondanks zijn primitiviteit, eindresultaat. Het is gegroeid uit het eeuwenlang ruimten scheppen voor weinig varierende woon- en bedrijfsbehoeften, met behulp van een beperkt aantal voor de hand liggende materialen, stroo, hout, heide en leem.

Daardoor is in het oude boerenhuis die eigenaardige praktische en geestelijke routine, die wij onder den naam van „traditie” plegen te verstaan. Het oude boerenhuis is standaardtype in praktisch en geestelijk opzicht. Hoe vol het ook is van de soms raadselachtige bekoring die alle primitieve producten onderscheidt, toch heeft het een sterken, verstandelijken, in wezen economischen ondergrond. De boerenkunst is tot op zekere hoogte de kunst van het zich weten te behelpen. Altijd weer bedient zij zich van de meest voor de hand liggende materialen ter bereiking van haar doel en ten slotte slaagt zij er in uit deze materialen te halen wat „er in zit”. Het „improviseren” van het begin wordt tenslotte toch „bouwen”.

Op deze wijze ontstaat het bouwkunstig volkslied, de bouwkunstige vertolking van den volksgeest. Dit bouwkundig volkslied handhaaft zich; zoolang geen ingrijpende veranderingen optreden in de boerenmaatschappij en treden deze toch op, dan handhaaft het zich nog lang daarna bij de gratie van die geestelijke vasthoudendheid van den boer, die ten goede gekeerd, louter zegen beteekent voor land en volk, een sterkte, tegen onnoodig ontbindende invloeden, maar echter daar, waar zij zich hecht aan het minderwaardige, tot niet meer of minder dan een ramp wordt.

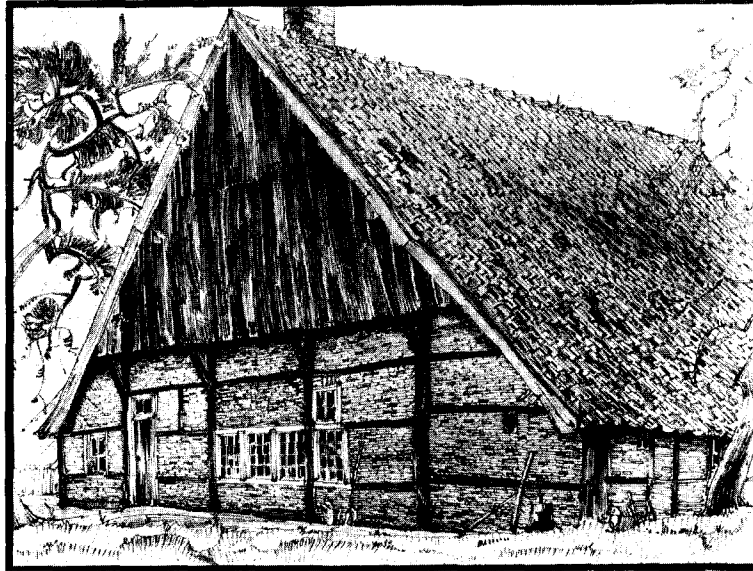
De moderne boerenstand heeft zich helaas gehecht aan de meest minderwaardige bouwkunstige uitingen van onzen tijd. Juist hier ligt wederom een oorzaak van de gren-

Afb. 2. Standaardmolen te de Lutte.

zenlooze vernieling van de schoonheden van ons platteland. De boerenstand wil zich zelf graag zien als de zedelijke ruggegraat van ons volk, maar demonstreert steeds weer door bijna alles wat ze bouwt een zeer groot tekort aan innerlijke beschaving en aan

besef, van het landseigene.

Afb. 4. Los huis te Deurninge, Oostelijk type. Vakwerkbouw (gesloopt).

Ook de officieele belangstelling voor het oude boerenhuis is in ons land nog niet bijster groot. Wat dit betreft zijn we ver ten achter bij onze oostelijke burens, waar reeds jaren lang het boerenhuis een onderwerp van diepgaande studie is uit historisch en architectonisch oogpunt en waar de resultaten van die studie zijn neergelegd in een reeks van de prachtigste werken, doortrild van die liefde voor de „Heimat”, die de kracht en de zwak-

heid van den Duitscher is. Als maatstaf voor de officieele erkenning van het Heemschutwerk in ons land en daarbuiten, moge bijvoorbeeld gememoreerd worden dat de jaarlijksche subsidie door de provincie Overijssel aan de Heemschutorganisatie het „Oversticht” verleend, duizend gulden bedraagt, terwijl de Provincie Westfalen van het verarmde Duitschland den Westfaalschen Heimatbund met vijftigduizend mark per jaar steunt.

De oude boerderijen vertoonen in zeer hooge mate gelijk geconstrueerde onderdeelen, gelijke afmetingen enz., zij zijn in technisch en geestelijk opzicht genormaliseerd. De boerentimmerman werkte volgens vaste methoden en maten, overgaand van vader op zoon door mondelinge overdracht. Dit normaliseeringsproces werd vermoedelijk in sterke mate in de hand gewerkt door het markewezen, de oeroude vorm van gemeenschappelijk bezit van wouden, weiden en veenen. Gemeenschappelijk bezit schiept altijd weer behoefte aan gelijke verdeeling of uitkeering en het construeeren der gebouwen volgens vaste regels en eenheden, maakte het distribueeringsproces bijv. van het hout, automatisch gemakkelijker en rechtvaardiger en verlichtte de taak van den Holtrichter.

De ontwikkeling van het boerenhuis voerde in Twente tot twee typen.

Het kent in 't Oosten, het vakwerkhuis, met de hooge houten topgevels die in heidestrecken soms vervangen worden door topgevels van heide.

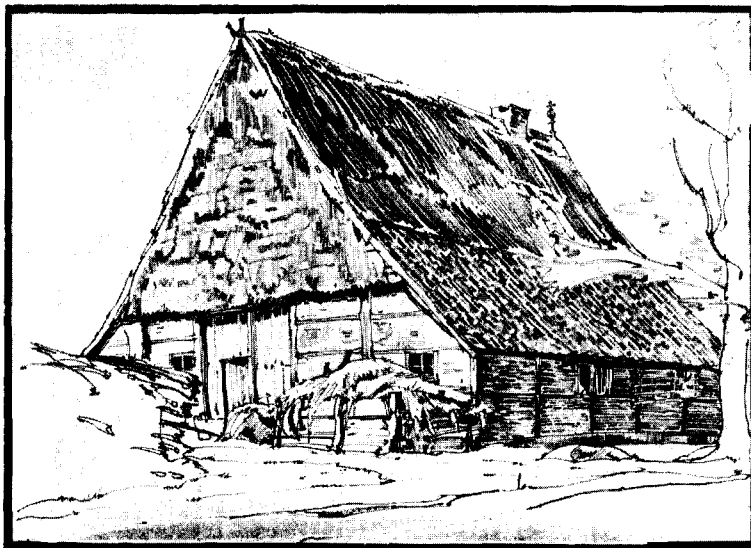
In 't Westen kent Twente het type met de schuin afgedekte vóór- en achtergevels en vaak zonder vakwerk.

Het eerste type ontstond in de meer houtrijke streken en voldoet, vertikaal gericht als het is, nog altijd het best tusschen het geboomte.

Het tweede type daarentegen is meer ingesteld op de ruimte en de daarin heerschende winden en ver-
toont daardoor, wat wij met een modern woord „stroomlijnen” noemen, zooals ook de oude molenkap stroomlijnen ver-
toont.

Overgangsvormen tusschen beide types treden natuurlijk op.

Voor het „Hollandsch” beïnvloede gevoel, is het Oostelijk type, speciaal door zijn vakwerkconstructie meer „Duitsch” dan het Westelijk type. Beide zijn zij echter producten van den Nedersaksischen geest, die zich over alle kunstmatige grenzen heen, bouw-
kunstig wist te uiten van

Afb. 4. Los huis bij Weerselo. Vakwerkbouw met heidegevel.
(verbouwd).

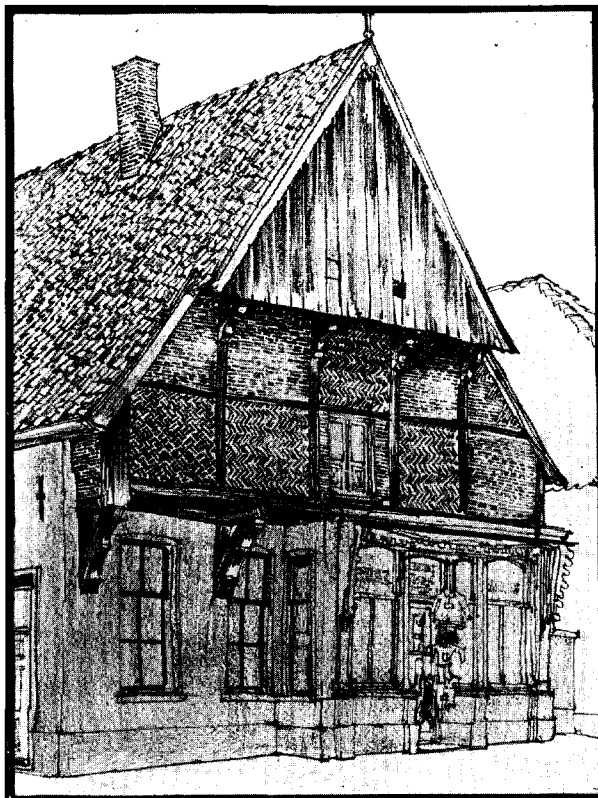
Nederland tot in Denemarken, Mecklenburg en Sleeswijk-Holstein tot den Harz.

Het oude boerenhuis bestond grootendeels uit eikenhout. De boerentimmerman wist bijna alles met hout te bereiken, hij kende spijkers maar vermeed ze, hij maakte al zijn constructies met behulp van nagels en wiggen. Daardoor zijn zijn producten uitneembaar en voortdurend treffen wij dan ook onderdeelen aan, die blijkbaar ook al eens op andere wijze dienst hebben gedaan. In de prachtige soliditeit van het eikenhout ligt een groot deel van de bekoring van het oude boerenhuis.

De plattegrond van het oude boerenhuis is zeer eenvoudig. Het is meestal een groote ruimte, plaatselijk geschikt gemaakt voor de bewoning door mensch en dier of voor berging, een en ander in verband met de plaats der gebinten, maar zonder duidelijke afscheiding. Een enkele keer werd bij het iets grootere huis een aparte kamer voorgebouwd. Ook erkers werden gemaakt, die heel karakteristiek in verband met de plaatsing van den voorgevel van den weg af „achtertoet” heeten. Het oude boeren huis was „centraal” verwarmd: in het midden van het woongedeelte brandde een vuur. Erg afdoend was deze centrale verwarming niet. Een bewoonster van een „los huis” vertelde mij, dat somtijds in den winter de koffie op tafel bevroor. Ook de verdere bewoningsbezwaren zijn voor den meer modernen mensch groot.

Bij het oostelijk en bij het westelijk type vinden we zware gebinten, de kern van

het huis vormend en het dak dragend. Vakwerkbouw ontstaat feitelijk door doorvoering der gebinten in de muren. Het gebint werd geplaatst op fundamenteën van veldkeien, baksteen of Bentheimer steen. Bij het vakwerk waren de vullingmuren oorspronkelijk

Afb. 5. Winkelhuis te Rijssen met goed bewaard bovengedeelte met karakteristieke vakwerk-vulling van baksteen.

van het boerenhuis onderscheiden, te weten: stal, hilde boven stal, en vliering, ook naar buiten door drie verschillende materialen uitgedrukt en wel door baksteen of hout met leem voor de stal, pannen voor de hilden, stroo voor de vliering. De nokken worden geconstrueerd met behulp van plaggen, geknoopte vorsten of pannen.

De ramen werden bezet met glas, bij de heel oude typen met glas in lood, soms van gebrandschilderde ornamenten of opschriften voorzien. Bij de latere typen echter verdwijnt het glas in lood en worden de ramen onderverdeeld in zeer kleine ruitjes door houten roeden en opvallend is dan de wijze, waarop de eens aanvaardde ruitvorm in alle mogelijke ramen van het geheele huis doorgevoerd wordt.

Geschilderd werd het oude boerenhuis niet altijd. Het solide eikenhout kon de verf ontberen. Werden echter toch kleuren toegepast, dan vierde de primitieve kleurenzin

van leem, gewapend met takken, later van baksteen. Ook bij de baksteen-vullingmuren vinden we vaak in de wijze van aanbrengen het begrip vullingmuren terug, door toepassing van een meer of minder primitief mozaïek, het vakwerk dienend, in tegenstelling met de metselverbanden der niet-vakwerkmuren. De groote houten topgevels waren de logische bekroning van het vakwerktype. Het hout, in stijlen en banden nog slechts optredend als deelen van het skelet, komt in de groote gevels tot het uitgespreide vlak. De houten gevels vormen bij het oostelijk type het beheerschend element; het beheerschend element van het westelijk type is het dak.

Bij beide typen is het dak gedekt met stroo, met pannen of met pannen en stroo. In het laatste geval is dan het benedendeel van het dak gedekt met pannen, het bovendeel met stroo. De grens ligt ongeveer op de knikgording, van welke norm de constructeurs zich de stoutste afwijkingen veroorloven. Vaak worden aldus de drie ruimten, die wij boven elkaar aan de zijanten

zijn schoonste triomfen. Dofblauw, dofrood, dofgeel waren de drie op de omgeving afgestemde primaire kleuren, bij voorkeur gebruikt, zooals zij nu nog worden gebruikt door onbedorven natuurliefhebbers.

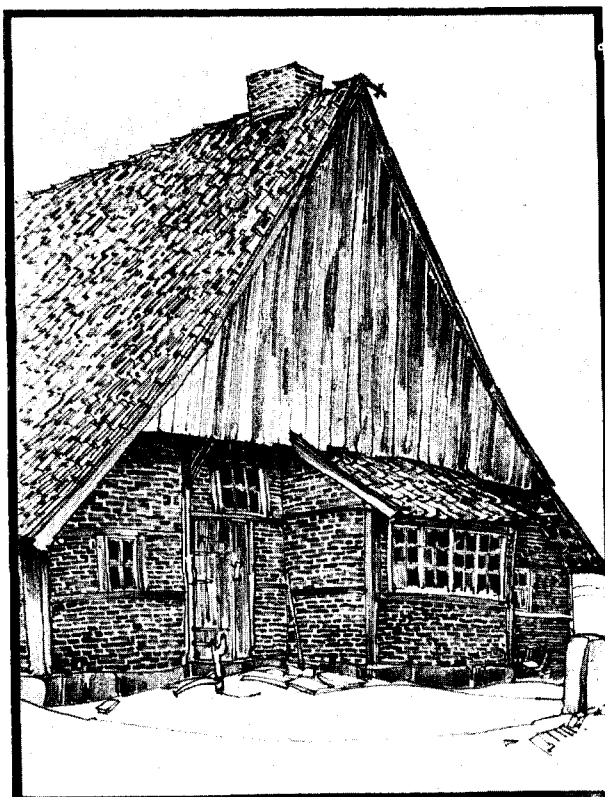
Belangrijker dan alle materiele eigenaardigheden is echter de geest die in het oude boerentimmerliedenproduct leeft. Het oude boerenhuis is vol spanning en beweging-suggereerende groepeerings. De boerentimmerlieden waren meesters in het rythme. Het oude boerenhuis verschijnt ons als lenig, het is actief, het is demonstratie van den Germaanschen geest, die als ander uiterste de Gothiek schiept. Speciaal in het oostelijk type treft ons veel primitieve Gothiek.

De moderne boer haat echter het oude huis en deze haat is ontstaan uit zijn ervaringen wat betreft de bewoning er van. Maar hij werpt nu het kind met het badwater weg; de grootste tegenstander van goede moderne landelijke bouwkunst is wederom de moderne landman.

Hij wil een burgerlijk huis met burgerlijk comfort. Ondanks zijn voortgeschreden ontwikkeling is zijn opvatting van burgerlijk comfort meestal nog zeer beperkt en meesmuilt de ontwik-

kelde burger om dat comfort en de gebruiksvoorwerpen, waar de boer nu pas aan toe schijnt te zijn. De gedegeneerde smaak van den modernen boer werpt zich voortdurend weer op die kleuren en voorwerpen, die op tentoonstellingen tegen smaakmisleiding als smaakmisleidend worden geëxposeerd. Maar de boerenvasthoudendheid is voorloopig ten kwade gekeerd en pogingen om den boer in aesthetisch opzicht tegen zichzelf te beschermen, worden door hem met het grootste wantrouwen begroet. Hij begrijpt dan ook niet waarom hij zijn oude schuur prefereert boven zijn nieuwe huis, dat vaak een monsterkamer van moderne bouwmaterialen is. Want hij ziet niet de „innerlijke” waarde van de oude huizen en schuren hij ervaart niet langer hun rythme, de lenige beweging, voortschrijdende van spant tot spant, zich uitvierend in heidensch of christelijk symbool op den geveltop.

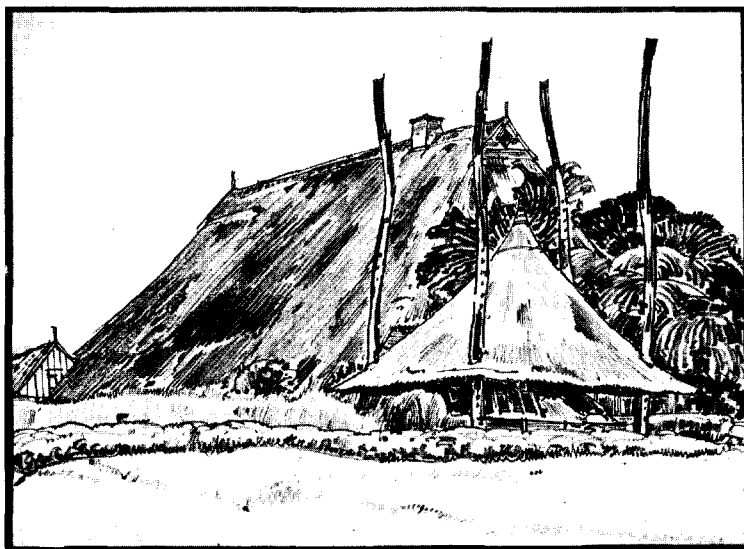
De echte boerentimmerlieden zijn bijna uitgestorven; slechts in een enkel eenzaam dorp leeft nog een handwerksman van den ouden stempel. Voor huizenbouw wordt

Afb. 6. Huis bij Denekamp met achteroet (gesloopt).

hij niet meer geroepen, maar zoo vaak hij nog een schuur moet bouwen, bewijst hij dat de oude tradities nog niet geheel gestorven zijn. 42

De moderne boerentimmerman daarentegen is architectonisch de meest onge-

Afb. 7. Boerderij bij Hellendoorn. Westelijk type.

wenschte adviseur voor den boer. Hij slaagt er altijd in de schoonste dorpsstraat binnen een paar jaar grondig te ruïneeren door bouwkunstige onbegrepenheden. Hij voelt zich nochtans de vertegenwoordiger der beschaving en stijft den boerenstand in zijn bouwkunstige wanbegrippen. De handigste van deze bouwkunstenaars brengen het in hun dorpen tot gemeente-architect, wanneer de veldwachter zich niet langer belasten kan met het handhaven der bouwverordening. Het begrijpen en be-

waren van een dorp of stad als ruimtelijk organisme, eischt nog andere capaciteiten dan noodig zijn voor controleering van het lichtoppervlak en de aanleg der fundeeringen. Al deze oorzaken hebben gevoerd tot de snelle verdwijning der oude schoonheid, een verdwijning, betreurd door enkelen, als niet te verhinderen aanvaard door de meesten.

Het eenvoudigste antwoord te geven op de vraag, hoe dienen wij de schoonheid van ons land het best, zou kunnen luiden: „i.e. Door het brengen van goede nieuwe bouwkunst en door het behouden van de oude, waar 't niet noodig is haar te sloopen". Het antwoord klinkt eenvoudig, maar geweldig veel opvoedenden arbeid in alle kringen der bevolking zal moeten worden verricht eer dit antwoord ook door daden zal kunnen worden gegeven. De moderne landelijke bouwkunst, waar 't wachten op is, schijnt vaak nog ver en het levend bewaren van de oude is alleen dáár mogelijk, waar het nog mogelijk is, het oude huis, de oude molen of wat dan ook, dienstbaar te maken aan de behoeften van het moderne leven. Conserveering zonder meer geeft mummies, maar scheidt geen nieuwe schoonheid.

Vereeniging van de merkwaardigste uitingen der landelijke bouwkunst, die niet behouden kunnen worden, tot openluchtmusea is noodig, speciaal voor studiedoeleinden; maar een oplossing voor de bouwkunstige vraagstukken van het platteland beteekent het openluchtmuseum niet.

Er moet op een of andere wijze een organisatie komen (bijvoorbeeld door samenwerking van alle vereenigingen die zich op een of andere wijze bezighouden met de schoon-

heid van ons land), die zich tot taak stelt de massa wederom ziende te maken, op te voeden tot bouwkunstige kultuur. Deze organisatie zal over de noodige middelen en propagandisten moeten beschikken, om haar taak naar behooren te kunnen vervullen. Rijk en gemeenten zullen dit bijzonder onderwijs op onbekrompen wijze moeten steunen, minstens op het peil van Westfalen, waar een dergelijke organisatie sinds 1915 bezig is zich te ontwikkelen. Maar ook in Overijssel is een proef gedaan, mede door ondergeteekende, om de doeltreffendheid van het bovengenoemde te bewijzen.

Op initiatief van den Rijkslandbouwconsulent voor Oost-Overijssel Ir. van der Meer, is onder de vanen van de Overijsselsche Landbouw Mij. als proef een bouw bureau

opgericht, waarin landbouwkundig ingenieur, bouwtechnicus en architect samen werken met de volgende doeleinden:

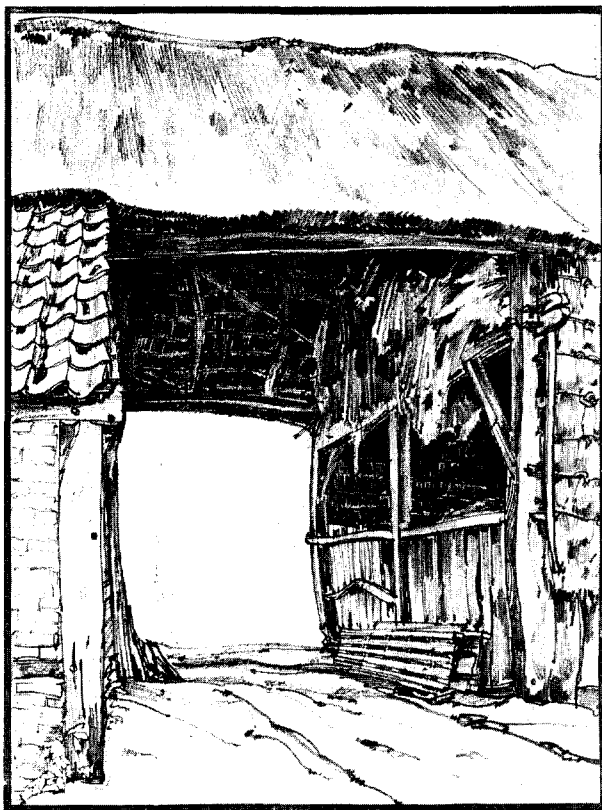
- 1e. gave oude boerderijen, door zoo min mogelijk ingrijpende veranderingen geschikt te maken voor moderne bedrijfsbehoeften;
- 2e. geheel nieuwe boerderijen te bouwen, zoo modern, zoo goedkoop en zoo karakteristiek mogelijk;
- 3e. cursussen te organiseeren, waar plattelandsbouwkundigen geleerd wordt oude boerderijen te verbouwen zonder ze te schenden en behoorlijke nieuwe te maken;
- 4e. propaganda te maken bij alle mogelijke betrokkenen voor goede bouwkunst in 't algemeen en goede landelijke bouwkunst in 't bijzonder.

Een positief programma, wel zoo geformuleerd, dat het verwijt van sentimentaliteit dat den Heemschutters vaak wordt gemaakt, tegen het Bureau onzes inziens niet worden gebezigd.

Het Bureau bestaat een jaar. Alhoewel werkend onder de meest benarde financiële omstandigheden, slaagde het Bureau er in, de doeltreffendheid van zijn programma te bewijzen. Het slaagde er in op een landbouwtentoonstelling te Almelo een geheel nieuwe boerenhuis te bouwen, geheel modern en toch landseigen. Opdrachten voor 10 nieuwe boerderijen waren het gevolg, die op dit oogenblik in aanbouw zijn. In het Overijsselsche landbouwblad is een vaste rubriek geopend met geregelde publiceering van goede voor-

Afb. 8. Schurencomplex bij Wierden.

Afb. 9. Doorrit van een schuur te Mander. Gedekt met stroo en pannen.

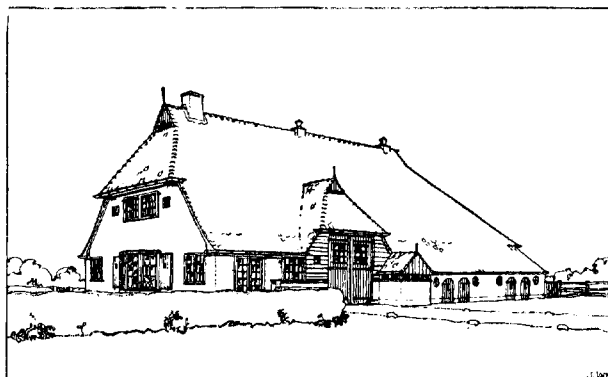
beelden. Een twintigtal cursussen werden gegeven: spreekbeurten voor volksuniversiteiten vervuld, contacten ook buiten Overijssel gezocht, omdat bleek dat meerdere Provinciale landbouworganisaties behoefte hadden aan een bureau als dit.

Alleen in Overijssel zullen tweehonderd nieuwe boerderijen op de nieuwe ontginningen moeten worden gebouwd. Tweehonderd boerderijen zullen de schoonheid van Overijssel, mede bepalen voor jaren en jaren.

Volgens onze meening zullen ze alle op een behoorlijk peil kunnen staan, een vreugde voor den bewoner, als hij zijn huis heeft leeren begrijpen en een vreugde voor de toeschouwer, die erwaart, dat ook de moderne boerderij iets anders kan zijn dan een grauwe loods. Deze nieuwe boerderijen zullen niet zoo gaaf kunnen zijn als de oude, maar goed zullen ze allen zonder onderscheid kunnen zijn. Als de wil en het inzicht daartoe bij de betrokkenen, speciaal bij de betrokken autoriteiten maar aanwezig is.

J. JANS.

Architect bij de O. L. M.

Afb. 10. Boerderij, gebouwd op de landbouwtentoonstelling te Almelo, door het Bouwbureau der O. L. M.

KORTE MEDEDEELINGEN

OFFICIEELE BERICHTEN.

Mr. M. J. Schretlen is uit de Redactie van het Oudheidkundig Jaarboek getreden. Zijn werkzaamheid als Secretaris wordt voorloopig waargenomen door dr. J. J. de Gelder (adres: Oegstegeest, 4 Wijttenbachweg, Huize „Schoutenburg”; telefoon Leiden 1143).

TOPOGRAFISCH REPERTORIUM VAN
NEDERLAND.

Den 30sten Juni 1927, 's morgens te 10.30 had te Utrecht in het Kunsthistorisch Instituut een bijeenkomst plaats van de Commissie door den N. O. B. ingesteld om de samenstelling van een Repertorium van Topografische afbeeldingen van Nederland voor te bereiden. Op uitnodiging van het bestuur van den N. O. B. waren daarbij aanwezig vele vertegenwoordigers van gewestelijke en plaatselijke oudheidkundige vereenigingen, genootschappen enz. Door een vergissing is in de kolommen van het Jaarboek geen bericht over de toen gehouden besprekingen opgenomen. Deze betroffen de vraag hoe men tot een verwezenlijking van het door de genoemde Commissie beoogde doel zou kunnen komen. De meeste vereenigingen hadden of een afgevaardigde gezonden of hunne instemming met het streven der Commissie betuigd. Ter vergadering werd nog eens nadruk gelegd op het groote voordeel dat samenwerking en verdeling van arbeid voor allen, die zich met het werk bezighouden, zou geven. De Commissie werd met eenige nieuwe leden uitgebreid en kreeg opdracht om een reglement op te stellen voor een te vormen Vereeniging. Door de op elkaar volgende zomer verloven der Commissieleden heeft het lang moeten duren vóór haar arbeid gereed was. In Januari 1928 kon eindelijk de oude Commissie van haar taak ontheven worden, die verder in handen is gelegd van de leden der nieuwe Vereeniging „Topografisch Repertorium van Nederland”. Het bestuur dezer

Vereeniging is nog niet voltallig en bestaat thans uit de heeren:

Paul Leendertz (voorzitter), ir. jhr. G. C. Six (secretaris), jhr. H. Teding van Berkhout (penningmeester), M. D. Henkel en dr. J. J. de Gelder.

Een mededeeling van de oprichting en plannen der vereeniging met uitnodiging tot toetreding als lid zal spoedig worden verzonden aan degenen die bij dit te ondernemen werk belang stellen.

DE EERSTE MONUMENTENDAG.

18 Febr. 1928.

Te Amsterdam werd in het gebouw van de Burgerwacht de eerste Monumentendag gehouden onder voorzitterschap van prof. dr. A. W. B ij v a n c k.

De voorzitter herinnerde er in zijn openingswoord aan, dat op 12 November 1927 te Utrecht vertegenwoordigers van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, den A. N. W. B., Toeristenbond voor Nederland, den Bond Heemschut, de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland, de Vereeniging Hendrick de Keyser, de Vereeniging de Hollandsche Molen, en de Vereeniging van Terpenonderzoek samen waren gekomen om te beraadslagen over een nauwere samenwerking tusschen alle vereenigingen, die zich het behoud van monumenten van natuur, kunst en historie ten doel stellen. Staande de vergadering werd toen een commissie gevormd, welke dezen Monumentendag heeft voorbereid. Tot deze vergadering zijn de bestuursleden van een groot aantal vereenigingen van dezen aard uitgenoodigd en daarnevens leden van provinciale commissies die hetzelfde doel nastreven.

Dr. J a c. P. T h i j s s e, secretaris van de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland, hield daarna een voordracht, getiteld: De nood onzer natuurmonumenten.

D r. J. K a l f, directeur van het Rijksbureau van de Monumentenzorg, sprak vervolgens over: De nood onzer monumenten. Sinds het weekblad Buiten in 1913 in een reeks artikelen „Sloopend herboren Nederland” liet zien, hoeveel schoonheid Nederland in de 19de eeuw door een redelooze sloopwoede heeft verloren, is men geneigd te gelooven, dat het gevaar thans is geweken; evenwel in grooteren getale dan te voren, worden thans de monumenten afgebroken en verminkt. Groote monumenten worden weliswaar niet meer afgebroken, daartegenover staat echter, dat die honderden en duizenden kleine gebouwen, die tezamen de onvergelykelijke schoonheid van de Nederlandsche stadsgezichten vormen en die vroeger betrekkelijk veilig waren, in de laatste 20 jaar zoo goed als vogelvrij zijn verklaard. Sinds 1922 zijn er alleen in Limburg zeker 30 dorpskerken afgebroken of verminkt door vergrooing. In Noord-Brabant zijn alleen de laatste 2 jaren zeven dorpskerkjes afgebroken of tot slooping veroordeeld. In andere deelen van ons land gaat het wel niet zoo snel, doch een twaalftal kerken is de laatste jaren ook elders verdwenen.

Zelfs monumenten in overheidsbezit zijn niet veilig. Men denke aan de kommiezenhuisjes in Haarlem, aan het nog steeds onzekere lot van de Maasbrug te Maastricht, aan het Pesthuis te Amsterdam, tot welks afbraak reeds werd besloten. Spr. wil niet de eischen van het moderne verkeer ontkennen, noch de noodzakelijkheid, dat in de oude kernen onzer steden doorbraken worden gemaakt; zich tegen gerechtvaardigde eischen te verzetten is noch mogelijk, noch verstandig. Doch er diende met meer overleg te werk te worden gegaan. Een Monumentenwet is noodzakelijk, evenwel waarschijnlijk niet spoedig te verwachten. Een kleine twintiggemeentelijke monumentenverordeningen trachten in sommige steden in deze leemte te voorzien, maar voor het overige kan de overheid slechts door overreding en geldelijken steun de monumenten trachten te redden. Nu is het zeer te betreuren, dat het monumentenbudget, door Minister De Visser iets omhoog gebracht, de laatste jaren weer zoozeer is verminderd. Het aantal onafgedane subsidie-aanvragen op sprekers bureau stijgt voortdurend. Gelukkig is een verhooging van het monumentenbudget thans

wel in uitzicht gesteld. Noodzakelijk is echter, dat gedurende eenige jaren een millioen worde beschikbaar gesteld, hetwelk noodig is om den schrikbaren achterstand in te halen.

Na de pauze deed de heer E d o B e r g s m a, Voorzitter van den A. N. W. B., Toeristenbond voor Nederland, eenige mededeelingen over het wegenplan. Ten slotte deelde de heer mr. D. H u d i g het een en ander mee over uitbreidingsplannen: Meer en meer is men gaan inzien, dat het wezen van den stede bouw bestaat in de zorg voor een harmonischen groei van de menschelijke nederzetting, opdat aller belangen daarbij recht zou wedervaren. Ook bij veranderingen in de centra der oudere steden heeft de stede bouw op bestaande geestelijke waarden acht te slaan. Men geven zich hier terdege reken schap, welke de eigenlijke eischen van het verkeer zijn. Toen men voornemens was de Kamper binnenpoort te Amersfoort af te breken, bleek het, dat het verkeer daar niet doorheen geleid behoorde te worden, doch langs een anderen weg. In de landelijke gemeenten dient een verspreide, onoordeelkundige bebouwing te worden vermeden, opdat zooveel mogelijk natuurschoon gespaard worde, en concentratie van bebouwing worde daar toegepast.

De voorzitter deelde aan het slot der vergadering mee, dat in September a.s. een tweede monumentendag zal worden gehouden. Dan zullen verschillende principieele onderwerpen aan de orde worden gesteld, waarover men eenige personen zal verzoeken prae-adviezen te ontwerpen.

MUSEA EN VEREENIGINGEN.

REUVENS-FONDS.

Het R e u v e n s - f o n d s is onlangs te Leiden opgericht als een Vereeniging, die een fonds wil stichten ten bate van het Museum van Oudheden te Leiden. Het Bestuur zal, na deskundige voorlichting, aankopen doen of voorschotten verstrekken of op andere wijze geldelijken steun verleenen, daar de Rijkssubsidie in dezen voor de behoeften van het Museum zeer weinig beteekenis heeft.

Het Bestuur is als volgt samengesteld:

Mr. A. van de Sande Bakhuizen, Voorzitter.
M. M. de Vries—Vogel, Secretaresse, Haagweg 22, Leiden. Prof. Dr. J. W. Muller, Penningmeester. Prof. Dr. U. Ph. Boissevain. Jhr. Mr. W. A. Beelaerts van Blokland. Dr. J. W. H. Goossens. M. M. J. Irish Stephenson—Hagen.

MUSEUM BOYMANS.

Rotterdam. — De Raad der gemeente Rotterdam heeft zonder stemming besloten tot den bouw van een nieuw Museum Boymans op het zoogenaamde Land van Hoboken. Het nieuwe gebouw zal ruim drie maal zoo groot zijn als het tegenwoordige Museum en gebouwd worden van het legaat-Burger, dat thans anderhalf miljoen gulden bedraagt. De ligging is centraal, ongeveer 10 minuten gaans van het oude Boymans. Aan de achterzijde is een bloementuin ontworpen, welke doorloopt tot den Westzeedijk. Rechts bevindt zich een weide met vijvers; in het verschiet boomgroepen. Met verdere uitbreiding in de toekomst is rekening gehouden. Het gebouw zal behalve de gewone tentoonstellingszalen, aparte lokaliteiten voor tijdelijke tentoonstellingen bevatten, verder zullen aanwezig zijn een ruim Prentenkabinet benevens een zaal voor lezingen. Proeven zullen genomen worden om het gebouw ook des avonds met kunstlicht open te stellen.

Een aantal geschenken voor het nieuwe Museum werden reeds ontvangen, waaronder een fraaie beeldhouwde Louis XIV-trap uit omstreeks 1685, tot in de kleinste kleinigheden bewaard en bedoeld om aangebracht te worden aan het einde van een vleugel. Voorts werden ten geschenke ontvangen: een gepolychromeerde houtsculptuur, Noord-Nederlandsch werk uit omstreeks 1475, een graflegging van Christus voorstellend, een pendant van een reeds aanwezig Noord-Nederlandsch beeldhouwwerk en voor de afdeling Moderne Kunst twee schilderijen van Jan Sluyters, waaronder het bekende portret van z'n vader benevens een beeld in Franschen kalksteen, een levensgrootte vrouwefiguur voorstellend, van den beeldhouwer John

Raedecker, benevens een groote teekening, eene „Madonna” door denzelfden kunstenaar.

In December 1927 zag een herdruk van den uitgebreiden catalogus van het Museum het licht, voor het eerst met reproducties voorzien en in Maart 1928 een beknopte catalogus.

De Kersttentoonstelling was dit jaar zeer uitgebreid en bevatte 50 oude en moderne schilderijen. Voor het eerst werd daarvan een catalogus, met een aantal reproducties versierd, uitgegeven. Deze tentoonstelling werd door 5000 betalende bezoekers bezocht.

LOTGEVALLEN VAN MONUMENTEN.

Amsterdam. Monumentenzorg. — Met een paar kleine wijzigingen betreffende het onroerend goed, en eene andere, waardoor aan de hypotheekhouders een zeker recht werd gegeven, is de Monumentenverordening voor de tweede maal door B. en W. bij den raad ingediend, en deze keurde haar andermaal goed, zonder hoofdelijke stemming.

Op het oogenblik is de monumentenlijst nog niet samengesteld. Ingeval een pand bedreigd wordt, kunnen B. en W. dat onmiddellijk op de lijst zetten, daarmede als 't ware de lijst openen.

N. R. Ct. 1 April 1928.

Amsterdam. — Het Pesthuis zal nu binnenkort worden afgebroken. Op het vrijkomende terrein zullen nieuwe gebouwen van het academisch ziekenhuis verrijzen, en de toevlucht voor onbehuisden zal moeten worden verplaatst. Het daartoe strekkende voorstel van B. en W. zal spoedig verschijnen; het college wenscht de toevlucht naar het tegenwoordige Armenhuis, het zeventiende-eeuwsche gebouw aan de Roeterstraat te verplaatsen.

N. R. Ct. 28 Dec. 1927.

Arnhem. — Het bestuur van de Vereeniging tot restauratie van de S t. E u s e b i u s k e r k deelt aan den gemeenteraad mede, dat

nu zij aan het einde van haar veeljarigen arbeid is gekomen er een tekort blijkt te zijn van ruim f 8500. De vereeniging hoopt ter dekking hiervan 50 pct. van het rijk, f 1000 van de provincie en circa f 2500 te ontvangen van de Ned. Herv. kerk en van particulieren. Zij verzoekt nu aan het gemeentebestuur haar boven het haar over ieder der jaren 1928 en 1929 toegekende subsidie ad f 2000 alsnog een subsidie te verleen van het bedrag der nog ontbrekende f 1000. B. en W. stellen voor dit verzoek in te willigen.

N. R. Ct. 11 April 1928.

Blokzijl. — Het bestuur van Overijsel's Regt en Geschiedenis heeft een brief gezonden aan de Provinciale Staten van Overijssel, naar aanleiding van het afwijzend prae-advies van Gedeputeerde Staten betreffende de aanvraag om subsidie van het gemeentebestuur van Blokzijl tot behoud van den kerktoeren. Het bestuur verzoekt met den meesten aandrang, de houding van heeren Gedeputeerden in deze ernstig nader te willen overwegen, aangezien hiermede een standpunt wordt ingenomen van zéér verstrekkende gevolgen ten opzichte van Overijsel's monumenten, een standpunt dat algemeen elders veroordeeld wordt en dat voor de Overijselsche monumenten allernoodlottigst zal blijken te zijn. Dit is in strijd met Overijsel's traditie. Wanneer men de notulen van Ridderschap en Steden opslaat, stuit men telkens op verleende hulp tot herstel van kerken. Dat men in andere provinciën de zaak anders beschouwt, blijkt uit het instellen van Provinciale Archaeologische Commissies, wier taak het zelfs is te waken tegen schendingen van een monument. Zelfs stelt de provincie Gelderland jaarlijks een bedrag ter beschikking om onmiddellijk hulp te verleen. Aan het slot wordt verzocht, op de begroting een bedrag, bijvoorbeeld f 5900 uit te trekken, terwijl, in navolging van Gelderland het bestuur der „Vereeniging tot beoefening van Overijsels Regt en Geschiedenis" wordt aangewezen als commissie van advies.

N. R. Ct. 27 Nov. 1927.

Borculo. Ned. Herv. kerk. — In een raadsvergadering is door de leden der kerkvoogdij van de Nederl. Hervormde gemeente

de herstellende toren der Ned. Herv. kerk aan het gemeentebestuur overgedragen. De burgemeester, jhr. de Muralt, aanvaardde de schenking.

N. R. Ct. 5 Mrt. 1928.

Deventer. Poortje en stadspompen. — Er is voor gezorgd, dat een antiek poortje met steenhouwerk bij het St. Geertruiden Gasthuis bewaard zal blijven en er werd voorkomen, dat twee antieke stadspompen op de Poot en op den Brink in sloopershanden vielen.

N. R. Ct. 6 Oct. 1927.

Deventer. Bergpoort. — De burgemeester van Deventer, Jhr. Mr. T. A. M. A. van Humalda van Eijsinga, heeft een inschrijving geopend om gelden te verzamelen, ten einde de oude Bergpoort, die indertijd werd gesloopt, en wederom werd opgebouwd in den tuin van het Rijksmuseum te Amsterdam, naar Deventer te doen terugkeeren. Opgetrokken deels van gebakken, deels van gehouwen steen en rijk versierd met beeldhouwwerk, zal de poort een sieraad voor Deventer zijn.

N. R. Ct. 16 Febr. 1928.

Groningen. — Onder de leiding van den heer A. Brugmans, die reeds vaker voor het behoud van oud stadsschoon in de bres trad, en met advies van den heer A. A. Kok, secretaris van „Heemschut" zijn de gevels van het hotel de Doelen niet alleen niet bedorven, doch door wijzigingen in de afwerking zelfs meer in den oorspronkelijken vorm teruggebracht en daardoor verfraaid.

N. R. Ct. 5 Mrt. 1928.

BERICHT VAN DE REDACTIE.

Vele mededeelingen moeten wegens plaatsgebrek wachten tot de vierde aflevering.

AAN DE LEZERS.

Het verheugt de Redactie te kunnen mededeelen, dat zij, dank zij de medewerking van den Uitgever, er in geslaagd is de nieuwe jaargang van het Oudheidkundig Jaarboek (1929) te kunnen laten verschijnen in een meer verzorgd uiterlijk en in een moderner letter.

EENIGE NEDERLANDSCHE SCHILDERIJEN UIT DE TWEEDE HELFT DER ZESTIENDE EEUW IN HET MUSEUM TE GOUDA.

De loop der godsdienstontwikkeling in Nederland is voor de kunstschaten, die vroeger onze bedehuizen versierden, fataal geweest. Schrijft men over het algemeen de verwoesting van de vele altaarstukken, die onze kerken bezaten, toe aan den beeldenstorm, toch is er in latere tijden veel en véel meer verloren gegaan, doordat de stukken, die door de Reformatie uit de kerken verwijderd zijn, in particuliere handen overgingen. Daardoor zijn ten slotte in hoofdzaak slechts die schilderijen tot ons gekomen, die bij toeval na de Reformatie een plaats in Weeshuis of Raadhuis vonden.

Wat op deze wijze in Gouda bewaard is, werd ongeveer 1880 met vele andere voorwerpen, die betrekking hebben op de geschiedenis en de ontwikkeling der stad, tot een museum vereenigd ¹⁾.

Gouda's grootste bloeiperiode valt in de 16de eeuw. Hoe groot in dien tijd de financiële draagkracht der stad was, bewijst de opbouw in luttele jaren tijds van de in 1552 afgebrande St. Janskerk, terwijl de ramen door de voorname positie van de schenkers getuigenis afleggen van de algemeene waardeering voor dit werk.

Hierdoor is het ook niet te verwonderen, dat de belangrijke groep schilderijen, die zich heden in het museum bevindt, uit deze periode dateert. Wel is de 17de eeuw vertegenwoordigd door een prachtig regentstuk van Ferd. Bol, maar de zestiende-eeuwers nemen als geheel de belangrijkste plaats in.

Daar veler aandacht zich hoe langer hoe meer op deze periode richt en de stukken in Gouda weinig of niet bekend zijn, en, voor zoover wij hebben kunnen nagaan, alleen de Barentsz en de Blocklant bij Taurel gereproduceerd werden, oordeelen wij een complete reproductie en beschrijving niet overbodig ²⁾.

¹⁾ De hier steeds aangehaalde catalogus is in 1885 bij G. v. Bentum en Zoon verschenen,

²⁾ Veel dank zijn wij den Voorzitter der Commissie voor het Museum te Gouda, Notaris Pitlo, verschuldigd voor de wijze waarop hij ons in alles behulpzaam is geweest.

Afb. I. Drieluik vermoedelijk afkomstig uit de Jeruzalemskapel door een onbekend meester uit het midden der XVI eeuw.

Stylistisch beoordeeld als vroegste werk beschouwen wij de Triptiek met de Kruisiging, de Kruisafneming en de Hemelvaart Christi (Afb. 1¹). Het is een late uitlooper van de traditie van Jan van Scorel. Ter vergelijking voor de Hemelvaart diene de Scorel (?) in het Begijnhof te Amsterdam ²) en voor den krijger met het schild de vleugel van het altaar in Breda ³). Voor de linkervleugel vinden wij een analogie in het schilderij uit de onmiddellijke omgeving van dezen meester, dat zich bevindt in de collectie van Mgr. ten Bronk Vesula te Roermond., terwijl ook een Zuid-Nederlandsche verwantschap waarneembaar is, bijv. met de copie naar Gossaert in St. Petersburg ⁴) en met de veel latere Pieter van Kempnaer, die onder den naam van Pietro Campaña de Zuid-Nederlandsche traditie in Spanje voortzet. Het coloriet is in sterk gedempte tonen. Zoo is de Madonna gekleed in een groengrijs gewaad met een bruingrijzen mantel. Dit naast elkander zetten van twee zoo sterk verwante tinten in de kleeding der Madonna is in dezen tijd in Holland dikwijls te

¹) Paneel H 130 Br. 106. Linkerluik Br. 42.5. Rechterluik Br. 41.5, de achterzijde der luiken onbeschilderd; de toestand is goed, maar het geheel moet schoongemaakt. Cat. No. 264.

Daar de maten in den Catalogus allen met lijst genomen zijn, geven wij van ieder schilderij de dagmaat in c.M. op.

²) Dr. G. J. Hoogewerf „Jan van Scorel” 1923 afb. 51.

³) Ibidem afb. 56.

⁴) Dr. G. J. Hoogewerff „Nederlandsche Schilders in Italie in de XVI eeuw”. 1912 afb. 19 onder den naam van Orley.

vinden. Een van de vroegste voorbeelden is waarschijnlijk wel de Madonna op de Kruisiging van Maarten van Heemskerk in het Museum te Gent (1543) ¹⁾.

Door het samengaan van verschillende tradities is dit stuk uiterst moeilijk te dateren, vooral daar ook de kleding ons geen enkele aanwijzing geeft. Toch schijnt het ons tusschen 1550 en '60 thuis te hooren.

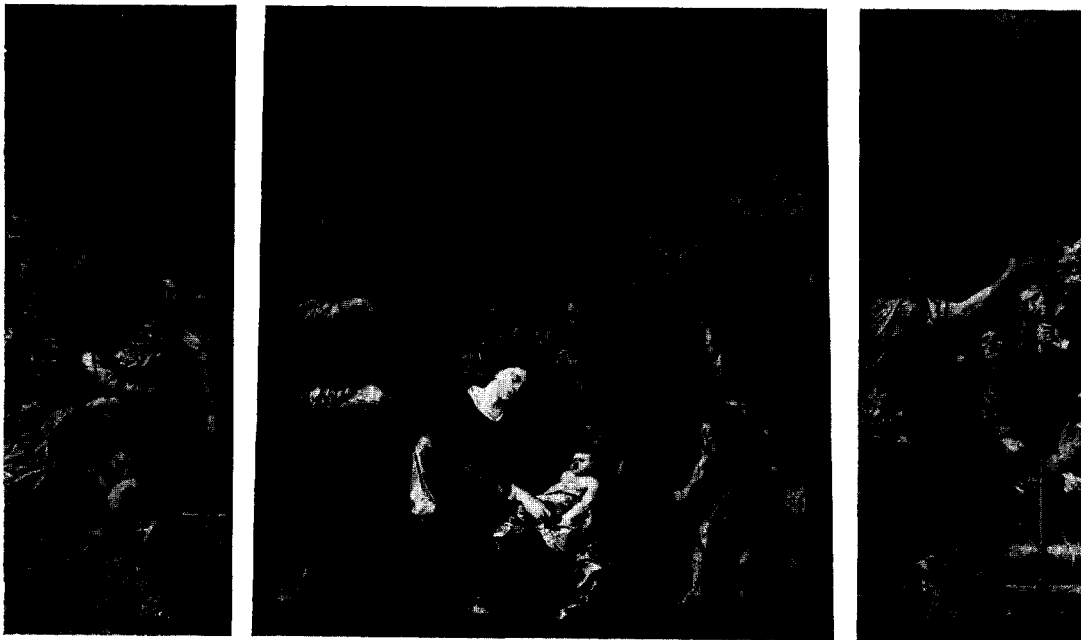
Vonden wij de basis van dit werk in de voorafgaande Neder-

Afb. II. Buitenzijde van het drieluik door Dirk Barentsz.

landsche kunst, het groote altaar van Dirck Barentsz (Afb. II, III ²⁾) brengt ons op geheel nieuwe wegen.

Scorel en Heemskerk hebben getracht aan de hand van de vormgeving van Michelangelo en Rafaël de vrijheid der beweging van de figuren en de harmonische compositie op academisch-italiaanschen grondslag in de Hollandsche kunst in te voeren. Barentsz, die door een zevenjarig leerlingenschap bij Titiaan een vloeiendere en vrij-

Afb. III. Drieluik, vermoedelijk afkomstig uit de Gasthuiskerk, door Dirk Barentsz.

¹⁾ Leon Preibisz „Martin van Heemskerck” 1911 pl. IV.

²⁾ Paneel H 246 Br. 221 Vleugels Br. 89. Litt.: v. Mander—Hymans II blz. 43; Taurel, Christelijke kunst II blz. 175. Cat. No. 260.

Afb. IV. Buitenzijde der vleugels van het Maria-altaarstuk.

Afb. V. Binnenzijde der vleugels van het Maria-altaarstuk.

ere schildertechniek heeft verworven is de eerste, die in Holland het componeeren in kleuren aan de algeheele beheersching en vrije vorming der figuren paarde. Het is Barentsz, die door overwinning van het academisme een eigen Hollandschen stijl scheidt en daardoor de voorlooper van de groote zeventiende eeuw wordt.

Daar wij binnenkort op het oeuvre van Dirck Barentsz denken terug te komen, laten wij het hier bij een korte vermelding en een complete reproductie.

De samenstelling en rangschikking van de vleugels van het Maria-altaar (afb. IV, V)¹⁾ met de aanbidding der herders en der koningen en het huwelijk van Maria en Jozef herinnert ons aan de vleugels van het lakenwevers-altaar van Maarten van Heemskerk²⁾ in Haarlem, maar het zoeken naar diepte-perspectief in den opbouw van de kerkruinte op de buitenvleugels en enkele koppen en kostuums doen ons meer aan de Venetianen en speciaal aan Tintoretto denken. Merkwaardig in de Hollandsche kunst zijn de zeer lang gerekte figuren met heel kleine hoofden, heel dunne armen en een breeden handrug. De bewegingen zijn sterk gemaniëreed, de gewaden hebben lange lijnige plooiën. Het koloriet is behalve in het landschap naar het bruine getint. Maria heeft een rood onderkleed aan, maar de mantel, die haar van het middel af tot op de voeten omsluit, heeft op de verschillende vleugels de schakeeringen van groengrijs tot blauwgrijs.

¹⁾ Paneel H 248 Br. 93 en 94. Cat. No. 263.

²⁾ Preibisz afb. V. (Deze vleugels waren vroeger in het Mauritshuis).

De twee aanbiddingen zijn voorgesteld in een landschap, dat echter van de voorstelling afgesloten wordt door gedrukte architectuurbogen, welke zich over beide vleugels spannen, zoodat deze over het middenpaneel heen een sterk rapport met elkander hebben. Het landschap, dat zeer stijgend gezien is, is in lichte tinten gehouden; de voorstellingen op den achtergrond nemen én perspectivisch én in atmosferische kracht af.

De composities op den voorgrond zijn kunstig symmetrisch geschikt, waardoor alle vitale lijnen van den eenen vleugel in spiegelbeeld op den andere terugkeeren en zoo doende de betrekking tusschen beide nog versterken.

Ook de compositie der buitenvleugels vertoont veel eigenaardigs. Immers, waar men over het algemeen dit merkwaardige vlak, dat door de omlijsting in tweeën gedeeld is, vult met twee voorstellingen, bijv. heiligen, of door één voorstelling, die van nature al een sterke caesuur vertoont, vindt men hier een tooneel dat zich, zonder natuurlijke afscheiding, over beide vleugels heen uitstrekt en waar de lijst voor ons oog een gedeelte van schijnt te bedekken. Hierdoor is de eigenlijk handeling op den linkervleugel geschoven, terwijl de rechter alleen maar met toeschouwers gevuld is. Hoe weinig voorkomend deze voorstellingswijze is, bewijst wel de oude catalogus, die in dezen rechtervleugel een besnijdenis heeft willen zien.

De catalogus vermeldt als middenstuk (Afb. VI) voor deze beide vleugels een vlucht naar Egypte, die zich in 1885 in het Weeshuis bevond, maar nu ook naar het museum overgebracht is. Dit stuk¹⁾ is in slechten toestand, zoodat wij er, noch wat kleur, noch wat vormen betreft, een oordeel over kunnen uitspreken. Ook hier stijgt het landschap snel. Overal verspreid liggen fragmenten van antieke architectuur en sculptuur, die men zoo dikwijls op schilderijen en teekeningen van Heemskerk aantreft. In de figuren is een zekere overeenstemming met de vleugels niet te loochenen, ofschoon zij daar veel meer in gerekt zijn. De oorzaak hiervan vinden wij misschien in het groote aantal figuren tezamen met het formaat der vleugels, waartegenover de drie personen op het middenpaneel over een groote breedte beschikken. Ook hier is Maria gekleed in het rood, maar met een ondefinieer-

Afb. VI. Middenstuk van het Maria-drieluik, door een onbekend meester.

¹⁾ Paneel H 230 Br. 211. Zie Catalogus onder No. 263.

Afb. VII. De onthoofding van den apostel Jacobus. Paneel uit de St. Janskerk door Anthonie Blocklant.

baren, waarschijnlijk geelachtigen mantel. Mocht dit het middenstuk zijn voor de beide vleugels, dan zou het, wat betreft de maten, ook nog besnoeid moeten zijn.

Wij staan hier tegenover het werk van een onbekenden schilder, dien wij voor Noord-Nederlandsch houden door zijn verwantschap met Heemskerk, terwijl ook herinneringen aan Pieter Aertsen zich doen gelden. Deze meester heeft echter een zoo sterken invloed van de Italianen en speciaal van de Venetianen ondergaan, dat wij als waarschijnlijk moeten aannemen, dat hij in Italië geweest is; hem verder te localiseeren is echter onmogelijk.

Uit de St. Janskerk afkomstig is het groote paneel¹⁾ geschilderd door Anthonie Blocklant, genaamd van Montfoort (Afb. VII). Blocklant is een tijdgenoot van Barentsz, maar de loop van zijn ontwikkeling is een geheel andere.

Barentsz, geboren 1534, trok, na de beginselen bij zijn vader, Dooven Barend, geleerd te hebben, 21 jaar oud naar Italië om bij Titiaan zijn opvoeding te voltooien, terwijl Blocklant, 1532 geboren, eerst in de leer ging bij zijn oom, Assuerus, om daarna de school van Frans Floris in Antwerpen te doorloopen. In 1552 keert hij naar Holland terug, waar hij zich als zelfstandig meester te Delft vestigt. Eerst in 1572, dus op 40-jarigen leeftijd, trekt hij naar Italië, waar hij zes maanden blijft en dan tot in 1583 in Utrecht woont, waar hij in dat jaar sterft.

Naar den stijl van dit paneel te oordeelen, heeft Blocklant het geschilderd vóór zijn reis naar Italië, dus tijdens zijn verblijf in Delft. Ook van Mander²⁾ noemt het tezamen met die werken, die hij voor deze stad aldaar schilderde.

De compositie doet ons denken aan de Zuid-Nederlandsche vertaling van de Italiaansche traditie. De beul met het zwaard herinnert aan de figuur van den aartsengel Michaël in den „Val der Engelen” van Floris te Antwerpen³⁾.

¹⁾ Paneel H 300 Br. 249. Cat. No. 259. Dit schilderij evenals de hierna te noemen „Zegening van de kinderen” bevindt zich in zoo slechten toestand, dat alleen spoedig ingrijpen nog helpen kan.

²⁾ v. Mander-Hymans I blz. 403. Zie ook Taurel II blz. 115.

³⁾ Afb. bij Pol de Mont. De oude Meesters der Schilderkunst in het koninklijk Museum te Antwerpen (afb. 31).

Het werk is zeer monumentaal opgevat met bijna levensgrooten figuren. Het koloriet is zeer licht met op den achtergrond een zonnig landschap.

Afb. VIII. De Kinderzegening, uit het St. Catharinagasthuis, door een onbekend meester.

Hierbij sluit het schilderij¹⁾ de „Zegening der kinderen” (Afb. VIII) aan, hoewel het iets later geschilderd is. Het is namelijk 1573 gedateerd en wordt in den catalogus genoemd als geschilderd door Maarten de Vos of door een leerling van Pourbus. Het heeft echter veeleer een Noord-Nederlandsch dan een Zuid-Nederlandsch karakter en wij kunnen noch met de schilderijen noch met de teekeningen van Maarten de Vos eenige verwantschap ontdekken. Wel

vertoont het een grooten invloed van Rafaël. Zoo is de wijze van afsluiten van den achtergrond met een parallel aan het tafereel loopende verhooging op de Stanzen van Rafaël in het Vaticaan terug te vinden²⁾. Ook de typen van vele gezichten herinneren aan hem³⁾. De vrouwenfiguren zijn zeer karakteristiek met de puntige kin, de lange rechte neus, die in één lijn ligt met het terugloopende voorhoofd, waarbij het kapsel aansluit. Merkwaardigerwijze is het kapsel terug te vinden op den bovengenoemden vleugel met de toeschouwers (Afb. IV), hoewel de vleugels zelf verder geen verwantschap vertoonen.

De figuur aan den hoek rechts geeft aanleiding tot een verdere vergelijking met Rafaël en wel met de knielende figuur van de Heilige Barbara op de Sixtijnse Madonna in Dresden⁴⁾.

Echter is er nog een tweede italiaansche invloed werkzaam. De handen hebben

¹⁾ Paneel H 160 Br. 167. Cat. No. 261.

²⁾ Zie b.v. de Borgobrand repr. o.a. bij Gronau „Raffaël” in de Klassiker der Kunst blz. 119.

³⁾ Vergelijk o.a. voor de Apostelen, die rechts achter Christus staan, de linkergroep der Disputa (Gronau ibidem blz. 74) en voor zijn rechter buurman de overgave der sleutels aan Petrus in Londen (Victoria and Albert) Gronau ibidem blz. 136.

⁴⁾ Afb. Gronau ibidem blz. 133.

Afb. IX. Kolonel Jan van Reynegom en officieren der Schutterij in 1599, door Cornelis Ketel.

het karakter van Parmeggianino, terwijl ook andere onderdeelen aan dezen maniërist doen denken.

Het koloriet is zeer rijk, de stoffen vertoonen reflexen in andere tinten: lila, verschillende tinten rood, goudgeel en lichtgeel wisselen elkander af. In het tweede plan worden de kleuren meer gebroken.

Wij meenen in dit schilderij den invloed van Ant. Blocklant te kunnen herkennen. Hierop denken wij echter binnenkort nog terug te komen.

Blocklant komt, wanneer hij in zijn latere jaren in Italië is, onder den invloed van de maniëristische kunst van Parmeggianino, en zoo is het dus geen wonder, dat hij in zijn latere werken de voorlooper is van de Noord-Nederlandsche maniëristen.

Van een van zijn leerlingen, Cornelis Ketel, die geheel in deze richting werkt, vinden wij in Gouda een van 1599 dateerend schutterstuk (Afb. IX¹⁾. Vergelijken wij dat schilderij met de teekeningen in het Amsterdamsche Prentenkabinet²⁾ en het schilderij in het Rijksmuseum³⁾ aldaar, dan zien wij, dat in alle drie een bijna mathematische-symmetrische opstelling te vinden is. Deze evenwichtigheid vinden wij in Gouda niet alleen in de houdingen maar tevens in de kleur. De schutters zijn in twee rijen opgesteld, de bovenste bestaande uit 5, de onderste uit 6 personen. De middenfiguur van de bovenste rij wordt gemarkeerd door een

¹⁾ Doek H 144 Br. 241. Zeer dun geschilderd en meedoogenloos beschadigd door het op twee plaatsen bij den bovenrand doortimmeren met spijkers. Cat. No. 217.

²⁾ Afb. in Oud Holland III 1885.

³⁾ Afb. bij A. Riegl „Das Hollaendische Gruppenportraet“. Jahrbuch der Kunsthist. Samml. des allerhoehsten Kaiserhauses Band 23, blz. 151.

Afb. X. Susanna en de Ouderlingen, door Joachim Uyttewael.

gelen hoed en donkere kleding, daarnaast bevinden zich aan weerszijden in lichtgroen gekleede mannen, beiden met pluimen op hun zwarte hoeden, terwijl de rij gesloten wordt door twee zwart gekleede figuren. Ook de voorste rij is met standen en tegen-standen op dergelijke wijze in symmetrisch evenwicht gebracht. De sterk gedraaide frontfiguur vereenigt zich met den achter haar staanden en in tegengestelde wending gezetten schutter tot een donker accent in het midden tusschen twee lichte en in gelig-wit en grijs-wit gekleede personen, terwijl de afsluitende figuren hier weer in het zwart gehouden zijn. Den achtergrond vormen drie naar de hoeken schuin gezette vaandels, waarvan de linksche rose en zalmkleurig, de beide rechtsche echter goudgeel en olijfgroen zijn. De kleuren worden herhaald in de geel en groene sjerpen en in de roze pluimen.

Stechow¹⁾ verzet zich tegen het auteurschap van Ketel, hoewel hij dit schilderij als „Ketel recht nahestehend” beschrijft. Zoolang wij echter niet de redenen weten, waardoor hij tot deze conclusie gekomen is en ons geen ander schilder, die in bijna alle onderdeelen als een tweelingbroeder van hem gewerkt moet hebben, bekend is, gelooven wij het beste te doen met aan de oude traditie vast te houden en dit schilderij aan een van Gouda's eigen zonen te laten.

¹⁾ In Thieme-Becker's Künstler-Lexicon onder Ketel.

Met het volgende schilderij ¹⁾ overschrijden wij waarschijnlijk reeds de ons gestelde tijdgrens. Stylistisch behoort het echter nog in de 16de eeuwsche school thuis.

Het is het in dezen tijd zoo dikwijls behandelde thema van Suzanna met de beide ouderlingen (Afb. X.). In den catalogus wordt het stuk Maarten van Heemskerk toegeschreven, met wien het echter niets te maken heeft. Veeleer moeten wij den schilder zoeken bij de Utrechtsche maniëristen en een vergelijking met hun werken leverde tot resultaat een toeschrijving aan Joachim Uyttewael en wel op grond van overeenkomst met diens raam in Gouda en de groote Verkondiging aan de Herders in het Stedelijk Museum te Utrecht. Ook de schilderwijze, voor zoover die nog te herkennen valt, is dezelfde, die Uyttewael eigen is ²⁾.

Deze enkele werken, die dit kleine Museum herbergt, leveren ons dus in hun samenhang in groote lijn de ontwikkeling van onze vaderlandsche schilderkunst van 1550 tot 1600.

Op deze periode volgde ons grootste bloeitijdperk en zij kon daarop volgen, omdat die dingen, die de zestiende-eeuwers met veel moeite en hard werken in vreemde landen verwierven — in hoofdzaak de beheersching van de wereld der realiteit, in de 17de eeuw tot een vanzelf sprekend iets geworden zijn, zoodat het onzen grooten meesters vergund was op de vaste basis van het „kunnen” hun nieuwe meesterwerken te scheppen.

Het steen voor steen opbouwen van deze basis danken wij echter aan de groote voorloopers van de zestiende eeuw.

Amsterdam, 21 Januari 1928.

J. VUYK.

E. J. MODDERMAN.

HET MOTIEF VAN JACOB VAN RUISDAEL'S „JODENKERKHOF”

Tot de wonderlijkste scheppingen van den grootmeester der Hollandsche landschapschilderkunst Jacob van Ruysdael, wordt algemeen diens Dresdensche doek „Het Jodenkerkhof” gerekend. De voorstelling was moeilijk te definieeren, wijl de stoffage op een Noorsch landschap wees en machtige monumenten nu eenmaal alleen in de kerken zelve te vinden waren.

Goethe zag het dan ook in zijn „Ruisdael als dichter” als een „Beweis von der Wichtigkeit des Kirchsprengels” in een „sonst gewiss fruchtbare Klosterumgebung”. David Henriquez de Castro Mzn. was echter de eerste, die er het motief van het „Kerkhof der Portugeesche Joden t' Amsterdam met zijne kostelijke marmer, steene uytgehouwen tomben en begraafplaatzen” in terugvond, te Ouderkerk aan den Amstel gelegen. Het liggen der

¹⁾ Doek H 103 : 5 Br. 148 in verwaarloosden toestand en sterk besnoeid. Cat. No. 557.

²⁾ Wij legden Dr. A. Lindeman, wiens werk over Uyttewael op het punt staat te verschijnen, deze meening voor. Hij deelde ons mede, dat hij dit schilderij reeds als Uyttewael in zijn boek opgenomen had. Tevens vergunde hij ons van zijn photographie voor de reproductie in dit artikel gebruik te maken, waarvoor wij hem ook hier hartelijk dank zeggen. Wij verwijzen dus voor verdere bijzonderheden naar genoemd werk.

zerken is het typische van een P o r t u g e e s c h-Joodsche begraafplaats, zooals in ons land er nog verder in Middelburg, Rotterdam, Den Haag en op de Jodensavanna in Suriname en op Curaçao aanwezig zijn.

De zerken en monumenten van de Ouderkerksche begraafplaats waren voor vijftig jaren geheel verzonken. De Castro liet de scheefgezakte monumenten en kostbare zerken zoo goed mogelijk opdelven, restaureeren en op metselwerk plaatsen. Doordat hij tevens het geheele terrein in kaart liet brengen, was het oriënteren thans mogelijk geworden. Deze kaarten heb ik op het archief der Portugeesch-Israëlietische Gemeente te Amsterdam mogen raadplegen. Het eeuwenoude gedeelte der afgelegen begraafplaats zelve bood groote moeilijkheden. Sommige zerken waren weder onder een dikke graslaag verborgen, de tomben weder geheel begroeid, en de oriëntering door de fantasie van Romeyn de Hooghe's etsen uiterst moeilijk. Dank zij den hulp des heeren Adam Querido, is het ten slotte toch gelukt deze terreinfoto's te nemen (afb. 5 en 6).

Op dit oude gedeelte ligt een internationaal gezelschap begraven van Spaansch-Portugeesche Marranen, Levantijsche, Marokkaansche, Fransche, Italiaansche Joden enz., die hier na lange tochten hun laatsten rustplaats vonden.

In het voorjaar van 1614 kochten de toenmalige twee Portugeesch-Joodsche Gemeenten van Amsterdam, een hofstede te Ouderkerk aan den Amstel genaamd „het huys ten Amstel” waarop een steenen „kamer” stond en wel midden op het terrein, op de kop van de terreingolwing. Deze „kamer” deed nu als reinigings- en lijkenhuisje dienst en zoo werd daarom henen het eerst begraven.

Het is nu dit pitoresk gedeelte, dat Ruisdael uitsluitend heeft afgebeeld, zoowel naar het westen, v a n a f, als naar het oosten n a a r de oude dorpskerk gezien. Blijkens de overdracht van 1614 stond er daarenboven op dit erf een „boomgaert elssen geboomte, cingel ende laen bepotinge en beplantinge”, die in Ruisdael's tijd reeds breed waren uitgegroeid.

Aan één der drukste verkeerswegen der Republiek lag het vermaarde Jodenkerkhof van Amsterdam. Rembrandt teekende er de lange Amstelbrug en ook Adriaen van de Velde schilderde de omgeving, waarachter het eenzame, geheimzinnige Jodenkerkhof lag, een bijzonderheid, die elke vreemdeling onder de Amsterdamsche merkwaardigheden moest bezichtigen. Reis- en plaatsbeschrijvingen wijden over het Jodenkerkhof uitvoerig uit en ook Ruisdael kon voor zijn fantastische stoere doeken geen romantischer motief bedenken dan die vervallen, sobere gevaarten, die eenzaam uit het vlakke Amstellandschap oprezen, als antieke sarcophagen van machtige heerschers.

Wie met de etsen der begraafplaats van Romeyn de Hooghe in de handen op de begraafplaats zelve zich tracht te oriënteren, ziet zich voor een onoplosbare puzzle gesteld. Tenslotte bleek echter, dat Ruisdael van dezen plek twee teekeningen heeft vervaardigd, die Blootelingh in 1680 op den koperplaat copieerde, met het gevolg, dat de afdrukken het spiegelbeeld wedergaven. Romeyn de Hooghe, de officieele graveur der Portugeesche Joden, etste weder naar Blootelingh zoodat hij weder een juiste voorstelling verkreeg. Ongelukkiger wijze etste hij daarbij de entourage der werkelijkheid, door Ruisdael weggelaten, als het storende reinigingshuisje, de schutting en de Amstel (afb. 2). Het gevolg daarvan was nu

Afb. 1. Jacob van Ruisdael „Jodenkerkhof”, Gemälde Galerie te Dresden.

weder, dat de voorstelling wel juist, doch de entourage in spiegelbeeld is aangebracht, zoodat deze voorstellingen uiterst verwarrend zijn, vooral ook, omdat deze entourage in 1723 weder door Benjamin Picard gecopieerd werd in zijn serie gravures van het godsdienstig leven der Portugeesche Joden.

Alleen Ruisdael had ter plaatse zelve gewerkt en dáár zijn de beide teekeningen ontstaan, die thans in het Teylermuseum te Haarlem berusten ¹⁾ (afb. 4 en 7).

Terwille van de concentratie op de oude tomben, heeft hij wel verschillende onderdeelen der entourage weggelaten, doch aanstonds zal blijken, dat zij, toch vrij nauwkeurig de werkelijkheid wedergeven. Immers het zeldzame geval doet zich hier voor, dat wij nu

¹⁾ Gereproduceerd als „Tuschzeichnung” in „Jacob van Ruysdael, Original-Abbildungen nach seinen besten Gemälden, Handzeichnungen und Radierungen” Leipzig 3de druk fol. 26 en 28.

precies kunnen nagaan, hoe de visie van Ruisdael op deze objecten was, wat hij heeft moeten zien en heeft willen zien, wat hij daarvan teekende en daarvan weglief.

Wij weten dat hij niet vóór 1659 zich in Amsterdam vestigde. Weldra zal blijken, dat de eerste teekening niet lang daarna zal zijn ontstaan.

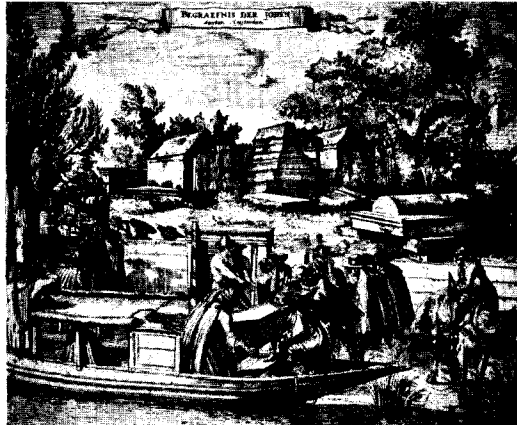
Deze teekening stelt de tomben voor in den stand der latere schilderijen. Dadelijk valt dan het alleen staan de wonderlijk platte graf op, dat van onderen verbroken of verzakt schijnt en aldus een sterken indruk van verval wekt. Dit laatste is echter geenszins het geval. Ter plaatse bleek dit het graf te zijn van Abraham Franco o Velho (de oude

alias Melchior Franco Mendes, waarvan De Castro in zijn „Keur van grafsteenen” (fol. 99) de teksten heeft afgedrukt. Hij overleed 4 December 1614 en werd hier met de zijnen naast elkander onder vier blauwe zerken begraven. Deze vier zerken, die op eenigen afstand van elkander zijn opgesteld, werden nu weder door een deksteen verbonden, waarop een halve zuil de afsluiting en bekroning vormde. Na een halve eeuw maakte zijn graf een schilderachtige, vervallen indruk, zoodat het ook op een Portugeesch-Joodsch memento-moriblad uit die dagen ¹⁾, als beeld der vergankelijkheid is geteekend.

De beide photographiën (afb. 5 en 6 zijn, zoover dit door het struikgewas mogelijk was, ongeveer van Ruisdael's gezichtspunt genomen; de eerste iets meer van rechts af. Op de foto (afb. 3) in ongeveer 1880 tijdens de Castro's restauratie genomen (hij zit er rechts van den bewaarder) was het uitzicht toen nog vrijer; men ziet, hoe toen dit graf reeds spoorloos verzonken was. Omstreeks 1670 blijkt de deksteen, die de vier zerken verbond, gebarsten en gebroken te zijn, waardoor de halve zuil er natuurlijk aftuimelde. Een heel eind verder op zien wij haar verzakt nog op den voorgrond der tweede foto (naar de kerk gezien, afb. 6) liggen; het opschrift dat Ruisdael met vreemde krabbels aan de voorzijde weergaf, was echter niet meer te lezen.

Het is duidelijk, dat Ruisdael, die de dreigend oprijzende gevaarten, romantisch wilde belichten, het storende reinigingshuisje, dat de monumenten drukte, weglief. Zoo missen wij allereerst deze steenen kamer van het „Huys ten Aemstel”. ²⁾

Op onze tweede foto (afb. 6) links, en op de foto De Castro (afb. 3) rechts, zien wij nu de gerestaureerde Pardo-graven. Hier ligt de eerste Opperrabbijn van Amsterdam be-

Afb. 2. Begrafenis op het Portugeesche Jodenkerkhof te Ouderkerk a/d Amstel, ets door Romeyn de Hooghe.

¹⁾ Grünwald: Portugiesengräber auf deutscher Erde" Hamburg 1902 p 26.

²⁾ Ik verwijs voor allerlei bijzonderheden naar De Castro's „Keur van Grafsteenen . . . van Ouderkerk a/d Amstel" Leiden 1883 en naar mijn „De eerste Rabbijnen en Synagogen van Amsterdam naar archivalische bronnen" Bijdr. en Med. van het „Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland." IV Amsterdam 1928.

Afb. 3. Ruisdael's tomben op de Portug. Israël. Begraafplaats te Ouderkerk a/d Amstel tijdens de restauratie door David Henriques de Castro (links zittend) in ongeveer 1880.

graven, overleden in 1619 met zijn zoon David (overleden in 1657) en zijn kleindochter Rachel (overleden in 1627), vlak tegen den hoek van het voormalige huisje. Hoewel Ruisdael dus deze graven moet hebben kunnen waarnemen liet hij ook hen als meer passende afsluiting weg en gaf hij daar alleen het oude geboomte der begraafplaats.

De groote marmeren tombe rechts, waarover straks nog nader, is die van Israël Mendes. Zij dateert uit 1627 en het opschrift is aan de andere zijde der tweede teekening aangebracht. Thans is zij iets verzonken en in den loop der eeuwen erg vervallen.

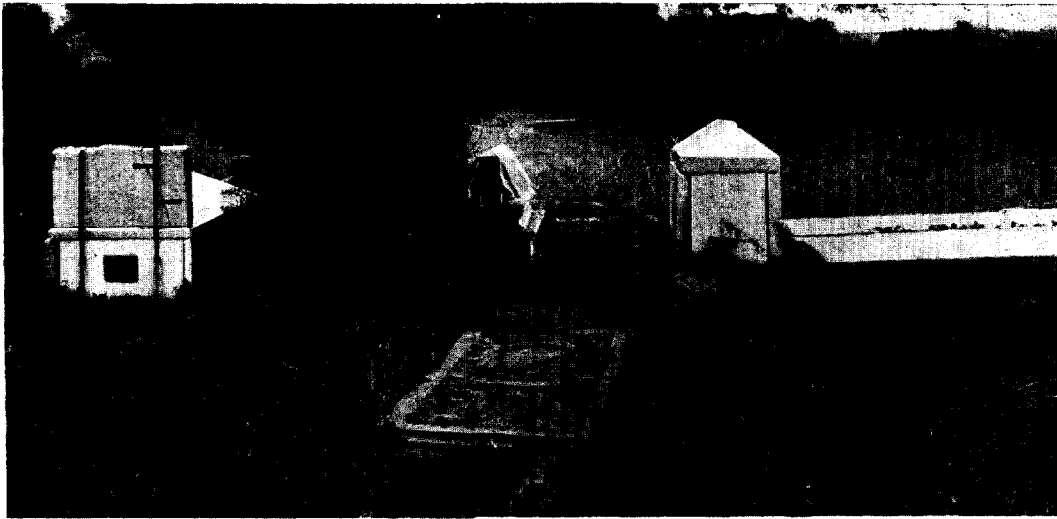
Men kan nu hier vaststellen, dat Ruisdael deze tombe een eind naar voren heeft geteekend en geschilderd en wel in den rooilijn der overige, aldus om aesthetische redenen. Op onze eerste foto (afb. 5) zien wij hiervoor de zerk van Jacob Jessurun Furtado liggen, begraven in 1662;

Afb. 1. Ruisdael's eerste teekening vanaf de dorpskerk gezien (Museum Teyler te Haarlem).

rijke Pereyra had dit graf bij de beroemde rabbijnen laten reserveeren en daarmee is het raadselachtige bordje met paal verklaard, dat Ruisdael en dus ook alle copiïsten op deze plaats teekende. Het Pradograf gaat bij hem echter schuil achter de Mendes-tombe, met de halve zuil.

Ruisdael verlegde haar in andere richting en vergrootte aldus de verhouding der zerk. Daarachter (op de foto's niet meer te zien) ligt het graf van Josua Prado uit 1651; de plek is naast de beeldhouwde zerk van Jacob Pereyra, die op de foto te zien is en eerst in 1707 hier nedergelegd is.

Afb. 5. De tegenwoordige toestand der tomben vanaf de dorpskerk gezien naar de Amstel.

Het centrale punt van Ruisdaels voorstellingen van het Jodenkerkhof vormt wel het groote monument met de vijf trappen, bekroond door een sarcophaag. Hieronder rust het gebeente van den Opperrabbijn der tweede Joodsche Gemeente van Amsterdam n.l. van Haham Isaac Uziël uit Fez. Naast beroemd hebreeuwsch taalgeleerde was hij een machtige geestesfiguur onder de eerste Amsterdamsche Marranen geweest. Door zijn krachtig en scherp optreden, scheidde zich in 1618 een derde Gemeente af. Uziël, zelf een vermogend man, koos zich nu een grafstede uit, kort bij de Pardograven der eerste Opperrabbijnen. Dit monument zou in het geheel geen inscriptie mogen hebben, doch de gemeenteleden gaven door dit machtige monument uiting aan hun waardeering voor zijn beginselvastheid. En de 15-jarige leerling Aboab, die het met hem zelve te Ouderkerk ging bewonderen, vergelijkt in een hebreuwsch gedicht de Sarcophaag met de arke Gods, het veld met dat van Isaac de aartsvader, met dat van Machpela, met dat van Hebron en Uziël. De tombe was opgesteld ter zijde van het bewuste huisje tusschen de graven van Pardo en van Doctor Montalto, waarover straks.

Had Ruisdael de Mendes-tombe ongeveer op de helft der lengte naar voren geplaatst, de compositie met het Uzielmonument had zulks ten zeerste vereischt, want aanstonds was het zware gevaarte in den drassigen Amsteloever aan het verzakken geraakt, welk proces voortdurend verder ging, zoodat het anders reeds toen vanuit Ruisdael's standpunt geheel schuilgeraakt zou zijn.

Op de tweede teekening (afb. 7) zien wij dan ook nog slechts drie trappen boven den bodem uitkomen, waaruit blijkt, dat de eerste teekening de oudste is. Zij moet tusschen het jaar 1662 van den Furtadozerk en het jaar 1670 van Blootenlingh's ets zijn ontstaan en moet aldus op ongeveer 1664 worden gesteld.

Op de bovenstaande foto is het verzakkingsproces reeds tot de bovenste trede genaderd en de scheur, op het Dresdensche schilderij reeds tot de tweede trede gevorderd, was nu ook op de

bovenste trede doorgedaan. In deze scheuren nestelde zich later een boom, die in zijn groei, het sarcophaagje omverwierp en zelfs de geheele tombe opzij drong. Duidelijk blijkt uit de cartons, dat Ruisdael hier juist den toestand, gelijk die toen was, weergaf, dat de tombe n.l. links aan de andere aansloot.

Op de foto ziet men verder twee marmeren zerkjes van twee kinderen van Jacob de Pinto, die Ruisdael moet hebben gezien, doch als storend in de compositie eenvoudig weglief. Ook zien wij op de foto de ruimte vóór deze zerkjes en het Pereyragraf en tusschen de Uziel- en Pardograven van het voormalige huisje, dat Ruisdael eenvoudig heeft weggedacht, door de Mendestombe naar voren te schuiven.

Naast het toen gereserveerde Pereyragraf ligt de zerk van het echtpaar David en Rachel Franco van 1651. Deze groote zerk, op de foto weder onder het gras bedolven, ligt echter precies vóór het Uzielmonument achter het kindje van De Pinto. Ruisdael teekende en schilderde deze zerk, sterk belicht, naast het bewuste paaltje. Daarnaast ziet men vervolgens de zerk van Judith Cahaneth, begraven in 1652, waarachter zich de witte tombe van Dr. Montalto verheft, Verder zou men op den voorgrond de graven van Abraham Aboab (1664), Jozua Haim Abendana en zijn gade Sara (1653), Ephraim Samuel Abarbanel (1653) en van Sipora, de vrouw van Mozes Salom nog moeten zien, doch Ruisdael heeft op hun plaats het vervallen Mendesmonument opgeschoven.

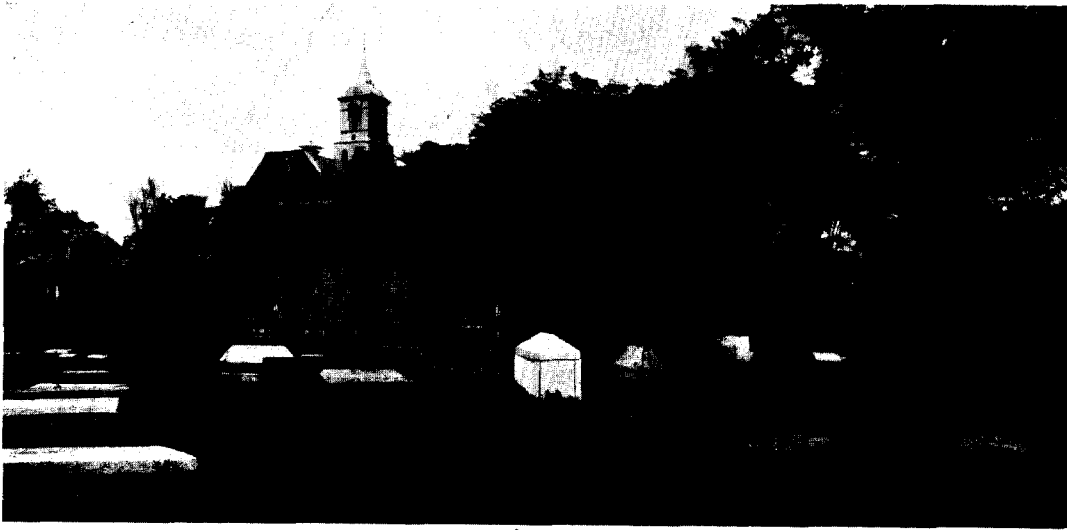
Zooals wij reeds zagen, was de groote marmeren tombe hier op den achtergrond van Doctor Eliahu Montalto, respectievelijk lijfarts van den Hertog van Toscane en van Maria de Medici. Het lijk van dezen Joodschen apologeet werd in 1616 vanuit Tours gebalsemd naar deze vermaarde begraafplaats overgebracht en onder deze tombe rust nevens hem zijn in 1642 overleden echtgenoot Rachel.

Op de foto's ziet men, hoe de tombe, sinds Ruisdael, vervallen is. De groote marmeren plaat met het uitvoerige hebreuwsche opschrift was na dertig jaren reeds verweerd, zoodat er in Ruisdael's tijd reeds een hoek van was afgebrokeeld; langs dezen lijn brak later ook de rest van dit bovenstuk af. Daar het lijk in tegenovergestelde richting is begraven, liet de Castro het overgebleven stuk aan het hoofdeinde met koperen bouten vastklinken. Ook toen was de trap der tombe reeds in den grond verzakt, waardoor zij veel kleiner lijkt. Hier naast was de hoek van het bewuste huisje, terwijl aan de andere zijde, meer buitenwaarts, zijn kleinzoon begraven werd, en aan zijn voeteneinde zijn kleindochter. Naast zijn tombe liggen in deze rij dan nog Isak Frango Medeyros, Pinhas Abarbanel alias Michiel Thomas en ten slotte diens echtgenoot Dona Gracia Abarbanel. Ruisdael gaf alleen die van Judith Cahaneth en die van 's doctor's kleinzoon weer; de anderen door slechts enkele verdwaalde steenbrokken.

Achter de Montaltotombe zien wij die van Dr. David Farrar, vóór die van Izak Frango, de Medeyros gelegen. Zij dateert uit 1624, was lager dan de anderen en is op onze foto niet meer te zien; op die van de Castro zit hij zelve op de ruïne.

Als afsluiting zien wij bij Ruisdael het wijde uitzicht op een kerkje en een molen,

¹⁾ De ligging van de halve zuil en Dr. Farar's tombe zijn echter weder volkomen juist wedergegeven.

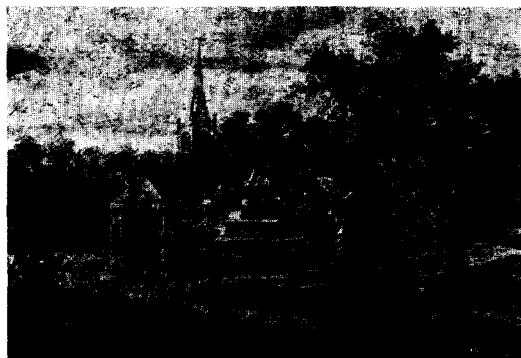

Afb. 6. De tegenwoordige toestand der tomben naar de dorpskerk gezien; op den achtergrond links de Atthiasgraven.

terwijl hoog in de lucht enkele vogels een panorama-achtig ruimtebegrip en een ijle sfeer rondom de tomben brengen.

Ook de andere teekening, werd door Romeyn de Hooghe in spiegelbeeld weergegeven, de entourage er weder bij geëtt, zoodat deze ook op zijn „Gedenkplichten op de graven” juist op de tegenovergestelde ligging is aangebracht, terwijl hij er de weeklagende verwanten bij phantaseert.

Op de tweede foto, hierboven, zien wij het smakelooze, onrustige kerkgebouw van thans op den achtergrond. In Ruisdael's tijd stond er het vorige nog met het pittoreske torentje, dat Rembrandt reeds van heel in de verte etste, en hij wendde hier het decoratieve element

Afb. 7. Ruisdael's tweede teekening naar de dorpskerk gezien (Teyler Museum te Haarlem)

Pardograven, nu op de foto (afb. 5), naast de Mendestombe goed te zien, die toen natuurlijk nog niet op de gemetselde ramen waren gesteld. Terwille van de harmonische afsluiting der Mendestombe liet Ruisdael ook hen weg, want hier staan wij aan de voorzijde van de Mendestombe.

Men neemt duidelijk de verzakking van dit wit marmeren monument waar en ziet op de driehoekige dekplaat het eenige opschrift (1627):

van kerk en torentje voor de stemming van den achtergrond aan, zoowel op deze teekening als later op zijn schilderijen.

Uiterst links op deze teekening missen wij de graven van het echtpaar Isaac Jessurun Rodrigues, zoowel het graf van Dona Rachel (1631) als de naastliggende

Aqui
 Repovza
 Ho corpo do
 Bien aventurado
 Abraham Israel
 Mendes, Sva alma se apecov
 con el dio em XXII de Tamuz
 Velho & Parto de dias memoria
 de jvstos para bendicaõ Anno 5387.

Als eenige versiering is op de zijde het Mendeswapen gehakt, thans echter nog flauw waarneembaar. Daarnaast ziet men de andere zijde van het Uziel-monument met daarvóór het graf van Ribbi (Rabbijn) Samuel Cohen (1625), op onze foto echter door verzakking onzichtbaar. Weder daarvoor ligt de zerk van Joseph ben Israël (1623), de vader van den beroemden Menasséh, door Ruisdael met het kleine streepje, direct links van de marmeren tombe weder gegeven, hoewel zij weer rechts in den lijn van het Uzielmonument lag. Ruysdael laat hierbij een open ruimte, zonder de daargelegen zerken van Sara Arary, de vrouw van Doctor Telles (1622) van Abraham Fundaõ en die van Manuel Lery (beiden van 1623), te teekenen.

Tusschen het Mendes- en Uzielmonument zien wij een kleinere Uzieltombe; deze is van den Opperrabbijn Haham Saul Levy Morteyra, bekend als vruchtbaar apologeet, als Spinoza's leermeester en ook, doordat Rembrandt, zijn beeltenis door een vermaard schilderij (Uffizi, Florence) vereeuwigd heeft. Op onze tweede foto (afb.6) komt het monument juist onder de kerktoeren en het laatste deel der lage huisjes tegen de schutting uit. Wel heeft het een trapvorm, doch het is afgedekt met een platten zerk, waarop medaillons zeer uitvoerige Hebreeuwsche en Spaansche teksten vermelden. Door de gebeeldhouwde rosettenversiering is het uitgesloten, dat ook dit monument een sarcophaagje heeft gedragen en toch teekent Ruisdael het, gelijk aan dan van Uziel, bovenop. Blootelingh geeft daarvan natuurlijk weder het spiegelbeeld, terwijl Romeyn de Hooghe het Morteyragraf (de hoeken der trappen wat afgerond) links op den voorgrond omgeven door weeklagende verwanten plaatst.

Ook Ruisdael (dus ook Blootelingh) had n.l. ternauwernood zichtbaar tegen den kerkachtergrond, deze treurende verwanten vaag weergegeven. Tegen den achtergrond van de Montaltotombe zien wij nu scheefgezakt het monument van Isaac Franco Medeyros, waarop de eenvoudige inscriptie: „Isaac Franco Medeyros A° 5383” (= 1623). Deze Isaac Franco Medeyros alias Franco (Mendes) alias Francisco (Mendes) Medeyros, ook naar zijn Portugeesche geboorteplaats Francisco Mendes Trancoso geheeten, had zich voor de Amsterdamsche Spaansch-Portugeesch Joodsche gemeenschap bijzonder verdienstelijk gemaakt, in het bijzonder bij gelegenheid van den aankoop dezer begraafplaats in 1614; zoo werd zijn nagedachtenis o.a. ook door zijn grafmonument geëerd door den vorm der Uzieltombe.

Ongetwijfeld was het een trede lager en in stede van het fraaie, rood geaderde, mar-

meren sarcophaagje van den Opperrabbijn met het in plooiën gebeeldhouwde, afhangende lijkkleed, was dit een gewoon hardsteenen sarcophaagje. Door den druk van het geboomte zakte het monument reeds na vijftig jaren scheef in den stand, zooals Ruisdael het teekende. Men bedenke bij het oriënteren op de tweede foto (afb. 6), dat wij hier de andere zijde van het „huys” moesten waarnemen en aldus thans de open plek van dit verdwenen huisje zien. Het blijkt nu, dat Ruisdael de Uzieltombe te veel naar links geteekend heeft, en de ruimte van het „huys” grootendeels heeft doen vervallen; bovendien teekende hij de tomben van Uziel en Franco Medeyros te dicht opeen. Ter harmonieering der compositie plaatste hij er de Montaltotombe verkeerd achter, terwijl hij het Farrargraf (dat men op de foto tusschen de tomben in kan zien liggen) nu geheel weglaat. Romeyn de Hooghe gaf de werkelijkheid nu weliswaar op zijn andere ets terug, doch vergroot de Montaltotombe te veel, plaatst er een nog grootere Farrartombe naast met fantastische versieringen en stelt er ter volmaking de gebarsten marmeren plaat van de Montaltotombe der eerste teekening voor. Liet Ruisdael op de eerste teekening de ruimte van het „huys” weg, hier werd zij juist zóó breed wedergegeven, dat een pittoresk doorzicht op de Morteyratombe kon worden verkregen, waarboven hij dan eveneens een sarcophaagje plaatst.

Uit de cartons bleek ook, dat Ruisdael nog een graf en wel dat rechts van de Medeyros-tombe heeft overgeslagen, n.l. de groote dubbele zerk van Pinchas Abarbanel alias Michael Thomas en diens gade Dona Gracia (1624). Op de foto ziet men haar door den groei van het geboomte naar links van het Medeyrosmonument verschoven. Ruisdael teekende deze kolossale zerk (die bij mijn bezoek nog goed leesbaar was) evenmin, als de naastliggende van Ester, de vrouw Jehosuah Justo (1627), op de foto onder het gras verborgen. De daaropvolgende schijnt Ruisdael, door zijn voorliefde voor medaillonversieringen, die hij op de schilderijen toont, weder wel te hebben willen uitbeelden. Men ziet haar (op afb. 6) geheel rechts, juist, toen zij van het gras en bladerdak niet moeite ontdaan, herkend kon worden. Het is het graf van Sara, de vrouw van Simon Viegas; hij werd hier in 1628 begraven en zijn vrouw in 1631. Het was nu haar zerk, met de beide uitgehakte medaillons, dat Ruisdael teekende en er een hardsteenen onderstuk waarschijnlijk bij fantaseerde. Ten slotte sloeg de meester hier nog de ruimte van vier graven over, n.l. die van één gereserveerd graf en die van drie zerken. Bleek ons reeds, dat de tweede teekening jonger dan de eerste is, dan moet deze tweede teekening derhalve tusschen het jaar van de eerste teekening ongeveer 1664 en Blootelingh's ets van 1670 ontstaan zijn, dus is zij op ongeveer 1667 te stellen, juist even voor hij „sieckelijck van lichamen werd.”

Deze zeldzame gelegenheid, om deze teekeningen aan de topographische werkelijkheid en de kadastrale kaarten van de Castro te kunnen toetsen, had aldus tot resultaat, dat samengevat kan worden in de mededeeling, dat Ruisdael zich getrouw aan de werkelijkheid hield, met dien verstande, dat hij, zoo de compositie dit eischte, er niet voor terugdeinsde, om de monumenten en zerken, op te doen schuiven, soms in richting te doen veranderen, of wel, zoo noodig, geheel weg te laten.

Jarenlang bewaarde Ruisdael deze beide impressies van zijn zwerftochten langs het oude Jodenkerkhof, waarvan het lage, ijle, eentonig vlakke, drassige landschap hem niet

tot scheppende arbeid vermocht te inspireeren; eerst jaren later was hij aan de depressie van deze neerdrukkende sfeer ontkomen.

Toen hij zelve tegen zijn sterven, de personificatie van eenzame melancholie en sombere verlatenheid was geworden, bloeide de scheppingsdrang in hem op, om deze fantastische gevaarten van het eenzame Jodenkerkhof in harmonischen achtergrond op het doek te tooveren.

Het technische probleem om de steenen als lichtend element tegen het donkere boschlandschap aan te wenden, trachtte hij eerst in zijn „De steengroeve met bosch” op te lossen (afb. 8). Heeft hij boven een schel belichte wolk geschilderd en links achteraan een kleine roode figuur doen plaatsnemen, het licht concentreert zich echter op de steenen. Dr. Hofstede de Groot ¹⁾ merkt dan ook op: „Die beleuchteten Steinblöcke erinnern an den Judenfriedhof in Dresden”. Ruisdael kon in zijn laatste tijd geen werkelijke steengroeve meer gezien hebben; het is dus duidelijk, dat dit schilderij (in het bezit van Univ. Prof. Dr. Georg Martens te Kiel) als voorstudie van het „Jodenkerkhof” bedoeld is, omdat het bij onbehouwen brokken natuurlijk gemakkelijker was, hun grillige vormen en standen, ter verkrijging van het gewenschte effect, naar willekeur te wijzigen. Zullen wij het Dresdener doek op ongeveer 1678 dateeren, deze voorstudie moet dan even vroeger zijn ontstaan en wel in ongeveer 1677; wij gelooven dan ook met dit jaar niet ver te zullen mistasten, wanneer Dr. Hofstede de Groot ook uit andere gronden concludeert, dat dit doek uit zijn „Späte Zeit” stamt. Van deze compositie heeft Ruisdael de rotsmassa's, waartegen de steenen, ten volle belicht, rechts onder zware boomgroepen uitkomen, behouden.

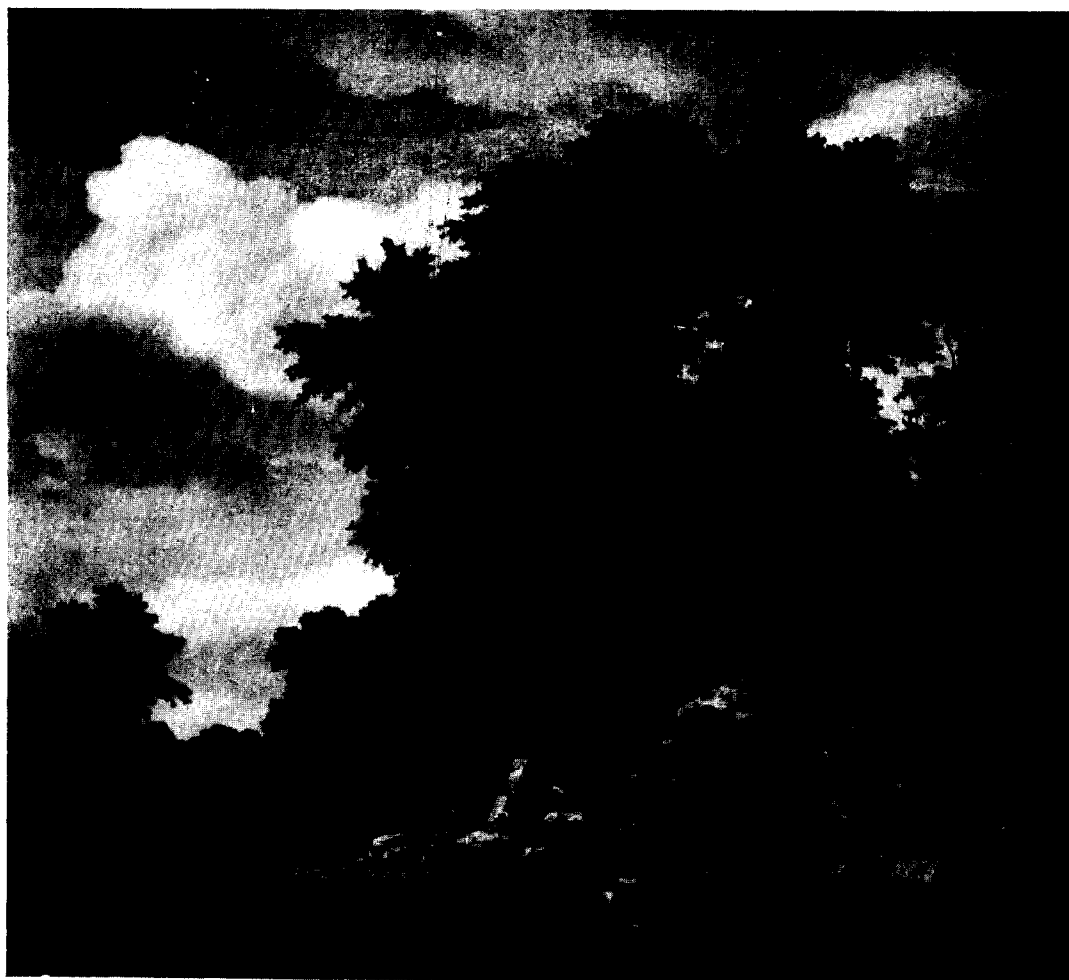
Als een tweede voorstudie is zijn „Waterval” uit de collectie Van der Hoop in het Rijks Museum te beschouwen, waarop men het fraaie Ouderkerksche hout herkent en ook het typisch hollandsche doorzicht van de eerste teekening links op de kerk van Uithoorn met de beide molentjes; ook de waterval en de berken zijn zóó op de kerkhofschilderijen terug te vinden.

Onder het bewerken van deze studie, dook Ruisdael's groote doek, zijn geweldige „Jodenkerkhof”, dat niet meer bekend was, plotseling weer op. Prof. Dr. G. A. S. Sniijders signaleerde het mij op een Berlijnsche tentoonstelling ²⁾ als bezit van Leo Blumenreich en Frantz M. Zatsenstein; later verkocht de Galerie Matthiesen te Berlijn het aan het Museum te Detroit. Dit fraaie doek heeft de imponeerende afmetingen van 135 bij 202 cm.. In 1770 en 1783 was het nog op Amsterdamsche, in 1790 en 1802 daarentegen reeds op Parijsche veilingen aanwezig. ³⁾ Een Parijsch bankier verkocht het echter aan Huygens, doch deze verkocht het weder aan George Gellows in Engeland. In 1828 wederom te Londen geveild, ging het stuk (blijkens inlichting aan mij van Dr. Hofstede de Groot) van de veiling Zachary niet aan Philips, doch direct aan Mac Intosh over, die het ten tijde van Smith nog bezat.

¹⁾ „Beschreibung und Kritisches Verzeichnis der Werke der Hervorragendsten Holländischen Maler” Dl. IV p. 182 No. 616 doek 65 × 72 c.M., rechts beneden met monogram geteekend.

²⁾ Tentoonstelling van de „Kaiser Friedrich Museum Verein” betreffende „Gemälde Alter Meister aus Berliner Besitz” in Juli/Augustus 1925 in de „Akademie der Künste” te Berlijn gehouden, Catalogus blz. 53 No. 339 met verwijzing naar Smith dl. VI No. 60.

³⁾ Hofstede de Groot Band IV p 70 onder 219.

Afb. 8. Jacob van Ruisdael „De steengroeve met bosch”

(bezit Univ. Prof. Dr. Georg Martens te Kiel).

De Londensche kunstkooper Anth. Reyre kocht het doek weder te Romford en het was op deze veiling van 30 April 1924 (No. 353), dat dit groote „Jodenkerkhof” weder aan het licht kwam. Van diens bezit ging het in dat van Blumenreich en Zatzenstein over.

In „De tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden” wordt in 1750 omtrent de Ouderkerksche oeroude Dorpskerk vermeld: „De kerk is ruim en lugtig met een groot koor, waar van het dak verre boven dat der kerk ryst”. Ruisdael had deze kerk op zijn tweede teekening dan ook nauwkeurig afgebeeld, die bij nadere beschouwing geengotische, doch een romaansche kerk blijkt te zijn en aldus een van zeer hoogen ouderdom. Inderdaad

vermeldt Van der Aa ¹⁾ dan ook, dat in deze „nette kruiskerk”, in 1774 doodkisten, van uitgeholde boomstammen gemaakt, en andere antiquiteiten waren opgegraven. Deze aan Paus Urbanus toegewijde kerk stond er reeds in de tijden van het kasteel van de heeren van Aemstel, waarvan de steenen kamer in Ruisdael's tijd nog op het Jodenkerkhof stond. Het bericht vervolgt nu: „De toorn is vierkant en pronkte tot in den jaare 1674, met een hooge spitse kap, die op den 1 Augustus deszelfden jaars tot op het muurwerk werd t e r n e d e r g e s l a a g e n. De spits is naderhand, doch laager weder opgehaald”.

Zoo was de oude romaansche kerk, op Ruisdael's tweede teekening vastgelegd „tot op het muurwerk” toe, een ruïne geworden en het zou nog lange jaren duren, voordat de dorpelingen de gelden hadden opgebracht en daarop het herstel van het groote kerkgebouw weder zou zijn voltooid.

In dezen tijd nu bezocht Ruisdael weder de begraafplaats en vanzelve ook de kerk. Beschouwt men de tweede teekening naast het groote Detroit'sche doek en vergelijkt men stuk voor stuk de romaansche boogvensters der kerk, dan heeft men het bewijs, dat de machtige ruïne van 's meesters groote „Jodenkerkhof”, die van de toen zoo deerlijk gehevende, oude romaansche dorpskerk van Ouderkerk aan den Amstel is.

Verrassend natuurgetrouw bracht Ruisdael deze ruïne van den achtergrond zijner tweede teekening op den achtergrond van de eerste teekening op het groote schilderij over. Zoo hield hij zich op zijn schilderijen aan de eerste voorstelling en, behield daarop van de tweede slechts den achtergrond.

De tomben van dit doek zijn dus van rechts naar links die van Abraham Israëi Mendes (1627), Haham Isaac Uziel, met de trappen (1622), Dr. Eliahu Montalto (1616) en daarachter de donkere en lagere van Dr. David Farrar (1624).

Opmerkelijk schildert hij nu het bewuste paaltje (als afgebroken stompje vóór het Uzielmonument), thans voor een andere zerk, n.l. voor die van David Franco en diens vrouw Rachel (1651) en vergroot hij (ook blijkens de foto's) het sarcophaagje van het Uzielmonument, dat hij nu in den stand der tweede teekening weergeeft. ²⁾ Ook sloeg hij nu weder eenige zerken van de eerste teekening (afb. 4) over en geeft hij naast de tombe slechts de zerk van Judih Cahanet (1652) weer, waarop een afgebrokkeld stuk marmer van de Montalto-tombe is gevallen.

Aan de overzijde van den bergstroom zien wij nu vóór het halve-zuilmonument, de zerk van Don Samuel Palache, die in 1616 op de plaats geheel rechts van het doek begraven werd, ³⁾ en waarop wij aanstonds nog terugkomen.

Het schilderachtige graf met den halven zuil van den ouden Abraham Mendes (1614) zien wij op dit doek algeheel verplaatst. Ruysdael verkortte de lengte en transporteerde het graf van uiterst rechts van de teekening naar uiterst links van het doek.

Met Goethe zijn wij „zuletzt” dan nog „überrascht”, als hij op het Dresdener doek „weit hinten, neue bescheidene Monumente mehr ahnt als erblickt, um welche sich

¹⁾ Dl. VIII vgl. O u d e r k e r k in van der Aa's „Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden” Gorinchem 1836. p. 677/8.

²⁾ Ook op de tweede teekening was het sarcophaagje te groot geteekend.

³⁾ Zie de foto de Castro, die haar op metselwerk deed plaatsen,

Afb. 9. Jacob van Ruisdael „Jodenkerkhof”, Museum te Detroit.

Trauernde beschäftigen, als wenn uns das Vergangene nicht ausser der Sterblichkeit zurücklassen könnte.”

Uit de nieuwe verzakking der Uzieltombe, het afgebroken paaltje en vooral uit de kerkruïne, blijkt, dat Ruysdael nà 1675 nog weder op de begraafplaats heeft gewerkt. Deze monumenten nu zijn op onze foto (afb. 6) zonder moeite te herkennen in den stand van het Dresdensch schilderij; zij liggen naast het geboomte daar links voor de kerk tegen de schutting.

Wij vinden hier de eigenaardige prismavormen terug, die wij op de Portugeesch-Joodsche begraafplaatsen van Rotterdam, de Surinaamsche Jodensavanna op die van Altona (bij de Teixeiragraven) enz., kunnen vinden.

Deze marmeren monumenten liggen met hun fraai gebeeldhouwde randen, naast elkander. Hun opschriften luiden:

Sepultvra Que preparo em sva vida
 Raphael Hiskiav Athias Z. Falesceo
 em 6 de
 Ab 5425
 Sva Alma Goze Da Gloria

S de Raqvel Athias mvlher
 de Raphael Yskav Athias Que: Mandov
 preperar en sva vida Falesceu
 em 28 De Adar Seni
 Ao. 5434
 sva Alma Goze Da Gloria.

Rechts ligt dus Rachel Athias begraven en links haar man Raphael Hiskia begraven. Hij overleed in den zomer van 1665 en zij in het voorjaar van 1674.

Beide grafinschriften verhalen, dat zij reeds bij hun leven deze monumenten, die als marmerblokken uit Italië moesten worden aangevoerd, hadden verzorgd en waarschijnlijk met de opschriften hadden laten hakken; na de begrafenis in het voorjaar van 1674 werden zij voltooid en hier opgesteld.

Weten wij nu, dat Ruisdael kort voor zijn dood (Maart 1682) naar Haarlem is teruggekeerd, dan valt dit groote doek dus, wat de behandeling reeds deed vermoeden, in 's meesters laatsten tijd; het moet dus tusschen 1675 en 1681 zijn ontstaan en valt het doek van Detroit derhalve op omstreeks 1678 te dateeren, in welk jaar dan ook inderdaad zijn laatst gedateerd werk valt.

De navolgende mededeelingen zullen deze dateering nog nader ondersteunen. Graveerde Romeyn de Hooghe in 1675 nog de oude „steenen kamer” van het „Huys ter Aemstel”, in 1678 schijnt die afgebroken te zijn. In 1663 was de begraafplaats namelijk met een belendend erf „daer 't huys van den verkooper Godt betert afgebrandt is” uitgebreid, dat aanstonds in gebruik werd genomen. Zoodoende werd de stijger, waarop de lijken aan wal werden gedragen (afb. 2), naar het nieuwe gedeelte (dat tot 1690 in gebruik bleef) verlegd en later ook het bewuste huisje. Na vijftien jaren was het te bezwaarlijk geworden om de kisten eerst naar het Rodeomentohuisje van het oude gedeelte te dragen, waarin de gebeden gereciteerd en de gebruikelijke ommegangen werden gemaakt. Daarom werd toen het nieuwe nog bestaande ruimere huis op het nieuwe gedeelte gebouwd ¹⁾ en het oude afgebroken. Nog bezit het archief der Portugeesch Israëlietische gemeente twee gekleurde kaarten van den architect harer synagoge Elias Bouwman, waarin hij als „geswooren lantmeester” op 26 Januari 1678 verklaart „dit nevenstaande stuck lants gemeeten ende gecarteert” te hebben, waarop hij dit bewuste, nieuwe huis op de juiste plaats heeft geprojecteerd. Sinds 1678 is ook om dit nieuwe huis begraven, zooals dit met het oude het geval was geweest.

Uit het bestaan van een derde schilderijtje van het „Jodenkerkhof” ²⁾ (dat mij onbekend is gebleven), weten wij dat Ruisdael's belangstelling voor dit kerkhof onverflauwd was. Nadat in 1678 het oude sta-in-de-weghuisje was afgebroken en de tomben hier nu in werkelijkheid het grootsche aspect vertoonden, dat hij op zijn eerste tekening fantaseerde voelde hij eerst de aandrang, om het gegeven op doek in stemmingsvoller omgeving om te tooveren. De afbraak in het begin van 1678 van de zoo storende „steenen kamer” schijnt aldus de dateering van ontstaan van het eerste groote doek op dit jaar te ondersteunen.

Van het nieuwe gebouw, een eind verderop, nam de meester geen notitie. Nu het huisje verdwenen was, kon hem verder nog alleen de eerste tekening bekoren. Achter haar

¹⁾ De Castro's meening, dat dit gebouw daarop reeds stond wordt door het geciteerde transport tegengesproken.

²⁾ Geveild op de Rotterdamsche veiling R. Pott. e.a. 11 October 1855 (No. 59) 47 bij 62; Hofstede de Groot dl. IV ad zus nr. 219 p 341. Uit de desbetreffende advertentie in de N. R. C. blijkt, dat deze „fraaije verzameling schilderijen” door den kunstschilder Lamme werd verkocht.

bracht hij nu de kerkruïne, die hij toen, gelijk zal blijken, afzonderlijk op papier heeft gebracht.

Uit het feit, dat de scheuring der Uzieltombe nu tot de bovenste trede was gevorderd, de Montaltotombe verder was afgebrokkeld, en het thans afgebroken paaltje, deden reeds aannemelijk maken, dat Ru'sdael in dezen tijd nog eens op het kerkhof heeft gewerkt; de uitbeelding der prismavormige Athiasgraven bewijst ondertusschen, dat hij de begraafplaats na veertien jaren nog bezocht heeft. Daar op het Dresdensche schilderij de zerken vóór de tomben nu juist zijn geschilderd, moet toen ook een nieuwe teekening zijn ontstaan, die thans echter verloren, althans onbekend is.

Thuisgekomen van het nuchtere, eentonige, triestig ijle Amstellandschap, ziek naar lichaam en geest, vervuld van de grootste misère om het bestaan, vond Ruisdael de drang in zich, om, rondom de vervallen tomben en zerken, een romantisch-melancholieke omgeving te scheppen, grootsch en passend bij de droefgeestigheid, die alleen hij van hen vermocht aan te voelen.

Boven de tomben verrees achteraan de ruïne van de oude romaansche dorpskerk, schel spant zich links een regenboog boven de begroeiide bergklompen van het Kieler doek, terwijl onder een afgebroken stam een bergstroom, afgesloten door een hel-witte, doode, kale berk, doorbreekt. Deels afgestorven zijn de boomen, waartusschen woest romantisch, wilde bloemen, dichte struiken, zich om de oude tomben en zerken harmonieeren. Het oude Mendesgraf en de tombe van Don Samuel Palache transporteerde hij over den bergstroom geheel links, terwijl hij boven de Montaltotombe, ver weg de Athiasgraven schilderde, waaromheen hij treurende verwanten plaatste of wellicht deed plaatsnemen. Op den halven zuil van het Mendes-monument kan men nog juist de naam „Ruisdael” en de letters J. v. R. in monogramvorm lezen.

Dit geweldige schilderij, waarin de resultaten van honderden doeken zich harmonisch om de oude graven van het Jodenkerkhof, tot een grootsch en stemmingsvol geheel groepeeren, vormt wel het hoogtepunt van meesters laatsten tijd.

Maar nog was hij niet voldaan; nogmaals grijpt hij het sujet aan, om er de tragiek, die ook de zijne is, nog inniger in te kunnen uitbeelden. De grootheid zoekt hij nu niet meer in het formaat, nog soberder bewerkt hij thans zijn stof.

Dr. Jakob Rosenberg, assistent van het Kaiser Friedrichmuseum te Berlijn, berichtte mij, dat van de ruïne van dit Dresdensche stuk „eine spezielle Vorstudie offenbar nach der Natur” zich in het Berlijnsche Prentenkabinet bevindt. „Der Künstler hat sie also an andere Stelle studiert und der Komposition mit kleinen Veränderungen eingefügt.” Het is mogelijk, dat deze ruïne-studie vroeger in de Rijnstreek ontstaan is, waarschijnlijker lijkt het mij dat deze „magere Ruinen eines ehemals, ungeheurn in den Himmel strebenden Doms” (zooals Goethe hen noemt) een fantasie naar de vorige ruïne van de Ouderkerksche dorpskerk, voorstelt.

Verder schreef Dr. Rosenberg: „Wenn es Ihnen gelingen könnte, die Daten der in Frage kommenden Gräbe festzustellen und damit vielleicht einen Terminus post quem für die Entstehung des Bildes zu gewinnen, so wäre dies nicht unwesentlich, da über die Datering des Judenkirchhof vorerst noch keine Einstimmigkeit zu bestehen scheint.”

De Athiasgraven (op de foto door de Castro's metselwerk hooger geworden) zijn hier op den juisten plaats geschilderd. De treurende verwanten zijn hier moeilijk meer te onderscheiden. De rijpere behandeling doet het na het Detroitse stellen, waarvan het ook volgens Dr. Hofstede de Groot ¹⁾ een „Wiederholung” is.

Ook hierna moet hij Ouderkerk weder bezocht hebben. De Farrartombe achter die van Dr. Montalto is nu verder verzakt, het paaltje thans weggelaten en de rij zerken vóór de tomben nu geheel afgebeeld, van rechts naar links, respectievelijk die van Jacob Jessurun Furtado (1662), het gereserveerde Pereyragraf (dus opengelaten); dan die van het echtpaar David en Rachel Franco (1651) en dwars daarnaast, respectievelijk die van Judith Cahaneth (1652) en meer naar Montalto's graf, die van zijn kleinzoon Mozes. Het Dresdensche doek moet dus tot 's meesters allerlaatste werk behooren en in ongeveer 1679 zijn ontstaan.

Op de eerste teekening had Ruysdael in plaats van het verplaatste Mendesgraf met den halven zuil, achter deze rij nog de zerken van Abraham Aboab en daarachter (dus meer op den voorgrond), die van Judith de Mattos (1656) en ook de rij van Sara Telles (1651) kunnen teekenen. Meer op den voorgrond zouden dan op beide laatste rijen de zerken der Palache's moeten zichtbaar geweest zijn, n.l. respectievelijk die van Amalia, David en Samuel Palache, welke laatste dan vooraan op de teekening moest komen te liggen. Deze ambassadeur van Marokko en stichter der tweede Amsterdamsche Synagoge, overleed 4 Februari 1616; diens eenvoudige hardsteen zerk, waarvan de Castro (fol. 91) het opschrift publiceerd, heeft nu een opmerkelijke versiering. Midden op de zerk tusschen de beide hebreuwsche opschriften is een ovaal schild gehouwen, beladen met een leeuw en gedekt door een gravenkroon. Dit imponeerde Ruysdael; hij laat de zerk nu van boven afbrokkelen en plaatst haar in de linkeronderhoek van het doek, schuin-scheef tegen het rotsblok, dat het, nu nog korter geschilderde, Mendesgraf schraagt. Zoo deed hij ook de Athiasmonumenten langer en smaller worden. Op de plaats, waarop de Palachezerk in het medaillon boven een lofwaardig hebreuwsche inscriptie vermeldt, prijkt nu Ruysdael's signatuur, terwijl hij de verdere inscriptie weglief.

Dit doek is een zijner laatste, rijkste en diepste werken. Niet in het groote formaat, noch in de ijle leegte zocht hij zijn tragiek meer uit te beelden. Opgevuld met zerken is thans de ruimte om de tomben, die niet meer een onderdeel, doch als concentratiemiddelpunt ten volle belicht zijn. De berk wendt zich niet meer af, doch buigt zich decoratief over de tombenvoorstelling henen. Ook het oude Mendesgraf en de Palachezerk zijn nu meer op de tomben aangeschoven. De boven de bergstroom zwevende boom is thans voor goed gebroken en ook de Athiasgraven hebben een bescheidener aanzien gekregen. Niets leidt de concentratie meer af, zelfs de begroeide rotsklompen zijn nu verdwenen en de overheerschende kerkruïne is tot onduidelijke, vage brokken verworden.

Dreigende luchten doezelen den regenboog schier weg en doen met de sombere boomgroepen de tomben nog luider en melancholischer spreken. Als een waterval baant zich nu woest de stroom tusschen de graven een weg. Het prachtige geboomte achter het Mendes-

¹⁾ De IV blz. 70; No. 219 maat 84 × 95.

graf tooverf mede de ontroerende romantische melancholie, die alleen hij in de koude, naakte, werkelijkheid, vermocht te zien. Donker bij zwart af wordt het hardsteen, of roodbruin, zooals het roodmarmeren Uzielsarcophaagje. Tusschen de doode boomen en dorre takken laat hij in dit eenzame beeld van verlatenheid levende bloemen opbloeien, als harmonie tusschen leven en dood.

Dit wonderlijk schoone doek was de volste, rijpste uiting van een menschenleven observatie, waarin hij zijn liefste gegevens: ruïne, waterval, boom- en boschgroepen en sobere luchten uit al zijn perioden heeft samengevat rondom de graven, die hij ontdekte, zooals hij ook eenmaal de realistische schoonheid der natuur had uitgevonden. Nog éénmaal spande hij al zijn fysieke kracht op dit doek samen, het hoogtepunt en de bekroning van zijn levenswerk, een blijde overwinning, van hetgeen hij nog aan scheppingsvermogen bezat. Toen stortte hij ineen. Zijn „Jodenkerkhof” draagt meer in zich dan alleen de overwinning van technische moeilijkheden, dan de harmonie van een natuurfereel.

Het openbaart ons de groote levensles, om in de letterlijk meest doodsche omgeving, het leven te leeren zien opbloeien, om de wanstaltige tegenstellingen van dat leven zelve te doen harmonieeren, door het verrijken van de menschelijke inzicht tot de hoogste visie, waarin in wezen alle schoonheid en poëzie besloten ligt.

JAC. ZWARTS.

MUURSCHILDINGEN IN MUIDEN EN ZWOLLE.

De hogere ramen en daartusschen betrekkelijk smalle muurvlakken in het koor van de Nederlandsch-Hervormde kerk te Muiden gaven geen aanleiding hier muurschilderingen te verwachten, want daar was niet veel ruimte voor beschikbaar en bovendien is de vorm der ramen uit een tijdperk, toen men weinig meer muurschilderingen aanbracht.

Toch zijn hier muurschilderingen gevonden en wel uit een vroegere periode dan die, waarin de ramen zijn ontstaan. Deze vondst maakt het mogelijk de bouwperioden van het koor beter te onderscheiden.

In de tweede helft van de dertiende eeuw werd een laag koor met kleine smalle ramen en blank gevoegd muurwerk gebouwd. Omstreeks 1300, in de tweede bouwperiode, zijn de ramen verbreed, de muren bepleisterd en tusschen de ramen de apostelen geschilderd. Ongeveer een eeuw later, in de derde bouwperiode, is het koor hooger opgetrokken en zijn de beschilderingen, hetzij gelijktijdig of later, overgewit.

Te Zwolle, in de voormalige Bank van Leening, nu verbouwd tot Hoofdbureau van Politie, was beneden een groote zaal, oorspronkelijk ongeveer 14 meter lang en 6 meter breed, het oude reeffer van het Fraterhuis. Volgens de kroniek van dit huis, uitgegeven door J. G. R. Acquoy ¹⁾ is het in de jaren 1394 tot '96 gebouwd, daarna vergroot,

¹⁾ Verslagen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, 2de Reeks IX, 4.

Afb. 1. Muiden.
Andreas en Petrus.

(Foto_Rijksbureau voor de Monumentenzorg).

groote vormen zocht de schilder er een uitdrukking aan te geven, hetgeen hem trots zijn onbeholpenheid is gelukt. Bij vele figuren is het aangezicht rossig getint en scheidt zich duidelijk van het hoofdhaar en de baard af. Op die kleuren zijn enkele dunne contouren aangebracht. De lijnen zijn er vluchtig op gezet. De omtreklijnen van de aangezichten zijn dun en nauwelijks zichtbaar, die van het haar daarentegen duidelijker en beter geteekend. Op de kleedij zijn enkele lijnen getrokken om de plooiën aan te geven. Eigenaardig zijn op enkele plekken de rondgebogen golflijnen, die aan een kenmerk van muurschilderingen uit den romaanschen tijd herinneren. De kleur was voor dezen schilder het voornaamste uitdrukkingsmiddel. Niet dat hij de contour opzettelijk verwaarloost, maar naar zijn verlangen was het niet genoeg, zich tot fijn geteekende lijnen te beperken. Kleur was voor hem onmisbaar, ook om de werking, die van de figuren moest uitgaan.

De bouwgeschiedenis van de Muider kerk leert ons, dat het eerste koor met zijn

terwijl in 1496 een gedeelte tot eene „aula vel refectorium” werd verbouwd. Aan de Noordzijde van dit reefter was een lange wand met zes spitsboogvormige nissen. De beide oostelijke nissen daarvan waren bij vroegere verbouwingen geheel vernietigd; de vier andere waren volgemetseld, met de muur vlak gemaakt en overgepleisterd. Bij verschillende veranderingen in het muurwerk zijn ze verder nog zeer beschadigd. Nu zij echter bij de laatste verbouwing weer ontdekt en opengebroken werden, kwamen beschilderingen aan het licht, die voor zoover nog aanwezig, ongeschonden waren. Een verrassende vondst! De nissen zijn 2,50 M. hoog en 1,50 M. breed en vertoonen in de boogtrommels de borstbeelden van Profeten met banderollen boven een horizontale wolkenkrans, en onderaan de twaalf Apostelen.

Deze schilderingen te Muiden en te Zwolle geven typeerende verschillen te zien. In Muiden zijn zij met duidelijke vormen, in sterk sprekende kleuren, uitgevoerd. Ieder van de figuren is een gesloten silhouet en vele ervan zijn stijf en eenigszins gewrongen. In

baksteen muren en kleine smalle ramen donker, doch kleurrijk was. Het vernieuwde koor met de bredere ramen en witte pleistering was daarentegen al te licht en kil. De reeks van 14 groote figuren moest als kleurvlak werken en de stemming verhoogen. De beschildering moest iets plechtigs geven, ze moest den altaardienst luister bijzetten en op eenigen afstand tot de gemeente spreken van de dienstknechten des Heeren, die bij Zijn leven en lijden tegenwoordig geweest waren, hetgeen nog door attributen verduidelijkt werd.

De figuren, naar volgorde, te beginnen aan de noordzijde, stellen voor:

1. Maria Magdalena, een jeugdige vrouwenfiguur met golvend hoofdhaar, los en breed over de schouders hangend; zij houdt in de rechterhand een zalfbus.

2. Thomas, met een jeugdig gelaat; hij draagt een rijkgeplouwen mantel en houdt in de rechterhand een T-haak.

3. Een figuur met een mooi gedrapeerd kleeid, goed van verhouding, en met een fakkel in de linkerhand.

4. Hier is alleen het bovendeelte van een apostelfiguur overgebleven.

5. Jacobus Alphaeus met een vriendelijk gelaat, het lange hoofdhaar glad over het voorhoofd naar beneden hangend; hij houdt een pelgrimsstaf in de linkerhand.

6. Andreas, het hoofdhaar gegolfd en de baard gekruld; hij houdt een groot kruis voor zich; vooral is hier de linkerhand goed geteekend.

7. Petrus heeft een eerwaardig uiterlijk met een krans wit haar om het hoofd en een grooten witten baard; hij draagt in de rechterhand den sleutel.

8. Philippus heeft in de rechterhand den geesel.

9. De jeugdige Johannes, baardloos, met krullend hoofdhaar; hij houdt in de linkerhand den beker en de slang.

De andere, op de zuidzijde, waren door vocht onkenbaar geworden en de overgebleven resten waardeloos.

Afb. 2. Muiden.

Philippus en Johannes.

(Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg).

Afb. 3. Zwolle.

Thomas en Bartholomeus.

(Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg).

In Zwolle draagt de beschikdering een geheel ander karakter. Zij is zonder kleur, alleen met zwart en grijs gedaan. Precies het tegenovergestelde van die te Muiden; wat dáar de kleur doet, moet hier de lijn teweeg brengen. De lijn is hier alles; zij moest fijn en goed getrokken zijn, om, versterkt door het aangebrachte schaduwgrijs, vorm en uitdrukking te geven.

In de Zwolsche teekeningen is iedere haarkrul afzonderlijk geteekend, zelfs de wenkbrauwen zijn door fijne lijntjes aangegeven. Het zoo bijzondere karakter der Zwolsche beschikdering is mede te verklaren uit de andere eischen die eraan gesteld werden. In het refter, waar de fraters vergaderden, was iets emotioneels minder op zijn plaats en was meer behoefte aan wat in een sfeer van rustige overpeinzing paste. De beschikdering heeft een verhalend karakter, vertelt van den profeet en de profetie, van den apostel en van het evangelie. Aan de figuren werden behalve attributen, groote spreukbanden gegeven. Hier, in de soberheid dezer beschikdering, weerspiegelt zich de eenvoud van het leven der fraters, wars van alle uiterlijk vertoon.

Van de voorstellingen zijn nog aanwezig:

In den boogtrommel der eerste nis het borstbeeld van den profeet Jesaja. Duidelijk is hier het vertellend karakter; met de rechterhand wijst hij naar de spreukband, waarop staat: *ecce virgo concipiet et pariet filiu(m); vocabit(ur) no(men) ei(us)em(m)anuel*. c.a. VIJ. Volgens Jesaja 7 : 14: Ziet, eene maagd zal zwanger worden, en zij zal eenen zoon baren, en zijnen naam Emmanuel heeten.

In de tweede nis is het borstbeeld van den profeet Micha, met de spreuk: *congregationes congregabo Jac(ob), in unum scivi coduca(m)*. Volgens Micha 2 : 12 : Ik zal Jacob samen vergaderen, ik zal u geheel tot één samenbrengen.

Beneden zijn de apostelen Thomas en Jacobus Alphaeus afgebeeld; Thomas met de lans en de spreuk uit het Credo: *desce(n)dit ad i(n)ferna; t(er)cia die resurrexit a mortuis*. Jacobus heeft als symbool de staf; de spreuk is door beschadiging onleesbaar geworden.

In de derde nis is het borstbeeld van den profeet Amos met de spreuk: *qui edificat*

in celo asce(n)s(ionem); fasciculu(m) suu(m) super terra(m) (fundavit). Volgens Amos 9 : 6: Zijn opgang bouwt Hij in den hemel en op de aarde heeft Hij zijne benden gefundeerd.

Hier beneden zijn de apostelen Bartholomeus met het mes, en Mattheus met hetzwaard geschilderd. Bij Bartholomeus de spreuk: Credo in spiritum sanctum; by Mattheus: Sanctam ecclesiam catholicam sanct(am) com(m)uni-one(m).

In de vierde nis is het borstbeeld van Tobias met de spreuk: benedictus d(e)us qui exaltavit eam et sit regnu(m) eius in s(e)c(u)la den. De ongekleurde beschildering beantwoordt aan deze opvattingen.

Afb. 4. Zwolle.
Mattheus (boven) en Jesaja.
(Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg.)

s(e)c(u)lo(rum) sup(er) ea(m). ca XII. Volgens Tobias 13: Gezegend zij de Heer, die haar verhoogd heeft; blijve over haar zijne heerschappij in aller eeuwen eeuwigheid.

Beneden zijn de apostelen Simon Zelotus met de spreuk: carnis resurrectionem, en Judas Thaddeus met de hellebaard en de spreuk: et vitam eternam amen.

De fraters hebben, een schoone oude gewoonte volgend, bij ieder der apostelen een vers van de twaalf artikelen des geloofs gevoegd. Zij bleven daarin trouw aan de belijdenis der oude kerk, zooals ze geheel in hun godsdienstig leven toonden. JAC. POR.

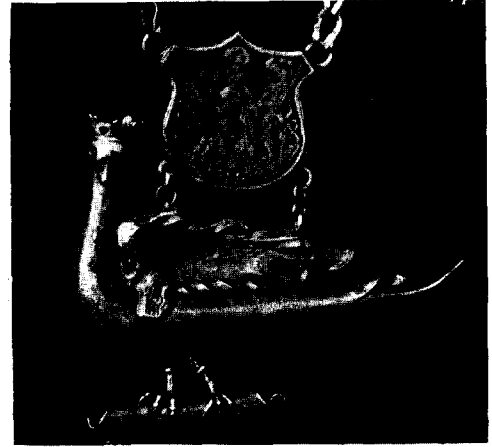
DE ZILVERTENTOONSTELLING IN HET STED. MUSEUM VAN ZUTPHEN EN DE GRAAFSCHAP, Juli en Aug. 1928.

I.

Het 25-jarig bestaan van het Museum te Zutphen werd op toepasselijke wijze gevierd met een zilvertentoonstelling, waartoe de Museum-Commissie het initiatief nam. Het doel was een overzicht te geven van zilver met het Zutphensche merk; daar evenwel te voorzien was, dat men hiermee geen tentoonstelling zou kunnen vullen, werd ook ander belangrijk zilver uit de Graafschap opgenomen, in de eerste plaats Kerk- en Gemeentezilver. Met de zilveren voorwerpen, die reeds in het Museum aanwezig waren, gelukte het een catalogus van 161 nummers samen te stellen en met de vriendelijke medewerking van het Koninklijk Penningkabinet kon de verzameling Graafschapsche en Zutphensche munten van het Museum zoo aangevuld worden, dat er een vrij volledige collectie te zien was. De Heer

Afb. 1. Schijf met handboog voor de schutterskoningin van Bronkhorst, w.s. 1550/'75. (cat. 74).

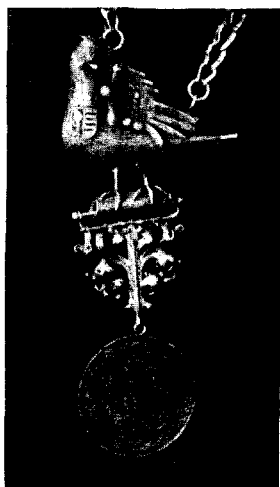

Afb. 2. Gaai van den keten voor den schutterskoning van Bronkhorst, w.s. 1550/'75. (cat. 74.)

E. Voet Jr. was zoo goed de door hem verzamelde gegevens aan de Directrice van het Museum af te staan en deze lijst, hoewel jaren geleden samengesteld, vormde de basis voor de tentoonstelling. Lang niet alle stukken, die daarop voorkwamen werden echter ingezonden; menig voorwerp is in den loop der tijden van eigenaar verwisseld of weggeraakt — versmolten wellicht, zooals een komfoor, gemerkt Coolhaas, 4B (1728). Daarentegen kwamen er verscheiden belangrijke voorwerpen voor den dag door bestudeering van de Rijksmonumentenlijst

van Gelderland en later nog door het rondzenden van circulaires aan Kerk- en Gemeentebesturen van de Graafschap en aan belangstellende particulieren. Ook nu weer deden de Correspondenten van de Vereeniging de Graafschap goed werk, echter ook de Zutphenaren, zelfs oud-Zutphenaren lieten zich niet onbetuigd, evenmin de oude Zutphensche stichtingen, het Bornhof en het Oude en Nieuwe Gasthuis.

Vergelijkt men deze tentoonstelling met die van Hollandsch of Friesch zilver, dan staat zij daarbij ten achter; maar men moet in aanmerking nemen, dat het Zutphensche zilver uit den aard der zaak een klein afzetgebied moet hebben gehad, al hebben er in de 17e en 18e eeuw en ook daarvoor wel eenige zilversmeden geleefd, die hun handwerk verstonden, te rekenen naar hetgeen er werd ingezonden. Als men de verschillende rubrieken van den catalogus nagaat, werd er toch heel wat materiaal verzameld, dat voor de Graafschap van belang is.

Afb. 3. Gaai v. d. keten voor Warnsveld's Schutterkoning, 1571, (cat. 75).

In de eerste plaats konden een bijna volledig overzicht krijgen van het voorname Avondmaalszilver der Nederlandsch Hervormde Gemeenten; hoewel bijvoorbeeld de bekers uit Twello, gemerkt Coolhaas, ontbraken. De Avondmaalsbekers vormden een aaneengesloten reeks van 1595 tot 1836. De oudste was die van Doetinchem (cat. 21), een mooi stuk werk, breed van boven, met eenigszins omgebogen

Afb. 4. Gaai v. d. keten voor Brummen's Schutterkoning, 1611, (cat. 76).

rand, met een smalleren voet bestaande uit drie geponste randjes, versierd met gerant ornament en monumentale letters, met een diep gekleurd levendig fond, waarop de hamerslagen van den zilversmid zich duidelijk afgeteekend hadden. Bekers uit de 17e eeuw waren goed vertegenwoordigd, zij hadden fijn gegraveerde versieringen van bloemen en rankenmotieven, dikwijls ook vignetten in Renaissancestijl en bandornamenten; zooals b.v. de bekers van Doetinchem, 1689 (cat. 22), Rekken, 1653 (cat. 38), Hummelo, 17e eeuw c. (cat. 28), de beide bekers van Voorst, 1687 (niet in den cat., afb. 7.), Lichtenvoorde, 1648 (cat. 30), Lochem, 1639, (afb. 6); verscheidene vertoonden nog het geponste randje aan den onderkant. De 18e eeuwse bekers waren over het algemeen grooter van omtrek en hoogte, zooals die van Almen, 1702 en 1751 (cat. 15 en 16), Warnsveld, 1713 (afb. 8), Lochem, 18e eeuw b. (cat. 32), Laag-Keppel, 1773 (cat. 29); het profiel ging evenwel verloren en het geponste randje ging over in een geringden voet. De ornamenten werden ook schaarscher en men scheen zich tevreden te stellen met een enkel gegraveerd wapen en een zakelijk opschrift. Zeer nuchter deden de bekers der 19e eeuw aan, die van Lichtenvoorde, 1829 (cat. 31) en die van Terwolde, 1839 (cat. 41), waarmee de reeks Avondmaalsbekers gesloten werd.

Een ware verrassing waren het groote Avondmaalsbord en het Doopbekken uit Vorden, beide gedateerd 1668 en voorzien van het Zutphensche merk met het meesterteken C. L.; Borculo zond een zeer massief blad op vier ronde pootjes en met handvatten met kwabornament (cat. 18); uit Doetinchem kwam een blad met Regence-ornament gedateerd 1737 (cat. 23), Zevenaar stond een kleiner blad af, wat grof, maar in zuiveren Lodewijk XVI-stijl, en uit Steenderen kwam een klein maar fijn blaadje met gedreven bloemrand (cat. 40) dragende het merk Amsterdam. De Avondmaalskannen der St. Walburgs- en der Broederen kerk te Zutphen en van Borculo hadden de kenmerken van hun laten datum, daarentegen vertoonde de kan der Evangelisch Luthersche Gemeente te Zutphen, 1780 (cat. 58) een meer monumentalen bouw.

Afb. 5. Bokaal van het Huis Ampsen,
w. s. 1575, (cat. 71).

type van keten is die van het St. Oswaldusgilde te Zeddum, (cat. 77), met 14 schilden. Op het middenschild, gedateerd 1654, is een verguld beeldje van St. Oswaldus op console aangebracht, ook nog sterk herinnerend aan de Gothiek; het zou dus kunnen zijn, dat hij afkomstig is van een vroegeren keten. De 13 hem omgevende schilden met de namen van gilde-meesters en schutterskoningen zijn van lateren datum, van deze namen zijn er nu nog in de

Van het Roomsche Catholieke kerkzilver uit de Graafschap konden slechts een paar voorwerpen tentoongesteld worden. Te waardeeren was te meer de inzending der R. C. Gemeente te Zutphen, een monstrans uit de 15e eeuw, reeds bekend door de Monumentenlijst van Gelderland (p. 226) en de miskelk van de R. C. Gemeente te Gorssel uit de 17e eeuw b., die veel overeenkomst heeft met een verguld zilveren kelk van de Parochie Montfoort, in bruikleen gegeven aan het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht. De R. C. Gemeente te Doesburg zond verscheiden kerkelijke voorwerpen in o.a. het in de Monumentenlijst (p. 55) genoemde wierockscheepje met lepeltje en een zilveren bord.

De Nederlandsche Israëlitische Gemeente te Zutphen verrijkte de tentoonstelling met een volledige collectie lithurgische voorwerpen, die echter om hun laten datum hier buiten bespreking moeten blijven.

De Schuttersgilden der Graafschap, die nu nog bestaan, leverden ongeveer de oudste voortbrengselen van zilversmeedkunst. De schuttersketen met gekroonden gaai van Bronkhorst en de daarbij behorende schijf met vergulden St. George (afb. 1-2), beide eigendom der Schutterij van Bronkhorst, werd indertijd gedateerd midden 15e eeuw. Een dergelijke ketting met gaai van Warnsveld (afb. 3) is gedateerd 1571, die van Brummen 1611 (afb. 4), alle drie hebben nagenoeg denzelfden stijl, nog eenigszins Gothiseerend, de eerste echter het meest, de dateering daarvan op 1450 te stellen schijnt echter wel wat heel vroeg. Omstreeks 1570 moeten er in Zutphen en omgeving goede zilversmeden geweest zijn te rekenen naar de bodestaven, die ook nog Gothisch aandoen, den panderstaf, eenige zegelstempels van Zutphen, misschien is de Bronkhorster keten dus ook in dien tijd te dateeren. Een ander

Afb. 6. Avondmaalsbeker der Ned. Herv. Gemeente te Lochem, hoogte 20 c.m., 1639; merken: Deventer, S. (cat. 33).

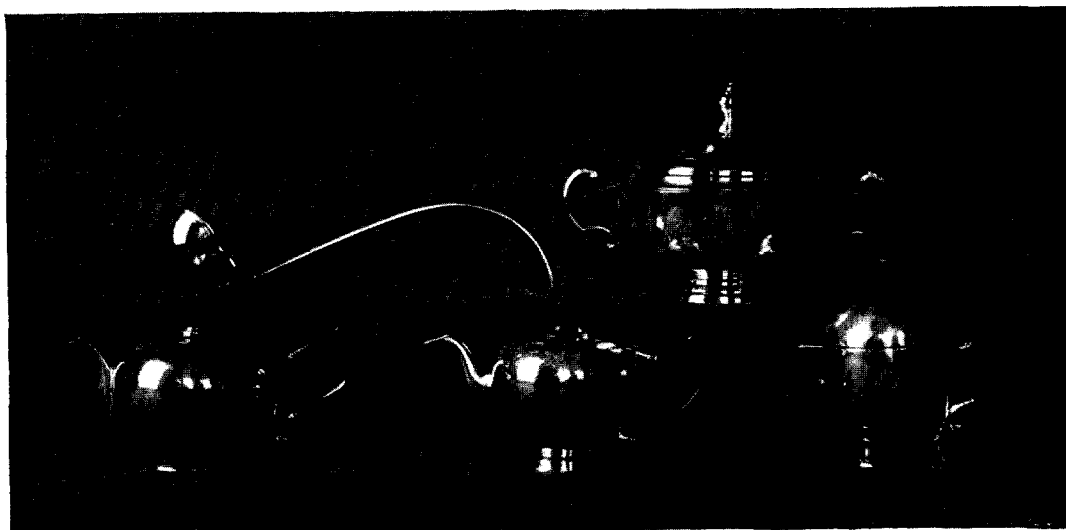
Afb. 7. Avondmaalsbeker der Ned. Herv. Gemeente te Voorst, hoogte 20 c.m., 1678; merken: Deventer, ster, L. (niet in den cat.)

Afb. 8. Avondmaalsbeker der Ned. Herv. Gemeente te Warnsveld, hoogte 21 c.m., 1713; merken: Zutphen, Coolhaas, 3 K. (cat. 42).

Graafschap bekend; het oudste schild is van 1687, het nieuwste van 1871. Te 's Heerenberg moet ook nog een oude schuttersketen zijn, toebehoorend aan het gilde, hij kon evenwel niet voor de tentoonstelling bemachtigd worden. Al deze oude corporaties van de Graafschap hebben een sterk gevoel van eigenwaarde en laten er zich niet gemakkelijk toe bewegen iets van hun eigendomsrecht af te staan. Het St. Antoniuschuttersgilde de Eendracht te Doetinchem werd vertegenwoordigd door een houten „drinkuit” (cat. 78) met zilveren banden, welwillend ingezonden door het Rijksmuseum te Amsterdam. De beker is met witte verf gedateerd 1659, de banden echter 1641, waarschijnlijk zijn zij dus later om een nieuwen kelk gezet. Tevens zondhet Rijksmuseum twee draagteekens der Gildemeesters, gedateerd 1659 (cat. 79) en tenslotte verblijdde het Gemeentemuseum te 's-Gravenhage de Museum-Commissie met de inzending van den zilveren beker van bovengenoemd gilde, gedateerd 1700, gestempeld met het Zutphensche merk en voorzien van niet minder dan 22 namen, die in betrekking tot het gilde hebben gestaan (cat. 80).

Van groote waarde voor de tentoonstelling was ook de inzending van de zilveren bokaal van het kasteel Ampsen, een beker op voet, met deksel, versierd met gedreven bijbelsche en mythologische tafereelen en eenigszins overdadig hoewel zeer fijn bewerkt ornament. De beker is niet gedateerd of gemerkt, wie de maker zou kunnen zijn is niet bekend; waarschijnlijk is hij te plaatsen in het laatste kwart der 16e eeuw. Het opschrift luidt: *Besitter den husen Ampsen ben ick wal bekant, Ovel Gunne ben ick genant* (afb. 5).

Afb. 9. Trekpot, 1738, merken : Zutph., S. L., 4 M. (cat. 141); trekpot, 1752, merken: Zutph, 5 A. (cat. 142); melkkan, 1737, merken: Zutph., S. L., 4 N. (cat 113); pappot, 1744, merken: P. S., 4 S. (cat. 117); soeplepel, 1782, merken: Zutph., V. M., 6 H. (cat. 124).

Historische beteekenis heeft de coupe van verguld zilver met gedreven symbolisch tafereel betrekking hebbend op het bedwingen van een godsdienstig oproer te Antwerpen, waarbij André van der Muelen, wiens familienaam te Zutphen geen onbekende klank is, zich verdienstelijk heeft gemaakt, (cat. 72). De coupe is gemerkt met het teeken der stad Antwerpen en omstreeks 1612 vervaardigd, zij heeft veel overeenkomst met een coupe van het Museum Lambert van Meerten te Delft.

De tentoonstelling bevatte een collectie huishoudelijke voorwerpen, waarvan er vele met het Zutphensche merk gestempeld waren; deze waren echter niet ouder dan de 18e eeuw en zeer ongelijk van kwaliteit. Soms zuiver van vorm, maar ook wel grof en te soliede van bouw, zooals de broodmand (cat. 98), de soeplepel (afb. 9), de groentelepels (cat. 70). De trekpotten (cat. 141 en 142) hadden geen zuiver model, maar waren versierd met een mooi Regence ornament, een teeken dus, dat goed gegraveerde voorbeelden ook hun weg naar de kleinere steden vonden. Het komfoor (cat. 105) was evenmin zuiver van stijl, en de pootjes hadden van boven de Lodewijk XVI roset, maar bogen van onder op Lodewijk XV manier door, de bak van het komfoor was in Lodewijk XV stijl gehouden; beter was het tweede komfoor met nagenoeg dezelfde bewerking, maar met volledige Lodewijk XV pootjes; door late inzending kon het niet in den catalogus vermeld worden.

Vijf stellen kandelaars behoorden tot de pronkstukken van de tentoonstelling, de oudste waren afgestaan door het Rijksmuseum (cat. 100), zij waren evenals nog drie andere stellen volledig gemerkt, de dateering daarvan is als volgt: 1728, 1739, 1746 en 1774, hetgeen geheel met den vorm overeenkomt. In den Oostelijken uithoek van ons land leefden de oude vormen echter lang door en met dateeringen kan men zich terdege vergissen. Soms

lijkt het alsof men zoo van de Gothiek in den Barok stapt en deze stijl gaat weer laat en haast onmerkbaar in de volgende stijlen over. Het is zeer wel mogelijk, dat men vormen van de 17e eeuw nog vindt in het midden der 18e eeuw. Een voorbeeld daarvan zou kunnen zijn de lezeaar van de Ned. Herv. Kerk te Breedevoort, die 1762 gedateerd is, maar volgens het ornament een 100 jaar eerder te schatten zou zijn. Hetzelfde geeft de gildebeker uit Groenlo (cat. 89) te zien, naar den vorm is hij midden 17e eeuw te dateeren, volgens het vignet midden 18e, de jaarletter wijst 1770 aan; het is niet aan te nemen dat èn vignet èn jaarletter er later opgezet zijn. Soms evenwel vertoonen de stijlen zich op den officieel vastgestelden tijd, zooals opgenoemde kandelaars; ook de bodestaven (cat. 147) zijn volgens het handvat en de kolonettenversiering te dateeren op hun jaarcijfer, 1574, de bovenstukken, die er opgeschroefd zijn, zijn waarschijnlijk ouder of naar een oud voorbeeld gemaakt.

C. ENGELEN.

HET OOST-INDISCH HUIS TE AMSTERDAM.

In de reeks artikelen over de gebouwen van de Indische compagniën in Nederland, welke in het eerste en tweede nummer van dezen jaargang in dit Jaarboek is verschenen, heeft Mr. Dr. J. C. Overvoorde bij zijn bespreking van de Amsterdamsche gebouwen nieuwe gegevens gepubliceerd over den bouw van het complex, dat te zamen vormde: „Het Oost-Indisch Huis.” De heer O. heeft uit de Resolutiën der Kamer Amsterdam heel wat wetenswaardigs geput.

Bezig met de samenstelling van een monografie over Hendrick de Keyser, tot wiens oeuvre men, hoewel het niet in de „Architectura Moderna” is opgenomen, het Oost-Indisch huis, — tenminste wat de oudste aanbouwen betreft — rekent, heb ik met die gegevens mijn voordeel gedaan. Ik meen de geschiedenis van den bouw thans nog iets scherper te kunnen omlijnen dan de heer Overvoorde.

Om duidelijk te zijn zal ik een kort overzicht geven van de verschillende verbouwingen of aanbouwen aan het oorspronkelijke pand, dat zelf thans al lang niet meer bestaat, het oude Bushuis. ¹⁾

Het was dit oude Bushuis op den hoek van de Kloveniersburgwal en de Hoogstraat, dat in 1551—1554 gebouwd, in 1605, reeds kort nadat het door de Oost-Indische Compagnie als pakhuis in gebruik was genomen, verbouwd of liever uitgebreid moest worden.

In 1605, bericht Staets ²⁾ „De Doelen is vermaect . . . oock mee 't Oost-Indisch-

¹⁾ Voor de afbeeldingen zie dit Jaarboek (1928) blz. 19 e. v. afb. 4—9. Daarbij zij opgemerkt dat afb. 6 niet is de plattegrond van het O. I. huis in 1658, maar een situatietekening van het binnenplein, waarbij alleen de gevels, niet de gebouwen, zijn aangegeven. Zie ook Galland, *Gesch. d. Holl. Baukunst* fig. 157.

²⁾ In het rijmwerk dat Jacobus Laurentius voor hem samenstelde, en waarin „Amsteldam” vertelt van de bouw- en andere werken, die tusschen 1594 en 1628, den tijd dat Staets stadstimmerman was, in die stad zijn opgetrokken of verbouwd. Zie *Jaarverslag K. O. G. 1886*, Mr. N. de Roever „De Kroniek van Staets.”

Het Oost-Indisch huis op de kaart van Amsterdam, door Balthazar Florisz van Berckenrode, 1625.

huys met vele schoon vertrecken.' Het is jammer dat we van die mooie zalen geen indruk meer kunnen krijgen in het gebouw, dat tegenwoordig dienst doet als ontvangerskantoor. Gelukkig nog wel van den gevel, die toen is opgetrokken en die hoewel gerestaureerd nog zijn vollen rijkdom laat zien. Het was deze gevel, die bij de verbouwing aan het oude Bushuis werd aangebouwd, en wel terugliggend van de Hoogstraat, zoodat achter een paar oude huizen, die toen nog aan de Hoogstraat stonden, een binnenpleintje werd gevormd. Het is de zuidelijke gevel aan dit binnenplein, welke in 1606 gereed kwam, en die dit jaartal boven het deurportaal draagt.

Aansluitend aan dezen vleugel zijn vervolgens nog drie kozijnen of traveeën gebouwd van den westelijken binnenplaatsgevel, welke vleugel toenmaals niet verder werd doorgetrokken dan tot de oude huizen aan de Hoogstraat ¹⁾. Dit is de toestand die men ziet op de kaart van Balthazar Florisz. van Berckenrode in 1625 (zie afbeelding) en op de oude prent van C. Jz. Visser. ²⁾ De overige kozijnen van den westelijken binnenpleingevel en de vleugel aan de Hoogstraat bestonden in 1625 nog niet. Als werk van Hendrick de Keyser, of tenminste aan hem toegeschreven,

komen dus alleen de zuidelijke en de 3 eerste traveeën of kozijnen van den westelijken gevel in aanmerking.

Het is wel zeker dat de bouwmeester bij den aanbouw aan het oude Bushuis rekening heeft willen houden met den bestaanden gevel van dat huis. Een overeenkomstige venstervorm aan de bovenverdieping, eenzelfde omlijstend bandwerk van natuursteen tegen de baksteen aan en om den topgevel, waaraan de Keyser's geliefkoosde balustrade is toegevoegd. In de omlijsting van den ingang vinden we al meer het eigen karakter van de poortontwerpen van den meester.

Wijlen A. W. Weissman, die voor de geschiedenis van den bouw nog niet over al onze gegevens beschikte, hield het er reeds voor dat in 1606 alleen deze zuidelijke gevel aan het binnenplein is gebouwd en dat die oorspronkelijk symmetrisch was. De symmetrie moet

¹⁾ Die oude huizen behoorden blijkens het voor de gebouwen doorlopende hek, zooals de prent van Visser te zien geeft en ook de heer O. opmerkte, eveneens aan de O. I. C.; zie t. à p. blz. 19 afb. 4.

²⁾ t. a. p. blz. 19 afb. 4.

verloren gegaan zijn, toen de westelijke werd opgetrokken. Bij deze opvatting kan ik mij geheel aansluiten. ¹⁾ Ik meen zelfs verschillende bewijzen er voor te kunnen leveren.

Maar laten we eerst dezen zuidelijken gevel aan het binnenplein nader bekijken. Het is reeds meer opgemerkt, er is iets wonderlijks aan dien gevel. Hoe mooi verzorgd ook in onderdeelen, er hapert iets aan den opzet. Niet alleen is het wat vreemd dat boven strekken, beneden togen zijn toegepast, — juist andersom als bij het Delftsche stadhuis —, maar men zal bij een goed ontwerp den topgevel niet boven drie van vier vensters optrekken, zoodat deze scheef boven den gevel — zij het ook boven de deur — komt te staan. ²⁾

Wat de reden van de eerstgenoemde verschillen is, moet ik in het midden laten, maar dat de gevel ter weerszijden van de deur twee vensters heeft gehad en boven vijf, en dus symmetrisch is geweest, daarvan ben ik vast overtuigd. De top, die dan midden boven den gevel heeft gestaan, en de deur, die dan eveneens in het midden was geplaatst, wijzen dit als het ware aan. Daarbij komt dat het oude Bushuis, waaraan de bouwmeester zijn werk en zijn stijl moest aansluiten — en dat hij bij den bouw van het nieuwe Bushuis op het Singel ook nog vrijwel heeft nagevolgd — een top heeft, die zich over alle vier de ramen uitstrekt. Men vraagt, wanneer men dit opmerkt, vanzelf: waarom zou hij dan opeens zoo'n vreemde topbekroning hebben gemaakt? Wanneer de westelijke gevel, d.w.z. de drie eerste kozijnen meteen gebouwd waren, zou er eerst recht reden zijn geweest om den top over de vier vensters op te trekken. Dat de bouwmeester den topgevel geplaatst zoude hebben boven de deur van een bestaand gebouw lijkt ook niet heel waarschijnlijk. Ook verdient het de aandacht dat de topgevel in verhouding tot den achtergevel van het gebouw, van het binnenplein af gezien, den indruk maakt vrijwel symmetrisch er voor te staan.

Nadere bewijzen voor het feit dat deze zuidelijke gevel eerst symmetrisch zou zijn geweest, heeft m.i. de heer Overvoorde in zijn beschrijving van het gebouwencomplex gegeven, hoewel hem zelf dit is ontgaan. ³⁾ Wanneer hij namelijk spreekt over de groote vergaderzaal, die zich bevond op de eerste verdieping van ons gebouw, dan haalt hij deze regels aan uit de Resolutiën der Kamer van 16 Februari 1660, dat de „sael, daerinne de vergaedinghe gehouden sal werden, (zal worden) vergroot met de twee vertrecken, daarvan afgenomen, sulcx de muyr daarvan doorgeslaegen ende wegghenomen ende tot de voorsz. sael geaccomodeert.” En hij vervolgt: „uit de redactie zoude men kunnen opmaken, dat ook vroeger deze zaal reeds de geheele breedte besloeg, doch mogelijk in verband met gebrek aan kantoorruimte was ingekort. Nu de verbouwing alle ruimte voor nieuwe kantoren opleverde, ontstond de gelegenheid om de zaal tot de oorspronkelijke grootte terug te brengen.” Tot zoover de heer Overvoorde.

Lezen wij nu deze passage in verband met onze opvatting dat eenmaal, zij het ook voor korten tijd, vijf vensters licht in de vergaderzaal hebben geworpen, dan zou tengevolge

¹⁾ Waarom de heer Overvoorde in zijn artikel deze opvatting laat schieten of negeert, weet ik niet. Hij neemt aan dat de 3 traveëen tegelijk met den zuidelijken gevel zijn gebouwd; t. à. p. blz. 20.

²⁾ Zie voor verschillende opmerkingen en onderstellingen hierover: A. W. Weismann in het tijdschrift *Bouwkunst* 1909, blz. 58.

³⁾ t. à. p. blz. 30.

van het feit dat vrijwel geen terrein aan de zijde van de Walenkerk meer beschikbaar was, bij het bouwen van de drie aansluitende kozijnen van den westelijken gevel het opofferen van één venster op elke verdieping en dus het inkorten van de zaal vereischt zijn geworden. Dit zou dan de reden zijn van de inkorting en niet het feit dat men van de groote zaal kamers zou hebben afgenomen om meer kantoorruimte te winnen.

Hoe het zij, er blijkt te zijn ingekort, en dit komt geheel overeen met de gedachte aan een oorspronkelijk symmetrischen voorgevel.

Wanneer dan de drie traveeën van den westelijken pleingevel zijn gebouwd? Van den bouw van dit gedeelte van dien gevel weten wij niets, maar de kaart van Balthazar Floris toont aan dat de drie kozijnen in 1625 reeds bestonden. Tusschen 1606 en 1625 moeten zij zijn gebouwd; in de rekeningen kan men hierover niets vinden. Toch moet tusschen 1606 en 1625 aan het gebouw zijn gewerkt. Wellicht al dadelijk na 1606. De behoefte aan ruimte nam snel toe.

Maar al weten wij nu niets over een verbouwing in dien tijd, het gebouw zelf levert ons het bewijs, dat de drie kozijnen niet gelijk met den zuidelijken gevel zijn opgetrokken. Wanneer men namelijk de aansluiting beziet aan dien vleugel, dan merkt men op dat de zuidelijke gevel geen kantblokken heeft en de westelijke met kantblokken tegen de effen baksteen van den zuidelijken aansluit. ¹⁾ Dit zou bij een gelijktijdig optrekken der beide muren onmogelijk zijn geweest. Hier is geen hoekoplossing van één bouwwerk, maar een nieuw deel is aan een bestaand gebouw aangevoegd. Daarbij kan men opmerken dat ook de dakgoot niet alleen nu niet goed aansluit, maar ook nooit goed heeft kunnen aansluiten. Men heeft de drie kozijnen dus later bijgebouwd. Meer dan drie traveeën heeft men bij die uitbreiding toen niet kunnen bouwen, omdat de oude huizen aan de Hoogstraat er nog stonden. Dat deze drie kozijnen, zoo niet door Hendrick de Keyser, dan toch nog onder zijn toezicht zijn gebouwd, is wel zeker.

In 1633 moet er aan de verdere gevels zijn gebouwd en eveneens in 1643. ²⁾

Het is aardig op te merken dat men op den plattegrond van 1625 alkan opmeten, dat het verdere deel van den westelijken binnenplaatsgevel — na afbraak van de oude huizen aan de Hoogstraat — met een knik in den gevel zal moeten worden aangebouwd, wil men met een behoorlijke gevelbreedte aan de Hoogstraat geraken. En dit is dan ook geschied.

Wij moeten aannemen dat men in 1633 de oude huisjes aan de Hoogstraat heeft afgebroken en den daar achterliggenden vleugel tot aan die straat heeft doorgetrokken. Immers de ontvangers der O. I. C. krijgen dan hun vertrekken „voor aen straat.”

De volgende uitbreiding had in 1643 plaats. De heer Overvoorde zegt 1644. Daar over de verhoogde huur op 21 Jan. 1644 wordt gecontracteerd, besluit ik tot verbouwing in 1643. Dan is het ook niet vreemd dat men het jaartal 1643 in den noordelijken binnenplaats-

¹⁾ t. à. p. blz. 27 afb. 8.

²⁾ Dit bewijst de heer Overvoorde uit de wijziging in de plaats der bureau's in 1634 en uit de veranderingen in het bedrag van de huursom, die door de Kamer voor het gebruik van het complex werd betaald in de jaren 1634 en 1644; t. à. p. blz. 23. Over het feit dat ik 1643 schrijf en niet als de heer O. 1644, zie men het verdere betoog.

gevel heeft kunnen inkrassen, daar deze gevel toen reeds opgetrokken moet zijn geweest. De uitbreiding van 1643 bracht dus vervolgens de afsluiting van het pleintje met de toegangspoort. Daarbij heeft men aan den noordelijken binnenplaatsgevel de architectuur van den westelijken toegepast. De koppen, die voor de boogvullingen boven de vensters der beide geveldeelen naar die van den gevel van 1606 zijn nagevolgd, vertoonen, voorzover ze niet van restauraties dagteekenen, ook inderdaad verschillende handen.

Aan de buitenzijde aan de Hoogstraat wenschte men in 1643—44 een klassicistisch front. Daar vindt men den stijl van Hendrick de Keyser dus niet meer. Evenmin is dit het geval bij de uitbreiding van 1658, die bestond uit het aanbouwen van een geheel nieuw pand naast het Oost-Indisch huis, waarvan de muur werd doorgeslagen. Voor deze uitbreiding waren panden in het vorige jaar aangekocht op wier plaats de nieuwe aanbouw verrees. ¹⁾

In dat jaar 1658 zijn Thomas en Hendrick de Keyser „gebroeders”, die het hardsteenwerk van het Oost-Indisch Huis hebben aangenomen, overeengekomen dat Hendrick het geheele werk zal maken. ²⁾ In den stijl van zijn vader heeft de zoon toen niet meer gewerkt. Dat was ook niet te verwachten van den jongen man, die ook het steenhoudwerk voor het Trippenhuys leverde en thans bouwen moest naast een reeds klassicistischen gevel.

Hiermede was het complex Oost-Indisch-huis gereed. Het oorspronkelijke oude Bushuis, waaruit het geheel was gegroeid door het aanbouwen van vleugels, is zooals bekend is, in 1890 afgebroken en vervangen door een bouwwerk zooals men het toen wenschte. De drie andere gevels van het binnenplein blijven ondanks restauraties een monument van beteekenis en vooral is dit de gevel van 1606.

ELISABETH NEURDENBURG.

NASCHRIFT.

Het vraagstuk, of de gevel van 1606 oorspronkelijk niet alleen ter breedte van vijf traveeën is g e d a c h t, maar ook o p g e t r o k k e n, acht ik, ook na de nieuwe en belangrijke argumenten van de schrijfster nog niet opgelost. Alleen een onderzoek van de fundamenten kan hier zekerheid geven; mogelijk zelfs reeds de bestaande kelderindeeling. Voor een dergelijk onderzoek ontbreekt mij thans echter de gelegenheid.

Bij de opmerking over het dateeren van een gedeelte van den bouw op 1643 in plaats van op 1644 schijnt het aan de schrijfster ontgaan te zijn, dat een gebouw gewoonlijk wordt gedateerd naar het jaar, waarin dit g e r e e d k o m t. Dat aan een belangrijke uitbreiding, die op 21 Januari 1644 zooverre gereed is, dat een huurovereenkomst

¹⁾ „de nieuwe timmeragie aen ofte naest het Oost-Indisch huys” enz. Resolutiën der Kamer, 25 Sept. 1659; t. à. p. blz. 24.

²⁾ Acte van Notaris Listing; zie A. W. Weissman, Het geslacht de Keyser in Oud-Holland 1904 blz. 82 (notities van Mr. de Roever).

kan gesloten worden, niet alleen in de eerste drie weken van dit jaar gewerkt is, behoeft toch wel niet nader te worden aangewezen. De schrijfster verwerpt of vergeet trouwens zelf haar nieuwe dateeringstheorie, door — en m. i. terecht — den gevel, waaraan reeds in 1605 gebouwd werd, te vermelden, als den bouw van 1606, het jaar waarin deze gereed kwam en dat ook op den gevelsteen is vermeld.

J. C. OVERVOORDE.

HET ATELIER DER UTRECHTSCH E MINIATUREN EN EEN KAPITTEL UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET KARTHUIZERKLOOSTER NIEUW-LICHT. ¹⁾

De inventarisatie der Noord-Nederlandsche miniaturen door Prof. Byvanck en Dr. Hoogewerff heeft met duidelijkheid het groote centrum der vijftiend' eeuwsche miniatuu rschildering in ons land aangewezen.

Dit is niet Haarlem, waarheen Van Mander onze oogen richt met zijn opmerking over het begin der landschapschildering en waar Bouts woonde voor hij in de 40-er jaren naar Leuven trok. Het is niet Den Haag, waar Dvorak de „Anfänge der holländischen Malerei" aan een genialen schilder en diens school toeschreef, die de „Heures de Turin et Milan" voor graaf Willem V van Holland met enkele der beroemdste miniaturen versierde ²⁾. Ook is het niet Zwolle, ofschoon daar zeer waardevolle en eigenaardige miniaturen werden geschilderd in boeken die bij de Broeders des Gemeenen Levens werden geschreven.

Dit groote middelpunt is de stad Utrecht.

Doch, niet tevreden met deze centralisatie in de hoofdstad van het Sticht, bracht Prof. Byvanck in het eerste van een reeks artikelen over de „Utrechtsche miniaturen" in het Gildeboek ³⁾ het bewijs: dat deze alle uit slechts één atelier stammen, uit het monnikenatelier in het Karthuizerklooster Nieuw-Licht aan de Vecht bij Utrecht.

Men was gaarne bereid dit aan te nemen. Zooveel verrassend nieuws aan miniaturen kreeg men onder de oogen, dat men bij deze ontdekking aan geen moeilijkheden dacht. Te meer omdat de Utrechtsche productie zonder uitzondering van geestelijken aard bleek: louter bijbels, missalen, breviërs en getijdenboeken. Het verschil der „handen" bij het schilderen verklaarde zich van zelf uit het afgesloten Karthuizerleven, waar elke monnik in zijn eigen cel met zijn eigen werk bezig, geen invloed van anderen kon ondergaan. En

¹⁾ Dit artikel is het eerste hoofdstuk van een boek over de Utrechtsche miniaturen dat schrijver dezes binnenkort gereed zal hebben.

²⁾ Jahrbuch der preussischen Kunstsammlungen. 1910. Herdrukt in „Das Rätsel der Kunst der Brüder van Eyck". Weenen. 1924. bl. 269 e.v.

³⁾ Gildeboek. Jaarg. VI. (1923—'24) bl. 1 e.v.

daar bijna tegelijkertijd de werken van Fr. Winkler ¹⁾ en P. Durrieu ²⁾ over de Zuid-Nederlandsche miniaturen verschenen, kon men zonder moeite Zuid en Noord tegenover elkander stellen: in Vlaanderen zijn het leeken, die voor de bourgondische vorsten en de rijke burgers van Brugge en Gent hoofdzakelijk wereldsche litteratuur illustreeren, in het Noorden daarentegen verluchten monniken kerkelijke handschriften in hoofdzaak voor den clerus ³⁾.

Doch bij alle trouwhartigheid kon men, reeds terstond, niet nalaten op te merken dat Utrecht zijn tijd wel twee eeuwen ten achter was. In Parijs hadden de leeken-schilders reeds om 1250 de boekverluchting van de kloosterlingen overgenomen.

Kritischer toekijkend rees er twijfel, bij verdere studie groeide de vaste zekerheid: dat er in het Karthuizerklooster te Utrecht nooit een miniatoren-atelier heeft bestaan, dat de „Utrechtsche miniaturen” niet uit eenig klooster maar uit ateliers van leeken-miniaturen in de stad stammen.

Deze conclusie, die den bodem betreft waaruit de jonge stam der noord-nederlandsche schilderkunst is opgesproten, wil ik hier bewijzen.

1. Het eerste boek, waaraan Prof. Byvanck zijn these demonstreerde was de tweedeelige nederlandsche Historie-bijbel in Den Haag (Kon. Bibl. 78. D. 38; vroeger gemerkt Y. 401 ⁴⁾), „het rijkste en wellicht ook belangrijkste monument van de Noord-Nederlandsche verluchtungskunst”. En daarbij aansluitend de Bijbel te Brussel (Bibl. Royale 9018—23), door dezelfde schilders geillustreerd.

De Brusselsche Bijbel is met inschrift 1431 gedateerd en wijl hierin een paar miniaturen naar die in het Haagsche handschrift blijken gecopiëerd te zijn, zal dit laatste kort te voren, allicht 1430 zijn ontstaan.

Gaat men nu in deze twee Bijbels het werk der miniatuur-schilders na, dan moeten ze een inzicht geven, hoe het er in het Karthuizer-atelier uitzag omstreeks het jaar 1430. Met eenige oefening leert men zonder veel moeite de verschillende handen onderscheiden en bij gebrek aan hun namen noemt men ze met de letters van het alphabet.

Nu werken er aan de beide deelen in Den Haag 9 miniaturen: A, die blijkt twee zeer onzelfstandige leerlingen te hebben A₁ en A₂, voorts B, C, D, E, F en G. In den bijbel te Brussel (er is een stuk daarvan verloren gegaan) werken drie van deze schilders, nl. A, B en C, ⁵⁾ in plaats van de overigen treedt een nieuweling op, voor wien ik de ver in het alphabet gelegen P wil reserveeren, omdat hij niet uit Utrecht blijkt te zijn, doch een Rijnlander is uit de buurt van Keulen ⁶⁾. Een inscriptie op het schutblad in dit boek brengt

¹⁾ Fr. Winkler. „Die flämische Buchmalerei des XV und XVI Jahrhunderts”. Leipzig 1925.

²⁾ P. Durrieu. „La miniature flamande au temps de la cour de Bourgogne de 1415—1520”. Brussel. 1921.

³⁾ Zoo stelt zich ook Winkler den toestand voor in zijn „Alt-Niederländische Malerei”. (Berlin. 1924). bl. 145.

⁴⁾ Gildeboek. Jaarg. VI. (1923—24). bl. 63 e.v.

⁵⁾ Ik meen te kunnen vaststellen, dat deze C niet identiek is met den meester in den Haagschen bijbel doch een nieuwe medewerker, dien men dan H zou moeten noemen en die het aantal vermeerderd.

⁶⁾ Vergelijk het artikel van A. Goldschmidt in het „Oudheidkundig Jaarboek”. 1923—’34. „Holländische Miniaturen aus der ersten Hälfte des XV Jahrhdts”. bl. 24.

ook den werkelijken naam van den anonymus B aan het licht; hij heette Claes Brouwer.

De tien kunstenaars, die omtrent den jare 1430 de beide bijbels met ruim 700 miniaturen verlichtten (ongerekend de initialen en randlijsten en ongerekend nog het verloren fragment van het Brusselsche handschrift), zijn dus tien Karthuizer-monniken in het klooster Nieuw-Licht aan de Vecht.

Men constateert met verwondering dit voor een klooster opvallend groot aantal schilders. Maar dit zijn nog niet alle! Want gedurende de jaren tusschen '20 en '30, dus niet lang te voren, moet in datzelfde atelier een Latijnsche bijbel in vier deelen verlicht zijn, die te Cambridge ligt in het Fitz-William-museum. Een reeks van eigenaardigheden, gemeen met de vorige manuscripten wijst dat uit. Doch ofschoon hier een rij van 5 miniaturen samenwerkt²⁾, is daaronder geen enkele die in 1430 aan de Hollandsche bijbels meedoet. Ze hebben zelfs in hun figuur-teekening, hun boom-teekening en in den stijl van hun landschap met de vroeger genoemden niets gemeen. Het atelier der Karthuizers moet gedurende de jaren tusschen '20 en '30 dus wel op zijn minst over 15 als verlichters te werk gestelde monniken hebben beschikt, want die in 1430 werken zitten te vast in het zadel om als beginnelingen te gelden en van den hoofdmeester van den Cambridge-bijbel kan men bewijzen, dat hij omstreeks 1425 voor bisschop Zweder van Kuilenburg het missaal schilderde dat thans te Brixen in Tirol bewaard wordt³⁾.

En nu slaat de verwondering tot twijfel om! Men vraagt zich toch af: hoe groot is dan wel dit klooster geweest, dat zulk een schaar van schilders binnen zijn muren vereenigde. Want men moet toch bedenken, dat in elk klooster een kunstenaar, zelfs al neemt men het begrip in zijn middeleeuwschen handwerkelijken zin, slechts een toevallig verschijnsel is. De leden van een religieus convent komen uit andere motieven te zamen, en er is een bepaalde graad van aanleg en bekwaamheid ook voor het schilderen van miniaturen noodig, op welks ontwikkeling de opvoeding in een klooster, allermint in een Karthuizerklooster, is gericht. Er moeten minstens globale conclusies te maken zijn uit het getal der kunstenaars in een religieuse gemeenschap tot het geheele aantal harer leden. Reeds de aanwezigheid van 4 of 5 schilders laat een buitengewoon groote kloostergemeente vermoeden. Zou dan misschien een kleine kern de overigen, minder begaafden, door opleiding kunnen aankweeken? Maar dat is overal elders eerder mogelijk dan bij Karthuizers, waar ieder eenzaam en in zijn kluis van de overigen afgezonderd leeft. En het is ook juist in deze levenswijze dat Byvanck de verklaring ziet voor het onderling sterke verschil der schilders-handen. Wil men niet aannemen, dat in het begin der 15de eeuw alle schilders in Utrecht Karthuizer pleegden te worden, dan is het noodzakelijk zich omtrent omvang en toestand van dit klooster Nieuw-Licht in deze jaren een beeld te vormen.

2. Het is mede een van de godsdienstige trekken in het „herfsttij der Middeleeuwen”, dat adellijke heeren Karthuizer-kloosters stichten, waar deze vrome monniken in strengste

¹⁾ Gildeboek VI. bl. 194.

²⁾ Ook hier meen ik, naar de afbeeldingen in de „Noord-Nederlandsche miniaturen” te oordeelen, nog duidelijk een zesde hand te kunnen nagaan, doch ik had het origineel niet onder de oogen en een medewerker meer of minder doet hier weinig ter zake.

³⁾ Zie daarover mijn artikel in het Gildeboek. Jaarg. IX. 1926. bl. 123.

afzondering en gebed boete doen voor de zonden der wereld. In 1385 liet Philips van Bourgondië bij zijn residentie Dijon het klooster Champmol bouwen. Het was berekend voor 24 paters en 5 leekbroeders met hun prior. Te samen dus 30 man¹⁾. Zeven jaar later stichtte de edelman Zweder van Abcoude, heer van Strijen en Putten het klooster buiten Utrecht.

Was hier het bestek zooveel grooter dan te Dijon?

Bij de historici vindt men slechts weinig wat ons over dit klooster kan inlichten. Zoowel Moll als Blok noemen het slechts in het voorbijgaan. Doch we bezitten de Benefactoren-lijst, die de Geer²⁾ en een Necrologium, dat van Hasselt³⁾ samenstelden en publiceerden uit Nieuw-Lichtsche handschriften welke in de provinciale en rijksarchieven van Utrecht bewaard worden. De publicatie van de Benefactoren-lijst bevat ook nog een Necroloog en het „Necrologium” heeft behalve een lijst van weldoeners nog een compilatie van allerhande aantekeningen door een der monniken in 1440 begonnen.

Welnu, van deze schrijvers die omstreeks het midden der eeuw gegevens over de geschiedenis van hun eigen klooster te boek stelden, vernemen we, recht tegen de verwachtingen in: dat het klooster, in het plan reeds niet bijster groot opgezet, tientallen van jaren onvoltooid is blijven liggen, dat het in het begin van het derde decennium der 15de eeuw in zijn bezittingen werd geruïneerd, ja, dat het gedurende de jaren na 1420 twee malen voor geruimen tijd heeft leeg gestaan!

In 1392 legde Zweder van Abcoude den eersten steen en twee jaar later is de bouw zoover, dat de kapittelzaal, het kleine claustrium en de helft van het cimeterium van het groote claustrium overeind staan. Sindsdien schijnt het ontbroken te hebben aan geestdrift, geld of bewoners, want men komt met het bouwen niet verder. Wel werd in 1396 de grondsteen voor de kerk gelegd, maar als Zweder kort na 1400, bijna 10 jaren na zijn stichting sterft en zijn broer Willem het werk voortzet op eigen kosten en met erfgoed, is die kerkbouw nog steeds bij het begin en van het klooster staat eerst de helft. Van den Necrologiumschrijver vernemen we, dat de nieuwe bouwheer nu den oostelijken vleugel „met zijn 7 cellen” liet zetten⁴⁾. En uit deze opteekening kan men met waarschijnlijkheid de plannen voor het voltallige convent opmaken. Wanneer deze „groote kloostergang”, waaraan de cellen liggen, een kwadraat vormde en de andere vleugels dus evenveel plaats lieten, was

¹⁾ cfr. O. Cartellieri. „Am Hofe der Herzöge von Burgund”. Basel. 1926. bl. 28. De auteur steunt daar op het werk van C. Monget. „La Chartreuse de Dijon d’après les documents des archives de Bourgogne”. Montreuil-sur-Mer. 1898.

²⁾ B. J. L. de Geer in: Kronijk van het historisch Genootschap gevestigd te Utrecht. Jaarg. XIII. 1857. bl. 129 e.v.

³⁾ L. van Hasselt in: Bijdragen en Mededeelingen v. h. Histor. Genootschap. IX. 1996. bl. 126-392. Verscheen afzonderlijk met inleiding en corrigenda in 1886 te Utrecht.

⁴⁾ De schrijver heeft het over „Galilea major et Galilea minor”. Dat zijn in de Karthuizerkloosters de gebruikelijke termen voor den grooten kruisgang waaraan de cellen der monniken liggen en den kleinen kruisgang, die aan de kerk grenst. Zie Otte. Archaeologisches Wörterbuch. i. v. „Galilea”.

Over den zeer aparten bouw van de Karthuizerkloosters, die alle stereotiep een zelfde bouwplan volgen, oriënteert men zich goed met behulp van het artikel „Charterhouse” in „The Catholic Encyclopedia” (vol. I II. bl. 634) met de teekening van het Londensche klooster.

het Utrechtsche klooster op 28 monniken berekend en dus bijna zoo groot als dat in Champmol bij Dijon ¹⁾. Verre daarvan, dat deze in het eerste decennium der eeuw reeds aanwezig waren. Want ten eerste waren de andere vleugels nog niet gereed en met den bouw der cellen was slechts de helft gedaan. Opdat een kluis door een monnik betrokken kon worden moest er een fundatie aanwezig zijn, welker renten hem in staat stelden zijn leven in beschouwing te leiden.

In 1407 stierf heer Willem; hij had wel de 7 cellen gebouwd maar had ze niet gedoteerd. Het moest wel lang duren voordat het klooster de weldoeners vond, wier vermogen hen tot zulke giften in staat stelden en hun namen vindt men in de lijst der „beneficia maximorum benefactorum domus nostre” in de publicatie van Van Hasselt. Zeer waarschijnlijk was de eerste die een dier cellen bewonen kon, nadat Anna van Cortkeen de goederen voor het onderhoud gelegateerd had, dezelfde Magister Otto Amilii van Moerdrecht, tevoren dom-kanunnik, wiens boekinscriptie Prof. Byvanck op zijn vermoedens bracht ²⁾.

Dit was echter eerst in het jaar 1423! ³⁾

De fundatie van heer Willem de Merode, waardoor de prior twee monniken kon aannemen, ging eerst in na zijn dood ⁴⁾, en dat was later.

Het grondbezit, van welks pachtopbrengst het nieuwe klooster moest leven, lag ver van huis. Het waren landerijen die Zweder van Abcoude uit zijn heerlijkheid Strijen en Putten had toegewezen ⁵⁾ en om dien kern heen hadden de monniken met latere giften steeds land daar in de buurt, op de Zuid-Hollandsche eilanden, bijgekocht: „In Portegalia circa Zeelandiam”, „in Dirxlant”, „in dominio de Voern”, „in den Ouden horen”, „in Pernisse, Oedenvliet en Strijen ⁶⁾ en in de „Zuid-hollandsche waard” lag „de groote Riethvere of der Monijkenlant” ⁶⁾, meest gorzen, langs wier dijken de wateren spoelden van dit delta-gebied van zeearmen en riviermondingen.

In den stormnacht van den 18en November 1421 is al dit land, met zijn huizen en dorpen, zijn vee en zijn menschen in de golven van den Sint-Elisabeths-vloed verdronken en werd met één slag het langzaam opkomende klooster geruïneerd ⁷⁾. Het zijn maar flauwe echo's van die ellende die opklinken uit de karige opsommingen der handschriften, doch we hooren genoeg. Eenige van de monniken moesten naar elders worden uitbesteed. Twee

¹⁾ De teekening in het genoemde artikel in The Catholic Encyclopedia, die een duidelijk overzicht geeft van het klooster te Londen, toont dat ook dit gebouw vleugels van 7 cellen had. Bij den vaststaanden bouwtrant der Orde kan men zich dus vrij zeker den aanleg van Nieuw-Licht óók voorstellen. De uitdrukking van den necrologium-schrijver: „cum suis septem cellis” schijnt dus ook wel op het stereotiepe bouwplan te slaan.

²⁾ Gildeboek. VI. bl. 1.

³⁾ Van Hasselt. bl. 43.

⁴⁾ ibidem bl. 40.

⁵⁾ ibidem bl. 40. e.v. passim.

⁶⁾ ibidem bl. 46, waar sprake is van de bedijkingen tezamen met de overige grondbezitters in 1439. Merkwaardig is het, dat de necrologiumschrijver dit Hollandsche gebied tot Zeeland rekent.

⁷⁾ Zie Nijhoff's Geschiedkundige Atlas van Nederland. Kaart VII, de Bourgondische Tijd. Blad 4: de St. Elisabeth's-vloed. Daartoe den tekst van Dr. A. A. Beekman in het deel „de Bourgondische Tijd”. Iste Aflevering. bl. 61 e.v. Over het kloostergoed aldaar bl. 82.

gingen er naar het klooster Monnikhuizen bij Arnhem ¹⁾. Er werd een collecte voor hen gehouden in de stad ²⁾ en de „frater exiguus” schreef in zijn Necroloog op dezen dag: „Memoria luctuosa dominorum, scilicet conversorum, parentum, fratrum, sororum, amicorum ac consanguineorum, fautorum ac benefactorum domus nostre et domus Hollandie (dit lag bij Geertruidenberg), qui hoc die in magna insula Hollandie et vicinis locis cum multis hominum millibus pecoribus, pascuis, agris, edificiis, castris, ecclesiis aquarum vi obruti et submersi . . .” ³⁾. En zakelijk hooren wij hem, samen met zijn kloosterbroeders, de verliezen berekenen: zóó en zóóveel hadden we aan roerend goed uit de erfenis van heer Willem, „que si exposita fuissent pro perpetuis annuis redditibus in Zeelandia, utique rationabili estimacione se extendissent ad sufficientem sustentationem pro septem monachis perpetuo necessaria vite desuper tribuendis et ministrandis . . . que, cum multis aliis pecuniis solvebantur pro dampnis et incommodis que domus nostra eo tempore vel circiter perpressa est occasione aggerum nostrorum in Strijen” ⁴⁾.

Wij weten niet wanneer de verstrooide broeders weer verzameld waren in hun kluizen aan de Vecht, doch zeker was het niet voor langen duur. Het waren nu eenmaal kwade tijden en een tweede onheil kwam hen overvallen: het Utrechtsche schisma.

Toen na den dood van bisschop Frederik van Blankenheim twee opvolgers den zetel voor zich eischten, Rudolf van Diepholt dien het Kapittel wettig gekozen had en Zweder van Kuilenburg dien paus Martinus V aanstelde, bracht dit niet alleen den burgeroorlog in het land, doch de ban waarmee Zweder in 1425 zijn tegenstander trof, en het interdict waarmee hij het Sticht belegde, deed ook in kerkelijke zaken een treurige verwarring, een weifelen naar twee kanten ontstaan. In deze beroering hebben vele kloosterlingen in Zweder niet den brutalen geweldenaar willen zien, doch zijn den door den paus aangewezen bisschop trouw gebleven en hebben hun huizen en het Sticht verlaten om de kerkelijke straf te ontgaan ⁵⁾. Zoo zijn de Reguliere Kanunniken van de Oude Gracht in Utrecht in 1428 uit hun klooster weggetrokken.

En het is hier dat Byvanck zijn grootste argument smeedt: de verluchting der boeken uit de bibliotheek dezer Regulieren en uit die der Karthuizers moeten uit een atelier stammen, dat in een van beide huizen heeft bestaan. Welnu, die verluchting toont niet de minste onderbreking der traditie van ± 1420 tot ± 1470. Dus is daarmee het Regulierenklooster afgedaan, welks bewoners van 1428—'32 niet in Utrecht waren en blijven slechts de Karthuizers over ⁶⁾.

¹⁾ De Geer: „item fratres nostri in Monchusen prope Arnheim. Isti patres et fratres tempore necessitatis et paupertatis nostre, videlicet tempore divisionis conventus paterna vice propter paupertatem receperunt ad se duos de fratribus nostris. Quorum unus fuit dominus Tydemannus primus prior et iniciator domus hujus qui in brevi ibidem defunctus fuit et sepultus”. cfr. hierbij van Hassel. bl. 197.

²⁾ De Geer: „ex contribucione civium Trajectensium collata per amicos domus nostre anno XXI 304 flor.”

³⁾ Van Hasselt, bl. 215.

⁴⁾ Van Hasselt, bl. 41.

⁵⁾ P. J. Blok. Geschiedenis van het Nederlandsche Volk. 2de druk. 1912. bl. 406. cfr. J. de Hullu, „het Utrechtsche Schisma” 1893.

⁶⁾ Gildeboek VI. (1923—'24) bl. 11.

Wat echter, wanneer ook de Karthuizers zich aan Zweder's zijde stelden en uitweken?

Reeds a priori is deze houding bij hen te vermoeden, doch onze documenten leveren de zekerheid ook over dit feit. Want in de Benefactorenlijst is er sprake van een zekeren „dominus Johannes Taets, monachus domus nostre”, die zijn geld meebracht in de Orde en de opbrengst van zijn landgoed „Pijlsweert”. En daarover teekent de schrijver aan: „Et aliquibus annis domus Antwerpiae Ordinis nostri levavit hujusmodi annuam pensionem occasione professionis ibidem per eum facte scilicet tempore disturbii ecclesie trajectensis, quod conventus fuit divisus”¹⁾.

Nemen we aan, dat deze uittocht bij hen niet eerder plaats vond dan bij de Regulieren, in 1428, en dat ze niet later weerkeerden dan 1432 toen de legaat van paus Eugenius IV het interdict kwam opheffen, dan duurde hun ballingschap niet langer dan 4 jaren. Maar het is juist in deze jaren, in 1430 en '31, dat in Utrecht de bijbels van Den Haag en Brussel worden geschilderd door niet minder dan tien miniatoren en met zooveel miniaturen „dat ze tot de rijkste monumenten der Noord-Nederlandsche verluchtungskunst kunnen gerekend worden.”

Het schijnt mij toe dat men hiermee kan volstaan en de geschiedenis der Utrechtsche Karthuizers verder kan laten rusten. Maar we vragen ons nogmaals af: hoe kon Byvanck tot zulk een slotsom komen?

We bezien zijn bewijsvoering nóg eens en scherper en ontdekken dat zij van meet af aan op een misvatting berust. Op deze meening namelijk: dat zoowel in het spraakgebruik als in de atelier-inrichting der 15de eeuw de „illuminator”, die de beginletters der hoofdstukken in een boek versiert, dezelfde man zou wezen als de „miniator” die de illustraties daarin schildert.

Inmers redeneert Byvanck zoo²⁾: in een reeks van handschriften uit de librijen der Regulieren en der Karthuizers, tegenwoordig in de Universiteitsbibliotheek te Utrecht, komt precies dezelfde versiering voor: groote initialen van sterke roode en blauwe kleur, met penteekening versierd in twee kleuren. Die manuscripten moeten dus uit een zelfde atelier stammen, dat van 1420—'70 zonder onderbreking gewerkt heeft, want in de reeks van die boeken is geen ophouden dezer versieringstraditie bemerkbaar. Welnu, het blijkt uit de slot-aanteekening van een dier handschriften³⁾, dat zulk een atelier bij de Karthuizers bestond: „Presens liber sive libellus, in domo Nove lucis prope Trajectum Carthusiensis ordinis scriptus et finitus anno domini 1458 in vigilia visitationis gloriose semper Virginis Marie, pertinet ad eandem domum. Orate pro fratribus dicte domus, qui ad proficiendum praetactum librum sive libellum, aut materiam preparando, scribendo, illuminando, corri-

¹⁾ De Geer. bl. 144.

²⁾ Gildeboek. VI. bl. 5 e.v. Ik verwijs naar de argumentatie die Prof. Byvanck in het Gildeboek geeft omdat deze daar breder en duidelijker is dan in de Inleiding op de Noord-Nederlandsch Miniaturen, waar het kleiner bestek tot inkrimping dwong.

³⁾ Hieronymus. Explanatio in Daniele. Utrecht. Univ. Bibl. Hs. 97.

⁴⁾ P. Durrieu. „l'Enlumineur et le miniaturiste”. Paris. 1920. in de „Comptes rendus des séances de l'academie des inscriptions et belles-lettres. 1910”. bl. 330 e.v.

gendo, ligando, seu alias cujusmodo laboraverunt." En na zoo en met nog andere argumenten zijn praemissen omtrent deze rood-blauwe letterversiering te hebben vastgesteld, sluit Byvanck met zijn conclusie: „Op deze wijze komen we tot de slotsom, dat de Utrechtsche miniaturen moeten zijn ontstaan in het Karthuizerklooster Nieuwlicht aan de Vecht."

Maar daarmee gaan de 15 d'eeuwsche boekschilders niet accoord! Hierover oriënteert ons nl. Durrieu ⁴). Bij hen bestaat een differentiërende terminologie. Wat wij „miniaturen" heeten, de illustratie met tafereelen, dat noemen zij „historiën"; de decoratieve elementen, de randlijsten, dat zijn bij hen de „vignetten", doch „geillumineerd" beteekent slechts: met initialen of rankwerk voorzien, zooals het ook de Karthuizer bedoelde, die de slotnotitie schreef achter in zijn boek dat daarbij slechts met een ruw geteekende initiaal van achterlijk type prijkte. Men meene niet dat zulke uitdrukkingen slechts elders gebruikt werden, of dat men in Utrecht bij zijn tijd ten achter was! Het is de vakterminologie van Claes Brouwer en zijn werkgenooten. Wanneer daar de een met zijn gedeelte klaar is en den ander op de hoogte stelt van wat deze nog heeft te doen, dan schrijft hij op het schutblad van den Brusselschen bijbel: „In desen boec sijn XCIX storiën ende dair ijsser af ghemaect XLIX storiën, aldus blijfter noch te maken L storiën. Ende hier sijn in XIII fingetten ende dair ijsser III af volmaect."

De „Utrechtsche miniaturen" zijn niet ontstaan in een klooster waar „geillumineerd" werd. Claes Brouwer was geen Karthuizer, evenmin als zijn 9 kameraden van de bijbels in Den Haag en Brussel, evenmin als de 5 schilders van den Cambridge-bijbel en de velen die nog volgen! Ze hooren niet tot den clerus voor wien ze werkten, doch ze zijn burgers in de stad en hun namen moet men zoeken in de gildelijsten van Utrecht en niet in het necrologium van een klooster!

Maar nu is het iets heel anders, of de wortels der vroege „Hollandsche" kunst in den grond liggen die met een kloostermuur is ombouwd of dat zij opspruiten uit denzelfden volksbodem waar zij later tot vollen wasdom is gekomen. En wanneer men aan de vroegste schilderkunst in Noord-Nederland de vraag stelt: wat hebt ge gezien van de dingen der natuur, hoe zaagt ge de menschen, wat weet ge van de boomen en wat van het land en zijn verten," dan is het van eminente beteekenis, of het antwoord komt uit de cel van een wereldvreemden Karthuizer dan wel uit het midden van dezelfde menschen die, in Vlaanderen en Noord-Frankrijk, de wereld opnieuw hebben ontdekt. Het is toch een groot verschil: of de anonymi onzer vroegste miniaturen menschen zijn, zooals de schilders van het Utrecht-psalter, van de Reichenauer-, de Tegernseeer-, de Regensburger handschriften en van de Keulsche manuscripten uit den tijd van keizer Otto, dan wel dat het burgers waren, zooals Claus Sluter en Jacob de Baerze, als Dirc Bouts en Albert Ouwater en Geertgen tot Sint Jans!

De „Utrechtsche miniaturen" dateeren uit den tijd dat Dordrecht en Amsterdam en de hanzesteden aan de Zuiderzee opkomen, terwijl in Brugge en Yperen de koophallen leeg staan. Maar tegenover de geestescultuur aan het hof der Bourgondiërs leggen zij getuigenis af over den geestelijken horizon van een volk dat eerst in de 15de eeuw uit een achterland naar voren treedt.

C. DE WIT.

UIT DE GESCHIEDENIS DER UTRECHTSCH E MINIATUREN.

Habent sua fata libelli.

Het missale dat bisschop Zweder van Kuilenburg omstreeks 1425 voor zich liet schrijven en verluchten ¹⁾, ligt tegenwoordig aan de overzijde der Alpen, in het priester seminarie te Brixen in Tirol.

Uit de liturgie van dit misboek en het wapen van de knielende bisschopsfiguur onder het kruis op de canonplaat, heeft men tot de plaats van zijn ontstaan en de persoon van zijn besteller moeten besluiten. Het relaas over de latere eigenaars, aan het eind van dit boek, op fol. 203v, door een vreemde hand geschreven, wijst echter naar een heel anderen kant en op heel andere personen. Voor den eersten vorscher, die het handschrift voor de kunstgeschiedenis ontdekte ²⁾, was die slotnotitie mede een reden om aan een bovenrijnschen schilder, als de auteur der miniaturen, te denken.

Dit naschrift luidt als volgt: „Durch den hochwirdigen fürstenn und heren, heren Ludwig, patriarch zu Aquileëntii, herzog von Deck, ist sein mespuch gewesen, ist in erbvals weis gevaln an denn wirdigen heren her Ulrich von Rechberg, thomdechent zu Augspurg gewesen, hant nach sein absterbenn dem hailgen Sant Stephan der pfarrkirch geschaffet und ain Petspuch auch ist mit verguld lassend beschlägen; der almechtigen got geb in allen die ewig Raue und alle geleubigen sellen. amen.”

Men vraagt zich af, wat het te beteekenen heeft, als een Patriarch over een kerkgebied in oostenrijksch Illyrië, aan de Adriatische zee, in het bezit is van een missale van een utrechtschen bisschop, tien jaren nadat deze het voor zich in zijn eigen bisschopstad had laten maken.

Een ander geval.

De Bibliothèque nationale te Parijs bezit een werk met een tot nog toe onbekende miniatuur van een utrechtschen boekschilder. Het is de latijnsche commentaar op de Psalmen van Pieter van Herenthals ³⁾. Blijkens het explicit werd deze kopie van dit werk in 1446 geschreven ⁴⁾.

De miniatuur staat op fol. 2v. en stelt voor den franschen kardinaal Hugo van Lusignan, den zoogenaamden „cardinal de Chypre!” (afb. 1). Om deze voorstelling nam Couderc de plaat op in zijn „album van portretten voorkomende in de verluchte manuscripten van de Bibliothèque nationale” ⁵⁾.

¹⁾ Zie hierover mijn artikel in het Gildeboek. Jg. 1926; blz. 123. Een beschrijving van dit handschrift gaf ik in hetzelfde tijdschrift, Jg. 1928.

²⁾ H. J. Hermann in Wickhoff's „Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Oesterreich.” Bd. I. Tirol. (1905) blz. 23.

³⁾ Parijs. Bibl. nat.; ms. lat. 432.

⁴⁾ „Explicit liber iste anno Domini millesimo quadringentesimo sexto decimo, sabbato infra octavam epyphanie.”

⁵⁾ C. Couderc. Album de portraits. Parijs. z. j.; pl. LXVII.

Dat de miniatuur „utrechtsch” is, kan niet betwijfeld worden. Dit type van penrankornament met deze groene blaadjes en zulke gouden loovertjes komt nergens zoo voor.

De kardinaalsfiguur wordt met Hugo van Lusignan geïdentificeerd door het wapen dat voorkomt op fol. 6 en op onze miniatuur, die op fol. 2v van het handschrift staat. Beide bladen hooren echter niet tot het oorspronkelijke boek: ze werden er later ingevoegd.

De „cardinal de Chypre” zit in zijn bibliotheek. Het vertrek is weergegeven op de middeleeuwsche, ideëele manier: men ziet tegelijk de binnen- en de buitenkant. Als bibliotheek wordt het gekarakteriseerd door de boekenrekken aan de wanden. Links de kardinaal in een met een kleed behangen zetel, bezig met de lectuur van een boek, dat voor hem op een lessenaar ligt. Zijn hoed hangt aan een knop van de rugleuning. Daarachter een lakei. Rechts

Afb. 1. Parijs. B. N. Ms. cat. 432.

een groep van vier mannen, waarvan de voorste in beide handen een gesloten boek draagt. Het hondje op den grond, het schraagje met kruik en beker en de spiegel aan den wand, het open venster met het vergezicht, dat alles moet het geval verlevendigen.

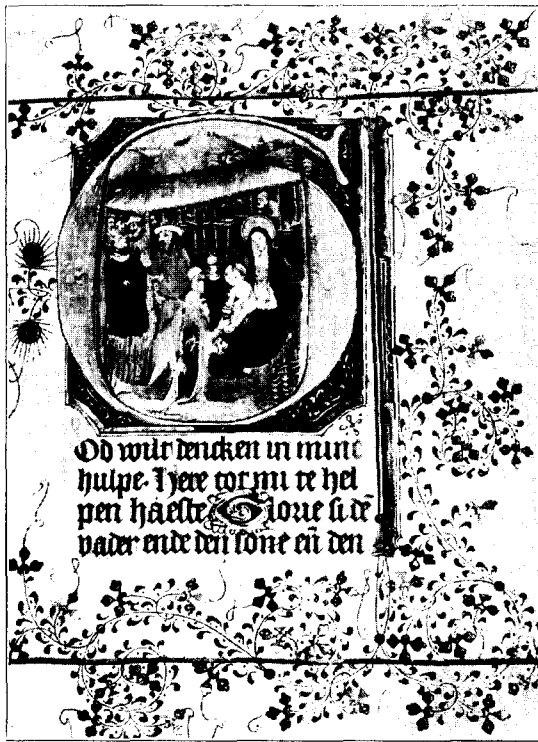
Couderc geeft een verklaring van deze voorstelling ¹⁾. Hij ziet daarin een groep boekhandelaars, met wien de kardinaal in onderhandeling is over den aankoop van hun boeken, die hij „met een kritischen bibliophilenblik doorziet,” terwijl de voorste der verkoopers „met een angstig gezicht de uitslag van dat onderzoek afwacht.”

Deze verklaring is, voor een miniatuur in een boek uit den tijd van Hugo van Lusignan, — hij stierf in 1441 — kunsthistorisch onmogelijk.

Voor een middeleeuwschen schilder heeft een voorstelling slechts reden van bestaan om de zinvolle en hogere beteekenis van haar inhoud boven en buiten alle problemen der werkelijkheidsverbeelding om. Hij wil een heiligenlegende illustreren, een leering der moraal voor oogen stellen, hij zal echter, wat het ook zij, altijd iets anders weergeven dan een gebeuren enkel om den schoonen schijn van zijn realiteit.

Maar de handeling van het boekverkoopen, ook al gebeurt deze in de bibliotheek van een kardinaal, is op zich zelf onbeduidend en kan als thema voor een beeld slechts

¹⁾ Introduction. blz. 30.

Afb. 2. Getijdeboek te Cambridge.

gelden in een tijd, die de werkelijkheid zonder meer als uitbeeldingswaardig aanvaardt. En wij zien dan nog af van Couderc's meening, als zou het onzen schilder om de novellistische weergave van oogenblikkelijke situaties en gemoedsbewegingen te doen zijn!

Onze miniatuur moet daarom iets anders, iets meer bepaalds willen geven. En werkelijk hebben dusdanige frontminiaturen in dezen tijd een juist omschreven beteekenis. Zij hebben een functie, die het karakter der voorstelling bepaalt: het zijn opdracht-miniaturen. De schrijver wordt daarop afgebeeld, die knielend zijn werk aan een of anderen vorstelijken beschermer overreikt. De groote boekenliefhebbers nu zijn in dezen tijd de fransche en bourgondische vorsten. Zoo komt het dat juist dit soort miniaturen, met het „portret” van deze vorsten een groot deel van Couderc's album vullen.

Tusschen dergelijke platen verschijnt in deze verzameling nu ook onze miniatuur.

En ondanks dat de voorstelling hierop eenigszins van de overigen afwijkt, schijnt ze mij toch een soortgelijke beteekenis te hebben.

Een opdracht kan het niet wezen, want Peter van Herenthals schreef zijn werk reeds in 1374. Het moet een schenking zijn. Is dit echter waar, dan moet de schenker die, vergezeld van nog drie anderen, zijn boek in beide handen draagt, een even bepaalde persoon en evenzeer „portret” zijn als Hugo van Lusignan vóór hem. En van dien persoon moet de utrechtsche schilder de opdracht voor zijn verluchting gekregen hebben.

Wat heeft het echter te beteekenen als een utrechtsche miniator een frontbeeld te schilderen krijgt voor een boek, bestemd voor den franschen „cardinal de Chypre”?

Van beide raadsels is de oplossing te vinden op eenzelfde plaats: te Bazel en bij het kerkconcilie, dat daar in de dertiger jaren der 15de eeuw de zaak van Zweder van Kuilenburg en de utrechtsche troebelen behandelde. Zoowel de patriarch van Aquileja, Ludwig von Teck, als de kardinaal Hugo van Lusignan waren vooraanstaande personen op de bazelsche kerkvergadering en men vindt hun namen in de akten van het concilie onder de assistenten bij de zittingen ¹⁾.

¹⁾ Joh. Haller. Concilium Basiliense; Studien und Quellen zur Geschichte des Concils von Basel. I III. Bazel 1895 1900.

Zweder van Kuilenburg was in September van het jaar 1432 naar Bazel gekomen: verjaagd uit het diocees waarover paus Martinus V hem had aangesteld, verlaten door zijn bondgenooten in den strijd met den Elect Rudolf van Diepholt, oud, geslagen, vol schulden en zonder geld. Hij zou zijn zaak bij het Concilie redden.

Het is zoover niet gekomen. Een jaar later werd hij ziek en op den 22sten September 1435 stierf hij in een huis dicht bij den Dom, waar hij zijn woning had gehuurd. Een week voor zijn dood had hij, in tegenwoordigheid van zijn „familiares”, zijn testament overgereikt aan zijn notaris, Johannes Zuermont uit Utrecht.

Dit document is bewaard gebleven. Het werd door Moll gepubliceerd ¹⁾.

Daarin benoemt Zweder de executeurs, die de kerkzaken van zijn diocees moeten behartigen en zorgt hij voor de betaling van zijn schulden. De Karthuizers van de stad waren hem steeds ter wille geweest; hun prior, Albertus Buer, een landsman die vroeger het klooster Nieuw-Licht te Utrecht bestuurde, had hem in alles geholpen en bij de burgerij was hij achterstallig voor huishuur en levensonderhoud. Ook moest er gezorgd worden voor de kosten van een „eenvoudige begrafenis”. Daartoe moesten zijn boeken, zijn kleinodiën, ja, alles wat hij bezat, te gelde gemaakt worden. Behalve zijn beste bisschopsgewaden en een zilveren Mariabeeld, dat hij aan de Karthuizers vermaakte, als blijk zijner dankbaarheid.

Zoo werd in 1433 de boekerij van Zweder van Kuilenburg te Bazel publiek geveild. En op deze veiling werd het mooie missale met de utrechtsche miniaturen aangekocht door Ludwig von Teck, die het meenam naar Aquilea, de hoofdstad van zijn patriarchaat aan de Adriatische zee. Ook hij zou van zijn aanwinst geen lang genot hebben, want hij stierf in 1435 en het misboek kwam, tegelijk met het gebedenboekje waarover in de aantekening sprake is, „in erfvals weis” aan Ulrich von Rechberg, domdeken van Augsburg.

Het parijische handschrift met de psalmencommentaar van Peter van Herenthals heeft waarschijnlijk noch met Zweders persoon, noch met diens bibliotheek iets uit te staan.

De miniatuur zal immers wel in Utrecht zijn geschilderd. Het „portret” van den kardinaal levert daartegen geen bezwaar, want de trekken van zijn physionomie zijn vaag en algemeen genoeg om ook zonder persoonlijke kennismaking ontstaan te zijn. Evenzeer

Afb. 3. Bijbel te Cambridge.

¹⁾ W. Moll in: Studien en Bijdragen, III. blz. 489.

missen de figuren in de schenkersgroep alle individualiteit. De personen worden hoofdzakelijk door ornaat en kleding onderscheiden en dat kon een miniator op bestelling en uit de verte best af.

Hugo van Lusignan was een domineerende figuur op de kerkvergadering. Hij assisteerde bij de meeste zittingen en zijn naam had gewicht in politieke kringen: het Concilie zond hem in 1434 als afgevaardigde naar het congres van Arras om den vrede te helpen herstellen tusschen Frankrijk en Bourgondië. De liefhebberij voor boeken, waarin de bourgondische en fransche vorsten den toon aangaven, zal hij, minstens als een verplichting aan zijn hoogen stand, gedeeld hebben. En het geschenk van een handschrift, versierd met zulk een miniatuur en met zijn wapen, kan men veilig in verband brengen met een verkregen of een te verwerven gunst in het verloop van het kerkelijke proces.

De schenkersfiguur stelt zeker niet Zweder voor: zij mist in haar dracht elk teeken van diens bisschopswaardigheid.

Is de miniatuur dus geschilderd na diens dood in het najaar van 1433, dan is haar ontstaanstijd tamelijk zeker te bepalen; want de kardinaal is sinds het einde van 1435 uit de akten van de conciliezittingen en hij zelf dus wel uit de stad verdwenen. De dateering moet dus in de jaren 1434—1435 liggen.

Van de drie figuren die den schenker begeleiden, worden minstens de twee onmiddellijk naast hem als hem gelijkwaardig voorgesteld. Nu zijn er in deze beide jaren te Bazel twee groepen van personen aanwezig, die met de voorstelling van de miniatuur in verband kunnen staan: daar zijn de procuratoren van Rudolf van Diepholt, dien de nieuwe paus intusschen als bisschop had geconfirmeerd; daar zijn echter ook de zaakwaarnemers van Walraven van Meurs, die de aan Zweder van Kuilenburg trouw gebleven kanunniken als diens opvolger hadden gekozen.

Nu blijkt de schilder dezer miniatuur dezelfde te zijn dien Zweder tien jaar geleden de opdracht voor zijn missale gaf. Formuleering en lijnvoering van het randwerk wijzen den weg naar diens illustraties in den bijbel en in het ongeveer gelijktijdige gebedenboek, welke beide in het Fitz-William Museum te Cambridge worden bewaard. De zwierig en vast getrokken pennekrullen, met de zóó gevormde en zóó gewimperde gouden loovertjes, begeleid door zulke kleine, spartelende, groene blaadjes, zijn een even betrouwbaar bewijs voor den „Kuilenburgmeester" als een handteekening het kan zijn. En dan vergelijk men de wijze van zitten van Maria op de Driekoningenminiatuur van het getijdenboek (afb. 2) met de houding van den kardinaal en hoe bij beiden de rugkantoeren samengevat worden in een vloeienden lijn, waarmee de stroom der langeplooiën evenwijdig wordt gevoerd. Men houde de figuren der schenkersgroep naast het miniatuurtje met den harpspelenden David en zijn hovelingen in den bijbel (deel II; fol. 497. afb. 3) en men lette er tenslotte op, hoe de miniator in alle drie voorstellingen zijn, ook elders waar te nemen, gewoonte volgt, om de kompositie van het midden van den voorgrond uit, maar beide zijden schuin de diepte in te voeren.

Het gewicht dezer vaststelling is duidelijk: de beide handschriften in Cambridge krijgen een ruggegraat voor hun dateering; het werk van den „Kuilenburg-meester" blijkt over een afstand van tien jaren zichtbaar te zijn, hijzelf wordt een der best gedocumenteerde figuren onder de utrechtsche miniatoren.

Maar wat de schenkersgroep tegenover den kardinaal op onze miniatuur aangaat, lijkt de keuze van den vroegeren schilder van Zweder van Kuilenburg eerder een aanwijzing naar de procuratoren van diens opvolger Walraven van Meurs, dan naar de diplomaten die Rudolf van Diepholt naar Bazel zond.

Voor verdere bepalingen ontbreken de gegevens.

Behalve de dateering en de toewijzing der schenkingsminiatuur, hebben bovenstaande naspeuringen niet de pretentie, iets tot de kunstgeschiedenis der utrechtsche boekschildering bij te dragen. Ze schijnen mij in zooverre van belang, als ze wat licht en kleur brengen in het grauwe schimmenrijk, waarin onze miniaturen nog moeten leven.

C. DE WIT.

OFFICIEELE BERICHTEN.

VERSLAG DER ALGEMEENE VERGADERING VAN DEN NEDERLANDSCHEN
 OUDHEIDKUNDIGEN BOND

op 5 Juli 1928, des avonds te 8 uur in de Grootte Sociëteit te Almelo.

Voor een groot aantal leden, corresponderende leden en genoodigden opent de voorzitter, Prof. Dr. Bijvanck, te 8.15 de vergadering met het uitspreken van een rede, welke hierachter is afgedrukt. Vervolgens leest de secretaris het jaarverslag voor. De notulen van de vorige vergadering, welke in het Jaarboek zijn afgedrukt, worden goedgekeurd. De commissie tot nazien van de rekening van den penningmeester, bestaande uit mej. Welcker en den heer Bouricius, brengt daarna haar rapport uit. Zij stelt voor den penningmeester eervol te déchargeeren, waartoe besloten wordt. Enkele opmerkingen van ondergeschikt belang worden gemaakt, o.a. dat het gewenscht is, dat de Bond een eigen postrekening opene, hetgeen veel kosten en moeite bij de inning der contributie kan besparen.

Vervolgens heeft de verkiezing der bestuursleden plaats; de aftredende leden Jhr. Mr. E. A. Van Beresteyn, Prof. Dr. A. W. Bijvanck, Dr. A. E. van Giffen en Mr. Dr. A. B. G. M. van Rijckevorsel, worden herkozen. In de plaats van de heer F. A. Hofer, die niet voor een herbenoeming in aanmerking wenschte te komen, wordt gekozen de heer J. Mees te Rotterdam, wien verzocht zal worden het penningmeesterschap op zich te nemen. Daarna wordt in de plaats van Prof. Bijvanck, die als zoodanig niet herkiesbaar is, tot voorzitter van den Bond gekozen Mr. Dr. A. B. G. M. van Rijckevorsel te 's-Gravenhage.

De secretaris deelt vervolgens mede, dat aan het einde van het jaar 1928 de Koninklijke goedkeuring, aan den Bond verleend, afloopt. Voorgesteld wordt verlenging der goedkeuring te

vragen; op een later te houden Alg. vergadering zal dan, ingevolge art. 18 der statuten van den Bond, over het voorstel en de eventueele amendementen worden gestemd. Aldus wordt besloten.

De commissie van redactie van het Oudheidkundig Jaarboek wordt herkozen met uitzondering van Mr. Schretlen, die als lid bedankt heeft. In diens plaats wordt gekozen Dr. J. J. de Gelder te Leiden, die reeds eenigen tijd het secretariaat heeft waargenomen.

Vervolgens komt aan de orde de verkiezing van twee kasnazieners; in verband met punt 10 der agenda, vaststelling van de plaats van de volgende vergadering, waarvoor Zuid-Limburg met als uitgangspunt Valkenburg wordt gekozen, worden de heeren Mr. Bouricius te Delft en Jhr. Van Nispen tot Sevenaer te Maerland-Oost aangewezen. Daarna deelt de voorzitter mede, dat het bestuur besloten heeft Dr. C. Hofstede de Groot, wiens groote verdiensten uiteengezet worden, tot eere lid van den Bond te benoemen. De vergadering sluit zich hierbij met groote instemming aan.

Voorgelezen wordt daarna het reglement op den penning van den Bond, gelijk dat is vastgesteld in de bestuursvergadering van 3 Maart 1928. Na het aanbrenge van een kleine wijziging wordt dit reglement door de vergadering goedgekeurd.

Bij de rondvraag brengt de heer Honig de opening van het Molenmuseum te Koog aan de Zaan in herinnering; de heer Bouricius meent de tolk der vergadering te zijn, als hij den heer Hofer dank zegt voor al hetgeen deze als penningmeester van den Bond gedaan heeft.

De heer Thieme verzoekt den leden bijdragen te willen geven voor het fonds tot behoud van den molen van Ruisdael te Wijk bij Duurstede en de heer Van Walcheren vraagt, of de Bond zoonodig steun en adhaesie wil verleen met betrekking tot de verplaatsing van de Bergpoort van het Rijksmuseum naar Deventer. Tenslotte neemt de heer Sichterman, burgemeester van Almelo, het woord om den deelnemers aan de vergadering het welkom in Almelo toe te roepen en hun op de excursie al het aangename toe te wenschen. Niets meer aan de orde zijnde, sluit de voorzitter de vergadering om daarna het woord te geven aan den heer Van Deinse, die een lezing over het Twentsche boerenhuis zal houden.

De Heer Van Deinse is een Twent van geboorte en kent zijn landstreek door en door. Tal van jaren is hij, in den letterlijken zin van het woord, den boer op gegaan en heeft op zijn omzwervingen alle merkwaardigheden, die hij tegenkwam, opgeteekend en vaak gefotografeerd. Op smakelijke wijze heeft hij van zijn bevindingen verteld, van het Twentsche boerenhuis en alles, wat ermee samenhangt, terwijl hij tal van fraaie lantaarnplaatjes vertoonde. Het langdurig applaus aan het einde van zijn rede was wel het beste bewijs, hoezeer deze in den smaak van de leden van den Bond was gevallen.

Den 6en Juli verzamelden de deelnemers aan de excursie zich des morgens in de raadzaal van Almelo, waar zij door den burgemeester ontvangen werden en waar gelegenheid was een interessante tentoonstelling van prenten en archiefstukken betreffende Almelo en omgeving te bezichtigen. Vervolgens werd een bezoek gebracht aan de stad en aan de kerk. Na het noenmaal ontvingen de Heer en Mevrouw Ten Cate van Wulfften Palthe de deelnemers voor de bezichtiging van hunne schitterende collectie schilderijen. De voorzitter maakte zich tot tolk der aanwezigen om den Heer en Mevrouw Ten Cate hartelijk dank te zeggen voor hun ontvangst. Van dezelfde taak mocht hij zich kwijten na afloop van het bezoek aan het Huis te Almelo, waar de Heer Mr. A. F. L. graaf van Rechteren Limpurg Almelo de groote bereidwilligheid had zijn kasteel voor de deelnemers ter bezichtiging

open te stellen en hun de namiddag-thee aan te bieden.

De dag werd besloten met een opgewekte maaltijd, waar de Heer Van Deinse wederom het woord nam, om op onderhoudende wijze over den tocht van den volgenden dag een en ander mede te deelen.

Aldus voorbereid toog het gezelschap den volgenden morgen in auto's en autobussen op weg naar Weerselo, waar de stiftskerk, gelegen in een mooie omgeving, bezichtigd werd. Vervolgens werd over den Kuiperberg naar Ootmarsum gereden, waar de deelnemers eenigen tijd in de monumentale kerk vertoefden en enkele gevels in de stad bezichtigden om daarna het noenmaal te gaan gebruiken in het over de Rijksgrens gelegen Lage, waar baron Van Heeckeren van Twickel welwillend toestemming had verleend, om de ruïne en de terreinen van het oude slot Lage te bezichtigen. Förster Bitter had daar gezorgd voor een uitstekend noenmaal. De tocht voerde verder naar Frenswegen, waar de nog belangrijke overblijfselen van het voormalige klooster van dien naam bezichtigd werden en daarna over Nordhorn en Denekamp naar Oldenzaal. Daar, in de oude, fraaie St. Plechelmuskerk, had de deken de welwillendheid gehad om den kerkschat uit te stallen en diende hij van toelichting bij een rondwandeling door de kerk. Daar ook werd de tocht ontbonden, niet dan nadat de deelnemers hun dankbaarheid hadden betuigd aan de Twentsche gastheeren, die hun zooveel bezienswaardigs uit hun streek hadden getoond.

D. P. M. GRASWINCKEL.
Secretaris N. O. B.

REDE VAN DEN VOORZITTER.

Dames en Heeren, leden, corresponderende leden en gasten van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Het is mij een voorrecht U, ditmaal te Almelo, vóór het begin onzer jaarlijksche vergadering een woord van welkom te mogen toespreken.

Ik wil in de allereerste plaats een woord van oprechten dank richten tot den Heer Sichterman, burgemeester van Almelo, die onze ontvangst in zijn gemeente heeft mogelijk gemaakt, en aan den Heer G. J. ter Kuile, die, met onzen secre-

taris, de zorg heeft gedragen voor de organisatie van onze bijeenkomst, verder aan de Heeren J. Jans en E. H. ter Kuile, die ons door hun schriftelijke voorlichting in het Oudheidkundig Jaarboek hebben voorbereid op ons bezoek, en ten slotte aan de Heeren kerkvoogden te Almelo, den Heer deken te Oldenzaal, den Heer en Mevrouw ten Cate en de Heeren Van Heeckeren en Van Rechteren, die op zoo heusche wijze hebben toegezegd ons morgen en overmorgen te zullen ontvangen op hun bezittingen.

In het afgelopen jaar leed ons bestuur een gevoelig verlies door het uittreden van den Heer H o e f e r. Van de oprichting van den Bond af is de Heer Hofer bijna voortdurend bestuurslid geweest. De laatste jaren was hij onze penningmeester en het is vooral aan zijn toewijding en krachtig beheer te danken, dat onze Bond, ondanks zeer zorgelijke financieele omstandigheden, zijn werk vrijwel volledig heeft kunnen voortzetten. Wij, bestuursleden, zullen hem in onze bijeenkomsten zeer missen en ik spreek zonder twijfel uit naam van U allen, wanneer ik van deze gelegenheid gebruik maak om den Heer Hofer te danken voor alles, wat hij voor den Bond heeft gedaan.

Niet lang geleden is ten lange leste voorzien in de vacature aan de Universiteit van Amsterdam, ontstaan door het overlijden van den Heer Six. Wij verheugen ons, dat door de verdeling van de leeropdracht over twee hoogleraren de twee verschillende vakken, de klassieke archaeologie en de kunstgeschiedenis, nu beter tot hun recht kunnen komen. Aan de Universiteit te Nijmegen werd onlangs een lector benoemd in de klassieke archaeologie. Onze gelukwensen aan de Heeren Hudig, Snijder en de Waele!

Een gelukwensch is hier ook op zijn plaats aan Dr. C. H o f s t e d e d e G r o o t, bij gelegenheid van de voltooiing van zijn groote werk, de beschrijvende en kritische lijst van de werken onzer veertig voornaamste schilders der 17de eeuw. Het is een werk, waarvan men de beteekenis niet gemakkelijk kan overschatten. Het getuigt van een enorme kennis, van een streng wetenschappelijken geest en van een ongemeen talent van organisatie, om het groote materiaal, dat voor dit werk moest worden ver-

zameld, geordend en beoordeeld, in een definitieven vorm te brengen.

Vermelden wil ik hier ook de voltooiing van het eerste deel van de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst door den Heer F. V e r m e u l e n.

Verder wil ik nog in herinnering brengen het zeer bijzondere succes van ons bestuurslid Dr. A. E. v a n G i f f e n op het Anthropologisch congres van verleden najaar, niet alleen om de zoo voortreffelijk geslaagde reeks van opgravingen, die hij aan de deelnemers der excursie in Groningen en Drenthe kon toonen, maar ook om zijn voordracht op het congres zelf, die door den Heer Capitan, nestor der praehistorici, als een der opmerkelijkste resultaten van het Congres werd geprezen.

Behalve het Anthropologisch congres te Amsterdam, dat aan de buitenlanders een zoo hoogen dunk heeft gegeven van het peil, waarop de studie der praehistorie in ons land staat, wil ik hier nog vermelden het Midden-Europeesch congres voor monumentenzorg, dat in Mei in ons land werd gehouden, al was het slechts om hier een paar zinnen te kunnen aanhalen uit de rede, waarmede Minister Waszink de deelnemers namens de Regeering heeft verwelkomd. „De monumentenzorg,” zoo sprak de Minister, „is, naar mijn meening, in de eerste plaats de bevordering van den eerbied voor de edelste schatten van een volk, voor zijn nalatenschap aan kunstwerken; en iedere regeering moet het als haar plicht beschouwen dezen eerbied te wekken en te bevorderen.”

Eenigen tijd geleden is H o f w i j c k, het buitenverblijf van Huygens aan de Vliet bij Voorburg, voor het publiek toegankelijk geworden, nadat huis en tuin, zooveel mogelijk waren hersteld. Thans staat het daar als een monument onzer historie, maar tevens als een monument voor de mannen, aan wie voornamelijk het behoud en de restauratie te danken zijn. Ik noem hier alleen Dr. C. Hofstede de Groot en Dr. E. H. van Gelder.

In het herbouwde Huis met de ijzeren brug te Koog aan de Zaan is een M o l e n m u s e u m geopend. Te Barneveld ontstond een V e l u w s c h m u s e u m, genoemd naar den oud-burgemeester van Barneveld, wijlen Mr.

A. G. de Nairac, den grondlegger van dit museum. Verder moet ik nog vermelden het tot stand komen van de Kröller-Müllerstichting, een stichting, waaraan is overgedragen de volledige verzameling van schilderijen en kunstvoorwerpen, die het eigendom waren van Mevrouw Kröller.

Als een zeer belangrijke aanwinst onzer musea noem ik hier het schilderij van Metsu, het zieke kind, eertijds een der fraaiste stukken der verzameling-Steengracht.

Van de monumenten is dit jaar niet veel te vertellen. De Brug over de Maas te Maastricht schijnt minder bedreigd, nu men bij de technische uitwerking der plannen voor de waterwegen zooveel mogelijk rekent met het behouden van dit merkwaardige bouwwerk.

Het lot van het Pesthuis te Amsterdam werd dezer dagen beslist: het zal plaats moeten maken voor moderne klinieken. Maar er is kans, dat het ten minste op een andere plaats zal worden herbouwd.

Nog altijd bestaat er groot gevaar, dat te Amsterdam het schilderachtige Rokin zal worden herschapen in een banale stadsboulevard, en, naar men zegt, dreigt daar nog meer. Het Sophiaplein moet verbreed worden, desnoods met opoffering van den Munttoren; het kostelijk duinzand wil men gaan misbruiken om de Vijzelgracht te dempen -- zoo juist is er al een voorstel met deze strekking bij den Raad ingekomen, en dat alles zal dienen om een verkeersweg tot stand te brengen, desnoods met vernietiging van het geheele stadbeeld van Amsterdam.

Ook de molens hebben onze belangstelling, vooral waar het geldt zoo een ergerlijk geval, als de vernietiging van het karakteristiek geheel der oude molens van de Schermer, of het lot van den vermaarden molen te Wijk bij Duurstede, den molen van Ruisdael.

Voor de belangen der oude vestingwerken is onlangs de Stichting Menno van Coehoorn ontstaan. Aanvankelijk had de nieuwe vereeniging reeds veel succes en, naar alle waarschijnlijkheid, zullen tenminste die oude bolwerken van Naarden, als cultuur- en natuurhistorisch monument, grootendeels bewaard

kunnen blijven. Bovendien zal men ook voor het behoud van Den Briel en Willemstad moeten waken.

Een andere nieuwe vereeniging werd opgericht ter voorbereiding van een Repertorium van topographische afbeeldingen van Nederland. Deze vereeniging heeft de taak overgenomen van de Commissie, die eenige jaren geleden voor dit doel door den Bond was ingesteld.

Men kan deze nieuwe vereeniging dus een dochter noemen van onzen Bond. Zij heeft een speciaal onderdeel voor haar rekening genomen uit het zeer groote gebied, waar de Bond belangstelling voor heeft, zooals dat ook enkele jaren geleden is geschied door de oprichting der vereeniging Directeuren dag, een organisatie, die thans welhaast alle directeuren en hogere ambtenaren der musea in Nederland omvat.

Van harte moeten wij ons verheugen over het groeien der belangstelling, dat door het oprichten van zulke nieuwe vereenigingen aan den dag treedt. Voor versnippering van krachten behoeven wij niet bang te zijn, vooral niet, nu ook een nauwere samenwerking is tot stand gekomen van de vereenigingen en bonden, die de belangen behartigen van de monumenten, niet alleer van de monumenten van geschiedenis en kunst, maar ook van de natuurmonumenten. Het is niet meer dan een zeer losse band, die tusschen deze vereenigingen is geslagen, een band, die wordt gevormd door de Commissie voor den monumentendag.

Ook bij het stichten van deze commissie heeft onze Bond medegewerkt en leiding gegeven. Op deze wijze blijkt het, dat de oude stam nog de krachten bezit om nieuwe loten te laten ontspruiten. Moge onze Bond deze krachten nog lang behouden!

Met dezen wensch verklaar ik de algemeene vergadering voor geopend.

JAARVERSLAG VAN DEN SECRETARIS.

Als gewoonlijk onderging de ledenlijst in het afgelopen jaar een belangrijke wijziging. Een dertiental leden verloor de Bond door den dood, terwijl ook een tamelijk groot getal der corresponderende leden om verschillende redenen voor

het lidmaatschap moest bedanken. Gelukkig staat daartegenover een verblijdende aanwinst van ruim dertig nieuwe corresponderende leden te boeken, waaronder een aanzienlijk deel uit Twente, dat ons thans zoo gastvrij ontvangt. Van de nieuw toegetreden gewone leden bedraagt het aantal drie, waaronder de Oudheidkundige Vereeniging „De Graafschap.” Summa summarum blijkt er in het aantal onzer leden en corresponderende leden nagenoeg geen verandering te zijn gekomen; een aansporing, om nieuwe leden te werven, mag dus ook dit jaar geenszins achterwege blijven.

In het bestuur kwam geen verandering, doordat de periodiek aftredende bestuursleden verleden jaar herkozen werden; hetzelfde was het geval met de commissie van redactie van het Jaarboek. In den loop van het jaar trad de secretaris, Mr. Schretlen, uit de redactie; zijn plaats werd voorloopig ingenomen door Dr. De Gelder.

De verrichtingen van den Bond zijn in het afgelopen jaar niet vele geweest, doch het gehalte ervan was van dien aard, dat er met tevredenheid op mag worden terug gezien. De besprekingen van de commissie, ingesteld door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, welke zou trachten te geraken tot de samenstelling van een repertorium van topografische afbeeldingen in Nederland, hadden een gunstig verloop en leidden tenslotte in begin 1928 tot de instelling van een nieuwe vereeniging onder den naam: „Topografisch Repertorium van Nederland.” Het bestuur dezer vereeniging is ons een waarborg voor het welslagen der plannen, waarover binnenkort mededeelingen zijn te verwachten. In het „Bulletin des Relations Scientifiques”, het orgaan van het „Institut International de Coöperation Intellectuel” werd van deze aangelegenheid melding gemaakt, hetgeen bewijst, dat zij ook in ruimeren kring de aandacht heeft getrokken.

Met succes werden eveneens bekroond de bemoeiingen van den Bond om te geraken tot meer samenwerking van bonden en vereenigingen, welke opkomen voor het behoud van natuurschoon en van monumenten van geschiedenis en kunst. Een in November '27 gehouden vergadering te Utrecht, waar behalve van onzen Bond vertegenwoordigers van den Bond Heemschut, de vereeniging „Hendrick de Keyser”,

de vereeniging tot behoud van natuurmonumenten, de vereeniging „de Hollandsche Molen”, de vereeniging voor Terpenonderzoek en de Algemeene Nederlandsche Wielrijders Bond aanwezig waren, leidde tot de instelling van een zogenaamden „Monumentendag.” De eerste dezer dagen werd in Februari gehouden; het voornemen bestaat in September weder zulk een dag te doen plaats vinden.

Nog kwam door het initiatief van den Bond tot stand een commissie, welke tot taak heeft over te gaan tot carteerling van de gebieden in Nederland, welke praehistorica bevatten. Met het oog op de steeds voortschrijdende ontginningsarbeid zal deze commissie nuttig werk kunnen verrichten.

De Bond zond een vertegenwoordiger naar een door Z. Ex. den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen bijeengeroepen vergadering, waarin de wenschelijkheid besproken werd om tot oprichting van een zogenaamd Foto-archief te komen.

Bij de herdenking van het 100-jarig bestaan van het Friesch Genootschap heeft een der bestuursleden den Bond vertegenwoordigd. Voorts trad de Bond toe tot de groep Nederland van het „International Committee of Historical Science”, nadat de secretaris dier groep ons de verzekering had gegeven, dat het begrip historie in dit verband ook plaats bood voor kunst-historische organisaties, gelijk onze Bond er een is.

Het bestuur heeft verder overwogen, of het wenschelijk is te komen tot een centrum voor de bestudeering van volkskunde. Een voorloopige bespreking werd gehouden met Prof. Schrijnen te Nijmegen; binnenkort hoopt het bestuur deze zaak, welke door allerlei omstandigheden is blijven rusten, verder te behandelen.

Eenige uitgaven van den Bond dienen hier nog vermeld te worden. In de eerste plaats de beschrijving van de gebouwen der Oost- en West-Indische Compagniën, welke in samenwerking met het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde is uitgegeven. De leden van den Bond hebben dit belangrijke werk als aflevering 1 en 2 van het Jaarboek 1928 ontvangen; voor de leden van het Instituut verscheen het als afzonderlijke uitgave.

Voorts kwam gereed het 8e supplement van het Repertorium van tijdschrift-artikelen betref-

fende Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, 1917 - 1921, van de hand van den heer F. Vermeulen. Aan de ontbrekende jaren wordt geregeld gewerkt.

Eenige malen werd door buitenlandsche vereenigingen of instellingen verzocht in ruilverkeer te willen treden; meestal kon hierop om verschillende redenen niet worden ingegaan.

De gemeente-archivaris van Vlaardingen wees ons bestuur erop, dat een pand in die stad, gelegen aan de Oosthavenkade, geveild zou worden, en dat hij vreesde, dat tengevolge van dien verkoop er geen waarborgen zouden zijn, dat de fraaie betimmeringen in het huis zouden blijven. Het bestuur van den Bond heeft gemeend geen maatregelen in dezen te moeten nemen, nadat de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg had medegedeeld, dat het gebouw en het inwendige niet belangrijk genoeg waren om den aankoop door een of andere vereeniging te wettigen.

Korten tijd geleden werd een telegram gezonden aan den Gemeenteraad van Amsterdam om nog eens te herinneren aan het indertijd door den Bond gezonden request, waarin verzocht werd niet tot slooping van het Pesthuis over te gaan.

Dit verslag mag niet beëindigd worden zonder met leedwezen het feit in herinnering te brengen, dat de heer Hofer aan het einde van dit vereenigingsjaar als bestuurslid bedankt heeft. Voor het vele, dat de heer Hofer gedurende de 28 jaren, dat hij eerst als gewoon bestuurslid, later als penningmeester, voor den Bond heeft gedaan, past het hier openlijk een woord van hartelijken dank uit te spreken.

D. P. M. GRASWINCKEL.
Secretaris N. O. B.

REGLEMENT OP DEN PENNING.

I

Het penningfonds, in 1924 ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond bijeengebracht, is bestemd om de uitreiking te bekostigen van penningen voor personen, die zich zeer verdienstelijk hebben gemaakt op oudheidkundig

gebied in het algemeen of jegens den Bond in het bijzonder.

2

Voor de bekostiging van den afslag van den penning kan het stamkapitaal van het penningfonds niet worden aangesproken.

3

Een voorstel tot uitreiking kan zoowel door gewone leden als corresponderende leden schriftelijk en gemotiveerd bij het bestuur worden ingediend.

4

Het staat uitsluitend ter beoordeeling van het bestuur van den Bond, aan wien een penning zal worden uitgereikt.

5.

In een voorstel tot uitreiking moeten alle bestuursleden worden gehoord. Zulks geschiedt, wanneer het voorstel niet in een voltallige bestuursvergadering kan worden behandeld, bij rondschrijven.

6.

Wanneer het bestuur bestaat uit 9 leden, moet een voorstel minstens 6 stemmen verwerven, om als aangenomen te worden beschouwd. Mocht het bestuur tijdelijk niet volledig zijn, zoo zijn bij een aantal van 8 of 7 leden 5 stemmen voldoende. Bij een bestuur van minder dan 7 leden wordt een voorstel aangehouden, totdat het bestuur weder is aangevuld.

7.

Wanneer een voorstel is ingekomen om aan een der bestuursleden een penning uit te reiken, wordt dit bestuurslid niet in zulk een voorstel gekend. Voor het overige wordt gehandeld, alsof het bestuur uit één lid minder bestaat en gelden de regels van punt 6.

8.

Met uitzondering van spoedeisende gevallen zal zooveel mogelijk de uitreiking van een penning met eenige plechtigheid geschieden in een Algemeene Vergadering van den Bond.

Aldus vastgesteld in de bestuursvergadering van 3 Maart 1928 en goedgekeurd in de Algemeene vergadering van 5 Juli 1928.

VERSLAG VAN DE ALGEMEENE VERGADERING VAN DEN NEDERLANDSCHEN OUDHEIDKUNDIGEN BOND.

op Vrijdag 2 November, des avonds te 8 uur in het gebouw Excelsior, Noordeinde 59 te 's-Gravenhage.

Te 8.15 opent de voorzitter, Mr. Dr. A. B. G. M. van Rijckevorsel, de vergadering en geeft het woord aan den secretaris tot voorlezing van de notulen van de vorige vergadering. Aangezien geen der aanwezigen hierover iets heeft op te merken, worden de notulen goedgekeurd.

Aan de orde is vervolgens de goedkeuring van de Statutenwijziging, noodzakelijk teneinde verlenging van de Koninklijke goedkeuring te kunnen verkrijgen. Voorgesteld is in art. 19 der Statuten tusschen het 1e en 2e lid een nieuw lid in te voegen, luidende: „Bij het verstrijken van dezen termijn wordt de Bond opnieuw aangegaan voor den tijd van 29 jaar en 11 maanden.” Dit voorstel wordt met algemeene stemmen aangenomen.

Daarna wordt overgegaan tot de uitreiking van den gouden penning van den Bond aan den heer F. A. Hoefler, waartoe korten tijd te voren het bestuur het besluit had genomen. De voorzitter houdt hierbij een rede, waarin hij opmerkt, dat het voor den Bond een groot verlies is geweest, dat de heer Hoefler is afgetreden als bestuurslid en als penningmeester. Sinds 1900 toch was de heer Hoefler bestuurslid en sinds het jaar 1922 vervulde hij de functie van penningmeester van den Bond.

Niet alleen tot den Bond zijn de verdiensten van den heer Hoefler beperkt gebleven; in tal van besturen en commissies heeft hij zitting en nimmer is hij voor moeilijkheden teruggedeeind, die hij tegen mocht komen, als het ging om het redden van een of ander monument. Spreker herinnert hierbij o.a. aan de geschiedenis van den aankoop van het kasteel Doorwerth; hij besluit zijn rede met de woorden, dat de activiteit van den heer Hoefler een voorbeeld moge zijn voor de jongeren en dat hij onder hen moge blijven leven als een figuur uit het tijdvak der monumentenzorg.

De heer Hoefler dankt voor de onderscheiding en voegt er aan toe, dat hij alles, wat hij met betrekking tot de monumentenzorg gedaan heeft, als zijn plicht heeft beschouwd.

Bij de rondvraag deelt de heer Bouricius mede, dat er wellicht plannen zijn tot demping van eenige grachten te Delft; hij verzoekt den Bond ten spoedigste te willen ageeren tegen dit voornemen, aangezien op 14 November de zaak in de zitting van den raad van Delft ter sprake zal komen. Besloten wordt een commissie te benoemen, om deze aangelegenheid te onderzoeken en van advies te dienen. In die commissie zullen zitting nemen Prof. Odé, Ir. van der Kloot Meyburg en Jhr. Mr. Dr. Van Beresteyn.

Nadat geen der aanwezigen meer het woord verlangt, sluit de voorzitter de vergadering om daarna het woord te geven aan Dr. A. E. van Giffen voor het houden van een lezing, getiteld „Een Cultuurmonument”. In deze rede, welke met lichtbeelden wordt toegelicht, zet de spreker uiteen, hoe noodzakelijk het is, een stuk heide, dat cultuurmonumenten van de vroegste tijden af bevat, als reservaat te bestemmen, teneinde het te behoeden voor de steeds verder schrijdende ontginningen. In het bijzonder heeft de heer Van Giffen het oog op een stuk heideveld in de buurt van Zeyen in de provincie Drente, dat cultuurmonumenten van de vroegste tijden tot aan den Karolingischen tijd bevat. Spreker eindigt zijn belangwekkende rede met het dringend verzoek niet langer te wachten, maar in te grijpen, voor het te laat is.

De voorzitter dankt den heer Van Giffen voor diens interessante rede; daarna leest de secretaris eenige brieven voor van personen, die zich bereid verklaard hebben in een eventueel samen te stellen commissie zitting te nemen, welke commissie de mogelijkheid van aankoop van een door den heer Van Giffen bedoeld reservaat zal hebben te overwegen. Als resultaat der gehouden besprekingen wordt deze commissie voorloopig samengesteld uit de heeren: Dr. J. Kalf (Rijkscommissie voor de Monumentenzorg), Dr. Van Giffen, Prof. Kleiweg de Zwaan (Kon. Aardr. Genootschap), Koning (Bond Heemschut), Mr. Van Tienhoven (Ver. tot behoud van Natuurmonumenten) en de heer P. Visser, Hoofd van de afdeling Kunsten en Wetenschappen aan het Departement van O., K. en W.

De heer Kalf zal het voorzitterschap bekleeden.

D. P. M. GRASWINKEL.

Secretaris N. O. B.

WIJZIGING DER STATUTEN.

Bij Koninklijk Besluit van 24 November 1928 no. 4 zijn de gewijzigde Statuten van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond goedgekeurd.

MEDEDEELING VAN HET BESTUUR.

Naar aanleiding van klachten van eenige leden over den hoogen prijs van het noenmaal op 6 Juli j.l., te Almelo, heeft de secretaris zich om inlichtingen gewend tot den eigenaar van het hotel De Gouden Leeuw aldaar. Deze deelde mede, dat over den prijs geen afspraak was gemaakt, doch hij gaf toe, dat / 2,50 te hoog was en hij heeft zich bereid verklaard den prijs op / 2, — terug te brengen. Voorloopig is het gerestitueerde bedrag in de bondskas gestort; bij aanvraag aan den penningmeester kan iedere deelnemer aan het noenmaal / 0.50 terug ontvangen.

VERSLAG VAN DE ALGEMEENE VERGADERING TE ALMELO, DER VEREENIGING „DIRECTEURENDAG.”

Den vijfdien Juli hield de Vereeniging van Directeuren van Nederlandsche Musea haar algemeene vergadering te Almelo. In zijn openingsrede wees de voorzitter, Dr. C. W. Lunsingh Scheurleer, o.m. op het nuttig werk, dat de commissie voor verzekering van de musea tegen brand- en andere schade, in het afgelopen vereenigingsjaar verricht had. Van de werkzaamheden dezer commissie bracht hierna haar secretaris Dr. M. A. Evelein, verslag uit. Daarin bracht hij dank aan Prof. Limperg en aan de Heeren R. Mees en Zoonen en hun vertegenwoordigers, voor de wijze, waarop zij de commissie respectievelijk van advies hadden gediend en overleg met haar hadden gepleegd. Besloten werd, het ontwerp museumpolis, dat, als resultaat der besprekingen met de commissie, van de heeren Mees en Zoonen was ingekomen, op een vergadering in den winter in behandeling te nemen.

Als plaats voor deze vergadering werd Amsterdam gekozen, en wel met het oog op een lezing, die, zooals het verslag der commissie vermeldde, de commandant der Amsterdamsche brandweer, de Heer Gordijn bereid was voor de leden der vereeniging te houden. De heer W. Voorbeij-

tel Cannenburg noodigde daarenboven de leden uit, alsdan in het Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum te vergaderen, welk aanbod dankbaar aanvaard werd.

Behalve voor deze wintervergadering, maakte ook voor het vervolg de plaats van vergaderen een punt van bespreking uit. De geringe opkomst der leden naar het verre Almelo, deed de aanwezigen besluiten, de vergaderingen der vereeniging voortaan niet meer met die van den Oudheidkundigen Bond te doen samengaan, doch ze bij voorkeur te Utrecht te houden, als een centraal punt, dat voor de leden gemakkelijk te bereiken was.

Mej. Dr. E. Neurdenburg bracht hierna verslag uit van haar correspondentie inzake inlichtingen, gevraagd door een museumconservator over soorten van aardewerk. Het was het eerste advies, dat van dien aard door de vereeniging gegeven werd; de voorzitter hoopte, dat het door meerdere zou worden gevolgd, opdat de vereeniging ook in dit opzicht, aan haar doel zou beantwoorden.

Tot gewone leden werden gekozen mej. M. H. Bottenheim en de heer C. M. A. A. Lindeman, beiden wetenschappelijk assistent aan 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam, en als buitengewoon lid de Commissie van het Museum van Oudheden voor Provincie en Stad Groningen. Herkozen als penningmeester zag zich de heer A. A. G. v. Erven Dorens, die aan de beurt van aftreden was.

Hierna hield Prof. Dr. W. Vogelsang een lezing over: „Vervalschingen op het gebied van schilderijen.” Met een reeks fraaie lichtbeelden liet spreker een aantal stukken zien, welker valsheid hij op overtuigende wijze aantoonde, samengesteld dat zij waren uit verschillende details aan dezen en genen meester ontleend, zooals aan de oorspronkelijke stukken werd gedemonstreerd, of die anderszins vervalschingen bleken te zijn. Met een en ander gaf spreker een interessanten kijk op de werkwijze der bekende en onbekende ateliers, waaruit deze falsificatie's waren voortgekomen. Spreker eindigde met in het kort er op te wijzen, dat niettemin ook het nauwgezette onderzoek in technischen en stylistischen zin, met alle hulpmiddelen, niet zal kunnen behoeden voor vervalsingen.

De lezing, welke hier en daar niet van humor ontbloot was, vond een hartelijk woord van dank bij den voorzitter, die haar amusant, geestig en interessant noemde, en wel als beste bewijs daarvoor aangaf, dat het zeker allen speet, dat zij uit was.

Lezing en slotwoord, beide, waren een keurig besluit van deze zomersche vergadering.

M. A. EVELEIN.

MEDEDEELINGEN UIT HET JAARVERSLAG VAN DEN NEDERLANDSCHEN KLOKKEN- EN ORGELRAAD OVER 1927.

Het jaar 1927, het tweede lustrumjaar van den Raad, heeft zich gekenmerkt door een zoo belangrijke toename der werkzaamheden, dat de goede verwachting, bij de oprichting in 1917 tot uiting gekomen, verre is overtroffen.

Die toenemende arbeid vergde in 't afgelopen jaar uitbreiding van het ledental. De algemeene vergadering benoemde nieuwe leden en verdeelde de werkzaamheden onder de leden over secties. In de orgelsectie benoemde zij den Heer C. de Wolf te Arnhem, en in de klokkensectie den Heer F. Timmermans te Rotterdam. Beide heeren zijn in de vergadering van 7 Mei '27 geïnstalleerd.

In de klokkensectie was bovendien benoemd Frater Realinus te St. Michielsgestel, een campanoloog, die zich ijverig bezig houdt met de beschrijving der luidklokken in de provincie Noord-Brabant, maar die door overdrukke werkzaamheden voor de benoeming meende te moeten bedanken. De Raad blijft uitzien naar een geschikte persoonlijkheid, bij voorkeur in het Zuiden des lands.

Na een langdurig ziekbed overleed de Oud-Onder-Voorzitter, Monseigneur J. A. S. van Schaik te Kuilenburg, aan wien de Raad uitsluitend dankbare herinneringen heeft als mede-oprichter en zeer toegewijd medewerker.

Bij de uitvaart vertegenwoordigde ons Lid Mr. Hildebrand den Raad en vertolkte onze dankbaarheid met eenige woorden.

Aan de algemeen verspreide klacht, dat de Raad onbekend was, althans geen groote bekendheid in den lande had, werd tegemoet gekomen

door het besluit om een klein, eenvoudig geschrift door ons land te verspreiden, waarin doel en werkwijze werd uiteengezet.

Voorloopig werd in de maand April een overdruk van een artikel in het Algemeen Weekblad van de hand van den secretaris aan verscheidene kerk- en gemeentebesturen rondgezonden.

In de algemeene vergadering op 7 Mei besloot men om dit boekje te laten volgen door een ander geschrift, waarvan de samenstelling werd opgedragen aan onzen Voorzitter. Nog dagelijks blijkt dat niet alle kerkelijke autoriteiten van het bestaan van den N. K. O. op de hoogte zijn. Intusschen ziet de secretaris dit tweede geschrift eenigermate met gemengde gevoelens tegemoet; de Raad is namelijk over de grenzen van zijn kunnen en nieuwe relaties, d.w.z. nóg meer adviezen, nóg meer arbeid, zouden eigenlijk niet meer naar behooren kunnen worden verzorgd.

De maand Juni bracht in Nijkerk het feest der 200-jarige herdenking van de plaatsing van het klokkenspel aldaar. B. en W. van Nijkerk hadden eene uitnoodiging tot bijwonen der feestelijkheden aan den Raad gezonden, bij welke gelegenheid deze door Dr. van der Elst werd vertegenwoordigd.

In Juli berichtte mr. Hildebrand dat hij benoemd was in eene belangrijke functie in Insulinde. Een groot verlies voor den Raad, omdat de heer Hildebrand zich buitengewoon verdienstelijk heeft gemaakt. Het was overduidelijk gebleken, dat de voorlichting van een rechtsgeleerde in verschillende advieszaken hoog noodig was. Bij nader overleg werd overeengekomen dat mr. Hildebrand, ondanks zijn vestiging te Batavia, Lid van den Raad zal blijven, en aldus het college in de koloniën kan vertegenwoordigen. Dit is doelmatig nu er meermalen door kerkbesturen op Java en Sumatra om voorlichting wordt gevraagd.

In de vacature werd voorzien door benoeming van mr. C. J. J. W. van Groeningen, in de vergadering, 26 Augustus te Antwerpen gehouden. Mr. van Groeningen is in de vergadering van December 1927 geïnstalleerd.

In de jaarvergadering van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, den 30 Juni '27 te

Utrecht gehouden werd ons Jaarverslag over '26 op de gebruikelijke wijze behandeld. (Zie blz. 149 van Oudheidkundig Jaarboek 1927).

De in 1926 vastgestelde studiereis van den geheelen Raad naar Antwerpen en Mechelen heeft in het eind van Augustus plaats gehad. De aanleiding daartoe was het tienjarig bestaan van den Raad te vieren op een aangename doch vooral leerzame wijze en wij mogen er van zeggen dat deze studiereis bijzonder geslaagd is. De Raad heeft voor zijn doel veel belangrijks gezien en gehoord, en het is slechts te betreuren dat vier Leden, op het laatste moment verhinderd werden deel te nemen.

Twee dagen na de terugkomst uit Vlaanderen noodigde het Gemeentebestuur van Utrecht enkele Leden uit om aanwezig te zijn bij de officieele ontvangst ten stadhuije van de deelnemers aan den Beiaardwedstrijd. Deze was verdeeld over Utrecht en 's-Hertogenbosch. Het is voor den verslaggever een aangename taak te wijzen op het belangrijke aandeel dat de N. K. O. in dezen wedstrijd had. Twee Leden, de Heeren Petri en Wagenaar maakten deel uit van de Jury. Zij vonden er ons nieuwe Lid, de Heer Timmermans als deelnemer, die in beide plaatsen den eersten prijs behaalde.

In de Algemeenen Jaarvergadering werd besloten den Onder-Voorzitter en den Secretaris af te vaardigen naar de Tagung für Orgelkunst te Freiberg i. Sa., welke met Pinksteren aldaar gehouden zou worden. Dit congres werd echter verdaagd tot September en toen was het den Vice-Praeses, door de juist aangevangen lessen aan de R. K. Kerkmuziekschool, helaas onmogelijk mee te gaan, en heeft de Secretaris de reis alleen moeten maken.

Een verslag zal in 't Gregoriusblad worden opgenomen. Slechts zij hier gereleveerd de oprichting van den Duitschen Orgelraad, geheel naar de beginselen en het voorbeeld van den Nederlandschen Orgel- en Klokkenraad, en zij herinnerd aan den wensch der Deutsche collega's om het congres onder leiding van den Nederlandschen Raad hier te lande voort te zetten.

Hoezeer de belangstelling voor onze oude instrumenten groeiende is moge U onder meer blijken uit het feit dat twee doctorandi, een te Leipzig, een te Hamburg, een dissertatie zullen

wijden aan den arbeid van A r p S c h n i t g e r, en daartoe ons land zullen bezoeken voor archiefstudie. Tevens om de overgebleven oude orgels van Schnitger te bestudeeren op details, disposities en mensuren. Wij spreken de hoop uit, dat Nederlandsche studenten dit goede voorbeeld zullen volgen. Het onderwerp is nog lang niet uitgeput. Integendeel.

Het kost zeer veel tijd om de snelle groei van het archief bij te houden. Het archief verricht reeds prachtige diensten voor het nagaan van oude gegevens, maar de toeneming der adviezen brengt uitbreiding mede van de dossiers, en de noodzakelijkheid dringt zich op om uit te zien naar geschikte kantoorlokalen, tot berging van archiefteekeningen, bibliotheek en instrumenten. —

Aan het Bestuur van het Aartsbisschoppelijk Seminarie betuigt de Raad zijn dank voor de toezending van de bescheiden uit de nalatenschap van Monseigneur van Schaik, welke den N. K. O. betroffen. Deze werden in goeden staat eenige dagen na diens overlijden ontvangen. Minder gunstig was de gang van zaken na het overlijden van den heer Enschedé. Uit diens zeer omvangrijke bibliotheek was het niet mogelijk de bescheiden van den N. K. O. terug te krijgen. De Raad heeft den eenig overblijvenden uitweg volgend, de stukken op de auctie teruggekocht en heeft ook overigens daar, in vereeniging met andere bibliotheken belangrijke werken op het gebied van orgelbouw en klokkenkunst kunnen koopen, welke in de Universiteits-Bibliotheek te Utrecht berusten.

In 1927 zijn onder bemiddeling van den Raad gereedgekomen: het carillon te Barneveld op den Jan van Schaffelaarstoren en dat te Zierikzee, terwijl advies gevraagd werd over carillons te Delft, Hattem, Sneek, Weesp en Zwolle. Voor l u i d k l o k k e n geschiedde dit te Bolsward, Amsterdam, Eibergen, Veenendaal, en enkele plaatsen, die nog niet vermeld kunnen worden. Voor o r g e l s werd advies gegeven te: Abcoude, Alphen, Amsterdam, Arnhem, Breukelen, Dokkum, Enschedé, Harlingen, Kats, Klundert, Koudekerk, Linschoten, Middelburg, Renkum, Scheveningen, Sneek, Tiel, Voorburg, West-Graftdijk, Wilnis, Wolphaartsdijk, Zwolle en een aantal plaatsen, welke in het volgend jaarverslag vermeld zullen worden.

MEDEDEELING VAN DE VEREENIGING
TOPOGRAFISCH REPERTORIUM VAN
NEDERLAND.

De vereeniging, over wier stichting op bl. 219 hiervoren bericht werd, heeft in den zomer van dit jaar een geïllustreerde circulaire gezonden aan personen en vereenigingen, bij wie zij belangstelling voor haar doel mocht veronderstellen. Verscheiden toezeggingen tot medewerking werden ontvangen.

Nadat in September een Reglement en een Handleiding voor de bewerkers van het Repertorium werden opgesteld, heeft de algemeene vergadering op 20 November te Amsterdam deze goedgekeurd. Het Bestuur werd uitgebreid, een werkcommissie, die de centrale leiding zal hebben, werd voltallig gemaakt. Deze Commissie onder wier beheer het Centrale Archief komt te staan, wordt gevormd door de heeren Teding van Berkhout, Henkel en Six. Het werk is reeds begonnen.

Voorzitter der Vereeniging is de heer Paul Leendertsz, Oosterbeek; Secretaris ir. Jhr. G. C. Six, Emmalaan 23, Amsterdam Z.; Penningmeester Jhr. H. Teding van Berkhout. De overige bestuursleden zijn de Heeren J. Geesink, Zwolle; dr. J. J. de Gelder, Leiden; M. D. Henkel, Amsterdam; Jhr. E. van Nispen tot Sevenaer, Eysden; dr. H. A. Poelman, Groningen; dr. W. S. Unger, Middelburg.

BEGROOTING VOOR HERSTEL VAN
MONUMENTEN IN 1929.

Voor herstel van de volgende monumenten is thans voor het eerst subsidie aangevraagd: N. H. kerk te Abbenbroek, Kamperbinnenpoort te Amersfoort, N. H. kerk te Andelst, oud klooster te Ter Apel, R. K. kerk te Asselt, id. te Broekhuizen, Nieuwe Kerk te Delft. De kerkvoogden wenschen het dwarspand te herstellen. De kosten daarvan zijn / 170,000. Men vraagt 50 pct. subsidie en hoopt van de provincie, de gemeente en de synode resp. 25 pct., 10 pct. en 2.5 pct. der kosten te ontvangen. In afwachting van de verdere afwikkeling wordt / 500 uitgetrokken, ten einde een principieele uitspraak uit te lokken. Verder voor de Waag te Deventer, N. H. kerk te Eck en Wiel, N. H. kerk te Geesteren, N. H. kerk te Geldermalsen, raadhuisstoren te Harlingen, N. H. kerk te Hollum, Maria- of Kruittoren te Hoorn, voormalige R.-K. kerk te Horssen, N. H. kerk te Ketel, N. H. kerk te Kootwijk, toren te Lossen, toren te Rheden, Zakken-dragershuisje te Schiedam, Poortgebouw „Chartrouise” te Utrecht, voormalig beursgebouw te Vlissingen, toren te Woudrichem, Oud Kath. kerk te Zaandam, oude mannen- en vrouwenhuis te Zandvoort, N. H. kerk te Zweeloo.

Voor de „Hollandsche Molen” wordt voorgesteld het jaarlijksch subsidie van / 2000 te brengen op / 4000. Als eerste termijn voor subsidie is / 2000 uitgetrokken voor de oprichting van een gebouw in het openluchtmuseum te Arnhem.

VERSLAGEN.

Rijkscommissie voor monumentenzorg. Afd. A. 1925. Dr. C. Hofstede de Groot wenschte niet voor een herbenoeming als ondervoorzitter in aanmerking te komen en werd als zoodanig vervangen door den Heer F. A. Hofer.

De voorloopige lijst der monumenten in de prov. Limburg kwam gereed en werd bezorgd door de Heeren J. W. H. Goossens, L. A. Keuller, Jhr. E. van Nispen tot Sevenaer en F. Vermeulen. Voor de inventarisatie der kerk-

schatten van St. Servaas en O. L. Vrouwe werd volstaan met eene verwijzing naar de gedrukte inventarissen, daar eene volledige bewerking spoedig in de Geïllustreerde beschrijving zal verschijnen.

Voor de inventarisatie van Friesland werd gewerkt door de Heeren Vermeulen en Koldijk. De voorl. lijst van Amsterdam is persklaar en werd vervaardigd door de Heeren J. A. Frederiks, Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Jhr. Ir. B. W. F. van Riemsdijk en Dr. E. J. Haslinghuis.

Voor het inventariseeren van Amsterdamsche binnenhuizen werd aan deze commissie toegevoegd de Heer Jhr. Ir. G. C. Six. Het fotografeeren van het inwendige van het Kon. Paleis op den Dam werd voltooid.

Dr. Haslinghuis voltooide zijn onderzoek van de St. Pieterskerk te Utrecht; hij zette de beschrijving der kerk op en inventariseerde de aanwezige grafzerken en epitafen. Hetzelfde gebeurde met de St. Janskerk en de St. Geertkerk te Utrecht.

De Heer J. A. Frederiks nam met Jvr. Dr. C. de Jonge den kerkschat der Oud-Bisschoppelijke Clerezij op. Ir. A. L. W. E. van der Veen determineerde de natuursteen aan eenige Utrechtsche gebouwen. De Heer W. Hemsing verrichtte het noodige teekenwerk en zorgde voor verscheiden fotografische opnamen. Beschrijvingen van Maastricht werden gemaakt door Jhr. E. v. Nispen tot Sevenaer en Dr. J. W. H. Goossens.

De Heer J. J. Weve voltooide de beschrijving van het Valkhof. Voorts werden beschrijvingen gemaakt van Nrd. Limburg, Rolduc, Tieler- en Bommelerwaard en 's Gravenhage, successievelijk door de Heeren Mialaret, Keuller, Hoefler, en Hofstede de Groot.

Afd. B. 1925. De hervorming van 's Rijks monumentenzorg is een feit geworden door het krachtige doorzettingsvermogen van Mr. M. I. Duparc, die de kunst een ruime toegenegenheid toedroeg. In het afgelopen jaar is Mr. Duparc temidden van zijn werk overleden en de trouwe bondgenoot wordt met warme bewoordingen in het verslag herdacht. Ook Prof. Dr. Jan Veth en Prof. J. A. Derkinderen moest de afdeling door overlijden missen. De Heer Schmidt Degener bedankte wegens zijn drukke bezigheden aan het Rijksmuseum als lid der Commissie.

Teneinde te komen tot besparing van uitgaven, besloot de Afdeling in de samenstelling van hare sub-commissies wijziging te brengen door den eisch te laten vallen, dat voor het geregeld toezicht op de aan 's Rijks zorgen toevertrouwde monumenten steeds minstens twee leden moesten worden aangewezen. Aan elk der vier architectleden werd nu het toezicht op de monumenten in bepaalde provincies opgedragen. Doordat de Directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg in den regel de inspecties medemaakt, zullen de bezoeken toch meestal door

twee leden geschieden; vroeger gingen er dan echter drie. Alleen voor enkele monumenten bleven meerhoofdige sub-commissies gewenscht.

Aan de heeren Jhr. Mr. W. A. Beelaerts van Blokland te 's-Gravenhage en Jhr. Mr. Martens van Sevenhoven te Arnhem werd op hun verzoek eervol ontslag als berichtgever verleend.

De vraag, wat wenschelijker is, met een bepaalde som per jaar vele monumenten te subsidiereen door voor elk een kleinen termijn uit te trekken of minder restauraties te bedeele, doch dan ieder met een aanzienlijk bedrag, werd door de commissie, alvorens de voorstellen voor de Staatsbegroting voor 1926 te formuleeren, andermaal onder de oogen gezien. De daaraan gewijde vergadering heeft die vraag eenstemmig in laatstbedoelden zin beantwoord en als gevolg daarvan voor de restauraties der kerken te Alkmaar, Breda, Goes en 's Hertogenbosch, den toren te Amersfoort en het kasteel te Helmond belangrijke verhooging van de jaartermijnen voorgesteld. Zeer tot leedwezen der Commissie was echter bij de verschijning der Ontwerp-Staatsbegroting te constateeren, dat de minister slechts ten aanzien van een enkel monument in het voorstel was getreden.

Teneinde uitwerking te kunnen geven aan het art. inhoudende nadere voorzieningen ter voorkoming van brandgevaar voor gebouwen en getimmerten, verzocht de Minister in den loop van dit jaarverslag, van een groot aantal gemeenten de gebouwen te noemen, welke op de in gemelden algemeenen maatregel van bestuur aangegeven wijze beschermd dienen te worden. In het bijzonder in druk bevolkte stadscentra, waar zich vele monumenten bevinden, moeten de belangen der monumenten tegenover andere behoeften billijk worden afgewogen.

Monumentenverordeningen kwamen in 1925 in de navolgende gemeenten tot stand: Brielle, Dordrecht, 's Gravenhage (wijziging), Oudewater (wijziging), Oudewater (wijziging) en Sluis.

Het verslag vermeldt met eere de toelichting op het voorstel der monumentenbescherming van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam; zij deden tegen het einde van het jaar den Raad het voorstel, tot vaststelling van zulk eene verordening, waarbij in de toelichting o.a. het

volgende staat: Voorshands dient o.i. derhalve van gemeentewege te worden verhinderd, dat bouwwerken van bijzondere cultureele waarde eigenmachtig door den eigenaar kunnen worden afgebroken. Ongetwijfeld beteekent deze verhindering een nieuwe beperking van de vrije beschikking over onroerend goed, doch in het doel der verhindering ligt stellig haar rechtvaardiging.

Onder de uit oudheidkundig oogpunt meest belangwekkende plaatsen van ons land zijn er, die bij gebreke van dwingende bepalingen nog steeds worden bedreigd. Een gevel van Jac. van Campen werd te Haarlem verminkt; de betimmering uit een vestibule van een heerenhuis te Utrecht werd bij nacht voor verkoop weggehaald. De toepassing van de monumentenverordening gaf te Breda voor het Begijnenhof aanleiding tot een belangrijke kwestie. Er is een Commissie ingesteld ter bestudeering van het vraagstuk betreffende de Maasbrug te Maas-tricht.

Afd. A. 1926. De voorloopige lijst der prov. Limburg werd voltooid; de jaren 1918—1923 werden door het opmaken dezer lijst in beslag genomen, zij werd bewerkt door de Heeren J. W. H. Goossens, L. A. J. Keuller, J. H. A. Mialaret, C. Hofstede de Groot, E. J. Haslinghuis en E. van Nispen tot Sevenaer. De Heeren Mialaret en Vermeulen verzamelden de gegevens in persklaren vorm. Inlichtingen en hulp werden verleend door de W. Eerw. Heeren Pastoors, wijlen Martin Rutten te Venraai; M. J. Janssen te Meerloo, J. A. R. Munnecom te Broekhuizen, J. A. L. van Soest te Broekhuizer-vorst; de Eerw. Heeren G. Hesse O. F. M. te Weerd en wijlen J. H. J. A. Vaessen te Vaals, en de Heeren J. Bloemen te Venlo, Th. Dorren te Valkenburg, G. Delhounge te Sittard, W. Springer en H. Mertz te Maastricht en P. Peters te Heerlen. Het boek werd besloten door een chronologisch overzicht der voornaamste bouwwerken, een register van kunstenaars en ambachtslieden, ingedeeld volgens hun vakken, een register van geslachts- en persoons-namen en een topografisch register, een en ander samengesteld door den voorzitter, Mr. Dr. J. C. Overvoorde.

De oplaag is 1000 exemplaren groot. Hier-van zijn 350 ex. toegezonden aan de besturen der gemeenten, kerken, gestichten en andere

instellingen van welke gebouwen of roerende voorwerpen in de lijst worden vermeld.

Een dertigtal exemplaren bleef ter beschikking der Afdeeling. De overige 400 zijn vanwege het Departement bij de firma A. Oosthoek te Utrecht in commissie gegeven, welke ze voor den prijs van / 3 per ex. in den handel brengt. De drukkosten dezer (wegens den omvang in twee deelen gesplitste) uitgave bedroegen ruim / 3600, welk bedrag uit het gewone krediet der Afdeeling over de jaren 1924—1926 is gekweten.

Met de beschrijvingen van Friesland en Amsterdam, met name de binnenhuizen dier stad, werd voortgang gemaakt. Aan den Heer E. H. ter Kuile werd voorloopig opgedragen het Westelijk deel van Noord Brabant op te nemen. Te Utrecht werd de beschrijving van de oude paramenten en het zilverwerk der Oud-Katholieken voortgezet, ook het oude kantwerk werd opgenomen, waartoe voorlichtingen werden verstrekt door mejuffrouw N. Hudig. Dr. Ir. J. H. Plantenga nam de beschrijving van Zuid-Kennemerland op zich; sindsdien is echter bericht van hem ontvangen, dat hij door andere werkzaamheden voorloopig weinig aan de beschrijving zou kunnen doen.

Afd. B. 1926. Door het overlijden van Dr. Jan Veth en de ontslaaanvraag van den Heer Schmidt Degener werden benoemd Prof. Dr. W. Martin en de Heer J. W. Hanrath. Tot berichtgevers werden benoemd Dr. Ir. J. H. Plantenga, Mr. E. R. van Eibergen Santhagens en de Heer A. J. Reyer.

Systeem der subsidiëering. Na herhaalde vertoogen der Comm. dat het dringend gewenscht was, te breken met het, onder den drang naar bezuiniging, de laatste jaren toegepaste systeem van subsidieeren, omdat daardoor óf te langzaam wordt gewerkt, óf een groot renteverlies veroorzaakt, was het de Afdeeling bijzonder aangenaam in de Memorie van Toelichting op Hoofdstuk Va der Staatsbegroting voor 1927 als de meening van den Minister te lezen: „Met dit stelsel dient gebroken te worden. Voor verschillende restauraties van grooteren omvang zullen de jaarlijksche termijnen verhoogd dienen te worden, opdat binnen enkele jaren de bestaande achterstand worde ingehaald en een regelmatige toestand worde verkregen.” Wel is waar

werd de verheugenis eenigermate getemperd door de mededeeling, welke daarop onmiddellijk volgde: „Voor 1927 is nog niet mogelijk gebleken, daarin voldoende te voorzien,” maar gelukkig bleek uit de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer over Hoofdstuk Va, dat voor verschillende monumenten, t.w. voor de Groote Kerk te Alkmaar, den O. L. V. Toren te Amersfoort, de Groote Kerk te Breda, de Oude Kerk te Delft, de Groote Kerk te Dordrecht, de Groote Kerk te Goes, de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch en de Domkerk te Utrecht de jaartermijn toch kon verhoogd worden. Het Hoofdbestuur van de Vereen. Kerkvoogden in de Ned. Herv. Kerk en het Alg. College van Toezicht op het beheer der kerkelijke goederen en fondsen van Herv. Gemeenten in Nederland hebben zich tot den Minister gewend met adressen, waarin bezwaren worden ontwikkeld tegen eenige bepalingen. De afd. heeft over deze aangelegenheden in een vergadering van gedachten gewisseld, zonder tot een beslissing te geraken, bij een zoo belangrijke zaak achtte men overleg met het Departement noodzakelijk.

Monumenten-verordeningen kwamen tot stand te Amsterdam, Harlingen, Hoensbroek en Zutphen. Het feit, dat in de meeste gemeenten, zelfs in groote, nog altijd geen monumenten-verordening bestaat, was oorzaak, dat bij herhaling noodgedwongen moest worden berust in slooping of verminking van oude gevels, die anders behouden of naar den eisch gerestaureerd hadden kunnen worden. Zulke gevallen deden zich o.a. voor in Haarlem, Leeuwarden Leiden, Zaandam. Met nadruk wordt er nog eens gewezen op de wenschelijkheid, dat de gemeenten, nu de voorbereiding van de Monumentenwet nog niet in een zoodanig stadium verkeert, dat een spoedige indiening bij de Staten-Generaal kan worden verwacht, worden aangeschreven harerzijds beschermende maatregelen te nemen.

De toepassing van de Monumentenverordening der gemeente 's-Gravenhage gaf twee malen aanleiding, dat het advies der Afdeeling werd gevraagd. In beide gevallen betrof het de uitbreiding van de verordening tot de z.g. „natuurmonumenten”. Niettegenstaande de bemoeiingen der Comm. werd tot afbraak der Kommiezenhuisjes te Haarlem besloten en de Comm.

zag geen reden de demping van enkele grachten te Sneek tegen te gaan.

In verband met het optreden van den nieuwen Hoogleraar-Directeur van de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten, Prof. R. N. Roland Holst, richtte de Afdeeling tot dezen een schrijven, waarin zij hem verzocht in overweging te willen nemen, of het niet mogelijk is aan de Academie ook onderwijs te doen geven in de kennis van de oude en de nieuwe schildertechnieken. Dit geschiedde, omdat er slechts twee decoratieschilders zijn, tot wie de Commissie zich om betrouwbare hulp bij restauraties kan wenden, wat b.v. bij het vinden van oude schilderijen op muren in kerken e.d. herhaaldelijk noodig is. Het antwoord was, hoewel niet geheel naar wensch, bevredigend, toch van dien aard, dat vanhemin dit opzicht medewerking is te verwachten.

De aandacht der Afdeeling werd gevestigd op het stelselmatig onderzoeken van oude grafheuvels op de Laarder heide, waardoor het gevaar ontstond, dat deze zouden verstuiven. De Comm. is in overleg getreden met Dr. Holwerda om te overwegen, welke maatregelen zouden kunnen worden genomen om ontgravingen door daartoe niet bevoegden te voorkomen. Tot een oplossing is het niet gekomen. Voorts werd in een der vergaderingen, in verband met een niet te voorkomen afgraving van een deel der stadswallen te Hulst, gewezen op de wenschelijkheid, dat, nu enkele vestingen als zoodanig zijn opgeheven, voorkomen zou worden, dat bij de uitbreiding der bebouwde kommen, welke door die opheffing mogelijk is geworden, het aspect der vestingwallen wordt geschonden. In het bijzonder werd de aandacht gevestigd op de vesting Naarden, welker onvergelykelijke schoonheid in geen geval mag worden geschonden.

Delft, Gemeentemuseum. — De plannen tot verruiming en verandering der museumlocaliteiten werden nog niet verwezenlijkt. Dit is te betreuren, daar het bezoek steeds bevredigend is en de moeilijkheden, die uit de tegenwoordige regeling voortvloeien, een beteren toestand wettigen. Een schilderij van Palamedes werd voor 5 jaar in bruikleen aanvaard, evenals een laat-18e eeuwsch stuk van den Delvenaer van Haastert. (Verslag over 1927).

Maastricht, Museum. — Een groote verbetering kwam tot stand door den aanleg van electriche geleidingen, waardoor de zalen doelmatig kunnen verlicht worden en lezingen met lichtbeelden voortaan gemakkelijker zijn te houden. Het gemeentebestuur heeft eenige localen, die vroeger bewoond werden, tot geschikte bewaarplaatsen laten inrichten. Daarenboven is ook nog het voormalige schooltuintje van de nabijgelegen school door het gemeentebestuur beschikbaar gesteld voor het plaatsen van die voorwerpen, welke in de openlucht kunnen verblijven.

Door de goede zorgen van een bestuurslid, den heer Sprenger, zijn thans alle steenen voorwerpen in de groote zaal opgeruimd en naar de nieuwe bewaarplaats overgebracht. Ze zijn er voorloopig zoo gerangschikt, dat men de overblijfselen van de oude steensculptuur uit het gewest gemakkelijk kan bestudeeren. Verder zijn de beelden bijeengebracht in een groote zaal beneden, omdat de ruimte waar ze vroeger waren opgesteld, noodig bleek voor de berging van de voorhistorische voorwerpen, welke in den laatsten tijd zeer talrijk waren binnengekomen en waarvan in de toekomst nog groote toevoer is te verwachten.

Zoodra die inrichting voltooid is, kan een begin worden gemaakt met het definitief opstellen en catalogiseeren. Dan eerst zal het museum volledig aan het doel kunnen beantwoorden, waarvoor het, voor meer dan 60 jaar in het leven werd geroepen. Het bestuur overweegt de aanstelling van een wetenschappelijken assistent, maar daar de financiën geheel onvoldoende zijn om dezen naar behooren te bezoldigen, heeft het zich tot de Provincie en tot het Rijk gewend om subsidie. De aanwinsten waren wederom zeer talrijk. Ze zijn geregeld vermeld in het maandschrift „De Maasgouw”. Bijna alle voorwerpen werden geschonken. (Verslag over 1927).

Utrecht, Aartsbisschoppelijk Museum. — Het verslag betreft in de eerste plaats het overlijden van den Secretaris van het Bestuur, Mgr. J. A. S. van Schaik, wiens krachtige persoonlijkheid noode kan gemist worden.

Met groote voldoening mag vermeld worden,

dat een belangrijke geldelijke steun werd ontvangen van een onbekenden vriend, die al meermaalen den wankelenden financiën van het museum weer vasten grond verleende. De gift, waarvan de rente ten behoeve van het museum mag worden gebruikt, stelt het bestuur in staat beter voor het onderhoud en tentoonstelling der verzamelingen te verzorgen

Jonkvrouwe Y. Bosch van Drakenstein werd tot volontair-assistente benoemd. Onder de aanwinsten wordt genoemd een groote zandsteenfiguur voorstellende den zittenden Christus einde 15e eeuw, opgegraven op het R. K. kerkhof te Azewijn. In bruikleen werden ontvangen o.a. twee groote paneelen met geschilderde halffiguren, Maria en Christus, Zuid-Nederlandsch werk, omstreeks 1500, verder een albasten Madonnabeeldje van 1460-'70 van Vlaamschen of Brabantschen oorsprong; twee uit lindenhout gesneden beelden van God den Vader en Christus, Zuid-Duitsche school, omstreeks 1550. Als tijdelijk verlies voor de verzameling zijn te noemen zes minder belangrijke schilderijen en 12 gravures, die aan het St. Bonifacius Lyceum te Utrecht werden afgestaan ter versiering van het nieuwe gebouw. De bibliothecaris van het Museum zette zijn werkzaamheden aan den inventaris voort en de assistente stelde een volledige inventaris volgens kaartstelsel samen. De Vriendenkring van het Museum blijkt een onmisbaar instituut tot steun voor de financiën. Onder de desiderata voor het Museum wordt genoemd: oud tinnen vaatwerk, oude liturgische boeken, portretten van geestelijken en van op den voorgrond komende Kath. leeken, historische documenten, oude bidprentjes, heiligen plaatjes en kantprentjes. (Verslag 1926).

Amsterdam, Genootschap Amstelodamum. — Het Maandblad blijkt in zijn nieuwen vorm aantrekkelijk te zijn voor vele leden. Het boekje Wandelingen om Amsterdam, door A. E. d'Ailly, verscheen bij den A. N. W. B., met steun van het Genootschap. Thans is dezelfde schrijver bezig aan Wandelingen in de stad zelve, waarmee hij dit jaar hoopt gereed te komen. Het Genootschap ondersteunde het voorstel Van den Bergh in zake het uitschrijven van een nieuwe prijsvraag voor het Rokin, met behoud van het water, en bood hier-

voor aan de gemeente eene premie van f 500 aan. Eene tweede subsidie van f 500 werd toegezegd om de uitgave van een geïllustreerd werk over Amsterdamsche pakhuizen, van de hand van mevr. Révész-Alexander, mogelijk te maken. Besloten werd verder met eene subsidie van f 250 te steunen de uitgave van Heraldische en Genealogische Gedenkwaardigheden uit en in de kerken van de provincie Noordholland, welke zal worden samengesteld door de heeren mr. P. C. Bloys van Treslong-Prins en mr. J. Belonje. Tenslotte gaf het bestuur een bijdrage van ten hoogste f 100 voor graafwerk op het terrein van eenige afgebroken huisjes in de Nieuwebrugsteeg, welke plek tot de alleroudste bebouwde gedeelten van Amsterdam behoort. (Verslag over 1927).

O u d - H o o r n. — Behalve de gewone agendapunten van de jaarlijksche ledenvergadering kwamen in behandeling eenige opmerkingen over de ontsieringen van den zijgevel van het Stadhuis, doordat daar gelegenheid wordt gegeven tot aanplakken. Ook het te hard rijden van zware auto's, waardoor zeker schade zal worden veroorzaakt aan oude gevelskwam in bespreking.

De Restauratie-commissie, bestaande uit leden van het bestuur van Oud-Hoorn en het Kerkbestuur, zal trachten middelen te vinden om restauratie van de Noorderkerk mogelijk te maken. De Maria- of Kruittoren zal in overleg met het Bureau voor Monumentenzorg gerestaureerd worden; in het najaar van 1926 is men daarmee begonnen. (Verslag over 1926).

F r i e s c h G e n o o t s c h a p v a n g e s c h i e d - o u d h e i d - e n t a a l k u n d e. — Het Genootschap herdacht zijn 100-jarig bestaan door zijn publicaties en door zijn belangwekkende tentoonstelling van Friesch zilver in het Museum. Voor deze tentoonstelling werd een afzonderlijke commissie benoemd, bestaande uit de Heeren Ottema, Vieweg en Draaisma.

Het Genootschap zegde dit jaar bedragen toe voor opgravingen in Oosterwolde, voor het werk van K. Uilkema, Het boerenhuis in Nederland, en voor den bouw van een nieuwen toren te Leeuwarden, terwijl adhaesie werd betuigd met de restauratie van kerk en toren te Ferwerd. Er werden lezingen gehouden, uitgaande van het

Genootschap, te Leeuwarden en te Dokkum en Bolsward over cultuur-historische onderwerpen.

In het „trouwkamertje" van het Museum kon het geschilderde behang worden hersteld, dank zij geldelijken steun van particuliere zijde. Verschillende personen toonden wederom hun belangstelling voor het Museum door schenkingen, door legaten werden ook verscheiden voorwerpen verkregen, o.a. familieportretten, porselein en zilver. (Verslag 1926—1927).

V e r s l a g d e r C o m m . t e r v e r z e k e r i n g e e n e r g o e d e b e w a r i n g v a n g e d e n k s t u k k e n v a n G e s c h i e d e n i s e n K u n s t t e N i j m e g e n. — Evenals vorige jaren werd getracht bij in en om de stad uitgevoerde graafwerken gegevens voor de vroegste geschiedenis van Nijmegen te verzamelen. Gunstige gelegenheden boden de Sterrenschansweg en de Ubbergsche Veldweg. Een verdere goede kans gaf het nieuwe kantoor van de Spaarbank te Nijmegen. Het bestuur der Spaarbank bood de vondsten aan het Museum ten geschenke aan. De Heer G. van den Ing beijvert zich sedert geruimen tijd om de Commissie op de hoogte te houden van wat bij de onder zijn leiding uitgevoerde aansluitingen aan het gemeentelijk riool wordt waargenomen of gevonden. Ook de dienst van Gemeentewerken was der Commissie herhaaldelijk ter wille.

De Rijkscommissie voor Monumentenzorg (Afd. A) liet het uitgebreide door den heer Weve verzamelde materiaal betr. het Valkhof in enkele ex. vermenigvuldigen en zond een hiervan aan de gemeente Nijmegen ten geschenke.

Met bijzonder genoegen zag de Comm. dat de aankoop door de gemeente van het huis Valkhof No. 12 ten gevolge had dat de tuin van dit perceel grotendeels wederom bij „het Hof" werd gevoegd en dientengevolge de tuinmuur verdween, waarachter de achthoekige burchtkapel tot nu toe verscholen had gelegen. Aan de van den Burcht overgebleven resten deden zich eenige defecten voor, welke zoo goed mogelijk werden hersteld.

Het aanbrengen van electriciteitsleidingen in de oude kelders van het Stadhuis heeft in overleg met B. en W. niet plaats gehad. (Verslag van 1926).

Z a a n d i j k , V e r e e n . J a c o b H o n i g. Met burgemeester en wethouders der gemeente Zaandam hadden eenige besprekingen plaats

over de mogelijkheid van het oprichten van een Zaanlandsch historisch museum in die gemeente, en over de wijze waarop de vereeniging Jacob Honig Js. Jr. met hare verzameling daartoe zou kunnen samenwerken. Aanleiding was eenerzijds de gelegenheid tot aankoop van het z.g. grafisch museum van den Heer H. Bakker Hz. te Zaandam, anderzijds de beschikbaarstelling van de kerk der Oud-Katholieken op het Papenpad. Op een der conferenties werd uitdrukkelijk naar voren gebracht, dat de verzameling door den schenker, wijlen den Heer J. J. Honig, aan de gemeente Zaandijk was aangeboden en, dat deze gemeente den eigendom heeft aanvaard onder de verplichtingen haar te bewaren, te verzorgen en zooveel als in haar vermogen is uit te breiden en haar op vaste uren voor het publiek ter bezichtiging te stellen. De zorg voor een en ander werd door de gemeente overgedragen aan genoemde vereeniging. De gemeente heeft ter bewaring van de verzameling vertrekken van het gemeentehuis afgestaan. Tot een besluit is het toen niet gekomen, o.a. ook in verband met geruchten omtrent de oprichting van een molennuseum te Koog aan de Zaan en van een museum van Zaanlandsche nijverheid te Zaandam. De plannen betreffende dit algemeen industriemuseum zijn nooit openbaar geworden, maar die voor het Zaanse molen-

museum zijn verwezenlijkt. Beloten is voor de inrichting de medewerking der vereeniging te verleenen.

De aanleiding tot de oprichting van dit molennuseum was de door de vereeniging De Zaanse Molen en de Vereen. Jacob Honig op het einde van December 1925 gehouden molententoonstelling. Op verzoek van het bestuur van de Zaanse Molen heeft de Vereeniging met haar rekwisten gezonden aan de besturen der Zaanse gemeenten, om te verzoeken een monumentenwet te maken en daarin ook op te nemen de nog in deze streek bestaande windmolens. Het resultaat was echter verre van bevredigend.

Er kwamen vele geschenken in, die in een afzonderlijke lijst beschreven zijn. Een lange rij kleedingstukken van Mejuffrouw M. Muys de Vries is welkom studiemateriaal voor costumekundigen en folkloristen. Het thans aanwezige getal voorwerpen wordt langzamerhand zoo groot, dat de plaatsing moeilijk is, vooral als het stukken van min of meer grooten omvang zijn, zooals bijv. de twee arresleden en het brandweermateriaal van de gemeente Wormer. Voor het buiten gebruik gekomen uurwerk uit den toren der Hervormde kerk te Oost-Knollendam, eveneens aangeboden door het gemeentebestuur van Wormer, was dan ook geen plaats. (Verslag van 1925-1927).

MUSEA EN VEREENIGINGEN

Amsterdam, Rijksmuseum. — De St. Ct. vermeldt, dat Mevr. J. C. J. Drucker—Fraser een voile van point d'Alençon en een strook Brusselsche kant ten geschenke heeft gegeven.

Amsterdam, Museum Amstelkring. — Ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van het Museum en ter herinnering van den pastoor der St. Nicolaaskerk, die zijn toevlucht zocht in het koopmanshuis, dat daarna dienst deed tot clandestiene beoefening van den Katholieken eeredienst, werd door het Museumbestuur een tentoonstelling gehouden betrekking

hebbend op de Roomsche kerkgeschiedenis en oud-kerkelijke kunst van Amsterdam.

Barneveld, Veluwsch Museum. Het gereorganiseerde museum werd geopend. Het Rijk heeft tal van voorwerpen in bruikleen afgestaan, o.a. het afgietsel van een lijk in hurkende houding en een plaquette van de Hunnenschans.

Dordrecht, Dordrechts Museum Dr. A. Bredius gaf aan het Museum in bruikleen het portret van een ouden man door Paulus Lesire geschilderd in 1644.

Enschede, Rijksmuseum Twente. De plannen voor het museum zijn thans volledig uitgewerkt. De aanbesteding der gebouwen heeft plaats gehad. Deze zijn om een binnenplaats gegroepeerd. Het hoofdgebouw is beschikbaar voor tijdelijke tentoonstellingen; de linkervleugel wordt schilderijmuseum.

N. R. C. 30 Mrt. 1928.

's-Gravenhage, Mauritshuis.

Er werd een levensgroot portret van Bol aangekocht, gemerkt en gedateerd 1652. Het stelt een jongen man voor tegen een steenen ballustrade geleund, op den achtergrond een park met wijd uitzicht op heuvelachtig terrein met boomen.

Sir Henry Deterding deed aan het Maurits-huis een vorstelijke schenking door het beroemde schilderij van Gerard ter Borch, „De briefschrijfster” op de veiling Six voor dit Museum aan te koopen.

's-Gravenhage (Voorburg), Hofwijck. — Het gerestaureerde Hofwijck werd 13 Juni geopend. Dr. van Gelder herinnerde er in zijn openingsrede aan, dat er 15 jaren noodig waren geweest om de restauratie te kunnen voltooien. Mettertijd zal de Heer Tersteeg den tuin in den ouden toestand doen herleven.

's-Gravenhage (Waaltdorp), Museum ten dienste van de Grenadiers en Jagers. — 8 Mei werd door Prinses Juliana de eerste steen gelegd van het nieuwe Museum. Bovengenoemde regimenten bezitten een geschiedkundige verzameling, waarvoor in 1885 het initiatief werd genomen door den Heer F. E. R. M. Baron d'Ablaing van Giessenburg. Met den brand van de Oranje-kazerne ging ook het een en ander verloren van den museuminhoud, die vanaf 1913 daar was overgebracht. Een oproep voor financieelen steun voor een afzonderlijk museum werd met sympathie ontvangen.

Groningen. Herstel van het Prinsenhof. — De toestand van dit gebouw aan het Martinikerkhof en het verlangen om het in den ouden staat te herstellen, heeft een aantal vrienden van de geschiedenis van Stad en

Lande er toe gebracht, een vereeniging „Het Prinsenhof” te stichten, die beoogt de oudste gedeelten van het gebouw te restaureeren en om den prachtigen tuin uit den stadhouderlijken tijd opnieuw aan te leggen. Terwijl Rijk en Gemeente juist onderhandelen over den aankoop door het Rijk van een deel der gebouwen hoopt de Vereeniging dat hiervan niets zal komen.

N. R. C. 23 Aug. 1928.

Haarlem, Frans Hals Museum.

— Bij het opruimen van de zolders van het museum voor Kunstnijverheid te Haarlem zijn vier plafondschilderingen op hout voor den dag gekomen, geteekend B. Fabritius, 1669, voorstellend de vier jaargetijden. Op een der zolders van het Frans Hals-Museum zijn zij voor belangstellenden te bezichtigen.

Kooga. d. Zaan, Molen-Museum.

Het Huis met de IJzeren Brug is opnieuw opgebouwd en thans tot Molenmuseum ingericht. Dit is nu sedert Mei geopend. Beneden zijn allerlei modellen van molens en teekeningen tentoongesteld, terwijl op den zolder gereedschappen, onderdeelen en attributen voor het „mooi” maken van den molen zijn gerangschikt. Met het oog op de nieuwe bestemming van het huis werd er aan de achterzijde een nieuw geveltje aan toegevoegd; van binnen werd één groote zaal gemaakt, die van weerskanten wordt verlicht.

Leiden. Rijksmuseum van Oudheden. — Van de Koningin-Moeder werden ontvangen de torso's van twee granieten beelden van de Egyptische Koningin Hatsjepsot. Zij waren door Prins Hendrik uit Egypte meegebracht, toen hij bij de opening van het Suezkanaal in 1869 daar vertoefde en sindsdien opgesteld in het paleis te Soestdijk.

Middelburg, Museum Zeeuwsch Genootschap. — De verzameling heeft verschillende voorwerpen ontvangen en aangekocht o.a. fragmenten van glas en aardewerk gevonden bij graafwerk in het voorm. Huis Domburg; een plattegrond der fundamenten van de kerk in het verdronken dorp Nieuwlande, (Zuid Beveland); wit marmere fragmenten

van de graftombe van Tuyl v. Serooskerke uit de kerk te Kapelle; een bronzen Frankische speld uit de W. Schelde; fragmenten van Romeinsche dakpannen, en metaal, tegels en aardewerk uit W. Kapelle, Domburg en Arentsburg.

Rotterdam, Museum Boymans. Bezoekers van de tentoonstelling met Kerstmis 1927 werden verblijd met een kleinen, geïllustreerden catalogus, die een 15-tal afbeeldingen telt. De Kersttentoonstellingen beoogen niet een afgerond geheel te geven, maar zij omvatten het geheele verzamelgebied van het Rotterdamsche Kunstmuseum en hebben tot doel zoowel den band tusschen den verzamelaar en het Museum te versterken, als het aandachtige publiek nader tot de kunst te brengen.

Rotterdam, Museum van Oudheden. — Van Dr. P. A. J. M. Spaapen werd ontvangen een tegelschilderij, samengesteld uit 72 blauwe tegels, voorstellend een gezicht in een park, afkomstig van no. 42 Delftsche vaart. In dit huis is van 1640—1773 een tegelbakkerij geweest en er zijn vandaar reeds drie tegeltableaux in bezit van het Museum gekomen. De nieuwe aanwinst zou van de hand van Corn. Boumeester kunnen zijn.

Utrecht, Aartsbisschoppelijk Museum. — Het Bernulphusgilde, vereeniging tot bevordering van de Kerkelijke Kunst te Utrecht, kreeg in het Aartsbisschoppelijk Museum in de Agnietenstraat gelegenheid om opnieuw werk der gildebroeders tentoon te stellen, tijdens de jaarvergadering van het gilde en gedurende eenige weken daarna; in dit jaar was die tentoonstelling van 24 April tot 13 Mei.

Zutphen, Het Wijnhuis. — Met het 25-jarig bestaan van het Museum werd een tentoonstelling van oud zilver gehouden, met Zutphensch werk zoowel als voorwerpen, betrekking hebbend op Zutphen en de Graafschap. Er werden inzendingen ontvangen van het Rijksmuseum te Amsterdam, de Gem. Musea te Arnhem en te 's-Gravenhage. Het Koninklijk Penningkabinet zond een reeks munten en gedenkpenningen van stad en Graafschap,

voorts waren er inzendingen van Kerkgenootschappen, stichtingen en van vele particulieren. Een catalogus met opgave der merken werd uitgegeven.

Kaapstad. Nationaal Museum Groot-Constantia. — Onder groote belangstelling is de hoerderij Groot-Constantia als nationaal museum ingewijd. In de vertrekken staan oude meubels, waarvan het meerendeel een geschenk is van den Heer Du Pass. De inrichting van het huis is echter nog niet compleet, in de keuken ontbreekt nog veel. De Ned. Zuid-Afrikaansche Vereeniging werd hierop opmerksaam gemaakt en heeft besloten een oproep in Nederland te doen om de noodige gereedschappen, die een 17e eeuwse keuken moet bevatten te verwerven en deze aan de Zuid-Afrikaansche regeering aan te bieden.

N. R. C. 6 Nov. 1928.

Nederlandsch Legermuseum. — De onlangs opgerichte stichting Nederl. Legermuseum heeft ten doel het verkrijgen en bewaren van uniformen, strijdmiddelen en andere voorwerpen, betrekking hebbend op het Nederlandsch en Nederlandsch-Indische leger. De heer F. A. Hoefer is Voorzitter en Directeur.

Vereeniging Hendrick de Keyser. — Ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan werd een geïllustreerde jubileumuitgave aan leden en vrienden der vereeniging aangeboden. Zij geeft een overzicht van hetgeen er in dit tijdsverloop is bereikt.

Arnhem, Nederlandsch Openlucht Museum. — Voor het 10-jarig bestaan van het Museum verschenen de Bijdragen en Mededeelingen in feestuitgave. De artikels bevatten na een overzicht van de geschiedenis der Vereeniging en het Museum eenige folkloristische schetsen.

Vereeniging Oud-Leiden. — Ter gelegenheid van haar 25-jarig bestaan op 10 Jan. organiseerde de Vereen. in de Lakenhal een tentoonstelling uit de prentenverzameling van het Leidsch Archief en uit particuliere collecties.

Oudheidkundige Kring voor Oost-Zeeuwsch Vlaanderen. — In een vergadering in het stadhuis van Hulst werd besloten tot het oprichten van bovengenoemd genootschap.

Vereeniging de Bevelander. — Te Goes werd een oudheidkundige vereeniging gesticht met het doel historische monumenten te bewaren en te herstellen, het verzamelen van oudheidkundige voorwerpen, het aanleggen van een bibliotheek met kaarten en teekeningen en verder beoogt zij met woord en geschrift oude zeden en gebruiken aan de bewoners der beide eilanden bekend te maken.

Stichting Menno van Coehoorn.

Deze stichting stelt zich ten doel de buiten gebruik gestelde vestingwerken geheel of gedeeltelijk te bewaren. Verschillende belanghebbende vereenigingen wijzen ieder een lid voor het Bestuur aan. De Raad van Naarden keurde het ontwerp-statuten der stichting goed, evenals de voorwaarden inzake de overneming der wallen.

De Vereeniging Rembrandt. — De gemeente Amsterdam kocht op de veiling Six Het Binnenhuis door Pieter de Hoogh. Ook kocht de Gemeente de compositie-teekening voor de Anatomische les van Dr. Joh. Deyman door Rembrandt. B. en W. meenen dat de koopsom f 164.000 kan ontleend worden aan het reservefonds voor bijzondere doeleinden.

LOTGEVALLEN VAN MONUMENTEN.

Amsterdam. Gevelsteenen. Bij verbouwing der onderpui van perceel 35, Utrechtsche straat is de gevelsteen „De Smaeck” opgeofferd. Bij verbouwing van perceel 105, Waterloo plein is de gevelsteen „Josue die de Zon doet stilstaen”, ontdaan van een verflaag, boven den ingang van dit perceel, aan de Nieuwe Amstelstraat, geplaatst. Beide steenen worden door van Arkel en Weismann beschreven, de laatste ook door Van Lennep en Ter Gouw.

N. R. C. 3 Oct. 1928.

Bouwfragmenten. Het bestuur van het genootschap Amstelodamum heeft aan het college van B. en W. geschreven om te vragen of genoemd college tot een andere wijze van bewaring dezer verzameling dan in het Stedelijk Museum, waar een goede bezichtiging nagenoeg onmogelijk is, zou willen overgaan, waarbij de collectie ook voor het belangstellend publiek toegankelijk worde gemaakt.

N. R. C. 2 Juni 1928.

Asselt. Een der oudste kerkjes van ons land wordt bedreigd met algeheel verval. Er is geld noodig om het gebouw grondig te herstellen en wij vestigen gaarne de aandacht op de oproep

tot financieelen steun, die alom verspreid werd, hopende dat de onvermoeide propaganda van Rector Pinckers met goeden uitslag moge worden bekroond.

Brielle. Steenen Baken. Eenzaam aan de Noordwestpunt van Voorne, aan de Maasmond, staat het laatst-overgebleven aandenken van het aloude Caep- en Vierboetrecht, in het jaar 1280 aan de Kerk en den H. Geest te den Briel vergund, in het laatst van 1630 gebouwd, is het thans in zeer bouwvalligen toestand en heeft dringend herstel noodig.

N. R. C. 19 Juni 1928.

Deventer. Groote Kerk. De vorderingen van het herstel der kerk kunnen sedert 21 October door belangstellenden worden bezichtigd. De herstelling van den muur om het koor, welke tot het oudste gedeelte der kerk behoort en ten deele uit de elfde eeuw dagteekent is thans begonnen. Duidelijk teekenen zich nu de dak- en gewelflijnen der kapellen af, welke vroeger tegen het koor stonden. Eerst ziet men de Romaansche bogen en daardoor heen de Gothische. Van de crypt is een oorspronkelijk raam blootgelegd, nu anderhalven meter onder

den grond gelegen, een bewijs hoeveel de vloer der kerk in den loop der eeuwen is verhoogd. Van den buitenmuur waren het vorig jaar twee vakken gereed gekomen, dit jaar zijn zes zulke vakken bewerkt en bijkans voltooid. Een der gewelven moest gedeeltelijk worden uitgenomen en opnieuw ingemetseld. In den muur om het koor bevond zich in den middenpijler aan de Zuidzijde een holte, waarin fragmenten van beeldhouwwerk, vermoedelijk van een altaar, werden gevonden. Gewelfschilderingen boven de zes muurvakken zijn onder de kalklagen vrij goed te voorschijn gebracht. Vroeger reeds gevonden muurschilderingen achter het koor zijn thans gefixeerd. In het koor is de fundeering van de trap, die vroeger toegang gaf tot het hoogkoor, te voorschijn gebracht; in de kooromgang twee schilderingen tegen de gewelven gemerkt met de initialen T. M. H. 1645; twee figuren goed bewaard.

N. R. C. 13 en 20 Oct. 1928.

Enkhuizen. Het perceel Breesstraat, Wijk IV no. 283, werd aangekocht door de vereeniging „Hendrick de Keyser”.

N. R. C. 13 Oct. 1928.

Enschede. De herstellingswerken aan de Grootte Kerk op de Markt, brachten tal van vondsten van belang voor de bouwgeschiedenis der kerk. Een commissie heeft zich gevormd, die het bodemonderzoek zal ter hand nemen, waartoe de hulp van dr. J. H. Holwerda en den heer Fr. Vermeulen is verkregen. Bij de inwendige restauratie zijn de fundamenten blootgelegd.

N. R. C. 14 Juli 1928.

Goes. Het „Gothische huis” alhier werd aangekocht door de Vereeniging „Hendrick de Keyser”.

N. R. C. 13 Oct. 1928.

Gorinchem. Het Hugo de Grootpoortje is door tusschenkomst van de vereeniging „Oud Gorcum” voor afbraak behoed; de eigenares stelde evenwel als voorwaarde, dat er voor rekening der vereeniging een nieuwe deur in zou worden aangebracht. Te dien einde raadpleegt de vereeniging de Provinciale Archeologische Commissie.

N. R. C. 17 Juni 1928.

Haarlem. Sint Bavokerk. De kerkvoogdij der Nederlandsche Hervormde Gemeente alhier ontving ten geschenke van iemand, die onbekend wil blijven, een schilderij „Christus als gast bij Lazarus of Simon den Melaatsche” en heeft dit zeer belangrijk geschenk een plaats gegeven in de Heilige-Geest-Kapel van de Grootte Kerk. Volgens den berichtgever der N. R. C. is het een werk door een Haarlemschen of Hollandschen meester onder den invloed van Geertgen tot St. Jans geschilderd, omstreeks 1510. Op een strook onder het stuk wordt vermeld, dat een „eerbaar coepman” uit Duitschland, Heinrich Zuydenman, de stichter is van een convent in 1345 en op Sinte Bave(n)dag „dit” huys en erf heeft geschonken (waar dus eens ook dit schilderij toe behoorde). Welk klooster hier bedoeld kan zijn is niet bekend.

N. R. C. 4 Aug. 1928.

Heemskerk. Herstel van den Toren der Kerk van de Nederduitsch Hervormde Gemeente. Reeds in 1920 achtte men herstelling zeer noodzakelijk, thans stellen Gedeputeerde Staten van Noord-Holland voor aan de gemeente Heemskerk een subsidie van ten hoogste f 3000, te verleen, op voorwaarde dat voor hetzelfde doel het Rijk een bijdrage van f 6000 en de gemeente Heemskerk een bijdrage van f 3000, toestaan. De kerk is waarschijnlijk omstreeks 1400 gebouwd; de toren heeft een geheel gemetselde spits, een zeldzaamheid in dit gedeelte van ons land.

N. R. C. 10 Mei 1928.

Leeuwarden. Perceel no. 15, St. Jacobsstraat. De Raad heeft besloten aan de Vereen. Hendr. de Keyser voor dit pand f 1000 te verleen. Genoemde vereeniging is onlangs eigenares daarvan geworden. De Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer te Leeuwarden heeft eveneens f 300 voor restauratiekosten toegestaan.

N. R. C. 19 en 22 Sept. 1928.

Loevestein. De Rijksgebouwendienst heeft een zeer belangrijke vondst gedaan. Het is een altaarnis met eene muurschildering in den noordelijken muur van de groote zaal van het kasteel. Zij bevindt zich vlak in den hoek

van dien muur, op eenigen afstand van de groote schouw en op een gunstig verlichte plaats; zij is omraamd door een breed, zwaar eikenhouten kozijn. De muurschildering stelt voor den gekruisigden Christus met Maria en Johannes, 103 c.M. breed en 67 c.M. hoog; daarnaast is een wegneembaar luik van 30 c.M. bij 57 c.M. en verder is er nog een beeltenis van een heilige.

N. R. C. 12 Dec. 1927.

Maastricht. Maasbrug. De Raad heeft aan den Minister van Waterstaat medegedeeld, dat de gemeente bereid is f 566.700 bij te dragen voor restauratie van de brug, te betalen in 30 jaarl. termijnen zonder rente en dat zij echter het St. Antoniuseiland in eigendom wenscht te krijgen.

N. R. C. 31 Juli 1928.

Middelburg. Stadhuis. Aan den Choertoren is in een nis een beeld van Zijl geplaatst ter vervanging van het verweerde beeld van Maria van Bourgondië. Hierdoor is een begin van uitvoering gemaakt met het streven der Monumentencommissie om de verweerde of ontbrekende beelden door werk van een modernen kunstenaar te vervangen.

N. R. C. 8 Mei 1928.

Monnikendam. Speeltoren. De Ged. Staten van Noord-Holland zijn bereid voor de restauratie f 3600 te verleen onder voorwaarde, dat Rijk en Gemeente f 8400 en f 12.000 zullen toestaan. Het herstel van de spits, wier scheeve stand gevaarlijk werd, is reeds voltooid.

N. R. C. 10 Mei 1928.

Nieuwkoop. De dorpstoren is weer rechtgezet. Hij was geheel losgemaakt van zijn fundamenten en rustte op 12 hydraulische vijzels. Langzaam liet men aan de eene zijde de vijzels zakken, waardoor de toren weer recht kwam te staan op vernieuwde fundamenten. Afgevaardigden van Monumentenzorg en architecten uit den omtrek waren bij het werk tegenwoordig. De toren weegt ruim 400.000 kilo. Hij helde aan het hoogste metselwerk 80 c.M. over.

N. R. C. 9 Nov. 1927.

Ransdorp. Toren. B. en W. achtten het noodzakelijk den bouwvalligen toren te herstellen. Een steiger zal f 5000 kosten; de N.V. Nat. Betonbouw stelt voor dit bedrag het gebruikte steigerwerk van den toren te Zuiderdorp ter beschikking.

N. R. C. 25 Juli 1928.

Roermond. -- Bij de afbraak van het café De Stad Weerd is men gestooten op oude muurresten. In den achtermuur kwamen de lijnen bloot van bogen. Aangezien deze muur in een rechte lijn ligt van den „Rattetoren” en den vroegeren toren, die bij de oude Kraanpoort stond, is het zeer waarschijnlijk, dat men hier te doen heeft met oude muurresten en deze bogen aan de binnenzijde van den muur opengelaten vakken waren ter uitsparing van steenwerk. Dit steenwerk komt bovendien overeen met dat van den „Rattetoren”. Geheel in den rechterhoek kwam een kleine boog voor den dag, opgetrokken uit Maaskeien en gemetseld met een soort mortel van roggemeel en zand, zooals dat bij de oud-Romeinsche werken wel gebruikt werd. Vermoed wordt, dat het een Romeinsch tolhuis of iets dergelijks geweest is. De heer W. C. Scheepens, architect, verbonden aan het Rijksbureau voor Monumentenzorg, die ter plaatse kwam kijken, drukte zijn spijt er over uit, dat de afbraak reeds zoo ver gevorderd was, dat niets meer kan behouden blijven. Wel werden nog eenige foto's genomen.

N. R. C. 19 Mrt. 1928.

Schagen. Slottorens. Het Gemeentebestuur heeft besloten de torens te herstellen; de monumentencomm. adviseerde den Minister een financieele bijdrage hiervoor te verleen.

N. R. C. 14 Juli 1928.

Schiedam. Monumentenzorg. B. en W. hebben een voorloopige lijst samengesteld van gebouwen of gedeelten daarvan, welke uit oogpunt van kunst of geschiedenis van belang zijn. Voornamelijk is de aandacht gewijd aan de vraag, in hoever ter wille van het algemeen belang op de belangen der particuliere eigenaren mag worden inbreuk gemaakt en in welke mate en op welke wijze de particu-

lieren hiervoor schadeloos moeten worden gesteld. Een algemeene regeling van schadeloosstelling achten B. en W. niet gewenscht. Immers, indien in de verordening een regeling voor verplichte schadeloosstelling wordt opgenomen, is het gevaar niet denkbeeldig, dat daarvan in de praktijk een minder juist gebruik zal worden gemaakt. De ontwerp-verordening biedt waarborgen tegen overijlde of onbillijke besluiten. Tenslotte staat bij een besluit van B. en W. waarbij een vergunning om een gebouw te veranderen enz. is geweigerd, een beroep open bij den raad.

B. en W. stellen thans voor, dat de raad zich zal uitspreken over de billijkheid dat, wanneer particulieren schade lijden door de uitvoering van de monumentenverordening, hiervoor van gemeentewege een schadeloosstelling wordt gegeven.

N. R. C. 2 Oct. 1927.

Schoonhoven. Met belangstelling slaat men gade, hoe iederen dag het sloopen van het Stadhuis, dat wil zeggen van den toren, vordert. Het carillon — waarbij de groote klok met het bekende rijmpje omtrent Olivier van Noort — is reeds verwijderd en zal naar een klokkenfabriek worden gezonden om te worden gerestaureerd. De toren wordt geheel afgebroken. Hij was vervaardigd van hout, bekleed met lood, op de vroeger veelmaals gebruikelijke manier. Het bleek, dat de toren zeer slecht was, zoodat hij grootendeels vernieuwd zal moeten worden, maar hij zal geheel overeenkomstig den origineelen weer worden opgebouwd. In de benedenverdieping is het gewelf blootgekomen, dat dateert uit de vijftiende eeuw. Reeds nu, temidden van kalk en steenen en verwarring, is te zien, welk een fraaien indruk dit gewelf zal maken, wanneer het eens geheel gerestaureerd zal zijn. Maar thans blijkt ook duidelijk, hoe deerlijk het fraaie Gothische gebouw gehavend werd in der eeuwen loop en dat men in niets ontziend vandalisme maar muren inmetselfde, pilasters uithakte enz. Om het Stadhuis heen is nu een groote stelling geplaatst. Er wordt met spoed gewerkt, daar de gemeente er op aangedrongen heeft, dat het restauratiewerk van het Stadhuis in den vastgestelden tijd — een jaar — zal zijn afgelopen.

Wat betreft de restauratie van de St. Bartholomeuskerk en haar scheeven toren, zijn de plannen nog hangende. De tijdelijke voorzieningen, in hout uitgevoerd, zijn reeds eenigen tijd gereed. Onder heel het dak en alle bogen zijn de stutten aangebracht, zoodat nu geen gevaar meer bestaat, wanneer men het eigenlijke restauratiewerk zal aanvangen. Wanneer dit zal zijn, is nog niet bekend, maar het zal nog wel eenigen tijd duren, voordat het werk zal kunnen worden aanbesteed, daar Monumentenzorg uit de plannen, die de architect de heer Kromhout, heeft gemaakt, nog geen keuze heeft gedaan. Men zit met groote moeilijkheden, zoowel wat betreft den dienst als de opstelling van de meubelen.

N. R. C. 2 Oct. 1927.

Utrecht. Domtoren. Op de Gemeentebegroting voor 1928 is in het geheel f 140.000 beschikbaar. Dit zal genoeg zijn om de gewone herstellingswerken te doen. Wil echter de restauratie dit jaar afloopen, dan blijkt er nog f 82.950 noodig te zijn; ook is het wenschelijk het speelwerk te verbeteren, de kosten daarvoor zouden f 2200 bedragen. B. en W. zullen dus een verhoogde subsidie voor 1928 bij den Raad aanvragen. In verband met een overeenkomst tusschen Rijk en Gemeente zal aan het Rijk eveneens een verhoogde subsidie aangevraagd moeten worden. Over de brandblusleiding in den toren zal binnenkort een voorstel worden gedaan.

N. R. C. 8 Mei 1928.

Vlaardingen. Door het overlijden van den eigenaar komt het pand Westhavenkade n. r. 16 met aangrenzende perceelen in veiling en daar het Oosten der stad in den loop der jaren de meer gezochte woonwijk is geworden, laat het zich aanzien, dat bedoeld pand van bestemming zal veranderen, misschien van woonhuis kantoor of pakhuis worden zal. Het genoemde huis heeft een stoephek in stijl Lodewijk XV en een versierde borstwering van hardsteen; in de vestibule deuren met snijwerk en omlijsting. Voorts vindt men er geschilderd behang, een schouw met snijwerk en schilderij (18e eeuw), een plafond van den tooneelschilder Poutsma.

Een ander pand, Westhavenkade 24, sedert jaren Post- en Telegraafkantoor, blijft behouden zoo lang het deze bestemming heeft. Dit pand, gebouwd door Abraham van der Linden, lid van de Vroedschap 1723-1767, heeft een mooi versierde deurtravee, bovenlicht en kroonlijst. Inwendig vindt men een koepelkamer, stijl Lodewijk XV, met stuc zoldering en overblijfselen van een buffetkastje, De voorkamer heeft een geschilderde zoldering door den Rotterdamschen schilder George Sanders, 1750.

Terwijl Kerkvoogden een begin maakten met het restaureeren van het inwendige der Groote Kerk, en verleden jaar het gemeentebestuur overging tot restauratie van de Waag, mag men wenschen, dat men ook de verdwijning dezer fraaie particuliere woningen voorkome! Het gemeentebestuur kan niet tot aankoop van het pand Westhavenkade 16 overgaan. De Vlaaringsche Oudheidkamer, voor welke instelling het misschien een geschikt museum zou zijn, heeft evenmin middelen. Monumentenzorg, Heemschut en Hendrick de Keyser zijn op de hoogte gebracht. N. R. C. 19 Jan. 1928.

W y c h e n. Het k a s t e e l, dat geruimen tijd onbewoond was, wordt hersteld, en zooveel mogelijk in zijn oorspronkelijken toestand gebracht, echter wordt het voorzien van electrisch licht en centrale verwarming. De fraaie uitgestrekte houtrijke tuin om het kasteel wordt omrasterd met harmonica-gaas, zoodat het grootsche bouwwerk, dat op niet grooten afstand van den verkeersweg ligt, weer zichtbaar zal zijn.

N. R. C. 21 Jan. 1928.

Z u t p h e n. Nu de herstelling van den toren der R. K. kerk voltooid is, zal ook het portaal, dat in 1904 tegen de meest westelijke travee van de zuidzijde dezer kerk gezet werd ter vervanging van een destijds daar aanwezige eenvoudige deur, een droevig staaltje van namaak Gothiek, uit den weg worden geruimd. Naar verluidt zal men ook de kosterwoning, daar vlak naast tegen den zuidmuur van den toren gebouwd, wegbreken. Dáar zal dan een nieuwe ingang komen.

N. R. C. 4 April 1928.

Overdracht van torens aan Kerkbesturen. — De Minister van O., K. en W. heeft aan de Gedeputeerde Staten der provincies geschreven: Het komt in den laatsten tijd veelvuldig voor, dat een gemeente den eigendom van een aan haar behoorenden toren overdraagt aan een kerkgenootschap. Ongetwijfeld is er in beginsel veel voor te zeggen, dat een toren, één geheel uitmakend met een kerk, die nog voor den eere-dienst wordt gebruikt, eigendom wordt van het kerkgenootschap, waaraan deze kerk behoort. Uit het oogpunt van monumentenzorg is zulke verandering in den eigendoms-toestand van een toren evenwel niet zonder bedenking, omdat de regeering en de colleges van Gedeputeerde Staten eenige toezicht en medezeggenschap over gemeente-eigendommen hebben, welke zij missen ten aanzien van kerkelijk goed. Aangezien in ons land nog geen monumentenwet bestaat en niet valt te zeggen, of deze, zoo zij tot stand komt, aan de regeering ten aanzien van kerkelijke eigendommen groote bevoegdheid zal geven, is er reden te meer toe te zien, dat monumenten door gemeenten niet worden verveemd dan onder zoodanige voorwaarden, dat hun duurzame instandhouding behoorlijk verzekerd is. Zooveel mogelijk dient voorkomen te worden, dat de bestaanszekerheid van aan openbare instellingen toebehoorende monumenten wordt verminderd door eigendomsoverdracht. Ik zou het daarom zeer op prijs stellen, wanneer uw college voortaan goedkeuring aan raadsbesluiten als hiervoor bedoeld, niet zou willen verleen, alvorens mij te hebben geraadpleegd omtrent de waarde van den over te dragen toren als monument en omtrent de voorwaarden, die met het oog daarop aan de overdracht zouden moeten worden gesteld.

C e l e b e s. — Aan den Heer V. I. v. d. Wall, ambtenaar bij den Oudheidkundigen Dienst, is de voorloopige opname opgedragen van de Nederlandsche oudheden op het eiland Celebes. Deze opdracht sluit zich aan bij het vroeger door denzelfden ambtenaar in de Molukken verrichte werk en is te beschouwen als een verderen stap om te geraken tot een overzicht van wat er aan overblijfselen uit den Compagnietijd in Indië nog rest.

Djocjakarta. — De opzending van enkele archeologische vondsten uit de Vorstenlanden naar het Bataviaasch genootschap te Weltevreden, waar zij plaatsing vonden, vestigde weer eens de aandacht op de bepalingen betreffende de oudheidkundige vondsten in de Vorstenlanden, die moeten worden opgezonden aan den betrokken zelfbestuurder. Naar aanleiding daarvan is de wenschelijkheid ter sprake gekomen om te Djocja een museum voor Javaansche oudheden te stichten. De directie van het Bataviaasch museum juicht het streven om locale musea, op te richten ten zeerste toe. Aan den Sultan zijn voorstellen gedaan voor het beschikbaar stellen van een terrein voor den bouw van een museum.
N. R. C. 28 Aug. 1928.

Palembang. — Bij werkzaamheden aan den Boekit Besar-weg werden verscheiden oude beelden ontdekt, die waarschijnlijk afkomstig zijn uit het oude rijk Sriwidjaja. Men vond een geschonden steenen vrouwenbeeld en een steen

met letterteekens en voorts een hoofd van een bronzen Boeddhabeeld.

N. R. Ct. 8 Juli 1928.

Tampoeng en Dandar. — Dit jaar werd een bedrag van f 7500 toegestaan voor een door den Oudheidkundigen Dienst te houden praehistorisch onderzoek in de grotten van Sampoeng (Ponorogo) en Dandar (Bodjonegoro). De bovenste laag van de te verrichten ontgravingen bestaat voor $\frac{1}{2}$ meter uit een mengsel van cultuur van het neolithicum af tot den modernen tijd. Daarin zijn o.m. reeds gepolijste bijlen aangetroffen. Onder die $\frac{1}{2}$ M. laag ligt een andere van ongeveer $2\frac{1}{2}$ meter. Het is opmerkelijk, dat daarin zoo goed als geen steen wordt aangetroffen, maar wel vond men fraai bewerkte vischhaken, pijlpunten, bijltjes, enz., alles echter vervaardigd uit been en hoorn. De opgegraven voorwerpen zullen in de praehistorische afdeling van het museum te Weltevreden geplaatst worden.

N. R. C. 24 Oct. 1928.

BOEKBESPREKINGEN.

Utrecht, Centraal Museum, Catalogus van het Historische museum der stad, 1928, uitg. Kemink en zoon, Utrecht. Met inleiding van den Directeur van het Centr. Museum Mr. W. C. Schuylenburg, met 22 afb. en één vignet, benevens registers van persoonsnamen, plaatsnamen, zaken, kunstenaars enz. en gedetailleerde inhoudsopgave.

Bestaat er wel een moeilijker en ondankbaarder werk, dan het maken van een catalogus voor een historische stedelijke verzameling, die iedereen moet bevredigen? Ieder gebruikt hem op zijn eigen manier en verwondert zich als hij een geringe moeite moet doen om het een of ander te vinden; meestal heeft men geen tijd en geen lust zich in te werken in het systeem, dat de vervaardiger heeft gevolgd, een critisch woord is dan gemakkelijk uitgesproken. Geeft de gemiddelde bezoeker van een Museum zich wel ooit rekenschap hoeveel werk er zit in al die

rubrieken en beschrijvingen der voorwerpen? Toch is het de moeite waard zich eens in het systeem van een catalogus te verdiepen en den gedachtengang daarvan te volgen, vooral als het een boekwerk betreft zooals dit lijvige geschrift over de Stedelijke Historische Verzameling te Utrecht. De nieuwe catalogus heeft 700 pagina's en bevat 4138 nummers. Vergelijkt men hem met den catalogus van 1904, samengesteld door Mr. S. Muller Fzn., dan ziet men, dat de verzameling belangrijk in omvang is toegenomen, hoewel de toen uitgegeven beschrijving toch ook al een vrij aanzienlijk boekdeel besloeg. Wellicht is de catalogus van Mr. Muller de eerste in ons land geweest, die op serieuze manier het veelzijdige materiaal van een stedelijk museum ordende en aan verschillende onderdeelen speciale aandacht schonk, zooals aan het beeldhouwwerk en het aardewerk. Er was evenwel één rubriek, waarin geen vaste lijn viel te ontdekken, zij droeg den rekbaren naam Zeden en Gewoonten; de onder-

verdeeling was zeer veelzijdig en zij bevatte om zoo te zeggen, het overblijfsel van de verzameling, de voorwerpen, die niet in de andere rubrieken een plaats konden machtig worden; In deze afdeeling werden met weinig uitzonderingen de voorwerpen gezet, die alleen historische waarde hadden; het was een afdeeling, die de esthetische gevoelens weinig bevredigde en die armoedig afstak bij „Beeldhouwwerk”, „Drijfwerk”, „Bouwfragmenten”. Wie heeft lust zich te verdiepen in „Schutterij” of „Insignes”? Toch was de Catalogus van 1904 een eerste stap in de goede richting. De tweede stap is de catalogus van Mr. W. C. Schuylenburg. Wellicht heeft hij iets van de aantrekkelijkheid van het werk opgeofferd aan zijn nieuw systeem, de rubrieken, die kunst en kunstnijverheid bevatten zijn als zoodanig verdwenen, maar zij zijn verwerkt als historisch element in de afdeeling, waar zij thuis behooren. Fragmenten van bouwkunst en beeldhouwkunst staan, onaangezien hun esthetische waarde bij het gebouw waarvan zij herkomstig zijn; zegels en gedenkpenningen zijn onder verschillende rubrieken verdeeld, men vindt ze onder gilden, onder schutterij of geschiedenis. Zooals de schrijver zegt, waren nagenoeg alle afdeelingen bij de wijziging gebaat, terwijl nu tevens de gelegenheid kwam de opstelling van de voorwerpen overeen te brengen met het in den nieuwen catalogus gevolgde systeem.

Natuurlijk wordt de nieuwe indeeling door enkelen betreurd, maar een historisch museum kan niet tegelijk kunstmuseum en kunstnijverheidsverzameling zijn en de tegenwoordige Directeur heeft dezen gedachtengang logisch volgehouden; de voorwerpen werden geplaatst naar hun historisch karakter en hun herkomst. Welk een werk moet hieraan verbonden geweest zijn, 4000 nummers te rubriceeren is geen kleinigheid, het is een moeilijk passen, meten en veranderen. Een dergelijke inventaris geeft echter ook overvloed van materiaal om de afdeelingen te vullen en een aldus gedetailleerd systeem zou op een kleinere verzameling niet toe te passen zijn, maar onwillekeurig komt toch de gedachte op, hoe nuttig het zou zijn in de inventarisering van de „stedelijke oudheidkamers” een vaste lijn te hebben. Het veelzijdige materiaal zou dan gemakkelijker te overzien zijn en de stedelijke

collecties zouden daardoor beter tot hun recht komen, onder hun historische gegevens zijn toch dikwijls belangrijke stukken. Met eenige wijzigingen zou de nieuwe catalogus van Utrecht tot basis voor kleinere musea kunnen dienen.

Het zou moeilijk zijn een nauwkeurig overzicht van het werk van Mr. Schuylenburg te geven, slechts het gebruik van den catalogus zal uitwijzen of de indeeling voldoet. Vooreerst past dan ook volle tevredenheid met het beëindigen van dit ook uiterlijk goed verzorgde boekdeel. Voor degenen, die alleen tot uitspanning het Museum bezoeken bestaat reeds sedert 1925 een korte Gids.
C. E.

V. I. van de Wall, *De Nederlandsche oudheden in de Molukken*. M. Nijhoff, 1928.

Met groote belangstelling zullen velen met mij het verschijnen van dit boek hebben tegemoet gezien, als bewijs, dat in Indië thans eindelijk eens ernstig blijk wordt gegeven van belangstelling op oudheidkundig gebied — óók voor de oudheden van Nederlandschen oorsprong. Met groote waardeering mag gewezen worden op hetgeen in Indië, zoowel door particulieren en genootschappen als door den officieelen Oudheidkundigen dienst voor de Hindoe-Javaansche monumenten reeds is verricht, doch daarnaast stak wel poover af de verregaande verwaarloozing van de monumenten van Nederlandschen oorsprong en de geringe aandacht hieraan gewijd.

Thans ligt een zwaar boekdeel voor ons, dat goed geïllustreerd is en op de bekende uitstekende wijze door de firma M. Nijhoff verzorgd, de Hollandsche monumenten in de Molukken beschrijft en de belangstelling hiervoor inroept. Voor dit werk zijn door een ambtenaar van den Oudheidkundigen Dienst in ambtstijd en op kosten van dien Dienst de gegevens verzameld en aan dien ambtenaar is een buitengewoon verlof verleend om hem in de gelegenheid te stellen zijn bronnenmateriaal in patria aan te vullen; het werk is op royale wijze uitgevoerd, dank zij den officieelen geldelijken steun. Werkelijk een niet genoeg te prijzen medewerking van den Dienst, die zeer voordeelig afsteekt bij het vroeger daardoor wel wat sterk getoond gebrek aan belangstelling.

Een groote verdienste komt hier ongetwijfeld toe aan den vroegeren chef van den Dienst, prof. Dr. N. J. Krom, die tijdens zijn later weder tijdelijke waarneming in 1921 het initiatief heeft genomen tot het oudheidkundig onderzoek der eilanden.

Het boekdeel vermeldt reeds enkele maatregelen door het Bestuur genomen om althans eenige verbetering te brengen in den jarenlangen achterstand en in de algemeene verwaarloozing waaraan de monumenten van vaderlandschen oorsprong in Indië waren prijsgegeven. Het werk van den Heer Van de Wall vormt hiertegen een doorlopende aanklacht en wij mogen verwachten, ja eischen, dat thans een beter tijdperk voor die monumenten, -- en niet alleen in de Molukken -- zal aanbreken.

Die verwaarloozing was niet onbekend, noch aan het Bestuur, noch aan den Dienst. Zelf wees ik hierop reeds in 1911 en later, in woord en geschrift, ook bij de hoogste regeeringsvertegenwoordigers, anderen volgden en werkelijk is er daarna ook iets gedaan, doch in de verste verte niet voldoende.

Mijn reis in October 1910 tot November 1911 langs de oude nederzettingen der Oost-Indische Compagnie mag ik bekend veronderstellen. Daarbij werd door mij reeds veel materiaal voor eene voorloopige lijst verzameld en gedeeltelijk bewerkt, doch van eene definitieve uitgave was op verschillend gebied nog aanvulling vereischt. Met groote vreugde zag ik daarom, dat althans voorloopig voor het beperkte gebied der Molukken door jongere krachten mijn plan werd overgenomen en gaarne stelde ik aan een bewerker mijne aantekeningen ter aanvulling van zijne gegevens beschikbaar.

Het is te verklaren, dat de oudheidkundigen in Indië zich meer aangetrokken gevoelen tot de buitengewone inlandsche bouwwerken, dan tot de bescheiden ruines uit den Hollandschen tijd. Als kunstwerken zijn die meest nog zoo vervallen Hollandsche utiliteitsgebouwen, ontworpen door bescheiden krachten en met beperkte middelen, niet te vergelijken met de beste scheppingen uit het bloeitijdperk der Hindoe-Javaansche kunst, doch toch hebben die bescheiden resten uit den Hollandschen tijd een eigen waarde, meer historisch dan aesthetisch,

als zoovele getuigen van het leven en werken van een voorgeslacht, dat den grondslag legde voor de krachtige ontwikkeling van ons volk als koloniale mogendheid. Die vergeten werkers, op eenzame buitenposten, omgeven door allerlei gevaren en bezwaren, zijn, met al hunne gebreken, de grondleggers van een belangrijk deel van onzen welvaart.

Het was daarom eene gelukkige gedachte van den schrijver om de Hollandsche herinneringen zooveel mogelijk te plaatsen in het milieu, waarin zij zijn ontstaan, door ons ook een beeld te geven van het moeilijk leven der oude Hollanders in Indië, door ons te doen medeleven met de stichters en met het land. Hij heeft dit gedaan met warmte, met gevoel voor de schoonheid van het land en de moeilijkheid van den strijd en heeft ons al daardoor een boek gegeven, dat met belangstelling gelezen zal worden, ook buiten den beperkten kring van deskundigen.

De algemeene beschouwingen mogen niet altijd onaantastbaar zijn en er moge een te groote plaats zijn ingeruimd voor de omgeving, zoodat de monumentenbeschrijving zelf hierdoor wat in het gedrang raakt, hiertegenover heeft hij ongetwijfeld de belangstelling in ruimer kring gewekt, hetgeen aan het behoud der monumenten moet ten goede komen.

Wij willen thans bij het vele goede, wat de schrijver ons biedt, niet al te kritisch onderzoeken, waar hij in kleinigheden is tekort geschoten. Dergelijke gebreken vindt men in bijna alle werken, waar de schrijver zich op een veelzijdig gebied beweegt en niet alle onderdeelen voldoende kan overzien. Slechts enkele opmerkingen van meer algemeenen aard, die den opzet van het werk raken, mag ik echter niet onbesproken laten, omdat ik hoop, dat het succes van dit eerste werk er de Indische Regeering toe moge brengen om op den goeden weg voort te gaan en ons nog menig deel te schenken over de verdere gedeelten van den archipel.

Mijn hoofdbezwaar is, dat het werk te veel in „populair wetenschappelijke vorm” is bewerkt, gelijk Dr. Krom het in het voorwoord noemt. De schrijver heeft zich door zijn vluggen tot allerlei bijwerk laten verleiden, dat tot allerlei herhalingen voert, doch de te beschrijven monumenten ons niet nader brengt. Lange genealogische uitwijdingen b.v., niet alleen over

de door de nog aanwezige zerken vroeger gedekte personen en hunne families, maar zelfs over personen, die de schrijver gist, dat wel eens bedoeld konden zijn. Over den aard van het beeldhouwwerk op de zerken, of dit aan Europeesche werklieden is toe te kennen, uit Europa is aangevoerd of door Indische krachten ter plaatse is vervaardigd, — daaraan wordt geen of onvoldoende aandacht gewijd. Bij de fortjes vermeldt de schrijver nauwgezet ook de kleinste overrompelingen, waaraan het fortje bloot stond, doch de plattegronden en doorsneden ontbreken, zelfs de hoofdmaten, en de omschrijving van het ornament is gewoonlijk onvoldoende.

De fout zit hier mogelijk in hoofdzaak bij de algemeene leiding te Batavia, die den Heer Van de Wall had leeren kennen als een aangenaam schrijver, een persoon vol belangstelling voor zijn taak, doch nu ook wel meende alles verder aan hem te kunnen overlaten en daarbij vergat dat de schrijver met alle goede eigenschappen bij zijn geringe ervaring op het gebied der monumentenbeschrijving moeilijk eenige nadere leiding en voorlichting kon ontberen, die hem toen hij eenmaal ter plaatse was op eenige honderde zeemijlen afstand moeilijk meer gegeven kon worden, doch die vóór zijn vertrek uit Java hem niet onthouden zoude zijn bij een betere voorbereiding van den tocht. De Heer Van de Wall beschikte over goede photographische hulp ¹⁾ en had zich zeker toch wel eenige technische hulp voor opmetingen kunnen verschaffen, indien hij het belang hiervan beter had ingezien. Thans moeten wij tevreden zijn met enkele reproducties naar teekeningen, die weergeven hoe de toestand vroeger was, doch nu niet meer is, en waarvan de betrouwbaarheid op het minst niet is gecontroleerd.

Vooraf worden de toch reeds te beknopte beschrijvingen nog vager naarmate het boek vordert en men krijgt den indruk, dat het den schrijver óf door omstandigheden bij de bewerking van

den groep Ternate bij het opnemen aan tijd heeft ontbroken, óf dat het teneinde loopen van den verloftijd hem parten heeft gespeeld.

Met veel ijver is getracht om een overzicht te verkrijgen van voorwerpen in particulier bezit, doch de schrijver beperkt zich tot het vermelden hiervan, zonder voldoende technische detaillering te geven. De stof is vermeld, doch niet voldoende bewerkt.

Bij de photographische opnamen blijkt een voorliefde voor het romantische, de ruïnes en fragmenten worden getoond overwoekerd door onkruid en vegetatie, erg schilderachtig, doch niet bevorderlijk voor de kennis van het monumentje. Een goede technisch behandelde schets met plattegronden, doorsneden en maten ware daarnaast noodzakelijk ¹⁾.

Voor het bewerken van een voorloopige lijst der monumenten is de vermelding grotendeels voldoende, doch voor een op royalen voet opgezet werk, dat als definitieve geïllustreerde beschrijving mag gelden, mogen hooger eischen gesteld worden.

Toch mogen wij reeds al dankbaar zijn voor het ons thans gebodene en wij hopen, dat dit deel het begin zij van eene belangrijke serie over Java, Sumatra, Borneo, Celebes en de oostelijke eilanden. Wij hopen dat een belangrijk gedeelte ons daarbij geleverd worde door de bekwame hand van een schrijver, doch wij verwachten tevens, dat hij bij volgende deelen een scherpe zelfkritiek zal toepassen.

Het overtollige kan vermeden worden en het bijwerk beperkt tot het noodzakelijke, doch aan de monumenten zelf dient meer aandacht gewijd en naast de fotografie mag de meer technische beschrijving en afbeelding niet ontbreken, die het alleen aan hen, die niet zelf ter plaatse waren, mogelijk maakt om zich een afgerond beeld te vormen van wat nog behouden is.

J. C. OVERVOORDE.

¹⁾ Bij de beoordeeling vergete men niet hoe moeilijk het soms valt om in deze rimboe goede foto's te maken van de door de rijke Indische flora overwoekerde bouwvallen. Een fout, als het overhoeksch plaatsen der ruitvormige rouwborden blz. 222 had echter vermeden kunnen worden.

¹⁾ Eene goede uitzondering levert de reproductie van eene, waarschijnlijk reeds aanwezige teekening van het waterreservoir op Poelo Ay, bl. 118.

Elias Voet Jr., Haarlemsche goud- en zilversmeden en hunne merken. Uitgegeven door de vereeniging „Haarlem,” 1928.

De Heer Voet, die reeds zoovelen aan zich verplachtte door de uitgave van de Amsterdamsche merken in 1912 verrast ons thans met eene nieuw werk over zijn geboorteplaats. Hij herdenkt in het bijzonder den steun van Dr. A. Bredius, die hem allerlei aanteekeningen uit de notarieele archieven toezond, en van Mej. W. J. Canter Cremers, de ijverige verzamelaarster van afdrucken van zilverwerken.

Het onderzoek werd te Haarlem bemoeilijkt door het ontbreken van gildeplaten en teekenboeken, terwijl het atestenboek, dat gedeeltelijk in deze leemte zoude kunnen voorzien, eerst begint bij 1734 en in de oudere aanteekeningen niet volkomen betrouwbaar blijkt. Wanneer de schrijver toch nog een zoo groot in aantal namen uit 1550—1814 en 170 meestertekens met verschillende varianten kon bijeenbrengen, dan blijkt hieruit wel met hoeveel toewijding dat werk is verricht.

Het boek geeft verschillende aanvullingen en enkele verbeteringen op de door Voet reeds in 1903 uitgegeven Namen van Haarlemsche gouden en zilversmeden. Er is een lijst van de jaarletters aan toegevoegd, die te Haarlem afwijken van die te Amsterdam, en jaarletters en meesterwerken zijn zoo volledig mogelijk afgebeeld, met vermelding van de zilverwerken, waarop deze werden aangetroffen. Ook een paar nageemaakte teekens worden aangetekend, waarbij het eerste mij echter eerder aan Amsterdam doet denken. In de naamlijst zijn een aantal bijzonderheden opgenomen over de zilvermeden en hun werk, waarbij de liefde van den

verzamelaar voor zijn onderwerp hem somtijds wel er toe bracht om schijnbaar te onbelangrijke gegevens te vermelden. De werken van Dr. Bredius toonen ons echter, hoe dikwijls schijnbaar onbelangrijke gegevens kunnen medewerken om onze kennis af te ronden.

Aan het slot geeft de schrijver nog eenige varia over de goudsmeden te Haarlem, onder den technischen term van „vijling en lazuur”, waaronder de goudsmid het uit afvijtsel en het uit poetslappen enz. verzamelde metaal verstaat. Een hier dus aardig gekozen naam voor de samengelezen kleinere aanteekeningen.

Haarlem vormde tot het midden der 18de eeuw een zeer belangrijk middelpunt, gelijk o.a. hieruit blijkt, dat daar in 1664 60 meesters vermeld worden tegen 80 te 's-Gravenhage, 55 te Rotterdam, 35 te Leiden en 21 te Dordrecht.

Het met zooveel zorgen kennis saamgestelde en met eenige illustraties verrijkte werk vormt een belangrijke bron voor de studie van het Haarlemsche zilverwerk en moge ook voor andere belangrijke centra als 's-Gravenhage, Rotterdam, Leiden, enz. tot navolging strekken.

J. C. OVERVOORDE.

De 3de aflevering van het Gildboek bevat een In memoriam van Mgr. A. J. Callier, bisschop van Haarlem, door J. Cuypers, waarin deze worden gehuldigd als „een krachtige promotor der Kerkelijke bouwkunst en alle daaraan verwante Kunsten.”

De Heer A. E. Rientjes levert eene bijdrage over Gedachtenisprentjes met 8 afbeeldingen in kleuren, waarbij hij met voldoening wijst op de herleving van goed werk in ons land door Gerhard Jansen, pater Raymond van Bergen, A. Asperslagh en Kees Roover.

PERSONALIA

Bij Kon. Besluit van 11 Augustus is, met ingang van 1 Januari 1929, aan W. J. Steenhoff, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als directeur van het Rijksmuseum H. W. Mesdag, te 's-Gravenhage, met dankbetuiging voor de langdurige diensten den Lande bewezen, en benoemd

tot directrice van bovengenoemd museum mej. I. C. E. Peelen, met bepaling, dat zij tevens de betrekking van directrice van het Rijksmuseum Huis Lambert van Meerten te Delft zal blijven bekleeden.

ONTVANGEN NIEUWE UITGAVEN

Centraal Museum, Utrecht, Catalogus van het Historisch Museum der stad, met inleiding door Mr. W. C. Schuylenburg, Directeur van het Centraal Museum, met 22 afb. en registers, uitg. Kemink en Zn., Utrecht, 1928.

Museum Boymans, Rotterdam Geïllustreerde Catalogus der

schilderijen, teekeningen en beeldhouwwerken, 1927.

De vrije Fries, Gedenkschrift, uitgegeven ter gelegenheid van het eeuwfeest van het Friesch Genootschap van geschied-oudheid- en taalkunde te Leeuwarden, 1827-1928 28 deel afl. III met afbeeldingen. uitg. Leeuwarden, N. V. Noord-Nederlandsche Boekhandel, 1927.

::

REGISTER.

::

- Aa, van der, 244.
 Abcoude, Zweder en Willem van, 267.
 Aertsen, Pieter, 228.
 Afrika, West, 14.
 Almelo, beschrijving der stad, 191—196; Huis Almelo, 193; Raadhuis, 194; Ned. Herv. Kerk, 194; R. C. Kerk, 196.
 Amsterdam, O. I. Huis, 17—55; 259—263; Bushuis, 18; 259; bestuur, 34; pakhuizen 38—53; Buitenhuis, 41; logement Kamer Zeeland, 53; Trippenhuys, 54; logement kleine Kamers, 55.
 W. I. Comp., 134—156; Residentiehuis, 134; W. I. Huis, 140; Heerenlogement, 136; 139; Voetboogdoelen, 140; Sociëteit v. Suriname, 145; logement Kamer Zeeland, 156.
 Monumentenzorg, 221; Pesthuis, 221; 281; Begijnenhof, Hemelvaart, 224; Rijksmuseum, Schotel W. I. C., 171; Ruisdael, Waterval, 242, 294; Museum Amstelkring, 294; gevelsteen, 297; bouwfragmenten, 297; Munttoren, Vijzelgracht, 281.
 Appel, Jacob, 52.
 Arnhem, St. Eusebiuskerk, 221; Klooster Monnikhuizen, 269; Openlucht Museum, 296.
 Asselt, Kerk, 297.
 Baen, Joh. de, 104; 106.
 Balderik, bisschop, 203; 204.
 Barentsz, Dirk, 225.
 Barneveld, Veluwsch Museum, 280; 294.
 Bazel, Consilie, 274.
 Beeckman, Andries, 30.
 Beresteyn, E. A. van, 284.
 Berichten, Officieele, 219; 278—284.
 Berkhout, H. Teding van, 219; 288.
 Berlijn, Prentenkab. Ruisdael, 247.
 Bevelander, Vereeniging de, 297.
 Blicck, Daniel de, 63.
 Blocklant, Antonie (van Montfoort), 228.
 Blokzijl, kerktoeren, 222.
 Blootelingh, 233 enz.
 Boekbesprekingen 302—306.
 Bondsjaarvergadering te Almelo, 278; Bondsvergadering te 's-Gravenhage, 284.
 Bondspenning, reglement, 283.
 Borculo, Ned. Herv. Kerk, toren, 222.
 Bosboom, H. D. H., 96.
 Bosch, generaal van den, 16.
 Bottenheim, M. H. 285.
 Bouricius, L. G. N., 83—90; 166; 284.
 Bouwbureau, 217.
 Bouwman, Elias, 246.
 Brandt, 113.
 Brederoe, Jan Willemszn., 44.
 Brielle, Steenen Baken, 297.
 Brixen, Missaal, 266; 272.
 Brouwer, Claes; 266, 271.
 Brouwer, D. 112—119; 180—182.
 Brussel, Bibl. royale, Bijbel, 265.
 Buer, Albertus, 275.
 Bijlsma, R., 120—133.
 Byvanck, A. W., 219; 264 enz.
 Cambridge, Fitz William Museum, Lat. Bijbel, 266 enz.
 Carteering, praehistorische gebieden, 282.
 Castro Mzn., David Henriquez de, 232 enz.
 Celebes, 301.
 Clercq, Joh. de, 122.
 Coehoornstichting, 297.
 Compagniesbodems, 3.
 Coster, H. P., 183—188.
 Couderc, C., 272 enz.
 Crull, Hendrik, 202.
 Cultuurstelsel, 16.
 Dalen, J. L. van, 174—177.
 Dam, Pieter van, 121.
 Dandar, 302.
 Dapper, O., 33.
 Deinsse, J. J. van, 278.
 Delft, O. I. Comp., gebouwen, 83—90; W. I. Comp., gebouw, 166.
 Delftshaven, O. I. Comp., Zeemagazijn, 90—93.

Detroit, Museum, Ruisdael, Jodenkerkhof, 242.
 Deventer, poortje, stadspompen, Bergpoort, 222;
 Groote Kerk, muurschilderingen, 297.
 Diepholt, Rudolf van, 275.
 Diest, Joh. van, 198.
 Directeurendag, Almelo, 285.
 Djocja, Mus. v. Javaansche oudheden, 302.
 Donati, 81.
 Doorwerth, Legermuseum, 296.
 Dordrecht, W. I. Huis, 174—177; Dordrechts
 Museum, 294.
 Dresden, Ruisdael, Jodenkerkhof, 232 enz.
 St. Elisabethsvloed, 268.
 Engelen, C., 253—259: 303.
 Enkhuizen, O. I. Comp., 112—119; Peperhuis,
 116.
 W. I. Comp. 180—182; Staversche poort, 114.
 Breestraat no. 283, 298.
 Enschede, Rijksmuseum Twenthe, 295; Groote
 Kerk, 298.
 Erven Dorens, A. A. G. van, 285.
 St. Eustatius, 9.
 Evelein, M. A., 285, 286.
 Eze, Evert van der, 202.
 Faille, P. de Roo de la, 1; 3—16.
 Floris, Balthazar, 262.
 Floris, Frans, 228.
 Fotoarchief, 282.
 Frenswegen, Klooster, 202.
 Geesink, J., 288.
 Gelder, H. E. van, 280.
 Gelder, J. J. de, 219; 282; 288.
 Gent, Kruisiging, 225.
 Giffen, A. E. van, 284.
 Gildeboek, Het, 306.
 Goes, Gothische huis, 298.
 Gorinchem, Hugo de Groot-poortje, 298.
 Gouda, Museum, schilderijen, 223—232; trip-
 tiëk met kruisiging, 224; Mariaaltaar, 225;
 onthoofding van Jacobus, 228; zegening der
 kinderen, 229; Schutterstuk, 230; Suzanna,
 232.
 Graswinckel, D. P. M., 279; 283; 284.
 's-Gravenhage, O. I. Comp., 120—133; verga-
 deringen, logement, 120; huis Joh. de Witt,
 124.
 W. I. Comp., logement, 188.
 Kon. Bibl., Ned. Hist. Bijbel, 265; Maurits-
 huis, 295; Museum Mesdag, 306.
 's-Gravensande, Arent, 73.
 Groningen, W. I. Comp., gebouwen, 183—188;

Aduarderhuis; Prov. Amunitiehuis, 184; Hotel
 de Doelen, 222; Prinsenhof, 295.
 Haarlem, Teylers Mus., Ruisdael, teekeningen,
 234; Frans Hals Museum, 295; St. Bavokerk,
 298; zilversmeden, 306.
 Haeff, Adriaen ten, 56.
 Hagel, G., 200.
 Hardenbroek, G. J. van, 9.
 Heemskerk, Maarten van, 225.
 Heemskerk, Ned. Herv. Kerk, toren, 298.
 Hendrik de Keyser, Vereen. 296.
 Henkel, M. D., 219; 288.
 Herenthals, Peter van, 272; 274.
 Heymont, W. Adr.zn., 96.
 Heyn, Piet, portret, 169.
 Hildebrand, Abt, 198.
 Historical science, International Committee, 282.
 Historiën, 271.
 Hoefer, F. A., 280; 283; 284.
 Hoeuff, Mattheus, 124.
 Hofstede de Groot, C., 278; 280.
 Hoogewerff, G. J., 264.
 Hooghe, Romeyn, 233 enz.
 Hoorn, O. I. Comp., gebouwen, 103—111; W. I.
 Comp., gebouwen, 178—180.
 Houtman, Cornelis de, 56.
 Hudig, D., 220.
 Illumineeren, 271.
 Jans, J., 210—218.
 Joan Maurits van Nassau, 13.
 Kaapstad, Museum Groot-Constantia, 296.
 Kalf, Jan, 220; 284.
 Kempenaer, Pieter, 224.
 Kerkmeyer, J. C., 103—111; 178—180.
 Kerktorens, overdracht, 301.
 Ketel, Cornelis, 230.
 Keyser, Hendrik de, 28 enz.; 259 enz.
 Keyser, Pieter de, 149.
 Keyser, Thomas de, 263.
 Koffieveilingen, 67.
 Koning, 284.
 Koog a. d. Z., Molenmuseum, 280; 295.
 Kuile, E. H. Ter, 191—209.
 Kuilenburg-miniaturmeester, 276.
 Kuilenburg, Zweder van, 266 enz.
 Lage, 201.
 Leendertz, P., 219.
 Leeuwarden, St. Jacobsstr. no. 15, 298; Fr.
 Gen. Gedenkschrift, 307.
 Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, 220; 295;
 Vereeniging Oud-Leiden, 296.

- Leupe, P. A., 132.
 Lindeman, C. M. A. A., 285.
 Loevestein, 298.
 Lusignan, Hugo van, Kardinaal, 272 enz.
 Maastricht, Maasbrug, 280; 299.
 Mededeelingen en Korte berichten, 219—222;
 278—307.
 Meer, van der, 217.
 Mees, J., 278.
 Meurs, Walraven van, 276.
 Meyburg, van der Kloot, 284.
 Meijer Jr., D. C., 20.
 Middelburg, Mus. Zeeuwsch Gen., 295; Stad-
 huis, 299.
 Miniaturen, 265 enz.
 Miniaturen, 264—277.
 Modderman, E. J., 223—232.
 Moerdrecht, Otto Amilii, 268.
 Molens, 281.
 Molukken, 303.
 Monnikendam, Speeltoren, 299.
 Moucheron, Balthasar de, 56; 80.
 Monumenten, begroting, 288.
 Monumentendag, 219; 282.
 Monumentenwet, 220.
 Monumentenzorg, 221—299.
 Muiden, Ned. Herv. Kerk, muurschilderingen,
 249—253.
 Mulder, J., 46.
 Munck, Jan de, 65.
 Muys van Holy, Pieter, 175.
 Nairac, A. G. de, 281.
 Neurdenburg, E., 259—263; 285.
 New-York, Nieuw Amsterdam, 13; 14.
 Nieuwkoop, Dorpstoren, 299.
 Nispen tot Sevenaer, E. van, 288.
 Odé, 284.
 O. I. Compagnie, gebouwen, 1—133; bestuur,
 4; bewindhebbers, 5; 106; gedenkschr. 9.
 Oldenzaal, 203—209; gestichten, 203; poorten,
 204; St. Plechelmuskerk, 204; Ned. Herv. Kerk,
 208; St. Agnesklooster, 208; Raadhuis, 208.
 Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen, Oudhk. kring, 297.
 Ootmarsum, 198—201; Parochiekerk, 199; Ned.
 Herv. Kerk, 200; Raadhuis, 201.
 Ouderkerk, Kerkhof der Port. Isr. Gemeente,
 232—249; graven der families, Athias, Cahane-
 net, Franco, Furtado, Justo, Mendes (Medey-
 ras), Montalto, Morteyra, Palache, Pardo.
 Perreyra, Pinto, Rodrigues, Uziel, Viegas, e.a.,
 Dorpskerk, 243.
 Ouwater, Isaak, 103.
 Overvoorde, J. C., 1; 17—55; 134—156; 188—
 190; 264; 303—305; 306.
 Palembang, 302.
 Parijs, Bibl. Nat., Psalmen, 272—275.
 Peelen, I. C. E., 306.
 Personalialia, 306.
 Peters, C. H., 18; 25.
 Petersburg, Copie n. Gossaert, 224.
 Picard, Benjamin, 234.
 Poelman, H. A., 288.
 Por, Jac., 249—253.
 Pronk, C., 104.
 Ransdorp, toren, 299.
 Rechberg, Ulrich von, 272, 275.
 Rembrandt, Vereeniging, 297.
 Renselaer, Kiliaan van, 14.
 Reservaat, praehistorisch, 284.
 Reus, Klerk de, 34.
 Reuvsfonds, 220; bestuur, 221.
 Roermond, coll. ten Bronk Vezula, 224; Hotel
 Stad Weerd, 299.
 Rotterdam, O. I. Comp., gebouwen, 94—102; O. I.
 Huis Wijnhaven, 94; O. I. Huis Boompjes, 97.
 W. I. Comp., gebouwen, 167—171.
 Museum Boymans, 221; 296; geill. Catalogus
 307; museum v. Oudheden, 296.
 Ruisdael, Jacob van, 232 enz.
 Ryckevorsel, A. B. G. M. van, 278; 284.
 Schagen, Slottorens, 299.
 Scheurleer, W. C. Luusingh, 285.
 Schiedam, Monumentenzorg, 299.
 Schoonhoven, Stadhuis, 300.
 Schorer, Samuel, 73.
 Schretlen, M. J., 219; 282.
 Schuylenburg, W. C., 302; 307.
 Schorel, Jan van, 224.
 Six, G. C., 219; 288.
 Stalpaert, Daniel, 44.
 Statutenwijziging, Ned. Oudh. Bond, 285.
 Steengracht van Souburg, legaat, 82.
 Steenhoff, W. J., 306.
 Suriname, 14.
 Swanenburg, G. Bzn., 44.
 Tampoeng, 302.
 Teck, Patriarch Ludwig von, 272, 274.
 Tienhoven, P. G. van, 284.
 Topografisch Repertorium, 219; Ned. Vereen.,
 219; 282; 288.
 Twente, landelijke bouwkunst, 210—218; boeren-
 huizen, 212.

- Uitgaven, Nieuwe, 307.
 Unger, W. S., 56—82; 157—166; 288.
 Utrecht, Miniaturenatelier, 264—271. Karth.
 Klooster Nieuw Licht, 264 enz.; Aartsbis-
 schoppelijk Museum, 296; Domtoren, 300;
 Catalogus Hist. Museum, 302; 307.
 Utrechtsch schisma, 269.
 Uyttewael, Joachim, 232.
 Valkenburg, Joh. Mathyszn., 50.
 Veegens, D., 124.
 Vermeulen, F., 280; 283.
 Verslagen: Rijkscomm. v. Monumentenzorg, 288;
 Klokken en Orgelraad, 286. *Amsterdam*,
 Gen. Amstelodamum, 292; *Delft*, Gem. Mu-
 seum, 291; *Hoorn*, Vereen. Oud-Hoorn, 293;
Leeuwarden, Friesch Gen. 293; *Maastricht*,
 Museum, 292; *Nijmegen*, Versl. Comm. Ge-
 denkst. v. Gesch. en Kunst, 293; *Rotterdam*,
 Museum Boymans, 221; *Utrecht*, Aartsbis-
 schopp. Museum, 292; *Zaandijk*, Vereen.
 Jac. Honig, 293.
 Vervalschingen, schilderijen, 285.
 Vestingwerken, 281.
 Vignetten, 271.
 Visser, P., 284.
 Vlaardingen, perceel Oosthavenkade, 283; West-
 havenkade no. 16 en 24, 300.
 Voet Jr., E., 306, 254.
 Volkskunde, 282.
 Vogelsang, W., 285.
 Voorburg, Hofwijck, 280; 295 (zie 's-Gravenhage).
 Vos, Maarten de, 229.
 Vroom, H. Cz., 33.
 Vuyk, J., 223—232.
 Waalsdorp, Museum Grenadiers en Jagers, 295
 (zie 's-Gravenhage).
 Wagenaar, 44.
 Wall, V. I. v. d., 301; 303.
 Wassenaer van Duyvenvoorde, Arent, 127.
 Weerselo, Stift, 198.
 Weissmann, A. W., 260.
 Weltevreden, Mus. Bataviaasch Gen., 302.
 Werf, Pieter, 98; 101.
 W. I. Compagnie, stichting, 12; gebouwen,
 134—188.
 Wiersum, E., 90—102; 167—173.
 Wit, C. de, 264—277.
 Witt, Johan de, 124.
 Wychen, Kasteel, 301.
 Zeeland, O. I. Comp., 56—82; logement, 53;
 bewindhebbers, 57; Middelburg, 57; Veere, 80;
 Vlissingen, 80; Rammekens, Zeeburg, 81; W;
 I. Comp., 157—166; logement, 156; Middel-
 burg, 158; Vlissingen, 164; Veere, 165.
 Zeyen, 284.
 Zilvermerken, Zutphensche, 253 enz.
 Zilversmeden, Haarlem, 306.
 Zilvervloot, 13.
 Zuermond, Johannes, 275.
 Zutphen, Museum, Zilvertentoonstelling, 253
 259; Mus. Wynhuis, 296; R. C. Kerk, 301.
 Zwaan, Kleiweg de, 284.
 Zwarts, Jac., 232—249.
 Zwolle, Bank v. leening, muursch., 249—253.